

**Dumitru Protase
Nicolae Gudea
Radu Ardevan**

**DIN ISTORIA MILITARĂ A DACIEI ROMANE.
CASTRUL ROMAN DE INTERIOR DE LA GHERLA**

**AUS DER MILITÄRGESCHICHTE DES RÖMISCHEN DAKIEN.
DAS RÖMISCHE BINNENKASTELL VON GHERLA**

Dumitru PROTASE
Nicolae GUDEA
Radu ARDEVAN

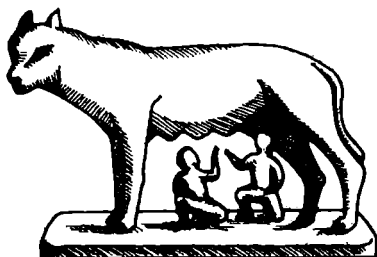
DIN ISTORIA MILITARĂ A DACIEI ROMANE.
CASTRUL ROMAN DE INTERIOR DE LA GHERLA

AUS DER MILITÄRGESCHICHTE
DES RÖMISCHEN DAKIEN.
DAS RÖMISCHE BINNENKASTELL VON GHERLA

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA

XLVI

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVIII

Dumitru PROTASE
Nicolae GUDEA
Radu ARDEVAN

DIN ISTORIA MILITARĂ A
DACIEI ROMANE.
CASTRUL ROMAN DE INTERIOR
DE LA GHERLA

AUS DER MILITÄRGESCHICHTE
DES RÖMISCHEN DAKIEN.
DAS RÖMISCHE BINNENKASTELL
VON GHERLA

EDITURA

MIRTON
TIMIȘOARA
2008

Traducerea textului / Übersetzung des Textes:

Eduard Nemeth

Desenele / Zeichnungen von:

Carmen Chima, Rodica Gaciu, Eleonora Drăgan, Anca Bâlc, Narcisa Șugar

Coperta:

Partea centrală a unei apărători de piept pentru un cal. Bronz. Marte în picioare, din față, cu coif corintic, tunică, platoșă și manta militară, lance, cnemide și sandale (MNIT).

Umschlagsbild:

Mittelteil eines dreiteiligen Roßstirns. Bronze. Mars stehend frontal mit korinthischen Helm, Tunica, Panzer und Paludamentum, Lanze, Beinschienen und Sandalen (MNIT).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PROTASE, DUMITRU

Din istoria militară a Daciei romane : castrul roman de interior de la Gherla = Aus der Militärgeschichte des Römischen Dakien : das Römische Binnenkastell von Gherla/ Dumitru Protase, Nicolae Gudea, Radu Ardevan. -

Timișoara: Mirton, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-52-0387-0

I. Gudea, Nicolae

II. Ardevan, Radu

355(498.2:37)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	9
I. INTRODUCERE	11
I.1. Locul castrului în sistemul defensiv al provinciei Dacia	11
I.2. Poziția castrului în teritoriul de azi al orașului Gherla	11
I.3. Starea actuală a ruinelor castrului	12
I.4. Așezarea castrului față de principalele forme de relief	12
I.5. Numele antic al localității	14
I.6. Metoda de lucru și de prezentare	14
II. SĂPĂTURI ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE	16
II.1. Săpături și cercetări arheologice efectuate de Josef Ornstein în anii 1901-1906	17
II.2. Săpăturile arheologice efectuate de Endre Orosz în anii 1907-1909	18
II.3. Săpăturile arheologice efectuate de Gherasim Pinteș în anul 1937	19
II.4. Cercetările efectuate de Alexandru Nicula în anii 1961-1965	19
II.5. Săpăturile și cercetările efectuate de Dumitru Protase în anii 1960-1968	19
II.6. Săpăturile arheologice de salvare din anul 1979	20
II.7. Săpăturile arheologice din anul 1980	21
II.8. Cercetările din anii 1981-1983	22
III. FAZELE DE CONSTRUCȚIE ALE CASTRULUI	24
III.1. Castrul cu incinta din val de pământ (106 – 140)	24
a) planul...24; b) orientarea...24; c) dimensiunile...24; d) elementele incintei...26; e) organizarea interiorului...27; f) data construirii castrului...28; g) unitatea militară care a construit castrul...29; h) durata de funcționare...32; i) comentariu despre materialul arheologic, numismatic și epigrafic din prima fază...33	
III.2. Castrul cu incinta din zid de piatră	33
a) planul castrului...34; b) dimensiunile...34; c) orientarea...34; d) ele- mentele incintei...34; e) organizarea interiorului...37; f) unitatea militară care a construit castrul...39; g) data construirii...41; h) durata de funcționare...41; i) comentariu despre materialul arheologic, numismatic și epigrafic...41	
III.3. Catalog selectiv al materialului epigrafic, numismatic și arheologic	42
a) diplome militare...42; b) inscripții (de construcție, votive, funerare, fragmente)...44; c) descoperiri monetare...52; d) fibule...72; e) arme și piese de echipament...73; f) monumente sculpturale (votive, funerare, fragmente arhitectonice etc.)...78; g) unelte și piese de fier...86; h) obiecte de bronz...87; i) statui și statuete...90; j) relief votiv de	

bronz...92; k) piese de os...92; l) obiecte și vase ceramice...93; m) vase din sticlă...103; n) podoabe...105; o) opaițe...107; p) diferite alte obiecte...112

IV. DATE ÎN LEGĂTURĂ CU AȘEZAREA CIVILĂ A CASTRULUI	114
IV.1. Poziția așezării în raport cu castrul	114
IV.2. Întinderea așezării și elementele componente cunoscute.....	115
IV.3. Despre baia castrului	116
V. INFORMAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU CIMITIRUL CASTRULUI ȘI AL AȘEZĂRII	118
V.1. Poziția cimitirului față de castru și de așezarea civilă	118
V.2. Tipul de cimitir	118
V.3. Despre monumentele funerare din cimitir	119
VI. DESPRE CULTURA MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ ÎN CASTRU ȘI AȘEZARE	120
VI.1. Aspectul culturii materiale	121
VI.2. Viața economică	122
VI.3. Populația	127
VI.4. Câteva date despre viața spirituală	128
VII. DESPRE SOARTA CASTRULUI ȘI A AȘEZĂRII DUPĂ ANUL 275	133
VIII. DESPRE LOCUL UNDE SE AFLĂ MATERIALUL ARHEOLOGIC	136
VIII.1. Muzeul orășenesc Gherla	136
VIII.2. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei	136
VIII.3. Alte muzee și colecții	137
LISTA ILUSTRAȚIILOR	
Figuri 1–33a	139
Planșe I–XCIX	142
INDICI	147
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE	340
ABREVIERI TEHNICE	343
ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE	344
FIGURI	369
PLANȘE	407

INHALT

VORWORT	169
I. EINFÜHRUNG	171
I.1. Der Standort des Kastells im Verteidigungssystem der Provinz Dakien ..	171
I.2. Die Lage des Kastells im heutigen Gebiet der Stadt Gherla	171
I.3. Der heutige Zustand der Kastellruinen	172
I.4. Die Lage des Kastells in Bezug auf die Hauptreliefformen.....	172
I.5. Der antike Name der Ortschaft	174
I.6. Die Arbeits- und Darstellungsmethode	175
II. ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN UND FORSCHUNGEN	176
II.1. Die archäologischen Ausgrabungen und Forschungen von Josef Ornstein in den Jahren 1901-1906	177
II.2. Die archäologischen Ausgrabungen von Endre Orosz in den Jahren 1907-1909	179
II.3. Die archäologischen Ausgrabungen von Gherasim Pintea im Jahr 1937	179
II.4. Die Forschungen von Alexandru Nicula in den Jahren 1961-1965	180
II.5. Die Ausgrabungen und Forschungen von Dumitru Protase in den Jahren 1960-1968	180
II.6. Die archäologischen Rettungsgrabungen im Jahr 1979	181
II.7. Die archäologischen Ausgrabungen im Jahr 1980	182
II.8. Die Forschungen der Jahre 1981-1983	183
III. DIE BAUPHASEN DES KASTELLS	186
III.1. Das Kastell mit Erdwallumwehrung (106 – 140).....	186
a) der Plan...186; b) die Orientierung...186; c) die Maße...186; d) die Umwehrungselemente...188; e) die innere Organisation...189; f) der Bauzeitpunkt des Kastells...191; g) die Militäreinheit, die das Kastell erbaut hat...191; h) die Existenzdauer...195; i) Kommentar über die archäologischen, numismatischen und epigraphischen Funde der ersten Etappe...195	
III.2. Das Kastell mit Steinumwehrung	196
a) der Plan...196; b) die Maße...196; c) die Orientierung...197; d) die Umwehrungselemente...197; e) die innere Organisation...200; f) die Militäreinheit, die das Kastell erbaut hat...203; g) der Bauzeitpunkt des Kastells...204; h) die Existenzdauer...204; i) Kommentar über die archäologischen, numismatischen und epigraphischen Funde...205	
III.3. Katalog von ausgewählten epigraphischen, numismatischen und archäologischen Funden	206
a) Militärdiplome...206; b) Inschriften (Bau-, Weih-, Grabinschriften, Inschriften Fragmente)...207; c) Münzfunde...216; d) Fibeln...236; e) Waffen und Ausrüstung...238; f) Skulpturdenkmäler (Votiv-	

denkmäler und Grabmäler, Architektur Fragmente usw.)...243;
 g) Werkzeug und sonstige Eisenfunde...251; h) Bronzefunde...253;
 i) Statuen und Statuetten...255; j) Bronzenes Votivrelief...258;
 k) Beinfunde...258; l) Keramikgegenstände und gefäße...259;
 m) Glasgefäße...269; n) Schmuck...271; o) Lampen...273; p) Sonstige
 Funde...278

IV. DATEN BEZÜGLICH DER ZIVILSIEDLUNG DES KASTELLS	281
IV.1. Die Lage der Siedlung in Bezug auf das Kastell	281
IV.2. Die Ausdehnung der Siedlung und die bekannten Bestandteile	283
IV.3. Über das Kastellbad	284
V. INFORMATIONEN BEZÜGLICH DES FRIEDHOFES DES KASTELLS UND DER SIEDLUNG	285
V.1. Die Lage des Friedhofes in Bezug auf das Kastell und die Zivilsiedlung	285
V.2. Der Friedhofstyp	285
V.3. Über die Grabmäler aus dem Friedhof	286
VI. ÜBER DIE MATERIELLE UND DIE GEISTIGE KULTUR IM KASTELL UND IN DER SIEDLUNG	287
VI.1. Das Aussehen der materiellen Kultur	288
VI.2. Das wirtschaftliche Leben	289
VI.3. Die Bevölkerung	295
VI.4. Etwas über das geistige Leben	297
VII. ÜBER DAS SCHICKSAL DES KASTELLS UND DER SIEDLUNG NACH DEM JAHR 275	302
VIII. ÜBER DEN AUFBEWAHRUNGSORT DER FUNDE	305
VIII.1. Das Stadtmuseum von Gherla	305
VIII.2. Das Nationalmuseum für die Geschichte Siebenbürgens	306
VIII.3. Sonstige Museen und Sammlungen	306
ABBILDUNGSLISTE	
Abbildungen 1 – 33a	309
Tafeln I – XCIX	313
REGISTER	317
LITERATURABKÜRZUNGEN	340
TECHNISCHE ABKÜRZUNGEN	343
ABKÜRZUNGEN UND BIBLIOGRAPHIE	344
ABBILDUNGEN	369
TAFELN	407

CUVÂNT ÎNAINTE

În anul 1997 a avut loc al XVII-lea Congres Internațional de studii asupra frontierelor Imperiului Roman, ținut la Zalău, în România. Operațiile preliminare pentru buna lui desfășurare au inclus și acțiuni de pregătire a terenului pentru vizitare, precum și a unor publicații pentru obiectivele arheologice ce urmau a fi vizitate.

Acțiunea de pregătire a terenului pentru Congres a constat în obținerea de fonduri pentru efectuarea de săpături arheologice sau numai de amenajări și conservări (la obiectivele unde avuseseră loc deja săpături). Acțiunea de publicare s-a bazat pe obținerea de sponsorizări pentru tipărirea unor micromonografii de fortificații romane într-o serie intitulată "Monumente arheologice din Dacia Porolissensis".

Ambele acțiuni au reușit. Au fost publicate 8 micromonografii de fortificații. Nu putem să nu amintim aici și micromonografia castrului de la Ilișua (autori D. Protase, C. Gaiu și G. Marinescu), dar întocmită în altă manieră și apărută în afara seriei, în același an 1997.

Nesiguranța în legătură cu participarea la congresul următor (al XVIII-lea), care a avut loc la Amman în Iordania, ne-a făcut să nu mai întreprindem nimic pentru continuarea acțiunii începute.

Faptul că Universitatea din Pécs (Ungaria), prin strădaniile prof. dr. Zsolt Visy, a obținut organizarea celui de-al XIX-lea Congres consacrat limes-ului roman ne-a dat curajul de a continua. Din păcate, foarte puțini s-au înscris în acest "al doilea val". Am menționa aici doar pe conf. dr. Dan Isac, care a pregătit micromonografia castrului de la Cășeu (nr. 9). Prezenta mică monografie, consacrată castrului roman de la Gherla (nr. 10), constituie un adaos firesc la primele 9 volume apărute, și numai lipsa de cercetări mai extinse la unele fortificații (Sutoru, Orheiul Bistriței, Livezile), faze încă nefinisate de cercetare la alte castre (Tihău, Gilău, Porolissum – Citera) sau lipsa de interes a cercetătorilor epocii pentru o atare idee au făcut să nu întregim încă seria.

Lucrarea de față constituie un omagiu adus tuturor celor care s-au aplecat asupra istoriei militare a Daciei Porolissensis, parte esențială a civilizației dacoromane.

Aducem de asemenea mulțumiri celor care ne-au ajutat în această reconstituire, fie cu informații, fie cu material arheologic: conf. dr. Dan Isac și doctoranzii Radu Zăgreanu, Szilamer Pánczel și Cosmina Cupșa (toți de la Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca), dr. Cristian Găzdac (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), dr. Mihai Meșter (Muzeul orașului Gherla). Un special gând de recunoștință se cuvine pentru Muzeul Banatului din Timișoara, care a primit să găzduiască această lucrare în seria publicațiilor sale.

I. INTRODUCERE

I.1. LOCUL CASTRULUI ÎN SISTEMUL DEFENSIV AL PROVINCIEI DACIA

În sistemul de apărare a Imperiului Roman, provincia Dacia a jucat un rol de bastion înaintat, care – folosind condițiile oferite de Munții Carpați și de platoul înalt din interiorul lor – trebuia să pătrundă adânc în lumea barbară, spre a lichida statul dac, constituind totodată un pericol permanent pentru oricare din triburile barbare care locuiau de-a lungul granițelor în această parte a Imperiului (fig. 1, 3, 4).

După cum se știe, în cadrul sistemului defensiv dacic fiecare fortificație sau castru de pe linia exterioară controla un acces posibil din afara arcului carpatic (*Gudea 1997*, p. 4), iar castrele din spatele lor asigurau legătura cu legiunile de la Potaissa și Apulum, în așa fel încât sistemul să funcționeze rapid și eficace. Din această linie intermediară de fortificații făcea parte și castrul de la Gherla (fig. 2, 5).

În perioada 106-118, deci în vremea lui Traian, castrul cu incinta din val de pământ de la Gherla a fost așezat pe linia intermediară, între castrul de legiune de la Apulum (unde staționa legiunea XIII Gemina) și linia de castre de pe Someșul Mare (Cășeu, Ilișua, Orheiu Bistriței, Livezile). În această fortificație a staționat atunci – se pare că încă de la început și fără întrerupere – *ala II Gallorum et Pannoniorum*. Atât poziția castrului, cât și caracterul tactic al unității militare staționate aici pledează pentru rolul acestuia ca sprijin pentru garnizoanele de pe frontieră.

După anii 118-119, când a fost constituită provincia Dacia Porolissensis (fig. 5), castrul și-a păstrat același rol strategic. Mai târziu, pe la 169, când legiunea V Macedonica a fost adusă la Potaissa, rolul de legătură al castrului de la Gherla între *limes* și forța centrală s-a accentuat.

I.2. POZIȚIA CASTRULUI ÎN TERITORIUL DE AZI AL ORAȘULUI GHERLA

În epocile mai vechi, când a fost identificat castrul, el se afla la sud de localitatea Gherla, pe malul Pârâului Morii (“Canalului”), într-o zonă nelocuită.

După al doilea război mondial, creșterea localității s-a desfășurat în ritm accelerat, îndeosebi spre sud. Mai ales odată cu epoca “marii industrializări socialiste” din anii 1960-1970, terenul din jurul castrului a fost acoperit de noile

clădiri ale orașului, iar pe amplasamentul ruinelor antice s-a instalat un combinat de prelucrare a lemnului.

Așa că acum se poate spune, orientativ, că locul castrului de la Gherla se află la cca. 1 km spre sud de centrul vechi al orașului, pe un teren plan în formă de triunghi, cuprins între cursul Someșului Mic, "Canalul Morii" și șoseaua națională E 15 Cluj-Napoca – Dej (fig. 9).

I.3. STAREA ACTUALĂ A RUINELOR CASTRULUI

În secolul XIX, când pionierii arheologiei ardelenne cutreierau Transilvania, castrul se vedea bine la suprafață, ca un patralater mai ridicat, cu colțurile și locul porților vizibile (*Neugebauer 1852*, p. 231 sq.). J. Ornstein nota că locul este mai înalt cu 2 m decât terenul din jur (*Ornstein 1903*, p. 110). M. J. Ackner observa la 1856 (*Wollmann 1982*, p. 160, nota 588) că două din laturile castrului (probabil cea de vest și parțial cele de nord și sud) nu mai existau (urmare a eroziunii datorate râului), iar planul vizibil nu era patralater.

Lucrările agricole succesive, exploatarea pietrei și mai ales construirea combinatului modern de prelucrare a lemnului, pe lângă eroziunea produsă de apele Someșului Mic, au distrus treptat ruinele romane. Astăzi pe teren se mai vede doar o foarte mică parte din castru. Este vorba de colțul de sud-est, porțiune de teren mai ridicată decât zona înconjurătoare, deoarece restul a fost excavat și nivelat pe măsura extinderii combinatului industrial. Această suprafață este teren agricol (grădină particulară). La suprafață se mai văd numeroase urme antice: fragmente de țigle și cărămizi, bucățele de mortar, cioburi de vase etc. Dar și în această porțiune au avut loc excavări anterioare. Ruinele turnului din colțul de SE erau deja distruse la începutul secolului XX. Astfel, sub nivelul actual de călcare, nu mai subzistă probabil – în porțiunea mică păstrată și încă neacoperită de instalații industriale – decât resturi din zidurile de incintă și ale turnului de colț, precum și ceva din nivelurile antice de locuire.

I.4. AȘEZAREA CASTRULUI FAȚĂ DE PRINCIPALELE FORME DE RELIEF

Castrul a fost construit în lunca Someșului Mic, pe malul drept al acestuia, puțin în amonte de curbura pe care râul o face spre nord-vest, înainte de a intra în orașul Gherla (*Fodorean 2006*, p. 177–180). Astăzi, chiar la nord de locul castrului, se găsesc podul rutier modern și băile Băița, pe malul stâng al râului (fig. 6 – 7).

Punctul topografic ales de romani pentru castru se află într-o mică îngustare a văii. Pe malul ei stâng se înalță un șir de dealuri, astfel încât vizibilitatea

spre nord era chiar blocată de dealul Băița. Pe malul drept, lunca este mai largă, dar și aici se ridică un șir de coline mai domoale, care – împreună cu cele de pe malul opus – formează un larg culoar. Mai departe spre sud se deschide larg depresiunea Clujului, iar spre nord cea a Dejului, la confluența Someșului Mic cu Someșul Mare.

Locul pe care se înălța odinioară fortificația romană era vizibil mai înalt decât nivelul luncii înconjurătoare, cu circa 2 m cel puțin. Nu doar ruinele castrului au creat această înălțime. Aici a existat o ridicătură de teren naturală, cu sol fertil așezat pe un strat gros de prundiș. Ea prezenta o particularitate distinctă în zonă: oricât ar fi plouat, apa era absorbită rapid în prundiș, iar terenul mai ridicat constituia singurul punct neatins de ape în lunca inundabilă. Situat în apropiere de izvoarele termale de la Băița, ca și de un punct de flexiune a cursului râului în care se putea ridica un pod, acest punct topografic era ideal pentru instalarea unei garnizoane. De notat că pe dealul Băița s-au semnalat urmele unui probabil turn de pază; prezența lui aici anula lipsa de vizibilitate cauzată de deal și permitea controlul drumului roman ce ducea mai departe spre nord.

Pe lângă rațiunile strategice, locul a fost ales și pentru bogăția zonei. Numeroase descoperiri dovedesc locuiri înfloritoare în epocile neolitică, hallstattiană și Latène, identificate atât prin descoperiri de suprafață, cât și prin săpături (*RepCluj*, p. 210-212). Este posibil să fi existat o așezare dacică din secolele I a. Chr. – I p. Chr. undeva în apropiere. Deocamdată avem doar indicii indirecte în acest sens: o fibulă de bronz de tip Latène III găsită pe locul castrului; o tetradrahmă dacică, patru monede de argint de Dyrhachium și doi denari republicani, piese aflate sub podul rutier peste Someș (*RepCluj*, p. 216, nr. 14); un *torques*, inele, fibule de argint (*Orosz 1900*, p. 34-38, s. v. Szamosújvár; *RepCluj*, p. 212, nr. 8).

O bună parte din teritoriul castrului a fost erodată de apele Someșului Mic. Încă pe la mijlocul secolului XIX latura sa de vest era complet distrusă de râu (vezi mai sus, observațiile lui M. J. Ackner). În aval de podul rutier actual, unde a fost ridicat un mic baraj (la “Stăvilar”), se găsesc mereu în albie vestigii arheologice de tot felul (mai ales piese de metal) aduse de apă din castru. Deschiderea și amenajarea în epoca modernă a unui canal, la est de castru (“Canalul Morii”), chiar dacă nu a atins fortificația, a afectat situl arheologic din jurul acesteia (așezarea civilă și cimitirul).

Aspectul reliefului a fost modificat apoi drastic de instalațiile industriale moderne. Pe măsură ce combinatul se extindea spre sud, înălțimea inițială a fost excavată cu buldozerul (cu straturi arheologice cu tot), ajungându-se astfel la nivelul luncii inundabile. Doar o mică porțiune din colțul de sud-est a rămas la cota naturală (vezi mai sus). Așa că peisajul actual nu mai corespunde deloc celui din epoca romană.

I.5. NUMELE ANTIC AL LOCALITĂȚII

Deși o locuire dacică de secolele II a. Chr. – I p. Chr. nu este total exclusă, toponimul antic datează abia din epoca romană, legat de instalarea castrului. Trebuie să recunoaștem, însă, că numele latin al localității antice de la Gherla, rămâne necunoscut.

J. Ornstein credea că acest nume apare în *Geographia* autorului anonim de la Ravenna (sec. VII p. Chr.) și că el ar fi *Congri* (Ornstein 1898, p. 10; Ornstein 1900, p. 12). Ulterior, I. Marțian propunea fie *Optatiana*, fie *Ad Pannonios* (Marțian 1920, p. 25), ceea ce apare cu totul neprobabil.

Cercetări mai vechi și recente au permis localizarea ultimelor două toponime, care nu au nimic comun cu Gherla. *Optatiana* trebuie amplasată la Sutoru (jud. Sălaj), iar *Ad Pannonios* la Teregova, jud. Caraș-Severin (Macrea 1969, p. 152). Așa că, în lipsă de ceva mai bun, numele de *Congri* a fost acceptat – nu fără rezerve – și figurează totuși, nejustificat, în unele scrieri moderne.

În orice caz, *Congri*, care poate fi o coruptelă, nu se referă la așezarea antică de la Gherla (TIR L 34, 60-61; Fodorean 2006, p. 62). Numele acesteia din urmă nu a apărut încă în izvoare. Se vede că localitatea, nefiind situată pe drumul imperial Napoca – Porolissum, ci pe calea secundară de pe valea Someșului Mic, nu a fost consemnată nici în *Tabula Peutingeriana*. Eventual, o viitoare descoperire epigrafică ar putea oferi un indiciu în acest sens.

I.6. METODA DE LUCRU ȘI DE PREZENTARE

Scopul lucrării de față este prezentarea de ansamblu, pentru prima dată, a castrului roman de la Gherla. Ea ne-a obligat să ne gândim la o metodă aparte de lucru, din cel puțin două motive:

a) Vestigiile din vechile publicații nu au fost localizate față de repere utilizabile astăzi. Materialul documentar din cercetări mai recente, de după 1960 (planuri, profile, schițe etc.), nu oferă nici el repere sigure față de laturile castrului; în plus, nici nu s-a păstrat în întregime. Ne-am străduit să obținem cât mai multe date despre acest sit arheologic din îmbinarea acestor informații, inegale și incomplete.

b) Materialul arheologic este bogat, dar în mare parte neprelucrat, și acum se află – în cea mai mare parte – împărțit între muzeul gherlean și cel clujean. Pentru majoritatea pieselor nu avem locul exact de descoperire, nici măcar precizarea dacă provine din castru ori din așezarea civilă din vecinătate. O bună parte a materialelor din descoperirile mai vechi s-a pierdut.

În această situație, s-a procedat în felul următor:

– am folosit la prezentarea pieselor arheologice sistemul internațional CSIR, dar în chip diferențiat, în funcție de categoriile de material; pentru unele

s-a putut respecta în întregime structura și prevederile sistemului, iar pentru altele numai în parte.

– catalogul materialului arheologic l-am întocmit selectiv, urmărind ca el să redea tot ceea ce – de obicei – este caracteristic civilizației dintr-un castru ori din așezarea civilă adiacentă; doar anumite categorii de descoperiri, cu mare valoare științifică și deja bine studiate (inscripții, monede, fibule etc.) au fost prezentate în totalitate. Nu am avut în vedere un catalog complet al descoperirilor arheologice de la Gherla, extrem de greu de realizat câtă vreme majoritatea materialelor comune nu sunt încă prelucrate; un asemenea obiectiv rămâne în sarcina cercetărilor viitoare. Ne referim în special la ceramică.

– materialul cu loc de descoperire precizat a fost folosit și pentru datări, indiferent de faza de funcționare a castrului căreia i-a aparținut.

– monedele au fost determinate cu cele mai noi determinatoare accesibile.

– monumentele epigrafice și sculpturale au fost descrise după sistemul CSIR, integral sau foarte aproape de acesta.

Demersul nostru a urmărit și o asamblare a cunoștințelor obținute, din puținul material disponibil, despre așezarea civilă și cimitirul de epocă romană. În sfârșit, s-a acordat o atenție separată descoperirilor postromane.

II. SĂPĂTURI ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Dezvoltarea accelerată a localității Gherla (ung. Szamosújvár, germ. Neuschloss, lat. Armenopolis) și transformarea ei în oraș a început odată cu instalarea aici, la 1672, a armenilor catolici (*Gazdovits 1996*, p. 80; *Armenopolis*, p. 80-82, 102-108). Tocmai această transformare a făcut să crească interesul pentru istorie, printre cărturarii epocii ca și printre localnici. În secolul XIX s-a înființat o societate arheologică locală și un Muzeu Armenesc, nucleul muzeului orașenesc de astăzi.

J. Benkő, publicând o serie de inscripții din Transilvania, menționează câteva și de la Gherla, dar vorbește puțin despre fortificația și așezarea romană (*Benkő 1778*, 1, p. 26). Oricum, el este primul cărturar modern cunoscut care a menționat ruinele romane din localitate. Pe parcursul secolului XVIII au mai apărut mențiuni fugare despre vestigiile antice de la Gherla (folosite ca material de construcție în cetatea modernă și în oraș) într-un manuscris anonim din 1734, păstrat la Biserica Neagră din Brașov, precum și într-o istorie a Ungariei tipărită în latinește la Cașovia (azi Košice) în anul 1733 (*Wollmann 1982*, p. 160, nota 587).

Mai numeroase sunt datele furnizate de M. Barthalis, la sfârșitul secolului XVIII (*Barthalis 1787*, p. 57). Acesta pomenește o inscripție de la Traian sau Hadrian, o statuie feminină, un cap de femeie, un fragment de placă cu reprezentarea unui vas, țigle și cărămizi, precum și “un vas cu oase” apărut cu prilejul săpării “Canalului Morii” (probabil o urnă funerară). Documentele Primăriei orașului Gherla menționează, la 1809, că pe traseul acestui canal au apărut morminte antice (*RepCluj*, p. 215). Ceva mai târziu, în al patrulea deceniu al veacului XIX, călugărul iezuit Franz Xavier Hene din Alba Iulia face o scurtă mențiune despre ruinele romane de aici (*Hene 1836*, p. 74). Cam tot atunci, la 1835, au fost descoperite întâmplător fragmentele binecunoscute de bronz din două armuri de paradă (*Wieseler 1858*), ajunse ulterior în posesiunea muzeului clujean (au fost restaurate cu multă grijă, abia prin anii 1965-1970, de către cunoscutul specialist József Korodi).

Următorul val de știri apare pe la mijlocul secolului XIX. Menționăm mai întâi pe J. F. Neugebauer, consulul Prusiei la București, care a făcut numeroase periegeze arheologice pe teritoriul Țărilor Române și al Imperiului Austriac (inclusiv Transilvania). El notează amplasarea castrului de la Gherla “la un sfert de milă de oraș, în zona viilor”, descrie aspectul de atunci al ruinelor, dă dimensiunile fortificației (“200 de pași lungime și 180 de pași lățime”) și pomenește o inscripție (*Neugebauer 1851*, p. 231-233). Pe la 1847, acest inimos explorator a executat chiar o mică săpătură arheologică la “viile Gherlei”. De Gherla romană s-a interesat în treacăt și J. M. Ackner (*Wollmann 1982*, p. 160).

Apoi s-a ocupat de castru celebrul pionier la arheologiei din Transilvania, Károly Torma. Acesta a făcut chiar săpături arheologice undeva la sud-vest de castru, identificând “băile romane” (*Torma 1861*, p. 30-44; *Torma 1861a*). Carl Goos, profesorul sas de liceu de la Sighișoara (1844-1881), care a realizat unul din cele mai bune repertorii arheologice ale Transilvaniei, abia amintește vestigiile romane de la Gherla (*Goos 1876*, p. 117).

Profesorul universitar clujean Árpád Buday, care se specializase în Germania pe probleme de *limes*, a făcut o analiză a castrelor din sectorul nordic al frontierei Daciei romane, unde este prezentată și Gherla (*Buday 1911*, p. 18-21). Ulterior i-a consacrat atenție Gherlei și maiorul Iulian Marțian, inimosul promotor al arheologiei românești din Transilvania (*Marțian 1920*, p. 25), care a localizat bine castrul și i-a găsit – desigur eronat – chiar și un nume: *Optatiana*, eventual *Ad Pannonios*.

Toți acești cercetători au studiat locuirea antică de la Gherla mai mult după descoperirile ocazionale și urmele vizibile pe teren. Un plus de cunoștințe nu putea veni decât din cercetări arheologice pe acest amplasament.

II.1. SĂPĂTURI ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE EFECTUATE DE JOSEF ORNSTEIN ÎN ANII 1901-1906

Nu există, sau mai exact spus nu se cunosc încă documente în legătură cu cercetările lui J. Ornstein la Gherla (fig. 8). Am sintetizat datele de mai jos din publicațiile autorului, în diferite reviste sau în lucrări independente (*Ornstein 1885*; *Ornstein 1902*; *Ornstein 1902a*; *Ornstein 1903*). Săpăturile lui au fost susținute financiar de “Societatea arheologică din Gherla”. N. Gazdovits (*Gazdovits 1996*, p. 106) afirmă că săpăturile s-au desfășurat sub auspiciile “Uniunii Muzeului Armean din Gherla (Örmény Múzeum Egyesület – ÖME)”. Tot N. Gazdovits (*Gazdovits 1996*, p. 107) spune că însemnări, fotografii și obiecte arheologice din aceste cercetări ar fi existat în colecția proprietarului terenului, Esztegar Todor. Ele ar fi fost depuse la Uniunea Muzeului Armean și ar fi ajuns în muzeul local. Din păcate, nu am găsit din toate cele amintite decât obiecte răzlețe.

Autorul cercetărilor era un fost revoluționar german, participant la evenimentele din 1848; numele lui adevărat era Pappenheim. După înfrângerea revoluției a fost ofițer în armata austriacă, iar la pensionare s-a stabilit la Gherla (*Russu 1973*, p. 33 nota 22). Á. Buday susține că J. Ornstein ar fi săpat la castru din încredințarea și cu susținerea “Societății de istorie, literatură și etnografie a Comitatului Solnoc – Dăbăca” (“Szolnok – Dobokamegyei történeti, irodalmi és etnographiai társulat”) și apoi a Muzeului Ardelean, dar și a Muzeului Armenesc din Gherla (*Buday 1911*, p. 19). Același autor îi face lui J. Ornstein o critică aspră, pentru că rezultatele nu au fost publicate și pentru că datele oferite sunt

nesigure; el nu crede că militarul arheolog amator ar fi cercetat clădirea comandamentului (*Buday 1911*, p. 20).

J. Ornstein a făcut săpături pe latura de est a castrului (*Ornstein 1902a*). El a publicat o ridicare topografică și un plan parțial, desenat de el însuși. Nu a putut identifica valul, berma și escarpa. Dar, vorbind despre bermă, notează că aceasta era pavată cu monumente și stele funerare, și că *via sagularis*, lată de 1 m, era construită din pietriș (*RepCluj*, p. 213). Dimensiunile castrului le stabilea la 150×162 m, iar grosimea zidului de incintă la 1,14 m. În ciuda criticilor lui Á. Buday, J. Ornstein apare ca un cercetător demn de apreciat pentru acea vreme. Pentru prima dată în arheologia provincială romană din Dacia s-a prezentat o analiză osteologică (*Ornstein 1902*, p. 7 – determinări făcute de E. Orosz), din care reieșea că aici erau foarte frecvente oasele de cai, bovine, porcine, ovine, și mult mai puține cele de capră, găină ori pisică.

Mai multe date oferă tot Á. Buday, comentând și rezultatele lui Ornstein. El credea că fortificația a fost înălțată în timpul lui Traian și că după “construirea limesului de vest” (!) a fost abandonată, deci că nu ar fi putut funcționa mult timp. În interior, Buday stabilea existența unor construcții cu pereți de chirpici și aprecia că sub Antoninus Pius s-ar fi făcut lucrări importante în castru. Dintre monedele cunoscute de el, cea mai timpurie data de la Traian (a. 103 – 105), iar cea mai târzie de la Filip Arabul (a. 245 – 246). La zidul de incintă constata modificări și adăugiri (“lipituri”), iar un colț părea prăbușit (*Buday 1911*, p. 21). Foarte probabil că el se referea chiar la colțul de sud-est, care și pe ridicarea topografică a lui Ornstein apare ca grav deteriorat.

II.2. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE EFECTUATE DE ENDRE OROSZ ÎN ANII 1907-1909

Informațiile despre aceste cercetări (vezi fig. 10) provin din raportul său de săpătură (*Orosz 1907*). Date suplimentare au mai apărut în ziarul *Szamosujvári Közlöny* (nr. din 25 septembrie 1907), sub semnătura autorului, ziar pe care nu l-am găsit. E. Orosz a fost tot un amator inimos, care avea și o bogată colecție arheologică (donată ulterior Muzeului Ardelean). El a efectuat și cercetare sistematică în domeniu. Eforturile lui s-au concentrat pe latura de est a castrului, pe care a dezvelit-o și studiat-o parțial, precum și în “*praetorium*”, noțiune prin care pe vremea aceea se înțelegea clădirea comandamentului (*principia*). Dar Á. Buday nu credea – așa cum aminteam mai sus – că ar fi fost identificată această clădire (*Buday 1911*, p. 20-21).

E. Orosz a publicat și un plan general al castrului, deosebit de util astăzi, când fortificația romană este complet distrusă. Materialul arheologic recoltat era destul de bogat, dar n-a fost studiat în detaliu. S-au găsit 6 monede: 1 denar de

la Traian, 1 as de la Faustina Iunior, câte un denar suberat de la Septimius Severus, Elagabal, Severus Alexander și un bronz cu *Provincia Dacia* emis de Filip Arabul (*Orosz 1907*, p. 16-26).

II.3. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE EFECTUATE DE GHERASIM PINTEA ÎN ANUL 1937

Datele în legătură cu aceste săpături sunt inedite și rămân deocamdată aproape necunoscute (*RepCluj*, p. 213). Cercetarea a fost inițiată și finanțată de Universitatea clujeană. Dar G. Pinteza a activat puțin timp în cadrul Institutului de Studii Clasice din Cluj, și aceasta a fost singura lui săpătură arheologică. Ulterior el a părăsit Clujul, dedicându-se ziaristicii, iar rezultatele cercetării sale s-au pierdut. Unele informații despre aceste săpături a mai oferit I. I. Russu (*Russu 1973*, p. 34, nota 22). Din descoperirile efectuate de G. Pinteza în 1937 au fost publicate trei inscripții (*Macrea 1949*, p. 232 sq.).

II.4. CERCETĂRILE EFECTUATE DE ALEXANDRU NICULA ÎN ANII 1961-1965

Între anii 1961-1965, profesorul de liceu Al. Nicula a fost custode al Muzeului orașenesc Gherla, când – prin elevul M. Zegreanu – a recuperat și diploma militară romană din anul 123 (IDR I, *DiplD VII*). El a supravegheat și efectuat cercetări arheologice restrânse în castru, cu elevii liceelor din localitate. Rezultatele n-au fost niciodată publicate (cf. IDR I, *DiplD VII, XI*; *Russu 1973*, p. 11-14).

Judecând după unele informații verbale ale autorului, s-au făcut sondaje în *retentura sinistra*, adică aproximativ la sud-vest de *principia*, unde s-au găsit materiale arheologice și s-au surprins resturile unei încăperi prevăzute cu hipocaust.

II.5. SĂPĂTURILE ȘI CERCETĂRILE EFECTUATE DE DUMITRU PROTASE ÎNTRE ANII 1960-1968

Construirea Combinatului de Industrializare a Lemnului (C.I.L.), începută în 1960, chiar pe amplasamentul castrului roman, a cauzat distrugerii masive în situl arheologic, fapt care a impus o acțiune de salvare în același an (fig. 11). Ea a fost încredințată lui D. Protase, pe atunci cercetător al Institutului de Istorie din Cluj, care a colaborat cu Al. Nicula, custodele Muzeului orașenesc din Gherla.

Dar mai mult s-au urmărit excavările făcute pentru construcția noului Combinat și s-a recoltat materialul arheologic ieșit la lumină. Condițiile momentului n-au permis efectuarea unei adevărate săpături arheologice de salvare. Nu exista pe vremea aceea în România nici o lege care să impună așa ceva ori să ocrotească vestigiile trecutului, așa cum există acum. S-a adunat, în urma excavărilor mecanice în curs, un material arheologic bogat și variat: fragmente de monumente epigrafice și sculpturale, ceramică, unelte, podoabe, 30 monede etc. Cea mai importantă descoperire a constituit-o diploma militară emisă în 2 iulie 133, atestând pentru prima dată existența timpurie a provinciei Dacia Porolissensis. Diploma a fost găsită întâmplător (*Daicoviciu, Protase 1961*, p. 63-70; *Daicoviciu, Protase 1964*, p. 163-180). Despre rezultatele detaliate ale acestor cercetări nu avem decât informații restrânse (*Protase 1964*, p. 177-181).

De-a lungul anilor 1961-1963, D. Protase a revenit în repetate rânduri la castru, unde a făcut observații și a strâns descoperiri ocazionale.

Abia în anul 1968 s-au efectuat săpături arheologice propriu-zise în castru, de către D. Protase în colaborare cu noul custode al muzeului local, I. Chifor (*Dacia 13*, 1969, p. 521-522, nr. 90). La aceste cercetări a participat temporar și Dan Isac, pe atunci încă student. Au fost executate patru secțiuni în interiorul castrului: S I pe latura de est (33×1,25 m) peste elementele de fortificație (fig. 16); S II în interior, undeva spre latura de est, în zona centrală; S III pe latura de sud (27×1,20 m) peste elementele de fortificație (fig. 17); S IV în zona centrală, spre latura de nord (42×1,20 m), cu o casetă de 10×10 m (fig. 30).

S-au obținut date numeroase despre stratigrafie și anumite structuri interioare, s-a recoltat material arheologic bogat. Rezultatele nu au fost publicate, s-a făcut doar o mențiune fugară asupra lor (*Protase 1969*, p. 251-252). Mai multe date despre acestea i s-au dat lui D. Popescu (București), pentru sinteza sa anuală "Les fouilles archéologiques de 1968 en Roumanie" (*Dacia 13*, 1965, p. 521, nr. 90): săpături pe partea intactă a castrului, cu date despre elementele incintei pe laturile de sud și est; val și șanț în prima fază, iar în faza cu zid de piatră două șanțuri.

Lucrările de excavație și activitățile industriale pe cuprinsul combinatului au continuat. Cu ocazia unor asemenea intervenții, în anul 1971, a apărut încă o diplomă militară, emisă în anul 123 (vezi mai sus, II. 4). Ea a oferit date noi despre organizarea teritorială a provinciilor dacice (*Russu 1973*, p. 19, nota 5).

II.6. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DIN ANUL 1979

Extinderea în continuare a combinatului – numit acum Combinatul de Prelucrare a Lemnului (C.P.L.) – a necesitat săpături arheologice de salvare în anul 1979 (de altfel, în 1975 fusese promulgată Legea Patrimoniului Cultural

Național). La aceste cercetări au participat arheologii Constantin Pop și Béla Jungbert de la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, precum și Ion Chifor din partea muzeului gherlean. S-a făcut o secțiune “în cruce” pe latura de est a castrului, cea mai amenințată de lucrările în curs (S I: 10×1,25 m, vezi fig. 18), fiind identificate unele elemente ale fortificației (fig. 12). Alte două secțiuni au fost trasate în exterior: S II (50×1,25 m) în fața porții de pe latura de est (care a surprins o porțiune din drumul roman) și S III (5×1,25 m) undeva la răsărit de latura de est (vezi fig. 12). Atunci nu s-au putut dezveli suprafețe ample. Materialul arheologic descoperit a fost relativ puțin; s-a aflat o singură monedă, un *sestertius* de la Hadrian (*Ardevan 1992*, p. 283, nr. 37).

Nu s-au publicat toate rezultatele, iar materialul arheologic a rămas inedit în depozitele muzeului clujean. Unele informații au apărut în raportul preliminar al autorilor cercetării (*Pop, Jungbert, Chifor 1980*, p. 664-667), în cronica anuală a săpăturilor arheologice din România (*Dacia*, 25, 1981, p. 369, nr. 57) și într-o prezentare rezumativă a cercetărilor din castrul Daciei între 1979 și 1983 (*Gudea 1983*, p. 486, fig. 1/6).

II.7. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 1980

Tot extinderea spre sud a instalațiilor C.P.L. a făcut necesare noi săpături de salvare, în vara anului 1980. Ele au fost efectuate de reprezentanții a două instituții din Cluj-Napoca, anume Universitatea “Babeș-Bolyai” (D. Protase) și Muzeul de Istorie al Transilvaniei (R. Ardevan). Dar aceste săpături au fost relativ restrânse, pe măsura fondurilor alocate (fig. 13). Principalele rezultate obținute s-au publicat într-un raport preliminar (*Protase, Ardevan 1983*). Date în legătură cu săpăturile se mai pot extrage din lista monedelor (*Ardevan 1992*, p. 286, nota 4).

Cercetarea a vizat colțul de sud-vest al castrului. O secțiune a fost practică peste zidul de est (S I, 23×1,25 m), punându-se în lumină elementele fortificației (fig. 18). O altă secțiune s-a deschis la est de acesta (S II, 13×1,25 m, fig. 19), iar altele două la vest, în interiorul castrului (S III, 20×1,25 m și S IV, 4×1,25 m) – aici au apărut resturile unei clădiri cu zid de piatră și paviment în *opus signinum* (fig. 19).

Materialul arheologic, destul de bogat, se păstrează parțial în depozitul Institutului de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, parțial în colecțiile muzeului clujean, și este inedit. Câteva piese de piatră au rămas la Muzeul orașului Gherla. Alături de numeroase descoperiri de epocă romană, la adâncime mai mare au apărut și morminte ale unei necropole din epoca bronzului. De notat că în această campanie s-au găsit și câteva cioburi de vase, care par a data din secolul IV.

II.8. CERCETĂRILE DIN ANII 1981–1983

Extinderea C.P.L. Gherla a continuat și după 1980, cu construirea unei fabrici de chibrituri. Cum înfăptuirea acestui proiect urma să distrugă ultima porțiune păstrată din castru (parte din *retentura*), Oficiul Județean Cluj pentru Patrimoniul Cultural Național a apelat la instituțiile interesate și a obținut alocarea unor fonduri din proiect pentru săpături arheologice de salvare. Acestea s-au desfășurat, cu mici întreruperi, din toamna anului 1981 până în decembrie 1982, și s-au bucurat de sprijinul larg al autorităților locale, ca și de concursul conducerii C.P.L. Gherla. Totuși, lucrările arheologice s-au desfășurat cu eforturi mari și în condiții dificile (în orice anotimp, adeseori pe timp nefavorabil, cu fluctuație foarte mare a echipelor de săpători, în căutare permanentă de logistică etc.). Deoarece nu se știa exact când va începe construirea fabricii, s-a lucrat sub presiunea timpului, și numai amânări repetate din motive tehnice au oferit arheologilor o durată de săpături considerabil mai mare, decât s-a sperat inițial. Disponerea secțiunilor n-a urmărit structurile deja sesizate ale fortificației, ci a încercat să ducă la dezvelirea unei suprafețe cât mai mari din porțiunea încă păstrată a castrului (*retentura*).

Au fost executate 7 secțiuni: S1 orientată NE-SV, paralelă cu drumul de acces (106×2 m, fig. 22); S2 în interior, perpendiculară pe precedenta (109×1,50 m, fig. 23 – 24); S3 la 15 m spre sud de secțiunea S2 și paralelă cu ea (103×1,50 m); S4 (33×2 m), peste bastionul de est al porții de pe latura de sud; S5 (33×1,50 m, fig. 20) peste latura de est; S6 (10×1,50 m) de-a lungul unui segment din latura de est; S7 (12×1,50 m, fig. 25) în interior, la nord de S2. Secțiunea S4 a fost extinsă cu secțiunile paralele S4a, la 1 m est de prima (19×2 m), și S4b la vest de S4 și lipită de ea (12×2 m).

S-au mai făcut și câteva decopertări în suprafață. În malul de est al lui S1, între metrii 90-95, s-a deschis caseta Σ3 (5×8 m), pentru a se explora o groapă de mari dimensiuni, astupată încă din Antichitate (până pe la – 2,60 m); se pare că este vorba de o fântână dezafectată. La sud de S2 s-au deschis pe rând trei suprafețe, lăsându-se între acestea și secțiune un martor de 0,50 m: Σ1 (metrii 16-22, lățime 4 m), Σ2 (metrii 69-76, lățime 5 m) și Σ4 (metrii 43-49, lățime 4 m). O casetă de mici dimensiuni (Σ5) s-a deschis la nord de capătul de est al lui S2 (2×1 m), de aici provenind mult material ceramic. În toate aceste intervenții, afară de Σ3, nu s-a trecut mai adânc de stratul de cultură roman (maximum 0,30 – 0,60 m adâncime).

Pe latura de est au fost identificate zidul de incintă cu cele două șanțuri, berma, o porțiune de baracă, iar pe latura de sud – bastionul de est al porții *decumana*. S-au surprins și unele elemente din construcțiile interioare. Materialul arheologic recoltat a fost foarte bogat (*Ardevan 1992*, p. 286, nota 4 pentru monede). În S2, S5 și S7 au mai apărut, izolat, și fragmente ceramice preistorice (din epoca bronzului și Hallstatt).

Structuri de zid mai importante au fost scoase la lumină în S2. Între metrii 20-55 au apărut resturile mai multor ziduri de piatră, precum și urmele unor ziduri scoase, iar între metrii 60-81 a fost observată o clădire de mari dimensiuni, cu încăperi pavate în *opus signinum* și având instalație de hipocaust (al cărui *praefurnium* a fost găsit la metrii 80-81). Mai spre vest, între metrii 98-102, a apărut o groapă cu mai multe fragmente arhitectonice și sculpturale și cu tot felul de materiale de construcție. Zidurile surprinse au fost urmărite parțial în Σ1 și Σ4, iar în Σ2 s-a pus în lumină prelungirea platformei de *opus signinum* și a instalației de hipocaust.

Și în S3 s-au găsit urme de ziduri, din diferite faze de construcție. Între metrii 39-57 s-au observat dale masive de piatră și apoi o platformă de *opus signinum*, iar la metrii 31-33 a apărut o formațiune din blocuri de piatră îngrijit lucrute, dispuse în U (bază de statuie?). Și aici s-a surprins o groapă cu materiale de construcție și fragmente sculpturale (metrii 74-76).

Cele mai bune rezultate s-au obținut în secțiunea S4 și în extinderile acesteia. Aici (la metrii 19-30) a fost dezvelit aproape integral un masiv turn de poartă. În S7 s-au găsit doar ziduri ale unor construcții interioare, precum și urmele unor morminte din epoca târzie a bronzului, deranjate de stratul roman.

După începerea lucrărilor la viitoarea fabrică de chibrituri s-a continuat supravegherea excavărilor și recoltarea de material arheologic până la mijlocul anului 1983.

Cercetarea a fost efectuată de o echipă a Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca (Ioan Mitrofan, Radu Ardevan, Alina Soroceanu, Tudor Soroceanu, pentru puțin timp Eugen Iaroslavschi și Dorin Ursuț), cu participarea temporară a unor studenți aflați în practică (între care și Eduard Nemeth). S-a lucrat în condiții dificile și cu mijloace materiale insuficiente.

Materialul ceramic comun recoltat se află la Muzeul din Gherla (neprelucrat); restul materialului arheologic se păstrează în depozitul muzeului clujean. Până acum s-au publicat doar unele categorii de materiale, iar raportul preliminar care s-a întocmit atunci a rămas inedit.

Pe baza tuturor acestor cercetări, întreprinse în special pe latura de est, pentru care există acum mai multe date, s-a încercat reconstituirea grafică a planului castrului (*Gudea* 1997, p. 103, nr. 97; fig. 15), iar de curând cea a planului castrului din faza cu val de pământ (*Protase, Gudea, Ardevan* 2005, p. 714, 721 – fig. 21) și respectiv din cea cu zid de piatră (fig. 33).

Dat fiind faptul că săpăturile de salvare, începând chiar din anul 1968, s-au desfășurat în condiții dificile, fără ridicare topografică, fără repere antice, în viteza impusă de constructori, documentația disponibilă astăzi are uneori un caracter nesatisfăcător: profile executate în grabă, detalii neobservate etc. O parte a documentației din anii 1981-1982 s-a pierdut.

III. FAZELE DE CONSTRUCȚIE ALE CASTRULUI

III.1. CASTRUL CU INCINTA DIN VAL DE PĂMÂNT (106 – 140)

Săpăturile arheologice au depistat faza de pământ a castrului, dar numai pe laturile de sud și de est, așa încât datele cu care vom opera sunt în funcție de rezultatele acestor secțiuni (fig. 21).

Cercetările vechi nu au surprins această fază, așa că informațiile privitoare la ea lipseau complet (*Gudea 1975; Cătănciu 1993*, p. 51). Abia prin săpăturile efectuate în 1968 s-a identificat foarte clar faza de pământ a fortificației, confirmată ulterior în anii 1979, 1980 și 1982, dar rămasă inedită până de curând (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*).

Acum dispunem de o serie de date certe privitoare la prima fază de construcție și existență a castrului.

a) El avea plan patrulater, aproape pătrat. Măsurate de la culmea valului de pământ, lungimile laturilor sunt aproape egale, cu ceva mai puțin de 150 m fiecare (vezi mai jos). O asemenea formă pentru un castru de *ala* nu este lipsită de analogii. Chiar în Dacia Porolissensis, castrul similar de la Ilișua are aceeași formă, 185×185 m (*Protase, Gaiu, Marinescu 1997*, p. 68).

b) Orientarea castrului este cu laturile mai lungi aproximativ pe direcția nord – sud (cf. *Cătănciu 1981*, p. 18; *Gudea 1986*, p. 487, fig. 16).

c) Dacă dimensiunile castrului cu zid de piatră sunt reale, 162×169 m (*Gudea 1997*, p. 102), și dacă ținem cont de simetria castrametației romane, atunci se poate face un calcul potrivit căruia laturile de est și vest ale fortificației de pământ puteau fi cu 24 m mai scurte decât cele ale castrului de piatră. Situația pare să fie similară și în cazul laturilor scurte. Deci, dimensiunile probabile ale castrului de pământ ar fi de 145×138 m (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, p. 714 – fig. 21).

Pentru a justifica dimensiunile menționate, dăm în continuare descrierea detaliată a secțiunilor S1/1968, S1/1979 și S5/1982, toate trei situate pe latura de est.

Secțiunea S1/1968 a avut 33 m lungime. Stratul aluvionar în care au fost săpate șanțurile romane este bine vizibil. Șanțul nr. 2 (cel exterior) al fortificației din faza a doua apare între metrii 2 și 8 ai secțiunii, iar celălalt șanț, nr. 1 (cel interior) – între metrii 9 și 16, ambele adânci de cca. 2,00 m și umplute cu

aluviuni. Deasupra lor se află numai stratul de humus actual. Între șanțurile nr. 2 și nr. 1 ale castrului cu zid de piatră există o porțiune lată de cca. 1,00 m de strat aluvionar virgin, deasupra căreia se află un strat de depuneri. În fundul șanțului nr. 1 se văd dărâmături acoperite de aluviuni – un strat de piatră scursă din zid. Apoi, între metrii 16 și 17,40 (adică până la zidul de piatră) există un nivel de dărâmătură de piatră și depuneri arheologice. Urmează temelia zidului de piatră, adâncită mai mult de 1,00 m în stratul aluvionar; din zidul propriu-zis se păstraseră doar două asize (fig. 26), iar în spatele lui, sub stratul de humus actual, se află un strat gros de pământ și piatră cu profil valiform. Sub acest din urmă strat, la 0,40 m în spatele zidului, între metrii 19,40 – 25,20, apare șanțul castrului din prima fază; el are adâncimea tot de cca. 2,00 m și este umplut cu pământ steril, în care s-au rătăcit ceva fragmente de cărămizi. De la m. 25 spre vest, peste stratul de aluviune antică apare un strat subțire de lut galben, peste care s-a suprapus stratul de pământ și piatră din spatele zidului, lat de cca. 4,50 m (între metrii 25 și 29,50). De la acest ultim punct spre interior, în stratul de aluviune antică a fost pus un strat de prundiș, care are la suprafață un strat de pietre late; lățimea acestui strat este de 4,50 m și grosimea de 0,60 m, dar aici secțiunea n-a mai fost prelungită. În secțiunea S3/1968, pe latura de sud, poziția șanțului din prima fază față de zid este aceeași; deschiderea șanțului măsoară 6,00 m, adâncimea ajunge la 1,80 m, iar fundul apare rotunjit (fig. 16).

Datele obținute din această cercetare sunt completate în chip fericit de descrierea profilului secțiunii S1/1979 (fig. 18). Aceasta din urmă a fost mai scurtă, doar 14 metri, și ea nu a pus în lumină decât zidul de incintă și câte 4 – 6 metri de-o parte și de alta a lui. Prezintă stratigrafia dinspre interiorul castrului spre exterior, se constată că între metrii 3 și 14 apare un strat de nivelare, rezultat din intervențiile industriale contemporane. Sub acesta se află humusul actual, gros de 0,40 – 0,50 m, ce urmează un plan orizontal între metrii 0 și 4, iar apoi coboară pronunțat (ceea ce dovedește că locul castrului a fost mai înalt decât terenul învecinat, cu o mică pantă descendentă spre elementele exterioare de apărare). Nivelul de călcare actual conține resturi arheologice, iar pe panta din fața zidului apar numeroase pietre, care desigur au căzut prin dărâmarea zidului. De la m. 0 la m. 5,20, sub stratul de humus se află un strat de dărâmături, iar sub acesta – șanțul de apărare al castrului de pământ; marginea acestuia se oprește chiar în zid, iar interiorul a fost ulterior umplut cu pământ negru steril. Se observă că șanțul primei faze străpunge nu numai stratul de aluviune antică, ci și stratul steril de sub acesta. El atinge adâncimea maximă cam în dreptul metrului 2. Zidul de piatră apare între metrii 5,20 și 6,40, sub stratul de nivelare și sub cel de humus actual, la 0,75 m adâncime; din el se mai păstraseră trei asize, iar temelia lui – înaltă de 1,05 m – consta din trei asize fără mortar, separate de straturi înguste de pământ. În fața zidului, între metrii 6,40 și 9,00, stratul de aluviune antică apare orizontal, iar peste el se află depunerea din nivelul de călcare. Apoi, între metrii 9,00 și 13,50 apare șanțul nr. 1 al castrului cu zid de

piatră, săpat din stratul de aluviune și străpungându-le pe cele două mai adânci; șanțul are adâncimea maximă de 2,10 m. Jumătatea inferioară a șanțului este umplută cu aluviuni și pietre, iar cea superioară – cu dărâmatură (care ajunge până la suprafața actuală).

Și mai clară – în privința raportului dintre faza de pământ și cea de piatră a fortificației – este secțiunea S5/1982, lungă de 33 m. Mergând cu descrierea din interiorul castrului spre exterior, observăm că, între metrii 0 și 2,50, peste stratul de lut a fost așezat un strat de prundiș și piatră, ce pare a fi constituit *via sagularis*. De la metrul 2,00 până pe la metrul 9,00 apare, suprapunându-se parțial peste acesta, un strat de dărâmare. Între metrii 9,00 și 14,00, sub stratul de aluviune apare șanțul de apărare al castrului de pământ, astupat de pământ lutos. De la m. 10,00 până la m. 16,00, stratul de lut capătă formă de val, iar între metrii 16,00 și 17,50 în acest strat de lut a fost implantat zidul de incintă din piatră (fig. 20).

d) Avem foarte puține date despre elementele incintei. Valul acestei prime faze nu mai poate fi identificat cu certitudine pe cele două laturi care au fost cercetate sistematic în 1968 sau care au fost “atinse” întâmplător de alte secțiuni (ca în 1980). Într-o lucrare mai veche despre faza de pământ a castrului din Dacia (Gudea 1975, p. 79), dimensiunile calculate pentru Gherla erau puțin diferite de ceea ce apreciem astăzi: șanț lat de 7,50 m și adânc de 2,80 m; val lat la bază de 9,50 m și înalt de 1 m. Aceste date fuseseră obținute prin informații verbale.

Dar există un element care ar putea sugera lățimea valului. La 6,50 m de marginea interioară a șanțului începe un alt șanț mai mic, care ar putea marca separarea (tehnică) între val și *via sagularis*. În acest caz, lățimea valului ar fi de 6,50 m, iar înălțimea lui (evaluată după adâncimea șanțurilor, măsurate în 1968 și 1979) ar fi fost de minimum 2 m.

Berma din această fază a fost identificată sigur numai pe latura de est (vezi S1/1968). În profilul secțiunii se vede clar că zidul de piatră a fost așezat pe o porțiune nivelată, în spatele șanțului. S-ar putea ca o parte din această porțiune nivelată să fi funcționat ca bermă. O situație similară trebuie să fi fost pe toate laturile fortificației.

În schimb, șanțul poate fi delimitat, permițând (cu aproximație) chiar stabilirea dimensiunilor castrului. El a fost identificat în trei locuri pe latura de est (S1/1968, S1/1979, S5/1982, așa cum s-a arătat mai sus) și într-un loc pe latura de sud (S3/1968). Lățimea lui era de 6 m pe latura de est și 5,40 m pe cea de sud. Avea însă aceeași adâncime pe toate laturile, anume 2 m (datele diferite din S1/1979 sunt o problemă surmontabilă – vezi mai sus). Șanțul a fost astupat în faza cu zid de piatră și peste el s-a ridicat aggerul castrului cu zid. Din acest agger nu s-a mai păstrat aproape nimic, din cauza nivelărilor din epoca modernă. În secțiunile din 1968 pe laturile de est și sud șanțul are lățimea de 6 m și adâncimea de 2 m; are vârf ascuțit și a fost umplut cu pământ negru steril.

Întâmplător s-au aflat în acest pământ bucăți de putregai de lemn pe latura de est și pietre de râu mici, rotunde, pe latura de est. Pe aceeași latură, în secțiunea S I din 1980, deschiderea șanțului este cam tot de 6 m; adâncimea nu se poate preciza, pentru că secțiunea nu s-a adâncit suficient.

Tot la elementele incintei se pot face câteva observații în legătură cu poarta de pe latura de sud. În cursul săpăturilor din anul 1982, în secțiunea S4 s-a constatat că bastionul de est al porții cu zid de piatră a fost construit peste capătul de vest al șanțului de apărare din prima fază. Cum la acest capăt se află spațiul porții din faza cu zid de piatră, înseamnă că și în prima fază acest spațiu funcționa tot ca intrare, și că drumurile principale (*via decumana* și cele două *principales*) au rămas pe aceleași amplasamente (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, p. 714). Același lucru s-a constatat și în secțiunea S1/1982, care a intersectat *via decumana* (fig. 22).

e) Despre organizarea interiorului nu se știe aproape nimic. Nu avem date nici despre *via sagularis*.

În săpături s-au identificat urme materiale care sugerează existența barăcilor cu pereți de lemn și chirpici. Unele barăci apar mai la suprafață, altele mai adâncite. Ipotetic, le-am putea considera pe acestea din urmă aparținând fazei de pământ a castrului.

Mai sigure sunt drumurile principale. Se poate admite că au fost identificate *via principalis (dextra)*, *via decumana* și *via praetoria*, admițând, desigur, că *porta praetoria* se află pe latura de nord (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, p. 721).

După ce s-au stabilit (aproximativ) dimensiunile castrului cu val de pământ, cea dintâi întrebare care se pune este dacă unitatea militară *ala II Gallorum et Pannoniorum* încăpea într-un astfel de castru.

În ultima lucrare despre trupele auxiliare din provinciile dacice se face o prezentare și a istoriei acestei unități, vorbindu-se despre comandanții, ofițerii și soldații din unitate, dar nu se spune nimic despre mărimea ei (*Petolescu 1997*, p. 76, nr. 12; *Petolescu 2002*, p. 74-76). De altfel, nici în alte lucrări care tratează trupele romane din Dacia nu se face referință la această problemă (*Macrea 1969*, p. 232; *Beneš 1978*, p. 12; *Gudea 1997*, p. 102-103). Numai V. Christescu afirma că s-ar putea ca *ala* aceasta să fi fost *quingenaria*, dar castrul îi părea prea mic în comparație cu altele similare din Renania (*Christescu 1937*, p. 135, urmat de *Wagner 1938*, p. 61). Or, relația dintre efectivele trupei și dimensiunile castrului constituie o problemă de primă importanță pentru arheologia și istoria militară a epocii. În lucrări moderne, mai generale (*Johnson 1987*) sau zonale (*Nash-Williams 1969*), se abordează și raportul dintre dimensiunile fortificațiilor trupelor romane auxiliare și efectivul unităților cantonate, așa că avem câteva repere.

Astfel, J. Nash-Williams, vorbind despre *alae quingenariae* din Britannia occidentală, arată că dimensiunile fortificațiilor în care staționau puteau fi de 2 ha (Trawscrod), 2,38 ha (Llandoverly), sau chiar 2,40 ha (Neath, Geligaer). El

dovedește că un castru de 2 – 2,40 ha era suficient pentru o *ala* cu 500 de călăreți (Nash-Williams 1969, p. 15, 116, 152). Iar Anne Johnson, care s-a ocupat de toate problemele castrelor epocii Principatului din Britannia, Germania și Raetia, afirmă că suprafața unui castru pentru o cohortă de infanterie cu 1000 de ostași (*cohors miliaria peditata*) era aceeași ca și pentru o *ala quingenaria*. Ea susține că două castele din Britannia, cu aceeași suprafață (2,10 ha), adăposteau unul o *cohors miliaria peditata* (Housesteads) și celălalt o *ala quingenaria* (Southshields), dar recunoaște că uneori castelele pentru asemenea unități de cavalerie sunt și mai mari, și că dimensiunile fortificațiilor diferă de la o provincie la alta (Johnson 1987, p. 320-321).

Așadar, suprafața castrului cu val de pământ de la Gherla, deși aparent redusă (doar 2 ha), era suficientă pentru o garnizoană de 500 de călăreți, cu caii lor cu tot.

Din punct de vedere al organizării, o *ala quingenaria* era alcătuită din 16 *turmae*; fiecare *turma* avea 32 de oameni și fiecare om necesita cel puțin un cal. Asta înseamnă 8 barăci – fiecare pentru 64 oameni – și 8 grajduri pentru caii lor (Johnson 1987, p. 323). Pe această bază “teoretică”, putem admite că *ala II Gallorum et Pannoniorum* era o *ala quingenaria* și că dimensiunile fortificației erau suficiente pentru cazarea acestora la Gherla. Deci, în acest castru trebuia să fi existat cel puțin 8 barăci și 8 grajduri.

Pe această bază, am încercat o reconstituire a celor două părți principale ale castrului roman, *retentura* și *praetentura*. Drumurile principale din *praetentura dextra* și *retentura dextra* delimitează spații lungi de peste 50 m. Distanța dintre drumul interior orientat nord-sud și latura de est era de 63 m. Cum dimensiunile castrului de pământ sunt de 145×138 m, înseamnă că barăcile puteau avea lungimea între 30 și 50 m (Davison 1989, p. 104). Un plan reconstituit parțial ar arăta o baracă de cavalerie cu 8 *contubernia* pentru câte 8 oameni fiecare (= 64 cavaleriști) și câte un compartiment pentru ofițer (*decurio, duplicarius* ori *sesquuplicarius*).

f) Referitor la data construcției castrului, aceasta poate fi plasată în timpul lui Traian, îndată după cucerire. Oricum, *ala II Pannoniorum* a participat la cucerirea Daciei, deci putea rămâne în garnizoană pe loc.

Ioana Bogdan Cătănicu credea că acest castru, ca și toate celelalte castele contemporane din Dacia, a fost distrus pe la mijlocul secolului II în timpul unui (presupus) atac al dacilor liberi (Cătănicu 1981, p. 42, 44). Este o părere care nu se poate susține, deoarece în stratigrafia castrului de la Gherla nu s-au constatat urme de astfel de distrugere. Tezaurul îngropat aproape de Gherla, la Diviciorii Mari (cf. Cătănicu 1981, nota 370), nu este un argument în acest sens. Cu îngroparea unui singur tezaur monetar nu se poate dovedi un asemenea eveniment, pentru atestarea căruia este nevoie de un orizont de tezaure.

Castrul de pământ de la Gherla putea fi reconstruit în piatră la sfârșitul domniei lui Hadrian sau în primii ani ai lui Antoninus Pius, când mai multe caestre din Dacia au trecut prin acest proces. Forma turnurilor de poartă, precum și faptul că ieșindul în afara liniei zidului la aceste turnuri pe laturile de sud și est și la turnurile de curtină pe latura de est este redus, indică datarea lor în perioada propusă mai sus. O inscripție datând din anul 143, descoperită foarte probabil în clădirea comandamentului (pl. III), consemnează ridicarea unei construcții din piatră, probabil tocmai *principia*, pe timpul lui Antoninus Pius (*Ornstein 1908; Macrea 1969*, p. 223). Este discutabil, dar nu chiar imposibil, că ea se referă la refacerea în piatră a incintei (cf. *Christescu 1937*, p. 135-136; *Alicu 1973*, p. 110; *Cătănciu 1981*, p. 41; *Gudea 1997*, p. 103). De fapt, problema își menține în continuare dimensiunile vechii controverse, chiar dacă, în fond, este vorba doar de câțiva ani diferență între cele două posibile datări.

g) Unitatea militară cantonată la Gherla a fost *ala II Pannoniorum*, formată inițial din celți din Pannonia și Gallia. Ea a fost totdeauna o *ala quingenaria*; nici un izvor epigrafic nu o menționează vreodată cu epitetul *miliaria*.

O *ala Pannoniorum* apare în Pannonia în prima jumătate a secolului I p. Chr., dar nu se cunoaște locul exact unde a staționat. În a doua jumătate a secolului se știe că a avut garnizoana la Arrabona (azi Győr) în nord-vestul provinciei (*Lőrincz 2001*, p. 22, 57, 59). Nu e deloc sigur, dar nici nu se poate exclude că ar fi vorba de unitatea cercetată acum. Aceasta, cu numele de *ala II Pannoniorum*, este atestată prima dată la anul 88 în Siria (CIL XVI, 175; *Petolescu 2002*, p. 74). Fără îndoială că ea a fost compusă inițial din recruți originari din Pannonia, îndeosebi de neam celtic; este o realitate dovedită, alături de numele unității, și de trăsăturile celto-romane din cultura și religia militarilor (vezi mai jos), trăsături pe care nu le-ar fi putut căpăta în provinciile unde și-a avut garnizoana. Se pare că abia spre sfârșitul domniei lui Domițian, după războiul dacic din anii 85-88 (*Devijver 1976-1980*, II, p. 927 și Suppl. I, p. 1802-1803 nr. 74), a fost mutată în Moesia Superior, unde este menționată într-o diplomă din anul 99 (CIL XVI, 44). A participat apoi și la războaiele lui Traian cu dacii. O diplomă recent publicată (*Pferdehirt 2004*, p. 38, nr. 13) o atestă încă în armata acestei provincii în anii 103-106. Apoi apare în diplomele militare ale Daciei, din anii 106, 109, 110 (*Garbsch 1989*, p. 138-139, 142, 150 ; IDR I, 3 = *DiplD III*) – dar lipsește dintr-o alta pentru același ultim an (IDR I, 2 = *DiplD II*). Probabil cu referire la vechimea ei, în diplomele de la 109, într-una din anul 110 și de curând în alta din 114 (*Pferdehirt 2004*, p. 44-45, nr. 16) unitatea apare cu epitetul *veterana*, și nu poate fi vorba de nici o confuzie. În trei diplome, din 151, 154 și 164, ea poartă numele *ala II Gallorum et Pannoniorum* (*Petolescu 2002*, p. 74-76; *Isac 2001a*, p. 54, 58), fapt care ar putea arăta că atunci i-au fost încorporate contingente suplimentare de gali, pentru a servi drept călăreți cuirasați (*cataphractarii*), specializați în luptele cu nomazii din câmpie (*Găzdac*

1997a, p. 145). Trupa nu este atestată în diploma din 133 (IDR I, 11 = *DiplD XI*), dar se crede că acest lucru s-ar datora doar faptului că din efectivele sale nu s-au făcut lăsări la vatră în acel an (*Russu 1973*, p. 34, nota 22). Nici absența ei dintr-o diplomă eliberată în anul 123, mai recent publicată, nu apare surprinzătoare, odată ce e vorba de o constituție specială, care privește numai patru unități militare (*Pferdehirt 2004*, p. 64-70, nr. 22).

Această *ala* a avut un rol remarcabil în războaiele dacice, de vreme ce ea făcea parte dintre unitățile auxiliare de cetățeni romani decorate cu acel prilej (*Maxfield 1981*, p. 122). Este bine cunoscut cazul decurionului Tiberius Claudius Maximus (*Speidel 1970; Speidel 1970a*), care și-a început cariera în legiunea VII Claudia din Moesia Superior (la Viminacium) și apoi a fost transferat ca *duplicarius* în *ala II Pannoniorum*, probabil în perioada de pregătire a războiului cu dacii (AE 1969-1970, 583). El a fost decorat atât înainte, cât și după transfer, de către Domitian, respectiv de Traian. Prima decorație a primit-o ca soldat în legiune, apoi a fost avansat ca *explorator alae II Pannoniorum*, pentru a deveni curând *duplicarius alae*, iar în timpul războiului a ajuns *decurio* (comandant de subunitate) în aceeași *ala*. Ultima avansare s-a datorat faptului că l-a “capturat” și decapitat pe regele dac Decebal. Cariera lui este relatată pe inscripția sa funerară din satul Grammeni, situat la nord-vest de Philippi (provincia Macedonia, actualmente în Grecia), unde s-a retras, probabil ca veteran (*Speidel 1970*). Dar textul inscripției vine oarecum în contradicție cu cunoscuta reprezentare de pe Columna lui Traian, unde regele Decebal apare luându-și singur viața.

Arheologul britanic Peter Connolly, cunoscutul interpret și reconstituitor al vieții militare din epoca romană, a dedicat o carte specială de desene “de epocă” lui Tiberius Claudius Maximus (*Connolly 1988*). El crede că acesta a fost transferat în *ala II Pannoniorum* prin anul 98-99, când împăratul a inspectat trupele concentrate pentru război la granița de nord a Moesiei Superior. *Ala II Pannoniorum* se găsea cantonată atunci – se crede – la Lederata. Aici a fost Tiberius Claudius Maximus avansat *duplicarius*, adjunct al decurionului, având în subordine 30 călăreți. După război – spune P. Connolly (*Connolly 1988*, p. 29) – Maximus a mai petrecut încă șapte ani la Gherla. Apoi a revenit în unitatea sa de bază, legiunea VII Claudia, iar pe la 112 a fost lăsat la vatră, reangajându-se apoi ca voluntar veteran.

O statuetă de argint reprezentând un captiv german completează datele în legătură cu unitatea militară din această fază (pl. XLVII – XLVIII). Statueta făcea parte dintr-un grup statuar care reprezenta victoria asupra dacilor și aliaților lor în anul 106. Se știe de multă vreme că alături de daci au participat la lupte și triburi germanice din apropiere (*Strobel 1984*, p. 58-59, 175, 183-194; *Ardevan 1999*, p. 880). Mica statueta reprezintă un astfel de german căzut în mâinile romanilor. El este redat cu torsul gol și părul legat într-un nod (detalii tipice pentru luptătorii germani), cu pantaloni lungi, desculț, stând în genunchi cu mâinile legate la spate. Reprezentarea este realistă și de bună calitate (*Ardevan*

1999). Cum statueta a apărut într-o groapă din nivelul I, cel mai vechi, autorul studiului presupune că ea datează din primul sfert al secolului II, din vremea castrului cu incinta din val de pământ. Ea se afla “sub stratul de arsură” de la mijlocul secolului II (strat pus atunci pe seama războaielor marcomanice). Observația se cere corectată: un asemenea strat nu a fost pus în evidență nicăieri (vezi mai jos despre problema stratului de arsură). Oricum, statueta și grupul votiv din care făcea parte se leagă de războaiele cu dacii și a constituit probabil un element de “aducere aminte”.

Pe la 110 unitatea apare deja cu epitetul *veterana* (IDR I 2, 3 = *DiplD II, III*). C. C. Petolescu consideră că din această vreme datează piatra de mormânt a unui călăreț (*equus*) pe nume M. Verpidius Silvanus (*Petolescu 1997*, p. 76). O altă inscripție menționează în această perioadă și pe un *praefectus* anonim al alei, decorat de împăratul Traian (IDRE II, 355).

După toate probabilitățile, *ala II Pannoniorum* a participat și la războiul parthic în anii 114-117 (*Strobel 1984*, p. 115). Nu se știe însă dacă a luat parte la acest război întreaga unitate sau numai părți din ea. R. Paribeni (*Paribeni 1926-1927*, II, p. 287) vorbește despre o *vexillatio* care va fi participat la război; în cadrul ei va fi luptat și Tiberius Claudius Maximus, ca *evocatus* (vezi AE 1969-1970, 583). Întreaga unitate era însă iarăși “acasă” la Gherla, îndată după urcarea pe tron a împăratului Hadrian (*Spaul 1994*, p. 174). Apoi a rămas aici în garnizoană. După anul 119 a fost încadrată în armata provinciei Dacia Porolissensis. Această provincie este atestată mai întâi în anul 123, prin două diplome (IDR I, 7 = *DiplD VII*; *Pferdehirt 2004*, nr. 13); dar se apreciază în general că ea a fost înființată încă din anul 119 (*Piso 1993*, p. 30-34; *Protase 2001*, p. 148, 150). Din acest moment și până la reorganizarea politico-administrativă operată de Marcus Aurelius în 168 a făcut parte și *ala II Pannoniorum* din *exercitus Daciae Porolissensis*.

La Gherla, tot în castru, s-a găsit și diploma militară din anul 123 (*Russu 1973*, p. 19-32; *Russu 1974*). Ea atestă faptul că soldatul Glavus a fost lăsat la vatră în anul respectiv, stabilindu-se la Gherla împreună cu soția sa, o eraviscă. B. Lörincz (*Lörincz 1977*, p. 283; *Lörincz 2001*, p. 17) considera că unitatea militară din care provenea Glavus, *ala I Brittonum civium Romanorum*, care participase și ea la războaiele cu dacii, ar fi staționat în Dacia, foarte probabil chiar la Gherla, până prin anul 110, când va fi fost retrasă în provincia de care aparținea, Pannonia Inferior. În această eventualitate ar însemna că la Gherla a staționat mai întâi această *ala* de brittoni, iar primul castru de pământ ar putea fi opera ei, unitatea de pannoni fiind instalată aici abia spre sfârșitul domniei lui Traian. Dar, chiar și în acest caz, ar fi vorba tot de un castru pentru o *ala quingenaria*, deci cu structură și dimensiuni similare. Totuși, trebuie subliniat că ipoteza lui B. Lörincz nu rezistă, odată ce – tocmai în această diplomă – identificarea acestei *ala* din Britannia rămâne problematică, putând fi vorba și despre o unitate aproape omonimă, atestată tot atunci în armata Daciei Porolissensis

(Russu 1973, p. 67-70). În plus, o altă diplomă militară, recent descoperită, dovedește că *ala I Brittonum civium Romanorum* a fost transferată în Dacia Porolissensis abia în anul 123, iar după scurtă vreme a fost mutată în Pannonia Inferior (Pferdehirt 2004, p. 64-70, nr. 22). De notat este și faptul că în castrul de la Gherla nu se cunoaște nici un fel de material documentar în legătură cu vreo *ala* de brittoni. Așadar, putem considera că *ala II Pannoniorum* a constituit, de la început, garnizoana permanentă a castrului de la Gherla.

Structura etnică a unității în această perioadă este relativ puțin cunoscută. Numai câteva inscripții pot fi atribuite primei jumătăți a secolului II. Sunt atestați doar doi soldați: un veteran celt, Sepenestus Rivi filius (IDR I, 11 = *DiplD XI*), și un cavalerist cu nume italic, M. Verpidius Silvanus (CIL III 1483 = IDR III/2, 460). La aceștia mai putem adăuga un decurion (Ti. Claudius Maximus – AE 1969–1970, 583; IDRE II, 362) și doi prefecti ai alei, cavaleri romani, deci nereprezentativi pentru componența ei etnică: T. Varius Clemens (CIL III 5211-5215; IDRE II, 249, 250, 253, 254) și T. Petronius Priscus (CIL XIV 459; IDRE I, 99). Mai apare un prefect anonim din vremea lui Traian (IDRE II, 355). Observăm că toți patru apar pe inscripții găsite în afara Daciei.

Informațiile despre religia soldaților din prima etapă de funcționare a castrului sunt rare și destul de nesigure. Există o singură descoperire din această perioadă, anume o statueta de bronz a zeului Marte (*Protase 1964*, p. 178; *Marinescu, Pop 2000*, p. 30, nr. 10). Statueta de argint reprezentând un captiv german (vezi *supra*), databilă tot în acest interval, aparține unui grup statuar, legat de cultul imperial (*Ardevan 1999*). Deci, prin puținele date existente se conturează imaginea unui mediu celto-roman occidental, care apare ca notă culturală dominantă a alei de la Gherla, cel puțin în vremea primei faze a castrului, când lua naștere viața materială și spirituală de tip roman în această așezare.

h) Durata de funcționare a castrului cu val de pământ se poate aprecia la circa 30-40 de ani (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, p. 716), durată normală pentru construcțiile romane de lemn și pământ. Inscripția din anul 143, amintită mai sus, credem că se referă la construirea clădirii comandamentului, dar nici interpretarea că s-ar raporta la ridicarea castrului de piatră nu se poate exclude *a limine*. Oricum, dilema rămâne, pentru că există cazuri, ca de ex. la Berzovia (*Protase 1967*, p. 49-51), unde *principia* s-a construit din piatră și cărămidă, iar incinta a rămas în continuare cu val de pământ. Firește că la Gherla, ca și în alte castru romane, anumite edificii inițial din lemn puteau suferi modificări și reconstruiri din piatră chiar în faza de pământ.

O fibulă de bronz de tipul „cu genunchi”, folosită în prima jumătate a secolului II, a fost găsită pe fundul șanțului din prima fază (*Cociș et alii 1992*, p. 328, nr. 44). Ea dovedește umplerea și dezafectarea acestui șanț cândva pe parcursul acestei perioade și, implicit, sfârșitul primei faze a castrului.

i) Există mai multe categorii de material arheologic care arată existența și funcționarea castrului în prima jumătate a secolului II; le consemnăm în continuare (vezi și cap. III. 3):

1. Monede de la Domitian, Traian, Hadrian, sporadic chiar și de la predecesori ai lor (mai ales Flavii – vezi *Ardevan 1993*, p. 112-113). Se remarcă prezența monedelor din secolul I și concentrarea tipică de monede în epoca lui Traian. Sub Hadrian și Antoninus Pius afluxul de monedă scade în comparație cu epoca lui Traian, dar se menține ridicat. Sporirea ponderii monedei de bronz ar putea indica dezvoltarea așezării civile locale. Analogiile cu alte castre cercetate (Buciumi, Moigrad – Pomet) sunt foarte apropiate.

2. Fibule puternic profilate, care nu depășesc epoca lui Hadrian (*Cociș et alii 1992*, p. 323).

3. Fibule de tipul „cu genunchi”, întâlnite în provinciile dunărene mai ales în prima jumătate a secolului II (*Cociș et alii 1992*, p. 323). O asemenea fibulă a fost descoperită în 1982 chiar pe fundul șanțului fortificației de pământ (vezi mai sus).

4. Fibule cu cap în formă de trompetă, databile în prima jumătate a secolului II (*Cociș et alii 1992*, p. 323).

5. Fibule cu balama, datând din prima jumătate a secolului II (*Cociș et alii 1992*, p. 324).

6. Fibule panonice cu nodozități, produse pe la începutul secolului II, desigur aduse prin import timpuriu (*Gudea, Chifor 1978*, p. 63-64, pl. I/1).

7. Fibule panonice cu aripioare, având aceeași datare (*Cociș 1995*, p. 501).

Fibulele, valoroase mijloace de datare, reflectă același fenomen ca și monedele. Din cele 112 fibule romane cunoscute la Gherla (*Cociș et alii 1992*), un număr de 45 pot fi datate până pe la mijlocul secolului II, deci în faza castrului cu val de pământ. Analogia cea mai bună o oferă, iarăși, fortificațiile de la Buciumi (*Gudea 1997*) și Moigrad – Pomet (*Gudea 1989*, p. 594-623).

8. Ceramică *terra sigillata* din această perioadă, produsă mai ales în atelierile Galliei centrale. Un frumos fragment de bol cu ornamente în relief poartă semnătura *Borilli m(anu)* și provine cu siguranță de la Lezoux (vezi infra, III. 3. I. 1).

9. Monumentele funerare din piatră, de mari dimensiuni, sunt destul de numeroase și par a fi specifice secolului II (*Zăgreanu 2004*, p. 161), unele datând chiar în prima lui jumătate.

III.2. CASTRUL CU INCINTA DIN ZID DE PIATRĂ

Ca și faza de pământ, faza cu zid de piatră a castrului a fost cercetată sistematic doar pe laturile de sud și est, odată ce latura de vest (în întregime) și cea de nord (parțial) fuseseră distruse de apa Someșului Mic.

Pe baza datelor existente acum, se poate schița și istoria castrului de piatră.

a) Planul acestuia rămâne aproape pătrat, iar orientarea laturilor și a porților este aceeași cu cea a castrului din prima fază (fig. 32).

b) Dimensiunile fortificației sunt de 169×162 m; laturile mai lungi au orientarea generală nord – sud. Lungimea laturii păstrate încă la sfârșitul secolului XIX a fost măsurată empiric pe teren (*Ornstein 1891*, p. 170-171), dar cercetările recente au oferit unele precizări suplimentare privind dimensiunile fortificației de piatră.

c) În ceea ce privește orientarea castrului, lucrurile sunt acum destul de clare. Într-un raport preliminar (*Protase, Ardevan 1983*, p. 299), autorii afirmă că au săpat în *retentura*, iar în alt raport preliminar din 1983 (I. Mitrofan, R. Ardevan, A. Soroceanu – inedit) sunt consemnate cercetări în *porta decumana* și pe *via decumana*. Ambele cercetări s-au efectuat în partea de sud a castrului, ceea ce înseamnă că *porta praetoria* se afla pe latura de nord. Afirmatia din Repertoriul arheologic al județului Cluj (*RepCluj*, p. 213) că *porta praetoria* ar fi pe latura de răsărit este eronată.

Judecând după planul reconstituit de noi și după cunoștințele actuale, pentru situarea porții *praetoria* pe latura de nord pledează și faptul că distanța dintre poarta de est (*via principalis*) și latura de nord este mai scurtă cu 25 m decât cea dintre această poartă și latura de sud. Chiar și înclinarea generală a terenului spre nord ar fi un indiciu pentru această orientare. În plus, abundența materialului arheologic de bună calitate în partea de nord a castrului, unde s-au făcut descoperiri excepționale în timpul construirii combinatului (anii 1960-1971), și relativa lui sărăcie în jumătatea de sud, unde s-au efectuat săpături între anii 1968-1982, pot fi luate în considerare pentru aceași idee.

d) Elementele incintei identificate arheologic sunt: *via sagularis*; zidul de piatră cu anumite elemente ale lui (porți cu bastioane, turnuri de curtină); berma și două șanțuri de apărare.

Pe latura de est a fost identificată *via sagularis* pietruită. Lățimea acesteia nu se poate preciza. În secțiunea S1/1968 ea apare clar la 10,50 m de zid, dar lățimea ei a fost determinată doar pe 3,50 m. Deasupra ei se află un șir de pietre de carieră cioplite, sugerând un pavaj. Acesta se găsește chiar la nivelul de călcare antic. Sub pietre apare un strat de prundiș cu grosimea de 0,30 – 0,40 m, așezat pe pământul negru steril.

Agger-ul castrului din această fază a fost surprins sporadic pe latura de est, secționată de mai multe ori (fig. 20). În secțiunea S5/1982, de la m. 10,50 până la m. 19, peste stratul steril, în care a fost săpat și șanțul de apărare, există o lentilă de pământ negru având forma unui val. În acest val, pe partea lui

exterioră, a fost implantat zidul de piatră. Marginea acestui val a fost străpunsă spre interior de o groapă (rigola), care desparte valul de un strat de lut cu același aspect, care ar putea fi *via sagularis*.

Modul de construcție a zidului apare în secțiunile S1/1968 și S1/1979, ambele pe latura de est. În prima dintre acestea, din zidul de elevație s-au păstrat două asize din pietre mari de carieră, cioplite, legate cu mortar. Aceste asize sunt așezate pe patru rânduri de pietre de carieră, mai mici decât cele menționate mai sus, rânduri despărțite prin straturi de pământ negru steril. Acestea formează temelia, înaltă de 0,60 m, care este așezată pe nisip și prundiș aluvionar. În secțiunea S1/1979, din zid apar patru-cinci asize de piatră de carieră, dar în raportul respectiv nu se specifică dacă pietrele erau cioplite sau nu. Temelia este înaltă tot de 0,60 m și constă din patru rânduri de pietre mai mărunte, despărțite de straturi de nisip fin. Zidul are grosimea de 1,20 – 1,25 m.

La construirea incintei de piatră, șanțul castrului de pământ a fost umplut cu pământ și terenul nivelat. Zidul de piatră a fost plasat în fața șanțului vechi, la 1 m distanță pe latura de sud și la 0,50 m pe latura de est. Grosimea lui atinge 1,20 – 1,25 m pe latura de est și 1,10 m pe latura de sud. A fost construit din piatră de carieră prinsă cu mortar. Temelia lui este adâncită în pământul virgin 0,60 – 0,80 m. S-au păstrat trei respectiv cinci asize. La colțul de nord-est grosimea zidului de incintă măsoară 2,30 m, iar pe latura de est 2,50 m. Raza colțului atinge 5,65 m. Șanțurile pentru viitoarele ziduri au fost săpate în pământul steril, respectiv în nisip fin (vezi S1/1968 și S1/1979), sau în stratul de nisip și prundiș aluvionar.

Berma are lățimea de 1,50 m. J. Ornstein menționează doar o bermă “lată”, care era pavată cu diferite monumente (*Ornstein 1903*, p. 111; *Ornstein 1908*; *Buday 1911*, p. 2 – extras). Cercetări mai vechi, dar și observațiile din anul 1968, menționează faptul că berma era pavată cu diferite monumente epigrafice și sculpturale, funerare ori votive. Asemenea constatări s-au mai făcut și la alte castre din Dacia (*Hügel 2003*, p. 132-148; *Benea, Hica 2004*, p. 86-98). Fără îndoială că monumentele respective sunt mai vechi, refolosite într-o perioadă mai târzie, când fortificația a fost refăcută. În anul 1982, la capetele de est ale secțiunilor S2 și S3 s-au găsit grupuri de monumente funerare fragmentare; iar în 1983, pe parcursul excavărilor mecanice, au mai ieșit la iveală fragmente de lei funerari, de stele și chiar dintr-o o inscripție funerară (*Ardevan 1993*). Toate acestea arată că la Gherla au avut loc refaceri ale zidurilor castrului, cândva spre mijlocul secolului III (*Ardevan 1993*, p. 222). O serie de materiale epigrafice și sculpturale din necropolă, aflate însă în interiorul fortificației, trebuie să fi fost aduse aici în acest scop.

Castrul de piatră era prevăzut cu două șanțuri de apărare. Lărgimea lor și a spațiului dintre ele atinge 6,50 + 2 + 6 m pe latura de sud, respectiv 7 + 1,50 + 6 m pe latura de est. Și adâncimea lor este ușor diferită: 1,80 și 1,70 m pe latura de sud, respectiv 2 și 1,70 m pe latura de est. Fundul acestor șanțuri apare

rotunjit. Este interesant faptul că șanțul castrului de pământ avea vârf ascuțit. Și mai interesant apare faptul că șanțurile, atât cele din faza cu zid, cât și cel din faza anterioară, apar umplute cu același tip de pământ negru în secțiunile din 1968. Doar în secțiunea S1/1979 apare evident faptul că șanțul I al fazei cu zid s-a umplut în două "reprise", prin ruina zidului (fig. 16 – 19).

Poarta de est (*principalis dextra*) este largă de 3,50 m și are bastioane patrulatere, care ar fi ieșit în afara zidului de incintă cu 4 m (la *Ornstein 1903*, p. 112 – cu 5 m), dimensiuni care apar exagerate. Bastioanele porții – spune repertoriul arheologic al județului Cluj – "nu au fost bine lămurite" (*RepCluj*, p. 213). De fapt, situația din desenul lui J. Ornstein într-adevăr nu este clară (fig. 27). O analiză a lui ar permite chiar presupunerea că avem de-a face cu o poartă dublă: bastioane de 10×6 m și un spațiu de 10 m, împărțit în două culoare inegale ca lățime (4 respectiv 5 m) de un zid gros de 1 m (!).

În cursul săpăturii din anul 1982 s-a identificat poarta de pe latura de sud (S4 + S4a + S4b / 1982), dar a fost dezvelită numai o parte a ei (spațiul spre bastionul de est și bastionul însuși). Bastionul este dreptunghiular, lung de 10 m și lat de 6 m. El depășește linia zidului de incintă cu numai 0,80 – 1 m. Lățimea porții a fost presupusă a fi, prin analogie cu a celei de pe latura de est, de 3,50 – 4 m. Pe parcursul acestor cercetări s-a observat însă un detaliu important, consemnat în documentația de șantier (astăzi pierdută), la care ne-am mai referit: în caseta S4b, în care se afla latura de vest a acestui turn, s-a putut observa pe malul ei de est – adică sub turnul de piatră – urma șanțului astupat din faza de pământ, care însă lipsea pe malul de vest al casetei – adică sub spațiul porții. Înseamnă că poarta castrului fazei de piatră s-a suprapus peste poarta castrului de pământ. Este un argument important pentru ideea că dimensiunile și orientarea generală a castrului au rămas aceleași la refacerea lui în piatră. Mai trebuie observat că acest turn de poartă a fost extins ulterior cu cca. 1,50 m spre interior; extinderea are fundația mai sus decât restul zidăriei și este confecționată din piatră de altă calitate. Ea s-ar putea data, ipotetic, în prima treime a secolului III.

Nici turnul din colțul nord-estic nu a fost bine lămurit. Pe desen apare rotunjit și cu un ieșind de cca. 0,30 – 0,50 m în afara zidului. Acest tip de ieșind la turnurile de colț pare a fi databil tot în epoca împăratului Hadrian (*Lander 1984*, p. 49-66). Chiar și în Dacia Inferior (*Malvensis*) s-au întâlnit astfel de cazuri, la Feldioara (*Gudea, Pop 1974-1975*, p. 41 sq.), Praetorium II (*Vlădescu 1983*, fig. 72) ori Arutela (*Vlădescu 1983*, fig. 51), toate databile sub Hadrian, dar fără a se putea exclude că sistemul în sine s-a menținut și la începutul domniei lui Antoninus Pius. Turnul din colțul de sud-est al castrului nu a mai fost găsit; sunt indicii că el ar fi fost distrus încă din secolul XIX.

În schimb, au fost identificate două turnuri intermediare pe latura de est. Acestea au plan patrulater și ieșindul (sigur exagerat) de 4 m (*RepCluj*, p. 213). Turnurile intermediare sunt așezate la distanța de cca. 32 m de bastioanele corespunzătoare de pe latura de est. Cel de nord se află la 40 m de latura de nord,

iar cel de sud – la 65 m de latura de sud. Tipul acesta de turnuri intermediare mai apare în Dacia Inferior la Jidava / Câmpulung Muscel (*Vlădescu 1983*, fig. 91) și la Răcari (*Vlădescu 1983*, fig. 29), ambele dateate în vremea împăratului Hadrian.

Pe baza elementelor incintei (planuri de bastioane de poartă, turn de colț, turn intermediar), construirea castrului de piatră a fost datată în vremea lui Antoninus Pius (*Christescu 1937*, p. 135-136). D. Alicu a propus o datare similară, dar și pe baza inscripției onorifice găsite undeva printre construcțiile din centrul castrului (*Alicu 1973*, p. 110). Datarea aceasta a fost acceptată de Ioana Bogdan Cătănicu (*Cătănicu 1981*, p. 41) și de N. Gudea (*Gudea 1997*, p. 103).

Dar lucrarea lui J. Lander (*Lander 1984*), care a încercat o cronologie a castrului pe etape, în funcție de arhitectura porților și a turnurilor de curtină, ne ajută să îmbunătățim puțin această datare. Există castele cu bastioane și turnuri de curtină cu ieșind în epoca lui Hadrian (*Lander 1984*, p. 49-66). Se mai adaugă încă un element de datare: turnurile de colț, care au și ele ieșind. Este adevărat însă că astfel de practici se prelungesc și în epoca de după Hadrian (*Lander 1984*, p. 67-107), chiar până spre sfârșitul secolului II. Optăm pentru o datare a lor mai apropiată de sfârșitul domniei lui Hadrian (a. 138). Numai că la castrul de la Gherla, în cercetările mai recente, nu s-au mai surprins turnuri de curtină cu ieșind atât de mare, cum se menționează în vechile publicații. Inscripția invocată mai sus vorbește de construirea în piatră, sub Antoninus Pius (în a. 143), a unui edificiu interior important, probabil chiar a clădirii comandamentului (*principia*), dar – numai pe baza ei – nu se poate spune cu certitudine că incinta cu zid de piatră a fost construită mai devreme, sub domnia lui Hadrian.

e) Datele referitoare la organizarea interiorului sunt foarte sărace; aproape că lipsesc, în ciuda numeroaselor săpături. Vom încerca să le rezumăm.

Știm de la J. Ornstein că el a săpat undeva în centrul castrului (*Ornstein 1902*; *Ornstein 1903*). Săpătura nu a fost plasată pe plan, în raport cu vreo latură, așa încât planul construcțiilor surprinse, foarte bine executat (fig. 28), nu ne ajută prea mult: construcțiile respective nu pot fi nici identificate, nici plasate pe teren. Noi am făcut o încercare (vezi fig. 33) de a plasa cercetările lui J. Ornstein, presupunând că încăperile dezvelite de acesta ar putea reprezenta o parte a clădirii comandamentului, dacă admitem că *porta praetoria* se afla pe latura de nord. Această amplasare a zidurilor surprinse atunci rămâne pentru noi foarte probabilă, chiar dacă unele detalii nu se potrivesc (ceea ce ar putea rezulta și din înregistrarea defectuoasă a datelor tehnice).

Referitor la cercetările întreprinse de E. Orosz, ele nu oferă nimic în acest sens.

Nici săpăturile efectuate după 1960 nu au furnizat lămuririle necesare privind structurile și construcțiile interioare ale castrului. Totuși, vom prezenta unele date, chiar dacă ele sunt dispartate, incoerente și incomplete.

Cercetările din anul 1982 au surprins în secțiunile S2 și S3 urmele unor clădiri de piatră, din două faze distincte, iar sub nivelul lor – pe alocuri – au apărut urmele unor stâlpi de lemn. Tot ce putem spune este că avem de a face cu urmele slabe ale unor clădiri interioare, situate aproape de *principia*. Desigur că au existat întâi construcții de lemn, înlocuite ulterior cu edificii de piatră. Castrul a cunoscut refaceri și reamenajări firești, succesive, unele datând din prima treime a secolului III, când se înregistrează o epocă de avânt și prosperitate în Dacia.

Tot în același an au fost surprinse în S2 (metrii 70-81) resturi ale unui hipocaust. Săpătura nu s-a putut extinde, așa că nu putem ști cărei clădiri i-a aparținut. Ca și în cazurile precedente, este vorba tot de edificii mai impozante din zona centrală a castrului.

În primăvara anului 1983, arheologii care supravegheau excavarea porțiunii păstrate din castru (în *retentura*) au surprins urmele unei clădiri cu zid de piatră, având cel puțin două încăperi pavate cu cărămidă. Planul acestora s-a făcut (fig. 29), dar condițiile momentului n-au permis plasarea lor pe planul general. Tot ce se știe este că ele se situează la nord de poarta de pe latura de sud, cam spre mijlocul porțiunii încă păstrate (până în 1983) din castru. Nu putem pune aceste vestigii în relație cu celelalte elemente cunoscute ale castrului.

Așa cum s-a arătat mai sus, dintre cele două niveluri de locuire din interior, despărțite de un „strat de arsură”, cel superior (mai recent) se plasează la o adâncime cuprinsă între 0,60-0,80 m, pe alocuri mai mare. Acest nivel se poate data în secolul III (*Ardevan 1999*, p. 880), iar „stratul de arsură” a fost pus în legătură cu războaiele marcomanice (*Ardevan 1999*, p. 881), când castrul a putut suferi, eventual, unele distrugereri (*Ardevan 1993*, p. 222). Dar nici în primul nivel de locuire (cel inferior), aflat pe alocuri până la adâncimi de 1,50-2,00 m, nici în al doilea (cel superior), nu s-au găsit bucați de chirpic ars în cantitate suficient de mare, pentru a se putea susține o distrugere a barăcilor. În plus, remarcăm acum că pe profilele executate nu apare un strat de arsură în tot castrul, ci doar sporadic. Așa că ne îndoim acum de existența unei asemenea distrugereri în vremea războaielor marcomanice. După analize mai atente ale datelor oferite de săpătură, s-ar putea să fi fost incendiate barăcile chiar de către soldați, pentru a se construi clădiri noi, cu ziduri de piatră. De altfel, în toată Dacia Porolissensis nu se cunoaște vreun orizont semnificativ de distrugereri în această epocă (*Gudea 1994*, p. 375-376).

În S3/1982, spre capătul ei de est și la o adâncime destul de mică (cca. 0,40 m), au fost găsite numeroase piese deteriorate (*Găzdac 1995*) și fragmente informe de bronz, care – se presupune – vor fi fost îngropate acolo cândva după mijlocul secolului III, cu intenția de a fi reutilizate. Descoperirea lor, împreună cu resturile unui creuzet găsit în turnul porții *decumana* (*Ardevan 2007a*), dovedește existența la Gherla a unui atelier roman de prelucrat bronzul, dar nu ne spune nimic despre organizarea interioară a castrului.

Pe temeiul datelor existente și cu ajutorul analogiilor, în cele ce urmează vom încerca să întregim și planul castrului cu zid de piatră (fig. 33). Precizăm de la început că este vorba de o fortificație de *ala* din categoria de mică mărime, având suprafața între 1,28 și 3,50 ha. În asemenea castru barăcile sunt lungi de 30 – 50 m (Davison 1989, p. 104). Cum în castru a rămas în permanență aceeași *ala quingenaria*, este de admis că toate cele 8 barăci și 8 grajduri își vor fi păstrat dimensiunile și amplasamentul.

Încercarea noastră poate părea prea îndrăzneță, la prima vedere. Dar, în ceea ce privește planul propriu-zis, ne bazăm pe câteva observații stratigrafice, precum și pe datele oferite de locul și aspectul șanțului (*fossa*), al valului (*agger*), al zidului, al drumurilor principale (inclusiv *via sagularis*) și al barăcilor. Pentru a stabili destinația construcțiilor interioare identificate, barăci și grajduri, ne-am bazat mai ales pe studii teoretice și analogii. Sigur că nu există o regulă general valabilă în ceea ce privește plasarea barăcilor în raport cu grajdurile, respectiv a ambelor tipuri de clădiri în raport cu *principia*.

Noi am luat aici drept exemplu castrul de la Chesters (Britannia), unde a staționat în secolele II – III unitatea *ala Asturum quingenaria* (Davison 1989, p. 475, plan 25). Acolo, în *praetentura*, dinspre *principia* spre *porta praetoria* apar, de-o parte și de alta a drumului principal, patru grajduri și șase barăci, câte două respectiv trei de fiecare parte. În *retentura* există însă doar două barăci, pe o singură parte a *viei decumana*, și respectiv patru grajduri, câte două de fiecare parte a drumului.

Am mai folosit spre comparație un castru teoretic de *ala*, propus de Anne Johnson (Johnson 1983, p. 46, fig. 19). Ea plasează în *praetentura* două grajduri, precum și câte două barăci de fiecare parte a drumului – deci două grajduri și patru barăci; pentru *retentura*, ea propune două grajduri duble, plasate în spatele clădirii comandamentului, și patru barăci – câte două de fiecare parte a drumului.

Această lipsă de regulă ne permite să avansăm orice propunere – excepție *principia* – pentru destinația clădirilor de interior semnalate în castrul de la Gherla.

f) Unitatea militară care a stat fără întrerupere în castru – așa cum repetat am menționat – era aceeași *ala II Pannoniorum*. Ea este atestată în anii 151 (Isac 2001a) și 154 (IDR I 17 = RMD 47), apoi în mai multe diplome militare din anul 164: IDR I 19 = CIL XVI 185; IDR I 20 = RMD 63; IDR I 18 = RMD 64 (în toate acestea, sub numele de *ala II Gallorum et Pannoniorum*, ca și la 151); RMD 64, 65. Alte atestări directe ale unității ca atare nu se cunosc (Petolescu 2002, p. 75). Dar cărămizi și mai ales țigle cu ștampila unității (AL II P) apar frecvent în castru, în toate nivelele. Din păcate, morfologia acestor ștampile nu permite nici o ordonare cronologică. Se pare că tipul lor a fost elaborat în prima perioadă și a rămas neschimbat.

Dintre militarii unității se cunosc pentru această vreme foarte puține persoane. Putem aminti câțiva *praefecti* : C. Caelius Silvanus (*Russu 1959*, p. 873, nr. 3), M. N. (?) Lucretianus (*Russu 1959*, p. 874, nr. 4), Pannonius Maximus (CIL III 832; *Russu 1973*, p. 78). Nici un ofițer nu poate fi datat cu certitudine după domnia lui Hadrian (*Petolescu 2002*, p. 75). Un *veteranus ex decurione* din această ală, C. Antonius Crispinus, este atestat la Micia, unde ridică o inscripție pentru Septimius Severus și fiii săi (CIL III 1375 = IDR III/3, 54); probabil a fost lăsat la vatră cel târziu pe la începutul secolului III, deci trebuie să fi servit în *ala* de la Gherla în anii 180-200. Același grad l-a avut și veteranul T. Flavius Longinus, devenit decurion al Sarmizegetusei, al municipiului Napoca și al canabelor de la Apulum (CIL III 1100 = IDR III/5, 253); rangul orașului Napoca indică datarea lui între Hadrian și Marcus Aurelius, așa că va fi fost în serviciul activ spre mijlocul secolului II. Tot un veteran și fost decurion este Septimius Pisusus, probabil de origine tracă (AE 1975, 732; *Petolescu 1973* – opinie contrară la *Husar 1999*, p. 117, care îl consideră celt), sigur lăsat la vatră sub Septimius Severus.

Se mai cunosc trei *decuriones* anonimi (CIL III 12542; *Protase 1968*, p. 340-342; *Protase 1969*, p. 636-637) și doar un cavalerist, numit M. Ulpius Provincialis (*Russu 1959*, p. 875, nr. 5). Eventual Aurelius Tato, *stator* al alei, ar putea data din secolul III, din cauza numelui (AE 1977, 704; *Macrea 1949*, p. 232; *Russu 1949*, p. 286).

Dintre soldații unității trebuie menționați mai ales cei care nu erau nici annoni și nici galli. Este vorba de Scenobarbus Dasi, un illyr (*Protase 1968*, p. 339-344), și de un *imaginifer* Brisenus, de obârșie tracă (*Protase 1968*, p. 339-344), ca și – eventual – Septimius Pisusus (*Petolescu 1973*). Se mai cunosc militari care poartă alte nume barbare: illyre, precum Litugen– (*Russu 1973*, p. 78) ori Lossa (CIL III 294*; *Russu 1964*, p. 480; *Russu 1973*, p. 78-79), sau trace, ca Mucapa (*Ornstein 1902a*, p. 8; *Russu 1944*, p. 212, nr. 33). Este sigur că, în cursul timpului, traci și illyri au ajuns să pătrundă în efectivele alei.

Avem puține date despre zeitățile adorate de militarii din această perioadă. Dar se pare că prevalau cultele romane oficiale. Putem aminti în acest sens reprezentările plastice ale unor zei din panteonul clasic: în piatră (Iupiter, Liber Pater – vezi *Zăgreanu 2004*, p. 90, nr. I/2, respectiv *Pop 1973*, p. 596), lut ars (Venus – vezi *Miles 1997*, nr. 244) ori bronz (Mercurius, Minerva, Venus – vezi *Marinescu, Pop 2000*, nr. 34, 102, 262). Desigur, cultele orientale cunosc acum o revigorare semnificativă, peste tot în lumea romană, dar la Gherla fenomenul nu iese în evidență. Se cunoaște aici o statuie a Cybelei (*Buday 1916*, p. 118-120), dar această divinitate microasiatică pătrunsese temeinic în viața religioasă a lumii romane încă din sec. II a. Chr. O inscripție atribuită lui Mithras (CIL III 12540) s-a dovedit a fi rezultatul unei lecturi eronate (AE 1960, 222). Lipsesc alte atestări ale cultelor orientale, aflate în mare vogă pe parcursul secolului III. Deosebit de interesantă este prezența creștinilor în castru și în apropierea lui,

prezență documentată arheologic atât spre sfârșitul secolului II cât și spre mijlocul veacului următor (*Gudea, Ghiurco 1988*, p. 46, 191; *Ardevan 1998*, p. 35-36). Dar un opaiț de bronz aflat pe cuprinsul castrului și considerat creștin (*Vlassa 1979*, p. 185-186, nr. 3; *Gudea, Ghiurco 1988*, p. 144, nr. 2) nu mai poate fi interpretat ca atare: este vorba de un obiect din epoca provinciei, dar fără nici o semnificație creștină (*Diaconescu 1995*, p. 286, nota 32).

g) Datarea ridicării incintei de piatră pune unele probleme (vezi mai sus, capitolele III. 1. f și III. 1. g). Pe baza datelor disponibile privind interiorul fortificației nu se poate face o datare exactă. În ruinele săpate de J. Ornstein, undeva în zona centrală, a apărut o inscripție onorifică din anul 143 pentru Antoninus Pius (fig. 36). Pe baza acestui singur document s-a datat construirea castrului de piatră la mijlocul secolului II, opinie care – s-a văzut mai sus – poate fi discutabilă, dar nicidecum respinsă categoric.

Totuși, cea mai verosimilă datare rămâne în ultimii ani ai lui Hadrian (*Lander 1984*, p. 48-66), eventual primii ani de domnie ai succesorului său.

h) Castrul cu zid de piatră a durat până la sfârșitul stăpânirii romane în Dacia. S-a crezut inițial că fortificația ar fi suferit distrugerii în timpul războaielor marcomanice (*Ardevan 1999*, p. 881), dar examinarea atentă a stratigrafiei, mai ales în secțiunile legate de incintă, ca și analiza descoperirilor monetare, nu au confirmat ipoteza (*Gudea 1994*, p. 375-376), așa cum s-a precizat și mai sus. În schimb, s-au putut constata reparații la turnurile porții de pe latura de sud (*decumana*), care par să fi avut loc pe la începutul secolului III (*Ardevan 1993*, p. 222).

Nu avem elemente pentru a data mai precis încheierea prezenței militare romane la Gherla, dar nu sunt nici date care să contrazică interpretarea de mai sus. Materialele arheologice de datare restrânsă găsite în castru sunt unele fibule folosite până spre mijlocul secolului III (*Cociș et alii 1992*, p. 325) și monede din vremea împăraților Gallienus și Aurelian (*Ardevan 1991*, p. 230-232; *Ardevan 1993a*, p. 121-122). Refolosirea unor *spolia* din necropolă se poate data, eventual, tot pe la mijlocul aceluiași veac (*Ardevan 1993*, p. 222; *Hügel 2003*, p. 130-136; altă datare la *Benea, Hica 2004*, p. 98-104). În afară de seria monetară, relativ bogată, situația aceasta seamănă cu cea constatată în alte castre auxiliare din nordul Daciei (*Chirilă et alii 1972*, p. 123; *Protase, Gaiu, Marinescu 1997*, p. 78). Apreciem că și abandonarea acestui castru se datează la fel.

i) Descoperirile arheologice aparținând fazei de piatră din existența castrului sunt, cum este firesc, mai numeroase. Nu le putem prezenta în întregime, căci prelucrarea lor nu este încheiată. Până acum au fost publicate integral monedele (*Ardevan 1991; Ardevan 1993a*), fibulele (*Cociș et alii 1992*), statuetele de bronz (*Marinescu, Pop 2000*, nr. 10, 12, 34, 44, 102, 262), piesele

comune de bronz (*Găzdac 1995*), piesele de os (*Cociș, Alicu 1993*) și ceramica ștampilată (*Rusu-Bolindeț 1999*). Studiul asupra monumentelor sculpturale (*Zăgreanu 2004*, p. 87-126) se află încă în manuscris. Ceramica *terra sigillata* se găsește încă în studiu, iar prelucrarea ceramicii comune și a altor descoperiri mărunte rămâne doar un obiectiv pentru viitor.

Este interesant de remarcat că anumite materiale ceramice oferă oarecari indicații asupra religiei militarilor din castru (ca și, probabil, a civililor din așezare). Includem aici îndeosebi piesele votive din lut ars. Dar tot așa putem aprecia mai multe fragmente din vase mari de lut decorate cu șerpi (păstrate la Muzeul din Gherla), despre care s-a formulat părerea că ar fi piese rituale, legate de cultul lui Mithras (*Alicu 1980*, p. 722-725).

Diplomele militare descoperite în Dacia sau în afara ei, dar privind această provincie, și care – cu o singură excepție – se datează până în anul 164, certifică prezența unității în Dacia Porolissensis în această perioadă. O serie de inscripții menționează însă militari ai alei (ofițeri și soldați, ori chiar veterani) pe parcursul secolului III, cel puțin pentru vremea dinastiei Severilor. Dar materialul arheologic propriu-zis este mult mai bogat. Fibule în formă de T confirmă existența castrului și a garnizoanei până la mijlocul secolului III (*Cociș et alii 1992*, p. 325), iar monedele, după Filip Arabul, apar sporadic până la Gallienus și Aurelian (*Ardevan 1993a*, p. 113, 118-120).

III.3. CATALOG SELECTIV AL MATERIALULUI EPIGRAFIC, NUMISMATIC ȘI ARHEOLOGIC

III.3.a. Diplome militare

1. Diploma din 10 august 123 pentru trupele Daciei Porolissensis și ale Pannoniei Inferior. *Tabella prior*, fragmentară; 125×104×1,5 mm, 136,5 g. *Russu 1973*, p. 28-31; IDR I 7 = *DiplD VII* (pl. I).

Textul restituit din îmbinarea fragmentelor păstrate pe cele două fețe.

[*Imp(erator) Caesa]r divi Traiani Parthici f(ilius) divi*

[*Nervae nep]os Traianus Hadrianus Aug(ustus) pon-*

[*tif(ex) max(imus) t]ribunic(ia) potestat(e) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul),*

[*equit(ibus) et pe]d(itibus) qui mi(li)t(averunt) in al(is) duab(us) et coh(orte) ?)*

[*?una qua]e appell(antur) II Pannon(iorum) et I Brit-*

[*ton(um?) c(ivium) R(omanorum) e]t I Britann(ica miliaria) quae sunt in*

[*Dacia Po]rolis(s)ensi sub Livio Grato*

[*?proc(uratore) et ala] Britann(orum) c(ivium) R(omanorum) quae est*

in Pannon(ia) Inferiore, quin(is) et vicen(is)

pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimis-

*sis honesta missione per Marcium
Turbonem, quor(um) nomina subscripta
sunt, ipsis liberis posterisq(ue) eorum ci-
vitatem dedit et conubium cum uxo-
rib(us) quas tunc habuissent cum est
civit(as) iis data aut siqui caelibes essent
cum iis quas postea duxissent dumtaxat
singuli singulas, a(n)te d(i)em III id(us) Aug(ustas), T(ito) Salvio Ru-
fino Minicio Opimiano, Cn(aeo) Sentio Aburiano co(n)s(ulibus).
Alae Brit(t)onum c(ivium) R(omanorum) cui praefuit
M(arcus) Minicius Marcellinus
exgregale*

*Glavo Navati f(ilio) Sirm(io)
et Iubena Bellagenti fil(iae) uxori eius Eravis(cae).
Descriptum et recognitum ex tabula ae-
nea quae fixa est Romae in muro, post tem-
plum divi Aug(usti) ad Minervam.*

Pentru numele corect al procuratorului Daciei Porolissensis vezi *Pferdehirt* 2004, p. 64-70, nr. 22.

2. Diploma din 2 iulie 133 pentru trupele Daciei Porolissensis. *Tabella prior*, aproape întreagă; 147×117×1,4 mm, 146,20 g. *Daicoviciu, Protase 1960; Daicoviciu, Protase 1964; IDR I 11 = DiplD XI (pl. II).*

Textul de pe fața exterioară (*extrinsecus*) – cel de pe fața interioară (*intus*) fiind doar o versiune scrisă mai neglijent a acestuia.

*Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) [divi]
Nervae nepos Traianus Hadrianus A[ug(ustus)]
pont(i)fex max(imus) trib(unicia) potest(ate) XVII co(n)s(ul) III p(ater)
p(atriciae)*

*equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in [al(is) II]
et coh(ortibus) VI quae apel(lantur) Silia(na) c(ivium) R(omanorum) et I
Tungr[or(um)]*

*Fronton(iana) et I Ulp(ia) Britton(um) miliaria) et I Britann(ica) miliaria
et I Hispan(orum) et I Batavor(um) miliaria) et sunt in Dacia Porolis(sensi)
sub Flavio Italico, quin(is) et vican(is) pluribus-
ve stipend(iis) emerits dimissis hon(esta) mission(e)
quor(um) nomina subscripta sunt ipsis liber(is)
posterisq(ue) eor(um) civitat(em) dedit et conubium
cum uxorib(us) quas tunc habuissent
cum est civit(as) iis data aut siqui caelib(es) es-
sent cum iis quas postea duxissent dum-*

*taxat singuli singulas, a(nte) d(iem) VI non(as) Iul(ias)
Q(uinto) Flavio Tertullo, Q(uinto) Iunio Rustico co(n)s(ulibus).
Coh(ortis) I Britannicae (miliariae) cui pra(e)est
Ti(berius) Claudius Fortis Capua
expedite
Sepenesto Rivi f(ilio) Cornon.
Descriptum et recognitum ex tabula ae-
nea quae fixa est Romae in muro post
templum divi Aug(usti) ad Minervam.*

III.3.b. Inscriptii

Inscriptii pe edificii

1. Lespede, frg.; tuf dacitic; 64×59 x17 cm; litere 6 – 5 cm; desc. 1906 în castru; Muz. Gherla; păstrată frg. 37×30×11 cm, din ultimele 4 rânduri (pl. III).
[Imp(erator) Caes(ar) di]vi Hadriani fil(ius) [divi / Traiani P]arthici nepo[s divi / Nervae p]ronepos T(itus) A[elius / Hadrianus A]ntoninus Aug(ustus) [pius / tribunicia] potest(ate) VI co(n)s(ul) [III p(ater) p(atriciae) / fecit per ala]m II Pannoni[orum].
Anul 143. *Finály 1906*, p. 37-38, nr. I; *AE 1906*, 112; *Ornstein 1908*, p. 207.

Inscriptii votive

2. Altar votiv; gresie; 84×35×23 cm; litere 6,5 – 6 cm; MNIT, D 844 (pl. IV – V).
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) N(....) Lu/cret(i?)anus / pr(aefectus) al(a)e II Pan(noniorum) / v(otum) s(olvit) l(ibens).
Ornstein 1891, p. 175, nr. 5-6 b; *CIL III 12540*; *Buday 1916*, p. 80-81, 94-95, nr. 6; *Russu 1959*, p. 874, nr. 4, fig. 5; *AE 1960*, 222; *ILD 587*.

3. Altar votiv; tuf dacitic; 92×37×33 cm; desc. spre Hășdate, 2-3 km est de oraș; păstrat la mănăstirea greco-catolică Sf. Anton din Gherla.
IOVIM / MARTI
Ornstein 1903a, p. 61; *AE 1903*, 217: *Io(vi) Opt(imo) M(aximo) / Marti.* *ILD 589*: *Iovi M Marti*. Lectura propusă de R. Ardevan, după o reverificare a pietrei: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Aur(elius) Ex... .*

4. Altar votiv; gresie; 125×48×35 cm; litere 7 cm; Muz. Gherla (pl. IV).
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / ala II Pa/nnonior/um cui p[r]/ae[e]s[t] C(aius) / Ca[e]li[us] ? Gall... ?] / Sal[vianus] ?] / pr[aefectus]]
Russu 1959, p. 873, nr. 3, fig. 4; *AE 1960*, 221; *ILD 586*.

5. Altar votiv, frg.; calcar; 58×30-23-28×17 cm; litere 5 cm; desc. 1957; Muz. Gherla.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [PAC (?).. /.....] (în r. 2, resturi de litere indescifrabile).

Inedit.

6. Altar votiv, frg.; 50×48×19 cm; litere 5,5 cm; desc. 1960 în *praetentura* (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / veter[....] / art[.....]

Inedit.

7. Altar votiv; dispărut (văzut în casa Placsintár).

Herculi Sancto / Marc(us) Veracilius / Verus leg(atus) Aug(usti) / prop(raetore) curant(e) / Pannon(io) Maxi[mo] / pr(a)e[ff(ecto)] eq[uitum]

Commodus ori sec. III. CIL III 832; *Piso 1993*, p. 207-208.

8. Altar votiv; calcar; 85×50×32 cm; litere 5,5 cm; desc. în castru (1937); MNIT, IN.1588 (pl. V).

Herculi / Magusano / Aur(elius) Tato st/ator al(a)e II / Pann(oniorum) v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito).

Macrea 1949, p. 233-234; AE 1977, 704; ILD 590.

9. Altar votiv; gresie calcaroasă; 69×24,5×24 cm; litere 5 – 6 cm; desc. 1937; MNIT, I.N. 1588-1589 (pl. IV).

Sil(vano) Do[m(estico)] / M(arcus) Ulp(ius) / Provi(ncialis) / vota l(ibens) m(erito) s(olvit).

Russu 1959, p. 874-875, nr. 5, fig. 6; AE 1960, 223; ILD 591.

10. Altar votiv; calcar; 63×26×31 cm; litere 6 cm (r. 1 și 9), 3-4 cm (r. 2-8); desc. pe dealul “Corobăi”; Muz. Pompierilor, București.

Sabino / et An[nu]l(l)in[o] co(n)[s(ulibus)] / di(s) d(e)a[b(us)]q(ue) im(m)o[r(talibus)] / pro sal(ute) d(omini) n(ostri) / in honorem / no[c]turn[o] / r(um) M(arcus) Au[r(elius)] Fron/toni[a]nus / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Anul 216. *Ornstein 1891*, p. 173-174; CIL III 12539; *Ardevan 1982*, p. 287-288.

11. Altar votiv; calcar; 55×31×19 cm; litere r. 1-4: 5 – 5,5 cm, r. 5: 4 cm; desc. pe dealul “Corobăi”; dispărut.

[.....] / p(ro) salute / [L]ucilia[e] Mus/[a]e Felicis n(ostri uxoris) / ... Florentinus / et Suriacus.

Ornstein 1891, p. 173-174, nr. 2; CIL III 12541.

12. Altar votiv, frg.; conglomerat calcaros; 36×20×22 cm; proveniență nesigură (Gherla ?); MNIT.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Septi(mius) / Pisu/[sus] vete/[ranu]s ex / [dec(urione) ? v(otum) l(ibens) p(osuit) ?]

Încep. sec. III. *Glodariu 1965; Petolescu 1973; AE 1975, 732; ILD 588.*

13. Relief din ceramică; prezintă trei figuri masculine (Iupiter, Neptun, Nereus ?); dispărut.

*Dis propi(tiis) / M(arce) Herreni / vivatis. Pe revers, T. AV (nume de olar ?).
Ornstein 1901, p. 368-369.*

Inscripții funerare

14. Stelă cu portret în nișă, frg.; gresie; în zidul bisericii reformate din Mintiul Gherlei.

D(is) M(anibus) / Daphno /

CIL III 833; *Zăgreanu, Meșter 2006, p. 64-65, nr. 1.*

15. Bază de monument (?); dispărut (descoperit în satul Pintic, văzut în clădirea administrației comitatense din Dej).

*D(is) M(anibus) / Ael(ius) Dines / vix(it) an(nis) LXXXV / et posui(t) Au/
relius Ditu/gentus filiu(s) / et heres patri / carissimo / b(ene) m(erenti).*

CIL III 835; AE 1971, 394; ILD 585.

16. Bază de statuie (?); MNIT.

*.... /tilianus mil(es) [le]g(ionis) X[III] / Gem(inae) Antoninian[ae] /
libr(arius) co(n)s(ularis) n(ostris) et Ael[ia] / Paulina et Ulp(ia) Du/bitata fili(i)
paren/tibus pientissimis / posuerunt.*

Încep. sec. III. CIL III 6246.

17. Cornișa unei arhitrave cu borduri în trepte, frg.; gresie; 80×57,5×19,8 cm; litere pe borduri, 7 cm; desc. în brațul de vest (secat) al Someșului Mic; Muz. Gherla.

*D(is) M(anibus) M(arco) An[tonio] ?] / dec(urioni) alae II
Pa[nn(oniorum) ius Secun]/dinus dec(urio) a[lae eiusdem] ?]*

Ornstein 1891, p. 172-173, nr. 1; CIL III 12542.

18. Bază de monument (?); tuf dacitic, 59×27×24 cm; litere 5 cm; dispărut.

[D(is) M(anibus)] / Aur[elio] Api/nian[o] A P I V A ...

Ornstein 1897.

19. Stelă, frg.; tuf dacitic; 67×82×22 cm; desc. 1902; MNIT.

[.....] / *perpetuam famam [militaris], / gloriae semper pro[sequi]/ tur nurus, pietate nati fre/quentant. Vixisti grate. / [C]on[vi]vio celebrantur ami/ci aeternumq(ue) vale nobis pi/entissima mater v. l. r.*

Finály 1902, p. 337; Ornstein 1903, 116, nr. 1, fig. 37. Text versificat, recent comentat (*Funeraria 2003*, p. 173-174, nr. 4).

20. Stelă cu scena banchetului funebru, frg.; gresie; 115×50×21 cm; MNIT, D 844 (azi cu nr. D 849).

[.....]inus M(arci) ? / [f(ilius) Singula]ris (?) Ou(fe)n(tina tribu) / [..... p(edes) ...]II in f(ron)te in / [a(gro) p(edes) Sin(?)]gula p(ientissimo) n(epoti).

Ornstein 1903, 117-118, nr. 3, fig. 39; Buday 1916, p. 81-82, 95, nr. 7; Florescu 1930, p. 87, nr. 14.

21. Stelă, frg. – colțul dr. jos din câmp și un pilastru pe altar, decorat cu viță de vie; calcar; 115×43×20 cm; MNIT.

[D(is)] M(anibus) / U[l]piae ? Tre]/bonia[nae] / Secun[d.....] / mi f(ilia) ma[ter et ...] / Candi[d] / con[ugi] / Avitus / v(i)xit an[....]

Ornstein 1903, 116-117, nr. 2, fig. 38; Buday 1916, p. 81-82, fig. 7; Florescu 1930, p. 87, nr. 16.

22. Lespede funerară fragmentară (două bucăți), având un relief cu Attis la marginea din stg. și inscripție. Calcar. MNIT. Frg. I : 56×58×24 cm, nr. inv. D 916; frg. II : 65×69×27 cm, fără nr. inv. Dimensiunile totale: 121×69×27 cm.

C(aius) Iu[lius ?.....] / vix(it) a[n(nis)] / trin (?) [..... /] / cla (?) [.....] / d[.....]

Ornstein 1903, 119-120, nr. 6, fig. 42 (frg. I); Țeposu-Marinescu 1982, p. 151 (frg. I); Zăgreanu 2004, p. 122-123, nr. VII/1. Lectura propusă R. Ardevan.

23. Placă (?), frg.; calcar; desc. 1901. Patru fragmente, dimensiunile totale 24×33×8 cm; litere 5 cm. Înainte de 1948 la Muzeul din Dej; MNIT, D. 1073, 1076.

[..... / ...]nae pa[.... / ...abrept(?)]um im[matura morte (?) ... / ... vixit an]nis XI a[..... /]nius [..... /]

Ornstein 1903, 118, nr. 4, fig. 40 (cu lectura [.....]/i al(ae) II Pa[nnonior]/um im[m(unis) vix(it) an]/nis XL A[...../ co]niug[i piiss....]); Russu 1968, p. 464-465; AE 1971, 397; ILD 593.

În r. 2, E apare ca II.

24. Stelă (?), frg.; calcar; desc. 1906, 56 m la N de castru; dispărută.

[..... / caris]/simo [pientissimo] / M(arcus) Ul (?) M (?)

[*stip(endiorum)*] / VII qu[*i vixit annos ... /*]ius [.....].

Finály 1906, p. 38, nr. III.

25. Stelă (?), frg.; calcar; desc. 1906; dispărută.

[..... /]ris vix(it) / [an(nis)] et Ulp(ius) / [.....]ius vi/[x(it)]
an(nis) Ru]finu/[s] t c l / [.....].

Finály 1906, p. 38, nr. IV.

26. Stelă (?), frg.; calcar; desc. 1937; MNIT.

Ael(ia) Ingentia e[....]/inis iris hic iac[et] / sub terra mis[era ?...] /
alita es in ann[is ...] / plus fata veta[runt ...] / iam nulla est [.....] / parentes
mater [...].

Russu 1948, p. 269, nr. 1; AE 1976, 580; ILD 582. Text versificat, recent
comentat (*Funeraria* 2003, p. 174, nr. 5).

27. Stelă, frg.; calcar; 235×115×28 cm; litere 7,5 – 8 cm; desc. 1960 în
castru (cerc. D. Protase); pierdută parțial; Muz. Gherla.

[D(is) M(anibus)] / R[.....] / eq(ues) alae II [P]annonioru/m vixit
a[n(nis)] XXXVIII Bris/enus imag(inifer) heres po/nendum curavit.

Protase 1968, p. 339-342, nr. 1; Protase 1969, p. 634-636, nr. 1.

28. Stelă, frg.; 54-57×92×23 cm; desc. 1945 în oraș; dispărută.

D(is) M(anibus) / Scenobar/bus Das(i) f(ilius) vix(it) / [.....]

Protase 1968, p. 340-343, nr. 2; Protase 1969, p. 636-637, nr. 2.

29. Stelă (?), frg.; gresie; 74×65×26 cm; litere 6 cm; desc. 1960 în castru
(cerc. D. Protase); Muz. Gherla (deteriorată, textul parțial dispărut; semnalare și
dimensiuni de la R. Zăgreanu, căruia îi mulțumim încă o dată).

[.....] IIAI [...] / an(nis) LXX Lupe[rcus ?] / Montanus [.....] / et
Silvester [...] / et NIV EN[.....].

Inedită; semnalare Protase 1971, p. 356, nota 27. Pe fragmentul păstrat se
mai poate distinge: [.....] / an(nis) LXX Iul(ius) ? [...] / Montanus[...] / et [
.....] / [.....]

Posibil un Iul. Montanus vet(eranus) ?.

30. Stelă, frg.; figurația n-a fost descrisă; calcar; 36×28×21 cm; MNIT, inv.
I.N. 1593 (dispărută ?).

[D(is)] M(anibus) / [.....]

Țeposu-Marinescu 1982, p. 198.

31. Stelă (?), frg.; calcar; 52×53×8,5 cm; litere 6,5 cm; desc. februarie
1983 în castru; MNIT, nr. inv. V. 34433.

[.....] / *eques al[ae II Pannon]/iorum v[ixit ann(os)] / Dines si[gnifer alae] / ac cu[rator ex t(estamento) p(osuit) ?]*

Ardevan 1993, p. 220-221; Ardevan 1993b; AE 1993, 1329; ILD 594.

32. Bază de pilastru; gresie; 137×68×54 cm; litere 5,5 cm; Muz. Gherla.

D(is) M(anibus) / Aelia Secundi/na vix(it) an(nis) XIII / et Aelia Crispina / vix(it) an(nis) IIII / Aeli(i) Secundus / et Deccia paren/tes fil(iis) pientiss(imis) / et Ael(ius) Co[n]s[er]u[er]s / mar(itus).

CIL III 1608 (între *Daciae incertae*); Ardevan, Zăgreanu 2005, p. 258-259; Ardevan, Zăgreanu 2006, p. 60-61 (materialul litic este specific Gherlei).

33. Stelă cu relieful unui părinte cu un copil; frg.; tuf vulcanic; 57×55,5×18 cm; descoperire 1983 în *retentura* centrală; MNIT.

[D(is)] M(anibus) /

Wollmann, Ardevan 2006, p. 669, nr. 2.

34. Stelă cu relieful unui călăreț, frg.; gresie; 124×86×17 cm; litere 6,5 cm; desc. 1961 în castru (cerc. D. Protase); dispărută.

D(is) M(anibus) / Aelius Ana[.....] / vet(eranus) al(a)e Pan(n)o/niorum imag(inifer) / vixit ann(is) LXIII[... / ...]panus fratri / b(ene) m(erenti).

Inedită.

35. Lespede, frg.; gresie; 43×49×18 cm; litere 6 cm; desc. 1960 în castru, lângă zidul de nord (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

D(is) [M(anibus)] / Decim[us ...]/nis f(ilius) vix(it) [anni]/s XIII[.....] / b(ene) [m(erenti) p(osuit)].

Inedită. În r. 2, litera E este redată II.

36. Stelă (?), frg. (foarte corodată); gresie calcaroasă; 117×45×22 cm; litere 5 cm; desc. 1960 în *praetentura* (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

[.....] / [.....] ann(is) / [.....]us / [..... / / /]

Inedită.

37. Stelă cu figurație, frg.; calcar; 80×45×24 cm; litere 6 cm; desc. 1960 în castru (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

D(is) (hedera) M(anibus) Valentin/[.....]

Inedită.

38. Stelă (?), frg. triunghiular; gresie; 47×45×40 (grosimea 18) cm; litere 7 – 6,5 cm; desc. 1960 în castru (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

[..... /...]li[...] / [.....]ae al(ae) / [.....]lius CII[... /.....]us coniu/ [.....]tc[... /]

Inedită.

39. Stelă cu figurație (călăreț), frg.; calcar; 72×58×20 cm; litere 7,5 cm; Muz. Gherla.

D(is) [M(anibus)] / R[..... / /]

Inedită.

40. Placă cu inscripție de la un mausoleu; frg; calcar; 114×44×25 cm; Muz. Gherla.

[..... /]ine / [.....]us / [.....]

Inedită.

Inscripții cu încadrare incertă

41. Dispărută (văzută în casa Daniel din oraș).

..... / ssia / s f(ecit).

CIL III 834.

42. Altar votiv (?); desc. pe dealul “Corobăi”; dispărut.

..... A / l (hedera) / IS A / icus ... / u l m ... / cit ? ... /

Ornstein 1891, p. 174, nr. 3; CIL III 12543.

43. Placă piatră; 18×14×5 cm; dispărută.

[..... /] P E R V[.... /] P [.....]

Ornstein 1894.

44. Dispărută.

... VDIS MVCAPA ...S PRAEFIGM P C PANNON... RVARMA

Ornstein 1902a, p. 8; Russu 1944, p. 212, nr. 33.

45. Lespede (?), frg.; calcar; dimensiunile neconsemnate (patru fragmente, din care doar două se juxtapun, dar caracterul scrisului dovedește că au aparținut aceluiași monument); desc. 1901. Cândva în Muzeul din Dej, azi dispărută.

Frg. 1-2: *[..... /]CISAL[..... /]TE RO[..... /]NVLL[..... /]AP[.....]*

Frg. 3: *[..... /]ATR[..... /]PAES[..... /]*

Frg. 4: *[..... /]CL[..... /]MISERO[..... /]T[..... /]*

Ornstein 1903, 119-120, nr. 5, fig. 41. În frg. 4, r. 2, litera O este mai mică.

46. Lespede (?), frg.; gresie; 55×54×21 cm; litere 6 cm; desc. 1960 în castru (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

[..... / ...]a et s / [...]nia[.]rin / [.....] II II[....] p(osuit).

Inedită.

47. Lespede (?), frg.; gresie; 44×42×14 cm; litere 5 cm; desc. 1960 pe latura de nord a castrului (cerc. D. Protase); Muz. Gherla.

[.....] / boi[.....] /ina ff[.....]

Inedită.

48. Stelă (?); frg.; tuf vulcanic; 22×20×10 cm; litere 5 – 6 cm, în ligatură complicată; desc. 1980 pe *via sagularis*; Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.

[...]P Maxi(?)[...] / [...]us [.....]

Wollmann, *Ardevan 2006*, p. 669-670, nr. 3.

Instrumentum

49. Cărămidă pătrată cu inscripție cursivă; 27,2×27,2×4,5 cm; desc. 1890, “în substrucțiunile băii din castrul roman”; Muz. Gherla (pl. VII).

Terentius Fegel / Titus Deci Bitus / LOS CAIIVS GEMEL / T A MARCIANVS / A B C D E F G H I K L M / N O P Q R S T V X Y Z.

CIL III 294*; *Fröhlich 1892; Ornstein 1904; Finály 1906*, p. 38-39, nr. V; *Russu 1964*, p. 480-481, nr. 10; *Gudea 1987*, p. 101, nr. 33 (în r. 1 citește *Terentius fecet*, iar la sfârșitul r. 3 *Semel*).

50. Cărămidă pătrată cu inscripție cursivă; 16,5×11×5 cm; litere 2 cm; desc. 1969 în castru, punct neprecizat (cerc. D. Protase); Muz. Gherla (pl. VIII).

FLAVIS MESICO / SANO ERNIVM / ARMATVS / ANCIVS

Gudea 1987, p. 101, nr. 35.

51. Cărămidă cu inscripție cursivă, frg.; dimensiuni neprecizate; dispărută. Text necitit.

Finály 1906, p. 38; *Gudea 1987*, p. 101, nr. 34.

52. Țiglă șampilată; Muz. Gherla.

Al(a) II P(annoniorum).

CIL III 1633.3. O serie de asemenea ștampile, identice, există pe numeroase țigle (inedite) păstrate în muzeele din Gherla și Cluj-Napoca (pl. VI).

53. Țiglă, frg.; 4,5 cm grosime; desc. 1906, în castru; scriere cursivă.

A M R (lectură R. Ardevan: *A M A R*).

Finály 1906, p. 38, nr. II.

54. Instrument de marcat vitele (*signaculum*); fier; lungime 14,5 cm, lățime 5 cm, înălțime litere 2,1 respectiv 2,6 cm; desc. 1982, în castru; MNIT.

A M (probabil inițialele unui nume de persoană).

Isac 1991, p. 60-62, 64 (fig. 4,4; 5,4); ILD 595.

55. Instrument de marcat vitele (*signaculum*), frg.; fier; lungime 13,5 cm, înălțime literă 5,9 cm; castru ? Muz. Gherla.

C [...?..] (probabil inițialele unui nume de persoană).

Paki 1994, p. 295, nr. 3 (pl. II/1-2).

III.3.c. Descoperiri monetare

Am inclus aici totalitatea monedelor cunoscute până acum ca provenind de pe cuprinsul castrului de la Gherla sau din așezarea sa civilă. Au fost cuprinse și piesele aflate în punctul "Sub Coastă" (*Chirilă, Chifor 1979; Chirilă, Chifor 1980*) – afară de cele mult mai târzii, din Evul Mediu timpuriu – deoarece ele ilustrează de asemenea viața din *vicus*-ul militar, legat direct de castru.

Pentru studierea vieții economice a așezării contează și descoperirile din vecinătatea ei (*Ardevan 1993a*, p. 112, 115-116), dar pe acestea nu le-am mai inserat în acest catalog. Excepție fac doar piesele găsite la Iclod, deoarece este vorba de o localitate mai importantă, contemporană cu castrul, situată în apropierea lui, pe drumul principal spre Napoca (*RepCluj*, p. 242-243, nr. 8, 11, 12, 17, 23, 25), iar monedele respective reflectă în bună măsură existența locuirii romane din zona Gherlei.

Monedele provin din descoperiri diferite și au fost publicate la date diferite, fiind cercetate cu mijloacele accesibile atunci autorilor. Așa că maniera de publicare și datele primare cuprinse nu sunt totdeauna la fel. Mai menționăm că unele piese au dispărut între timp, și le mai cunoaștem numai din vechile publicații ori din documentele de evidență ale instituției deținătoare. Desigur, nu am putut utiliza decât datele păstrate de aceste surse. Maniera de publicare va fi, în consecință, mai puțin uniformă și mai puțin completă decât am fi dorit.

Piese care au fost studiate mai recent, cu determinatoare de uz curent pentru specialiștii contemporani, au fost lăsate ca în publicația inițială, citată în fiecare caz. Cele care nu ne-au mai fost accesibile au fost studiate și determinate în măsura în care datele consemnate au mai permis acest lucru, citându-se totdeauna sursa informației. Piese care au un număr de inventar precedat de sigla N (numismatică) se păstrează la Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca; acestea au fost studiate de noi. Împreună cu monedele păstrate doar în documentele de evidență ale acestui cabinet (marcate cu sigla CN) ori în colecții particulare, și cu cele consemnate de E. Orosz, ele au mai fost publicate recent într-un articol pe care nu l-am mai citat de fiecare dată (*Ardevan 1992*). Câteva constatări mai recente și rectificarea unor

inadvertențe din prima publicare le datorăm colegului Cr. Găzdac (căruiua îi adresăm mulțumirile cuvenite) și au fost introduse tacit.

Toate monedele găsite în albia Someșului Mic, în aval de castru, provin cu siguranță de pe cuprinsul fortificației romane, a cărei parte de vest a fost demult „mâncată” de râu (*Ardevan 1992*, p. 281).

Tezaurul monetar roman târziu, singurul tezaur cunoscut în așezare, a fost introdus la sfârșitul catalogului și numerotat aparte. Împreună cu piesele acestuia, numărul monedelor cunoscute până acum din castrul și așezarea romană de la Gherla se ridică la 341. Descoperirile de la Iclod au fost inserate la sfârșit, după acestea.

III.3.c.1. *Descoperiri izolate*

Dacii din nordul Transilvaniei (tipul “Tonciu”) (prima jum. a sec. II a. Chr.)

1. Tdr AR, 25 mm, 12,38 g. Pink 78-79, pl. XVI/310; Preda, p. 106. Desc. în castru. *Chirilă, Lucăcel, Chifor 1966*, p. 422, nr. 3.

2. Tdr AR, 25 mm, 12,05 g. Pink 78-79, pl. XVI/310; Preda, p. 106. Desc. în castru. *Chirilă, Lucăcel, Chifor 1966*, p. 422, nr. 4.

3. Tdr AR, 25 mm, 10,20 g, axa 12. Pink pl. XVI/308; Preda, pl. XIX/2-4. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 32.

Dyrrhachium (sfr. sec. II – prima jum. sec. I a. Chr.)

4. ΠΕΡΙΓΕΝΕΣ / ΚΛΕΙΤΟΠΙΟΥ. Dr, 18 mm, 3,70 g. Maier 266; Ceka 373. CN, Det 1/1961, 1.

5. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / ΑΥΚΙΣΚΟ(Y). Dr, 18,7 mm, 2,85 g, axa 8. Din castru (în albia râului). Cf. Maier 278 (fără simboluri în câmp Av.); Ceka 325. N 12913.

6. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / (ΑΥ)ΚΙΣΚΟΥ. Dr, 18 mm, 2,86 g, axa 9. Din castru (în albia râului). Cf. Maier 278 (fără simboluri în câmp Av.); Ceka 325. N 12914.

7. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / (ΑΓΑΘΙ)ΩΝΟΣ. Dr, 18,1 mm, 2,53 g, axa 9. Din castru (în albia râului). Maier 91; Ceka 316. N 12915.

8. ΞΕΝΩ(N) / (ΦΙΛΟ)ΔΑΜΟΥ. Dr, 18 mm, 2,80 g, axa 12. Din castru (în albia râului). Maier 388; Ceka 362. N 12961.

9. Dr, 2,80 g. Din castru (în albia râului). Fals antic, cf. Maier 396. *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 33.

Republica Romană

10. D, M. Aburius M. F. Geminus, 3,70 g. Crawford 250/1 (Roma, a. 132 a. Chr.). *Chirilă, Lucăcel 1979*, p. 138, nr. 18.

11. D, Lucretius Trio, 3,05 g. Cf. Belloni 1619-1621 (Roma, cca. a. 76 a. Chr.). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 35.

12. D, L. Plautius Plancus, 4,00 g. Belloni 1995 (Roma, cca. a. 47 a. Chr.). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 36.

Imperiul Roman

Emitent necunoscut, prima jum. a sec. I

13. As foarte tocit. Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 2.

14. As foarte tocit. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 1.

Caligula

15. As foarte deteriorat. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 2.

Claudius

16. HS, foarte deteriorat. N 15969.

17. As foarte deteriorat. Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 1.

Nero

18. Au, 7,10 g. RIC I, p. 148, nr. 53 (Roma, a. 63-68). CN, Det 5/1960, 5.

Vespasian

19. D, 18,2 mm, 2,75 g, axa 5. RIC II, p. 23, nr. 77 (Roma, a. 74). N 12916.

20. D tocit. 16,1 mm, 1,85 g, axa 6. RIC II, p. 29, nr. 131 (Roma, a. 78-79). N 12917.

Titus

21. D suberat. BMC II 63 (Roma, a. 80). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 3.

Titus: divus Vespasianus

22. D suberat, 19,3 mm, 2,46 g, axa 5. RIC II, p. 123, nr. 59a (Roma, a. 80-81). N 12919.

Domitian

23. D. RIC II, p. 172, nr. 153 (Roma, a. 90). CN, Det 4/1960, 1.

24. D, 19×18 mm, 3,30 g. RIC II, p. 176, nr. 191 (Roma, a. 95-96). CN, Det 3/1961, 1.

25. As, 6,45 g. BMC II, p. 375, nr. 358 (Roma, a. 85). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 3.

Nerva

26. As, foarte deteriorat. N 12983.

Traian

27. D. RIC II, p. 245, nr. 11 (Roma, a. 98-99). CN, Det 4/1960, 2.

28. D, 18,7 mm, 2,97 g, axa 7. RIC II, p. 247, nr. 49 (Roma, a. 101-102). Desc. 1982, S1, m. 77, - 0,77 m (malul de E). N 15959.
29. D, 18,3 mm, 2,52 g, axa 6. RIC II, p. 248, nr. 58 (Roma, a. 101-102). Desc. 1983, G5. N 15955.
30. D, 18,3 mm, 2,50 g, axa 6. RIC II, p. 248, nr. 60 (Roma, a. 101-102). N 12925.
31. D. RIC II, p. 251, nr. 98 (Roma, a. 103-111). *Orosz 1907*, p. 17.
32. D fragmentar, 19 mm, 2,04 g, axa 7. RIC II, p. 252, nr. 116 (Roma, a. 103-111). N 12927.
33. D fragmentar, 17,8 mm, 2,13 g, axa 7. RIC II, p. 252, nr. 119 (Roma, a. 103-111). N 12920.
34. D (contrafacere antică), 18,1 mm, 2,60 g, axa 5. cf. RIC II, p. 257, nr. 202 (Roma, a. 103-111). N 12923.
35. D suberat, 18 mm, 1,53 g, axa 6. RIC II, p. 257, nr. 204 (Roma, a. 103-111). N 12963.
36. D. BMC III 251 (Roma, a. 103-111). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 4.
37. D, 2,78 g. BMC III 271 (Roma, a. 103-111). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 37.
38. D. BMC III 276 (Roma, a. 103-111). Desc. în castru. *Chirilă, Chifor 1975*, p. 49, nr. 68.
39. D, 19 mm, 2,10 g, axa 7. RIC II, p. 264, nr. 291 (Roma, a. 112-114). N 12926.
40. D, 3,00 g. BMC III 548 (Roma, a. 112-117). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 38.
41. D, 18,3 mm, 2,45 g, axa 5. RIC II, p. 268, nr. 332 (Roma, a. 114-117). N 12924.
42. D, 18,5 mm, 2,22 g, axa 6. RIC II, p. 268, nr. 332 (Roma, a. 114-117). N 12922.
43. HS, 33,5 mm, 25,32 g, axa 6. RIC II, p. 282, nr. 536 (Roma, a. 103-111). Desc. 1983.
44. HS tocit, 34 mm, 24,10 g, axa 5. RIC II, p. 282, nr. 547 (Roma, a. 103-111). Desc. 1962. CN, Achiz 3/1967.
45. HS tocit, 32,1 mm, 19,97 g, axa 6. RIC II, p. 290, nr. 655 (Roma, a. 114-117). N 12974.
46. HS, 22,60 g. BMC III 1026 (Roma, a. 115-117). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 4.
47. HS, 18,75 g. BMC III 1046 (Roma, a. 116-117). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 5.
48. HS foarte tocit. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 39.

49. Dp, 27,3 mm, 10,65 g, axa 6. RIC II, p. 280, nr. 502 (Roma, a. 103-111). N 12970.
50. Dp. BMC III 921 (Roma, a. 104-111). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 6.
51. Dp tocit, 26,5 mm, 11,40 g, axa 5. RIC II, p. 292, nr. 674 (Roma, a. 114-117). N 12982.
52. Dp, 22,8 mm, 12,71 g, axa 6. RIC II, p. 292, nr. 676 (Roma, a. 114-117). Desc. 1982, S2, m. 29, - 1,20 m (malul de E). N 15970.
53. Dp, 10,10 g. BMC III 1029 (Roma, a. 115-116). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 6.
54. Dp foarte tocit. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 7.
55. Dp foarte tocit. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 8.
56. Dp foarte tocit. CN, Det 4/1960, 4.
57. As, 26,3 mm, 8,50 g, axa 6. RIC II, p. 283, nr. 561 (Roma, a. 103-111). N 12976.
58. As. Cf. BMC III 806 - dar HS (Roma, a. 104-111). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 5.
59. As. Cf. RIC II, p. 292, nr. 672 - dar as (Roma, a. 114-117). CN, Det 4/1960, 3.
60. As foarte tocit. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 9.
Hadrian
61. D. BMC III 74 (Roma, a. 118). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 10.
62. D fragmentar, 18,8 mm, 1,95 g, axa 6. RIC II, p. 359, nr. 164 (Roma, a. 125-128). N 12930.
63. D suberat, 17,2 mm, 2,90 g, axa 7. RIC II, p. 362, nr. 202 (Roma, a. 125-128). N 12956.
64. D. BMC III 348 (Roma, a. 125-128). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 11.
65. D. BMC III 374 (Roma, a. 125-128). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 12.
66. D, 2,00 g. BMC III 334 (Roma, a. 125-128). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 40.
67. D, 16,8 mm, 2,63 g, axa 6. RIC II, p. 370, nr. 257 (Roma, a. 134-138). N 12928.
68. D. BMC III 639 (Roma, a. 134-138). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 13.
69. D suberat hibrid, 16,2 mm, 2,34 g, axa 12. Fals antic (*Ardevan 1986*). Av. *Traianus*, cf. RIC II, p. 236-237, 268; Rv. RIC II, p. 345, nr. 40 (Roma, a. 118). N 12921.
70. HS, 22,70 g. BMC III 1132 (Roma, a. 118). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 7.

71. HS, 31,6 mm, 23,32 g, axa 7. RIC II, p. 414, nr. 583a (Roma, a. 119-122). Desc. 1980, S3, în aruncătură. N 12990.
72. HS, 33,4 mm, 22,73 g, axa 6. Cf. RIC II, p. 415, nr. 587a, var. Av. – drapat umăr stg., și var. Rv. – Pietas spre dr. (Roma, a. 119-121). N 12966.
73. HS. RIC II, p. 419, nr. 610 (Roma, a. 119-121). CN, Det 4/1960, 5.
74. HS, 26,10 g. BMC III 1244 (Roma, a. 119-138). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 42.
75. HS, rău păstrat, 22,23 g. Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 8.
76. HS foarte tocit. Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 16.
77. Dp tocit, 25,6 mm, 10,23 g, axa 6. RIC II, p. 412, nr. 570 (Roma, a. 119-122). Desc. 1982, S2, m. 58,60, – 1,40 m (0,65 m de malul de N). N 15971.
78. Dp. BMC III 1378 (Roma, a. 119-138). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 15.
79. Dp foarte tocit, 26 mm, 11 g. Cf. Strack II, pl. XVI. CN, Det 3/1961, 3.
80. Dp foarte tocit. BMC III 1473 (Roma, a. 119-138). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 43.
81. As, Rv. tocit, 25,8 mm, 5,23 g, axa 6. RIC II, p. 412, nr. 573 ? (Roma, a. 119-122). N 12988.
82. As tocit, 26,8×26,2 mm, 7,87 g, axa 6. RIC II, p. 420, nr. 616a (Roma, a. 121-122). Desc. 1982, S4, m. 30, – 0,20 m (0,70 m de malul de E). N 15964.
83. As, 25,6 mm, 8,79 g, axa 6. RIC II, p. 427, nr. 669 (Roma, a. 125-128). N 12969.
84. As, 26,6 mm, 7,26 g, axa 6. RIC II, p. 427, nr. 669 (Roma, a. 125-128). N 12971.
85. As, 26,5 mm, 8,20 g, axa 6. RIC II, p. 427, nr. 669 (Roma, a. 125-128). N 12975.
86. As, 26,9 mm, 9,40 g, axa 6. RIC II, p. 427, nr. 669 (Roma, a. 125-128). N 12986.
87. As, 26,3 mm, 9,21 g, axa 6. RIC II, p. 427, nr. 673 (Roma, a. 125-128). N 12985.
88. As, 26 mm, 11,20 g. RIC II, p. 427, nr. 678 (Roma, a. 125-128). CN, Det 3/1961, 2.
89. As, 25,7 mm, 6,68 g, axa 6. Cf. RIC II, p. 432, nr. 714 – var. Rv.: *COS III PP CLEMENTIA AVG* (Roma, a. 132-134). N 12968.
90. As foarte deteriorat, 26,6 mm, 8,51 g, axa 6. RIC II, p. 432, nr. 715 (Roma, a. 132-134). Desc. 1983, F0 – G0, – 1,20 m de la nivelul halei. N 15962.
91. As, 29,3 mm, 9,09 g, axa 6. RIC II, p. 442, nr. 809 (Roma, a. 134-138). N 12967.
92. As foarte tocit. BMC III 1341 (Roma, a. 119-138). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 47, nr. 41.

93. As. BMC III 1348 (Roma, a. 119-138). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 14.

94. As foarte tocit, Rv. ilizibil, 27,8×24,9 mm, 6,97 g. Desc. 1983, lângă S2, m. 80-90. N 15965.

95. As rău păstrat, 5,95 g. Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 9.

96. As foarte tocit. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 17.

97. As foarte deteriorat. N 12977.

98. As foarte deteriorat. N 12987.

99. As foarte deteriorat. N 15960.

100. As foarte deteriorat. N 15967.

Hadrian: Sabina

101. As foarte tocit. BMC III 1888 (Roma, a. 118-135). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 44.

Antoninus Pius

102. D, 18,2 mm, 2,77 g, axa 12. RIC III, p. 34, nr. 69 (Roma, a. 140-143). N 12929.

103. D suberat, deteriorat, fragmentar. RIC III, p. 42, nr. 127 (Roma, a. 145-161). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 47.

104. D. BMC IV 729 (Roma, a. 149-150). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 18.

105. D, 2,50 g. RIC III, p. 50, nr. 200 (Roma, a. 150-151). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 45.

106. D. BMC IV 782 (Roma, a. 152-153). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 19.

107. D. BMC IV 810 (Roma, a. 153-154). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 20.

108. D, 17,1 mm, 2,58 g, axa 6. RIC III, p. 54, nr. 232 (Roma, a. 153-154). N 12931.

109. D suberat, 2,50 g. RIC III, p. 62, nr. 299 (Roma, a. 159-160). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 46.

110. HS, 32×31 mm, 27,20 g. RIC III, p. 133, nr. 855 (Roma, a. 148-149). CN, Det 3/1961, 4.

111. HS, 27,00 g. RIC III, p. 133, nr. 855 (Roma, a. 148-149). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 48.

112. Dp, 25,1 mm, 7,11 g, axa 1. RIC III, p. 106, nr. 593 (Roma, a. 139). N 12981.

113. Dp deteriorat. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 21.

114. As, 10,30 g. BMC IV 1835 (Roma, a. 148-149). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 10.

115. As. BMC IV 1840 (Roma, a. 148-149). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 22.

116. As tocit, 24,9 mm, 6,26 g, axa 5. RIC III, p. 136, nr. 880 (Roma, a. 150-151). Desc. 1982, S4, m. 2, – 0,50 m. N 15963.

117. As foarte deteriorat. CN, Det 7/1960, 2.

Antoninus Pius: diva Faustina I

118. D, 16 mm, 2,16 g, axa 6. RIC III, p. 72, nr. 373 (Roma, a. 141-161). N 12961.

119. HS, 22,00 g. BMC IV 1484 (Roma, a. 148-149). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 11.

120. As, 27,7 mm, 8,37 g, axa 1. RIC III, p. 167, nr. 1165 (Roma, a. 141-161). N 12972.

121. As, 7,30 g. RIC III, p. 168, nr. 1191A (Roma, a. 141-161). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 49.

122. As, 9,40 g. Strack III 1251; cf. BMC IV 1549 – dar HS (Roma, post a. 141). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 13.

123. As, 6,64 g. BMC IV, p. 252, + (Roma, post a. 141). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 12.

Antoninus Pius: Aurelius Caesar

124. D, 17,8 mm, 2,63 g, axa 7. RIC III, p. 80, nr. 429a (Roma, a. 145-147). N 12937.

125. D, 16,9 mm, 2,24 g, axa 6. RIC III, p. 91, nr. 489 (Roma, a. 160-161). N 12936.

126. As, 23,7 mm, 8,89 g, axa 6. RIC III, p. 174, nr. 1236 (Roma, a. 140-144). N 12989.

Antoninus Pius: Faustina II ...

127. D. RIC III, p. 93, nr. 497 (Roma, a. 145-157). CN, Det 4/1960, 8.

Marcus Aurelius

128. D billon, fragmentar, 18,8 mm, 2,14 g, axa 12. RIC III, p. 224, nr. 145 (Roma, dec. 165 – vara 166). N 12938.

129. D suberat, 18,1 mm, 2,93 g, axa 12. RIC III, p. 228, nr. 191 (Roma, febr. – dec. 168). N 12934.

130. D suberat fragmentar, foarte deteriorat (Rv. ilizibil), 16,7 mm, 1,92 g. N 12964.

131. HS, 25,10 g. RIC III, p. 277, nr. 795 (Roma, a. 161). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 50.

132. HS. RIC III, p. 279, nr. 823 (Roma, dec. 161 – dec. 162). CN, Det 4/1960, 6.

133. HS, 22,80 g. RIC III, p. 289, nr. 948 (Roma, a. 166-167). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 51.

134. HS. RIC III, p. 289, nr. 948 sau 952 (Roma, a. 166-168). CN, Det 7/1960, 1.

135. HS foarte deteriorat, 31 mm, 21,39 g, axa 12. N 12973.

136. As foarte deteriorat. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 23.

Marcus Aurelius sau Lucius Verus

137. As foarte deteriorat. CN, Det 4/1960, 7.

Lucius Verus

138. D, 18 mm, 2,22 g, axa 12. RIC III, p. 259, nr. 566 (Roma, vara – dec. 166). N 12933.

139. D, 17,7 mm, 2,32 g, axa 6. RIC III, p. 261, nr. 595 (Roma, febr. – dec. 168). N 12935.

140. Dp. BMC IV 1031 (Roma, a. 161-162). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 24.

141. Dp. BMC IV, p. 608, + (Roma, a. 168-169). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 25.

Marcus Aurelius: Faustina II

142. D fragmentar, 16,9 mm, 1,95 g, axa 5. RIC III, p. 270, nr. 696 (Roma, a. 161-176). N 12946.

143. D suberat, 16 mm, 1,98 g, axa 5. RIC III, p. 270, nr. 696 (Roma, a. 161-176). N 12979.

144. D suberat, 17,2 mm, 1,80 g, axa 12. RIC III, p. 271, nr. 723 (Roma, a. 161-176). N 12980.

145. Dp, 7,28 g. BMC IV 985 (Roma, a. 161-176). Desc. 1976, la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 14.

146. As. RIC III, p. 347, nr. 1675 (Roma, a. 161-176). *Orosz 1907*, p. 17.

Commodus

147. D. BMC IV 643 (Roma, a. 175-176). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 26.

148. HS foarte uzat. RIC III, p. 406, nr. 327 (Roma, a. 181-182). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 52.

149. HS, 25,20 g. RIC III, p. 419, nr. 401 (Roma, a. 186). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 53.

150. HS tocit. RIC III, p. 420, nr. 470 (Roma, a. 186). CN, Det 4/1960, 9.

Clodius Albinus

151. HS foarte tocit, 27 mm, 15,40 g. Cf. Bernhard, pl. XII. CN, Det 3/1961, 5.

Septimius Severus

152. D suberat, 16,5 mm, 1,78 g, axa 6. RIC IV/1, p. 100, nr. 79 (Roma, a. 196-197). N 12941.

153. D. BMC V 452 (monetărie din Est, a. 196-197). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 29.

154. D. 19,4 mm, 1,87 g, axa 12. RIC IV/1, p. 108, nr. 138 (Roma, sfr. 198-200). N 12940.

155. D suberat, 2,00 g. BMC V 14A (Roma, a. 199). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 54.

156. D suberat, 3,10 g. RIC IV/1, p. 109, nr. 144b (Roma, a. 199-200). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 55.

157. D suberat, 18 mm, 2,77 g, axa 11. RIC IV/1, p. 110, nr. 150 (Roma, a. 200). N 12942.

158. D billon. RIC IV/1, p. 110, nr. 150 (Roma, a. 200). *Orosz 1907*, p. 18.

159. D, 18×17 mm, 2,90 g. RIC IV/1, p. 114, nr. 176 (Roma, a. 201). CN, Det 3/1961, 6.

160. D suberat, 2,80 g. RIC IV/1, p. 114, nr. 176 (Roma, a. 202). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 56.

161. D suberat, 2,80 g. RIC IV/1, p. 127, nr. 259 (Roma, a. 202-210). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 57.

162. D suberat, fragment, 0,82 g, axa 6. RIC IV/1, p. 116, nr. 190 (Roma, a. 203). N 12992.

163. D. BMC V 1 (Roma, a. 209). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 28.

164. D billon, fragment, 0,84 g. Desc. 1983, la N de S3, capătul de V. N 15954.

Septimius Severus: Iulia Domna

165. D suberat (?), 18 mm, 2,13 g, axa 6. RIC IV/1, p. 167, nr. 548 (Roma, a. 196-211). N 12943.

166. D billon, 18,8 mm, 2,94 g, axa 5. RIC IV/1, p. 167, nr. 553 (Roma, a. 196-211). N 12944.

167. D potin, 2,70 g. RIC IV/1, p. 169, nr. 570 (Roma, a. 196-211). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 58.

168. D suberat. BMC V 24 (Roma, a. 198-209). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 30.

169. D fragmentar, foarte deteriorat. Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 31.

170. D suberat, foarte deteriorat. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 59.

171. D suberat, foarte deteriorat. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 60.

Septimius Severus: Caracalla

172. D, 17 mm, 2,36 g, axa 12. RIC IV/1, p. 213, nr. 13a (Roma, a. 196-198). N 12948.

173. D, 15,5 mm, 2,07 g, axa 11. RIC IV/1, p. 213, nr. 11 (Roma, a. 196-198). N 12947.

174. D suberat (miez AE), fragmentar, 19 mm, 2,15 g, axa 6. RIC IV/1, p. 218, nr. 39 (Roma, a. 199-200). N 12957.

175. D suberat. Cf. BMC V, p. 188a (Roma, a. 199-200). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 32.

176. D. BMC V 179 (Roma, a. 200). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 33.

177. D fragmentar, 19,1 mm, 1,96 g, axa 6. RIC IV/1, p. 225, nr. 83 (Roma, a. 206). N 12932.

178. D, 19,7 mm, 2,17 g, axa 6. RIC IV/1, p. 237, nr. 179 (Roma, a. 206-210). N 12939.

179. D, 19,5 mm, 2,72 g, axa 12. Cf. RIC IV/1, p. 227, nr. 95 – var. Rv.: lancea în jos (Roma, a. 207). Desc. 1982, S3, m. 15,60, – 1,20 m (0,30 m de la malul de N). N 15957.

Septimius Severus: Plautilla

180. D. BMC V 429 (Roma, a. 202-205). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 35.

Septimius Severus: Geta

181. D suberat (miez AE). RIC IV/1, p. 316, nr. 15a (Roma, a. 200-202). CN, Det 4/1960, 10.

182. D potin. RIC IV/1, p. 316, nr. 18 (Roma, a. 200-202). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 61.

183. D, 19,6 mm, 2,58 g, axa 11. RIC IV/1, p. 322, nr. 61a (Roma, a. 209). N 12949.

Caracalla

184. D suberat (?), 17,3 mm, 2,55 g, axa 6. RIC IV/1, p. 241, nr. 206 (Roma, a. 213). N 12950.

185. D. BMC V 52 (Roma, a. 213). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 34.

186. D, 20×19 mm, 3,10 g. RIC IV/1, p. 259, nr. 311b (Roma, a. 213-217). CN, Det 3/1961, 7.

Elagabal

187. D. BMC V 21 (Roma, a. 218-219). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 38.

188. D billon. RIC IV/2, p. 35, nr. 102 (Roma, a. 218-222). *Orosz 1907*, p. 18.

189. D suberat, foarte deteriorat. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 62.

190. D potin, foarte deteriorat. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 63.

Elagabal: Iulia Soemias

191. D, 18,6 mm, 1,89 g, axa 7. RIC IV/2, p. 48, nr. 243 (Roma, a. 218-222). N 12945.

Elagabal: Aquilia Severa

192. D, 18 mm, 1,89 g, axa 12. RIC IV/2, p. 47, nr. 225 (Roma?, a. 220-221?). N 12959.

Severus Alexander

193. D, 18 mm, 2 g. RIC IV/2, p. 81, nr. 133 (Roma, a. 222-228). CN, Det 3/1961, 8.

194. D, 19×18 mm, 3,10 g, axa 6. RIC IV/2, p. 81, nr. 133 (Roma, a. 222-228). CN, Det 3/1961, 2.

195. D, 18,8 mm, 2,03 g, axa 1. RIC IV/2, p. 82, nr. 151 (Roma, a. 222-228). Desc. 1983, A 35. N 15956.

196. D suberat (?), 18,5 mm, 1,69 g, axa 12. RIC IV/2, p. 82, nr. 151 (Roma, a. 222-228). N 12954.

197. D suberat, 18,2 mm, 2,49 g, axa 5. RIC IV/2, nr. 91, nr. 271 (Antiochia, a. 223). N 12952.

198. D, 19,2 mm, 2,68 g, axa 7. RIC IV/2, p. 73, nr. 32 (Roma, a. 223). N 12953.

199. D. BMC VI 423 (Roma, a. 227). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 36.

200. D. BMC VI 463 (Roma, a. 228). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 37.

201. D suberat, 16,8 mm, 2,59 g, axa 6. Cf. RIC IV/2, p. 86, nr. 207 – var. Av.: bust dr. laureat și drapat (Roma, a. 228-231). N 12951.

202. D. RIC IV/2, p. 86, nr. 215 (Roma, a. 228-231). *Orosz 1907*, p. 18.

203. D suberat, foarte deteriorat. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 64.

204. HS, 23,9 mm, 16,04 g, axa 1. RIC IV/2, p. 119, nr. 623 (Roma, a. 222-231). N 12965.

Severus Alexander: Iulia Mamaea

205. D suberat (?), 18 mm, 2,52 g, axa 6. RIC IV/2, p. 99, nr. 355 (Roma, a. 222-235). N 12955.

206. D. BMC VI 917 (Roma, a. 232). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 39.

Maximinus Thrax

207. D billon, 17,6 mm, 2,13 g, axa 6. RIC IV/2, p. 140, nr. 12 (Roma, a. 235-236). N 12993.

208. D suberat, hibrid (?), foarte deteriorat. 17,9 mm, 1,94 g, axa 6. Desc. 1982, S2, m. 33, în aruncătură. N 12958.

Av.: cf. RIC IV/2, p. 139 (nr. 2-6), 441 (nr. 18-23); Rv. de la Severus Alexander: RIC IV/2, p. 88, nr. 232 (Roma, a. 231-235).

Gordian III

209. Ant billon, fragment, 0,88 g, axa 12. RIC IV/3, p. 25, nr. 95 (Roma, a. 241-243). N 12993.

210. Ant. RIC IV/3, p. 37, nr. 216 (Antiochia, a. 242-244). Desc. la "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 41.

211. Ant. RIC IV/3, p. 31, nr. 154 (Roma, a. 243-244). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 40.

212. HS, 21,20 g. RIC IV/3, p. 49, nr. 305 (Roma, a. 241-243). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 18.

Filip Arabul

213. Ant suberat, Rv. complet tocit, 22,3 mm, 3,49 g. RIC IV/3, p. 69, nr. 5? (Roma, a. 247). Desc. 1983. N 15966.

214. Ant, 22,1 mm, 3,52 g, axa 6. Cf. RIC IV/3, p. 73, nr. 44b (Roma, a. 244-247) – dar pe Rv. în exergă II, deci a. 247, officina II (vezi RIC IV/3, p. 58-62). N 12960.

215. Ant. RIC IV/3, p. 74, nr. 49a (Roma, a. 244-247). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 42.

Gallienus

216. Ant. foarte tocit. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 65.

Aurelian

217. Ant, 1,95 g. RIC V/1, p. 304, nr. 34, în exergă BG (Cyzicus, nedatat). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 20.

Probus

218. Ant. foarte tocit. Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 48, nr. 66.

Carinus

219. Ant. RIC V/2, p. 195, nr. 409 (Roma, a. 283-284). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 44.

Diocletian

220. Follis, 2,80 g. RIC VI, p. 532, nr. 21, off. S (Heraclea, a. 297-298). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 21.

Constantin I

221. AE. LRBC I 1116 (Nicomedia, a. 330-335). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 22.

Constans

222. AE 3. LRBC II 1124, off. B (Siscia, a. 346-350). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 47.

Constantius II

223. AE. LRBC I 817, off. E (Thessalonica, a. 324-330). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 25.

224. AE 3. LRBC II 680, off. Z (Roma, a. 352-354). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 23.

225. AE 3. LRBC II 943, off. A (Aquileia, a. 355-360). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 24.

226. AE 3. LRBC II 943, off. S (Aquileia, a. 355-360). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 45.

227. AE 3. LRBC II 1222, off. B (Siscia, a. 351-354). Din castru (în albia râului). *Chirilă, Chifor 1975*, p. 49, nr. 67.

228. AE 2. Cf. LRBC II 2028 (Constantinopol, a. 351-354) – pentru datare; pentru tip FH3 vezi *Chirilă, Gudea, Stratan 1974*, p. 63, nr. 28, pl. XXII nr. 28. Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 50.

229. AE 3. LRBC II 2498, off. A (Cyzicus, a. 355-361). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 26.

230. “Bronz mic” (AE 3 ?). Cohen, 44. CN, Det 1960/4, 11.

Valentinian I

231. AE 3. LRBC II 1269, off. A (Siscia, a. 364-367). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 48.

Valentinian I sau Valens

232. AE 3. Cf. LRBC II 508-510 (Arelate, a. 367-375). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 46.

Valens

233. “Bronz mic”, pe Rv. exerga parțial distrusă. Cf. LRBC II, 2095, 2102, 2106, 2110, 2112 (Constantinopol, a. 367-375). CN, Det 4/1960, 13.

234. “Bronz mic”. Cohen, 11. CN, Det 4/1960, 12.

Gratian

235. AE 3. LRBC II 1310, off. A (Siscia, a. 375-378). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 49.

Theodosius I

236. AE 4. LRBC II 2557, off. Γ (Cyzicus, a. 383). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 51.

Arcadius

237. AE 4. LRBC II 2408, off. A (Nicomedia, a. 383-392). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 51.

Emitent necunoscut

238. D, N 12991.

239. D suberat, N 12962.

240. Dp, N 12984.

241. As, N 12978.

242. As, sec. II ?. Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 15.

243. As, CN, Det 7/1960, 3.

244. “Bronz mic”, sec. IV (?). CN, Det 4/1960, 14.

245. “Bronz mic”, sec. IV (?). CN, Det 4/1960, 15.

Provincia Dacia

Filip Arabul

246. HS, 27 mm, 14,40 g, axa 1. Pick I, 1 (Sarmizegetusa, a. 246). Desc. 1983. Col. particulară.

247. HS. Pick I, 2 (Sarmizegetusa, a. 246). *Orosz 1907*, p. 18.

248. HS, 27,4 mm, 12,27 g, axa 8. Pick I, 7 (Sarmizegetusa, a. 247). Desc. 1982, S2, m. 10, – 1 m. N 15968.

249. HS, 28,4 mm, 13,99 g, axa 1. Pick I, 7 (Sarmizegetusa, a. 247). Desc. 1982, S1, m. 6,10, – 0,60 m (0,45 m de la malul de E). N 15972.

250. HS, 27,6 mm, 17,49 g, axa 7. Pick I, 9 (Sarmizegetusa, a. 247). Desc. 1983. Col. particulară.

Filip Arabul: Marcia Otacilia Severa

251. HS, 29×28 mm, 16 g, axa 1. Pick I, 17 (Sarmizegetusa, a. 246). CN, Det 1/1961, 3.

252. HS. Pick I, 7 (Sarmizegetusa, a. 246). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 43

Odessos

Severus Alexander

253. AE, 6,65 g. Pick II/1, p. 569, nr. 2309. Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 16

Hadrianopolis

Gordian III

254. AE, 8,79 g. Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 19.

Oraș grecesc neidentificat

Commodus

225. AE foarte deteriorat. Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 245, nr. 27.

Septimius Severus

256. AE tocit, fragmentar. Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 17.

Imperiul Bizantin

Anastasius

257. Dekanummia, 7,95 g. Wroth, p. 5, nr. 133 – în câmp Rv. B (Constantinopol, a. 491-518). Desc. 1976, la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, p. 141, nr. 27.

Mauricius Tiberius

258. Hemifollis. Bellinger, p. 313, nr. 52c (Constantinopol, a. 588-589). Desc. la “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, p. 246, nr. 53.

III.3.c.2. *Tezaur monetar*

Descoperit în 1974, la SV de castrul roman, între Combinatul de Prelucrare a Lemnului și albia Someșului Mic (deci în așezarea civilă a castrului, *vicus*). 83 monede de bronz, emisiuni ale Imperiului Roman. Ascuns spre sfârșitul secolului IV ori pe la începutul celui următor, probabil datorită tulburărilor cauzate de instalarea hegemoniei hunice. *Chirilă, Gudea, Chifor 1979, p. 525-527.*

Monetării imperiale din sec. II – III

1. As, Antoninus Pius: Faustina I. RIC III, p. 167, nr. 1177 (Roma, a. 138-141).
2. As, Marcus Aurelius. RIC III, p. 305, nr. 1177 sau 1178 (Roma, a. 175-176).
3. Ant ? deteriorat, imitație după Tetricus II Caesar (atelier din Gallia, a. 272-274).

Lugdunum

4. Constantius II, AE 3, a. 355-360. LRBC II 256, off. A.

Arelate

5. Crispus Caesar, AE, a. 317. RIC VII, p. 247, nr. 130.
6. Constantius II, AE 4, a. 355-360. LRBC II 461, off. A.
7. Gratianus, AE 3, a. 367-375. LRBC II 511, off. T.

Roma

8. Constantinus I, AE, a. 330-335. LRBC I 542, off. P.
9. Constantius II, AE, a. 341-346. LRBC I 647, off. S.

Aquileia

10. Constans, AE, a. 341-346. LRBC I 704, off. S.
11. Constans, AE, a. 341-346. LRBC I 710, off. S.
12. Constantius II, AE 3, a. 355-360. LRBC II 943, off. S.

Siscia

13. Constans Caesar, AE, a. 335-337. LRBC I 754, off. Δ.
14. Constantinus II Caesar, AE, a. 335-337. LRBC I 760, off. E.
15. Constantius II, AE, a. 341-346. LRBC I 792, off. B.
16. Constantius II, AE, a. 341-346. LRBC I 792, off. Δ.
17. Constans, AE, a. 341-346. LRBC I 793, off. B.
18. Constans, AE, a. 341-346. LRBC I 793, off. Δ.
19. Constantius II, AE, a. 341-346. LRBC I 800, off. Δ.
20. Constantius II, AE, a. 341-346. LRBC I 800, off. Δ.
21. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1222, off. A.
22. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1222, off. B.

23. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1222, off. B.
24. Constantius II sau Constans ? (deteriorat), AE 3, a. 351-354. LRBC II 1222-1223, off. ?.
25. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1234, off. A.
26. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1236, off. Γ.
27. Iulianus Caesar, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1237, off. Δ.
28. Valens, AE 3, a. 364-367. LRBC II 1274, off. A.
29. Valentinianus I, AE 3, a. 364-367. LRBC II 1284 sau 1286, off. A.
30. Valens, AE 3, a. 364-367. LRBC II 1295, off. A.
31. Valens, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1300, off. B.
32. Valentinianus I, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1302, off. A.
33. Valens, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1306, off. Γ.
34. Valentinianus I, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1308 sau 1313, off. A.
35. Valens, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1318, off. ?.
36. Gratianus, AE 3, a. 367-375. LRBC II 1328, off. Γ.
37. Valentinianus I, AE 3 hibrid, a. post 375 ? off. Γ ?
Av.: V I B (vezi LRBC II 1364);
Rv.: SECVRITAS REIPVBLICAE (vezi LRBC II 1296). În câmp K – P;
deasupra lui K o stea; în exergă ΓSISCR (vezi LRBC II 1364).

Sirmium

38. Constantius II sau Iulianus Caesar, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1611, off. B.

Thessalonica

39. Constans, AE, a. 335-337. LRBC I 848, off. B.
40. VRBS ROMA, AE, a. 337-341. LRBC I 857, off. ?
41. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1681, off. B.

Constantinopol

42. CONSTANTINOPOLIS, AE, a. 330-335. LRBC I 1009, off. Γ.
43. VRBS ROMA, AE, a. 335-337. LRBC I 1037-1038, off. ?
44. Constantius II, AE, a. 337-341. LRBC I 1055, off. Γ.
45. Valentinianus I sau Valens, AE 3 deteriorat, a. 366-367 sau 367-375. LRBC II 2085-2086 sau 2107, off. ?

Atelier neprecizat, officină necunoscută

46. VRBS ROMA, AE, a. 330-335. Cf. LRBC I 907 sau 1013.
47. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
48. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.

49. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
50. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
51. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
52. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
53. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
54. Constantinus II, Constantius II și Constans, AE, a. 335-341. Cf. LRBC I 1024 sau 1041.
55. Constans, AE 3, a. 346-350. Cf. LRBC II 1124.
56. Constantius II, AE 3, a. 351-354. Cf. LRBC II 1208.
57. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
58. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
59. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
60. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
61. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
62. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
63. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
64. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
65. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
66. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
67. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
68. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
69. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
70. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
71. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
72. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
73. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
74. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
75. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
76. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
77. Constantius II, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1236.
78. Iulianus Caesar, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1237.
79. Iulianus Caesar, AE 3, a. 355-361. Cf. LRBC II 1237.
80. Constantius II, AE 4, a. 355-361. Cf. LRBC II 1245.
81. Constantius II, AE 4, a. 355-361. Cf. LRBC II 1245.
82. Valentinianus I, AE 3, a. 366-367 sau 367-375. Cf. LRBC II 2085 sau 2090.
83. Valens, AE 3, a. 366-367 sau 367-375. Cf. LRBC II 2086 sau 2091.

III.3.c.3. *Descoperiri izolate de la Iclod*

Augustus

1. D, 3,65 g. RIC I, p. 88, nr. 328 (Roma, a. 14-12 a. Chr.). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 53.

Domitian

2. D, 2,60 g. RIC II, p. 164, nr. 87 (Roma, a. 86). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 54.

Hadrian

3. As, 11,30 g. BMC III, p. 426, nr. 1265 (Roma, a. 119-138). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 55.

4. As, 6,00 g. BMC III, p. 438, nr. 1341 (Roma, a. 119-138). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 56.

Caracalla

5. D, 2,80 g. RIC IV/1, p. 265, nr. 338b (Laodicea, a. 198). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 57.

Severus Alexander

6. D, 3,05 g. RIC IV/2, p. 92, nr. 275 (Antiochia, nedatat ?). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 58.

7. D suberat, 3,12 g, 20×16 mm, axa 11. Cf. BMC VI, p. 281, nr. 1057-1060 (Antiochia sau Emesa, a. 223). Fals, produs undeva în Orient. *Chirilă, Chifor 1979a*, p. 146, nr. 2.

Constantius II (?)

8. AE, Siscia, LRBC I 776-778 (Siscia, a. 337-341). *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 59.

Constantinopolis

9. AE, deteriorat; LRBC I 839 (Thessalonica, a. 341-346), off. Δ. *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 61.

Constans (?)

10. AE. LRBC II 860-861 (Thessalonica, a. 341-346), off. ? *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 62.

Constantius II (?)

11. AE 3 (FTR – FH). Cf. LRBC II, 1218-1219, 1236-1237 (?, a. 351-361), off. ? *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 63.

Valens

12. AE 3 LRBC II 1295 (Siscia, a. 364-367), off. B. *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 60.

Mijl. sec. IV

13. – 15. Piese AE 3, foarte rău păstrate. *Chirilă, Chifor 1978*, p. 54, nr. 64-66.

III.3.c.4. Depozitul de la Iclod (*Gudea, Ardevan 2003*)

Aquileia

1. Constantius II, AE 3, a. 352-354. LRBC II 950, off. ?

Siscia

2. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1231, off. ?

3. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1236, off. ?

Sirmium

4. Constantius II, AE 2, a. 351-354. LRBC II 1597, off. ?

5. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1605, off. A

6. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1605, off. B

7. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1610, off. B

8. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1610, off. ?

9. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1610, 1612, off. ?

Thessalonica

10. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1681, off. €

11. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1683, off. ?

12. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1684, off. Δ

13. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 1684, off. ?

Heraclea Thracica

14. Constantius Gallus Caesar, AE 2, a. 351-354. LRBC II 1899, off. ?

15. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 1900, off. €

Constantinopol

16. Constantius II, AE 2, a. 351-354. LRBC II 2037, off. ?

17. Constantius Gallus Caesar, AE 2, a. 351-354. LRBC II 2038, off. Δ

Cyzicus

18. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 2496, off. Γ (?)

19. Constantius II, AE 3, a. 355-361. LRBC II 2502, off. ?

20. Constantius II, AE 3, a. 351-354. LRBC II 2627, off. S

Monetărie neprecizată, officina necunoscută (exerga distrusă)

21. Constantius II, AE 3, a. 351-354.

22. Constantius II, AE 3 cu ștanță de AE 2, a. 351-354.

23. – 27. Constantius II, AE 3, a. 355-361.

III.3.d. Fibule

Se cunosc 125 de fibule romane de la Gherla; ele au fost studiate și publicate integral (*Cociș et alii 1992*). Vom prezenta în continuare o selecție cu materialele databile cele mai ilustrative.

Pl. X

1. Fibulă „cu aripi” (norico-panonică), sfr. sec. II (*Gudea, Chifor 1978*, p. 64, pl. II, 8)

2. Fibulă puternic profilată, mijl. sec. II – mijl. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 326, pl. I, 11)

3. Fibulă cu cap în formă de ancoră, al treilea sfert al sec. II – mijl. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 329, pl. IV, 65)

4. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Gudea, Chifor 1978*, p. 63, pl. I, 2)

5. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Gudea, Chifor 1978*, p. 63, pl. I, 5)

6. Fibulă puternic profilată, sfr. sec. I – încep. sec. II (*Cociș et alii 1992*, p. 327, pl. III, 33)

Pl. XI

1. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. IV, 61)

2. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. IV, 55)

3. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. IV, 59)

4. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. III, 44)

5. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. IV, 61)

6. Fibulă cu genunchi, sfr. sec. II – încep. sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. III, 43)

7. Fibulă puternic profilată, sfr. sec. I – încep. sec. II (*Cociș et alii 1992*, p. 328, pl. III, 42)

8. Fibulă cu picior trapezoidal, sfr. sec. I – încep. sec. II (*Cociș 1995*, p. 98, fig. 1/3)

9. Fibulă puternic profilată, sfr. sec. I – încep. sec. II (*Cociș et alii 1992*, p. 326, pl. I, 1)

Pl. XII

1. Fibulă cu picior întors pe dedesubt, prima jumătate a sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 325, pl. VI, 80)

2. Fibulă cu corp în formă de T, prima jumătate a sec. III (*Cociș et alii 1992*, p. 325, pl. VI, 82)

3. Fibulă din fier (*Orosz 1907*, pl. X, 2)

Este important de subliniat că fibulele se grupează cronologic aproape la fel ca și monedele, iar situația aceasta își află analogii în aproape toate castrele studiate din Dacia nordică (*Cociș 2004*, p. 160-163). Există numeroase piese anterioare cuceririi Daciei, dar care desigur mai erau în uz și după anul 106; predomină materialele databile în secolul II și spre începutul celui următor, în timp ce exemplarele fabricate cu siguranță în prima jumătate a secolului III sunt surprinzător de puține, iar piese sigur databile după 250 lipsesc. Fenomenul se explică în parte prin avântul așezării în secolul II. Dar trebuie să avem în vedere și situația specifică spre jumătatea veacului III, vremea mării crize a lumii romane. Fibulele erau produse comune, care se fabricau în ateliere locale; or, în condițiile vitrege din vremea anarhiei militare, se pare că atelierele din provincie au inovat mai puțin, continuând pe scară restrânsă o producție tradițională, a tipurilor deja cunoscute, iar fibulele vechi au fost păstrate mai mult în folosință (*Cociș et alii 1992*, p. 325-326). Așa că lipsa pieselor sigur databile după anul 250 nu poate susține abandonarea castrului înainte de Aurelian.

Cu certitudine, la Gherla a funcționat cel puțin un atelier care producea fibule de bronz; s-au găsit piese și materiale care îi dovedesc existența, dar nici amplasarea lui în teren și nici datarea nu mai pot fi precizate (*Cociș 1995*, p. 384, tab. 385).

III.3.e. Arme și piese de echipament

III.3.e.1. Arme

Se va preciza de fiecare dată numele piesei, starea de conservare, dimensiunile (L = lungimea piesei, L_p = lungimea păstrată), precum și tipul – după clasificarea lui N. Gudea (*Gudea 1991* și *Gudea 1994a*), exprimat cu siglele utilizate în cadrul acesteia.

Pl. XIII – Vârfuri de lance cu tub de înmănușare și lama piriformă (Muz. Gherla)

1. Vârf de lance, frg.	Lp 22 cm	L A III 2
2. Vârf de lance, întreg	L 26 cm	L A III 2
3. Vârf de lance, frg., mânerul rupt parțial	L 24 cm	L A III 4
4. Vârf de lance, întreg, cui de fixare (oxidat)	L 22,8 cm	L A III 4

PI. XIV – Vârfuri de lance cu tub de înmănușare și lamă foliformă (Muz. Gherla)

1. Vârf de lance, capătul mânerului rupt	Lp 22 cm	L A II 7
2. Vârf de lance, vârful și capătul mânerului rupte	Lp 20 cm	L A II 7
3. Vârf de lance, vârful și capătul mânerului rupte	Lp 18,70 cm	L A II 7
4. Vârf de lance, vârful rupt	Lp 18 cm	L A II 7
5. Vârf de lance, rupt în două, mânerul lipsă	Lp 21 cm	L A II 5
6. Vârf de lance, întreg, mânerul deformat	Lp 20,50 cm	L A II 5
7. Vârf de lance, întreg, tocit, oxidat	Lp 22,50 cm	L A II 5

PI. XV – Vârfuri de lance cu tub de înmănușare și lamă romboformă (Muz. Gherla)

1. Vârf de lance, frg., lama ruptă sus	Lp 19 cm	L A I 2
2. Vârf de lance, întreg, ușor oxidat pe laturi	Lp 28 cm	L A I 7
3. Vârf de lance, întreg, vârful ușor oxidat	Lp 28 cm	L A I 7
4. Vârf de lance, frg., ruptă o parte a lamei	Lp 30 cm	L A III 8
5. Vârf de lance, întreg, ușor oxidat	Lp 36 cm	L A II 4

PI. XVI – Vârfuri de lance cu tub de înmănușare și lamă foliformă (Muz. Gherla)

1. Vârf de lance, întreg, oxidat pe laturi	Lp 26 cm	L A I 8
2. Vârf de lance, întreg, lama oxidată lateral	Lp 27 cm	L A I 8
3. Vârf de lance, întreg, bine conservat	Lp 35 cm	L A I 5
4. Vârf de lance, întreg, lama oxidată lateral	Lp 38 cm	L A I 5
5. Vârf de lance, întreg, lama oxidată	Lp 48 cm	L A I 2

PI. XVII – Vârfuri de suliță cu tub de înmănușare, profil triunghiular și lamă piramidală (Muz. Gherla)

1. Vârf de suliță, frg., cuiul rupt, marg. lamei corodată	Lp 16 cm	SU A I 8
2. Vârf de suliță, întreg, corodat lateral	Lp 24 cm	SU A I 9
– Vârfuri de suliță cu tub de înmănușare, profil pătrat și lamă piramidală (Muz. Gherla)		
3. Vârf de suliță, frg., vârful și mânerul rupte parțial	Lp 19 cm	SU A I 3
4. Vârf de suliță, întreg, corodat	Lp 24 cm	SU A I 7
5. Vârf de suliță, frg., cuiul rupt, lama corodată	Lp 31 cm	SU B 3
6. Vârf de suliță, frg., corodat	L 18,6 cm	SU B 3
7. Vârf de suliță, corodat	L 21,6 cm	SU A I 3

Pl. XVIII – Așa-zisele “călcâie de lance” (Muz. Gherla)

1. Călcâi de lance, frg., tub înmănușare rupt	Lp 10,5 cm
2. Călcâi de lance, întreg	Lp 14,4 cm
3. Călcâi de lance, întreg	Lp 11 cm
4. Călcâi de lance, întreg	Lp 14 cm
5. Călcâi de lance, întreg	Lp 16 cm
6. Călcâi de lance, întreg	Lp 16 cm
7. Călcâi de lance, întreg	Lp 14,4 cm
8. Călcâi de lance, întreg	Lp 16 cm

Pl. XIX – Vârfuri de lance din fier (MNIT)

1. Vârf de lance, corodat	L 25 cm	LA II 4
2. Vârf de lance, rupt, corodat	Lp 13,1 cm	LA II 7
3. Vârf de lance întreg, restaurat	L 24,7 cm	LA I 5

Este dificil să se facă o apreciere a armamentului din castru în această fază de documentare. Mai întâi, pentru că – în afară de castrul de la Buciumi (*Chirilă et alii* 1972, p. 62-66) și de complexul de la Moigrad (*Gudea* 1989, p. 538-547) – nu avem prezentate arme romane din Dacia în chip sistematic. Apoi, descoperirile de la Gherla sunt puține și, cu siguranță, nu reflectă înzestrarea reală a trupei; categorii întregi de armament care nu putea lipsi (săbii, pumnale, scuturi, coifuri, diferite mașini de luptă etc.) nu sunt deloc reprezentate; pentru proiectile de balistă vezi Pl. LXXXIX.

Din descoperirile înregistrate și studiate până acum se poate observa totuși predominanța armelor mari, în special a lăncilor. Precizăm că înțelegem prin “armă mare” o piesă care a avut dimensiunea maximă (lungimea) de peste 12-14 cm, deci avea o greutate suficientă pentru a lovi prin aruncare cu mâna. În prezentarea lor, urmăm tipologia creată de N. Gudea (*Gudea* 1994a).

Lăncile cunoscute la Gherla sunt de două tipuri:

- cu tub de înmănușare, având lama – piriformă
 - foliformă (în formă de frunză de salcie)
 - rombiformă
- cu peduncul, având lama piramidală

Sulițele sunt arme de mărime mijlocie. S-ar putea să fi fost lansate din mașini de artilerie, pentru că sunt prea ușoare pentru a avea efect prin aruncare cu mâna. Există două tipuri de sulițe:

- cu tub de înmănușare și lama piramidală în profil – triunghiular
 - patruleter
- cu peduncul și lama piramidală în profil patruleter.

Ele se încadrează tipologic în tipologia propusă de N. Gudea (*Gudea* 1994a, p. 80-81, 82-84).

Din păcate, nici una dintre armele cunoscute în castru n-a fost descoperită în context arheologic clar datat, așa că încadrarea lor cronologică rămâne cea generală. Este de remarcat doar predominarea foarte accentuată a lăncilor față de sulije și extrema raritate a vârfurilor de săgeată (vezi eventual MNIT, inv. V 40977, 40978, 51075, 51076, 51117). Această situație aruncă o lumină sugestivă asupra specificului trupei cantonate la Gherla și a misiunilor ei tactice: *ala II Pannoniorum* era o unitate de cavalerie, dar nu avea ca obiectiv principal lupta cu mici incursiuni ale unor adversari călăreți și dotați cu arcuri, ci mai curând patrularea în interiorul Daciei nordice și asigurarea legăturii între caestrele de pe frontieră. Ea nu pare să fi primit altfel de misiuni importante în timpul existenței Daciei romane – desigur, afară de participarea la războaie în cadrul armatei provinciei. Dar în componența ei intrau și grupuri de cavaleriști greu înarmați (*cataphractarii*), ceea ce indică importanța trupei în luptele cu cete importante de adversari călări, îndeosebi sarmații iazigi (Găzdac 1994, p. 48-49; Găzdac 1997, p. 145, 150-151).

III.3.e.2 Piese de echipament de paradă

Pl. XX (plus Pl. XXI – detaliu al părții centrale)

Armură ecvestră de paradă, apărătoare de cap de cal, compusă din trei părți prinse cu balamale; fragmentară, s-au păstrat doar partea centrală și cea din stânga; placă subțire de bronz, lucrată prin turnare; desc. 1835 în castru; MNIT (unde a fost întregită și restaurată), apoi MNIR.

– partea frontală (centrală), 63,5×22 cm, îl reprezintă pe Mars în picioare, din față, cu coif corintic, tunică, centură, armură împodobită și manta (*paludamentum*); poartă cnemide și sandale. În stânga ține scut, sub acesta apare capătul unei săbii scurte; în mâna dreaptă ține vertical lancea, la baza ei șarpe încolăcit. În câmp dreapta sus, Victoria drapată cu cunună în mână spre stânga; în câmp dreapta jos, pasăre spre dreapta (gâscă ?). În registrul inferior, bust de bărbat tânăr nud și un șarpe spre dreapta (Scylla ?).

– partea dreaptă, 56×22 cm, reprezintă în partea superioară bustul unui tânăr (Ganymede ?) purtând tunică și manta, iar mâna stângă o are ridicată din umăr; deasupra lui se văd un centaur și o *fascia*. În câmpul inferior, călăreț nud spre stânga, ținând frâul în mâna dreaptă și o sulijă în cea stângă; în fața lui – un scut, iar în spate – un *signum* ce reprezintă o palmă deschisă. Chipul tânărului este perforat de orificii circulare, el constituind chiar apărătoarea pentru ochiul calului.

A doua jumătate a sec. II – începutul sec. III.

RR, p. 122, C 55-56; CRR, p. 140, C 47-48, pl. IX – X; Garbsch 1978, p. 58-59, pl. 13; *Bronzes 2003*, p. 177, nr. 335.

Este cea mai mare piesă de acest fel, cunoscută până acum. Prezența ei dovedește dotarea alei de la Gherla cu cai mari, apti să poarte călăreți în armuri (Găzdac 1994, p. 48).

Un studiu recent adâncește interpretarea iconografiei acestui obiect și dovedește că este vorba de reprezentarea unui Mars celtic, victorios asupra unui monstru mitologic anguiped (*Nemeti 2003*, p. 204-209). Așadar, un mit specific celților, înfățișat cu mijloacele artei romane, desigur de către un meșter provincial. Apariția lui susține prezența unor recruți gallo-romani în trupă, ca și a unor locuitori de aceeași origine în așezarea civilă de lângă castru.

PI. XXII

Armură ecvestră de paradă, fragment mic (posibil să aparțină piesei de mai sus); placă subțire de bronz, lucrată prin turnare; 12,8×10,3 cm; MNIR, inv. 37851.

Bustul zeiței Minerva cu armură și coif cu panaș, din față, flancat sus de două capete de lei adosate.

RR, p. 121, C 54; CRR, p. 140, C 49, pl. X; *Garbsch 1978*, p. 59, pl. 13; *Bronzes 2003*, p. 176, nr. 334.

III.3.e.3. Piese de echipament

PI. XXIII

Piesă ornamentală pentru car: susținător pentru suspensie cu două brațe laterale deschise, terminate în cap antropomorf (amoraș); bronz turnat; întreg; 17,5×16,5 cm; Muz. Gherla.

Tub de fixare octogonal; pe latura care corespunde feței amorașului se află două orificii, cel de sus mai mare, iar cel de jos mai mic (probabil pentru cuplele de fixare). De pe alte două laturi ale octogonului porneau cele două brațe terminate îngroșat, ca un cap de măciucă cu protuberanțe ascuțite; acestea aveau rolul de a nu lăsa curelele să alunece în afara brațelor. Partea de sus și cea de jos a octogonului tubular are o ramă mai lată decât diametrul tubului; pe aceasta, în partea de sus se află bustul unui amoraș – se disting pieptul, umerii dezvoltati și aripile, iar capul rotund și fața bucală sunt încadrate de buclele părului; capul este aplecat într-o parte și privește în sus.

Gherla, punct neprecizat.

Analogii cunoscute în Germania Inferior (*Röring 1983*, p. 131-134, pl. 17, 2).

RR, p. 272, G 208, pl. 19; *Röring 1983*, p. 135, nr. VIII/1, pl. 17, fig. 2; *Gudea 1996*, p. 111, c 1 (Gherla).

PI. XXIV

1. Solz de la cămașă de zale; întreg; fier; formă dreptunghiulară cu colțurile de jos rotunjite; orificiu central în partea de sus; 5,7×4 cm; desc. 1980. MNIT (*Găzdac 1994*, p. 48).

2. Buterolă, probabil cap de teacă de sabie; întregă; bronz; bine conservată, patină verde nobilă; 2,4×2,6 cm; partea superioară are în centru un ieșind

patrulater, iar de ambele părți ale acestuia prezintă decor traforat în formă de semilună; desc. 1968 ; Muz. Gherla (*Găzdac* 1995, p. 412, nr. 49).

III.3.f. Piese sculpturale de piatră

Așa cum s-a arătat mai sus, doar o parte din materialul sculptural roman de la Gherla va fi inclus în acest catalog, anume piesele cele mai importante și semnificative. Acestea vor fi prezentate, atât cât este posibil, după sistemul internațional recomandat pentru *Corpus signorum Imperii Romani* (CSIR). Celelalte vor fi doar menționate, ca număr; studierea lor este în curs (ele urmează a fi studiate de R. Zăgreanu în teza sa de doctorat).

De regulă, nu vom mai consemna locul de descoperire, deoarece marea majoritate a acestor materiale provin fie din castru, fie de pe cuprinsul orașului modern (în poziție secundară), fără alte precizări. Se vor aminti doar unele detalii suplimentare, atunci când este cazul. De asemenea, am renunțat a mai repeta datarea generală pentru antichitățile romane din Dacia, anume “secolele II – III”, și vom consemna doar eventualele datări mai precise.

Abrevieri: d = diametrul, g = grosimea, h = înălțimea, l = lățimea.

III.3.f.1. Piese votive

Pl. XXV

1. Statuie; din piatră de calcar; fragmentară; reprezintă pe zeița Cybele pe tron; capul și brațul stâng lipsesc; dimensiuni: h = 38 cm, l = 51 cm, g = 38 cm.

Zeița șade pe tron, îmbrăcată în *chiton* cu cingătoare lată și *hymation*; încălțată cu sandale; în mâna dr. ține o pateră; tronul e flancat jos de doi lei culcați, cu coamă bogată și capetele spre exterior.

MNIT, inv. D. 846.

Buday 1916, p. 118-120; *Zăgreanu* 2004, p. 89, nr. I/1.

2. Statuie; din piatră calcaroasă; fragmentară, lipsă partea superioară; reprezintă pe *Iupiter Tronans*; dimensiuni: h = 37 cm, l = 38 cm, g = 17 cm; spatele neprelucrat.

Zeul șade pe tron, seminud și ținând în mâna dreaptă o pateră, care se sprijină de un altar; în stg. jos vulturul (capul lipsă).

MNIT, inv. D 871.

Buday 1916, p. 90, fig. 15 (considerată Cybele); *Zăgreanu* 2004, p. 90, nr. I/2.

3. Statuie; din piatră de calcar; fragmentară; se păstrează numai capul unui personaj grotesc din cortegiul bacchic; părțile laterale și spatele deteriorate; dimensiuni: h = 29,5 cm, l = 18,2 cm.

Aspect de masca grotescă; ochii mari deschiși, nas borcănat, gura mare cu limba scoasă, bărbuță.

Desc. în castru, turnul din colțul de NE; MNIT, inv. D 885.

Ornstein 1903, 116; *Pop 1973*, p. 596; *Zăgreanu 2004*, p. 90-91, nr. I/3.

4. Statuie; din piatră calcaroasă; reprezintă pe Liber Pater; se păstrează numai capul; conservare bună, partea din spate aplatizată; dimensiuni: h = 26 cm, l = 26 cm.

Reprezintă un tânăr imberb, pe cap poartă cunună din frunze și flori de iederă; sprâncenele bine conturate, ochii mari, nas fin, buze bine reliefate.

Muz. Gherla, inv. 527.

Pop 1972a, p. 175, nr. 2; *Zăgreanu 2004*, p. 91-92, nr. I/4.

III.3.f.2. Piese funerare

Pl. XXVI

1. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment: se păstrează numai partea superioară cu o parte din coronament și partea superioară a nișei; dimensiuni: h = 72 cm, l = 93,3 cm, g = 24 cm. Coronament cu doi lei adosați, se văd doar părțile de jos; în nișa rectangulară, două busturi de bărbați cu barbă și păr scurt, îmbrăcați cu *tunica*, și unul de femeie cu coafură bogată.

MNIT, inv. D 891.

Buday 1916, p. 84, fig. 10; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 131; *Zăgreanu 2004*, p. 106, nr. III/6.

2. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment: partea superioară distrusă, partea inferioară lipsește; dimensiuni: h = 80 cm, l = 73 cm, g = 24 cm.

Coronament cu doi lei adosați, iar la mijloc chipul Medusei; se vede doar partea inferioară. În nișă, trei busturi – o femeie în stânga și doi bărbați în dreapta ei; femeia are o coafură înaltă și este îmbrăcată cu *tunica* și *stola*; bărbații sunt tunși scurt și sunt îmbrăcați în *tunica* și manta.

MNIT, inv. D 888.

Buday 1916, p. 84, fig. 9; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 131 (cu toată bibliografia); *Zăgreanu 2004*, p. 105-106, nr. III/4.

Pl. XXVII

1. Aediculă; din piatră calcaroasă; perete lateral cu ambele fețe decorate; fragment, se păstrează partea superioară; dimensiuni: h = 57 cm, l = 56 cm, g = 12 cm.

Pe fața exterioară, Attis în picioare; îmbrăcat cu o tunică largă și scurtă, haină și boneta frigiană; stă răzimat în *pedum*. Pentru fața interioară vezi Pl. XXX, 3.

MNIT, inv. D 908.

Ornstein 1903, 114-115, fig. 35; *Buday 1916*, p. 83-84, fig. 8; *Florescu 1930*, p. 83, nr. 8; *Floca, Wolski 1973*, p. 24, fig. 88-89; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 204; *Zăgreanu 2004*, p. 94-95, nr. II/5.

2. Aediculă; din piatră calcaroasă; fragment din peretele posterior; deteriorată în partea superioară; dimensiuni: h = 142 cm, l = 86 cm, g = 10 cm. Plintă înaltă de 20 cm; pe plintă un grup familial din patru persoane. În prim plan stau doi băieți îmbrăcați în tunici; în planul al doilea stau părinții: în stânga mama îmbrăcată în tunică lungă și *palla*, iar în dreapta tatăl cu *tunica manicata* și *sagum*, ținând în mâna stângă un *volumen*.

MNIR, inv. 37872.

Russu, Milea 1964, p. 28; *David, Pinte*a 1966, p. 460-461; *Țeposu-Marinescu 1972*, p. 220-221; *Pop, Soroceanu 1968*, p. 353; *Floca, Wolski 1973*, p. 22-24; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 220; *Husar 1999*, p. 205; *Zăgreanu 2004*, p. 91-92, nr. II/1.

Pl. XXVIII

1. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment din registrul superior; dimensiuni: h = 81 cm, l = 94 cm, g = 22 cm.

Două busturi de defuncți într-o nișă semicirculară, ambele foarte deteriorate (cel din stânga pare o femeie). Arcul nișei este susținut de pilaștri cu vrejuri de viță de vie și capitel; în colțuri sus, câte o rozetă cu patru petale.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 108-109, nr. III/11.

2. Aediculă; din piatră calcaroasă; perete lateral, se păstrează doar un fragment din partea stângă sus; dimensiuni: h = 56 cm, l = 52 cm, g = 16 cm.

În registrul superior, un amoraș cu o ghirlandă, alături de un delfin, deasupra acestuia cap de Medusă. În registrul inferior – un cap din față.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 98, nr. II/9.

3. Placă de mausoleu; din piatră de calcar; fragment, partea din dreapta jos; dimensiuni: h = 65 cm, l = 69 cm, g = 27 cm.

Personaj masculin în picioare, îmbrăcat în togă; se vede doar partea inferioară, cu *lacinia* și capătul rotunjit al togii.

MNIT, inv. D. 916.

Zăgreanu 2004, p. 121, nr. VI/2 (vezi și *Diaconescu 2003*, I, p. 100-101).

4. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment, colțul din stânga sus; dimensiuni: h = 57 cm, l = 52 cm, g = 16 cm.

Bordură simplă subțire lateral și sus. În registrul superior, un *genius* cu picioarele încrucișate, răzimat de un taur mergând spre stg., ține ghirlandă de struguri pe umeri, iar pe aceasta stă o pasăre spre stg. Spre mijloc, bustul Medusei (deteriorat). În registrul inferior, sector din arcul medalionului și un cap masculin imberb spre dr. suflând într-o pâlnie (un Vânt). Rama medalionului constă dintr-o bandă subțire și o coroană din frunze.

Muz. Gherla.

Russu 1979, p. 219; Țeposu-Marinescu 1982, p. 119-120; Bianchi 1985, p. 276; Funeraria 2003, p. 338; Zăgreanu 2004, p. 102-103, nr. III/3.

5. Aediculă; din piatră calcaroasă; fragment, se păstrează o bucată din peretele lateral stg.; dimensiuni: h = 30 cm, l = 53,5 cm, g = 15 cm.

Basorelief reprezentând un călăreț în galop spre dr., șarjând cu lancea un inamic pedestru (?).

MNIT, neinv.

Zăgreanu 2004, p. 126, nr. VII/4.

6. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment stânga sus; dimensiuni: h = 47 cm, l = 66 cm, g = 20 cm.

Bust de bărbat în *tunica manicata* (la stg.) și bust de femeie drapată (la dr.), din față, ținându-se de mână, într-o nișă semicirculară încadrată de o cunună de lauri (medalion ?); fețele personajelor sunt deteriorate. Bordură simplă, lată de 7 cm; în colțul din dreapta sus o rozetă.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 108, nr. III/10.

Pl. XXIX

1. Placă de mausoleu; din piatră de calcar; fragment, partea stângă; dimensiuni: h = 120 cm, l = 50 cm, g = 20 cm.

Amoraș înaripat, foarte deteriorat, în picioare din față; pe umeri poartă ghirlandă. Câmpul reliefului (h = 97 cm) are un cadru lat de 10 cm, având pe margine o mulură simplă, apoi un șir de perle (d = 2 cm) și piruete (l = 6,5 cm).

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 122, nr. VII/3.

2. Aediculă; din piatră calcaroasă; fragment, se păstrează parțial registrul superior al peretelui din stg.; dimensiuni: h = 58 cm, l = 74 cm, g = 13 cm.

Imaginea în relief plat a unui călăreț spre stg., la trap; se mai vede botul, corpul și picioarele anterioare ale calului, și piciorul călărețului.

MNIT, inv. D. 913.

Floca, Wolski 1973, p. 24; Țeposu-Marinescu 1982, p. 213; Husar 1999, p. 201; Funeraria 2003, p. 316; Zăgreanu 2004, p. 96, nr. II/7.

3. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment, colțul din stânga sus; dimensiuni: h = 34 cm, l = 25 cm, g = 16 cm.

Se vede un sector din arcul medalionului. Între acesta și margine o sirenă, iar sub ea – un cap masculin din față. Deasupra un registru cu un cap bărbos și piciorul unui alt personaj.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 110-111, nr. III/14.

4. Stelă; din piatră calcaroasă; fragment din registrul cu basorelief; slab conservată; dimensiuni: h = 80 cm, l = 90 cm.

Reprezentare cu *Lupa Capitolina*, spre dr.; fragment, cu membrele posterioare și coada.

Gherla; zidită în peretele exterior al casei de la intrarea în parcul central.

Pop 1974; Țeposu-Marinescu 1982, p. 151; *Funeraria 2003*, p. 166, nr. 7; *Zăgreanu 2004*, p. 106-107, nr. III/8.

5. Statuie funerară; din piatră de calcar; fragmentară, lipsesc capul și membrele; dimensiuni: h = 48 cm, l = 32 cm.

Personaj masculin în picioare, îmbrăcat în togă și tunică; mâna stângă ține un pliu al togii.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 90, nr. I/5 (vezi și *Diaconescu 2003*, I, p. 100-101).

6. Capitel doric; din piatră calcaroasă; deteriorat; dimensiuni: h = 37 cm, h bază = 10 cm, h abac = 10 cm, h tor = 12 cm, h coloană = 15 cm, d = 30 cm, l bază = 34 cm.

Muz. Gherla, inv. 3745.

Inedit (informație R. Zăgreanu).

7. Capitel doric; din piatră calcaroasă; bine conservat; dimensiuni: h = 35 cm, h bază = 10 cm, h abac = 12 cm, h tor = 10 cm, h coloană = 18 cm, d = 30 cm, l bază = 34 cm.

Muz. Gherla, inv. 3732.

Inedit (informație R. Zăgreanu).

Pl. XXX

1. Aediculă; din piatră calcaroasă; fragment, se păstrează peretele lateral dr.; dimensiuni: h = 55 cm, l = 33 cm, g = 20 cm.

Două registre. În cel superior, car tras de doi cai spre stg., în el stau un bărbat matur în tunică și un copil. În cel inferior, leu în profil dr. cu capul întors spre privitor (foarte deteriorat).

MNIT, inv. D 900.

Țeposu-Marinescu 1974, p. 424; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 214; *Husar 1999*, p. 201; *Gudea 1996*, p. 110; *Zăgreanu 2004*, p. 92, nr. II/2.

2. Aediculă; din piatră calcaroasă; fragment, peretele lateral dr. rupt în două și deteriorat; dimensiuni: h = 106 cm, l = 53 cm, g = 12 cm.

Două registre, despărțite printr-o bordură lată de 3 cm. În cel superior, călăreț în tunică și pelerină spre stg., pe un cal cu coada împletită; are o coafură specifică. În cel inferior, un copac redat schematic, iar de o parte și de alta a lui doi luptători (gladiatori), fiecare cu torsul gol și coif.

Desc. 1983, în retentura castrului; MNIT.

Zăgreanu 2004, p. 97, nr. II/8.

3. Aediculă; din piatră calcaroasă; fața interioară (pentru cea exterioară vezi pl. XXVII, 1, cu toate datele, descrierea și bibliografia).

Fața interioară are două registre. În cel superior, un *calo* în picioare, cu barbă și păr ondulat, îmbrăcat în *tunica* scurtă și haină scurtă; ține de frâuri doi cai înșeuai. O bordură lată de 3 cm desparte cele două registre. În registrul inferior se vede tăblia unei mese cu *panis quadratus*, cană și pateră.

Pl. XXXI

1. Stelă; din piatră de gresie; deteriorată, fragmentară, s-a păstrat doar latura din dreapta; dimensiuni: h = 117 cm, l = 46 cm, g = 21 cm.

În partea superioară, nișă semicirculară având arcada cu trei muluri; se sprijină pe un pilastru cu meandre și capitel, care se prelungește pe toată înălțimea laturii din dr. În registrul superior, sub arcadă, o scenă de banchet funebru: pe o *kliné* stau un bărbat și un copil, lângă o *mensa tripes*, iar în colțul din dr. jos apare figura mică, în picioare, a sclavului care-i servește. În registrul inferior, inscripție (vezi III. 3. b. 20).

MNIT, inv. D 849.

Ornstein 1903, 117-118, nr. 3, fig. 39; *Buday 1916*, p. 81-82, 95, nr. 7; *Florescu 1930*, p. 87, nr. 14; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 117; *Bianchi 1985*, p. 276; *Zăgreanu 2004*, p. 107, nr. III/6.

2. Aediculă; din piatră calcaroasă; perete lateral drept, fragmentar, partea superioară, colțul din dr. sus deteriorat, corodată; dimensiuni: h = 105 cm, l = 71 cm, g = 18 cm.

Borduri simple înguste lateral și una lată sub nișă; două registre; în cel superior, o șaretă trasă de doi cai spre dreapta, condusă de un bărbat cu bici și hățuri în mână; în registrul inferior se vede o parte din creștetul unui personaj.

MNIT, inv. D 845.

Ornstein 1903, 114, fig. 35; *Florescu 1930*, p. 84, nr. 9; *Floca, Wolski 1973*, p. 24; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 213; *Husar 1999*, p. 201; *Zăgreanu 2004*, p. 97-98, nr. II/6.

Pl. XXXII

1. Construcție funerară; din piatră calcaroasă; bază de pilastru; dimensiuni: h = 137 cm, l = 68 cm, g = 57 cm; proveniența necunoscută, a fost inițial în colecția Kemény (Luncani), apoi în cea a contelui Wass (Țaga), dar piatra pare specifică Gherlei.

Chenar profilat, lat de 5 cm; bordură lată de 3 cm în relief; în câmp inscripție (vezi III. 3. b. 32).

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 119-120, nr. V/4; *Ardevan, Zăgreanu 2005*, p. 258-259; *Ardevan, Zăgreanu 2006*, p. 60-61.

2. Construcție funerară; din piatră calcaroasă; fragment dintr-un perete de pilastru; se păstrează colțul stâng de jos; slab conservat; dimensiuni: h = 42 cm, l = 60 cm, g = 9 cm.

Chenar profilat, lat de 12 cm; în câmp, decor bogat cu viță de vie.

Desc. 1982, spre capătul de vest al secțiunii S3, în poziție secundară.

MNIT.

Zăgreanu 2004, p. 118, nr. V/2.

3. Construcție funerară; din piatră calcaroasă; bază de pilastru, fragmentară; dimensiuni: h = 87 cm, l = 51 cm, g = 49 cm.

Bloc paralelipipedic; două fețe decorate; chenar cu două muluri și canelură; pe o față un delfin cu capul în sus; pe cealaltă față un instrument de suflat (*tuba* ?).

MNIT, inv. D 890.

Ornstein 1903, 114; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 170; *Zăgreanu 2004*, p. 117, nr. V/1.

Pl. XXXIII

1. Coronament cu doi lei funerari; din piatră calcaroasă; fragmentar, se păstrează mai bine numai partea dreaptă, dar foarte deteriorată; dimensiuni: h = 78,5 cm, l = 51 cm, g = 12,5 cm.

Plinta bine păstrată, înaltă de 10 cm; se vede numai leul din dreapta; capul cu colți, fața spre privitor.

Desc. 1982, spre capătul de vest al secțiunii S2, în poziție secundară.

MNIT.

Zăgreanu 2004, p. 118, nr. V/1.

2. Coronament cu doi lei funerari; din piatră calcaroasă; se păstrează numai leul din dreapta; dimensiuni: h = 50 cm, l = 52 cm, g = 15 cm.

Plinta înaltă de 7 cm; leul este bine realizat – capul mare cu coamă, colții și labele sunt corect redată; în spatele lui se vede o parte din conul de pin (?).

Desc. 1982, spre capătul de vest al secțiunii S3, în *retentura sinistra* (evident în poziție secundară); MNIT.

Zăgreanu 2004, p. 119, nr. V/2.

3. Coronament cu un singur leu (?); din piatră calcaroasă; fragmentar, deteriorări în partea superioară, partea din spate fracturată; dimensiuni: h = 48 cm, l = 52 cm, g = 15 cm.

Plintă dreptunghiulară înaltă de 8 cm; leu culcat, privind spre stânga; redare stilizată; sub labă se vede un cap de bovidu.

MNIT, inv. D 892.

Zăgreanu 2004, p. 119-120, nr. V/3.

Pl. XXXIV

1. Aediculă; din piatră de calcar; deteriorată, se păstrează doar un fragment dintr-un perete lateral; dimensiuni: h = 55 cm, l = 35 cm, g = 20 cm.

În registrul inferior, un animal pascănd spre stg.; în cel inferior apare Attis în *tunica manicata* și hlamidă, din față, capul înclinat, răzimat în mâna dreaptă, iar corpul se sprijină în *pedum*.

MNIT, inv. D 911.

Țeposu-Marinescu 1974, p. 424; *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 213; *Zăgreanu 2004*, p. 95, nr. II/3.

2. Medalion funerar; din gresie calcaroasă gri; fragment, se păstrează o parte din dreapta sus; dimensiuni: h = 37 cm, l = 40 cm, g = 21 cm.

Nișa încadrată de o coroană de frunze; în nișa un bust de femeie, foarte deteriorat.

Muz. Gherla.

Pop et alii 1968, p. 445; *Zăgreanu 2004*, p. 116-117, nr. IV/1.

3. Construcție funerară; din piatră de calcar; fragment dintr-o lespede monumentală (*arcosolium*), în două bucăți; dimensiuni frg. I : h = 56 cm, l = 58 cm, g = 24 cm; frg. II : h = 65 cm, l = 69 cm, g = 27 cm; dimensiuni totale: h = 121 cm, l = 69 cm, g = 27 cm.

Marginea superioară și cea inferioară decorate cu motiv vegetal stilizat; între acestea, o suprafață dreptunghiulară în chenar simplu (*tabula ansata* ?), cu inscripție fragmentară, vezi III. 3. b. 22; la marginea din stg., Attis sprijinit în *pedum*.

MNIT, frg. I inv. D 916, frg. II neinv.

Ornstein 1903, 119-120, nr. 6, fig. 42 (frg. I); *Țeposu-Marinescu 1982*, p. 151 (frg. I); *Zăgreanu 2004*, p. 122-123, nr. VII/1.

4. Stelă; din piatră calcaroasă; deteriorată, se păstrează doar un fragment din stânga sus; dimensiuni: h = 44 cm, l = 32 cm, g = 20 cm.

Fragment din arcada cu chenar simplu a unei nișe semicirculare, sprijinită pe un pilastru cu meandre și capitel; în interiorul nișei se vede un personaj feminin spre dr., în *chiton* lung fără mâneci; șede pe o *kathedra* și ține în mână un pahar; capul a fost distrus.

Muz. Gherla.

Zăgreanu 2004, p. 111-112, nr. III/12.

Alături de acestea mai menționăm 18 fragmente de stele funerare, apoi alte șapte de edicule și cinci de la diverse construcții funerare, care n-au mai fost descrise și ilustrate. Tot așa stau lucrurile cu alte cinci fragmente de monumente sculpturale, care nu mai pot fi precizate. La acestea se mai adaugă bucăți de diferite piese arhitectonice, dintre care menționăm în continuare doar câteva mai bine conservate (inedite; informații R. Zăgreanu).

– coloană; calcar; fragment; dimensiuni: h = 36 cm, d = 44 cm. Muz. Gherla, inv. 3746;

– coloană cu caneluri; fragment; dimensiuni: h = 80 cm, d = 30 cm. Pe fus are 42 caneluri. Muz. Gherla, inv. 3747;

– colonetă cu caneluri; fragment; dimensiuni: h = 50 cm, d = 27 cm. Prezintă 14 caneluri pe o parte a fusului, cealaltă parte fiind lisă. Muz. Gherla, inv. 3759.

III.3.g. Unelte și piese din fier

Pl. XXXV

1. Instrument plurifuncțional de tâmplărie; L 38,5 cm, L lamă 8,8 cm. MNIT.
2. Cuțit cu mâner terminat în rasoar; L 22,8 cm, L lamă 11 cm. Muz. Gherla.
3. Dorn; L 11 cm; partea activă lată de 0,8 cm. Muz. Gherla.
4. Lingură; corpul îndoit; partea activă rotundă; L 16 cm, dpa 3,6 cm. Muz. Gherla.

Pl. XXXVI

1. Piesă în formă de ancoră; L 13,5 cm; *Orosz 1907*, p. 23, pl. XII, 2. Muz. Gherla.
 2. Topor-târânăcop (*dolabra*); L 20 cm; *Orosz 1907*, p. 22, pl. X, 3. Muz. Gherla.
 3. Hârleț; se păstrează lama și cuiul de fixare; L 15 cm; *Orosz 1907*, p. 22, pl. X, 2. Muz. Gherla.
 4. Tăietor; coada de fixare tubulară, lamă ca de cuțit; L 9,5 cm, l 6 cm; coada L 6,4 cm, d gurii de înmănușare 2,2 cm; *Orosz 1907*, p. 22, pl. XI, 1.
 5. Cui lung cu cap rotund; L 17 cm; *Orosz 1907*, p. 22, pl. XI, 6.
 6. Bară pentru agățat opaiț; corp răsucit; L 24,5 cm; prinzător ca o ancoră; dispărut; *Orosz 1909*, p. 263, fig. 4.
- E. Orosz mai amintește: foarfece, cuțite (2), chei (3), perforator (1), cuie (*Orosz 1909*, p. 263).

Pl. XXXVII – Chei (MNIT)

1. Cheie; întregă; cap rotund găurit, partea activă dreptunghiulară, într-o bucată; L 8,6 cm.
2. Cheie; întregă, deteriorată; cap găurit, partea activă dreptunghiulară, într-o bucată; L 7,4 cm.
3. Cheie; întregă; cap rotund găurit, partea activă în forma unui dreptunghi traforat, într-o bucată; L 6,8 cm.
4. Cheie; fragment; tijă de metal, la un capăt formează o verigă dreptunghiulară; L 8,2 cm.
5. Cheie; întregă; cap rotund găurit, partea activă în forma unui dreptunghi traforat, într-o bucată; L 8,3 cm.
6. Cheie; întregă, deteriorată; corpul dintr-o tijă torsionată la capăt și terminată într-un cârlig; partea activă din două brațe prismatice îndoite în unghi drept; dintr-o bucată; L 11,8 cm.
7. Zar; fragment, deteriorat; partea activă dintr-o tijă închisă în dreptunghi cu o margine aplatizată; marginile lungi ale dreptunghiului traforate; L 5,2 cm.

Pl. XXXVIII – *Unelte* (MNIT)

1. Cuțitoaie de tâmplar; întregă, deteriorată; tijă curbată și aplatizată la mijloc, tăișul pe curbura interioară; L 26,2 cm, L lamă 13 cm.
2. Cuțit; deteriorat, ciobit; mâner piramidal, lamă lățită și ciocănită, cu un singur tăiș; L 14,9 cm, l 2,2 cm.
3. Lamă fierăstrău; fragment; Lp 3,8 cm.
4. Tăietor de gлии și de lut; întreg, deteriorat; mâner din bară prismatică, corp semidisoidal aplatizat, cu o canelură puternică spre mâner; tăiș semicircular pe exterior; L 11 cm, tăiș 6,5×4,2 cm.

Pl. XXXIX – *Piese diverse* (MNIT)

1. Verigă cu cui; bară prismatică, prelucrată prin ciocănire; prizătoare în formă de Ω ; Lp cui 9,5 cm, d verigă 4,9 cm.
2. Cui; întreg; cap bombat în semicalotă, picior prismatic; L 8,8 cm, dc 3,5 cm.
3. Verigă; d 3,4 cm.
4. Verigă; d 5,7×5 cm.
5. Cataramă dreptunghiulară cu ac; bară prismatică; L 4,2 cm, l 2,6 cm, L ac 2,8 cm.

Pl. XL – *Brăzdar de plug* (Muz. Gherla, foto)

Fier; L 18,5 cm, l 11 cm, L manșon 6,5 cm, l manșon 5,5 cm; conservare bună.

III.3.h. Obiecte din bronz

Pl. XLI – *Piese de harnașament* (MNIT; după *Găzdac 1995*)

1. Verigă; d 1,6 cm.
2. Verigă; d 1,8 cm.
3. Verigă; d 1,9 cm.
4. Distribuitor de curele fix cu faleră; fragmentar; se păstrează discul și una din carabiniere; d disc 5,4 cm; *Găzdac 1999*, p. 745, 746 nr. 19.
5. Pandantiv cordiform; L 5,8 cm; cârligul de atârănare este puternic îndoit și lipit de corpul piesei.
6. Aplică dreptunghiulară traforată; capetele exterioare neregulate; L 5,5 cm, l 1,4 cm; traforajul dreptunghiular măsoară 2,00×0,5 cm.
7. Distribuitor de curele; d 3,6 cm; are urechi pe trei părți; dimensiuni 1,02×1,00 cm, orificiul 0,9×0,4 cm.
8. Aplică de centură; fragmentară; se păstrează numai partea de jos cu două orificii lunulare traforate; L 3,6 cm.
9. Aplică de centură; fragmentară; urechea ruptă; L 2,2 cm; are traforate două lunule de-o parte și de alta a axei.

10. Cataramă mică; L 2,5 cm, dc 1,6 cm; orificiu pentru curea, d 0,4 cm.

11. Distribuitor de curele; formă patrulateră cu colțuri rotunjite; traforaje cu forme lunulare; (4,8×4,8 cm); orificiile pentru curele se află câte două în partea centrală a fiecărei laturi și au aspect cordiform.

Pl. XLII – *Instrumente diverse* (MNIT)

1. Pensetă medicală; întreagă; L 15,6 cm; capătul de sus are forma unui pion de șah; lama, care se lățește ușor spre bază, are o terminație ascuțită; pe lamă există o verigă, ce permite strângerea lamei.

2. Ac de păr cu capul rotund; corpul răsucit în partea de sus; L 10,2 cm, L parte activă 8,8 cm.

3. Ac de păr cu cap poliedric; L 11,4 cm, lc 0,6×0,6 cm.

4. – 5. Ac de păr cu cap globular mare; L 7 cm, dc 1,2 cm.

6. Ac de păr cu cap sferic; L 11,5 cm, dc 0,7 cm.

7. Capăt de curelușă; se păstrează capul și cele două brațe în care se fixa curelușa cu un nit; L 5,6 cm.

8. Aplică-cui; cap bombat; L 3,00 cm, dc 1,2 cm.

9. Aplică-cui; cap bombat; L 1,8 cm, dc 2,6 cm.

10. Aplică-cui; fragm.; Lp 1,00 cm, dc 1,00 cm.

11. Cârlig de cuier; partea plată cu care se fixa; L 5,3 cm.

12. Închizătoare de *lorica* (?) cu cârlig de agățare; L 5,3 cm.

13. Cap de mâner; h 1,5 cm, d max 2,2 cm.

Pl. XLIII – *Piese de toaletă și de podoabă* (MNIT)

1. Strigil; fragm.; se păstrează numai mânerul și partea dinspre mâner a lamei; restaurat; Lp 13,2 cm, l lamă 2,00 cm, L 19,4 cm; *Miles 1997*, p. 36, nr. 219; *Bronzes 2003*, p. 165, nr. 297.

2. Cheie-inel; d verigă 2,00 cm, L parte activă 1,2 cm; partea activă traforată.

3. Inel; verigă ovală, d 2,5×2 cm; grosime bară în partea de sus 0,1 cm.

4. Inel; lucrat dintr-o bară, șatonul lărgit prin ciocănire; d 2,4×1,9 cm, șaton 1,7×1,3 cm.

5. Placă; fragment dintr-o piesă nedeterminabilă; pe o parte are reprezentat un taur în mișcare spre dreapta, în fața lui un copac; L 5,5 cm, l 2,2 cm; *Miles 1997*, p. 43, nr. 260.

Pl. XLIV – *Ustensile casnice* (MNIT)

1. Ramă de oglindă (?); fragment, se păstrează doar un segment de ramă, decorată cu o incizie circulară; Lp 3,5 cm, l ramă 1,2 cm, d max 6,9 cm.

2. Clopoțel în formă de calotă; decorat în partea exterioară cu cercuri concentrice incizate; d 4,3 cm, h 2,3 cm; *Găzdac 1995*, p. 413, nr. 73.

3. Clopoșel în formă de sac; gura ruptă; L 5,5 cm, l cap 1,8 cm, orificiul de atârănare 0,5 cm; *Găzdac 1995*, p. 413, nr. 72.

4. Clopoșel în formă de sac; gura ruptă; L 4,9 cm, l gură 2,5 cm; orificiul de atârănare poligonal, dp 1,1 cm.

5. Mâner de casetă; întreg. Reprezintă două pantere stilizate, afrontate; corpuri alungite, terminate în „floare de lealea”, coada și membrele posterioare lipsă; între cele două pantere, pe labe, mască umană stilizată; 13,3×5,3 cm; *Găzdac 1995*, p. 410, nr. 5.

6. Fragment de mâner de casetă. Reprezintă un delfin stilizat; 5,7×1,5 cm; *Găzdac 1995*, p. 410, nr. 6.

Pl. XLV – Diferite piese (MNIT)

1. Ataș de *ampulla*, în formă de frunză lanceolată; 6,5×2,7 cm; *Găzdac 1995*, p. 410, nr. 4.

2. Capăt de *balteus* cu decor lunular și două orificii de fixare; 4,4×4 cm; *Găzdac 1995*, p. 411, nr. 27.

3. Capăt de curelușă cu orificiu circular; L 3,7 cm, d 1,2 cm.

4. Aplică cu decor emailat; d 2,1 cm.

5. Aplică puternic profilată; 2,8×1,2 cm; *Găzdac 1995*, p. 419, nr. 108.

6. Fragment ochelari de cal; 4,5×2,8 cm.

7. Distribuitor simplu de curea; d 3,3 cm, h 2 cm.

8. Fragment dintr-o aplică; 2,8×2,1×1,2 cm.

9. Verigă sau cheie-inel, fragmentară; d max 2,2 cm, d min 1,6 cm.

10. Aplică în formă de măciucă; h 3 cm, l max 2 cm.

Pl. XLVI – Piese de echipament militar: aplici (MNIT)

1. Aplică-disc cu protome rotunde, dispuse cruciform (una din ele deteriorată); cuiul rupt parțial; suprafața centrală decorată cu patru cercuri concentrice incizate; spațiile dintre cercuri și suprafețele protomelor au fost inițial emailate; 3,2×3,2 cm, d disc 2 cm.

2. Aplică-disc cu protome rotunde, dispuse cruciform; cuiul rupt parțial; suprafața centrală decorată cu patru cercuri concentrice incizate; spațiile dintre cercuri și suprafețele protomelor au fost inițial emailate; 3,2×3,2 cm, d disc 2 cm.

3. Aplică de harnașament în formă de cruce cu brațele curbate și protome rotunde; fragment, capetele brațelor și protomele lipsă; suprafața decorată cu incizii concentrice în formă de romb cu laturi curbate; spațiile dintre acestea inițial emailate; L p 3,7×3,2 cm, l inițială 8×8 cm.

4. Aplică de harnașament în formă de cruce cu brațele curbate și protome rotunde; întregă; bine conservată. Protomele rotunde (d 1,4 cm) sunt decorate cu un cerc incizat; spațiile create sunt emailate cu alb, respectiv roșu; în centru, un mic decor în cruce cu brațele lățite, în email alb. Suprafața centrală decorată cu incizii concentrice în formă de romb cu laturi curbate. Spațiul central emailat în

alb și cu patru semne în cruce cu brațele lățite; în jurul lui, email roșu; spațiul exterior este emailat în alb și poartă mici cruci ca mai sus; *Găzdac 1995*, p. 413, nr. 76.

5. – 6. Aplică-disc cu marginile îndoite; deteriorată; suprafața decorată cu trei cercuri concentrice incizate; inițial emailată; pe fața posterioară două nituri de prindere; *Găzdac 1995*, p. 413, nr. 75.

III.3.i. Statui și statuete

Pl. XLVII

Statuetă; din argint, turnată plin; întreagă; reprezintă un captiv german; dimensiuni: h = 9,7 cm, L = 7,00 cm, lățime umeri = 3,4 cm, h cap = 1,6 cm. Fotografie.

Personaj în genunchi; piciorul drept îngenuncheat, cel stâng flexat; cap spre dr., privirea înainte; seminud, pantaloni lungi până la glezne; mâinile legate la spate; părul adunat într-un nod pe tâmpla dreaptă; anatomia și fizionomia foarte bine redată.

Epoca traianică.

Desc. în castru, 1983.

Ardevan 1999. Ulterior publicării, piesa a fost achiziționată de MNIT, inv. V 52895.

Pl. XLVIII

Statuetă din argint; reprezintă un captiv german (vezi pl. XLVII). Desen (după *Ardevan 1999*).

Pl. XLIX

Satir; statueta din bronz, turnată plin; patină verde; fragment, laba piciorului stâng și atributele lipsesc; dimensiuni: h = 13 cm.

Adolescent în mișcare alertă; piciorul drept ridicat și dus în spate, stângul ușor îndoit; capul aplecat spre stânga, cu fața spre privitor; pieptănătură complicată cu părul prins în patru cocuri; brațul drept ridicat, cel stâng alunecat pe lângă corp; pe piept are o nebridă, decorată cu cercuri incizate.

Începutul sec. III p. Chr.

MNIR, inv. 37857.

Orosz 1907, p. 18-19, pl. III-IV; *Marinescu, Pop 2000*, p. 55, nr. 44, pl. 25 (cu toată bibliografia); *Bronzes 2003*, p. 103, nr. 47.

Pl. L

1. Mars; statueta din bronz, turnată plin; patină verzuie; fragmentară, lipsesc laba piciorului drept și atributele din mâna dreaptă (lancea) și din mâna stângă (sabia); dimensiuni: h = 11 cm.

Zeul bărbos poartă coif cu panaș, o tunică cu mâneci lungă până la genunchi, cuirasă cu lambrechinuri și cnemide; pe umărul stâng are mantie.

Prima jum. a sec. II p. Chr.

Desc. în castru; MNIR, inv. 37854.

Protase 1964, p. 178; *Marinescu, Pop 2000*, p. 30, nr. 10, pl. 7 (cu toată bibliografia); *Bronzes 2003*, p. 97, nr. 24.

2. Minerva; statueta din bronz, turnată plin (?); aproape întreagă, se păstrează și soclul paralelipipedic; lipsește antebrațul mâinii stângi; dimensiuni: h = 18 cm, h soclu 2,5 cm.

Zeița în mers avântat, piciorul stâng adus în față; poartă coif cu panaș și tunică lungă până la labelle picioarelor, fâlfâind; peste tunică are o *palla* până mai jos de brâu, și ea mișcată; pe piept are egida, în picioare poartă încălțăminte cu carâmb înalt.

Dispărută.

Ornstein 1892, p. 348; *Marinescu, Pop 2000*, p. 154, nr. 262 (cu toată bibliografia).

Pl. LI

Mercurius; statueta din bronz, turnată plin; patină verde; fragmentară, lipsește caduceul din mâna stângă; dimensiuni: h = 7,3 cm.

Zeul în picioare; greutatea corpului stă pe piciorul drept, cel stâng e retras în spate și flexat; pe umărul drept are mantia, prinsă cu o fibulă rotundă, ce acoperă parțial spatele, gâtul și antebrațul drept; în mâna stângă ține punga; părul pieptănat în moș pe creștet (*cirrus*); la gât are un *torques* din argint.

Secolul II p. Chr.

Desc. în castru, 1982; MNIT, inv. V 31010.

Ardevan 1983; *Marinescu, Pop 2000*, p. 45, nr. 34, pl. 20 (cu toată bibliografia); *Bronzes 2003*, p. 101, nr. 39.

Pl. LII

Apollo; statueta din bronz, turnată plin; patină verzuie; fragmentară, lipsește atributul din mâna stângă (lira); dimensiuni: h = 9,5 cm.

Zeul este reprezentat în picioare, nud; greutatea corpului stă pe piciorul stâng, cel drept este ușor flexat și tras înapoi; păr buclat, cu cărare la mijloc, la spate legat în coc cu o panglică; capul aplecat spre dreapta, fața senină; în dreapta ține *plectrum*, stânga întinsă spre exterior (desigur ținea lira); în spate poartă tolbă cu săgeți, susținută de o curea.

Sfârșitul sec. II – începutul sec. III p. Chr.

Desc. în castru. MNIR, inv. 37858.

Orosz 1907, p. 19, pl. V; *Marinescu, Pop 2000*, p. 32, nr. 12, pl. 8 (cu toată bibliografia); *Bronzes 2003*, p. 99, nr. 30.

Pl. LIII

Venus; statueta din bronz, turnată plin; patină brună; foarte ușor deteriorată la piept; dimensiuni: h = 11,8 cm.

Zeița reprezentată în picioare, nudă; picioarele lipite până la genunchi, apoi mai în jos depărtate; greutatea corpului se sprijină pe piciorul drept, iar stângul este relaxat și tras ușor înapoi; umerii înguști; ombilicul este reprezentat printr-un cerc incizat, iar zona inghinală – printr-un triunghi; capul înclinat spre stânga, cu trăsăturile feței frumoase (ochii mari, migdalași, nasul lung cu nările dilatate, gura mică); brațul drept pe lângă corp, cu palma deschisă înainte; cu mâna stângă ridicată ține capătul unei cosițe pe care se află un inel de bronz; cele două cosițe cad pe umeri; coafură rotundă, peste care stă o diademă în formă de semilună.

Începutul sec. III p. Chr.

Desc. 1968 în castru (săpătură D. Protase); MNIR, inv. 37852.

Marinescu, Pop 2000, p. 91-92, nr. 102, pl. 55; *Bronzes 2003*, p. 116, nr. 97.

III.3.j. Relief votiv din bronz

Pl. LIV

Nantosuelta; placă votivă din bronz, turnată plin; dimensiuni: h = 11,7 cm, l = 9,8 cm, grosime = 0,5 cm; greutate = 600 g; stare de conservare foarte bună.

În centrul unei construcții în formă de aediculă cu acoperiș în fronton triunghiular, mărginită de două coloane torsionate și terminate cu capiteluri, stă un personaj feminin în picioare. Zeița este îmbrăcată ca o matroană; poartă tunică lungă până la glezne, i se văd vârfulurile picioarelor; peste tunică are o *stola* cu decolteu oblic, prinsă sub piept cu o panglică; peste umărul și brațul stâng poartă *palium*; coafură rotundă, cu părul despărțit pe creștet. În mâna dreaptă, depărtată de corp, ține o *patella*, spre care se ridică un șarpe ce se hrănește cu lichidul din recipient; în mâna stângă ține un obiect neidentificat; în dreapta sus, o *cista mystica*.

Sec. III p. Chr.

Desc. în castru, pe *via sagularis* a zidului de est (periegheză 1980).

MNIT, inv. V 31286.

Isac 1994; Nemeti 1998, p. 95-98; *Nemeti 2001; Bronzes 2003*, p. 127, nr. 138 (consemnează nr. inv. 45339 !).

III.3.k. Piese de os (MNIT)

Pl. LV

1. Ac de păr cu capul în formă de con de pin; os de culoare gălbuie; întreg; L 12,7 cm. Sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 118, nr. 66.

2. Ac de păr cu cap conic și corp rombic; fragmentar, vârful rupt; Lp 5,6 cm. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 38.

3. Ac de păr cu cap conic și corp dreptunghic; fragmentar, vârful rupt; Lp 7 cm. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 35.

4. Ac de păr cu cap globular; os galben; fragmentar, vârful rupt; Lp 7,2 cm. Sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 48.

5. Ac de păr cu cap globular; fragmentar, vârful rupt; os gălbui; Lp 9,6 cm. Sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 40.

6. Ac de păr cu cap oval fațetat; os galben; fragmentar, vârful rupt; partea de sus a corpului cu fațete; Lp 6,5 cm. A doua jum. a sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 51.

7. Ac de păr cu capul în formă de con de pin/brad; os galben; fragmentar, vârful rupt; Lp 9,2 cm. Sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 117, nr. 55.

8. Plăcuță patrulateră; os alb; fața concavă decorată cu cercuri simple, incizate la colțuri, și un cerc triplu incizat în centru; 3,00×3,00 cm, grosime 0,9 cm. *Cociș, Alicu 1993*, p. 124, nr. 195.

9. Piptăn; os alb; fragmentar, dinții ruși parțial; profil piramidal; cap semirotond decorat cu două șiruri de cercuri incizate simplu, trei pe rândul de sus și cinci pe rândul de jos, plus cinci șiruri de linii incizate până la partea activă; dimensiuni: L 9,5 cm, grosimea 1,8 cm, h 4,00 cm, L dinți 3,5 cm. A doua jum. a sec. III. *Cociș, Alicu 1993*, p. 119, nr. 106.

Alte opt ace de păr din os, inedite, se află inventariate la MNIT (vezi *Isac 2003a*, p. 167-204, nr. 436, 444, 502, 513, 514, 569, 667, 671).

Pl. LVI – Piese de os din săpături vechi, astăzi pierdute

1. Ac de păr din os cu cap în formă de con de pin/brad; fragmentar; L 7,5 cm. *Orosz 1907*, p. 23, pl. XIV, 1.

2. Ac de păr din os cu cap în formă de pion de șah; fragmentar; L 3,6 cm. *Orosz 1907*, p. 23, pl. XIV, 3.

3. Fusaiolă din os; 3,5×2,5 cm. *Orosz 1907*, p. 23, pl. XIV, 4.

4. Sulă din corn de căprior; L 13,8 cm. *Orosz 1907*, p. 23, pl. XIV, 5.

5. Verigă; d 0,90 cm. *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 6.

6. Disc de joc (*miles*) din os; suprafața decorată cu cercuri concentrice incizate; d 1,7 cm. *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 7.

7. Disc dintr-un capăt de corn de cerb; găurit; d 7,5 cm, dg 1,4 cm. *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 8.

III.3.1. Obiecte și vase ceramice

Pl. LVII – Vase ceramice de import *terra sigillata*

1. Bol *Drag. 37*; fragment; se păstrează partea inferioară cu o parte din inelul fundului și peretele corespunzător; dimensiuni: 18×9,5 cm. Frunză stilizată în cerc de vrej de viță; dreapta jos, în cerc, păsări spre dreapta; butuc de viță de vie cu ciorchini în cerc dublu; jos, în cerc, iepure spre stânga; între cercurile cu

frunză și sub cercurile duble, mănunchi de fulgere; între inel și decor ștampila retrogradă BORILLI M.

Lezoux, epoca Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 108.

1982, S3, m. 68,90, – 0,80.

MNIT, inv. V 31237.

2. Bol *Drag. 37*; fragment; dimensiuni: 7,3×3,2 cm. Se păstrează o parte din perete cu fragmente din șirul de ove și decorul de dedesubtul lor; șirul de ove *Rogers 1974*, 46 B 182; linia de demarcație *Rogers 1974*, 34 A 2 (Cinamus); cerc dublu *Rogers 1974*, 70 E 16 (Cinamus); linie de demarcație verticală *Rogers 1974*, P 10 (meșterul X 5); ștampila [CINA]MI.

Lezoux, perioada Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 109.

1982, S1, m. 52, fără adâncime.

MNIT, inv. V 31014.

3. Bol *Drag. 37*; fragment; dimensiuni: d int. 6,7 cm, d ext. 9,5 cm, h 2,5 cm. Se păstrează numai 2/3 din fundul inelar; ștampila MERCATOR.

Lezoux, perioada Hadrian – Antoninus Pius; cf. *Oswald 1966*, 119.

1983, f. l. d.

MNIT, inv. V 31271.

4. Bol *Drag. 37*; fragment; dimensiuni: d max. 6,5 cm, d min. 3,7 cm, h 1,7 cm. Se păstrează numai fundul; ștampila ALBVCI F.

Lezoux, perioada Hadrian – Antoninus Pius; cf. *Oswald 1966*, 106.

1983, f. l. d.

MNIT, inv. V 31418.

– Bol *Drag. 37*; fragment; se păstrează o parte din fundul inelar; în interior ștampila BVRILLI M.

Lezoux, perioada Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 108.

1983; f. l. d.

MNIT, inv. V 31241.

– Bol *Drag. 31*; fragment; dimensiuni: 12,5×8 cm, h 5,3 cm. Se păstrează doar jumătate din vas; ștampilă fragmentară A[TILIANVS ?].

Lezoux ? cf. *Oswald 1966*, pl. XLVI – XLVII.

1982, S 1, m. 105,90, – 0,90.

MNIT, inv. 31008.

– Strachină mică; fragment; dimensiuni: 7,8×6,7 cm, h 4,3 cm. Se păstrează cam 1/3 din vas pe tot profilul; pe porțiunea păstrată de buză se văd urmele unei frunze și a unui vrej.

Cf. *Oswald 1966*, pl. LXXI/12.

1982, S4, m. 17-18, – 0,50.

MNIT, inv. V 30953.

– Strachină mică; fragment; dimensiuni: 4,7×2,3 cm, h 1,6 cm. Se păstrează jumătate din fundul inelar; ștampilă LV[PVS ?] (litera L de tipul cursiv).

Rheinzabern, sfr. sec. II; cf. *Hoffmann 1972*, pl. III, nr. 52; cf. *Oswald 1966*, 117.

1983, f. l. d.

MNIT, inv. V 32668.

– Bol *Drag. 37*; fragment; dimensiuni: 4,7×4 cm, d ext. 4,2 cm, d int. 2,3 cm, h 1,7 cm. Se păstrează numai fundul vasului; ștampila BVRDO.

Lezoux, perioada 140 – 190; cf. *Hoffmann 1971*, 25, pl. XIV, nr. 222.1-5; *Oswald 1966*, 124.

1983, f. l. d.

MNIT, inv. V 31241.

– Bol *Drag. 37*; fragment; dimensiuni: d ext. 10 cm, d int. 8,5 cm, h 3,5 cm. Se păstrează numai o parte din fundul vasului; ștampilă foarte ștearsă, probabil SVLINVS F (?).

Lezoux, perioada 160 – 210; cf. *Hoffmann 1971*, pl. XVI, nr. 185.3 – 262.3.

1983, f. l. d.

MNIT, inv. V 32671.

Se mai adaugă câteva fragmente puțin semnificative, care n-au mai fost descrise.

Vase ceramice de lux cu decor imprimat și firnis de culoarea pastei (MNIT)

PI. LVIII

1. Bol, fragment; se păstrează numai partea superioară, parțial; pastă foarte fină, de culoare cenușie închisă; dg = 13 cm; decor din două registre orizontale de semicercuri dispuse în perechi, iar între acestea un registru de rozete; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 782, nr. 22.

2. Bol; fragment; se păstrează doar o parte din perete și gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie închisă; dg = 21,5 cm; decorat cu bastonașe verticale cu semicercuri la capete, iar între acestea cercuri; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 779-780, nr. 4.

3. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu gura; pastă foarte fină, de culoare cărămizie închisă; dg = 22 cm; registrul superior decorat cu incizii, iar registrul inferior – cu elemente triunghiulare în șir orizontal și rozete în șir orizontal; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 780, nr. 8.

PI. LIX

1. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu un fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie închisă; dg = 14 cm; în câmp, decor complex pe două șiruri: cercuri în șirul de sus, bastonașe în șirul de jos; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 781, nr. 19.

2. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; dg = 16 cm; decor simplu: șir de frunze stilizate cu vârful în sus; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 780, nr. 12.

3. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; dg = 16 cm; în câmp decor simplu: frunze stilizate în șir orizontal, cu vârful în sus; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 780, nr. 13.

4. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cenușie; dg = 16 cm; în câmp decor simplu: rozete așezate în șir orizontal; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 781, nr. 19 și 20.

5. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie – roșie; dg = 20 cm; în câmp decor dublu: șir orizontal de carouri, împărțite în pătrățele mici, sub el șir de frunze stilizate, dispuse vertical; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 781, nr. 14.

6. Bol; fragment; se păstrează o parte din perete cu fragment de gură; pastă foarte fină, de culoare cărămizie – galbenă; firnis portocaliu; dg = 20 cm; decor simplu: șir de frunze stilizate cu vârful în sus; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 779, nr. 3.

Pl. LX

1. Bol, fragment; se păstrează numai o parte din peretele decorat; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; firnis roșu – brun; în câmp decor complex: șir orizontal de semicercuri formate din segmente mici cu deschiderea în jos, între acestea semicercuri mici (în formă de corn / semilună), în mijlocul semicercurilor același decor în șir orizontal; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 783, nr. 34.

2. Bol, fragment; se păstrează numai o parte din peretele lateral; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă, firnis roșu; decor complex, pe trei șiruri orizontale: șirul de sus rozete, șirul de mijloc frunze stilizate, șirul de jos rozete; sec. III; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 783, nr. 35.

3. Bol, fragment; se păstrează numai o parte din peretele lateral; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; firnis roșcat; decor simplu: șir orizontal de frunze stilizate cu vârful în sus; sec. III; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 783, nr. 36.

4. Bol, fragment; se păstrează numai o parte din peretele lateral; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; firnis roșu deschis; decor simplu: șir orizontal de frunze stilizate cu vârful în sus; sec. III; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 784, nr. 41.

5. Bol, fragment; se păstrează numai o parte din peretele lateral; pastă foarte fină, de culoare cărămizie deschisă; firnis de culoare cărămizie; decor complex, pe două șiruri orizontale: în șirul de sus frunze stilizate cu vârful în sus, în șirul de jos rozete; sec. III; *Rusu-Bolindeț 1999*, p. 784, nr. 40.

Numeroase alte fragmente, în depozitele muzeului; cele mai multe au fost publicate (vezi *Rusu-Bolindeț 1999*).

Pl. LXI – Materiale ceramice publicate în *Orosz 1907*, p. 24-25, pl. XVI, 1-6.

1. Fragment de bol *terra sigillata*; se păstrează fundul și o parte din perete până sus; dimensiuni: d max. 11 cm, df 2,5 cm. Se distinge șirul de ove sus; un șir de alveole jos, în câmp un mistreț spre dreapta.

2. Strachină joasă cu fund plat; dimensiuni: d max. 21 cm, df 3,1 cm.

3. Oală mică cu picior înalt, h 8 cm.

4. Oală mică cu picior, h 8,4 cm.

5. Oală fragmentară, gura lipsă; d max. 10 cm.

6. Fragment dintr-un tub de aducțiune a apei (?); dimensiuni: L max 20 cm, L corp 10,5 cm, d max 4,6 cm.

Vase ceramice de uz comun (MNIT)

Pl. LXII – *Oale*

1. Oală; fragment, se păstrează doar o parte din gură cu ceva din perete; pastă cenușie zgrunțuroasă; dg = 14 cm; sub gură o incizie orizontală; inv. G 2054.

2. Oală; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă cenușie zgrunțuroasă; lucrată cu mâna în manieră dacică; afumată la exterior; dg = 15 cm; inv. G 1944.

3. Oală; fragment; se păstrează numai o parte din gură și perete lateral; pastă fină cărămizie nisipoasă; afumată la exterior; sub buză incizie orizontală; dg = 10 cm; inv. G 2026.

4. Oală; fragment; se păstrează numai o parte din gură și perete; pastă cărămizie zgrunțuroasă; afumată la exterior; sub buză două incizii orizontale; dg = 17 cm; inv. G 2039.

Pl. LXIII – *Străchini*

1. Strachină mică joasă, cu fund inelar; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă roșie; dg = 11 cm; df = 4,2 cm; h = 4,8 cm; inv. G 1831.

2. Strachină mică joasă cu fund plat; fragment, se păstrează doar o parte din gură; pastă cărămizie zgrunțuroasă; dg = 13 cm; inv. G 1985.

3. Strachină mică înaltă cu fund inelar; fragment, se păstrează numai o parte din gura vasului; pereții verticali; pastă fină, de culoare cărămizie; angobă cărămizie închisă; dg = 13 cm; inv. G 1989.

4. Strachină mică înaltă cu fund inelar; fragment, se păstrează o parte din perete; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă roșie; pe corp, două incizii orizontale sub buză și una pe la mijloc, imaginând un registru; dg = 16 cm; inv. G 1985.

5. Strachină cu aspect de bol; fragment, se păstrează o parte din gura vasului; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; dg = 21 cm; pe corp, în partea superioară, registru delimitat de buză și de o incizie orizontală pe la mijlocul vasului; inv. G 1827.

6. Strachină cu aspect de bol; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă roșie, ștearsă; corpul împărțit în două registre de o incizie orizontală spre mijlocul vasului; dg = 24 cm; inv. G 1858.

Pl. LXIV – *Farfurii și străchini*

1. Farfurie joasă cu fund inelar și buza răsfrântă; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă de culoare cărămizie; dg = 24 cm; df = 9,5 cm; h = 4,4 cm; inv. G 1953.

2. Farfurie joasă cu fund inelar și buza răsfrântă; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină, de culoare cenușie; în interior, decor cu roțița pe fund; dg = 15 cm; inv. G 1961.

3. Farfurie joasă cu fund inelar și buza răsfrântă; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină de culoare cărămizie; angobă de culoare cărămizie închisă; dg = 23 cm; inv. G 1967.

4. Farfurie joasă cu fund inelar și buza dreaptă; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă roșie; dg = 26 cm; inv. G 2123.

5. Strachină înaltă cu fund inelar; buza oblică și canelată; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; pe corp două registre, cel de jos are două caneluri orizontale; dg = 23 cm; inv. G 1823.

6. Strachină joasă cu fund plat; fragment, se păstrează jumătate din piesă; pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie și miezul negru, ars incomplet; dg = 38 cm; df = 34,5 cm; h = 5,9 cm; pereții îndoiți spre interior, iar buza canelată; inv. G. 1858.

Pl. LXV – *Capace și străchini înalte*

1. Capac de oală, întreg; pastă nisipoasă, de culoare cărămizie deschisă; dg = 14 cm; dc = 6 cm; h = 3,6 cm; inv. G 2186.

2. Capac de oală, întreg; pastă fină nisipoasă, de culoare maronie; dg = 12,5 cm; dc = 4 cm; h = 4,6 cm; mânerul bine profilat; inv. G 2187.

3. Capac de oală, întreg; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; dg = 14 cm; dc = 4,7 cm; h = 4,6 cm; mânerul profilat; inv. G 2185.

4. Strachină înaltă cu fund plat; fragment, se păstrează o parte din gură; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie deschisă; dg = 18 cm; buza profilată lateral; inv. G 1986.

5. Strachină înaltă cu fund inelar; fragment, se păstrează cam jumătate din vas; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă cărămizie închisă; dg = 18 cm; df = 9 cm; h = 9 cm; buza profilată lateral; inv. G 1981.

6. Strachină înaltă (tip bol) cu fund inelar; fragment, se păstrează o parte din gură și corp; pastă fină nisipoasă, de culoare cărămizie; angobă cărămizie; corpul împărțit în două registre de o nervură orizontală; dg = 27 cm; inv. G 1827.

Pl. LXVI – *Ulcioare*

1. Ulcior cu o toartă și fund inelar (scara 1 : 2); fragment, se păstrează partea de sus a vasului; pastă zgrunțuroasă, de culoare cărămizie deschisă; h = 29,2 cm, dg = 11,4 cm; inv. G 1905.

2. Ulcior cu o toartă și fund inelar (scara 2 : 3); fragment, se păstrează numai gura vasului; pastă fină, de culoare cărămizie; angobă roșcată; buza profilată în partea superioară; între gât și corp, nervură fină; h = 28,9 cm, dg = 5,7 cm; inv. G 1820.

Pl. LXVII – *Ulcior și cană* (scara 1 : 6)

1. Ulcior cu o toartă și fund inelar; întreg; h = 39,6 cm, dg = 6,6 cm; neinv.

2. Cană cu două torți și fund inelar; fragment, se păstrează partea superioară a vasului, gâtul și o parte din corp; pastă semifină, de culoare cărămizie, miezul gri; h = 36 cm, dg = 22 cm; inv. G 1644.

Pl. LXVIII – *Ulcioare* (scara 1 : 2)

1. Ulcior cu o toartă, vopsit pe corp; întreg; h = 12,6 cm, dg = 5,5 cm; inv. V 52896.

2. Ulcior cu o toartă și decor canelat pe umăr; întreg; h = 12,5 cm, dg = 4 cm; inv. V 51138.

Pl. LXIX – *Chiupuri* (scara 1 : 7,5)

1. Chiup; fragment, se păstrează o parte din gura vasului; pastă zgrunțuroasă, de culoare cărămizie; vopsea roșcată; h = 40,8 cm; dg = 24 cm; neinv.

2. Chiup; fragment, se păstrează o parte din gura vasului; pastă fină, de culoare cărămizie; la exterior, firnis roșu; h = 62,4 cm, dg = 36 cm; inv. G 4500.

Pl. LXX – *Vase mici și capac*

1. Vas mic; deteriorat; pastă cărămizie; corp bombat, buză evazată; h = 5,3 cm, dg = 4 cm; inv. V 31125.

2. Cană mică cu corp striat și fund cilindric; întreagă, lipsește toarta; h = 7 cm, h fund = 1,2 cm, dg = 3,8 cm; inv. V 31241.

3. Capac; pastă roșcată zgrunțuroasă; două caneluri concentrice pe marginea superioară; h = 4,2 cm, d = 16,6 cm; inv. G 5080.

Pl. LXXI

Tub ceramic de la o conductă pentru aducțiunea apei; întreg; pastă cărămizie deschisă, angobă gălbuie la exterior; are forma a două cilindre suprapuse, cu caneluri ușoare; h = 21,4 cm, h corp = 12,5 cm, h gât = 8,9 cm, d corp 10,5×9,5 cm, d gât = 6,2 cm; inv. V 31135.

Pl. LXXII – Vase din Muz. Gherla (foto)

1. Vase mici de uz casnic; din castru.

2. Mortarium; întreg; pastă cărămie grosieră; dimensiuni: h = 13 cm, d max = 43 cm, df = 16 cm.

Statuete din lut

Pl. LXXIII

Venus; fragment, lipsă partea inferioară a picioarelor; pastă fină, culoare cărămie; dimensiuni: h = 14 cm, l = 5,9 cm. Zeița nudă în picioare, cu brațele întinse pe lângă corp și ținând cununi, păr lung și diademă înaltă pe cap; lucrată sumar; corodată.

Miles 1997, p. 40 și 81, nr. 244.

1982, S4, m. 24-25, – 1,00, la 0,10 m de malul de vest.

MNIT, inv. V 31075.

Pl. LXXIV

1. Figurină masculină grotescă; fragment, s-a păstrat doar capul; pastă foarte fină, culoare cărămie; dimensiuni: h = 6 cm, l = 5,1 cm, g = 3,8 cm, g peretelui ceramic = 0,3 cm.

Miles 1997, p. 42 și 84, nr. 257.

1982, S2, f. l. d.

MNIT, inv. V 40978.

2. Venus; fragment, partea inferioară ruptă; pastă fină, culoare cărămie; dimensiuni: h = 10,3 cm, l = 5,6 cm. Zeița nudă în picioare, cu manta pe umeri și diademă înaltă pe cap, poartă păr lung; lucrată sumar, corodată.

1983, colțul de NE al terenului viran, la vest de drumul pavat din C.P.L. Gherla.

MNIT, inv. V 31067.

– Venus (?); fragment, s-a păstrat doar capul; pastă fină, culoare cărămie; dimensiuni: h = 2,2 cm.

MNIT, inv. V 31071.

– Cap de femeie; fragment; pastă fină, culoare cărămie; dimensiuni: L = 4,2 cm, l = 2,7 cm, g = 2,8 cm.

1982, S4, m. 3–9, – 1,20 – 1,35 m.

MNIT, inv. V 31023.

– Vas antropomorf; fragment, se păstrează o parte din perete cu un ochi realizat prin incizie orizontală și o sprânceană (mulură semicirculară cu incizii oblice); pastă cărămie fină, în exterior angobă roșie; buza răsfântă spre exterior; dimensiuni: L = 5,5 cm, l = 5,00 cm, g perete 0,5 cm, h buză = 0,5 cm.

1982, S4, m. 15-16, – 0,60 m.

MNIT, inv. V 31242.

– Vas antropomorf; fragment din perete și gură; pastă nisipoasă de culoare cărămizie, la exterior angobă roșie; dimensiuni: L = 4,2 cm, l = 3,2 cm, g perete = 0,4 cm, L nas = 3,00 cm, h nas = 3,00 cm. Peretele are o proeminență în formă de nas acvilin, dedesubtul acesteia o incizie orizontală indică gura.

1982, S3, m 75,50, – 1,70 m, în malul de nord.

MNIT, inv. V 31011.

Pl. LXXV – Piese cu semne paleocreștine

1. Oală; fragment, se păstrează doar partea inferioară; pastă cenușie fină; dimensiuni: df = 8 cm, h = 7 cm. Pe partea exterioară a fundului a fost incizat conturul schematic al unui pește.

Sfârșitul sec. II.

1982, S4, m. 21-29, – 1,10 m.

Gudea, Ghiurco 1988, p. 191, nr. 2; *Ardevan 1998*, p. 29-31.

MNIT, inv. V 31136.

2. Disc plat mare din lut; fragment, se păstrează cam un sfert, cu urma unui ic central; pastă fină, culoare cărămizie; dimensiuni: d probabil = 30 cm, g margine = 2 cm; pe partea superioară s-a incizat imaginea îngrijită a unui pește.

Începutul sec. III.

1982, S2, m. 15-20, – 0,60 m.

Gudea, Ghiurco 1988, p. 191, nr. 1; *Ardevan 1998*, p. 31-34.

MNIT, inv. V 31246.

Pl. LXXVI – Piese de joc din descoperiri vechi

1. Jeton din lut ars; perete de vas, decupat; d = 5,3 cm; *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 10.

2. Jeton din lut ars; fund de vas mic, decupat; d = 6,9 cm; *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 9.

3. Jeton din lut ars; perete de vas, decupat și perforat; d = 4 cm, d orificiu = 0,8 cm; *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 12.

4. Jeton din lut ars; perete de vas, decupat și perforat; d = 4,5 cm, d orificiu = 0,2 cm; *Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 11.

Planșele LXII – LXXI prezintă câte un vas din fiecare categorie existentă: oală, strachină (joasă, mijlocie, înaltă), bol, farfurie, capac, ulcior, cană, chiup. Întrucât scopul lucrării nu este monografia completă a sitului, am ilustrat fiecare tip de vas numai printr-un exemplar ori cel mult două – trei, astfel încât cititorul să remarce varietatea ceramicii de uz comun din această așezare romană. Trebuie însă menționat faptul că din fiecare tip și formă sunt zeci (dacă nu sute) de exemplare – puține întregi, majoritatea fragmentare – păstrate fie în muzeul gherlean, fie în cel clujean (în acesta din urmă, doar o parte din descoperiri au primit număr de inventar definitiv cu sigla V, multe piese au doar un număr de

inventar provizoriu, dat pe șantier și însoțit de sigla G; există și obiecte încă neinventariate). Toate acestea ar putea deveni obiectul unui studiu de mari dimensiuni, referitor la vasele ceramice din castru.

Este de remarcat faptul că ceramica de uz comun este făcută din pastă de bună calitate. Predomină produsele de culoare roșie – cărămizie. Se poate spune, prin comparație cu alte castre cercetate și publicate (e. g. Buciumi ori Bologa), că la Gherla au existat toate formele de vase care țineau de necesitățile soldatului roman: vase de provizii, vase pentru preparat, vase pentru gătit, vase pentru servit, vase pentru ținut și servit lichide. În chip surprinzător, fragmentele de amfore și de *mortaria* sunt puține, dar acest lucru poate fi un simplu accident.

Trebuie subliniat însă numărul mare de vase de lux. Apar numeroase fragmentele de vase *terra sigillata* de import, din anii lui Traian și până pe la începutul secolului III. Lor li se adaugă vasele șampilate, care domină cantitativ. Deși se înscriu în caracteristicile generale ale ceramicii cu decor imprimat, vasele șampilate de la Gherla prezintă anumite trăsături care dovedesc că aici funcționa un atelier local (*Rusu-Bolindeț 1999*, p. 779). Existența unei producții locale de vase șampilate la Gherla nu ar fi ceva ieșit din comun, dacă ne gândim la ansamblul culturii materiale. Se observă că pe aceste vase predomină elementele de decor vegetal, stilizate (pl. LVIII – LX), dispuse orizontal atât în șiruri simple, cât și duble sau chiar triple. Nu lipsesc nici combinațiile de mai multe elemente de decor. În această privință suntem într-un tot de acord cu concluziile formulate de cercetarea mai sus citată.

Nu lipsesc din castrul de la Gherla nici vasele glazurate (un exemplu: MNIT, inv. V 31153). Existența lor întărește ipoteza că în Dacia Porolissensis această ceramică s-a bucurat de largă utilizare, fiind probabil chiar produsă pe loc.

O serie de vase cu funcționalitate foarte precisă rămân mai puțin reprezentate în descoperiri, dar totuși sunt prezente. Așa stau lucrurile cu unele recipiente pentru preparat alimentele în vederea gătitului (*mortaria*), sau pentru provizii (chiupuri), pentru transportat provizii (amfore pentru vin și ulei), auxiliare indispensabile la bucătărie (strecurători) ori afumătoare (*turibula*).

Între vasele folosite la gătit merită o atenție specială oalele lucrate cu mâna, în manieră dacică. Prezența lor în castru este confirmată și de fragmente de cești dacice – dintre care una aproape întreagă (MNIT, inv. V 31445 – vezi pl. XCII). Acestea din urmă serveau, probabil, ca obiecte pentru iluminat. Numărul lor este redus, dar ele dovedesc o anumită prezență a dacilor băștinași printre locuitorii așezării, eventual chiar printre militari.

S-a constatat chiar prezența unor fragmente de vase ceramice de tip Sântana de Mureș – Cerneahov (*Protase, Ardevan 1983*, p. 303). Ele au apărut în castru, într-un mediu amalgamat de deranjamente. Sunt contemporane cu populația daco-romană din secolul IV, ce continua să viețuiască în jurul castrului abandonat, populație atestată de monedele romane târzii (vezi cap. VII). Este de admis folosirea lor și de către localnicii daco-romani.

Alte produse din ceramică, precum statuetele (vezi pl. LXXIII – LXXIV), fusaiiolele, piesele de mozaic pavimentar, fragmentele de conducte și de instalații de *hypocaustum*, ori creuzetul folosit în metalurgie (*Ardevan 2007a*), toate subliniază complexitatea vieții din așezare și utilizarea diversificată a lutului, într-o gamă foarte amplă de produse – trăsătură specifică marilor civilizații antice.

III.3.m. Vase din sticlă

Pl. LXXVII

1. Bol cu decor fațetat; fragment, lipsește partea superioară; h = 5 cm, d = 8,5 cm, d fund = 1 cm, grosime perete = 0,1 cm.

Pe suprafața exterioară prezintă două linii orizontale incizate; între acestea, alveole fațetate verticale (în registrul superior) și orizontale (în celelalte două), incizate.

Fabricat probabil într-un oraș din nordul Mării Negre.

MNIT, inv. V 32745.

2. Cană prismatică; fragment, se păstrează buza, gâtul și ceva din umărul cu toarta; h = 6 cm, d buză = 6,2 cm.

Buza ca o pâlnie, decorată cu un brâu orizontal aplicat; toarta de tip bandă, lipită de gâtul cilindric și umărul vasului.

Tip: *Isings 1957*, 126; *Goethart-Polaschek 1977*, 125; *Rütti 1991*, 171. Sfr. sec. II – Încep. sec. III.

Muz. Gherla.

Pl. LXXVIII – Descoperiri mai vechi, piese irizate (*Orosz 1907*, p. 24, pl. XV, 1-5)

1. Fund de cupă; d = 4,6 cm.

2. Fund de pahar; d = 4 cm.

3. Fund de pahar; d = 4,5 cm.

4. Fund de pahar; d = 4,2 cm.

5. Gât de unguentarium; h = 2,1 cm, dg = 2,5 cm.

Pl. LXXIX

1. Pahar; fragment, se păstrează o parte din buză; h = 2,9 cm, d = 8 cm, grosime perete = 0,2 cm.

Sub buză are o canelură îngustă; altă canelură pe corp. Sticlă incoloră.

Tip: *Isings 1957*, 34; *Rütti 1991*, 37.2. Sec. II.

Desc. 1982, S3, m. 77, – 1,10 m.

MNIT, inv. V 31055.

2. Pahar; fragment, se păstrează o parte din baza vasului; h = 2,1 cm, d = 4,2 cm, grosime perete = 0,1 cm.

Bază tubulară, ușor concavă spre centru, cu urma tije de susținere.
Culoare verzuie.

Desc. 1983, F1.

MNIT, inv. V 31265.

3. Bol; fragmentar, se păstrează ceva din partea superioară; h = 2,7 cm, d = 9 cm, grosime perete = 0,2 cm.

Buză aproape verticală, cu marginea ușor evazată; decorat sub buză cu incizie în formă de vrejuri.

Tip: *Isings 1957*, 96 a/b1; *Goethart-Polaschek 1977*, 41/49a; *Rütti 1991*, 60.1.

Mijl. sec. II – mijl. sec. III.

MNIT, inv. V 31701.

4. Unguentarium; fragment din gât cu gura; h = 2,5 cm, d = 2 cm, grosime perete = 0,1 cm.

Buză ușor evazată, cu marginea rulată spre interior; piesă ușor neuniformă, cu o amprență de clește sub buză. Sticlă irizată.

Tip: *Isings 1957*, 27; posibil *Rütti 1991*, 138.

MNIT, inv. V 31705.

5. Unguentarium; fragment – baza, corpul și gâtul, buza lipsește; h = 7,1 cm, d = 1,7 cm, grosime perete = 0,1 cm.

Piesă ușor neuniformă, suprafața externă a fost deteriorată prin expunere la căldură. Culoare verzuie.

Tip: *Isings 1957*, 28 a; *Goethart-Polaschek 1977*, 69 a; *Rütti 1991*, 129.
Încep. sec. II.

Desc. 1982, S2, m. 52, – 1,20 m.

MNIT, inv. V 31653.

6. Butelie; fragment, se păstrează doar o parte din buza vasului; h = 1,9 cm, d = 5 cm, grosime perete = 0,5 cm.

Buza este aplatizată orizontal, cu marginea repliată. Culoare albăstruie.

Tip: probabil *Isings 1957*, 50; *Goethart-Polaschek 1977*, 114; *Rütti 1991*, 156.

MNIT, inv. V 31700.

7. – 8. Bol; două fragmente de perete, cu decor incizat și alveole fațetate; nu se potrivesc, dar evident provin din același vas; 1) h = 2,6 cm, L = 3 cm; 2) h = 2,9 cm, L = 3,6 cm; grosime perete = 0,15 cm. Sticlă incoloră.

Desc. 1982, S2, m. 75,50, – 0,70 m.

MNIT, inv. V 31334.

9. Butelie; fragment, se păstrează numai o parte din toarta vasului; L = 5,6 cm, l = 4,5 cm, grosime = 0,5 cm.

Toartă tip bandă cu decor canelat. Culoare verzuie.

Tip: probabil *Isings 1957*, 50; *Goethart-Polaschek 1977*, 114; *Rütti 1991*, 156.

MNIT, inv. V 31703.

10. Butelie; fragment din fundul vasului; L = 6,9 cm, l = 7 cm, grosime = 0,3 – 0,4 cm.

Piesă decorată cu un motiv în relief: cerc și patru frunze în formă de inimă (un trifoi cu patru foi ?). Sticlă incoloră.

Tip: *Isings 1957*, 50; *Goethart-Polaschek 1977*, 114/119; *Rütti 1991*, 156.

Desc. 1982, S4, m. 24, – 0,95 m (0,90 m de malul de est).

MNIT, inv. V 32744.

11. Butelie; fragment, se păstrează doar o parte din fundul vasului; L = 4,6 cm, l = 4,9 cm, grosime = 0,4 cm.

Fundul vasului a fost decorat cu trei cercuri concentrice. Culoare verzuie.

Tip: probabil *Isings 1957*, 50; *Goethart-Polaschek 1977*, 114; *Rütti 1991*, 156.

Desc. 1982, S3, m. 77, – 1,50 m.

MNIT, inv. V 31308.

Numeroase alte fragmente, mai puțin semnificative, în depozitele muzeelor din Cluj-Napoca și Gherla.

III.3.n. Podoabe

Pl. LXXX

1. Gemă de jaspis roșu; formă ovală; deteriorată, fisurată, un fragment lipsă; d = 1,13×0,94 cm, grosime = 0,31 cm.

Satir cu corp uman și picioare de țap, în picioare spre dr., cu o pungă în mâna stg. și *nebris* pe brațul dr. Calitate slabă, execuție neglijentă. Mijl. sec. III.

Ardevan 1986 (considerată a-l reprezenta pe Mercurius). Pentru tipul corect vezi: *Krug 1978*, p. 494, 498-499 (nr. 20, 33); *Zwierlein-Diehl 1979*, p. 187, 189 (nr. 1392-1394, 1406); *Krug 1980*, p. 186, 195, 201, 203-204, 230 (nr. 69, 112, 142, 155, 157, 317-322).

Desc. 1982, S4, m. 26, – 0,40 m.

MNIT, inv. V 31036.

2. Gemă de sticlă roșie; formă ovală; bine conservată, întregă; d = 1,40×1,25 cm, grosime = 0,5 cm.

Scenă bucolică de gen, dar reprezentată caricatural (*gryllos*): un păstor cu cap de măgar, șezând spre stg., mulge o capră cu cap de femeie ce stă spre stg. și privește spre dr. Calitate mediocră. Sec. III.

Țeposu-David 1960, p. 531, nr. 50; *Ardevan 2007*.

MNIT, inv. V 4658.

Pl. LXXXI

1. Gemă de jaspis roșu; formă ovală; bine conservată; d = 1×0,85 cm, grosime = 0,4 cm.

Satir cu corp uman și picioare de țap, mergând spre dr., cu o pungă (?) în mâna stg., iar pe brațul drept ține un baston curbat (*pedum*) și o piele de capră (*nebris*); cerc linear exterior. Execuție corectă, nivel comun.

Semnalare la: *Pascu 1960*, p. 42; *Protase 1963*, p. 178. Pentru tip vezi *Zwierlein-Diehl 1979*, p. 187 (nr. 1392-1394).

Desc. 1960, pe suprafața castrului.

Muz. Gherla, inv. 3354.

2. Gemă de jaspis roșu; formă ovală; conservare mediocră, mici deteriorări ale suprafeței; $d = 1,2 \times 0,9$ cm, grosime = 0,35 cm.

Gryllos: personaj grotesc, în costum militar, în picioare spre stg.; are cap uman, dar corp și picioare de pasăre cu coadă lungă; poartă coif, scut rotund și lance pe umăr. Execuție neglijentă, calitate slabă. Sec. III.

Semnalare la: *Pascu 1960*, p. 42, fig. 3; *Protase 1963*, p. 178. Pentru tip, doar anumite analogii relative: *Furtwängler 1900*, III, pl. XLVI, nr. 29-31; *Țeposu-David 1960*, p. 530 (nr. 47-48); *Gramatopol 1974*, p. 84 (nr. 591); *Gramatopol 1982*, p. 211-213.

Desc. 1960, pe suprafața castrului.

Muz. Gherla, inv. 3355.

PI. LXXXII

1. Inel de aur; întreg, bine conservat; $d = 1,8 \times 1,5$ cm, d max. șaton = 0,9 cm, grosime = 0,4 cm, $g = 8,92$ g.

Formă ovală cu umerii slab pronunțați și curbura inferioară angulară; lucrat dintr-o bară cu profil concav, lărgită prin ciocănire în zona șatonului încorporat; piatra acestuia lipsește.

Analogii: *Gramatopol 1991*, p. 196-198; *Isac 2003a*, p. 41-43, 47-50.

Desc. 1960, pe suprafața castrului.

Muz. Gherla, inv. 3308.

2. Cercel de aur; bine conservat, aproape întreg; d monturii = 0,5 cm, $h = 1,9$ cm, $l = 1$ cm, $g = 2,0$ g.

Montură semisferică, piatra lipsă; împrejur are un fir de aur, dispus șerpuit; suspensie în C, realizată prin două fire de aur – unul sudat ca inel, celălalt formând cârligul.

Semnalare la *Pascu 1960*, p. 42, fig. 4. Tip singular, analogii discutabile: cf. *Gramatopol, Crăciunescu 1967*, p. 143 (nr. 63-64); *Bălăceanu 2006*, p. 164.

Desc. 1960, pe suprafața castrului.

Muz. Gherla, inv. 3307.

– Brățară de argint cu capete libere; conservare mediocră, aproape întregă; $d = 5,7$ cm, $g = 4,13$ g.

Isac 2003a, p. 125, nr. 122.

Desc. 1980, în castru.

MNIT, inv. V 31634.

– Inel de argint; întreg; d = 2,2 cm, g = 1,06 g. Verigă cu secțiune rotundă; capetele suprapuse în spirală.

Isac 2003a, p. 117, nr. 66.

MNIT, inv. V 31203.

– Inel de bronz; întreg; d = 1,9 cm. Verigă cu secțiune patrulateră.

Isac 2003a, p. 121, nr. 98.

MNIT, nein.

– Inel de bronz; întreg; d = 2,2 cm. Verigă cu secțiune patrulateră.

Isac 2003a, p. 121, nr. 100.

MNIT, inv. 31204.

III.3.o. Opaite

PI. LXXXIII – Opaite din metal

1. Opaite deschis din fier forjat; bine conservat; dimensiuni: L = 11,6 cm, l = 8,7 cm, h = 2,5 cm, h mâner = 9 cm.

Rezervor rotund, cu cioc în formă de protomă rotundă; fără capac; mâner lat, îndoit în sus, cu capăt lățit în disc și cu gaură de fixare, în aceasta un cui.

Desc. în castru; dispărut.

Orosz 1909, p. 261, fig. 2. Pentru analogii vezi *Lychnus 2006*, p. 74, nr. 209-211.

2. Opaite de bronz cu volute și cioc unghiular; turnat; întreg; foarte bine conservat; dimensiuni: L = 18 cm, h rezervor = 5 cm, h picior = 4 cm.

Rezervor rotund, cu cioc unghiular prelungit; discul concav; orificiul de alimentare plasat în adâncitura concavității; margine înaltă; picior în formă de calotă cu buză lată; mâner inelar lat; deasupra mânerului o frunză de viță de vie.

Tip *Loeschke 1919*, XIX.

Desc. în castru; dispărut.

Orosz 1909, p. 261, fig. 3.

3. Opaite antropomorf de bronz; turnat, urme de patină verde; aproape întreg, bine păstrat; dimensiuni: L = 10,2 cm, d = 3 cm, h = 5,2 cm.

Bază rotundă și înălțată; corpul în formă de phallus cu capul retezat și gura de ardere largă; gura de alimentare înaltă, largă, cu capac (acesta lipsește); mâner inelar lat; în fața gurii de alimentare se află un cap uman ieșit înainte, cu aspect de negroid.

Desc. în castru; MNIT, inv. V 803.

Vlassa 1979, p. 185-186, nr. 3; *Gudea, Ghiurco 1988*, p. 144, nr. 2; *Bronzes 2003*, p. 160, nr. 274; *Lychnus 2006*, p. 86, nr. 288 (mereu datat în secolele IV – V). Pentru datarea corectă vezi *Diaconescu 1995*, p. 286, nota 32.

– Opaite de bronz cu volute și cioc unghiular; turnat, patină verzuie; bine conservat, lipsește partea superioară a mânerului; dimensiuni: L = 18,2 cm, L corp = 16,3 cm, d = 8 cm, h = 5 cm.

Corp piriform, de tip attic; discul este concav; margine îngustă și înaltă; orificiul de alimentare plasat în adâncitura concavității; baza lată, înaltă de 0,5 cm.

Tip *Loeschke 1919*, XX.

MNIT, inv. V 802.

Bronzes 2003, p. 156, nr. 258; *Lychnus 2006*, p. 90, nr. 313 (cu bibliografia anterioară).

Opaite din lut *monolychnis*

PI. LXXXIV

1. Opaie cu canal deschis; deteriorat, discul distrus; pastă cărămie, corodată; dimensiuni: $L = 6,8$ cm, $d = 4,9$ cm, $h = 2,4$ cm, $df = 2,7$ cm, h litere = 0,4 cm.

Pe fund, în triplu cerc concentric, ștampila FORTIS.

Tip *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Muz. Gherla.

2. Opaie cu canal deschis; deteriorat, ciocul distrus, restaurat; pastă cărămie deschisă, angobă ocru slab păstrată; dimensiuni: $L = 7,5$ cm, $d = 5,2$ cm, $h = 2,2$ cm, $df = 3,3$ cm, h litere = 0,5 cm.

Disc concav, cu striuri radiare; gura de alimentare ($d = 0,8$ cm) în mijlocul acestuia; pe marginea discului, două palmete slab schițate; pe fund, în dublu cerc concentric, ștampila FORTIS.

Tip *Loeschke 1919*, IX; *Iványi 1935*, XV-XVI.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 40951.

3. Opaie cu canal închis; bine păstrat, ciocul puțin deteriorat, restaurat; pastă cărămie; dimensiuni: $L = 7,3$ cm, $d = 4,9$ cm, $h = 2,7$ cm, $df = 3$ cm, h litere = 0,5 cm.

Disc plat, orificiu de alimentare mare ($d = 1,1$ cm) în mijlocul acestuia; mic mâner proeminent. Pe fund, în triplu cerc concentric, ștampila FORTIS.

Tip *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31074.

– Opaie cu canal; fragment, lipsește capacul și jumătate din cioc; pastă fină cărămie, cu urme slabe de angobă maronie; dimensiuni: $L = 10$ cm, $d = 6,6$ cm, $h = 3,2$ cm, L cioc = 3,5 cm, $df = 5$ cm, h litere = 0,6 cm; pe fund ștampila FORTIS.

1982, S5, m. 8–9, – 0,40 m.

MNIT, inv. V 31274.

– Opaie cu canal; fragment, lipsă vârful ciocului și capacul; pastă fină cărămie, urme de angobă roșcată; dimensiuni: $L = 7$ cm, $d = 5,4$ cm, $h = 2,6$ cm, d disc = 3,7 cm, $df = 3,2$ cm.

1982, S4a, m. 18, – 0,60 m (la 0,30 m de malul de vest).

MNIT, inv. V 31276.

– Opaț fără canal; stare foarte fragmentară: 8 fragmente, din care trei au putut fi lipite; pastă cărămiezie deschisă, urme de angobă roșcată; dimensiuni: $L = 6,2$ cm, $l = 5,5$ cm, $df = 4$ cm.

Disc ornamentat cu forme vegetale radiare; cioc scurt, orificiu lângă gura de ardere; urme de ardere la cioc.

Tip *Loeschke 1919*, VIII; *Iványi 1935*, VII.

1982, S3, m. 86,40, – 1,20 m (la 0,78 m de malul de sud).

MNIT, inv. V 31248.

PI. LXXXV

1. Opaț cu canal deschis; fragment, rezervorul și ciocul rupte; restaurat; pastă semifină cărămiezie, angobă roșcată; dimensiuni: $L = 9$ cm, $d = 5,8$ cm, $h = 3,3$ cm, $df = 4$ cm, h litere = 0,4 cm.

Disc plat, cu două guri de alimentare ($d = 0,9$ cm); între ele o mască umană, deteriorată; pe fund, într-un triplu cerc concentric, ștampila OCTAVI deteriorată.

Tip *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31252.

2. Opaț cu canal deschis; bine conservat, întreg; tortiță la capăt; pastă cărămiezie deschisă, angobă roșie; depuneri minerale masive; dimensiuni: $L = 7$ cm, $d = 4,7$ cm, $h = 2,8$ cm, $df = 3$ cm, h litere = 0,4 cm.

Disc plat, cu o gură de alimentare la mijloc ($d = 0,9$ cm); pe fund, în dublu cerc concentric, ștampila CO[.....].

Tip *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31012.

3. Opaț cu rezervor circular și cioc semisferic; bine conservat, întreg; pastă cărămiezie deschisă; mâner înalt; dimensiuni: $L = 7,5$ cm, $d = 4,8$ cm, $h = 2,7$ cm, $df = 3$ cm, h toartă = 3 cm, d disc = 2,7 cm.

Disc concav, cu striuri radiare și cerc concentric dublu în jur, în mijloc gura de alimentare ($d = 0,7$ cm).

Tip *Loeschke 1919*, VIII; *Iványi 1935*, VII.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31065.

4. Opaț cu volute și cioc semicircular; deteriorat, fragmente lipsă; restaurat; pastă cărămiezie deschisă semifină, angobă portocalie; dimensiuni: $L = 6,7$ cm, $d = 4,4$ cm, $h = 2,4$ cm, d disc = 3,8 cm, $df = 3,3$ cm.

Disc ușor bombat, cu gura de alimentare la mijloc ($d = 1$ cm); în jurul acesteia, motiv vegetal abundent (cunună de lauri).

Tip *Loeschke 1919*, IV.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31126.

– Opaț cu canal; fragment, discul și ciocul rupte; restaurat; pastă fină de culoare cărămizie, angobă roșcată foarte slab păstrată; dimensiuni: $L = 7,8$ cm, $d = 6,7$ cm, $h = 3,4$ cm, d disc = $4,2$ cm, $dg = 0,8$ cm, $df = 4,00$ cm, h litere = $0,6$ cm; pe fund ștampila OCTAVI.

1982, S3, m. 71-72, – 1,10 m (la 0,85 m de malul de sud).

MNIT, inv. V 31289.

– Opaț cu canal; fragment, lipsă discul central și o parte a peretelui lateral și din spate; pastă foarte fină cărămizie, angobă roșcat-închisă slab păstrată; ștampila ștearsă; dimensiuni: $L = 5,6$ cm, $h = 7,5$ cm, d disc = $3,2$ cm, l cioc = $3,2$ cm, $dg = 0,9$ cm, $df = 3,6$ cm; între gura de ardere și cioc un orificiu mic.

1982, S4, m. 21, – 0,90 m, malul de vest.

MNIT, inv. V 32249.

– Opaț; fragment, se păstrează numai fundul cu ștampila; pastă foarte fină cărămizie deschisă, angobă roșcat-maronie; dimensiuni: $L = 3,8$ cm, $l = 4,3$ cm, $df = 4,2$ cm; pe fund ștampila [F]ORTIS.

1982, S1, m. 65,10, – 1,50 m.

MNIT, inv. V 31280.

– Opaț cu canal; fragment, lipsesc partea centrală a discului și ciocul; pastă fină gălbuie, angobă maronie păstrată parțial; dimensiuni: $L = 8$ cm, $d = 5,8$ cm, $df = 3,9$ cm, L cioc = $2,5$ cm, $h = 2,7$ cm, $dg = 1,00$ cm; pe fund ștampila FORTIS în chenar de două muluri; pe canal, între disc și gura de ardere un orificiu mic.

1982, S4a, m. 15,20, – 0,50-0,80 m (la 0,50 m de malul de est).

MNIT, inv. V 31250.

PI. LXXXVI

1. Opaț cu canal deschis; fragment, ciocul deteriorat; restaurat; pastă semifină cărămizie deschisă, angobă maronie; dimensiuni: $L = 8,5$ cm, $d = 5,8$ cm, $h = 2,5$ cm, $df = 3,8$ cm, d disc = $3,4$ cm.

Disc plat, cu gura de alimentare ($d = 1$ cm) în mijloc; pe fund urme de ștampilă ștearsă.

Tip *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 40953.

2. Opaț cu canal deschis; bine păstrat, aproape întreg, fundul deteriorat; restaurat; pastă semifină cărămizie deschisă, angobă roșie; dimensiuni: $L = 7,5$ cm, $d = 5,2$ cm, $h = 2,5$ cm, $df = 3$ cm, d disc = $3,7$ cm.

Disc plat, cu gura de alimentare ($d = 0,8$ cm) în mijloc.

Tip *Loeschke 1919, X; Iványi 1935, XVII.*

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31675.

3. Opaț cu canal deschis; bine păstrat, întreg; pastă semifină cărămizie; dimensiuni: $L = 7,4$ cm, $d = 4,9$ cm, $h = 2,5$ cm, $df = 3,5$ cm, d disc = 3 cm.

Disc ușor concav, cu gura de alimentare ($d = 0,7$ cm) în mijloc.

Tip *Loeschke 1919, X; Iványi 1935, XVII.*

Desc. 1982, în castru.

MNIT, neinv.

– Opaț cu canal; fragment, lipsesc partea anterioară a corpului cu ciocul și o parte din disc; pastă fină de culoare cărămizie, angobă portocalie păstrată parțial; dimensiuni: $L = 4,4$ cm, $h = 2,5$ cm, $df = 3,00$ cm.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31286.

– Opaț de tip siro-palestinian; bine păstrat, orificiul de ardere fracturat; pastă fină de culoare roz deschis, angobă albă; dimensiuni: $L = 10$ cm, $d = 7$ cm, $h = 3,5$ cm.

Corpul piriform; baza inelară; orificiu de alimentare mare, delimitat de două nervuri; marginea decorată cu nervuri dispuse oblic; în fața gurii de ardere nervurile au aspect de ramură de brad.

F. I. d. (s-a afirmat că ar proveni din Așchileu); sec. VI.

Diaconescu 1995, p. 278-280, nr. 11, pl. VII/1; Lychmus 2006, p. 84, nr. 278.

Muz. Gherla, inv. 117.

PI. LXXXVII – Diferite opațe de lut din Muzeul Gherla (foto)

Toate aceste piese sunt descoperiri de epocă romană din castru și din apropierea lui. Apar în fotografie șase piese *monolychnis* aproape întregi, iar în mijlocul lor o piesă deosebită:

– Opaț *trilychnis*; bine păstrat, întreg; pastă fină cărămizie, angobă brună; dimensiuni: $L = 11,6$ cm, $d = 7$ cm, $h = 3,2$ cm.

Disc concav mărginit de două registre circulare, decorate cu semiove; între registrul exterior și cele trei guri de ardere, câte un orificiu de aerisire; mâner în formă de frunză.

Tip *Iványi 1935, V.*

Lychmus 2006, p. 75, nr. 217.

Muz. Gherla, inv. 118.

Se mai adaugă o serie de fragmente, păstrate în muzeele din Gherla și Cluj-Napoca sau în depozitul Institutului de Arheologie și Istoria Artei din acest din urmă oraș. Ele n-au mai fost descrise aici.

III.3.p. Diferite alte obiecte

Pl. LXXXVIII

Fragment de olan de ventilație de la o instalație de *hypocaustum*; argilă cărămizie; lucrat cu mâna; dimensiuni: h = 22 cm, l superioară = 10 cm, l inferioară = 21 cm, diagonala bazei = 30 cm, diagonala vârfului = 12 cm.

Formă de trunchi de piramidă; marginile orizontale ornate cu motiv în brâu alveolat; pereții laterali cu deschideri traforate – pe două fețe în rozete, pe celelalte două în formă de ciupercă.

Muz. Gherla.

Pop, Chifor 1975 (considerat lampion); Cociș 1984, p. 514.

Pl. LXXXIX – Proiectile de piatră pentru balistă; formă sferică (Muz. Gherla)

1. Bilă; d = 25 cm; inv. 379.

2. Bilă; d = 29 cm; inv. 80.

3. Bilă; d = 30 cm; inv. 2349.

Alte piese similare, de diferite dimensiuni, mai există în depozitele instituțiilor implicate în cercetările arheologice de la Gherla.

Pl. XC – Râșnițe manuale de piatră (Muz. Gherla)

1. Râșniță; partea inferioară (*meta*); formă tronconică; dimensiuni: h = 18,5 cm, d bază = 37 cm, d vârf = 23 cm; inv. 56.

2. Râșniță; partea inferioară (*meta*); formă tronconică; neinv.

Alte câteva piese de acest tip, fragmentare, în depozitele instituțiilor mai sus menționate.

Pl. XCI – Diverse obiecte (MNIT)

1. – 2. Fragmente de vase ceramice cu semne incizate; MNIT, inv. V 31141, 31143.

3. Unguentarium de sticlă; fragmentar, lipsă buza; pastă de culoare verzuie; piesă ușor asimetrică, suprafața exterioară ușor deteriorată prin expunere la căldură; h = 7,1 cm, d max = 1,7 cm (vezi *supra*, pl. LXXIX, 5).

Tip: *Isings 1957, 28 a; Goethart-Polaschek 1977, 69 a; Rützi 1991, 129.*

Începutul sec. II p. Chr.; MNIT, inv. V 31653.

4. Mârgea poliedrică de sticlă cu secțiune hexagonală; întreagă; pastă de culoare albastră transparentă; L = 1,8 cm, h = 0,9 cm, d orificiu = 0,15 cm; corpul ușor neregulat; MNIT, inv. V 31387.

Pl. XCII

Ceașcă dacică fără toartă; lut ars; lucrată cu mâna; dimensiuni: h = 7,3 cm, d max = 14 cm, df = 8,4 cm, grosime pereți = 1,2 cm, h buză = 0,8 cm.

Pastă cărămizie roșcată; formă tronconică; nu a avut toartă; conservare bună, s-a păstrat cam 65 %, lipsă partea superioară; fund gros și lățit; urme de ardere în interior; ormată la exterior cu striuri verticale.

Desc. 1982, în castru.

MNIT, inv. V 31445.

Pl. XCIII

Statuie colosală de bronz; fragment, se păstrează doar o parte din calota craniană cu coafură bogată, în 7 fragmente.

Desc. 1982, S1, m. 90-95, malul de est, caseta Σ3, -2,60 m (într-o groapă antică – fântână astupată ?).

MNIT, inv. V 40962 – 40967.

Pl. XCIV

Fragmente de calota craniană a unei statui colosale din bronz (vezi *supra*).

Pl. XCV

Statuie de bronz (imperială ?); mărime naturală; fragment, se păstrează numai o parte din palma mâinii drepte, cu degetul mare întins; dimensiuni: 17,5×17 cm.

Desc. 1960, în castru. Muz. Gherla, inv. 1880.

Gramatopol 1982, p. 130; *Pop 1978*, p. 142-143, nr. 8; *Diaconescu 2003*, II, p. 18, nr. 11.

Pl. XCVI

Opaște de lut din castru.

Pl. XCVII

Opaște de lut din castru.

Pl. XCVIII

Vârfuri de lănci.

Pl. XCIX

Figurine de lut ars (MNIT): 1 *gryllos*; 2 Venus (MNIT – vezi *supra*, pl. LXXIV).

IV. DATE ÎN LEGĂTURĂ CU AȘEZAREA CIVILĂ A CASTRULUI

IV.1. POZIȚIA AȘEZĂRII ÎN RAPORT CU CASTRUL

Lucrările moderne care au afectat zonele de la est, nord și sud de castru au provocat distrugereri și în așezarea civilă aferentă. Din păcate, lipsesc aproape total observațiile arheologice asupra acestui obiectiv. Vom trece în revistă cele câteva date pe care le deținem:

- la 56 m nord de castru, în prelungirea drumului roman, s-a găsit o construcție cu ziduri de piatră, cu patru încăperi; dimensiunile ei au fost stabilite la 28×29 pași (*RepCluj*, p. 215);

- spre sud de castru, în locul unde drumul actual trece peste “Canalul Morii”, s-au semnalat morminte antice (vezi cap. II, introducerea);

- peste Someș, la băile Băița, s-au găsit urme romane, inclusiv tuburi de ceramică pentru aducțiunea apei (*RepCluj*, p. 215);

- spre vest de castru s-au observat urme romane până pe malul Someșului (*RepCluj*, p. 215);

- cele mai numeroase urme romane se află la sud de castru, de-a lungul “Canalului Morii” și în lunca Someșului, întinzându-se până spre Hășdate (de exemplu, se pot invoca monedele romane aflate la grajdurile I.A.S. ori sub pod – vezi *Chirilă, Chifor 1975*);

- pe locul numit “Sub Coastă”, la 2 km nord de oraș, precum și la sud de castru, alături de urme romane au apărut și monede târzii, de la mijlocul secolului III p. Chr. până spre sfârșitul celui următor (*Chirilă, Chifor 1980*, p. 245-246);

- într-un loc neidentificat pe teren s-au găsit urmele unui atelier metalurgic de prelucrat bronzul (*Cociș 1995*, p. 384, tab. 385): creuzete de lut, piese semi-prelucrate din bronz, zgură de bronz etc.;

- pe dealul “Corobăi”, la nord-est de castru, s-au observat ruine monumentale și inscripții votive, probabil urmele unor lăcașuri de cult (*Ardevan 1982*).

Se poate deduce din cele de mai sus că așezarea civilă a castrului s-a întins peste tot în jurul fortificației, chiar și dincolo de râu spre vest. Totuși, concentrarea locuirii nu va fi fost pretutindeni aceeași. La vest de castru exista puțin spațiu pentru locuire, căci zidurile acestuia erau destul de aproape de cursul râului, iar dincolo de el se înalță versantul abrupt al dealului Băița; doar în zona apelor termale și spre culme se puteau implanta locuiri mai însemnate. De asemenea spre nord, în zona, cândva inundabilă, dintre cursul râului și “Canalul Morii”, locuirea nu putea să fi fost decât sporadică. În timpul cercetărilor arheologice din

1982, când pe acest amplasament se clădeau noi blocuri de locuințe, s-a încercat depistarea unor urme antice în fundațiile acestora, dar fără nici un rezultat. Nici amplasamentul orașului modern din sec. XVIII, teren plin de igrasie, nu a oferit decât urme romane foarte slabe. Concentrări mai importante de vestigii antice s-au semnalat la nord de oraș, de-a lungul drumului spre Cășeu, și mai ales la sud și sud-est de castru. În această ultimă zonă s-au și efectuat sondaje arheologice în anii 2006-2007 (*Meșter, Pop 2002; Meșter, Zăgreanu 2006; Meșter, Zăgreanu 2007*), care au dovedit existența unor locuințe romane cu ziduri de cărămidă, și în care s-au recoltat materiale arheologice.

Putem presupune, așadar, că *vicus*-ul existent lângă castru va fi avut nucleul mai ales la sud și sud-est de incinta fortificată, unde terenul era ceva mai înalt și ferit de inundații ori igrasie. El era deci de tip "tangential", nu „stradal” sau „inelar”, după terminologia dată de C. S. Sommer.

O asemenea locuire civilă, concentrată în imediata vecinătate a castrului, se plasa pe terenul aflat în proprietatea statului și folosit de armată. Așa că așezarea nu era proprietara lui, și în consecință nu putea beneficia legal de statut urban (cel puțin până la Septimius Severus). Ea va fi avut statutul juridic al unui *vicus*, o comună rurală cu autoadministrare și teritoriu propriu (*Ardevan 1998b*, p. 89-95, 104-105). Acesta din urmă nu poate fi delimitat acum decât ipotetic, ținându-se cont de căile de comunicație și relieful zonei.

Un asemenea *vicus*, deși în imediata vecinătate a castrului și situat pe terenul statului, nu depindea administrativ de comanda militară. Locuitorii lui, între care veteranii reprezentau cu siguranță un procent însemnat, se administrau în mod independent, aveau un consiliu local (*ordo decurionum*) compus din persoanele cele mai bogate și onorabile, precum și doi *magistri* aleși anual, care exercitau puterea executivă (*Sommer 1984*, p. 11-29, 50-51, 289-295). Din păcate, nu se cunoaște până acum nici o inscripție explicită despre asemenea realități la Gherla (vezi *Ardevan 1998b*, p. 102-105). Putem doar presupune și pentru așezarea de aici realități similare.

Locuirea civilă a apărut odată cu stabilirea unității militare într-o garnizoană de durată, deci imediat după cucerire. Nu avem nici un indiciu despre vreo evoluție a statutului ei. Dar trebuie să remarcăm o dedicație votivă la Gherla pentru *nocturni* de la Napoca (*Ardevan 1982*), ceea ce sugerează măcar relații statornice cu acest oraș.

IV.2. ÎNTINDEREA AȘEZĂRII ȘI ELEMENTELE COMPONENTE CUNOSCUTE

Locuirea romană civilă de la Gherla a fost destul de amplă, și ea s-a întins mai ales de-a lungul drumurilor principale, îndeosebi spre nord și sud, dar și spre est, deci în direcția porților castrense *praetoria*, *decumana* și *principalis dextra*.

Componentele aşezării sunt mai greu de definit. Din datele arheologice fortuite putem deduce că existau numeroase locuinţe de zid, acoperite cu ţigle; astfel de ruine au fost semnalate în toate punctele care ţin de aşezare. La sud de castru a fost identificată o clădire cu sistem de încălzire; dar acest element nu ajunge spre a o atribui unor terme, fie ale castrului, fie ale comunităţii civile (vezi mai jos). Resturile atelierului de bronzier dovedesc că funcţionau şi ateliere, dar nu putem defini un areal special al acestora. În sfârşit, spre est de castru au apărut cele mai multe monumente funerare (cel mai estic – în zona gării de astăzi); s-ar putea ca în această zonă să se fi întins cimitirul (sau măcar o bună parte a lui, eventual de-a lungul unui drum).

Pentru structura aşezării – deoarece nu dispunem acum de elemente suficiente – trebuie să avem în vedere analogiile cunoscute în lumea provinciilor romane de graniţă. Vor fi existat şi aici case romane modeste de lemn ori cărămidă, străzi ce converg spre o piaţă situată destul de aproape de vreo poartă a castrului, dar desigur se remarcă mai ales lipsa unei trame stradale regulate; în schimb, terenul aferent căilor de comunicaţie era parcat cu grijă, astfel ca fiecare proprietar de casă să poată beneficia de o faţadă la stradă – “spaţiu comercial”, foarte necesar locuitorilor (*Sommer 1988*, p. 500-586). Nu avem nici un fel de date despre vreo posibilă fortificare a acestei locuiri, iar analogiile cunoscute şi prezenţa castrului în imediata vecinătate exclude, în cazul nostru, această variantă.

Ca şi în alte aşezări contemporane, puteau exista şi aici (mai ales spre marginea aşezării) şi bordeie de epocă romană, folosite chiar de populaţia provincială.

Alături de nucleul principal al aglomeraţiei civile, în apropierea castrului, locuirile se vor fi extins de-a lungul drumurilor principale, îndeosebi spre nord şi spre sud (cum pare să indice disponerea descoperirilor arheologice). Nu putea lipsi nici o porţiune de teren, chiar mai restrânsă, pentru atelierele principale (ceramică, metalurgie, prelucrarea pietrei etc.). De asemenea, o aşezare de acest tip trebuia să aibă o „zonă sacră” în apropiere (acesta pare a fi cazul construcţiilor de pe dealul „Corobăi”), precum şi un areal rezervat înmormântărilor – afară de mormintele izolate, înşiruite de-a lungul căilor de acces. Dar delimitarea topografică a acestor componente pe teren rămâne o sarcină pentru viitor.

IV.3. DESPRE BAI A CASTRULUI

Baia este o instalaţie nelipsită din preajma castrelor romane. De aceea, în chip obligatoriu trebuiau să existe undeva *thermae* şi la Gherla.

La sud-vest de castru, pe o hartă veche a Gherlei întocmită de A. Buday (*Buday 1911*, p. 19), este notat punctul “fürdöhelye” (locul băii). Informaţia a fost preluată de la G. Finály (*Finály 1907*, p. 220). Ar putea să fie chiar în

punctul unde a executat săpături arheologice K. Torma (*Torma 1865*; vezi și *RepCluj*, p. 213), care susținea că ar fi identificat o baie romană cu zid de piatră și instalație de hipocaust.

În cel mai recent repertoriu arheologic al zonei (*RepCluj*, p. 215) se menționează că la sud-vest de castru s-ar fi identificat o clădire cu zid (10×6 m), distrusă de revărsările Someșului. Informația ar putea avea la bază atât semnalarea lui K. Torma (vezi și *Ornstein 1893*, p. 349), cât și relatările lui Al. Nicula. Tot la sud de castru, la vreo 160 de pași nord-est de acest punct, au mai apărut rămășițele unei alte construcții de zidărie, cu laturile de circa 13×11 pași. Nu putem preciza rostul ei; dar o baie publică putea funcționa bine printre alte clădiri ale așezării civile.

Deocamdată, alte date referitoare la baia castrului nu avem, dar cele semnalate mai sus par să indice, totuși, o localizare destul de probabilă.

V. INFORMAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU CIMITIRUL CASTRULUI ȘI AL AȘEZĂRII

V.1. POZIȚIA CIMITIRULUI FAȚĂ DE CASTRU ȘI AȘEZAREA CIVILĂ

Din informațiile disponibile despre așezare putem deduce câte ceva și pentru necropolă. Deocamdată nu se cunoaște nimic precis în legătură cu vreun cimitir al locuirii antice de la Gherla. Nu a fost săpat arheologic nici un mormânt. Cunoaștem totuși multe monumente funerare, unele impozante.

Urme de morminte au apărut lângă podul de peste “Canalul Morii”, precum și de-a lungul canalului, deci la est de castru (vezi cap. IV. 2). O urnă cu oase calcinate și cenușă, găsită tot în aceeași zonă, ar indica și ea prezența unei necropole. Faptul că pe lângă gara actuală a fost găsit un monument funerar susține aceeași idee (*RepCluj*, p. 215).

Deci, cimitirul ar putea fi la est de castru, probabil de-a lungul drumului care iese prin *porta principalis dextra*. El se întinde pe mai multe sute de metri spre est.

Mormintele surprinse în anul 1809, la amenajarea canalului, trebuie așadar localizate în acest areal, și nu altundeva mai aproape de orașul modern.

Fără îndoială că ansamblurile funerare romane vor fi suferit devastări repetate de-a lungul istoriei; numărul mare de monumente litice funerare provenind din Gherla și refoșosite la diferite construcții ulterioare o dovedește. Totuși, grupurile de clădiri moderne, ridicate în perioada postbelică, nu au surprins până acum morminte antice. Așa că putem spera că necropola a fost mai puțin afectată decât așezarea, și că ea mai poate fi cercetată arheologic în viitor.

V.2. TIPUL DE CIMITIR

Cum în Gherla și împrejurimi nu s-au găsit până acum sarcofage, nici de piatră și nici de cărămizi, am putea presupune că inhumarea a fost mai puțin practică. În schimb, am putea afirma că ritul funerar dominant a fost incinerarea. Dar, în stadiul actual de cunoaștere, aceasta rămâne doar o simplă ipoteză, confirmabilă sau nu prin cercetări viitoare.

Incinerarea este un rit funerar comun lumii greco-romane, adus aici de militari și diferiții coloniști. Probabil datorită caracterului mai provincial al locuirii de aici și influenței orientale mai reduse, inovația specifică secolelor II –

III p. Chr., inhumăția, care tindea să predomină în lumea urbană romană, a răzbătut mai greu în acest mediu. Desigur că ea nu a lipsit; informații vagi din vremea săpării “Canalului Morii” lasă să se înțeleagă că s-ar fi surprins și morminte de inhumăție (*RepCluj*, p. 215). Pe de altă parte, pentru existența inhumăției pledează și monumentele funerare (inscripții și sculpturi), frecvente la Gherla, care se întâlnesc mai rar la mormintele de incinerăție. Dar monumentalitatea vestigiilor funerare nu contrazice prezența sau preponderența ritului de incinerăție în așezare. Se cunosc în lumea romană, de-a lungul secolelor II – III, destule exemple de necropole de incinerăție cu piese și ansambluri funerare remarcabile.

V.3. DESPRE MONUMENTELE FUNERARE DIN CIMITIR

La Gherla au fost identificate până acum mai multe tipuri de monumente funerare: stele, un altar, două medalioane funerare independente, aedicule, dar și părți din construcții funerare impunătoare (vezi cap. III.3.f.).

Caracteristica principală a acestor piese este monumentalitatea, remarcabilă și mai pronunțată decât la alte cimitire de așezări similare din nordul Daciei. Apoi, faptul că au fost executate din piatră locală (deci, chiar de meșteri din localitate) denotă o anumită prosperitate și un mod de viață roman în așezare. Decorația lor are și ea unele note specifice. Reținem frecvența reprezentărilor de cai, factor ce trebuie corelat cu specificul unității militare și cu *forma mentis* a acestor soldați sau a apartenențelor lor. Mulți veneau din medii celtice ori tracice, unde calul era venerat și constituia un motiv artistic ori simbolic frecvent.

VI. DESPRE CULTURA MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ DIN CASTRU ȘI AȘEZARE

Așa cum rezultă din cele prezentate mai sus, majoritatea descoperirilor arheologice romane de la Gherla au apărut pe cuprinsul castrului și în imediata lui apropiere. Dar există suficiente materiale a căror proveniență nu mai poate fi stabilită precis. În plus, așezarea civilă din vecinătatea fortificației a existat în strânsă simbioză cu aceasta, ambele reflectând aceeași societate locală. De aceea, în încercarea de a prezenta civilizația așezării romane de la Gherla am recurs la o tratare unitară, fără a mai încerca o disociere (de altfel iluzorie, în cazul de față) între mediul militar și cel civil.

În epoca romană, amplasarea de lungă durată a unei unități militare într-o provincie mărginașă, lipsită până atunci de o viață urbană, ducea rapid la schimbări importante în modul de viață al regiunii respective. Pe de o parte, soldații Imperiului aveau mereu bani lichizi (ceea ce nu se întâmpla cu cea mai mare parte a populației), iar pe de alta ei reclamau o viață urbană, civilizată. Trupa avea nevoie de alimente, veșminte, obiecte și produse de tot felul, dar numai o parte din nevoile ei puteau fi acoperite de populația autohtonă. Haine și echipamente specifice, anumite sortimente alimentare (ulei, fructe mediteraniene, vinuri bune etc.), ceramică de lux, obiecte ilustrând un anumit confort (ca opaițele, statuetele, vasele de metal etc.) – ca să nu mai vorbim de locuințe, instalații sanitare, elemente de infrastructură, servicii etc. – puteau fi obținute ori realizate la început doar de coloniști. Lângă castru se instala o numeroasă populație imigrată, ce trăia în simbioză cu armata (meșteșugari, negustori, ofertanți de servicii, plus familiile militarilor); aceasta ridica rapid o așezare de tip roman, cu aspect modest, dar prevăzută cu elementele unei vieți de tip mediteranian. De regulă, autohtonii nu întârziu să pătrundă în aceste comunități, ca să-și vândă produsele și să lucreze aici, ajungând să se amestece cu coloniștii. Prezența unei piețe atrăgătoare înrâurea puternic viața comunităților din jur, care începeau să resimtă influența modului de viață roman și să-l imite. Treptat, băștinașii începeau chiar să se înroleze în armată. Modul de viață roman, limba și cultura latină, ca și cetățenia romană găseau aici teren propice de propagare. Practic, întreaga zonă de influență a castrului căpăta o economie de schimb, caracterizată prin specializare și utilizarea intensă a monedei, precum și un nou mod de viață, apropiat de cel urban. În unele cazuri fericite, așezările astfel înfîripate prosperau chiar și după mutarea trupei în altă parte, ele putând accede la rang orășenesc (*Sommer 1984*, p. 291-292, 309-310).

Tot așa s-au desfășurat lucrurile și la Gherla în vremea provinciei Dacia, respectiv Dacia Porolissensis, chiar dacă locuirea romană de aici – ca și în atâtea alte cazuri – nu a atins niciodată un nivel urban (*Ardevan 1982*, p. 289). Suportul unei asemenea dezvoltări era dat de viața economică înfloritoare, puternic impulsionată de prezența trupei. Această dezvoltare a lăsat în urmă vestigii materiale, a căror cercetare poate oferi, în lipsa izvoarelor scrise, informații importante despre civilizația romană din acest colț al Daciei.

VI.1. ASPECTUL CULTURII MATERIALE

Trăsătura cea mai evidentă a artefactelor din castru și așezare este aspectul lor roman occidental. Faciesul arheologic al Gherlei din epoca provinciei este întru totul similar cu cel constatat în așezările romane provinciale de pe frontiera europeană a Imperiului, îndeosebi în Europa centrală, și se deosebește vizibil de cel prezent în siturile contemporane din zona balcanică, influențată puternic de civilizația greacă. Pe acest plan, locuirea cercetată acum corespunde aspectului dominant al civilizației romane în provincie. O notă specifică o aduce, așa cum s-a arătat deja, slaba prezență a materialului ceramic dacic, situație care se poate datora și investigației arheologice insuficiente.

O privire asupra descoperirilor arheologice pune în lumină anumite produse aduse din provincii bine dezvoltate ale lumii romane. Se pot include aici cele mai multe și mai frumoase vase *terra sigillata*, produse în Gallia centrală, la Lezoux, în prima parte a secolului II (vezi cap. III.3.1.), ca și anumite fibule de tip panonic specifice aceleiași perioade (vezi cap. III.3.d., pl. X, nr. 6 și pl. XI, nr. 7 – 9), statueta de argint (III.3.i, pl. XLVII – XLVIII) sau cea de bronz a lui Marte (III.3.i., pl. L, nr. 1), ca și unele piese de sticlă (vezi pl. XCI). Împreună cu alte piese, mai greu de depistat și datat, ele ilustrează un adevărat „prim val” de importuri în așezare. Este vorba de un fenomen bine cunoscut în lumea romană: în noile provincii, la început importurile de asemenea produse sunt relativ mai numeroase, căci producția locală abia se înfiripa și nu putea acoperi nevoile clienților.

Semnificativ, printre piesele ce pot fi datate în a doua jumătate a secolului II și în veacul următor asemenea importuri sunt simțitor mai puține. Nu putem invoca decât un fragment de vas *terra sigillata* originar din Gallia răsăriteană (Rheinzabern) și poate câteva piese artistice de bronz. În schimb, apare o producție proprie de diverse bunuri de consum, fabricate de atelierele locale. Cel puțin în cazul ceramicii, această realitate o dovedesc atât calitatea pasteii, cât și decorul specific al vaselor ștampilate sau chiar frecvența lor mare în perioada menționată. Se adaugă producția atelierelor metalugice ori a celor lapidare (vezi *infra*). Așadar, faciesul arheologic confirmă dezvoltarea localității, vizibilă după

o generație sau două de la întemeiere, și consolidarea unui mod de viață roman. Acoperirea progresivă a nevoilor vieții cotidiene cu produse proprii este un semn evident de maturizare a producției și a societății locale.

VI.2. VIAȚA ECONOMICĂ

Din punct de vedere social-economic, *vicus*-ul castrului de la Gherla a jucat rolul unui centru zonal, care influența viața așezărilor mai mici din împrejurimi (*Ardevan 1993a*, p. 112-113). Faptul este dovedit, între altele, de concentrarea materialului arheologic roman în localitate și de răspândirea lui în împrejurimi, pe teritoriul a numeroase sate (*Tudor 1968*, p. 236-239).

Desigur, o bună parte din ocupațiile locuitorilor Gherlei romane nu au lăsat urme arheologice identificabile. Despre agricultură nu putem ști mare lucru, dar ea trebuie să fi fost bine dezvoltată. Doar câteva unelte de metal (vezi III.3.g, pl. XXXVI/9 și XL, plus unele inedite) și două *signacula* de fier descoperite în castru (III.3.b., nr. 54-55), semne pentru marcarea vitelor, spun ceva despre importanța acestei ramuri economice. De asemenea, anumite cârlige găsite în mediu roman (materiale inedite; vezi de exemplu MNIT, inv. V 40971, 51079) dovedesc practicarea pescuitului, probabil pentru specii de pește mare, astăzi practic dispărute din Someș. Mai putem aminti râșnițele de piatră descoperite; spre exemplu, în muzeul orășenesc se păstrează două asemenea piese fragmentare – doar partea lor inferioară, *meta* – de dimensiuni medii (pl. XC).

Dar nu agricultura asigură rolul principal al așezării în zonă, ci tocmai ocupațiile neagricole. Gherla epocii romane a fost, cu siguranță, un important centru meșteșugăresc. Dacă prelucrarea diversificată a fierului poate fi doar postulată (căci ea nu putea lipsi dintr-o așezare cu specific militar), suntem mai bine informați despre activitatea unui atelier de bronzier. În vara anului 1982 (spre capătul de vest al secțiunii S2) s-au găsit nu numai foarte multe piese mărunte de bronz, majoritatea elemente din echipamentul militar, ci și fragmente înforme de bronz și piese rupte, depozitate în interiorul castrului, într-un punct din *retentura sinistra* (*Găzdac 1995*). Piesele fuseseră adunate spre a fi turnate și refolosite, iar depozitarea lor în castru trebuia să se fi petrecut după mijlocul secolului III, un asemenea gest fiind o practică curentă în epocă (*Isac 2003*, p. 106, 145). Iar în depunerile din turnul de est al porții *decumana* s-a mai găsit un mic creuzet de lut ce mai păstra urme de bronz în interior (MNIT, nr. inv. V 32716; vezi *Ardevan 2007a*). Există și urme certe ale unui atelier de fibule din același material (*Cociș 1995*, p. 384). Mai trebuie spus că numeroasele piese utilitare de bronz descoperite la Gherla susțin activitatea intensă a unor asemenea ateliere pe parcursul întregii epoci romane, ateliere dintre care cel puțin unul va fi funcționat chiar în castru. Dar o observație se impune: în localitate au lucrat cu siguranță meșteri ai bronzului, nu însă și artiști ai domeniului. Piesele artistice de

bronz cunoscute până acum (statuete, fragmente de statui mai mari, aplici, obiecte uzuale ornamentate etc.) sunt destul de puține și nu prezintă caracteristici deosebitoare (vezi III.3.e.2-3, pl. XX – XXIII ; III.3.i–j, pl. XLIX – LVI ; pl. XCIII – XCV); ele trebuie să fie piese aduse din alte centre, poate chiar din afara provinciei (*Ardevan 1983*, p. 403-404).

În schimb, meșteșugul ceramicii este bine atestat. Nu s-au descoperit aici până în prezent cuptoare romane de olari ori cărămidari, dar existența ultimelor este dovedită de numărul mare al cărămizilor șampilate cu numele unității, cărămizi produse pe loc chiar de trupă (*Miles 1997*, p. 9 și 48, nr. 21). Apariția lor și în afara castrului, adică în jurul lui și în unele localități mai depărtate (*Tudor 1968*, p. 236-239), ilustrează importanța acestei producții și vânzarea unor asemenea materiale altor utilizatori. Mai adăugăm că lutul – foarte bine ars – al acestor piese pare specific localității și dovedește indubitabil existența unor ateliere militare puternice. Desigur, vor fi existat și alte ateliere, dar lipsa de ștampile tegulare civile (fenomen comun în multe părți ale Daciei romane) nu permite deocamdată identificarea lor. În același sens amintim de un cuțit de tăiat lut, descoperit în așezare (vezi III.3.g; pl. XXXVIII, nr. 4).

Descoperirile de ceramică romană sunt foarte bogate pe cuprinsul Gherlei, îndeosebi în castru și în apropierea lui. Fragmentele de vase cu decor în relief, lucrate în tipare (*terra sigillata*), sunt puține, și cele mai multe sunt importuri din Gallia centrală, de pe la mijlocul secolului II p. Chr. (vezi III.3.l; pl. LVII). Ceramica comună, bogată și diversificată, nu a fost studiată încă în întregimea ei; doar anumite observații empirice confirmă faptul că lutul și arderea acestor piese diferă de aspectele vizibile în alte mari așezări daco-romane (ca Napoca, Gilău, Cășeu, Porolissum etc.) și seamănă cu cea constatată la cărămizi și țigle, ceea ce atestă o producție locală. Trebuie remarcat aici un fragment de material diform dintr-o cană mare (păstrat la MNIT, nr. inv. V 31134), ce reprezintă un rebut – constituind, așadar, o dovadă directă pentru existența unor cuptoare de olar în preajma castrului. S-a mai remarcat faptul că această veselă de uz curent este în quasi-totalitate de tip roman provincial, cu analogii bune în mediile celto-romane din Europa centrală. Se cunoaște astăzi un singur exemplar de ceașcă dacică, descoperit în castru în 1982 (MNIT, nr. inv. V 31445, vezi pl. XCII). A fost mai bine studiată doar ceramica șampilată. Piese descoperite la Gherla prezintă anumite asemănări cu cele din alte situri ale Daciei nordice (fapt explicabil prin originea lor comună, din ceramica produsă de coloniștii celto-romani veniți din Noricum și Pannonia), dar și suficiente deosebiri – apte să dovedească existența unui atelier local. Se pare că această producție ia mare avânt în localitate pe la începutul secolului III (*Rusu-Bolindeț 1999*). Mai atragem atenția asupra unor statuete de lut, de calitate artistică foarte modestă (*Miles 1997*, p. 40 și 81, nr. 244, plus încă o piesă – vezi pl. LXXIV), ce trebuie să fi fost lucrate tot într-un atelier local. Puținele fragmente de vase glazurate reprezintă, desigur, produse aduse din atelierele unor centre mai mari.

Anumite categorii ceramice, deși slab reprezentate, trebuie să fi fost bunuri de largă utilizare cotidiană. Așa stau lucrurile cu amforele, *mortaria*, afumătoare (turibula) ori strecurătoare. Mai putem aminti aici fragmentele de mozaic pavimentar din lut ars ori un element de conductă de apă din același material (vezi fig. pl. IX și LXXI). Toate dovedesc un mod de viață roman. În așezare a existat cu certitudine și o producție de lămpi din lut ars: două fragmente de tipare pentru fabricat opaițe s-au descoperit aici (Muz. Gherla, piese inedite).

Cercetarea monumentelor din piatră oferă o viziune ușor diferită (Zăgreanu 2004, p. 84-160). Se cunosc de la Gherla destul de multe inscripții și sculpturi, ca și fragmente arhitectonice. Piesele au fost lucrate, în majoritate zdrobitoare, într-o variantă locală de calcar (așa-numitul “tuf vulcanic de Dej”) ori chiar în gresie din zonă, monumentele de marmură lipsind aici cu desăvârșire (Zăgreanu 2004, p. 85). Se remarcă apoi trăsături stilistice specifice, care dovedesc existența unor ateliere locale de prelucrat piatra și chiar a unor meșteri pricepuți. Materialele cunoscute arată că arta pietrarilor din așezarea romană de la Gherla a plecat tot de la modele celto-romane din Pannonia, de unde provenea și trupa însăși, dar a evoluat într-o manieră specifică. Există anumite deosebiri de stil și repertoriu între monumentele de aici și cele din alte centre ale Daciei Porolissensis. Se poate vorbi de o particularitate proprie a artei locale, așa că existența unor lapicizi locali destul de experimentați este dovedită (Zăgreanu 2004, p. 158-160). Se pare chiar că atelierele de aici, care la început au avut drept model centrul de la Napoca, au putut influența arta meșterilor pietrari din alte așezări cu specific militar ale Daciei nordice, precum Cășeiu ori Ilișua (Zăgreanu 2004, p. 158-160). Este însă de admis, teoretic, și o influență reciprocă, nu întotdeauna ușor de precizat în detaliile specifice. Notăm două trăsături care sunt specifice la Gherla: preponderența monumentelor funerare de piatră de mari dimensiuni și varietatea lor, ambele fiind semne ale unei prosperități a elitei sociale locale, principalul comanditar – îndeosebi militarii și veteranii (Zăgreanu 2004, p. 86, 158-159). Dar cronologia lor indică altceva decât evoluția ceramicii șampilate: cele mai multe asemenea monumente par a data din secolul II, chiar dinainte de războaiele marcomanice (Zăgreanu 2004, p. 158). Poate că ar trebui să ne gândim la o modă și un stil de viață încă dependente de modelele panonice și corelate cu importurile încă frecvente de vase de lux *terra sigillata*. Secolul III, când ceramica șampilată predomină în așezare, pare a fi avut alte gusturi și mai puține resurse pentru mari monumente sepulcrale, ceea ce ar putea indica și o anumită evoluție socială: afirmarea unei elite locale noi, cu mijloace mai modeste și cu alt comportament cultural.

Nu putem trece cu vederea prezența în castru a numeroase monumente funerare fragmentare. Câteva asemenea piese lapidare s-au găsit pe berma castrului, semn că au fost refolosite cândva, mai curând la izolarea bermei decât la zidul de incintă (Hügel 2003, p. 132); dar multe au apărut în interior, depozitate în *retentura* castrului. Acestea din urmă pot fi interpretate ca material litic

adus acolo spre a fi refolosit în diferite construcții (*Isac 2003*, p. 45, 94; *Hügel 2003*, p. 132-133). Descoperirile ilustrează importanța acestor materiale refozibile, chiar în epoca existenței provinciei, precum și activitatea de construcție efectuată de militarii înșiși. Cum aceste depuneri în castru se pot data – pe considerente stratigrafice – spre sfârșitul funcționării lui, după mijlocul secolului III, putem considera majoritatea monumentelor aflate în această situație ca produse sensibil anterioare, probabil chiar în secolul II.

Locuitorii așezării romane de la Gherla au practicat cu siguranță numeroase alte meșteșuguri, dar datele arheologice despre acestea sunt prea puține. Doar ca exemplificare, sticla a fost cunoscută (III.3.m; pl. LXXVII – LXXIX), la fel și pietrele semiprețioase gravate (III.3.n; pl. LXXX – LXXXI), dar nu avem nici un indiciu despre ateliere locale de acest profil. De asemenea, uneltele de lemnar găsite (III.3.g; pl. XXXV, nr. 1 și XXXVIII, nr. 1-2) sunt singura dovadă directă a acestei ocupații, deși lemnăritul era foarte practicat.

În orice caz, așezarea avea ateliere numeroase și variate, ceea ce dovedește o piață activă și un comerț dezvoltat. Chiar dacă marele drum imperial de la Drobeta la Porolissum nu trecea pe aici, la Gherla se întâlneau căi rutiere importante: drumul roman dinspre Napoca de-a lungul văii Someșului Mic, cel spre Câmpie prin Hășdate (“drumul sării” din Evul Mediu) și cel spre nord-vest spre Bunești (*Fodorean 2005*, p. 175-181). Un pod de piatră exista cu siguranță peste râu, cam în aval de punctul “Stăvilă” din vremurile noastre (observații empirice ale lui I. Chifor, comunicate nouă în 1982; vezi și *Fodorean 2005*, p. 177). Prezența unor construcții romane importante în jurul orașului modern, cum sunt cele de la “Corobăi” (*Ardevan 1982*, p. 287) ori cele de pe dealul Băița (*Tudor 1968*, p. 238; *Fodorean 2005*, p. 180), sugerează o rețea de drumuri de acces. De asemenea, apele termale de la Băița au fost cunoscute de romani, dar nu știm dacă și cum le-au folosit (*Tudor 1968*, p. 238). Din toate aceste motive, este imposibil ca așezarea antică să nu fi avut târguri periodice; ele jucau desigur un rol important și antrenau populația din numeroase localități înconjurătoare – fapt dovedit de răspândirea materialelor arheologice romane în zonă.

Dar cele mai bogate informații despre viața economică a localității romane le oferă studiul circulației monetare (*Ardevan 1993a*).

Cu peste 360 de monede antice cunoscute, locuirea romană de la Gherla contează ca una bine documentată numismatic. Dintre acestea, 23 piese sunt emisiuni din epoca Romei republicane ori ale Imperiului timpuriu, dinainte de cucerirea Daciei. Împreună cu câteva monede dacice, toate acestea nu sunt decât emisiuni vechi, folosite încă în vremea provinciei (*Ardevan 1993a*, p. 112). Cea mai mare concentrare de monede o reprezintă emisiunile lui Traian – fapt care ilustrează întemeierea așezării și avântul ei îndată după cucerire. Din vremea lui Hadrian și Antoninus Pius datează un procentaj important de piese, chiar dacă – proporțional – ele nu mai marchează un avânt similar celui traianic. Putem

considera, așadar, că noua așezare cunoaște tot vremuri de prosperitate și o evoluție ascendentă, lucru confirmat de sporirea procentului monedei mărunte de bronz. Un reflux puternic se observă pentru anii lui Marcus Aurelius și Commodus, intrările de monedă nouă se reduc dramatic, dar fenomenul este firesc: este vremea devastatoarelor războaie marcomanice, a ciumei și atacurilor barbare frecvente (*Ardevan 1993a*, p. 112-113; *Găzdac 2002*, p. 78).

Prima treime a secolului III, epoca dinastiei Severilor, se remarcă printr-un nou avânt al circulației monetare, chiar dacă ea se modifică simțitor: predomină monedele de argint depreciat, apar emisiuni ale unor orașe autonome din Orient etc. Este de fapt ultima perioadă de prosperitate și siguranță a provinciei Dacia, vizibilă și la Gherla (*Ardevan 1993a*, p. 113; *Găzdac 2002*, p. 78). Studiul descoperirilor monetare arată nu numai o nouă prosperitate economică, ci și lărgirea legăturilor comerciale ale așezării, prezența unor negustori greco-orientali – fenomen specific tuturor provinciilor dunărene sub Severi (*Balla 2000*, p. 103-113; *Găzdac 2002*, p. 41, 72). Dar apar și semnele viitoarei crize: piese suberate ori din argint depreciat, restrângerea folosirii bronzului, calitatea mai slabă a numerarului circulant în general (*Ardevan 1993a*, p. 113, 117; *Găzdac 2002*, p. 83-86, 91-93).

După anul 235, odată cu izbucnirea anarhiei militare, evoluția economiei monetare la Gherla cunoaște un declin rapid și ireversibil. Numărul monedelor se reduce drastic, totuși seria monetară continuă – cu unele întreruperi – până la Aurelian. Numai în anii lui Filip Arabul (244-249) se produce o scurtă revigorare, numărul descoperirilor monetare crescând iarăși. Desigur, ne aflăm în fața unei conjuncturi speciale, anume sprijinirea provinciei de către guvernul central după atacul carpic din 246-247 și introducerea în circulație a monedelor locale de bronz cu legenda *Provincia Dacia*. Aproape toate emisiunile lui Filip Arabul găsite la Gherla sunt astfel de piese. Dar fenomenul nu s-a mai repetat, semn că nu poate fi vorba de o redresare adevărată (*Ardevan 1993a*, p. 113, 115, 117). Așezarea a cunoscut atunci momente grele, de sărăcire și de reducere a nivelului de civilizație. Totuși, lipsesc semnele unor distrugerii violente de amploare. Lipsa de material arheologic specific acestei perioade (*Cociș et alii 1992*, p. 113, 115, 117) vine să confirme situația indicată de aspectele numismatice.

În urma constatărilor formulate mai sus, putem afirma că locuirea romană de la Gherla a constituit un centru economic important în zonă, deși nu a atins nivel urban. În jurul castrului alei a doua de panoni a existat o așezare bine închegată, un târg ori o comună mare, care a cunoscut o varietate remarcabilă de activități economice neagricole și chiar unele preocupări artistice. Aici se desfășura un comerț intens, iar legăturile economice ale așezării se întindeau în tot bazinul mijlociu al râului, între orașul Napoca și confluența celor două Someșuri. Această așezare a fost un nucleu activ al romanizării Daciei nordice și al introducerii ei în economia monetară a Imperiului Roman.

VI.3. POPULAȚIA

Nu se poate aprecia numărul locuitorilor din *vicus*, odată ce nici măcar întinderea lui nu este cunoscută. Dar inscripțiile și anumite materiale arheologice ne oferă o idee despre structura etnică a populației.

În mod obișnuit, așezarea civilă de lângă un castru cuprindea în primul rând familiile soldaților, meșteșugarii care lucrau pentru aceștia, negustorii și prestatorii tuturor serviciilor necesare, atât acestora, cât și civililor. Componenta și formele de civilizație ale acestei comunități depindeau însă și de originea etnică a militarilor, de natura relațiilor cu băștinașii ori de relațiile comerciale prioritare ale așezării (*Sommer 1988*, p. 490).

Pe baza diplomei militare din anul 123, I. I. Russu susținea că primii locuitori statornici ai noii așezări trebuie să fi fost veterani (*Russu 1973*, p. 77). Foarte probabil că titularul diplomei, *Glavus Navati filius*, un celt din Sirmium (Pannonia de sud-est), constituie cel mai bun exemplu în acest sens. Soția veteranului *Glavus* poartă numele, de aceeași origine, *Iubena Bellagenti filia*, *Eravisca* (IDR I 7 = *DiplD VII*). Iar *Sepenestus Rivi filius Cornon* este tot de neam celtic, lăsat la vatră în anul 133 din *cohors I Britannica* (cu sediul la Cășeu) și stabilit apoi la Gherla, ca veteran; dar el a fost recrutat în Britannia, din populația celtică a corinilor, prin anii 108-113. Aceștia trei sunt veterani și coloniști de origine celtică, doi din Pannonia și unul din Britannia, stabiliți de timpuriu în așezarea civilă de la Gherla.

Onomastica locuitorilor ne furnizează exemple variate. Vom invoca doar câteva, citând inscripțiile după numărul din catalogul nostru (III.3.b). O *Aelia Ingenua* (nr. 26) face parte dintr-o familie încetățenită sub Hadrian (*Russu 1948*, p. 269), iar un *Suriacus* (nr. 11) pare a fi de origine siriană. Tracii sunt bine atestați în mediul local (*Brisenus*, *Bitus*, *Dines*, *Ditugentus*, *Mucapa*, *Pisusus* etc. – nr. 12, 15, 28, 32, 46, 51), dar apar și illyri (*Dasas*, *Lossa*, *Scenobarbus* – nr. 29, 51), celți (*Consius*, *Deccia*, *Tato* – nr. 8, 33) ori chiar un nume grecesc (*Daphne* – nr. 14). Însă majoritatea zdrobitoare a numelor cunoscute sunt de tip roman, atât pentru *cives Romani* cât și pentru peregrini. Este semnificativă lipsa antroponimelor grecești (cu unica excepție pomenită mai sus).

Apare evidentă ascensiunea multor locuitori la condiția de cetățean roman; Ulpii (nr. 9, 16, 24, 25) și Aelii (nr. 15, 16, 26, 32, 34) ori Aurelii (nr. 3, 8, 10, 15, 18), numele cele mai frecvente, indică pe noii cetățeni ori pe urmașii lor, precum și rolul mare al armatei în accesul la condiția de cetățean roman – fenomen de masă până la 212, care contribuie la generalizarea unei *forma mentis* romane (*Jacques*, *Scheid 1990*, p. 213-216). Totuși, înainte de edictul lui Caracalla din anul 212, numeroși locuitori erau încă de condiție juridică peregrină, chiar dacă duceau un mod de viață roman și se exprimau constant în latină. Este un aspect absolut firesc într-un mediu legat de castrul unei trupe

auxiliare. Ca pretutindeni, romanizarea acestora din urmă se va desăvârși în prima parte a secolului III.

În inscripția CIL III 6246 (nr. 16 din catalogul nostru) apare un gradat anonim din legiunea XIII Gemina, care, împreună cu două femei, *Aelia Paulina* și *Ulpia Dubitata*, înalță un monument funerar părinților lor (*filiis parentibus pientissimis*). Diferența de gentiliciu este surprinzătoare, dar credem că ea se poate explica. De fapt, numai una este sora militarului, cealaltă putând fi soția acestuia. Așa încât expresia pomenită mai sus dă glas doar sentimentelor îndurerate și solidarității familiale. Foarte probabil ca bărbatul înrolat la Apulum să fi fost originar din localitatea de la Gherla, iar în epoca inscripției (domnia lui Caracalla) el putea fi căsătorit legal.

Referitor la prezența elementului autohton, dacic, nici o indicație epigrafică nu se poate pune în legătură cu indigenii preromani. Din materialul arheologic cunoscut, doar câteva piese ceramice aparțin cu siguranță acestora (vezi *supra*). Cel puțin deocamdată, deducem că rolul lor în această așezare apare ne semnificativ. De asemenea, aportul greco-oriental este ca și absent; nici măcar unicul nume grecesc cunoscut până acum nu denotă automat o prezență de acest fel, căci în societatea romană funcționa o puternică modă filogreacă (*Ardevan 1998b*, p. 246). Așa că, din punct de vedere etnic, așezarea antică de la Gherla apare ca una romană provincială de tip occidental, cu o componentă celto-romană vizibilă pe parcursul întregii sale existențe. În această lumină, ea pare mai « provincială », de mixtură, dar mai puțin marcată de influențele orientale decât societățile marilor centre cosmopolite ori chiar ale unor garnizoane auxiliare din provinciile europene de frontieră. Subliniem concordanța dintre aspectul etno-cultural al comunității civile și compoziția trupei din castru.

VI.4. CÂTEVA DATE DESPRE VIAȚA SPIRITUALĂ

Cercetarea vestigiilor acestei locuiri oferă informații nu doar despre o viață materială de tip roman, ci și despre o intensă viață spirituală de aceeași factură, cu multiple forme de manifestare.

Limba vorbită curent și cunoscută de locuitori era, firește, cea latină. În această așezare nu au apărut mărturii despre folosirea în scris a vreunei alte limbi, ca greaca, palmyreana ori siriana. Scrisul era bine răspândit, așa cum o dovedesc fragmentele cursive păstrate (*Gudea 1987*, p. 101, nr. 33-35) și un *stylus* de fier găsit în săpături (MNIT, inv. V 40956) ori numărul destul de mare de inscripții cunoscute (vezi III.3.b). Atât limba cât și grafia acestora sunt în general corecte, de bună calitate, semn al unei romanizări profunde a locuitorilor; însăși existența unei culturi epigrafice indică aceeași realitate.

Este interesant de relevat că la Gherla există dovezi despre cultivarea și prețuirea literaturii în societatea locală. Ne referim la două pietre funerare,

fragmentare, cu text versificat (III.3.b, nr. 19 și 26; vezi și *Funeraria 2003*, p. 173-174, nr. 4-5). Conținutul atestă, pentru comanditari și pentru mediul lor, o anumită cultură literară, ca și prețuirea acestei culturi în societate – odată ce familiile defuncților fac paradă de ea prin intermediul monumentului funerar (*Funeraria 2003*, p. 97-98, 103). Acest aspect de civilizație presupune și existența unor forme de învățământ în așezarea civilă, ceea ce nu poate fi demonstrat cu argumente, dar este logic și necesar. Ideea importanței culturii este ilustrată și de figurația de pe un perete de ediculă funerară, unde este reprezentată o întregă familie, iar tatăl apare ținând în mână un *volumen* (III.3.f.2; pl. XXVII, nr. 2).

Despre religia locuitorilor multe informații oferă descoperirile de piese arheologice și inscripțiile. Cele mai multe atestări se leagă de cultele greco-romane. Din perioada timpurie de funcționare a castrului datează o statueta de bronz reprezentându-l pe zeul Mars (*Marinescu, Pop 2000*, p. 30, nr. 10). Tot așa se datează și o statueta de argint a unui captiv german, care trebuie să fi aparținut unui grup sculptural ce glorifica cucerirea Daciei, foarte probabil corelat cu cultul imperial (*Ardevan 1999*). Alte monumente nu se pot data decât vag, în faza existenței castrului de piatră, deci după anul 140. Există inscripții (III.3.b. nr. 2-6) și reprezentări plastice (III.3.f.1 ; pl. XXV, nr. 2) pentru Iupiter. Mai sunt atestați, prin reprezentări plastice, Apollo (*Marinescu, Pop 2000*, p. 32, nr. 12), Liber Pater (*Pop 1972a*, p. 175, nr. 2), Minerva (*Marinescu, Pop 2000*, p. 154, nr. 262), Venus (*Marinescu, Pop 2000*, p. 91-92, nr. 102) ori un satir (*Marinescu, Pop 2000*, p. 55, nr. 44). Hercules (CIL III 832) și Silvanus (AE 1960, 223) sunt documentați epigrafic. Toate acestea ilustrează panteonul roman clasic, universul religios comun pentru lumea provincială și îndeosebi pentru mediul militar. Cultele orientale, ajunse la mare modă și vastă răspândire în secolele II – III (*Turcan 1998*, p. 23-42), nu apar aproape deloc în așezarea romană de la Gherla; se cunoaște de aici o statuie a Cybelei (*Buday 1916*, p. 118-120), dar această zeiță era de mult general acceptată în spiritualitatea societății romane (*Popescu 2004*, p. 157). În schimb, sunt elemente care sugerează practici și credințe celtoromane: o statueta de bronz a lui Mercurius cu *torques* de argint (*Marinescu, Pop 2000*, p. 45, nr. 34), o placă de bronz cu imaginea zeiței Nantosuelta (*Nemeti 1998*, p. 95-98), reprezentarea lui Iupiter Taranis victorios asupra monstrului anguiped pe o armură de paradă (*Nemeti 2003*), ori o inscripție pentru Hercules Magusanus (AE 1977, 704). Un alt monument epigrafic, datat în anul 216, cuprinde o dedicație generală pentru toți zeii – *dis deabusque immortalibus* (CIL III 12539). Așadar, se poate afirma că viața religioasă din această localitate daco-romană era dominată de cultele romane tradiționale, iar influențele occidentale erau aici singurele aporturi alogene vizibile.

În cadrul garnizoanei, rolul comandantului (*praefectus alae*) în oficierea cultului va fi fost considerabil (*Popescu 2004*, p. 299, 301). De asemenea, este evidentă înclinația locală spre acele divinități care exprimă loialitatea politică,

dorința unei apărări eficiente împotriva barbarilor, dar și bucuriile vieții civilizate (Popescu 2004, p. 224, 300, 304). Sunt trăsături comune vieții religioase din mediile cazone de frontieră (Popescu 2004, p. 333 sq.).

O ceașcă dacică fragmentară din epoca provinciei (vezi pl. XCII) documentează o prezență a băștinașilor în viața așezării (vezi și Benea 2003, p. 245-246), dar se înțelege de la sine că acesta nu dovedește păstrarea unor credințe și rituri dacice.

Două piese ceramice cu semne paleocreștine (III.3.1; pl. LXXV) atestă existența unei comunități de creștini, încă din a doua jumătate a secolului II, și chiar dezvoltarea ei în veacul următor. În condițiile absenței unor prezențe orientale, progresul noii religii în așezarea de la Gherla este cu atât mai remarcabil și trebuie încadrat printre influențele lumii latinofone din centrul Europei (Ardevan 1998, p. 35-36). Dar trebuie exclusă dintre dovezile paleocreștine o lampă de bronz, datată eronat în secolele V – VI (III.3.o; pl. LXXXIII, nr. 3), de fapt o piesă păgână obișnuită din epoca provinciei (Diaconescu 1995, p. 286, nota 32).

O altă sursă privind viața spirituală o constituie manifestările artelor plastice, dat fiind că arta locală este una romană provincială, ca de altfel în toată Dacia romană (Macrea 1969, p. 345-358).

Referitor la arhitectura romană din această așezare nu știm, din păcate, nimic; nici un edificiu nu a fost dezvelit în întregime ori studiat, nici un fragment arhitectonic nu se distinge prin caracteristici speciale, așa că tot ce putem afirma este existența unor construcții de zid în maniera generală din provinciile europene de frontieră. Nici din pictura epocii nu a supraviețuit nimic. Suntem mai bine informați doar asupra sculpturii. Alături de manifestările artei religioase, amintite mai sus, trebuie să poposim asupra monumentelor funerare, mult mai numeroase (vezi și III.3.f.2).

Cum era de așteptat, cele mai multe sunt stelele – 24 exemplare, toate fragmentare (Zăgreanu 2004, p. 99-108, 110-115, 126-127; Zăgreanu 2006, p. 53-54). Se cunosc și 12 fragmente de edicule (Zăgreanu 2004, p. 91-99; Zăgreanu 2006, p. 54-55; Zăgreanu, Meșter 2006, p. 66), trei elemente de pilastru (Zăgreanu 2004, p. 115-117) și alte diferite fragmente dispartate din edificii funerare impozante – precum un *arcosolium* (Zăgreanu 2004, p. 120), patru bucăți de plăci ornamentale (Zăgreanu 2004, p. 121-124) și un mic fragment dintr-un medalion lucrat aparte (Zăgreanu 2004, p. 114-115). Mai menționăm o statuie funerară, foarte deteriorată (Zăgreanu 2004, p. 90). Leii funerari, atâți cât se cunosc, aparțin unor coronamente de la alte monumente, îndeosebi stele (Zăgreanu 2004, p. 103-104, 110-111, 118-119). Toate tipurile de monumente sunt romane, iar analogiile lor cele mai apropiate apar în spațiul panonic (Zăgreanu 2004, p. 158-160).

Tot integral romană este și decorația monumentelor cunoscute acum. Dintre reprezentările mai semnificative reținem câteva: Attis, Amor cu ghirlandă,

banchetul funebru, căruța, grupul familial ori numeroase reprezentări de cai și călăreți (absolut firești într-un mediu marcat de prezența unei unități de cavalerie). Pentru valorile prețuite de societatea vremii sunt edificatoare mai ales imaginea în relief a unei lupte de gladiatori (Zăgreanu 2004, p. 158-160) și două reprezentări de personaje purtând togă – o statuie funerară amintită mai sus și un basorelief (Zăgreanu 2004, p. 121-122). Ne mai reține atenția o stelă cu *Lupa Capitolina* (Pop 1974). Toate dovedesc o mentalitate frecventă printre militarii și veteranii celto-romani, ce implica etalarea mândriei de a fi roman (*Funeraria 2003*, p. 167-169; Popescu 2004, p. 122-123).

Cercetarea monumentelor de piatră dovedește existența la Gherla a unor ateliere și a unor trăsături stilistice specifice (de certă sorginte norico-panonică), ce și-au exercitat influența pe un spațiu mai larg în nordul Daciei (Zăgreanu 2004, p. 158-160). Arta sculpturală locală pare să fi cunoscut un moment de vârf spre mijlocul secolului II p. Chr., perioadă din care datează majoritatea monumentelor de mari dimensiuni (Zăgreanu 2004, p. 86, 158-160). Nu trebuie uitat însă că produsele artei plastice locale sunt operele unor artizani locali, modești; ele rămân la un nivel comun al sculpturii provinciale, fără a atinge o calitate artistică deosebită.

Aceleași gusturi și aceeași mentalitate o atestă și statuaria în bronz, mult mai puțin păstrată. Câteva fragmente (vezi pl. XCIII – XCV) dovedesc existența chiar a unor piese de mari dimensiuni, desigur statui imperiale (Popescu 2004, p. 250-251). Reprezentările în bronz ale unor divinități au fost amintite anterior, la fel și statueta de argint a unui captiv germanic. Dar descoperirile sunt prea puține și nu permit a se presupune vreun atelier local; același lucru se poate spune și despre puținele pietre gravate (vezi pl. LXXX – LXXXI).

Tabloul spiritualității din așezarea romană de la Gherla ar trebui completat cu riturile și practicile funerare. Din păcate, și în acest domeniu descoperirile sunt surprinzător de sărace (*supra*, cap. V. 3). Este interesant că până acum nu s-au descoperit sarcofage, ceea ce pare a indica preponderența ritului incinerăției. În acest context însă trebuie luată în calcul și existența mormintelor cu sicrie de lemn, ale căror urme se păstrează mai greu. Anumite informații de la începutul secolului XIX sugerează și apariția unor morminte de inhumație (*RepCluj*, p. 215). Dacă cercetările ulterioare o vor confirma, prezența pe scară largă a incinerăției s-ar putea corela cu un mediu vest-provincial mai conservator, mai puțin deschis inovațiilor – trăsătură ilustrată și de lipsa prezențelor orientale.

În concluzie, se poate afirma că în așezarea romană de la Gherla s-a dezvoltat o cultură și o *forma mentis* de bună factură romană și de un nivel apropiat celui urban din Dacia. Trăsăturile ei dominante sunt cele romane de expresie latină. Influențele orientale practic lipsesc, ceea ce subliniază caracterul mai provincial și mai puțin cosmopolit al așezării. În schimb, sunt evidente trăsăturile de spiritualitate gallo-romană, pe toată durata locuirii, ceea ce susține continuarea recrutărilor de celți romanizați, din Pannonia și nu numai. Iar valorile

cultivate aici sunt cele comune societății romane provinciale, îndeosebi din provinciile europene de frontieră (*Ardevan 2007c*).

O decădere a valorilor și a spiritualității tradiționale în vremea mării crize din secolul III este sugerată și la Gherla de dispariția inscripțiilor lapidare, dar mai ales de re folosirea a numeroase fragmente epigrafice și sculpturale în interiorul castrului (*Ornstein 1903*, p. 111; *Ardevan 1993*, p. 222). Ca și în alte cazuri (*Hügel 2003*, p. 132-148), acest nou fenomen indică nu doar disfuncții economice și pericole iminente, ci și o anumită disoluție culturală, părăsirea vechilor reguli și interdicții (*Hügel 2003*, p. 162-163), proces specific acelor ani frământați.

VII. DESPRE SOARTA CASTRULUI ȘI A AȘEZĂRII DUPĂ 275

După retragerea aureliană, fortificația romană de la Gherla și-a pierdut rosturile militare și nu mai putea fi întreținută, *ala II Pannoniorum* fiind mutată în sudul Dunării, la Oescus (*Wagner 1938*, p. 62). Odată cu ea au plecat mulți locuitori – în primul rând familiile militarilor și cei strâns legați de activitatea unității. Mai putem adăuga aici pe membrii elitei sociale locale, poate și pe alții. Dar numeroși locuitori, țărani și meșteșugari – în general mici producători, din păturile inferioare ale societății – au rămas pe loc. Ca și alte castre din Dacia, cel de aici s-a ruinat treptat, fără a se putea sesiza un moment anume al vreunei distrugerii violente. Desigur, locuitorii din jur, daco-romani ori alogeni, vor fi luat și refolosit treptat ceea ce mai puteau utiliza din obiectele rămase (*Protase 2000*, p. 198). Dar structurile de piatră au fost afectate și distruse mai ales în epoca modernă, ca material de construcție ori ornament, o dată cu avântul urban al Gherlei.

Cel mai spectaculos element oferit de cercetarea puținelor vestigii databile este tocmai continuitatea așezării daco-romane în perioada postaureliană, după retragerea trupei și părăsirea castrului (*Protase 2000*, p. 144-145, nr. 103).

Cercetările arheologice, efectuate până acum aproape numai în interiorul fortificației, n-au putut găsi un nivel arheologic postroman. Numai unele fragmente ceramice (MNIT, inv. V 31654, 31674) par a ilustra o locuire sporadică, discontinuă, între zidurile fostei cetăți pe parcursul secolului IV (*Protase, Ardevan 1983*, p. 302-303).

Dar situația în așezarea civilă limitrofă trebuie să fi fost diferită. Monede romane târzii de bronz s-au semnalat aici îndată după 1960. Cel dintâi care a remarcat continuitatea circulației monetare la Gherla a fost D. Protase (*Protase 1966*, p. 178), este drept pe baza a foarte puține piese. De atunci, numărul descoperirilor a crescut considerabil. De la Gherla provine și un tezaur cu peste 80 de monede romane de bronz din secolul IV, găsit în anul 1974 lângă castru, între albia Someșului Mic și pârâul care se varsă în acesta lângă Băița (pentru poziția lui, vezi cap. III.3.c.2). În ciuda dimensiunilor sale modeste, acest tezaur este cel mai mare de acest fel din Transilvania postromană. El cuprinde, alături de câteva piese din secolul III, monede de bronz dintre anii 330-383, emise în câteva monetării occidentale (Lugdunum, Arelate, Roma), dar mai ales din ateliere din zona Illyricum (Aquileia, Siscia, Sirmium) și estul Peninsulei Balcanice (Thessalonic, Constantinopol). Prezența lui dovedește o continuitate de

viață în așezarea antică de la Gherla și păstrarea unor legături economice cu Imperiul (*Chirilă, Gudea 1982*, p. 131-133; *Protase 2000*, p. 64-66).

Alte vreo 20 de piese similare se știe acum că provin de pe cuprinsul așezării. Iar asemenea descoperiri apar în continuare, relativ frecvent, peste tot prin orașul modern, mai cu seamă prin grădinile din partea lui de sud (*Chirilă, Chifor 1979; Chirilă, Chifor 1980*).

Studierea tuturor acestor monede arată clar că seria descoperirilor continuă după Aurelian cam cu aceeași intensitate, până la Theodosius cel Mare (sfârșitul secolului IV). Un anumit avânt, remarcabil în condițiile date, se înregistrează spre mijlocul veacului, în vremea împăratului Constantius II (337-361). Piese de acest fel mai apar și în satele vecine, dar izolat (*Ardevan 1993a*, p. 116). Rezultă că locuirea de tip roman continuă în vechea așezare civilă de lângă castru (*vicus*); mai mult, așezarea de aici joacă în continuare rolul unui mic centru zonal, unde se adună meșteșugari și negustori, unde pătrunde și se folosește moneda mărunță de bronz a Imperiului târziu (*Ardevan 1993a*, p. 115-117; *Chirilă, Gudea 1982*, p. 130-133; *Protase 2000*, p. 55-56, 62-67). Descoperirile din jur, și mai ales cele de la Iclod, unde s-a aflat și un mic depozit cu 23 de asemenea monede (*Gudea, Ardevan 2003*), ilustrează convingător această realitate.

Este drept că acest fenomen, de menținere a unei economii de schimb pe bază de monedă – deci și a unei mici producții de mărfuri – și implicit a unui mod de viață roman, nu poate fi amplu ilustrat, deocamdată, cu material arheologic (*Chirilă, Gudea, Stratan 1974*, p. 90-91; *Butnariu 1988*, p. 150; *Protase 2000*, p. 39-40, 63). În acest sens, acum putem menționa doar un opaiț de lut, fabricat și folosit în secolul VI (*Lychnus 2006*, p. 84, nr. 278); dar nu e sigur că obiectul acesta provine de la Gherla. De fapt, și la Gherla se folosesc în continuare și nu încetează să se producă anumite vase ceramice din perioada romană, așa cum se constată și în alte părți din Dacia postromană. Monedele din sec. IV sprijină această realitate, în ciuda faptului că nu totdeauna, tipologic, se poate face o separare certă între unele vase romane târzii și cele postromane (*Protase 2000*, p. 29-31).

Monedele încetează să mai pătrundă în așezarea daco-romană târzie de la Gherla după apariția hunilor. Desigur, acest lucru nu înseamnă neapărat încetarea locuirii, ci doar ruperea legăturilor tradiționale cu lumea romană din sudul Dunării, ca și disoluția economiei monetare într-o societate sărăcită și ruralizată (*Ardevan 1993a*, p. 116). Evident, aceste procese implică abandonarea meșteșugurilor și ocupațiilor neagricole din epoca provinciei, care produceau pentru a vinde pe piață (*Chirilă, Gudea 1982*, p. 130). Sfârșitul locuirii antice de la Gherla rămâne a fi precizat de viitoarele cercetări arheologice.

Nu avem dovezi directe referitoare la religia locuitorilor din așezarea postromană de la Gherla. Dar lipsesc orice urme certe de practicare a păgânismului tradițional. Pe de altă parte, la Gherla exista o comunitate creștină încă din

vremea provinciei. Iar obiecte paleocreștine din secolele IV-VI se cunosc în localități apropiate (*Gudea, Ghiurco 1988*, p. 143, 145-146, 153, 161, 173, 181-184, 190). Așa că nu ne putem îndoii că în sânul acestei comunități creștinismul ajunsese să se afirme și chiar să domine.

Așadar, după abandonarea Daciei aici a continuat să trăiască o populație romană, care nu a încetat să practice o economie monetară și o civilizație de tip roman, în forme modeste. Menținerea acestei locuri este certă până spre sfârșitul secolului IV.

VIII. DESPRE LOCUL UNDE SE AFLĂ MATERIALUL ARHEOLOGIC

Datorită vicisitudinilor istorice, cercetarea și păstrarea descoperirilor arheologice romane de la Gherla s-au desfășurat, așa cum am văzut, discontinuu și nu totdeauna în condiții favorabile. Starea lor nesatisfăcătoare se oglindește și în dispersarea materialelor arheologice salvate, păstrate astăzi în mai multe colecții, din diferite localități.

VIII.1. MUZEUL ORĂȘENESC GHERLA

Încă de la înființare, acest muzeu a manifestat interes și pentru arheologia locală. Săpăturile lui J. Ornstein și E. Orosz s-au făcut și cu sprijinul lui, iar descoperirile arheologice au ajuns, în mare parte, în colecția acestui muzeu (*Gazdovits 1996*, p. 106). Alături de această instituție specializată, mai existau și alte colecții arheologice în oraș, care cuprindeau și materiale romane. O colecție valoroasă a avut gimnaziul din Gherla, ulterior devenit liceul „Petru Maior” (*Ardevan 1998a*); piese romane mai dețineau și diverși particulari, ca de exemplu conții Wass din Țaga (*Ardevan, Zăgreanu 2006*, p. 60-61), cetățeanul T. Esztegár (*Gazdovits 1996*, p. 107) sau arheologul E. Orosz (*RepCluj*, p. 216). Numeroase monumente romane se află și astăzi zidite în edificii medievale sau moderne (CIL III 832-835; *Pop 1974; Zăgreanu, Meșter 2006*).

După 1948, muzeul a fost preluat de stat, primind și o parte din colecțiile particulare naționalizate. În vicisitudinile acelei perioade s-au pierdut numeroase materiale arheologice. Alături de diferite descoperiri ocazionale, cantități mai mari de material arheologic roman au mai ajuns la muzeu în timpul lucrărilor de construire a C.P.L. și al acțiunilor de salvare de pe amplasamentul castrului din anii 1960-1962, 1968, 1979. Tot în colecțiile Muzeului orășenesc au intrat unele materiale litice descoperite în anii 1980-1983, ca și majoritatea ceramicii comune rezultate din săpăturile întreprinse în 1981-1982. Aici se păstrează și artefactele provenite din cele mai recente săpături de salvare întreprinse în *vicus*.

VIII.2. MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

Obiecte provenind din situl roman de la Gherla au intrat în posesia acestei instituții încă din sec. XIX, mai întâi prin donații de la diferiți colecționari ori

cercetători, cum au fost K. Torma (*Ardevan 2007*, p. 183) și mai apoi E. Orosz (*RepCluj*, p. 216), sau din achiziții ocazionale.

Piese de la Gherla au mai ajuns la acest muzeu în perioada interbelică, în urma cercetărilor arheologice din 1937 (*Macrea 1949*, p. 233).

Dar cantitatea acestora a sporit considerabil abia în perioada de după 1960. Curând după reorganizarea modernă a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, el a primit și mare parte din colecțiile Muzeului din Dej; alături de piese mărunte, numeroase monumente de piatră de la Gherla au fost atunci inventariate, cu sigla D. Apoi, pe parcursul tuturor săpăturilor de salvare ce au urmat pe amplasamentul castrului, acțiuni în care instituția a jucat un rol important, muzeului clujean i-au revenit piesele cele mai valoroase. În anul 1971 anumite obiecte romane de la Gherla au fost transferate Muzeului Național de Istorie din București (vezi *infra*).

Chiar dacă numărul pieselor romane din colecțiile muzeului gherlean este astăzi mai mare, se poate spune că – prin calitatea materialelor deținute – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei rămâne cel mai important depozitar al vestigiilor așezării romane de la Gherla.

VIII.3. ALTE MUZEE ȘI COLECȚII

În vremea imperiului dualist, unele piese romane de la Gherla au ajuns în muzeele din Debrecen (*RepCluj*, p. 215, nr. 12) și Aiud (*RepCluj*, p. 215, nr. 12), preluate de la colecționari. Numeroase antichități de aceeași proveniență se păstrau la muzeul din Dej, inclusiv importante monumente de piatră; desigur, faptul se datora finanțării unor cercetări de către „Societatea de istorie, literatură și etnografie a Comitatului Solnoc – Dăbâca”, care își avea reședința la Dej (*Buday 1911*, p. 19). Acestea din urmă au fost transferate la muzeul clujean, așa cum s-a arătat mai sus (*RepCluj*, p. 215, nr. 12).

Înființarea Muzeului Național de Istorie a României la București (1971) a adus cu sine și transferul unor materiale arheologice, din colecțiile muzeelor din Gherla și Cluj, către această instituție. Astfel, unele piese de cea mai mare valoare (diploma militară din anul 133, sculpturi în piatră, armura de paradă, statuete și piese de bronz, arme etc.) se păstrează azi în expoziția principalului muzeu al țării. În plus, inscripția CIL III 12539 a fost încredințată Muzeului Pompierilor din București, deoarece părea a ilustra această activitate în antichitate (*Ardevan 1982*, p. 287).

Piese dispartate mai apar ocazional în posesia unor colecționari. Nu ar fi exclus ca investigații ulterioare să mai depisteze materiale arheologice romane din situl de la Gherla și la alți deținători, din țară ori chiar din străinătate.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

FIGURI

- Fig. 1. Harta Imperiului Roman la mijlocul secolului II p. Chr.** (după N. Gudea). Locul Daciei Porolissensis este marcat cu hașură.
- Fig. 2. Schema sistemului defensiv al provinciilor dacice** (după *Gudea 1997*).
- Fig. 3. Harta sistemului defensiv al provinciilor dacice la începutul secolului III p. Chr.** (după *Gudea 1997*). Castrul de la Gherla poartă nr. 97.
- Fig. 4. Harta provinciilor dacice cu așezarea triburilor barbare dușmane în jurul lor** (după *Gudea 1994*).
- Fig. 5. Harta provinciei Dacia Porolissensis cu fortificațiile romane** (după N. Gudea). 1. castru de legiune; 2. castru de cohortă; 3. castru de ală; 4. turn de observație.
- Fig. 6. Harta orașului Gherla cu poziția castrului roman, marcat C.R.** (după *RepCluj*).
- Fig. 7. Harta orașului Gherla** (după *Gazdovits 1996*).
----- Limita suprafeței de aproximativ $800 \times 1250 \text{ m} = 1 \text{ km}^2$, cumpărată în anul 1700 pentru fondarea orașului armean; 1. Zona castrului roman, azi acoperit de clădirile platformei Combinatului de prelucrare a lemnului (C.P.L.); 2. Locul străvechiului „vadum” roman; 3. Cazarma de cavalerie; 4. Capela internatului de băieți (inițial nu era separată prin stradă de internat); 5. Internatul de băieți, azi spitalul orașenesc; 6. Căminul de bătrâni; 7. Internatul de fete, azi liceu; 8. Clădirea gimnaziului inferior, din 1907 sediul „Uniunii Muzeului Armean”; 9. Catedrala armeano-catolică; 10. Casa dr. Szongott Kristóf; 11. Biserica Solomon; 12. Gara CFR; 13. Fostul cartier „Cocoșești” („Kakasváros”), azi cartierul „Pe sub deal”; 14. Fostul drum cu „14 cruci”, ce urca la capela Calvaria de pe Dealul Golgotei, azi „7 cruci”; 15. Cartierul „Șirul de Maiori” („Majorsor”); 16. Casa Karácsonyi, azi sediul Muzeului orașenesc; 17. Hotelul „Corona”; 18. Casa cu pietre sculptate din castrul roman; 19. Faimosul parc de odihnă și de distracții; 20. Baza sportivă a orașului; 21. Biserica și claustrul franciscan („Ferenc-rendiek”); 22. Catedrala română; 23. Locul renumitului târg de vite, azi modernul complex liceal; 24. Cartierul „Șirul Țiganilor” („Cigány-sor”); 25. Frumoasa troiță pe locul unde a fost biserica episcopală greco-catolică; 26. Cetatea Gherla („Martinuzzi”), azi penitenciar; 27. Cimitirul armean și capela; 28. Cartierul „Kandia”; 29. Fostul cimitir al cetății, azi cimitirul român și capela; 30. Mormântul vestitului haiduc Rózsa Sándor (1813-1878); 31. Locul „gherlei” străvechi (al „vadului” nordic), al barajului nordic și al morii de apă nordice.
- Fig. 8. Gherla. Schiță a orașului cu poziția castrului** (după *Ornstein 1902*).
- Fig. 9. Gherla. Schiță a orașului cu poziția castrului** (după *Gudea 1997*).
- Fig. 10. Gherla. Planul castrului** (după *Orosz 1907*).

Fig. 11. Gherla. Planul castrului cu secțiunile executate în anul 1968 (după D. Protase).

1. eroziunea produsă de apa Someșului Mic; 2. drum interior asfaltat al Combinatului modern; 3. gard din plăci de ciment; 4. construcții industriale; 5. centrala electrică a combinatului; 6. secțiuni și suprafețe arheologice din 1968; 7. zid roman de incintă, existent la 1968; 8. traseu presupus al zidului de incintă distrus.

Fig. 12. Gherla. Planul castrului cu săpăturile din anul 1979 (după Pop, Jungbert, Chifor 1980).

1. Combinatul de Industrializare a Lemnului Gherla (C.I.L.); 2. centrala electrică a C.I.L.; 3. gardul C.I.L.; 4. drum; 5. cale ferată industrială; 6. cultură de porumb; 7. vechiul canal al morii; 8. secțiuni arheologice; 9. gropi săpate de constructori pentru extinderea combinatului; 10. incinta castrului.

Fig. 13. Gherla. Plan de situație a săpăturilor executate în 1980 (după Protase, Ardevan 1983).

1. săpături 1979; 2. săpături 1980; 3. groapă modernă; 4. ziduri romane.

Fig. 14. Gherla. Plan de situație a săpăturilor executate în 1979, 1980 și 1981.

Fig. 15. Gherla. Planul castrului cu zid de piatră, cunoștințele din 1968 (după N. Gudea).

Fig. 16. Gherla, castru. Profilul secțiunii S1/1968 pe latura de est, malul de sud (după D. Protase).

1. humus modern (pământ negru gras); 2. pietre de râu; 3. pietre de carieră și moloz; 4. nivel de călcare antic și humus antic; 5. prundiș; 6. urmă de zid antic scos; 7. zidul de incintă al castrului; 8. șanț de apărare, umplut cu pământ negru; 9. putregai de lemn în umplutura șanțului fazei de pământ; 10. prundiș de râu, nederanjat; 11. pământ castaniu cu slabe urme arheologice; 12. lentilă de nisip și prundiș; 13. pământ negru cu urme antropogene; 14. valul castrului de pământ, nivelat.

Fig. 17. Gherla, castru. Profilul secțiunii S3/1968 pe latura de sud (după D. Protase).

1. humus modern; 2. pământ negru, deranjat; 3. nivelul antic; 4. umplutura șanțurilor de apărare ale castrului (pământ negru); 5. pietre de carieră cu moloz; 6. pietre mărunte de râu și prundiș; 7. zidul de incintă al castrului de piatră (scos); 8. zidul unei clădiri din faza castrului de piatră (scos); 9. pământ castaniu compact, nederanjat; 10. prundiș aluvionar și pământ galben nederanjat; 11. valul castrului de pământ, nivelat.

Fig. 18. Gherla, castru. Profilul secțiunii S1/1979 pe latura de est (după Pop, Jungbert, Chifor 1980).

1. pământ decopertat prin lucrările de construcții; 2. zid de incintă; 3. pământ negru, nivel de călcare actual; 4. strat de dărâmături; 5. strat steril; 6. strat nisipos fin; 7. umplutura șanțului exterior de apărare; 8. umplutura șanțului interior (faza de pământ).

Fig. 19. Gherla, castru. Profilele secțiunilor S1/1980, S2/1980, S3-4/1980 (după Protase, Ardevan 1983).

1. humus vegetal; 2. strat de cultură; 3. pământ compact negru-castaniu, fără urme arheologice; 4. prundiș aluvionar; 5. var și dărâmături; 6. arsură și cioburi

mărunte; 7. pietre; 8. fragmente ceramice; 9. zid roman; 10. groapă modernă; 11. *opus signinum*; 12. loc de zid roman scos.

Fig. 20. Gherla, castru. Profilul secțiunii S5/1982 pe latura de est și vedere orizontală (după R. Ardevan).

1. sol natural deranjat de plug; 2. strat de cultură (nivel de construcție); 3. pământ lutos, sărac în vestigii; 4. pământ negru; 5. pietriș cu granulație mare; 6. balastru steril (pietriș); 7. nisip fin portocaliu-roșcat (arsură ?); 8. apă (pânza freatică); 9. emplecton de zid cu mortar; 10. pământ cenușiu mărunt; 11. mortar; 12. pământ negru cu urme de ocră și arsură; 13. pietre; 14. cărămidă; 15. lentilă de pământ gălbui.

Fig. 21. Gherla. Planul castrului cu val de pământ (după Protase, Gudea, Ardevan 2005).

1. drumurile interioare principale; 2. incinta din val de pământ; 3. șanțul de apărare; 4. spațiul unde se afla *principia*; 5. zidul de incintă ulterior, din piatră.

Fig. 22/1. Gherla, castru. Profilul secțiunii S1/1982, metrii 0 – 61, malul de vest (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman; 3. pământ negru cu mortar, steril; 4. prundiș steril; 5. dărâmături cu cărbune și arsură; 6. dărâmătură cu chirpici; 7. lentilă de nisip și balastru; 8. mortar; 9. urme de zid de piatră, scos; 10. fragmente ceramice; 11. pietre; 12. strat antropogen de nisip și pietriș.

Fig. 22/2. Gherla, castru. Profilul secțiunii S1/1982, metrii 61 – 103, malul de vest (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman; 3. pământ negru cu mortar, steril; 4. prundiș steril; 5. strat antropogen de nisip și pietriș; 6. dărâmături cu chirpici; 7.–9. lipsă; 10. fragmente ceramice; 11. pietre.

Fig. 23/1. Gherla, castru. Profilul secțiunii S2/1982, metrii 0 – 50, malul de nord (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman; 3. lentilă de pământ galben; 4. pământ negru steril; 5. groapă de stâlp, umplută; 6. pământ galben steril; 7. lentilă de lut; 8. strat de locuire cu multă piatră; 9. strat de dărâmături; 10. cărămizi și țigle; 11. piatră în strat de locuire; 12. strat de prundiș; 13. ziduri de piatră cu mortar; 14. strat de arsură.

Fig. 23/2. Gherla, castru. Profilul secțiunii S2/1982, metrii 82 - 115, malul de nord (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman; 3. strat deranjat; 4. pământ pigmentat cu arsură roșie; 5. pământ negru steril; 6. pământ galben steril; 7. mortar; 8. strat cu multă cărămidă / chirpici; 9. strat de dărâmătură cu pietriș; 10. fragmente ceramice; 11. pământ galben de umplutură; 12. pământ pigmentat cu arsură roșie; 13. umplutură negricioasă (urmă de zid scos).

Fig. 24. Gherla, castru. Profilul secțiunii S2/1982, metrii 50 - 61, malul de nord (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman; 3. *opus signinum*; 4. pietriș; 5. pământ gri cenușos; 6. umplutură negricioasă (urmă de zid scos); 7. pietre și dărâmătură; 8. mortar cu urme de cărbune.

Fig. 25. Gherla, castru. Profilul secțiunii S7/1982, malul de nord-vest și vedere în plan orizontal (după R. Ardevan).

1. humus modern; 2. strat de cultură roman cu dărâmături; 3. deranjări moderne; 4. pământ negru steril; 5. pământ galben cu urme de arsură roșie; 6. pământ pigmentat puternic cu ocră-vermillon, mărginit de arsură și cărbune; 7. arsură roșie; 8. arsură neagră cu cărbune; 9. cărămidă; 10. pietriș; 11. zid de piatră; 12. fragmente informe de piatră spartă; 13. oseminte umane.

Fig. 26. Gherla, castru. Sistemul de construcție al zidului pe latura de est.

1. mortar; 2. nisip; 3. sol virgin; 4. piatră mărunță; 5. piatră mare de construcție.

Fig. 27. Gherla, castru. Planul construcțiilor cercetate în interiorul castrului (după Orosz 1907, pl. I).

Fig. 28. Gherla, castru. Planul construcțiilor cercetate de în zona centrală în anul 1909 (după Orosz 1909, p. 258, fig. 1).

Fig. 29. Gherla, castru. Planul unei clădiri din interior, identificată în 1983 (după R. Ardevan).

1. fundație zid de piatră cu mortar; 2. paviment din cărămidă.

Fig. 30. Gherla, castru. Planul unei clădiri din interior, cercetată în 1968 (după D. Protase).

- 1a-c. strat de mortar (*opus signinum*); 2. zid de piatră; 3. cărămizi de la pilele de hipocaust; 4. pietre de carieră; 5. perete de mortar; 6. perete de cărămizi așezate în dungă; 7. *interstitium*.

Fig. 31. Gherla, castru. Planul unei porțiuni din zidul de incintă pe latura de est, surprins în S1/1968 (după D. Protase).

1. zid de piatră; 2. strat de mortar; 3. fragment șanț de rigolă.

Fig. 32. Gherla, castru. Planul castrului cu săpăturile mai recente – 1968, 1979, 1980, 1981-1982 (după Protase, Gudea, Ardevan 2005).

1. structuri romane din piatră; 2. zidul de incintă; 3. paviment de piatră; 4. dărâmături; 5. secțiuni arheologice; 6. gardul unităților industriale moderne.

Fig. 33. Gherla, castru. Planul castrului, reconstituit.

1. val de pământ distrus pe latura de nord; 2. șanțul de apărare; 3. val de pământ presupus; 4. val de pământ sigur; 5. *viae*.

Fig. 33a. Gherla, castru. Planul castrului cu încercare de reconstituire a edificiilor decopertate în zona centrală.

1. *via sagularis* presupusă; 2. *viae: praetoria, decumana et principales*; 3. *via sagularis* identificată; 4. zidul de incintă pe laturile de est și sud.

PLANȘE

Pl. I. Diploma militară din anul 123 (după Russu 1973 și IDR I, 7 = *DiplD VII*).

Pl. II. Diploma militară din anul 133 (după Daicovicu, Protase 1964 și IDR I, 11 = *DiplD VII*).

Pl. III. Inscricția de construcție descoperită într-o clădire din castru, text reconstituit (după Ornstein 1908).

- Pl. IV. Inscripții votive de la Gherla, 1 – 3 (după *Russu 1959*).
- Pl. V. Inscripții votive de la Gherla, 1 – 2 (1 după *Macrea 1949*).
- Pl. V a. Inscripții funerare de la Gherla, 1 – 2 (după *Protase 1968*).
- Pl. VI. Ștampile pe țigle și cărămizi ale alei II Pannoniorum.
- Pl. VII. Inscripție cursivă pe o cărămidă (după *Gudea 1987*).
- Pl. VIII/1-2. Cărămidă cu inscripție cursivă, foto și desen (după *Gudea 1987*).
- Pl. IX. Cărămizi pentru hipocaust, piese de mozaic ceramic (Muz. Gherla).
- Pl. X. Fibule de bronz din castru, 1 – 6 (MNIT).
- Pl. XI. Fibule de bronz din castru, 1 – 9 (MNIT).
- Pl. XII. Fibule de bronz și fier din castru, 1 – 3 (MNIT).
- Pl. XIII. Vârfuri de lance din fier, 1 – 4 (Muz. Gherla).
- Pl. XIV. Vârfuri de lance din fier, 1 – 7 (Muz. Gherla).
- Pl. XV. Vârfuri de lance din fier, 1 – 5 (Muz. Gherla).
- Pl. XVI. Vârfuri de lance din fier, 1 – 5 (Muz. Gherla).
- Pl. XVII. Vârfuri de suliță din fier, 1 – 5 (Muz. Gherla).
- Pl. XVIII. Așa-zise “călcâie de lance” din fier, 1 – 8 (Muz. Gherla).
- Pl. XIX. Vârfuri de lance din fier, 1 – 3 (MNIT).
- Pl. XX. Fragment de cnemidă dintr-o armură de paradă, restaurată (MNIT).
- Pl. XXI. Detaliu dintr-o cnemidă de armură de paradă – figura centrală (MNIT).
- Pl. XXII. Detaliu dintr-o armură de paradă (MNIR).
- Pl. XXIII. Suport pentru susținerea curelelor la un car (Muz. Gherla).
- Pl. XXIV. Piese de echipament militar: 1. plăcuță de la o cămașă de zale (MNIT);
2. buterolă de la o teacă de spadă (Muz. Gherla).
- Pl. XXV. Monumente votive din piatră de la Gherla, 1 – 4.
- Pl. XXVI. Monumente funerare de la Gherla: stele fragmentare, 1 – 2.
- Pl. XXVII. Monumente funerare de la Gherla: pereți de edicule, 1 – 2.
- Pl. XXVIII. Monumente funerare de la Gherla: stele fragmentare, cu reprezentări
de banchet funerar ori în medalion, 1 – 6.
- Pl. XXIX. Monumente funerare de la Gherla: diverse fragmente, 1 – 7.
- Pl. XXX. Monumente funerare de la Gherla: pereți de edicule, 1 – 3.
- Pl. XXXI. Monumente funerare de la Gherla, 1 – 2.
- Pl. XXXII. Monumente funerare de la Gherla: fragmente de construcții funerare,
1 – 3.
- Pl. XXXIII. Monumente funerare de la Gherla: coronamente cu lei funerar, 1 – 3.
- Pl. XXXIV. Monumente funerare de la Gherla: diverse fragmente, 1 – 4.
- Pl. XXXV. Unelte și piese din fier, 1 – 4 (MNIT).
- Pl. XXXVI. Unelte și piese din fier din săpăturile lui E. Orosz, 1 – 6.
- Pl. XXXVII. Chei din fier, 1 – 7 (MNIT).

- Pl. XXXVIII. Unelte de fier, 1 – 4 (MNIT).
- Pl. XXXIX. Piese de fier, 1 – 5 (MNIT).
- Pl. XL. Brăzdar de plug, fier (Muz. Gherla).
- Pl. XLI. Piese de harnașament din bronz, 1 – 11 (după *Găzdac 1995*).
- Pl. XLII. Instrumente din bronz, 1 – 13 (MNIT).
- Pl. XLIII. Piese de toaletă și de podoabă din bronz, 1 – 5 (MNIT).
- Pl. XLIV. Ustensile casnice din bronz, 1 – 6 (MNIT).
- Pl. XLV. Diferite piese din bronz, 1 – 10 (MNIT).
- Pl. XLVI. Piese de echipament militar din bronz: aplicați, 1 – 6 (MNIT).
- Pl. XLVII. Reprezentare statuară din argint a unui prizonier german, foto (după *Ardevan 1999*).
- Pl. XLVIII. Reprezentare statuară din argint a unui prizonier german, desen (după *Ardevan 1999*).
- Pl. XLIX. Statuetă de bronz reprezentând un satir dansând (după *Orosz 1907*).
- Pl. L. Statuete de bronz reprezentându-i pe zeii Marte (1) și Minerva (2) (după *Marinescu, Pop 2000*).
- Pl. LI. Statuetă de bronz reprezentându-l pe zeul Mercurius (după *Ardevan 1983*).
- Pl. LII. Statuetă de bronz reprezentându-l pe zeul Apollo (după *Orosz 1907*).
- Pl. LIII. Statuetă de bronz reprezentând-o pe zeița Venus pieptănându-se (după *Marinescu, Pop 2000*).
- Pl. LIV. Placă de bronz cu relief reprezentând-o pe zeița celtică Nantosuelta (după *Isac 1994 și Nemeti 1998*).
- Pl. LV. Obiecte de os din castru, 1 – 9 (după *Cociș, Alicu 1993*).
- Pl. LVI. Obiecte de os ilustrate în publicațiile mai vechi, 1 – 7 (după *Orosz 1907*).
- Pl. LVII. Vase *terra sigillata* din castru, 1 – 4 (MNIT).
- Pl. LVIII. Vase de lux cu decor șampilat de producție locală, 1 – 3 (după *Rusu-Bolindeț 1999*).
- Pl. LIX. Vase de lux cu decor șampilat de producție locală, 1 – 6 (după *Rusu-Bolindeț 1999*).
- Pl. LX. Vase de lux cu decor șampilat de producție locală, 1 – 5 (după *Rusu-Bolindeț 1999*).
- Pl. LXI. Materiale ceramice din vechile publicații, 1 – 6 (după *Orosz 1907*).
- Pl. LXII. Oale, 1 – 4.
- Pl. LXIII. Străchini, 1 – 6.
- Pl. LXIV. Farfurii (1 – 4) și străchini (5 – 6).
- Pl. LXV. Capace (1 – 3) și străchini înalte (4 – 6).
- Pl. LXVI. Ulcioare, 1 – 2.
- Pl. LXVII. Ulcior cu o toartă (1); cană cu două torți (2).
- Pl. LXVIII. Ulcioare (scara 1 : 2), 1 – 2.

- Pl. LXIX. Chiupuri (scara 1 : 7,5), 1 – 2.
- Pl. LXX. Vase mici (1 – 2) și capac (3).
- Pl. LXXI. Tub ceramic de conductă (MNIT).
- Pl. LXXII. Vase din Muz. Gherla, 1 – 2 (foto).
- Pl. LXXIII. Venus, statueta din lut ars (MNIT).
- Pl. LXXIV. Statuete de lut ars: 1 mască caricaturală, 2 zeița Venus (MNIT).
- Pl. LXXV. Piese cu simboluri paleocreștine din castru, 1 – 2 (MNIT).
- Pl. LXXVI. Piese de joc din lut ars, din publicațiile vechi, 1 – 4 (după *Orosz 1907*).
- Pl. LXXVII. Fragmente din sticlă: 1 bol cu decor fațetat, 2 cană prismatică (MNIT).
- Pl. LXXVIII. Funduri de pahare și cupe din sticlă, din publicațiile vechi (după *Orosz 1907*): 1 fund cupă; 2 – 4 fund de pahar; 5 gât de unguentarium.
- Pl. LXXIX. Fragmente de vase de sticlă, 1 – 11 (MNIT).
- Pl. LXXX. Geme, 1 – 2 (MNIT).
- Pl. LXXXI. Geme, 1 – 2 (Muz. Gherla).
- Pl. LXXXII. Podoabe de aur, 1 – 2 (Muz. Gherla).
- Pl. LXXXIII. Opaite de fier (1) și bronz (2, 3) din castru.
- Pl. LXXXIV. Opaite de lut din castru, 1 – 3 (MNIT).
- Pl. LXXXV. Opaite de lut din castru, 1 – 4 (MNIT).
- Pl. LXXXVI. Opaite de lut din castru, 1 – 3 (MNIT).
- Pl. LXXXVII. Opaite de lut din castru, foto (Muz. Gherla).
- Pl. LXXXVIII. Fragment de olan ceramic de ventilație, foto (Muz. Gherla).
- Pl. LXXXIX. Proiectile de balistă din piatră, foto, 1 – 3 (Muz. Gherla).
- Pl. XC. Râșnițe manuale din piatră, foto, 1 – 2 (Muz. Gherla).
- Pl. XCI. Piese diferite: fragmente de vase ceramice cu semne incizate; unguentarium de sticlă; mârgea poliedrică de sticlă, foto (MNIT).
- Pl. XCII. Cească dacică fără toartă din castru, foto (MNIT).
- Pl. XCIII. Fragmente de calotă craniană a unei statui colosale din bronz, foto (MNIT).
- Pl. XCIV. Fragmente de calotă craniană a unei statui colosale din bronz, foto (MNIT).
- Pl. XCV. Mână de bronz, foto (Muz. Gherla).
- Pl. XCVI. Opaite de lut din castru, foto (MNIT).
- Pl. XCVII. Opaite de lut din castru, foto (MNIT).
- Pl. XCVIII. Vârfuri de lănci, foto (MNIT).
- Pl. XCIX. Figurine din lut ars: *gryllos* și Venus, foto (MNIT).

INDICI

I. INDICE DE NUME

I.1. NUME ANTICE

A

Aelia Crispina 49
Aelia Ingenua 127
Aelia Paulina 128
Aelia Secundina 49
Aelius Ana... 49
C. Antonius Crispinus 40
Antoninus Pius 18, 29, 33, 36, 37, 41, 58, 59, 67, 94, 125
Apollo 91, 129, 144
Attis 47, 79, 84, 85, 130
Aurelius Apinianus 46
Aurelius Ditungentus 46, 127
Marcus Aurelius 31, 40, 59, 60, 67, 126
M. Aurelius Frontonianus 45
Aurelius Tato 40
Avitus 47

B

Bellagenti filia 127
Bitus 51, 127
Borilli m. 33
Brisenus 40, 127

C

C. Caelius Silvanus 40
Caius Gemel... 51
Caracalla 61, 62, 70, 127, 128
Ti. Claudius Fortis 44
Ti. Claudius Maximus 30, 31
Commodus 45, 60, 66, 126
Consius 127
Constans 64, 67, 68, 69, 70
Constantin 21, 64
Constantinus II 67, 68, 69
Constantius II 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 134
Cybele 40, 78, 129

D

Daphne 127
Dasas 127
Deccia 49, 127
Decebal 30

Deci 51
Decimus 49
Dines 46, 49, 127
Domitian 29, 30, 33, 54, 70

E

Elagabal 19, 62
Eravisca 127

F

Faustina Iunior 19
Fegel... 51
Filip Arabul 18, 19, 42, 64, 65, 66, 126
Flavii 33
Flavius Italicus 43
T. Flavius Longinus 40
Q. Flavius Tertullus 44
Florentinus 45

G

Gallienus 41, 42, 64
Glavus 31, 127

H

Hadrian 16, 21, 29, 31, 33, 36, 37, 40, 41, 56, 58, 70, 94, 125, 127
Hercules 129
Hercules Magusanus 129

I

Iubena 127
Iulius Montanus 48
Q. Iunius Rusticus 44
Iupiter 40, 46, 129
Iupiter Taranis 129
Iupiter Tronans 78

L

Liber Pater 40, 79, 129
Livius Gratus 42
Litugen- 40
Lossa 40, 127
Lucilia Musa 45
Lucretianus 40
Lupa Capitolina 82, 131
Lupercus 48

M

Q. MarciusTurbo 43
Mars 76, 77, 90, 129
Marte 32, 121, 144
Medusa 79, 80

Mercurius 40, 91, 105, 129, 144
Mesico 51
Minerva 40, 77, 91, 129, 144
M. Minicius Marcellinus 43
Minicius Opimianus 43
Mithras 40, 42
Montanus 48
Mucapa 40, 127

N

Nantosuelta 92, 129, 144
Navati filius 127

O

Oufentina tribu 47

P

Pannoniorum 11, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 76, 133, 143
Pannonius Maximus 40
T. Petronius Priscus 32

R

Rivi filius 32, 127

S

T. Salvius Rufinus 43
Scenobarbus 40, 127
Secundinus 46, 47
C. Sentius Aburianus 43
Sepenestus 32, 127
Septimius Pisisus 40
Septimius Severus 19, 40, 60, 61, 62, 66, 115
Severus Alexander 19, 63, 66, 70
Silvanus 31, 32, 40, 129
Silvester 48
Singula 47
Singularis 47
Suriacus 45, 127

T

Tato 40, 45, 127
Terentius 51
Theodosius 65, 134
Titus 51, 54
Traian 11, 16, 18, 19, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 42, 43

U

Ulpia Dubitata 128
Ulpia Trebonia 47
Ulpus Provincialis 40, 45

V

- Valentin 49
Valentinianus 65, 68, 69
Venus 40, 92, 100, 113, 129, 144, 145
T. Varius Clemens 32
M. Verpidius Silvanus 31, 32

I.2. NUME MODERNE

A

- Ackner, M. J. 12, 13, 16, 344
Alicu, D. 29, 37, 40, 47, 97, 98, 324, 336, 343, 344
Ardevan, R. 21, 22, 23, 24, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 41, 42, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53,
56, 71, 91, 92, 98, 101, 102, 103, 105, 114, 115, 121, 122, 123, 125, 126, 128,
129, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 341, 345, 346, 347, 348,
350, 358, 359, 360, 361, 363, 364

B

- Bajusz, I. 356
Balla, L. 126, 350, 364
Barthalis 16, 344
Bălăceanu 106, 350
Băluță, C. L. 364
Bărbulescu, M. 345, 350, 355, 359, 364
Bâlc, A. 4
Bellinger, A. 66, 342
Belloni, G. G. 54, 342
Benea, D. 35, 41, 130, 347, 350, 353, 355
Beneš, J. 27, 353, 354
Bengtson, H. 346
Benkö, J. 16, 344
Bernhardt, M. 342
Bianchi, L. 81, 83, 350
Bona, P. 355
Buday, A. 17, 18, 35, 40, 44, 47, 78, 79, 83, 116, 129, 137, 356, 359, 365
Butnariu, V. M. 134, 365

C

- Cătănciu, I. B. 24, 28, 29, 37, 352, 353
Ceka, H. 53, 343
Cheesman, G. L. 346
Chifor, I. 20, 21, 33, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70,
71, 72, 112, 114, 125, 134, 140, 358, 359, 361, 362
Chima, C. 4
Chirilă, E. 41, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 75,
114, 134, 345, 356, 359, 365
Christescu, V. 27, 29, 37, 352
Cichorius, C. 346

Cociș, S. 32, 33, 41, 42, 72, 73, 92, 93, 112, 114, 122, 126, 144, 350, 359, 360, 364, 365

Cohen, H. 65, 343

Connolly, P. 30, 346

Crawford, M. H. 53, 343

Crăciunescu, V. 106, 350

Crișan, V. 345, 360

Crînguș, M. 347

Cupșa, C. 10

D

Daicoviciu, C. 20, 43, 142, 360, 361, 363

David, L. 80, 105, 106, 360, 363

Davies, R. W. 346

Davison, D. 28, 39, 347

Dănilă, Șt. 356

Devijver, H. 29, 346

Diaconescu, Al. 41, 80, 82, 107, 111, 113, 130, 350, 365

Dobson, B. 341, 346

Dragendorff, H. 348

Drăgan, E. 4

E

Esztegár 17, 136

F

Fabricius, E. 346

Finály, G. 44, 47, 48, 51, 116, 357, 360, 365

Floca, O. 79, 80, 81, 83, 360

Florescu, Gr. 47, 79, 83, 365

Fodorean, F. 12, 14, 125, 350, 364

Forni, G. 346

Fröhlich, R. 51, 360

Furtwängler, A. 106, 349

G

Gaciu, R. 4

Gaiu, C. 9, 24, 41, 357, 363

Garbsch, J. 29, 76, 77, 345, 354, 365

Gazdovits, N. 16, 17, 136, 139, 365

Găzdac, C. 10, 29, 38, 42, 53, 76, 77, 78, 87, 88, 89, 90, 122, 126, 144, 350, 354, 360, 363, 365

Ghiurco, I. 41, 101, 107, 135, 361

Glodariu, I. 46, 360

Goethart-Polaschek, K. 103, 104, 105, 112, 349

Goos, C. 17, 345

Gramatopol, M. 106, 113, 349, 350

Gudea, N. 11, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 33, 36, 37, 38, 41, 51, 65, 67, 71, 72, 73, 75, 77, 82, 101, 107, 128, 134, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 342, 348, 350, 352, 353, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 365

H

Hanson, W. 348
Hene, F. X. 16, 345
Hica, I. 35, 41, 350
Hoffmann, B. 95, 349
Husar, A. 40, 80, 81, 82, 83, 351, 365
Hügel, P. 35, 41, 124, 125, 132, 351, 353

I

Iaroslavschi, E. 23
Isac, A. 93, 106, 107, 351
Isac, D. 9, 10, 20, 29, 39, 52, 92, 122, 125, 144, 345, 352, 354, 356, 361
Isings, C. 103, 104, 105, 112, 349
Iványi, D. 108, 109, 110, 111, 349

J

Jacques, F. 127, 346
Johnson, A. 27, 28, 39, 347
Jung, J. 351
Jungbert, B. 21, 140, 358

K

Korodi, J. 16
Kovács, P. 347
Kraft, K. 354
Krug, A. 105, 349

L

Lander, J. 36, 37, 41, 347
Le Bohec, Y. 347
Loeschke, S. 107, 108, 109, 110, 111, 349
Lőrincz, B. 31, 347, 365
Lucăcel, V. 53, 356, 359, 362
Ludușan, V. 367

M

Macrea, M. 14, 19, 27, 29, 40, 45, 130, 137, 143, 351, 354, 356, 361
Maier, A. 53, 343
Marinescu, G. 9, 24, 41, 357
Marinescu L. 32, 40, 41, 90, 91, 92, 129, 144
Marțian, I. 14, 17, 345
Matei, Al. V. 356
Matei-Popescu, F. 355
Maxfield, V. 30, 341, 347
Maxim, Z. 360
Meșter, M. 10, 46, 115, 130, 136, 357, 363
Milea, Z. 80, 362
Mitrofan, I. 23, 34
Mócsy, A. 361
Moga, V. 354, 356

N
Nash-Williams, J. 27, 28, 347
Neigebaur, J. F. 12, 16, 345
Nemeth, E. 4, 23, 364
Nemeti, S. 77, 92, 129, 144, 361, 364, 366
Nicula, Al. 5, 7, 19, 117

O
Olteanu, I. 348
Onofrei, C. 366
Ornstein, J. 5, 7, 12, 14, 17, 18, 29, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 79,
83, 84, 85, 91, 117, 132, 136, 139, 142, 351, 353, 357, 361, 366
Orosz, E. 7, 13, 18, 19, 37, 52, 55, 60, 61, 62, 63, 66, 73, 86, 90, 91, 93, 97, 101, 103,
107, 136, 137, 139, 142, 143, 144, 145, 357, 358, 361
Oswald, F. 94, 95, 349

P
Paki, A. 52, 361, 366
Pappenheim 17
Paribeni, R. 31, 346
Pascu, V. 106, 366
Petit, P. 346
Petolescu, C. C. 27, 29, 31, 39, 40, 46, 344, 351, 353, 354, 355, 366
Pferdehirt, B. 29, 30, 31, 32, 43, 344
Pick, B. 65, 66, 343
Pink, K. 53, 343
Pintea, G. 5, 7
Pintea, R. 360
Pintea, V. 19, 80, 360
Piso, I. 31, 45, 351
Pop, C. 21, 32, 36, 40, 41, 79, 80, 82, 85, 90, 91, 92, 112, 113, 115, 129, 131, 136, 140,
144, 345, 356, 358, 361, 362, 366
Pop, D. 357
Pop, I. 356
Popescu, D. 20
Popescu, M. 129, 130, 131, 351
Preda, C. 53, 343
Preuß, G. 353
Protase, D. 5, 7, 9, 19, 20, 21, 23, 24, 27, 31, 32, 34, 40, 41, 43, 45, 48, 49, 50, 51, 91,
92, 102, 106, 133, 134, 140, 141, 142, 143, 351, 353, 355, 356, 357, 358, 360,
362, 363, 366

R
Rogers, G. B. 94, 349
Roxan, M. 344
Röring, C. W. 77, 349
Russu, I. I. 17, 19, 20, 30, 31, 32, 40, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 80, 81, 127, 142, 143,
355, 359, 362, 366, 367
Rusu-Bolindeț, V. 42, 95, 96, 102, 123, 144, 362
Rütti, B. 103, 104, 105, 112, 349

S
Schallmayer, E. 353
Scheid, J. 127, 346
Sommer, C. S. 115, 116, 120, 127, 348
Soroceanu, A. 23, 34
Soroceanu T. 23, 80, 362
Spaul, J. 31, 347, 355
Speidel, M. P. 30, 355
Stein, A. 351
Strack, P. L. 57, 59, 343
Stratan, I. 65, 134, 365
Strobel, K. 30, 31, 351
Silágyi, J. 355
Szilamer, P. 10
Şerban, I. 364
Şugar, N. 4

T
Tamba, D. 348, 357
Torma, K. 17, 117, 137, 345, 353, 358, 363
Toth, E. 357
Tóth, I. 364
Tudor, D. 122, 123, 125, 345
Turcan, R. 129, 349
Țentea, O. 355, 367
Țeposu-Marinescu, L. 47, 48, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 345, 363

U
Ursuț, D. 23

V
Vlassa, N. 41, 107, 363
Vlădescu, C. M. 36, 37, 355

W
Wade, D. 353
Wagner, W. 27, 133, 355
Wass 83, 136
Webster, G. 347
Wieseler, F. 16, 363
Wolff, H. 367
Wollmann, V. 12, 16, 49, 51, 363, 367
Wolski, W. 79, 80, 81, 83, 360
Wroth, W. 66, 343

Z
Zăgreanu, R. 10, 33, 40, 42, 46, 47, 48, 49, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 115, 124, 130,
131, 136, 357, 363, 364, 367
Zegreanu, M. 19
Zwierlein-Diehl, E. 105, 106, 349

II. INDICE DE LOCURI

II.1. ANTICE

A

Ad Pannonios 14, 17
Antiochia 63, 70, 72
Apulum 11, 40, 128
Aquileia 64, 67, 71, 133
Arelate 65, 67, 133
Arrabona 29
Arutela 36

B

Britannia 27, 28, 31, 39, 127

C

Capua 44
Congri 14
Constantinopol 65, 66, 68, 70, 71, 133
Cornon 44, 127
Cyzicus 64, 65, 71

D

Dacia 5, 9, 11, 18, 19, 20, 21, 26, 27, 28, 29, 31, 35, 38, 41, 42, 43, 49, 65, 73, 75, 78,
121, 126, 130, 134, 137, 139, 140
Dacia Inferior 36, 37
Dacia Porolissensis 9, 11, 20, 24, 31, 32, 38, 42, 102, 121, 139
Drobeta 125
Dyrrhachium 13, 53

E

Emesa 70

G

Gallia 29, 67, 121, 123
Germania 17, 28, 77

H

Hadrianopolis 66
Heraclea 64, 71

I

Imperiul Roman 54

L

Laodicea 70
Lederata 30
Lugdunum 67, 133

M

Macedonia 30

Micia 40

Moesia Superior 29, 30

N

Napoca 14, 40, 52, 115, 123, 124, 125, 126

Nicomedia 64, 65

Noricum 123

O

Odessos 66

Oescus 133

Optatiana 14, 17

P

Pannonia 29, 123, 124, 127, 131

Pannonia Inferior 31, 32

Philippi 30

Porolissum 9, 14, 123, 125

Potaissa 11

Praetorium 36

R

Raetia 28

Ravenna 14

Roma 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 70, 133

S

Sarmizegetusa 65, 66

Sirmium 68, 71, 127, 133

Siscia 64, 65, 67, 70, 71, 133

Syria 29

T

Thessalonica 64, 68, 70, 71

V

Viminacium 30

II.2. MODERNE

A

Aiud 137

Amman 9

Armenopolis 16

Așchileu 111

B

Băița 12, 13, 114, 125, 128, 139
Berzovia 32
Biserica Neagră 16
Brașov 16
Buciumi 33, 75, 102
București 16, 20, 45, 137

C

„Canalul Morii” 12, 13, 114, 118
Carpați 11
Cășeu 9, 11, 115, 123, 124, 127
Câmpulung Muscel 37
Chesters 39
Cluj 19, 22, 34, 36, 137
Cluj-Napoca 10, 12, 21, 23, 51, 52, 105, 111
„Corobăi” 45, 50, 114, 116, 125

D

Debrecen 137
Dej 12, 13, 46, 47, 50, 124, 137
Diviciorii Mari 28

F

Feldioara 36

G

Geligaer 27
Gherla 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 72, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 100, 102, 103, 105, 106, 108, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145
Gilău 9, 123
Grammeni 30
Grecia 30
Győr 29

H

Hășdate 44, 114, 125
Housesteads 28

I

Iclod 52, 53, 70, 71, 134
Ilișua 9, 11, 24, 124

J

Jidava 37

K

Košice 16

L

Lezoux 33, 94, 95, 121

Livezile 9, 11

Llandovery 27

M

Mintiul Gherlei 46

Moigrad 33, 75

N

Neath 27

Neuschloss 16

O

Orheiul Bistriței 9

Orient 70, 126

P

„Pârâului Morii” 11

Pécs 9

Pintic 46

R

Răcari 37

Renania 27

Rheinzabern 95, 121

România 9, 20, 21

S

Sălaj 14

Sighișoara 17

Solnoc – Dăbâca 17, 137

Someș 13, 114, 117, 122, 126

Someșul Mare 11, 13

Someșului Mic 12, 13, 14, 33, 46, 53, 67, 125, 133, 140

Southshields 28

„Stăvilari” 13, 125

„Sub Coastă” 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 114

Sutoru 9, 14

Szamosújvár 13, 16, 18

T

Teregova 14

Tihău 9

Timișoara 10

Transilvania 12, 16, 17, 133

Trawscrad 27

Țaga 83, 136

U
Ungaria 9

V
„viile Gherlei” 16

Z
Zalău 9

III. INDICE DE TERMENI

A
aedicula 92,119
afumătoare 102, 124
agger 26, 34, 40
ala 24, 27, 28, 30, 31, 32, 39, 40, 44
ala Asturum 39
ala I Brittonum civium Romanorum 31, 32
ala II Gallorum et Pannoniorum 11, 27, 28, 29, 39
ala II Pannoniorum 28, 29, 30, 31, 32, 39, 76, 133
ala Pannoniorum 29
ala quingenaria 28, 29, 31, 39
altar 44, 45, 46, 47, 50, 78, 119
amforă 102, 124
ampulla 89
anarhie militară 73, 126
antoninian 46
aplică 87, 88, 89, 90
arcadă 83
arcosolium 85, 130
argint 13, 30, 32, 90, 91, 106, 107, 121, 126, 129, 131, 144
arhitectură 37, 130
arhitravă 46
armă 75
armată 115, 120
armură 76, 77, 129, 143
as (AS) 19, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 67, 70
aur 106, 145
aureus (Au) 54
autohtoni 120

B
baie 117
balistă 75, 112, 145
balteus 89
banchet funebru 83
baracă 22, 28

basorelief 81, 131
bastion 11, 22, 27, 36
bază de monument 46
bază de statuie 23, 46
bermă 18, 26, 35
bol 33, 93, 95, 96, 97, 98, 101, 103, 104, 145
brittoni 31, 32
bronz 4, 5, 13, 16, 19, 23, 32, 33, 38, 40, 41, 42, 67, 73, 76, 77, 87, 88, 90, 91, 92, 107, 108, 113, 114, 116, 121, 122, 123, 126, 129, 130, 131, 133, 134, 137, 143, 144, 145
Bronz mic 65
buterolă 77, 143

C

„călcâi de lance” 75
calcar 45, 46, 47, 48, 49, 50, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 124
calo 83
cană 83, 99, 101, 103, 123, 144, 145
capac 98, 99, 101, 107, 145
capitel 82, 80, 85, 92
cărămidă 32, 38, 51, 115, 116, 141, 142, 143
castrametație 24
castru 6, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 27, 28, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 75, 76, 77, 78, 79, 90, 91, 92, 100, 102, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 133, 134, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145
cataphractarii 29, 76
cataramă 87, 88
cavaler roman 32
cavalerist 32, 40
ceașcă dacică 112, 123, 130, 145
celt, celtic 29, 32, 40, 77, 119, 127, 144
celto-roman 29, 32, 123, 124, 128, 129, 131
ceramică 15, 20, 33, 46, 102, 103, 114, 116, 120, 123
cercel 106
Cerneahov (cultura) 102
chirpic 18, 27, 38, 141
chiton 78, 85
chiup 99, 101, 102, 145
circulație monetară 125, 126, 133
cirrus 91
cista mystica 92
clădirea comandamentului 18, 29
clopoțel 88, 89
cnemide 4, 76, 91
cohors I Britannica 127
cohors miliaria 28
cohortă 28, 139
coif 4, 76, 77, 82, 91, 106

colecție 18, 136
coloniști 118, 120, 123, 127
Columna lui Traian 30
construcție funerară 83, 84, 85
contubernia 28
corini 127
coronament 79, 84, 130, 143
creuzet 38, 103, 114, 122
cui 43, 44, 74, 86, 87
cult 40, 42, 114, 128, 129, 131
cultul imperial 32, 129
cupatoare 123
cușit 86, 87
cușit de tăiat lut 123
cușitoaie 87

D
daci 28, 29, 30, 31, 53, 102
daco-roman 9, 102, 123, 129, 133, 134
dale 23
dărâmtură 25, 26, 141
decor imprimat 95, 102
decumana 22, 27, 34, 38, 39, 41, 115, 122, 142
decurio 28, 30
decurion 30, 32, 40
dekanumia 66
delfin 80, 84, 89
denar (D) 13, 18, 19
depozit 21, 23, 71, 96, 105, 111, 112, 134
dextra 27, 28, 36, 115, 118
diplomă militară 20, 32
dis deabusque immortalibus 129
disc 87, 89, 90, 93, 101, 107, 108, 109, 110, 111
distribuitor de curele 87, 88
divinitate 40
dolabra 86
dorn 86
drahmă (Dr) 13
drum 116, 125, 139, 140
duplicarius 28, 30
dupondius (Dp) 56, 57, 58, 60, 65, 89

E
echipament 5, 73, 76, 77, 89, 120, 122, 143, 144
epoca bronzului 21, 22
eques 31, 49
eravisc 31, 127
evocatus 31
exercitus 31
explorator 16, 30

F

fals 53, 56, 70
fântână 22, 113
farfurie 98, 101
fibulă 13, 32, 33, 72, 73, 91
fier 5, 52, 73, 75, 77, 86, 87, 107, 122, 128, 143, 144, 145
fossa 39
fragment de material diform 123
fundaje 142
fusaiolă 93

G

galli 40
gallo-roman 77, 131
garnizoană 28, 31, 115
genius 80
german 17, 30, 32, 90, 129, 131, 144
gladiator 82, 131
grajduri 28, 39, 114
greacă 121, 128
greco-oriental 128
gryllos 105, 106, 113, 145

H

Hallstatt (epoca) 13, 22
hemifollis 66
hibrid 56, 63, 68
hipocaust 19, 23, 38, 117, 142, 143
huni 67, 134
hymation 78
hypocaustum 103, 112

I

iazigi 76
illiri 40, 127, 133
imaginifer 40
importuri 121, 123, 124
incinerare 119, 131
inhumație 119, 131
italic 32

K

kathedra 85
kliné 83

L

lacinia 80
lance 4, 73, 74, 75, 106, 143
Latène (epoca) 13
legiune 11, 30, 139

legiunea VII Claudia 30
legiunea XIII Gemina 11, 128
lei funerari 35, 84, 143
limba 78, 120, 128
limes 9, 11, 17, 18
lorica 88

M

magistri 115
marcomani 31, 38, 41, 124, 126
mârgea 112, 145
mausoleu 50, 80, 81
medalion 80, 81, 85, 130, 143
mensa tripes 83
meta 112, 122
miles 93
miliaria 28, 29, 42, 43, 44
monedă 21, 33, 126, 134
monolychnis 108, 111
monstru mitologic 77
monument 5, 6, 9, 15, 18, 20, 33, 35, 42, 46, 50, 85, 114, 116, 118, 119, 124, 125, 128,
129, 130, 131, 136, 137, 143
mormânt 31, 118, 139
mortarium 100
muzeu 6, 10, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 42, 47, 50, 52, 96, 101, 111, 122, 136, 137,
139

N

nebris 105, 106
necropolă 35, 41, 118
negustori 120, 126, 127, 134
neolitică (epoca) 13
nocturni 115

O

oală 97, 98, 101
ofițer 17, 27, 28, 40, 42
olan 112, 145
opaiț 5, 41, 86, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 120, 124, 134, 145
opus signinum 21, 23, 141
ordo decurionum 115
oriental 40, 118, 126, 128, 129, 130, 131
orientare 5, 24, 34, 36
ornament 33, 77, 109, 123, 130, 133

P

paleocreștin 101, 130, 135, 145
palla 80, 91
pandativ 87
panis quadratus 83

pannoni 31, 40, 126
parthic 31
peditata 28
pedum 79, 84, 85, 106
piaptăn 93
pilastru 47, 49, 83, 84, 130
plan 5, 7, 12, 14, 18, 23, 24, 25, 28, 34, 36, 37, 38, 39, 80, 121, 139, 140, 141, 142
plectrum 91
plus fata vetarunt 48
poartă 23, 29, 33, 34, 36, 37, 40, 76, 79, 81, 90, 91, 92, 100, 106, 116, 127, 139
pod 12, 13, 114, 118, 125
podoabă 5, 20, 88, 105, 144, 145
porta decumana 34
porta praetoria 27, 34, 37, 39
porta principalis dextra 118
postroman 15, 133, 134
praefectus 31, 129
praefurnium 23
praetentura 28, 39, 45, 49
praetorium 18, 36
preistoric 22
principia 18, 19, 29, 32, 37, 38, 39, 141
profil 14, 23, 25, 26, 33, 38, 72, 73, 74, 75, 82, 83, 84, 89, 93, 94, 98, 99, 106, 125, 140, 141, 142

R

război 11, 29, 30, 31
refolosire 41
relief 5, 12, 13, 33, 46, 47, 49, 79, 81, 83, 92, 105, 115, 123, 131, 144
religie 42
retentura 19, 22, 28, 34, 38, 39, 49, 82, 84, 122, 124
rit funerar 118
romanizare 128

S

sagum 80
Sântana de Mureș (cultura) 102
sarcofag 118, 131
sarmați 76
scris 43, 50, 121, 128
sculptură 5, 15, 20, 23, 35, 42, 78, 85, 119, 124, 129, 130, 131, 132, 137
secțiune 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 35, 36, 107, 112
sesquiplicarius 28
sesterț (HS) 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66
signaculum 52
sirieni 127, 128
sistem defensiv 5, 11, 139
societate 16, 17, 120, 128, 129, 131, 134, 137
soldat 30, 31, 102
spolia 41

stator 40
statuetă 5, 30, 32, 41, 90, 91, 92, 100, 103, 120, 123, 129, 137, 144, 145
statuie 16, 23, 40, 46, 78, 79, 82, 113, 129, 130, 131
stelă 46, 47, 48, 49, 50, 51, 79, 80, 81, 83, 85, 131
sticlă 5, 103, 104, 105, 112, 121, 145
stola 79, 92
strachină 94, 97, 98, 101
strat 13, 25, 26, 31, 34, 35, 38, 140, 141, 142
stratigrafie 20, 41
strecurătoare 124
strigil 88
stylus 128
suliță 74, 76, 143
șanț 20, 22, 24, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 140, 141, 142
șampilat 42, 51, 102, 121, 123, 124, 144
șampilă 94, 95, 110

T

tabula ansata 85
Tabula Peutingeriana 14
tăietor 86, 87
târnăcop 86
terra sigillata 33, 42, 93, 97, 102, 121, 123, 124, 144
tetradrahmă (Tdr) 13, 53
text versificat 47, 48, 129
tezaur 28, 53, 66, 133
tipare 123, 124
togă 80, 82, 131
„Tonciu” (monede) 53
topor 86
torques 13, 91, 129
traci 40, 119, 127
trilychnis 111
tub 73, 74, 75, 77, 97, 99, 114, 145
tuba 84
tuf dacitic 44, 46, 47
tunică 4, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 91, 92
tunica manicata 80, 84
turibula 102, 124
turma 28
turn 12, 13, 23, 29, 34, 36, 37, 38, 41, 45, 79, 122, 139
țiglă 51

U

ulcior 99, 144, 101
unguentarium 103, 104, 112, 145
unitate 5, 27, 29, 30, 31, 39, 76
Uniune 17
Universitate 9, 10, 19, 21
urnă 16, 118

V

val 5, 9, 11, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 140, 141, 142
vârf 26, 36, 73, 74, 75, 76, 92, 93, 96, 108, 112, 113, 131, 143, 145
vas 5, 12, 16, 21, 42, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 112, 120,
121, 123, 124, 134, 144, 145
veteran 30, 32, 40, 42, 115, 124, 127, 131
veterana 29, 31
vexillatio 31
via 18, 26, 27, 34, 35, 39, 51, 92, 142
vicus 52, 67, 115, 122, 127, 134, 136
volumen 80, 129
votiv 5, 31, 35, 42, 44, 45, 46, 50, 78, 92, 114, 115, 143

Z

zonă sacră 116

AUS DER MILITÄRGESCHICHTE
DES RÖMISCHEN DAKIEN.
DAS RÖMISCHE BINNENKASTELL VON GHERLA

VORWORT

Im Jahre 1997 fand der 17. internationale Kongress über die Grenzen des römischen Reiches in Zalău / Rumänien statt. Um ein gutes Gelingen zu sichern wurden einige Vorbereitungen getroffen. Unter anderen wurde das Gelände das besichtigt werden sollte vorbereitet und einige Veröffentlichungen über die archäologischen Sehenswürdigkeiten angefertigt.

Die Vorbereitungen für den Kongress begannen mit dem Erzwingen von Geldern für Ausgrabungen oder nur für das Einrichten und Konservieren (an Objekten an denen Ausgrabungen schon stattgefunden haben). Die Veröffentlichungsarbeit bestand in der Suche nach Sponsoren für den Druck einiger Mikromonografien über römische Festungen in einer Serie die den Namen "Archäologische Denkmäler aus Dacia Prolissensis" trägt.

Es gelangten beide Unterfangen. Man veröffentlichte 8 Mikromonografien über Festungen. Man muss an dieser Stelle unbedingt die Monografie über das Kastell von Ilișua (Autoren D. Protase, C. Gaiu und G. Marinescu) erwähnen. Diese wurde jedoch auf einer ganz anderen Art und Weise geschrieben und nicht innerhalb der Serie, jedoch auch im Jahre 1997, veröffentlicht.

Die Unsicherheit hinsichtlich der Teilnahme am 18. Limeskongress in Amman in Jordanien ließ uns die Aktion nicht weiterführen.

Die Tatsache, dass die Universität in Pécs (Ungarn) mit dem Engagement von Prof. dr. Zsolt Visy, den 19. Kongress über den römischen Limes veranstaltete, gab uns den Mut weiterzumachen. Leider machten bei der erneuten Startaktion sehr wenige mit. Wir würden an dieser Stelle gerne Herrn Doz. Dr. Dan Isac erwähnen, der die Monografie über das Kastell in Cășeiu vorbereitet hat (nr. 9). Diese kleine Monografie über das römische Kastell in Gherla (nr. 10) ist ein selbstverständlicher Zusatz an die ersten 9 Veröffentlichungen. Nur der Mangel an neueren Forschungen an einigen Festungen (Sutoru, Orheiul Bistriței, Livezile), wie auch die unvollständige Forschungsarbeit an manchen Kastellen (Tihău, Gilău, Porolissum – Citera) oder auch der Mangel an Interesse von Seiten der Forscher, ließ uns die Serie bis jetzt nicht vollenden.

Die vorliegende Arbeit ist eine Huldigung an all diejenigen, die Interesse an der Geschichte der Armee in Dacia Porolissensis, als grundlegender Teil der römisch-dakischen Zivilisation, gezeigt haben.

Ein Dank gebührt auch denjenigen die uns bei dieser Rekonstruktion mit Informationen oder mit archäologischen Funden geholfen haben: Doz. Dr. Dan Isac und die Doktoranden Radu Zăgreanu, Szilamer Pánczel und Cosmina Cușța (alle an der Universität "Babeș-Bolyai" in Klausenburg tätig), dr. Cristian Găzdac (Institut für Archäologie und Kunstgeschichte Klausenburg), dr. Mihai Meșter (Stadtmuseum Gherla). Sehr große Dankbarkeit empfinden wir insbesondere gegenüber dem Banatischen Museum, das diese Arbeit innerhalb seiner Reihe von Veröffentlichungen angenommen hat.

I. EINFÜHRUNG

I.1. DER STANDORT DES KASTELLS IM VERTEIDIGUNGSSYSTEM DER PROVINZ DAKIEN

Im Verteidigungssystem des Römischen Reiches spielte die Provinz Dakien die Rolle eines vorgeschrittenen Bollwerks das – Dank der günstigen Bedingungen durch den Schutz der Karpaten und der innerhalbliegenden Hochebene – tief in die Barbarengelände eindringen musste, um den dakischen Staat zu vernichten. Sie war eine ständige Bedrohung für alle barbarischen Volksstämme rund um die Grenzgebiete in diesem Teil des römischen Reiches (Abb. 1, 3, 4).

Wie schon bekannt, bewachten innerhalb des dakischen Verteidigungssystems jede Festung und jedes Kastell an der Außenlinie einen möglichen Eingang von außerhalb des Karpatenbogens (*Gudea 1997, S. 4*). Die dahinterliegenden Kastelle sicherten eine schnelle und wirksame Verbindung mit den Legionen aus Potaissa und Apulum. Das Kastell von Gherla war auch ein Bestandteil der Befestigungen dieser Mittellinie (Abb. 2, 5).

Während der Zeitspanne 106-118, zur Zeit Trajans also, lag das Kastell mit Erdwall von Gherla an der Mittellinie zwischen dem Legionslager Apulum (wo die Legion XIII Gemina stationiert war) und der Linie von Kastells entlang des Großen Someș (Cășeu, Ilișua, Orheiul Bistriței, Livezile). In dieser Festung stand dann – anscheinend von Anfang an und ohne Unterbrechung – die *ala II Gallorum et Pannoniorum*. Die Lage des Kastells und die am Tag gesetzte Taktik der hier stationierten militärischen Einheit spricht für die Unterstützung der Besatzungen an den Grenzgebieten.

Nach den Jahren 118-119, als die Provinz Dacia Porolissensis (Abb. 5) gegründet wurde, behielt sie ihre strategische Rolle bei. Später, um das Jahr 169, als die Legion V Macedonica nach Potaissa gebracht wurde, verstärkte sich die Verbindungsrolle des Kastells von Gherla zwischen *limes* und Zentralkraft.

I.2. DIE LAGE DES KASTELLS AUF DEM HEUTIGEN GEBIET DER STADT GHERLA

In den früheren Zeitaltern, als das Kastell entdeckt wurde, befand es sich südlich der Stadt Gherla, am Ufer des Mühlbaches (“Canalul Morii”) in einer unbewohnten Gegend.

Nach dem zweiten Weltkrieg vernahm man einen sehr dynamischen Wachstum der Stadt v. a. nach Süden hin. Insbesondere in der Zeit der „großen

sozialistischen Industrialisierung“ in den Jahren 1960-1970 entstanden rund um das Kastell neue Gebäude und auf dem Aufstellungspunkt der antiken Ruinen wurde eine Fabrik für Holzverarbeitung gebaut.

Jetzt kann man ungefähr behaupten, dass sich das Kastell cca. 1 km südlich von der alten Stadtmitte auf einem flachen dreieckigen Gelände zwischen dem Lauf des Kleinen Someș, dem „Canalul Morii“ („Mühlkanal“) und der Straße E 15 Klausenburg – Dej (Abb. 9) befindet.

I.3. DER HEUTIGE ZUSTAND DER KASTELLRUINEN

Im 19. Jahrhundert, als die Vorreiter der Archäologie Siebenbürgen durchforschten, konnte man das Kastell sehr gut an der Oberfläche erkennen. Es sah wie ein gehobenes Viereck aus, wobei die Ecken und die Toreingänge sichtbar waren. J. Ornstein schrieb, dass der Platz um 2 m höher als das umgrenzende Gebiet ist (*Ornstein 1903*, S. 110). M. J. Ackner bemerkte 1856 (cf. *Wollmann 1982*, S. 160, Anm. 588), dass zwei Seiten des Kastells (wahrscheinlich die westliche Seite und teilweise die nördliche und die südliche) fehlten (infolge der Abtragungen des Flusses) und, dass die sichtbare Ebene nicht viereckig sei.

Neben der Abtragung durch den Kleinen Someș führten auch die nacheinanderfolgenden landwirtschaftlichen Arbeiten, der Abbau von Stein und insbesondere der Bau der modernen Holzfabrik, zur allmählichen Zerstörung der römischen Ruinen. Heutzutage ist auf dem Gebiet nur noch ein kleiner Teil des Kastells zu erkennen. Es handelt sich dabei um die Südostecke. Dies ist ein Oberflächenteil der höher liegt als das Gebiet ringsum, weil der Platz mit der Zeit abgebaggert und eingeebnet wurde. Diese Oberfläche ist landwirtschaftliches Gebiet (privater Garten). An der Oberfläche kann man noch zahlreiche antike Spuren nachweisen: Fragmente von Ziegeln und Backstein, Mörtelstücke, Gefäßscherben u.s.w. Jedoch fanden auch an dieser Stelle Abbaggerungsarbeiten statt. Die Ruinen des Turms an der Südostecke waren schon seit Anfang des 20. Jahrhunderts zerstört worden. Das heißt, dass sich unter dem heute begangenen Boden nur noch – in kleinen erhaltenen Teilen die noch nicht von Industrieanlagen bedeckt sind – Mauernreste des Eckturms und einige antike Bewohnerschichten befinden.

I.4. DIE LAGE DES KASTELLS IN BEZUG AUF DIE HAUPTRELIEFFORMEN

Das Kastell wurde am rechten Ufer der Au des Kleinen Someș gebaut. Es liegt auf der nordwestlichen Biegung des Flusses, bevor dieser in die Stadt Gherla fließt (*Fodorean 2006*, S. 177-180). Heutzutage liegt entlang des linken

Ufers des Flusses nördlich des Kastells eine moderne befahrbare Brücke und der Kurort Băița (Abb. 6 – 7).

Die topographische Lage, die die Römer für den Bau des Kastells ausgewählt haben, befindet sich in einem schmalen Teil des Tales. Entlang des linken Ufers ragen Berge in die Höhe, so dass die Sicht nach Norden durch den Băița-Berg gesperrt ist. Das Tal ist entlang des rechten Ufers breiter, jedoch befinden sich auch auf dieser Seite ein paar Hügel. Diese bilden gemeinsam mit den Bergen auf der anderen Seite einen breiten Durchgang. Weiter südlich befindet sich die klausenburger Senke und beim Zusammenfluß des Kleinen Someș mit dem Großen Someș liegt die Dej-Senke.

Der Platz auf dem sich einst die römische Festung befand war um 2 m höher angelegt als die Fluss-Au. Nicht nur die Ruinen des Kastells haben zu dieser Höhe beigetragen. Es handelt sich hier um eine natürliche Anhebung eines fruchtbaren Bodens, der sich auf einer dicken Schicht Kies befindet. Dies war eine Einmaligkeit in der Gegend: bei sehr starkem Regen wurde das Wasser sofort vom Kies aufgesaugt. Obwohl die Au überschwemmt werden konnte, war der angehobene Boden der einzige Platz von dem sich das Wasser fernhielt. Da sich der Ort in der Nähe der Thermalbäder Băița wie auch in der Nähe einer Flußbiegung, an der man leicht eine Brücke errichten konnte, befand, war er ideal für die Niederlassung einer Besatzung. Man muss an dieser Stelle erwähnen, dass auf dem Băițaberg die Ruinen eines möglichen Wachturms gefunden wurden. Dieser wurde wahrscheinlich errichtet, um die Sicht zu verbessern, die durch den Berg eingeengt war, und um die römische Straße nach Norden besser bewachen zu können.

Neben der strategisch guten Lage wurde der Platz auch wegen seiner vielfältigen Bodenschätze ausgesucht. Zahlreiche Entdeckungen weisen auf einen hohen Entwicklungsstand der sich dort befindenden Orte hin in der neolithischen, Hallstatt- und Latène-Zeit, identifiziert durch Entdeckungen an der Oberfläche wie auch durch Ausgrabungen (*RepCluj*, S. 210-212). Es besteht die Möglichkeit, dass sich in der Nähe eine dakische Siedlung aus den Jahrhunderten 1. v. Chr. – 1. n. Chr. befindet. Es gibt jedoch zurzeit nur indirekte Hinweise darauf: eine Fibel aus Bronze die dem Typ Latène III entspricht wurde auf dem Gelände des Kastells gefunden; eine dakische Tetradrachme, vier Silbermünzen aus Dyrrhachium und zwei republikanische Denare wurden unter der befahrbaren Brücke die über den Someș führt gefunden (*RepCluj*, S. 216, nr. 14); desgleichen ein *torques*, Ringe, Silberfibeln (*Orosz 1900*, S. 34-38, s. v. Szamosújvár; *RepCluj*, S. 212, nr. 8).

Ein großer Teil des Kastells wurde vom Kleinen Someș weggespült. Schon Mitte des 19. Jahrhunderts war die westliche Seite des Kastells vom Fluss komplett zerstört worden (siehe oben M. J. Ackners Anmerkungen). Flussabwärts von der heutigen Brücke, wo ein kleiner Staudamm gebaut wurde (bei

“Stävilar”), findet man oft archäologische Überreste (insbesondere Metallstücke) die vom Wasser aus dem Kastell hingespült wurden. Die Eröffnung und die Einrichtung eines Kanals östlich des Kastells in der Neuzeit (“Canalul Morii”) führte zur Veränderung des archäologischen Objektes in der Umgebung (die Zivilsiedlung und den Friedhof), obwohl die Festung selbst keine Schäden hinnahm.

Das Relief wurde dann aber durch moderne Industrieanlagen drastisch verändert. Sobald sich der Großbetrieb weiter nach Süden ausbreitete, wurde die eigentliche Höhe abgebaggert (zusammen mit den archäologischen Schichten). Dadurch erreichte es die Höhe des Überschwemmungsgebietes. Nur ein kleiner, südöstlicher Eckteil behielt die eigentliche Höhe bei (siehe oben). Demzufolge entspricht die heutige Landschaft nicht mehr derjenigen aus der Römerzeit.

1.5. DER ANTIKE NAME DER ORTSCHAFT

Obwohl man auch von einer dakischen Siedlung aus den 2. Jh. v. Chr. – 1. Jh. n. Chr. ausgehen kann, datiert der antike Toponym der Ortschaft aus der Römerzeit in Zusammenhang mit dem Bau des Kastells. Wir müssen jedoch zugeben, dass uns der lateinische Name der antiken Siedlung Gherla unbekannt bleibt.

J. Ornstein glaubte, dass dieser Name in der *Geographia* des anonymen Authors von Ravenna (7. Jh. n. Chr.) auftaucht und dass dieser *Congri* (Ornstein 1898, S. 10; Ornstein 1900, S. 12) wäre. Nachträglich schlug I. Marțian den Namen *Optatiana*, oder *Ad Pannonios* (Marțian 1920, S. 25) vor, was aber völlig unannehmbar scheint.

Neue und ältere Untersuchungen haben zur Ortung der letzten zwei Toponyme geführt, die mit Gherla nichts zu tun haben. *Optatiana* befindet sich bei Sutoru (Kreis Sălaj), und *Ad Pannonios* bei Teregova im Kreis Caraș-Severin (Macrea 1969, S. 152). So dass der Name *Congri* mangels bessere Vorschläge – nicht ohne Bedenken – angenommen wurde und taucht jedoch in vielen modernen Schriften ohne jedwelche Begründung auf.

Der Name *Congri*, der eine korrumpierte Form sein könnte, kann auf gar keinen Fall für die antike Siedlung Gherla stehen (TIR L 34, 60-61; *Fodorean 2006*, S. 62). Der eigentliche Name tauchte noch nicht in den Geschichtsquellen auf. Da sich die Ortschaft nicht auf der Kaiserstraße Napoca – Porolissum befand, sondern auf einem Nebenweg entlang des Tals des Kleinen Someș, wurde sie nicht auf der *Tabula Peutingeriana* verzeichnet. Vielleicht wird eine künftige epigraphische Entdeckung Aufschlüsse diesbezüglich bringen.

I.6. DIE ARBEITS- UND DARSTELLUNGSMETHODE

Der Zweck der vorliegenden Arbeit ist die generelle und erstmalige Darstellung des römischen Kastells von Gherla. Das führte uns aus mindestens zwei verschiedenen Gründen dazu, eine besondere Arbeitsmethode zu überdenken:

a) Die von den alten Schriften beschriebenen Überreste konnten in Bezug auf die heute benutzten Anhaltspunkte nicht geortet werden. Die Belege der Untersuchungen nach dem Jahre 1960 (Pläne, Profile, Skizzen u.s.w.) geben auch nicht genaue Auskunft in Bezug auf die Seiten des Kastells, da diese auch teilweise nicht erhalten wurden. Wir haben uns bemüht, möglichst viele Angaben über dieses archäologische Objekt zu gewinnen, indem wir die ungleichen und unvollständigen Informationen miteinander verbunden haben.

b) Das archäologische Material ist reichhaltig, jedoch größtenteils unbearbeitet. Es befindet sich v. a. in den Museen aus Gherla und Klausenburg. Die meisten Funde haben keine genaue Fundstelle. Man kann nicht wissen ob diese aus dem Kastell oder aus der benachbarten Siedlung stammen. Ein Großteil der älteren Funde ist verlorengegangen.

In einer solchen Situation handelte man folglich:

– wir haben bei der Vorstellung der archäologischen Stücke das internationale System des CSIR verwendet, jedoch mit Hilfe verschiedener Methoden je nach der Kategorie der Funde; für einige konnte man die Bestimmungen des Systems vollständig einhalten, für andere nur teilweise.

– den Katalog für die archäologischen Stoffe haben wir wahlweise aufgestellt. Wir haben darauf geachtet, dass er genau das wiedergibt, was kennzeichnend für die Bevölkerung eines Kastells oder der anliegenden Siedlung ist. Nur einige Funde mit großem wissenschaftlichen Wert wurden vollständig dargestellt. Wir wollten keinen Katalog aller archäologischen Funde aus Gherla anfertigen. Eine solche Aktion wäre sehr schwer erfolgt, weil die meisten üblichen Funde nicht bearbeitet worden sind. Dieses Unterfangen bleibt den zukünftigen Untersuchungen vorenthalten. Wir beziehen uns hierbei insbesondere auf die Keramik.

– die Funde mit genauer Fundstelle wurden auch für Datierungen benutzt, unabhängig von der Existenzphase des Kastells aus welcher sie stammen.

– die Münzen wurden mit den neuesten verfügbaren Münzkatalogen bestimmt.

– die epigraphischen Denkmäler und die Skulpturen wurden völlig – oder beinahe – nach dem CSIR-System beschrieben.

Durch unser Vorhaben wollten wir, mit Hilfe der geringen uns zur Verfügung stehenden Funden, eine Zusammenstellung aller Erkenntnisse über die Siedlung und dem Friedhof aus der Römerzeit erzielen. Die nachrömischen Funde haben eine besondere Aufmerksamkeit bekommen.

II. ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN UND FORSCHUNGEN

Die schnelle Entwicklung der Ortschaft Gherla (ung. Szamosújvár, deut. Neuschloss, lat. Armenopolis) und ihr Werdesein zur Stadt began 1672 infolge der Niederlassung der katholischen Armenier (*Gazdovits 1996*, S. 80; *Armenopolis*, S. 80-82, 102-108). Diese Wandlung weckte das Interesse der damaligen Gelehrten und der Bevölkerung an Geschichte. Im 19. Jahrhundert wurden eine örtliche Archäologie-Gesellschaft und das Armenisches Museum, den Kern des heutigen Stadtmuseums, gegründet.

J. Benkö, der eine Reihe von Inschriften aus Siebenbürgen veröffentlichte, erwähnt dabei auch einige aus Gherla. Die Festung und die römische Siedlung wurden dabei jedoch kaum angesprochen (*Benkö 1778*, 1, S. 26). Er ist aber der erste moderne Gelehrte der auf die römischen Ruinen der Ortschaft aufmerksam machte. Im 18. Jh. tauchten in einer in der Kronstädter Schwarzen Kirche aufbewahrten anonymen Handschrift aus dem Jahre 1734 ein paar Randangaben über die Ruinen von Gherla auf (welche als Spolien in der modernen Festung und in der Stadt benutzt wurden). Desgleichen tauchen sie in einem Buch über die Geschichte Ungarns, das auf Latein in Kaschau (heute Košice) im Jahre 1733 gedruckt wurde (*Wollmann 1982*, S. 160, Anm. 587).

Zahlreicher sind die Angaben von M. Barthalis vom Ende des 18. Jahrhunderts (*Barthalis 1787*, S. 57). Dieser erwähnt eine Inschrift von Trajan oder Hadrian, eine weibliche Statue, einen Frauenkopf, ein Plattenfragment mit der Darstellung eines Gefäßes, Dachziegel und Backsteine, wie auch ein „Gefäß mit Knochen“ das bei der Ausgrabung des „Mühlkanals“ aufgetaucht ist (wahrscheinlich eine Graburne). Die Dokumente des Rathauses aus Gherla weisen darauf hin, dass im Jahre 1809 entlang des Kanals antike Gräber entdeckt worden sind (*RepCluj*, S. 215). Etwas später, im vierten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts machte der Jesuitenmönch Franz Xavier Hene aus Weißenburg/Alba Iulia eine kurze Anmerkung über die Ruinen von hier (*Hene 1836*, S. 74). In etwa derselben Zeitspanne, im Jahre 1835, wurden zufällig sehr bekannte Bronzestücke aus zwei Paraderüstungen (*Wieseler 1858*) entdeckt, welche später das Klausenburger Museum übernahm (diese wurden mit sehr viel Sorgfalt erst zwischen den Jahren 1965-1970 von dem bekannten Fachmann József Korodi restauriert).

Neue Informationen tauchten Mitte des 19. Jahrhunderts auf. Als erstes zu erwähnen wäre J. F. Neigebaur, der preußische Konsul in Bukarest, der zahlreiche Forschungsarbeiten im rumänischen Gebiet und im Raum des

österreichischen Reiches (einschließlich Siebenbürgen) unternahm. Er vermerkte, dass sich das Kastell von Gherla eine Meile von der Stadt, in der Nähe des Weinanbaus befindet. Er beschreibt die Ruinen, gibt die Maße der Festung an („200 Fuß Länge und 180 Fuß Breite“) und erwähnt eine Inschrift (*Neigebaur 1851*, S. 231–233). Um das Jahr 1847 veranlasste dieser großherzige Forscher auch eine kleine archäologische Ausgrabung bei den Weinreben aus Gherla. J. M. Ackner (*Wollmann 1982*, S. 160) hat sich auch vorübergehend für das römische Kastell aus Gherla interessiert.

Später hat sich der berühmte Pionier der Archäologie in Siebenburgen, Károly Torma um das Kastell bemüht. Er veranlasste archäologische Ausgrabungen auch südwestlich vom Kastells, wo er die „römischen Bäder“ entdeckte (*Torma 1861*, S. 30-44; *Torma 1861a*). Carl Goos, der sächsische Lehrer am Schäßburger Gymnasium (1844-1881), der eines der besten archäologischen Register Siebenbürgens zusammengestellt hat, erwähnt kaum die Ruinen aus Gherla (*Goos 1876*, S. 117).

Der Universitätsprofessor Árpád Buday aus Klausenburg, der sich in Deutschland auf Limesprobleme spezialisierte, hat eine Untersuchung der Kastele vom nördlichen Sektor der Grenze des römischen Dakien unternommen, in welcher auch Gherla vorgestellt wird (*Buday 1911*, S. 18-21). Im nachhinein hat auch der Major Iulian Marțian, ein großherziger Förderer der rumänischen Archäologie in Transsilvanien, Gherla seine Aufmerksamkeit gewidmet (*Marțian 1920*, S. 25). Dieser hat das Kastell auch gut geortet und hat ihm – allerdings irrtümlich – auch einen Namen gefunden: *Optatiana*, eventuell *Ad Pannonios*.

Alle diese Wissenschaftler haben die antike Siedlung aus Gherla nur durch die Streufunde und die an der Oberfläche sichtliche Spuren untersuchen können. Näheres hätten sie nur durch archäologische Ausgrabungen auf diesem Gebiet erfahren.

II.1. DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN UND FORSCHUNGEN VON JOSEF ORNSTEIN IN DEN JAHREN 1901–1906

Es gibt keine, oder besser gesagt noch keine bekannten Dokumente von Josef Ornstein bezüglich seiner Forschungen in Gherla (Abb. 8). Wir haben die unten stehenden Daten aus den Schriften des Autors in verschiedenen Zeitschriften oder in selbstständigen Arbeiten zusammengefasst (*Ornstein 1885*; *Ornstein 1902*; *Ornstein 1902a*; *Ornstein 1903*). Seine Ausgrabungen wurden finanziell von der Gherlaer „Archäologischen Gesellschaft“ unterstützt. N. Gazdovits (*Gazdovits 1996*, S. 106) behauptet, dass die Ausgrabungen unter der dem Fittich des „Vereins des Armenischen Museums von Gherla (Örmény Múzeum Egyesület – ÖME)“ durchgeführt wurden. Ebenso behauptet N.

Gazdovits (*Gazdovits 1996*, S. 107), dass sich Schriften, Fotos und archäologische Funde in der Sammlung von Esztegar Todor, dem Besitzer des Geländes, befanden. Diese wurden dem „Verein des Armenischen Museums“ abgegeben und gelangten später in den Besitz des örtlichen Museums. Leider wurden nur noch einige Gegenstände davon gefunden.

Der Autor der Forschungen war ein ehemaliger deutscher Revolutionär, der an den Ereignissen des Jahres 1848 teilnahm. Sein echter Name war Pappenheim. Nach der Niederlage der Revolution arbeitete er als Offizier in der österreichischen Armee. Nach seiner Pensionierung ließ er sich in Gherla nieder (*Russu 1973*, S. 33 Anm. 22). Á. Buday behauptete, dass J. Ornstein mit der Erlaubnis und Zustimmung der „Gesellschaft für Geschichte, Literatur und Völkerkunde des Komitates Szolnok – Dăbâca“ („Szolnok – Dobokamegyei történeti, irodalmi és etnographiai társulat“) und später mit derjenigen des Siebenbürgischen Museums wie auch des Armenischen Museums in Gherla Ausgrabungen unternommen hat (*Buday 1911*, S. 19). Derselbe Autor verübte eine harte Kritik an J. Ornstein, weil seine Ergebnisse nicht veröffentlicht worden sind und weil die Angaben die er macht, unsicher sind. Er glaubte nicht, dass der amateuristische Militär-Altertumsforscher das Stabsgebäude erforscht hätte (*Buday 1911*, S. 20).

J. Ornstein hat Ausgrabungen an der östlichen Seite des Kastells gemacht (*Ornstein 1902a*). Er hat eine topographische Erhebung und einen Teilplan veröffentlicht, den er selbst gezeichnet hat. Er konnte den Erdwall, die Berme und der Grabenabhang nicht erkennen. Er behauptet aber, dass die Berme mit Denkmälern und Grabstelen gepflastert war und auch, dass die 1 m breite *via sagularis* aus Kies gebaut war (*RepCluj*, S. 213). Er gab die Maße des Kastells an: 150 × 162 m und die Dicke der Mauern: 1,14 m. Trotz der Kritiken seitens von Á. Buday war J. Ornstein ein verdienstvoller Forscher für seine Zeit. Zum ersten Mal in der römischen Provinzialarchäologie Dakiens wurde eine Knochenanalyse vorgestellt (*Ornstein 1902*, S. 7, Bestimmungen von E. Orosz). Diese ergab, dass in dieser Siedlung Pferde-, Rind-, Schweine- und Schafsknochen sehr häufig waren und weniger Knochen von Ziegen, Hühnern oder Katzen.

Mehr Information bot ebenfalls Á. Buday an, der auch die Ergebnisse von Ornstein kommentierte. Er glaubte, dass die Festung zur Zeit Trajans gebaut wurde und man sie nach dem „Bau des westlichen Limes“(!) aufgegeben hatte, so dass sie nicht für eine lange Zeitspanne funktionstüchtig hätte sein können. Buday stellte fest, dass es im Inneren einige Wände aus Lehm gab und, dass zur Zeit von Antonius Pius wichtige Arbeiten an dem Kastell gemacht worden sind. Die früheste ihm bekannte Münze war aus Trajans Zeit (J. 103 – 105) und die späteste aus der Zeit des Philippus Arabs (J. 245 – 246). Er bemerkte einige Änderungen und Zusätze („Klebungen“), wobei eine Ecke eingestürzt zu sein

schien (*Buday 1891*, S. 21). Es ist sehr wahrscheinlich, dass er die Südostecke meinte, die auch auf der topographischen Anhebung von Ornstein als sehr stark beschädigt erscheint.

II.2. DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN VON ENDRE OROSZ IN DEN JAHREN 1907–1909

Informationen bezüglich seiner Forschungsarbeiten (s. Abb. 10) stammen aus seinem Ausgrabungsverzeichnis (*Orosz 1907; Orosz 1909*). Zusätzliche Angaben tauchten auch in der Zeitschrift *Szamosujvári Közlöny* vom 25. September 1907, unter der Unterschrift des Autors. Diese Zeitschrift konnten wir aber leider nicht mehr auftreiben. E. Orosz war ein sehr großzügiger Amateur, der auch eine reichhaltige archäologische Sammlung besaß (die er dem Siebenbürgischen Museum schenkte). Er hat auch systematische Forschung in diesem Bereich betrieben. Seine Bemühungen haben sich insbesondere auf die östliche Seite des Kastells konzentriert, welche er freigelegt und teilweise erforscht hat. So auch das „*praetorium*“, ein Begriff unter dem man bis dahin das Stabsgebäude (*principia*) verstand. Á. Buday glaubte jedoch nicht – wie oben schon erwähnt – dass dieses Gebäude entdeckt wurde (*Buday 1911*, S. 20–21).

E. Orosz hat auch einen allgemeinen Plan des Kastells veröffentlicht, der heute sehr von Nutzen ist, da inzwischen die gesamte römische Festung zerstört wurde. Die Funde waren sehr reichhaltig, aber sie wurden nicht eingehend studiert. Es wurden 6 Münzen gefunden: 1 Denar von Trajan, 1 As von Faustina Junior, jeweils ein Denar von Septimius Severus, Elagabal, Severus Alexander und eine Bronzemünze mit *Provincia Dacia* von Philippus Arabs (*Orosz 1907*, S. 16–26).

II.3. DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN VON GHERASIM PINTEA IM JAHR 1937

Die Angaben bezüglich dieser Ausgrabungen sind unpubliziert und zur Zeit noch fast unbekannt (*RepCluj*, S. 213). Die Forschung wurde von der Universität Klausenburg gestartet und finanziert. Jedoch war G. Pintea nur für eine kurze Zeit am Institut für Klassische Studien aus Klausenburg tätig und diese war seine einzige archäologische Ausgrabung. Nachträglich hat er Klausenburg verlassen und sich dem Journalismus hingegeben. Dabei sind die Ergebnisse seiner Forschungsarbeit verlorengegangen. Einige Informationen über diese Ausgrabungen hat auch I. I. Russu zur Verfügung gestellt (*Russu 1973*, S. 34, Anm. 22). Von Pinteias Entdeckungen aus dem Jahre 1937 wurden 3 Inschriften veröffentlicht (*Macrea 1949*, S. 232 ff.).

II.4. DIE FORSCHUNGEN VON ALEXANDRU NICULA IN DEN JAHREN 1961–1965

Zwischen den Jahren 1961–1965 war der Gymnasiallehrer Al. Nicula der Kustos des Stadtmuseums in Gherla. In dieser Zeit hat er durch den Schüler M. Zegreanu ein römisches Militärdiplom aus dem Jahre 123 (IDR I, *DiplD VII*) wiedergewonnen. Er hat kleinflächige Ausgrabungen im Kastell mit den Schülern aus dem Ort unternommen und diese überwacht. Die Ergebnisse wurden niemals veröffentlicht (vgl. IDR I, *DiplD VII, XI*; *Russu 1973*, S. 11-14).

Den Aussagen des Authors zufolge wurden einige Probegrabungen in der *retentura sinistra*, das heißt südwestlich der *principia* unternommen. Dort wurden Funde entdeckt wie auch die Überreste eines mit Hypocaustum versehenen Zimmers.

II.5. DIE AUSGRABUNGEN UND FORSCHUNGEN VON DUMITRU PROTASE IN DEN JAHREN 1960–1968

Der Bau des Werkes für die Industrialisierung des Holzes (C.I.L.), begonnen im Jahre 1960 auf dem Gebiet des Kastells, hat massive Schäden dem archäologischen Objekt zugefügt. Diese Tatsache hat eine Rettungsaktion im selben Jahr veranlasst (Abb. 11). Diese wurde D. Protase, damals Forscher am Klausenburger Institut für Geschichte aufgegeben, der mit dem Kustos des Stadtmuseums aus Gherla Al. Nicula zusammenarbeitete. Eher wurden jedoch die Abaggerungsarbeiten für den Bau des Werkes überwacht. Deshalb wurden nur Funde aufgetrieben, die auf dieser Weise zu Tage kamen. Die vorhandenen Bedingungen haben Rettungsgrabungen, wie sie nötig gewesen wären, nicht zugelassen. Damals gab es in Rumänien kein Gesetz das dies vorsah oder welches die Überreste der Vergangenheit schützte, im Gegensatz zur heutigen Zeit. Man hat infolge der mechanischen Abaggerungen reichhaltiges und vielfältiges archäologisches Material entdeckt: Bruchstücke von epigraphischen und bildhauerischen Denkmälern, Keramik, Werkzeuge, Schmuckstücke, 30 Münzen u.s.w. Die wichtigste Entdeckung war jedoch das Militärdiplom vom 2 Juli 133. Diese Urkunde belegt erstmals die Existenz der Provinz Dacia Porolissensis. Die Urkunde wurde zufällig gefunden (*Daicoviciu, Protase 1961*, S. 63–70; *Daicoviciu, Protase 1964*, S. 163-180). Über die Einzelheiten der Ergebnisse der Forschungen haben wir nur geringe Informationen (*Protase 1964*, S. 177–181).

In den Jahren 1961-1963 kehrte D. Protase mehrmals zum Kastell zurück und machte Beobachtungen und gelegentliche Entdeckungen.

Erst im Jahre 1968 wurden eigentliche archäologische Ausgrabungen von D. Protase in Zusammenarbeit mit I. Chifor, dem neuen Kustos des lokalen Museums (*Dacia* 13, 1969, S. 521-522, Nr. 90) durchgeführt. Bei den Forschungen hat vorübergehend auch Dan Isac, damals noch Student, mitgewirkt. Er wurden 4 Schnitte im Inneren des Kastells ausgeführt: S I an der östlichen Seite (33 × 1,25 m) über die Verteidigungselemente (Abb. 16); S II im Inneren, in der Nähe der östlichen Seite, in einer zentralen Zone; S III an der südlichen Seite (27 × 1,20 m) über die Verteidigungselemente (Abb. 17); S IV in der zentralen Zone, gegen die Nordseite (42 × 1,20 m), mit einer 10 × 10 m Fläche (Abb. 30).

Man hat sehr vieles über die Stratigraphie und über einige innere Strukturen herausfinden können und auch reichhaltiges archäologisches Material gesammelt. Die Ergebnisse wurden nicht veröffentlicht, sondern nur flüchtig erwähnt (*Protase 1969*, S. 251-252). Mehr Informationen über dieses hat man an D. Popescu (București) weitergeleitet für seine Synthesearbeit „Les fouilles archéologiques de 1968 en Roumanie“ (*Dacia* 13, 1965, S. 521, Nr. 90): Ausgrabungen an der unversehrten Seite des Kastells, mit Informationen über die Wehrmauer an der südlichen und östlichen Seite; Wall und Graben in ihrer ersten Phase und zwei Gräben in der Phase mit Steinmauer.

Die Abbaggerungsarbeiten und die industriellen Tätigkeiten wurden auf dem Gebiet des Kombinales weitergeführt. 1971 hat man während einer solchen Aktion ein Militärdiplom aus dem Jahre 123 gefunden. Diese Urkunde hat neue Aufschlüsse über die Gebietseinteilung der dakischen Provinzen gebracht (*Russu 1973*, S. 19, Anm. 5).

II.6. DIE ARCHÄOLOGISCHEN RETTUNGSGRABUNGEN IM JAHR 1979

Die Erweiterung des Kombinales – jetzt Kombinat für Holzverarbeitung genannt (C.P.L.) – bedurfte im Jahre 1979 archäologischer Rettungsgrabungen (übrigens wurde im Jahre 1975 das Gesetz für das Nationalerbe erlassen). An diesen Ausgrabungen haben die Archäologen Constantin Pop und Béla Jungbert vom Klausenburger Museum für die Geschichte Siebenbürgens, als auch Ion Chifor seitens des Museums aus Gherla teilgenommen. Man hat einen „Kreuzschnitt“ an der östlichen Seite des Kastells gemacht, die am meisten von den Bauarbeiten bedroht war (S I: 10 × 1,25 m, siehe Abb. 18). Dabei wurden einige Elemente der Festung entdeckt (Abb. 12). Weitere zwei Schnitte wurden außerhalb des Kastells durchgeführt: S II (50 × 1,25 m) vor dem Tor auf der östlichen Seite (welcher einen Teil der römischen Straße fand) und S II (5 × 1,25 m) irgendwo östlich von der Ostseite (siehe Abb. 12). Damals konnte man keine

weiten Flächen freilegen. Das archäologische Material war relativ spärlich; man hat nur eine einzige Münze gefunden, ein *sestertius* von Hadrian (*Ardevan 1992*, S. 283, Nr. 37).

Man hat nicht alle Ergebnisse veröffentlicht und viel archäologisches Material ist unpubliziert im Klausenburger Museumsdepot geblieben. Einige Informationen erschienen in dem vorläufigen Bericht der Autoren der Untersuchung (*Pop, Jungbert, Chifor 1980*, S. 664-667), in der jährlichen Chronik der archäologischen Ausgrabungen aus Rumänien (*Dacia 25*, 1981, S. 369, Nr. 57), und in einer zusammenfassenden Darstellung der Forschungen in Kastellen in Dakien zwischen den Jahren 1979 und 1983 (*Gudea 1983*, S. 486, Abb. 1/6).

II.7. DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IM JAHR 1980

Wegen der Erweiterung nach Süden der C. P. L.-Anlagen bedurfte man neuer Rettungsausgrabungen im Sommer 1980. Diese wurden von Vertretern zweier Institute aus Klausenburg unternommen, und zwar die "Babeş-Bolyai"-Universität (D. Protase) und das Siebenbürgische Geschichtsmuseum (R. Ardevan). Diese Ausgrabungen waren jedoch wegen der zugewiesenen Geldmittel relativ beschränkt (Abb. 13). Die Hauptergebnisse wurden in einem vorläufigen Bericht veröffentlicht (*Protase, Ardevan 1983*). Informationen über die Ausgrabungen kann man auch den Listen der Münzen entnehmen (*Ardevan 1992*, S. 286, Anm. 4).

Es wurde die Südwestecke des Kastells untersucht. Ein Schnitt wurde über die östliche Mauer durchgeführt (S I, 23 × 1,25 m). Dabei brachte man die Elemente der Festung ans Licht (Abb. 18). Einen anderen Schnitt öffnete man östlich von diesem (S II, 13 × 1,25 m, Abb. 19), zwei weitere westlich, im Inneren des Kastells (S III, 20 × 1,25 m und S IV, 4 × 1,25 m) – hier hat man die Überreste eines Steingebäudes mit Mauer aus Stein und ein Fußboden in *opus signinum* gefunden (Abb. 19).

Das ziemlich reichhaltige unveröffentlichte archäologische Material wird teils im Depot des Institutes für Archäologie und Kunstgeschichte aus Klausenburg und teils in den Sammlungen des Klausenburger Museums aufbewahrt. Einige Stücke aus Stein sind im Museum der Stadt Gherla geblieben. Man fand neben zahlreichen Entdeckungen der Römerzeit in größerer Tiefe ein Gräberfeld aus der Bronzezeit. Dazu muss erwähnt werden, dass man auch Gefäßscherben, die wahrscheinlich aus dem 4. Jh. stammen, gefunden hat.

II.8. DIE FORSCHUNGEN DER JAHRE 1981-1983

Die Erweiterung der C. P. L. Gherla wurde auch nach dem Jahre 1980 mit dem Bau einer Streichhölzerfabrik weitergeführt. Die Durchführung dieses Projekts sollte auch den letzten Teil des unversehrt gebliebenen Kastellteils zerstören (Teil der *retentura*). Infolgedessen hat das Kreisamt für das Nationale Kulturerbe an Institutionen die Interesse gezeigt haben appelliert und trieb das nötige Geld für archäologische Rettungsgrabungen auf. Diese wurden mit kurzen Unterbrechungen in der Zeitspanne Herbst 1981 – Dezember 1982 durchgeführt. Das Projekt erfreute sich großer Unterstützung seitens der lokalen Behörden und des C.P.L. Gherla. Trotzdem wurden die archäologischen Arbeiten mit großer Mühe und unter schwierigen Bedingungen durchgeführt (unabhängig von der Jahreszeit, sehr oft bei schlechtem Wetter, mit einer großen Schwankung der Arbeitergruppen, in ständiger Suche nach Logistik u.s.w.). Man arbeitete unter ständigem Zeitdruck da man den genauen Zeitpunkt für den Bau der Fabrik nicht kannte. Aus technischen Gründen wurde der Beginn des Baus immer wieder verschoben. Nur diese Tatsache hat den Archäologen die Möglichkeit gegeben, länger zu graben als anfänglich angenommen. Die Verteilung der Schnitte versuchte nicht schon bekannte Strukturen der Festung freizulegen, sondern möglichst große Flächen des noch erhaltenen Kastellteils (*retentura*) aufzudecken.

Es wurden 7 Schnitte gegraben: S1, NO-SW gerichtet, parallel zum Zugangsweg (106 × 2 m, Abb. 22); S2, im Inneren senkrecht auf der vorigen (109 × 1,50 m, Abb. 23 – 24); S3, 15 m südlich von S2 und parallel zu ihr (103 × 1,50 m); S4 (33 × 2 m), über den östlichen Torturm auf der Südseite; S5 (33 × 1,50 m, Abb. 20) über die Ostseite; S6 (10 × 1,50 m) entlang eines Abschnittes der Ostseite; S7 (12 × 1,50 m, Abb. 25) im Inneren, nördlich von S2. Der Schnitt S4 wurde mit den parallelverlaufenden Abschnitten S4a, 1 m östlich der ersten (19 × 2 m), und S4b westlich von S 4 und dicht an dieser gezogen (12 × 2 m), erweitert.

Man machte auch einige großflächige Freilegungen. Am östlichen Rand von S1, zwischen den Metermarken 90 und 95, wurde die Fläche Σ3 (5 × 8 m) geöffnet, um eine Grube mit großem Ausmaß, welches in der Antike zugedeckt worden war, erforschen zu können (bis ungefähr – 2,60 m); es scheint, dass es sich um einen aufgegebenen Brunnen handelt. Südlich von S2 wurden der Reihe nach drei Flächen freigelegt, wobei zwischen diesen und dem Schnitt eine Trennwand (Zeugeprofil) von 0,50 m erspart blieb: Σ1 (Meter 16-22, Breite 4 m), Σ2 (Meter 69-76, Breite 5 m) und Σ4 (Meter 43-49, Breite 4 m). Eine Fläche mit geringem Ausmaß (Σ5) wurde in S2 an der Nordseite seines Ostendes freigelegt (2 × 1 m). Dort fand man sehr viel Keramik. In all diesen Grabungen – ausgenommen Σ3 – ging man nicht tiefer als die römische Kulturschicht (maximal 0,30 – 0,60 m Tiefe).

An der Ostseite wurden die Wehrmauer mit den zwei Gräbern, die Berme, ein Teil einer Kaserne und an der Südseite der Ostturm der *porta decumana* identifiziert. Es wurden auch einige Elemente des Innenbaus gefunden. Die Funde war sehr reichhaltig (*Ardevan 1992*, S. 286, Anm. 4 für Münzen). In S2, S5 und S7 tauchten auch vereinzelt prähistorische Keramikfragmente auf (aus der Bronze- und Hallstatt-Zeit).

Man brachte wichtigere Mauernstrukturen im S2 ans Licht. Zwischen den Metermarken 20–55 tauchten Überreste mehrere Steinmauern auf, wie auch Spuren von herausgegrabenen Mauern. Zwischen den Metern 60-81 wurde ein Gebäude großen Ausmaßes entdeckt. Dieses hatte im *opus signinum* gepflasterte Räume mit Hypocaustanlagen (deren *praefurnium* bei den Metern 80-81 gefunden wurde). Westlich davon, zwischen den Metern 98-102 hat man einen Graben mit vielen archäologischen Trümmern, Skulpturen und zahlreichen Baumaterialien gefunden. Die Mauern wurden teilweise in $\Sigma 1$ und $\Sigma 4$ identifiziert, wobei man in $\Sigma 2$ die Verlängerung der *opus signinum*-Plattform und der Hypocaustanlage ans Licht brachte.

In S3 wurden auch Spuren von Mauern aus unterschiedlichen Bauetappen entdeckt. Zwischen den Metern 39-57 hat man massive Steinbrocken und eine *opus signinum*-Plattform gefunden. Zwischen den Metern 31– 33 tauchte ein sehr gut verarbeitetes Steingebilde in U-Form auf (Statuenbasis ?). Auch hier wurde ein Graben mit Baumaterial und Skulpturfragmente entdeckt (Meter 74-76).

Die besten Ergebnisse hat man im Schnitt S4 und in seinen Erweiterungen erzielt. Hier hat man zwischen den Metern 19–30 einen fast vollständigen massiven Torturm freigelegt. Im S7 hat man nur die Mauern einiger Innenbauten wie auch die Überreste einiger Gräber aus der späten Bronzezeit freigelegt, die von der römischen Schicht gestört waren.

Nach dem Beginn der Arbeiten an der neuen Zündhölzerfabrik überwachte man weiterhin die Abbaggerung, und das Einnehmen von archäologischem Material ging bis zur Mitte des Jahres 1983 weiter fort.

Die Forschung wurde von einer Mannschaft des Siebenbürgischen Geschichtsmuseums aus Klausenburg übernommen (Ioan Mitrofan, Radu Ardevan, Alina Soroceanu, Tudor Soroceanu, für kurze Zeit Eugen Iaroslavschi und Dorin Ursu), mit dem vorübergehendem Mitwirken einiger Studenten die ihr Praktikum machten (unter anderen auch Eduard Nemeth). Es wurde unter schweren Bedingungen und mit ungenügenden Mitteln gearbeitet.

Die Keramik, die man gefunden hat, wird zur Zeit im Museum von Gherla (unbearbeitet) aufbewahrt, wobei sich der restliche Teil der Funde im Depot des Klausenburger Museums befindet. Bisher wurden nur einige Fundkategorien veröffentlicht und der damals verfasste vorläufige Bericht blieb unpubliziert.

Anhand all dieser Forschungen, die man hauptsächlich an der Ostseite betrieb, über die es jetzt mehr Informationen gibt, hat man die graphische

Rekonstruktion des Kastellplans versucht (*Gudea 1997*, S. 103, Nr. 97; Abb. 15). Vor kurzem hat man auch die graphische Rekonstruktion des Kastells in seiner Holz-Erde-Phase präsentiert (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, S. 714, 721 – Abb. 21) als auch die der Steinmauern (Abb. 33).

Da sich die Rettungsausgrabungen schon seit ihrem Beginn im Jahre 1968 unter schweren Bedingungen abgespielt haben, ohne topographische Anhebung, ohne antike Bezugspunkte, im von den Bauarbeitern aufgezwungenen Tempo, ist die heute vorhandene Dokumentation teilweise unbefriedigend: Profile die man in der Schnelle fertiggestellt hat, außer Sicht gelassene Details u.s.w. Ein Teil der Dokumentation der Jahre 1981-1982 ist verlorengegangen.

III. DIE BAUETAPPEN DES KASTELLS

III.1. DAS KASTELL MIT ERDWALLUMWEHRUNG (106–140)

Die archäologischen Ausgrabungen fanden die Erdphase des Kastells nur auf der Süd- und der Ostseite, sodass unsere Daten sich nur auf die Ergebnisse dieser Schnitte beziehen (Abb. 21).

Die älteren Grabungen haben diese Phase nicht identifiziert, sodass die Informationen die sie betreffen völlig fehlten (*Gudea 1975; Cătănicu 1993, S. 51*). Erst infolge der Ausgrabungen des Jahres 1968 wurde die Erdphase der Befestigung klar identifiziert, was später, in den Jahren 1979, 1980 und 1982 bestätigt wurde; sie blieb jedoch bis vor kurzem unpubliziert (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*).

Zurzeit verfügen wir über mehrere sichere Daten betreffend die erste Bau- und Existenzetappe des Kastells.

a) Das Kastell hat einen rechteckigen, fast quadratischen Grundriss. Die Maße der Seiten sind beinahe gleich, nämlich etwas weniger als je 150 m (s. unten). Ein derartiger Grundriss für ein Alenkastell hat manche Analogien. Gerade in Dacia Porolissensis hatte das Alenkastell von Ilișua einen ähnlichen Grundriss mit den Maßen 185×185 m (*Protase, Gaiu, Marinescu 1997, S. 68*).

b) Die Orientierung des Kastells war mit den Längsseiten ungefähr auf der Richtung Nord-Süd (vgl. *Cătănicu 1981, S. 18; Gudea 1986, S. 487, Abb. 16*).

c) Wenn die Maße des Steinkastells reell sind (162×169 m; *Gudea 1997, S. 102*) und wenn wir die Symmetrie der römischen *castrametatio* berücksichtigen, dann kann man eine Berechnung machen, wonach die Ost- und die Westseite des Erdkastells um 24 m kürzer als diejenigen des Steinkastells sein konnten. Eine ähnliche Situation dürfte auch im Fall der Kurzseiten sein. Die wahrscheinlichen Maße des Erdkastells waren also 145×138 m (*Protase, Gudea, Ardevan 2005, S. 714 – Abb. 21*).

Um die erwähnten Maße zu begründen stellen wir im Folgenden die detaillierte Beschreibung der Schnitte S1/1968, S1/1979 und S5/1982, alle drei von der Ostseite.

Der Schnitt S1/1968 war 33 m lang. Die Schwemmschicht in denen die römischen Gräben ausgegraben wurden ist gut sichtbar. Der Graben Nr. 2 (der äußere Graben) der Befestigung aus der zweiten Phase erschien zwischen den Metern 2-8 des Schnittes, während der Graben Nr. 1 (der innere Graben)

zwischen den Metern 9-16 auftauchte. Beide Gräben waren ca. 2 m tief und mit Schwemmschicht aufgefüllt. Über ihnen liegt nur der heutige Erdreich. Zwischen den Gräben Nr. 2 und 1 des Steinkastells gibt es eine ca. 1 m breite Schwemmschicht und über dieser liegt eine Ablagerungsschicht. Auf dem Boden des Grabens 1 sieht man mit Schwemmboden bedeckten Schutt, der aus von der Mauer gefallene Steinen besteht. Zwischen den Metern 16 und 17,40 (d. h. bis zur Steinmauer) liegt eine Steinschutt- und Ablagerungsschicht. Es folgt das über 1 m in die Schwemmschicht vertiefte Fundament der Steinmauer, während von der eigentlichen Mauer nur zwei Steinlagen erhalten sind (Abb. 26). Hinter der Mauer, unter dem Erdreich, liegt eine dicke, leicht gewölbte Erd- und Steinschicht. Unter dieser letztgenannten Schicht erscheint, bei 0,40 m hinter der Mauer, zwischen den Metern 19,40-25,20, der Graben der ersten Bauphase des Kastells. Dieser ist ebenfalls ca. 2 m tief und wurde mit Erde und einige Ziegelfragmente aufgefüllt. Ab dem Meter 25 nach Westen liegt über der antiken Schwemmschicht eine dünne gelbe Tonschicht. Über dem gelben Ton gibt es, hinter der Mauer, eine ca. 4,50 m breite Erde- und Steinschicht (zwischen den Metern 25-29,50 m). Von diesem letzten Punkt nach Innen wurde auf die antike Schwemmschicht eine Kiesschicht aufgetragen, die am oberen Teil flache Steine aufweist; die Breite dieser letzten Schicht beträgt 4,50 m und die Dicke 0,60 m. Hier wurde der Schnitt jedoch nicht fortgesetzt. Im Schnitt S3/1968, der die Südseite des Kastells schnitt, ist die Lage des Grabens der ersten Bauphase die gleiche; der Graben ist 6 m breit, 1,80 m tief und der Boden ist gerundet (Abb. 16).

Die aus diesem Schnitt gewonnenen Informationen werden vom Profil des Schnittes S1/1979 ergänzt (Abb. 18). Dieser Schnitt war kürzer (14 m) und brachte nur die Umwehrmauer und je 4-6 m beiderseits von ihr ans Tageslicht. Die vom Inneren des Kastells nach Außen gesehene Stratigraphie weist zwischen den Metern 3-14 eine aus den heutigen Interventionen resultierte Nivellierungsschicht auf. Unter dieser Schicht liegt das heutige Erdreich (0,40-0,50 m dick); dieses liegt senkrecht zwischen den Metern 0-4, wonach es stark absteigt. Dies beweist, dass die Kastell-Lage höher als das umliegende Gelände war, mit einer kleinen Neigung des Geländes gegen die äußeren Abwehrelemente. Das heutige Bodenniveau beinhaltet archäologische Reste und auf dem Abhang vor der Mauer tauchten zahlreiche Steine, die mit Sicherheit durch den Zusammenfall der Mauer dort gelangt sind. Vom Meter 0 bis zum Meter 5,20 liegt unter dem Erdreich eine Schuttschicht, während unter der Letzteren der Graben des Erdkastells liegt. Der Rand dieses Grabens endet genau an der Mauer; er wurde mit einer schwarzen, fundlosen Erde aufgefüllt. Man bemerkt, dass der Graben der ersten Bauphase nicht nur durch die antike Schwemmschicht dringt, sondern auch durch den gewachsenen Boden unterhalb dieser. Er erreicht die maximale Tiefe um den Meter 2. Die Steinmauer erscheint zwischen den Metern 5,20 und 6,40, unter der Nivellierungsschicht und dem

heutigen Humus, in einer Tiefe von 0,75 m. Von dieser Mauer sind noch drei Steinreihen erhalten; das 1,05 m hohe Fundament besteht aus drei Steinreihen ohne Mörtel, die durch drei dünne Erdschichten getrennt sind. Vor der Mauer, zwischen den Metern 6,40-9,00, erscheint die antike Schwemmschicht waagrecht und über ihr befindet sich die Ablagerung des antiken Bodenniveaus. Zwischen den Metern 9 und 13,50 erscheint der Graben Nr. 1 des Steinkastells, der beginnend von der Schwemmschicht gegraben wurde und die zwei tieferen durchdrang. Der Graben hatte eine maximale Tiefe von 2,10 m. Die untere Hälfte des Grabens ist voll mit Schwemmerde und Steinen, während die obere Hälfte sich bis zur heutigen Oberfläche mit Schutt gefüllt hat.

Noch klarer hinsichtlich des Verhältnisses zwischen der Erd- und der Steinphase des Kastells ist der 33 m langer Schnitt S5/1982. In einer Beschreibung vom Inneren des Kastells nach Außen bemerken wir, dass zwischen den Metern 0-2,50 über die Lehm- eine Kies- und Steinschicht gelegt wurde, welche die *via sagularis* zu sein scheint. Vom Meter 2 bis ungefähr zum Meter 9 erscheint, teilweise oberhalb dieser *via*, eine Schuttschicht. Zwischen den Metern 9-14 liegt unter der Schwemmschicht der mit tönerner Erde gefüllte Graben. Zwischen den Metermarken 10 und 16 wird die Tonschicht wallförmig. Die steinerne Umwehrmauer wurde in diese Tonschicht zwischen den Metermarken 16-17,50 eingebaut (Abb. 20).

d) Wir verfügen über sehr wenige Daten über die Umwehr-Elemente. Der Wall der ersten Bauphase kann auf den im Jahr 1968 zwei systematisch untersuchten Seiten, oder auf denen die von anderen Schnitten zufällig erreicht wurden (wie im Jahr 1980) nicht mehr mit Sicherheit identifiziert werden. In einer älteren Arbeit über die Erdphase der Kastelle aus Dakien (*Gudea 1975*, S. 79) wurden die Maße des Kastells von Gherla etwas unterschiedlich angegeben: die Grabenbreite 7,50 m, seine Tiefe 2,80 m, die Wallbreite an der Basis 9,50 m und die Wallhöhe 1 m. Die Maße waren als mündliche Mitteilung erhalten.

Es gibt jedoch ein Element, das die Wallbreite suggerieren könnte. Bei 6,50 m vom inneren Rand des Grabens beginnt ein kleinerer Graben, der die (technische) Trennung zwischen dem Wall und der *via sagularis* markieren könnte. In diesem Fall könnte die Wallbreite 6,50 m und seine Höhe – nach der 1968 und 1980 gemessenen Grabentiefe berechnend – mindestens 2 m betragen.

Die Berma von dieser Phase wurde sicher nur an der Ostseite identifiziert (s. S1/1968). Im Schnittprofil sieht man klar, dass die Steinmauer auf einem nivellierten Bereich hinter dem Graben aufgebaut wurde. Es ist möglich, dass ein Teil des nivellierten Bereiches als Berme funktioniert hat. Eine ähnliche Situation dürfte an allen Kastellseiten existiert haben.

Der Graben kann hingegen umrissen werden, was die Bestimmung der ungefähren Maße des Kastells zuläßt. Er wurde in drei Punkten an der Ostseite (S1/1968, S1/1979, S5/1982, wie oben gesehen) und in einem Punkt an der

Südseite (S3/1968) identifiziert. Seine Breite betrug 6 m an der Ost- und 5,40 m an der Südseite. Die Tiefe war die gleiche an allen Seiten, nämlich 2 m (die unterschiedlichen Ergebnisse des Schnittes S1/1979 sind erklärlich, s. oben). Der Graben wurde vor dem Aufbau der Steinphase zugeschüttet und auf ihm wurde der *agger* des Steinkastells errichtet. Von diesem *agger* ist wegen der Nivellierungen der Neuzeit kaum etwas erhalten geblieben. In den Schnitten des Jahres 1968 an der Ost- und der Südseite weist der Graben eine Breite von 6 m und eine Tiefe von 2 m vor. Er hatte einen spitzen Boden und wurde mit einer schwarzen, fundlosen Erde gefüllt. Zufällig fand man in dieser Erde Fragmente von verfaultem Holz an der Ostseite und kleine runde Flußbettsteine an der Südseite. An derselben Seite betrug die Grabenbreite gemäß dem Schnitt S I/1980 ebenfalls ca. 6 m; die Tiefe kann man nicht präzisieren, da dieser Schnitt nicht tief genug gegraben wurde.

Ebenfalls in Verbindung mit den Umwehrungselemente kann man einige Bemerkungen betreffend das Tor von der Südseite machen. Während der Ausgrabungen des Jahres 1982 ergab der Schnitt S4, dass der Ostturm des Steintores über dem Westende des Grabens der ersten Phase errichtet wurde. Da sich an diesem Ende die Toröffnung des Steintores befindet, kann man behaupten, dass hier in der ersten Phase ebenfalls das Tor lag und, dass die Hauptstraßen (*via decumana* und die zwei *principales*) die selbe Trasse hatten (*Protase, Gudea, Ardevan 2005, S. 714*). Dasselbe stellte man im Schnitt S1/1982, der die *via decumana* schnitt, fest (Abb. 22).

e) Über die Organisation des Inneren weiß man fast nichts. Wir haben auch über die *via sagularis* keine Daten.

Während der Ausgrabungen hat man Spuren, die auf Holzbaracken mit Lehmverputz hinweisen, identifiziert. Einige Baracken tauchten näher zur Oberfläche auf, andere tiefer in Bezug auf diese. Hypothetisch könnten wir die Letzteren der Erdphase des Kastells zuschreiben.

Sicherer festgestellt wurden die Hauptstraßen. Man kann annehmen, dass die *via principalis (dextra)*, *via decumana* und die *via praetoria* identifiziert wurden, vorausgesetzt, die *porta praetoria* an der Nordseite war (*Protase, Gudea, Ardevan 2005, S. 721*).

Nach der (ungefähren) Bestimmung der Maße des Kastells mit Erdwall stellt man sich zuerst die Frage ob die *ala II Gallorum et Pannoniorum* in einem derartigen Kastell genug Platz hatte.

Im neuesten Beitrag über die Auxiliareinheiten aus den dakischen Provinzen macht man auch eine kurze Geschichte dieser Truppe betreffend die Kommandeure, Offiziere und Soldaten der Einheit, aber man sagt nichts bezüglich ihrer Stärke (*Petolescu 1997, S. 76, Nr. 12; Petolescu 2002, S. 74-76*). Auch in anderen Arbeiten die die römischen Militäreinheiten aus Dakien behandeln bezieht man sich nicht auf diese Frage (*Macrea 1969, S. 232; Beneš*

1978, S. 12; Gudea 1997, S. 102-103). Nur V. Christescu sprach sich für eine *ala quingenaria* aus, aber das Kastell schien ihm zu klein im Vergleich zu ähnlichen Kastellen vom Rhein (Christescu 1937, S. 135, gefolgt von Wagner 1938, S. 61). Das Verhältnis zwischen der Truppenstärke und den Maßen des Kastells ist aber eine Frage von größter Bedeutung für die Archäologie und die Militärgeschichte dieser Zeitspanne. In der heutigen allgemeiner (Johnson 1987) oder mehr regional fokussierten Literatur (Nash-Williams 1969) behandelt man auch diese Frage, sodass wir einige Wegweiser haben.

So stellte J. Nash-Williams – in Bezug auf *alae quingenariae* aus Westbritannien – fest, dass die Fläche ihrer Festungen 2 ha (Trawscred), 2,38 ha (Llandoverly) oder sogar 2,40 ha (Neath, Geligaer) betragen konnte. Er bewies, dass ein Kastell von 2-2,40 ha für eine Ala von 500 Reitern ausreichte (Nash-Williams 1969, S. 15, 116, 152). Anne Johnson, die alle Aspekte der Kastelle der Prinzipatszeit aus Britannien, Germanien und Rätien behandelte, behauptete, dass die Fläche eines Kastells für eine Kohorte von 1000 Soldaten (*cohors miliaria peditata*) mit derjenigen eines Kastells für eine *ala quingenaria* gleich war. Sie wies darauf hin, dass zwei Kastelle aus Britannien mit der gleichen Fläche (2,10 ha) eine *cohors miliaria peditata* (Housesteads) bzw. eine *ala quingenaria* (Southshields) beherbergte, gab jedoch zu, dass die Kastelle für derartige Reitereinheiten manchmal auch größer waren und, dass die Flächen der Befestigungen von einer Provinz zur anderen variierten (Johnson 1987, S. 320-321).

Die Fläche des Erdkastells von Gherla, obwohl anscheinend klein (nur 2 ha), war also für eine Garnison von 500 Reitern mitsamt ihren Pferden ausreichend.

Die Struktur einer Ala bestand aus 16 *turmae*; jede *turma* bestand aus 32 Reitern und jeder Reiter brauchte mindestens ein Pferd. Dies bedeutet das Vorhandensein von acht Baracken – jede Baracke beherbergte 64 Soldaten – und acht Ställe für ihre Pferde (Johnson 1987, S. 323). Auf dieser „theoretischen“ Basis kann man annehmen, dass die *ala II Gallorum et Pannoniorum* eine *ala quingenaria* war und, dass die Fläche der Befestigung von Gherla für ihre Beherbergung ausreichend war. In diesem Kastell müsste es also mindestens acht Baracken und acht Ställe gegeben haben.

Davon ausgehend haben wir eine Rekonstruktion der zwei Hauptteile eines römischen Kastells – die *retentura* und die *praetentura* – versucht. Die Hauptstraßen von der *praetentura dextra* und der *retentura dextra* umreißen über 50 m lange Flächen. Die Distanz zwischen der inneren Nord-Süd orientierten Straße und der Ostseite betrug 63 m. Da die Maße des Erdkastells 145 × 138 m waren, konnten die Baracken eine Längsseite von 30 bis 50 m haben (Davison 1989, S. 104). Ein teilweise rekonstruierter Grundriss einer Kavalleriebaracke hätte acht *contubernia* für je acht Soldaten (= 64 Reiter) und je ein Zimmer für die Offiziere (*decurio*, *duplicarius* oder *sesquuplicarius*).

f) Der Bauzeitpunkt des Kastells kann in die Zeit Trajans, gleich nach der Eroberung, datiert werden. Die *ala II Pannoniorum* hat immerhin an der Eroberung Dakiens teilgenommen, sodass sie auf der Stelle stationiert werden konnte.

Ioana Bogdan Cătănicu glaubte, dass dieses Kastell, wie auch alle anderen zeitgenössischen Kastelle aus Dakien, um die Mitte des 2. Jh. während eines (mutmaßlichen) Angriffs der freien Daker zerstört wurde (Cătănicu 1981, S. 42, 44). Dies hat keine Basis, da in der Stratigraphie des Kastells von Gherla keine Spuren einer solchen Zerstörung vorhanden sind. Der in der Nähe von Gherla begrabene Münzhort von Diviciorii Mari (vgl. Cătănicu 1981, Anm. 370) stellt kein Argument in dieser Hinsicht dar. Die Begrabung eines einzigen Münzhortes ist kein ausreichender Nachweis für ein derartiges Ereignis, vielmehr benötigt dies einen Münzhorten-Horizont.

Das Erdkastell von Gherla konnte am Ende der Herrschaft Hadrians oder in den ersten Jahren derjenigen des Antoninus Pius in Stein umgebaut worden sein, als dies in mehreren Kastellen aus Dakien geschah. Die Form der Tortürme, sowie die Tatsache, dass die Vorsprünge dieser Türme an der Süd- und Ostseite und diejenige der Zwischentürme an der Ostseite gering ist, weisen auf die oben genannte Datierung hin. Eine ins Jahr 143 datierte, sehr wahrscheinlich im Stabsgebäude entdeckte Inschrift (Taf. III) verzeichnet die Errichtung eines Steingebäudes, wahrscheinlich eben der *principia*, in der Zeit des Antoninus Pius (Ornstein 1908; Macrea 1969, S. 223). Es ist fraglich, jedoch nicht völlig unmöglich, dass sie sich auf den Umbau in Stein der Umwehrung bezieht (vgl. Christescu 1938, S. 135-136; Alicu 1973, S. 110; Cătănicu 1981, S. 41; Gudea 1997, S. 103). Die Frage bleibt weiterhin kontrovers, wenn auch zwischen den zwei möglichen Datierungen nur ein Unterschied von wenigen Jahren besteht.

g) Die in Gherla stationierte Militäreinheit war die *ala II Pannoniorum*, ursprünglich aus Kelten von Pannonien und Gallien rekrutiert. Sie war immer eine *ala quingenaria*; keine epigraphische Quelle erwähnt sie mit dem Zusatz *miliaria*.

Eine *ala Pannoniorum* taucht in Pannonien in der ersten Hälfte des 1. Jh. n. Chr. auf, ohne dass man ihren Stationierungsort kennt. In der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts war sie in Arrabona (heute Győr), im Nordwesten der Provinz stationiert (Lőrincz 2001, S. 22, 57, 59). Es ist durchaus nicht sicher, dass sie die hier behandelte Truppe war, aber man kann dies auch nicht ausschließen. Unsere Truppe, namens *ala II Pannoniorum*, wird zum ersten Mal im Jahr 88 in Syrien belegt (CIL XVI 175; Petolescu 2002, S. 74). Zweifellos war sie ursprünglich aus in Pannonien rekrutierten Soldaten, die vorwiegend keltisch waren, gebildet; außer dem Namen der Truppe wird diese Tatsache auch durch die keltisch-römischen Züge der Kultur und Religion dieser Soldaten bestätigt (s. unten), Merkmale, die sie in den verschiedenen Stationierungs-

provinzen nicht erwerben konnten. Anscheinend wurde die Einheit erst gegen das Ende der Herrschaft Domitians, und zwar nach dem dakischen Krieg der Jahre 85-88, nach Obermoesien versetzt (*Devijver 1976-1980*, II, S. 927 und Suppl. I, S. 1802-1803, Nr. 74), wo sie durch ein Militärdiplom vom Jahr 99 (CIL XVI 44) belegt wird. Sie nahm danach auch an den dakischen Kriegen Trajans teil. Ein neulich publiziertes Militärdiplom (*Pferdehirt 2004*, S. 38, Nr. 13) belegt die Ala noch in der Armee dieser Provinz in den Jahren 103-106. Danach taucht sie in den Militärdiplomen für Dakien von den Jahren 106, 109, 110 auf (*Garbsch 1989*, S. 138-139, 142, 150 ; IDR I, 3 = *DiplD III*), fehlt aber von einem weiteren Diplom vom Jahr 110 (IDR I, 2 = *DiplD II*). Wahrscheinlich als eine Anspielung auf ihr Dienstalder erscheint sie im Diplom vom Jahr 109, in demjenigen vom Jahr 110 und, neulich, in einem Diplom vom Jahr 114 (*Pferdehirt 2004*, S. 44-45, Nr. 16) mit dem Epitheton *veterana*, da es von keiner Verwechslung die Rede sein kann. In drei Militärdiplomen, von den Jahren 151, 154 und 164, trägt die Ala den Namen *ala II Gallorum et Pannoniorum* (*Isac 2001a*, S. 54, 58; *Petolescu 2002*, S. 74-76), was darauf hinweisen könnte, dass man ihr gallische Soldaten als *cataphractarii* – die in den Kämpfen mit den Ebenenomadenspezialisiert waren – hinzugefügt hat (*Găzdac 1997*, S. 145). Die Truppe wird im Diplom vom Jahr 133 (IDR I, 11 = *DiplD XI*) nicht aufgelistet, und man hat angenommen, dass man in diesem Jahr von der Ala keine Entlassungen vorgenommen wurden (*Russu 1973*, S. 34, Anm. 22). Ihre Abwesenheit in einem neulich publizierten Diplom vom Jahr 123 scheint ebenfalls nicht überraschend zu sein, da es sich hier um eine besondere Konstitution handelt, die nur vier Militäreinheiten betraf (*Pferdehirt 2004*, S. 64-70, Nr. 22).

Diese Ala spielte eine bemerkenswerte Rolle in den dakischen Kriegen Trajans, da sie unter den Bürgertruppen war, die zu dieser Gelegenheit ausgezeichnet wurde (*Maxfield 1981*, S. 122). Der Fall des Dekurions Tiberius Claudius Maximus ist wohlbekannt (*Speidel 1970*; *Speidel 1970a*); er begann seine Karriere in der Legion VII Claudia in Obermoesien (Viminacium) und wurde, wahrscheinlich in der Vorbereitungszeit für den dakischen Krieg, in die *ala II Pannoniorum* als *duplicarius* versetzt (AE 1969-1970, 583). Claudius Maximus wurde sowohl vor als auch nach der Versetzung von Domitian bzw. von Trajan ausgezeichnet. Die erste Auszeichnung erhielt er als Legionssoldat, dann wurde zum *explorator alae II Pannoniorum* befördert, um bald *duplicarius alae* zu werden. Während des Krieges wurde er *decurio* (Abteilungskommandeur) in derselben Ala. Die letzte Beförderung verdankte er der Tatsache, dass er den dakischen König Dekebal „gefangennahm“ und enthauptete. Seine Laufbahn wird von seiner im heutigen Dorf Grammeni – nordwestlich von Philippi, Provinz Macedonia, heute Griechenland, wo er sich wahrscheinlich als Veteran niedergelassen hat – gefundenen Grabinschrift dargestellt (*Speidel 1970*). Der Inschrifttext steht einigermaßen im Gegensatz mit dem bekannten Bild auf der Trajanssäule, wo der König Dekebal als Selbstmörder dargestellt wird.

Der britische Archäologe Peter Connolly, bekannt als Interpret und Autor von Rekonstruktionen des militärischen Lebens der Römerzeit, widmete einen besonderen Band von „antiken“ Zeichnungen dem Tiberius Claudius Maximus (Connolly 1988). Er glaubt, dass dieser in die *ala II Pannoniorum* um die Jahre 98-99 versetzt wurde, als der Kaiser die an der Nordgrenze Obermoesiens für den Krieg konzentrierten Truppen inspizierte. Die *ala II Pannoniorum* war damals – wie man glaubt – in Lederata stationiert. Hier wurde Tiberius Claudius Maximus zum *duplicarius* befördert, zum Stellvertreter des Dekurions also und somit Befehlshaber über 30 Reiter. P. Connolly meint (Connolly 1988, S. 29), dass Maximus nach dem Krieg noch sieben Jahre in Gherla verbracht hat. Danach kam er zu seiner Haupteinheit zurück, d. h. der Legion VII Claudia, wurde um 112 entlassen und meldete sich anschließend wieder für den aktiven Militärdienst als veteraner Freiwilliger.

Eine silberne Statuette, die einen gefangengenommenen Germanen darstellt, ergänzt die Informationen betreffend die Truppe in dieser Zeitspanne (Taf. XLVII – XLVIII). Der Fund war Teil einer Gruppenstatuette, die den Sieg vom Jahr 106 auf die Daker und ihre Verbündete darstellte. Man weiß schon längst, dass auf der Seite der Daker auch benachbarte germanische Stämme gekämpft haben. Die kleine Statuette stellt einen solchen in die Hände der Römer gefallenen germanischen Gefangenen dar. Dieser wird mit nacktem Körperoberteil und das in einem Knoten gebundenen Haar (dies sind für die germanischen Krieger typische Merkmale), mit langer Hose und barfüßig dargestellt. Er kniet und hat die Hände am Rücken gebunden. Das Werk ist realistisch und von guter Qualität (Ardevan 1999). Da die Statuette in einer Grube des 1. Niveaus (das älteste Niveau) gefunden wurde, vermutet der zuletzt zitierte Autor, dass sie ins erste Viertel des 2. Jh. zu datieren sei, also in die Zeit des Holz-Erde-Kastells. Sie befand sich unter einer Brandschicht von der Mitte des 2. Jh. (die damals den Markomannenkriegen zugeschrieben wurde). Diese Datierung bedarf einer Korrektur: eine derartige Schicht wurde nirgends identifiziert (über die Frage der Brandschicht, s. unten). Die Statuette und die Votivgruppe deren Teil sie war standen auf jeden Fall mit den Dakerkriegen Trajans in Verbindung und stellten wahrscheinlich eine „Erinnerung“ dar.

Um das Jahr 110 taucht schon das Epitheton *veterana* für diese Truppe auf (IDR I 2, 3 = *DiplD II, III*). C. C. Petolescu meinte, dass der Grabstein eines Reiters (*equus*) namens M. Verpidius Silvanus (Petolescu 1997, S. 76) aus dieser Zeit stammt. Eine weitere Inschrift erwähnt für diese Zeit auch einen anonym verbliebenen *praefectus* der Ala, der vom Kaiser Trajan ausgezeichnet wurde (IDRE II, 355).

Aller Wahrscheinlichkeit nach nahm die *ala II Pannoniorum* auch am parthischen Krieg von den Jahren 114-117 teil (Strobel 1984, S. 115). Man weiß jedoch nicht, ob in diesem Krieg die ganze Einheit oder nur Teile von ihr gekämpft haben. R. Paribeni (Paribeni 1926-1927, II, S. 287) sprach von einer

vexillatio, die an diesem Krieg teilgenommen haben wird; innerhalb dieser Vexillation habe auch Tiberius Claudius Maximus als *evocatus* gekämpft (s. AE 1969-1970, 583). Die ganze Truppe war jedoch wieder „daheim“ in Gherla gleich nach der Thronbesteigung des Hadrian (*Spaul 1994*, S. 174). Hier blieb sie dann in Garnison. Nach dem Jahr 119 wurde sie Teil der Armee der Provinz Dacia Porolissensis. Diese Provinz wird zuerst im Jahr 123 durch zwei Militärdiplome belegt (IDR I, 7 = *DiplD VII*; *Pferdehirt 2004*, Nr. 13), wurde aber nach der allgemeinen Meinung, schon im Jahr 119 gegründet (*Piso 1993*, S. 30-34; *Protase 2001*, S. 148, 150). Ab diesem Zeitpunkt und bis zur politisch-administrativen Neuorganisation des Marcus Aurelius im Jahr 168 war die *ala II Pannoniorum* Teil des *exercitus Daciae Porolissensis*.

Ebenfalls im Kastell von Gherla wurde das Militärdiplom vom Jahr 123 gefunden (*Russu 1973*, S. 19-32; *Russu 1974*). Es belegt die Tatsache, dass der Soldat Glavus in diesem Jahr entlassen wurde und sich mit seiner Frau, eine Eraviskerin, in Gherla niederließ. B. Lőrincz (*Lőrincz 1977*, S. 283; *Lőrincz 2001*, S. 17) war der Meinung, dass die Einheit des Glavus, nämlich die *ala I Brittonum civium Romanorum*, die selbst an den dakischen Kriegen teilnahm, sei in Dakien, höchstwahrscheinlich ebenfalls in Gherla, bis im Jahr 110 stationiert gewesen, als sie zurück nach ihrer Provinz, Pannonia Inferior, versetzt gewesen sei. In diesem Fall wäre in Gherla zuerst diese Brittonenala stationiert gewesen und das erste Holz-Erde-Kastell wäre von ihr gebaut worden; die Pannonierala wäre dann erst gegen das Ende der Herrschaft Trajans hierher gekommen. Auch wenn dem so ist, ginge es ebenfalls um ein Kastell für eine *ala quingenaria*, mit ähnlichen Struktur und Maßen. Man muss jedoch betonen, dass die Hypothese von B. Lőrincz nicht standhalten kann, wenn die Identifizierung dieser Ala eben in diesem Diplom problematisch bleibt; es könnte sich um eine fast gleichnamige Truppe, die ebendann in der Armee von Dacia Porolissensis belegt ist (*Russu 1973*, S. 67-70) handeln. Dazu noch, ein weiteres, neulich entdecktes Militärdiplom, beweist, dass die *ala I Brittonum civium Romanorum* nach Dacia Porolissensis erst im Jahr 123 versetzt wurde, um kurze Zeit danach nach Unterpannonien verlegt zu sein (*Pferdehirt 2004*, S. 64-70, Nr. 22). Erwähnenswert ist auch die Tatsache, dass vom Kastell von Gherla keine Nachweise betreffend eine Brittonenala bekannt sind. So können wir davon ausgehen, dass die *ala II Pannoniorum* vom Anfang an die ständige Besatzungstruppe des Kastells von Gherla war.

Die ethnische Zusammensetzung der Einheit in dieser Zeit ist relativ wenig bekannt. Nur einige wenige Inschriften können der ersten Hälfte des 2. Jh. zugewiesen werden. Es sind nur zwei Soldaten belegt: ein keltischer Veteran, Sepenestus Rivi filius (IDR I, 11 = *DiplD XI*), und ein Reiter mit italischen Name, M. Verpidius Silvanus (CIL III 1483 = IDR III/2, 460). Es gibt noch einen Dekurionen (Ti. Claudius Maximus – AE 1969-1970, 583; IDRE II, 362) und zwei Alenpräfekten, römische Ritter, die also für die ethnische Struktur der

Einheit nicht aufschlussreich sind: T. Varius Clemens (CIL III 5211-5215; IDRE II, 249, 250, 253, 254) und T. Petronius Priscus (CIL XIV 459; IDRE I, 99). Aus Trajans Zeit haben wir noch einen anonymen Präfekten (IDRE II, 355). Man bemerkt, dass alle vier auf Inschriften von außerhalb Dakiens auftauchen.

Die Informationen betreffend die Religion der Soldaten in der ersten Phase des Kastells sind selten und ziemlich unsicher. Es gibt einen einzigen Fund aus dieser Zeitspanne, nämlich eine bronzenne Statuette des Mars (*Protase 1964*, S. 178; *Marinescu, Pop 2000*, S. 30, Nr. 10). Die einen germanischen Gefangenen darstellende silberne Statuette (s. oben), die ebenfalls in diese Zeitspanne zu datieren ist, war Teil einer Gruppenstatuette, die in Verbindung mit dem Kaiserkult stand (*Ardevan 1999*). Die wenigen verfügbaren Daten umreißen ein westliches, keltisch-römisches Umfeld, der das vorherrschende kulturelle Merkmal der Ala von Gherla, wenigstens was die erste Bauphase des Kastells anbelangt, erscheint; damals entstand eigentlich das materielle und geistige Leben von römischem Typ in dieser Siedlung.

h) Die Existenzdauer des Holz-Erde-Kastells kann man bei ca. 30-40 Jahren einschätzen (*Protase, Gudea, Ardevan 2005*, S. 716), was für die römischen Bauten aus Holz und Erde eine übliche Dauer darstellt. Die oben erwähnte Inschrift vom Jahr 143 bezieht sich, wie wir glauben, auf die Errichtung des Stabsgebäudes, aber die Möglichkeit, dass sie sich auf den Aufbau des Steinkastells bezieht kann man *a limine* auch nicht ausschließen. Das Dilemma bleibt jedoch bestehen, weil es Fälle gibt, wo die *principia* aus Steinen und Backsteinen gebaut wurde aber die Umwehrung weiterhin aus Holz und Erde bestand, so wie in Berzovia (*Protase 1967*, S. 49-51). Natürlich konnten in Gherla, wie auch in anderen römischen Kastellen, manche Bauten, die ursprünglich aus Holz bestanden, Modifizierungen und Umbauungen in Stein sogar in der Holz-Erde-Phase kennen.

Eine bronzenne Kniefibel aus der ersten Hälfte des 2. Jh. wurde auf dem Boden des Grabens von der ersten Phase gefunden (*Cociş et alii 1992*, S. 328, Nr. 44). Sie belegt die Auffüllung und Aufgabe dieses Grabens – und damit das Ende der ersten Kastellbauphase – irgendwann in dieser Zeitspanne.

i) Es gibt mehrere Kategorien von Funden, welche die Existenz und die Benutzung in der ersten Hälfte des 2. Jh. beweisen; sie werden im Folgenden verzeichnet (s. auch Kap. III.3):

1. Münzen von Domitian, Trajan, Hadrian und sporadisch von ihren Vorgängern (v. a. von den Flaviern – s. *Ardevan 1993*, S. 112-113). Man stellt das Vorhandensein der Münzen aus dem 1. Jh. und die typische Münzenkonzentrierung aus der Zeit Trajans fest. Unter Hadrian und Antoninus Pius verringerte sich der Münzzufluss im Vergleich zur trajanischen Zeit, aber blieb weiterhin hoch. Der Anstieg des Anteils der Bronzemünzen könnte auf die Entwicklung der

lokalen Zivilsiedlung hinweisen. Die Analogien mit anderen erforschten Kastellen (Buciumi, Moigrad-Pomet) sind sehr nah.

2. Kräftig profilierte Fibel, welche die hadrianische Zeit nicht überschreiten (*Cociș et alii 1992*, S. 323).

3. Kniefibel, die in den Donauprovinzen v. a. im 2. Jh. anzutreffen sind (*Cociș et alii 1992*, S. 323). Eine derartige Fibel kam im Jahr 1982 gerade auf dem Boden des Grabens des Holz-Erde-Kastells ans Licht (s. oben).

4. Trompetenkopffibel, die in die erste Hälfte des 2. Jh. datierbar sind (*Cociș et alii 1992*, S. 323).

5. Scharnierfibel aus der ersten Hälfte des 2. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 324).

6. Pannonische Knotenfibel, die um den Anfang des 2. Jh. hergestellt und sicherlich von außerhalb Dakien früh eingeführt wurden (*Gudea, Chifor 1978*, S. 63-64, Taf. I/1).

7. Pannonische Flügelfibel, mit derselben Datierung (*Cociș 1995*, S. 501).

Die Fibeln, die wertvolle Datierungselemente sind, weisen dasselbe Phänomen wie die Münzen auf. Von den 112 in Gherla gefundenen Fibeln (*Cociș et alii 1992*) können 45 bis zur Mitte des 2. Jh. datiert werden, d. h. in die Zeitspanne des Holz-Erde-Kastells. Die beste Analogien bieten auch hier die Kastelle von Buciumi und Moigrad-Pomet an (*Gudea 1989*, S. 594-623).

8. Die *terra sigillata* aus dieser Periode, die vorwiegend von den Werkstätten Zentralgalliens stammt. Ein schönes Schüsselfragment mit Reliefverzierung trägt die Unterschrift *Borilli m(anu)* und kommt mit Sicherheit von Lezoux (s. unten, III. 3. I. 1).

9. Die großen Steingrabmäler sind ziemlich zahlreich und scheinen für das 2. Jh. charakteristisch zu sein (*Zăgreanu 2004*, S. 161), manche sogar für seine erste Hälfte.

III.2. DAS KASTELL MIT STEINUMWEHRUNG

So wie die Holz-Erde-Phase wurde die Phase mit Steinmauer nur auf der südlichen und östlichen Seite systematisch untersucht, da die Westseite gänzlich und die Nordseite teilweise vom Fluss Someșul Mic zerstört wurden.

Man kann jetzt die Geschichte des Steinkastells skizzieren.

a) Der Plan blieb fast quadratisch und die Orientierung der Seiten und der Tore war die selbe wie diejenigen der ersten Phase (Abb. 32).

b) Die Maße der Befestigung sind 169 × 162 m; die Längsseiten sind allgemein Nord-Süd orientiert. Die Länge der am Ende des 19. Jh. noch erhaltenen Seite wurde empirisch auf dem Gelände gemessen (*Ornstein 1891*, S.

170-171), aber die neueren Ausgrabungen brachten einige zusätzliche Präzisierungen betreffend die Maße des Steinkastells.

c) Die Orientierung des Kastells ist jetzt ziemlich klar. In einem vorläufigen Bericht (*Protase, Ardevan 1983*, S. 299) schrieben die Autoren, dass sie in der *retentura* ausgegraben haben, während in einem weiteren Bericht vom Jahr 1983 (I. Mitrofan, R. Ardevan, Alina Soroceanu – unpubliziert) sind Grabungen bei der *porta decumana* und der *via decumana* verzeichnet. Beide Ausgrabungen wurden im südlichen Teil des Kastells durchgeführt, was bedeutet, dass die *porta praetoria* an der Nordseite lag. Die Behauptung im Archäologischen Register des Kreises Cluj (*RepCluj*, S. 213), wonach die *porta praetoria* an der Ostseite gelegen wäre, ist irrig.

Für die Platzierung der *porta praetoria* an der Nordseite plädiert, nach dem von uns rekonstruierten Plan und gemäß unseren heutigen Kenntnissen, auch die Tatsache, dass die Entfernung zwischen dem Osttor (*via principalis*) und der Nordseite ist um 25 m kürzer als diejenige zwischen diesem Tor und der Südseite. Auch die allgemeine Neigung des Geländes nach Norden ist ein Hinweis auf diese Orientierung. Dazu noch sind die zahlreichen Funde von guter Qualität im nördlichen Teil des Kastells, wo man während der Errichtung des Kombinales 1960-1971 aussergewöhnliche Entdeckungen gemacht hat, und die relative Spärlichkeit der Funde in der südlichen Kastelhälfte, wo 1968-1982 Ausgrabungen durchgeführt wurden, Argumente für die obige Äußerung.

d) Die Elemente der archäologisch identifizierten Umwehrung sind: die *via sagularis*; die Steinmauer und die Tore mit Türmen; die Zwischentürme; die Berme und zwei Verteidigungsgräben.

An der Ostseite fand man die mit Steinen gepflasterte *via sagularis*. Ihre Breite kann man nicht präzisieren. Im Schnitt S1/1968 erscheint sie klar bei 10,50 m von der Mauer, aber ihre Breite wurde nur auf 3,50 m bestimmt. Über ihr liegt eine Reihe von gemeißelten Steinen, was eine Pflasterung suggeriert. Diese befindet sich genau auf dem antiken Boden. Unter den Steinen erscheint eine 0,30-0,40 m dicke Kiesschicht, die direkt auf der schwarzen gewachsenen Erde liegt.

Der *agger* des Kastells in dieser Phase wurde sporadisch an der mehrmals geschnittenen Ostseite identifiziert (Abb. 20). Im Schnitt S5/1982 gibt es zwischen den Metermarken 10,50-19, über der gewachsenen Erde in die man auch den Graben eingetieft hat, eine Linse von schwarzer Erde mit Wallform. Auf dem äußeren Abhang dieses Walls wurde die Steinmauer errichtet. Der Rand dieses Walls weist im Inneren eine Grube auf (der Regenwassergraben), welche den Wall von einer gleichaussehenden Tonschicht trennt; die Letztere könnte die *via sagularis* sein.

Die Bauweise der Mauer kommt in den Schnitten S1/1968 und S1/1979, beide an der Ostseite, zum Vorschein. Im ersten Schnitt sind von der Mauer zwei Lagen aus großen, gemeißelten und mit Mörtel gebundenen Steinen geblieben. Diese Lagen liegen auf vier durch schwarze fundlose Erde getrennte Reihen von kleineren Steinen. Die Letzteren bilden das 0,60 m tiefe Fundament, das auf Schwemmsand und -kies steht. Im Schnitt S1/1979 erschienen von der Mauer vier bis fünf Steinreihen, aber der Bericht präzisiert nicht, ob die Steine gemeißelt waren oder nicht. Das Fundament ist ebenfalls 0,60 m tief und besteht aus vier Reihen von kleineren Steinen, die durch Schichten von feinem Sand getrennt sind. Die Mauer ist 1,20-1,25 m dick.

Bei der Errichtung der Steinumwehrung wurde der Graben der Holz-Erde-Phase mit Erde aufgefüllt und das Gelände wurde nivelliert. Die Steinmauer wurde an der Südseite in einem Abstand von 1 m und an der Ostseite bei 0,50 m vor dem alten Graben errichtet. Seine Dicke beträgt 1,20-125 m an der Ost- und 1,10 m an der Südseite. Sie wurde aus mit Mörtel gebundenen Steinen gebaut. Das Fundament ist 0,60-0,80 m in den gewachsenen Boden eingetieft. Es sind drei bzw. fünf Steinreihen erhalten. An der Nordostecke beträgt die Mauerdicke 2,30 m, während sie an der Ostseite 2,50 m mißt. Der Eckradius erreicht 5,65 m. Die neuen Gräben wurden in den gewachsenen Boden, in eine Schicht von feinem Sand (s. die Schnitte S1/1968 und S1/1979) oder in die Schwemmschicht von Kies und Sand gegraben.

Die Berme ist 1,50 m breit. J. Ornstein erwähnt nur eine „breite“ Berme, die mit verschiedenen Steindenkmälern gepflastert war (*Ornstein 1903*, S. 111; *Ornstein 1908*; *Buday 1911*, S. 2 – Sonderdruck). Ältere Forschungen aber auch die Bemerkungen vom Jahr 1968 erwähnen die Tatsache, dass die Berme mit verschiedenen epigraphischen oder skulpturellen Grab- oder Motivdenkmälern gepflastert war. Derartige Feststellungen machte man auch in anderen Kastellen aus Dakien (*Hügel 2003*, S. 132-148; *Benea, Hica 2004*, S. 86-98). Die betreffenden Denkmäler sind zweifellos älter und wurden in einer späteren Zeitspanne wieder verwendet, als die Befestigung renoviert wurde. Im Jahr 1982 sind an den Ostenden der Schnitte S2 und S3 Gruppen von Grabmal-Fragmenten gefunden worden. Im Jahr 1983 tauchten während der maschinellen Ausgrabungen weitere Fragmente von Grablöwen, Grabstelen und sogar von einer Grabinschrift auf (*Ardevan 1993*). Alle weisen darauf hin, dass in Gherla die Kastellmauern gegen die Mitte des 3. Jh. repariert wurden (*Ardevan 1993*, S. 222). Eine Reihe von epigraphischen und skulpturellen Funde aus dem Friedhof, die man im Inneren der Befestigung fand, wurden wahrscheinlich zu diesem Zweck hierher gebracht.

Das Steinkastell hatte zwei Verteidigungsgräben. Die totale Breite der Gräben und des Abstandes zwischen ihnen beträgt 6,50 + 2 + 6 m an der Süd- bzw. 7 + 1,50 + 6 m an der Ostseite. Auch die Tiefe ist leicht unterschiedlich: 1,80 und 1,70 m an der Süd- bzw. 2 und 1,70 m an der Ostseite. Der

Grabenboden erscheint gerundet. Interessant ist die Tatsache, dass der Graben des Holz-Erde-Kastells einen spitzen Boden hatte. Noch interessanter: sowohl die Gräben der Stein- als auch derjenige der vorangehenden Phase erscheinen in den Schnitten vom Jahr 1968 als mit der selben schwarzen Erde gefüllt. Im Schnitt S1/1979 ist es aber offensichtlich, dass der Graben I der Steinphase in zwei „Etappen“, durch den Ruinierung der Mauer gefüllt wurde (Abb. 16 – 19).

Das Osttor (*porta principalis dextra*) ist 3,50 m breit und weist viereckige Türme auf, die von der Umwehrmauer um 4 m vorspringen sollten (bei *Ornstein 1903*, S. 112 um 5 m), was übertrieben scheint. Die Tortürme wurden gemäß dem Archäologischen Register des Kreises Cluj „nicht richtig geklärt“ (*RepCluj*, S. 213). Tatsächlich ist die Situation, so wie sie sich aus der Zeichnung von J. Ornstein ergibt, unklar (Abb. 27). Man kann sogar vermuten, dass wir hier mit einem doppelten Tor zu tun haben: Türme von 10 × 6 m und ein Abstand von 10 m, der von einer 1 m dicken Mauer (!) in zwei ungleich breite Korridors geteilt wird.

Während der Ausgrabung vom Jahr 1982 wurde das Südtor identifiziert (die Schnitte S4 + S4a + S4b / 1982), aber nur ein Teil von ihm wurde freigelegt (nämlich der Teil zum Ostturm und der Ostturm selbst). Der Turm ist viereckig, 10 m lang und 6 m breit. Er springt von der Umwehrmauer nur um 0,80-1 m vor. Die Torbreite wurde durch Analogie zu derjenigen des Osttores auf 3,50-4 m geschätzt. Während dieser Ausgrabung bemerkte man aber ein wichtiges, schon oben besprochenes Detail, das man in der (heute verlorengegangenen) Grabungsdokumentation verzeichnete, nämlich, dass in der Fläche S4b, die die Westseite dieses Turmes freilegte, man im östlichen Profil – d. h. unter dem Steinturm – die Spur des geschütteten Grabens der Holz-Erde-Phase sehen konnte, die aber vom westlichen Profil der Fläche – d. h. unter der Toröffnung – fehlte. Dies ist ein wichtiges Argument für die Idee, dass die Maße und die Orientierung des Kastells beim Umbau in Stein die selben geblieben sind. Es ist noch zu vermerken, dass dieser Torturm um einen späteren Zeitpunkt um ca. 1,50 m nach innen ausgedehnt wurde; das Fundament dieses Teils liegt höher als der Rest des Mauerwerkes und besteht aus unterschiedlichen Steinen. Man könnte die Ausdehnung hypothetisch in das erste Drittel des 3. Jh. datieren.

Der Nordost-Eckturm wurde auch nicht völlig geklärt. Auf der Zeichnung erscheint er gerundet und springt um ca. 0,30-0,50 m in Bezug auf die Umwehrmauer vor. Dieser herausragender Eckturm-Typ scheint ebenfalls in die hadrianische Zeit datierbar zu sein (*Lander 1984*, S. 49-66). In Dacia Inferior (Malvensis) findet man solche Situationen, wie in Feldioara (*Gudea, Pop 1974-1975*, S. 41 ff.), Praetorium II (*Vlădescu 1983*, Abb. 72) oder Arutela (*Vlădescu 1983*, Abb. 51), alle in die Zeit Hadrians datierbar; man kann jedoch nicht ausschließen, dass das Bausystem selbst auch am Anfang der Herrschaft von Antoninus Pius noch benutzt wurde. Der Turm der Südostecke wurde nicht mehr gefunden; es gibt Hinweise, dass er schon im 19. Jh. zerstört wurde.

Es wurden hingegen zwei Zwischentürme an der Ostseite identifiziert. Sie haben einen viereckigen Grundriss und ragen um 4 m von der Umwehrmauer heraus (*RepCluj*, S. 213) – was sicherlich übertrieben ist. Sie befinden sich um ca. 32 m Abstand von den entsprechend Türmen von der Ostseite. Der Nordturm liegt 40 m von der Nordseite und der Südturm 65 m von der Südseite entfernt. Dieser Typ von Zwischentürmen kommt noch in Dacia Inferior in Jidava / Cămpulung Muscel (*Vlădescu 1983*, Abb. 91) und in Răcari (*Vlădescu 1983*, Abb. 29) vor, beide in die hadrianische Zeit datiert.

Auf Grund der Umwehrungselemente (die Grundrisse der Tortürme, der Ecktürme, der Zwischentürme) wurde die Errichtung des Steinkastells in die Zeit des Antoninus Pius datiert (*Christescu 1937*, S. 135-136). D. Alicu schlug, auch auf die irgendwo in den Bauten von der Mitte des Kastells entdeckte Ehreninschrift basierend, eine ähnliche Datierung vor (*Alicu 1973*, S. 110). Diese Datierung wurde von Ioana Bogdan Cătănicu (*Cătănicu 1981*, S. 41) und N. Gudea (*Gudea 1997*, S. 103) akzeptiert.

Das Werk von J. Lander (*Lander 1984*), der einen Chronologieversuch der Kastelle auf Etappen auf Grund der Bauweise der Tore und der Zwischentürme machte, hilft uns aber, diese Datierung ein wenig zu verbessern. Es gibt Kastelle mit vorspringenden Eck- und Zwischentürme schon in der hadrianischen Zeit (*Lander 1984*, S. 49-66). Ein weiteres Datierungselement sind die Ecktürme, die auch herausragen. Es ist wahr, dass diese Bauweise auch nach der Zeit Hadrians weiter besteht (*Lander 1984*, S. 67-107), sogar bis gegen das Ende des 2. Jh. Wir sprechen uns für eine Datierung gegen das Ende der hadrianischen Zeit aus (*J. 138*). Im Kastell von Gherla wurden jedoch in den neueren Ausgrabungen keine Zwischentürme entdeckt, die so viel vorspringen, wie dies in der älteren Literatur erwähnt wird. Die oben genannte Inschrift bezeugt die Umbauung in Stein eines wichtigen inneren Gebäudes – vielleicht sogar des Stabsgebäudes (*principia*) – unter Antoninus Pius, im Jahr 143. Man kann jedoch nur auf dieser Grundlage nicht behaupten, dass die Steinumwehrung früher, schon unter Hadrian, gebaut wurde.

e) Die Informationen betreffend die innere Organisation sind sehr spärlich; sie fehlen, trotz der zahlreichen Ausgrabungen, fast völlig. Wir werden versuchen, sie zusammenzufassen.

Wir wissen von J. Ornstein, dass er irgendwo in der Mitte des Kastells gegraben hat (*Ornstein 1902*; *Ornstein 1903*). Die Ausgrabung wurde auf keinen Plan in Bezug auf die Kastellseiten eingetragen, so dass uns der Gebäudeplan, sonst sehr gut gezeichnet (Abb. 28), nicht viel weiterhilft: die betreffenden Gebäude können auf dem Gelände weder identifiziert noch platziert werden. Wir haben einen Versuch unternommen, die Ausgrabungen von J. Ornstein auf dem Gelände zu lokalisieren (s. Abb. 33). Wir sind davon ausgegangen, dass die von ihm freigelegten Räume ein Teil des Stabsgebäudes darstellen könnten, wenn wir

annehmen, dass sich die *porta praetoria* an der Nordseite befand. Diese Platzierung der damals freigelegten Mauern scheint uns als sehr wahrscheinlich, wenn auch manche Einzelheiten nicht stimmen, was auch ein Ergebnis der mangelhaften Erfassung der technischen Daten sein könnte.

Die Ausgrabungen von E. Orosz bieten nichts in dieser Hinsicht an.

Die Ausgrabungen, die nach dem Jahr 1960 durchgeführt wurden, konnten auch nicht die nötigen Klärungen betreffend die inneren Strukturen und Bauten des Kastells liefern. Wir werden trotzdem einige Elemente vorführen, auch wenn sie vereinzelt, inkohärent und inkomplett sind.

Die Ausgrabungen des Jahres 1982 identifizierten in den Schnitten S2 und S3 die Reste einiger Steingebäude aus zwei Bauphasen. Unter diesen Gebäuden tauchten hier und da die Spuren einiger Holzpfeiler auf. Alles was wir sagen können ist, dass wir mit schwachen Spuren von Innenbauten von der Nähe der *principia* zu tun haben. Am Anfang gab es sicherlich Holzbauten, die später durch Steingebäude ersetzt wurden. Das Kastell kannte naturgemäß sukzessive Renovierungen und Neueinrichtungen, von denen manche aus dem ersten Drittel des 3. Jh., als in Dakien eine Aufschwung- und Wohlstandperiode existierte.

Im selben Jahr wurden im Schnitt S2 (Metermarken 70-81) die Reste eines Hypocaustum gefunden. Die Ausgrabung konnte nicht erweitert werden, so dass wir nicht wissen welchem Gebäude es angehört hatte. Wie in den anderen Fällen handelt es sich um imponierendere Gebäude vom mittleren Bereich des Kastells.

Im Frühjahr des Jahres 1983 fanden die Archäologen, die die Ausgrabung des erhaltenen Kastellteils in der *retentura* überwachten, die Reste eines Steingebäudes mit mindestens zwei mit Backsteinboden versehenen Räume. Der Grundriss dieser Räume wurde aufgezeichnet (Abb. 29), aber die damaligen Umstände erlaubten nicht ihre Platzierung auf den Generalplan. Alles was man weiß ist, dass sie nördlich des Südtores, gegen die Mitte des noch bis 1983 erhaltenen Teils des Kastells, lagen. Wir können dieser Elemente mit keiner der bekannten Kastellstrukturen in Verbindung bringen.

So wie oben besprochen, von den zwei durch eine „Brandschicht“ getrennten Bewohnungsschichten vom Inneren des Kastells liegt die obere (spätere) Schicht in einer Tiefe von 0,60-0,80 m, gelegentlich auch tiefer. Diese Schicht kann man ins 3. Jh. datieren (*Ardevan 1999*, S. 880), während die „Brandschicht“ mit den Markomannenkriegen in Verbindung gebracht wurde (*Ardevan 1999*, S. 881), als das Kastell eventuell manche Schäden erleiden konnte (*Ardevan 1993*, S. 222). Weder in der ersten (unteren), in einer Tiefe von manchmal 1,50-2,00 m liegende, noch in der zweiten (oberen) Bewohnungsschicht fand man genug gebrannte Lehmputzfragmente, um eine Zerstörung der Baracken zu begründen. Noch mehr, wir bemerken jetzt, dass diese Brandschicht nicht in allen Profilen vom ganzen Kastell, sondern nur sporadisch auftaucht. Heute bezweifeln wir also das Vorhandensein derartiger Zerstörungen wegen der Markomannenkriege. Infolge einer eingehender

Untersuchung der Grabungsergebnisse kann man vermuten, dass die Baracken möglicherweise von den Soldaten selbst in Brand gesetzt wurden, um neuen Steinbauten Platz zu machen. Man kennt übrigens im ganzen Dacia Porolissensis keinen bedeutenden Zerstörungshorizont aus dieser Zeitspanne (Gudea 1994, S. 375-376).

Gegen das Ostende des Schnittes S3/1982, in einer relativ kleinen Tiefe (ca. 0,40 m), wurden zahlreiche beschädigte Gegenstände (Găzdac 1995) und formlose Bronze Fragmente gefunden. Man vermutete, dass diese dort irgendwann nach der Mitte des 3. Jh. vergraben wurden, um später wiederverwendet zu werden. Ihre Entdeckung und das Vorhandensein von Resten eines Schmelzriegels in einem Turm der *porta decumana* (Ardevan 2007a) belegt das Vorhandensein in Gherla einer römischen Bronzewerkstätte, sagt aber nichts über die innere Organisation des Kastells aus.

Auf Grund der vorhandenen Informationen und anhand der Analogien versuchen wir im Folgenden den Plan des Steinkastells zu ergänzen (Abb. 33). Wir präzisieren schon eingangs, dass es sich um ein kleines Alenkastell handelt, mit einer Fläche zwischen 1,28 – 3,50 ha. In derartigen Kastellen sind die Baracken 30-50 m lang (Davison 1989, S. 104). Da im Kastell ständig die selbe *ala quingenaria* stationiert war, muss man annehmen, dass alle acht Baracken und acht Ställe die Maße und die Position beibehalten haben.

Unser Versuch könnte beim ersten Blick gewagt erscheinen. Was den Plan selbst betrifft stützen wir uns jedoch auf einige stratigraphische Beobachtungen, sowie auf die Position und das Aussehen des Grabens (*fossa*), des Walls (*agger*), der Mauer, der Hauptstraßen (inklusive der *via sagularis*) und der Baracken. Um die Funktion der identifizierten Innenbauten – Baracken und Ställe – zu bestimmen stützten wir uns vorwiegend auf theoretische Arbeiten und Analogien. Es gibt selbstverständlich keine allgemein gültige Regel für die Position der Baracken in Bezug auf die Ställe bzw. beider Gebäudearten in Bezug auf die *principia*.

Wir haben hier als Beispiel das Kastell von Chesters (Britannien) genommen, wo in den 2.-3. Jh. die *ala Asturum quingenaria* stationiert war (Davison 1989, S. 475, Plan 25). Dort gibt es in der *praetentura*, von den *principia* zur *porta praetoria*, beidseits der Hauptstraße, vier Ställe und sechs Baracken, je zwei Ställe bzw. drei Baracken auf einer Seite. In der *retentura* gab es aber nur zwei Baracken, auf einer Seite der *via decumana*, und vier Ställe, je zwei auf jeder Seite dieser Straße.

Als Vergleich benutzten wir auch ein von Anne Johnson vorgeschlagenes theoretisches Kastellmodell (Johnson 1983, S. 46, Abb. 19). Sie platzierte in der *praetentura* zwei Ställe und je zwei Baracken auf jeder Seite der Straße – also insgesamt zwei Ställe und vier Baracken; für die *retentura* schlug sie zwei Doppelställe hinter dem Stabsgebäude und vier Baracken, je zwei auf jeder Seite der Straße, vor.

Diese Regellosigkeit erlaubt uns jedwelchen Vorschlag für die Funktion der Innenbauten des Gherlaer Kastells – mit Ausnahme von den *principia* – zu machen.

f) Die Truppe, die ununterbrochen im Kastell stationiert war – so wie bisher wiederholt erwähnt – war die selbe *ala II Pannoniorum*. Sie wird durch ein Militärdiplom in den Jahren 151 (*Isac 2001a*) und 154 (IDR I 17 = RMD 47) und in mehreren Diplomen vom Jahr 164 belegt: IDR I 19 = CIL XVI 185; IDR I 20 = RMD 63; IDR I 18 = RMD 64 (in allen diesen unter dem Namen *ala II Gallorum et Pannoniorum*, wie auch im Jahr 151); RMD 64, 65. Weitere direkte Belege der Einheit kennt man nicht (*Petolescu 2002*, S. 75). Es kamen aber in allen Schichten zahlreiche Ziegelsteine mit dem Truppenstempel (AL II P) zum Vorschein. Leider erlauben diese Stempel keine chronologische Einordnung. Der Stempeltyp scheint in der ersten Periode ausgearbeitet worden zu sein und blieb unverändert während der Zeit.

Von den Angehörigen der Einheit kennt man für diese Zeitspanne wenige. Man kann einige *praefecti* vorführen : C. Caelius Silvanus (*Russu 1959*, S. 873, Nr. 3), M. N. (?) Lucretianus (*Russu 1959*, S. 874, Nr. 4), Pannonius Maximus (CIL III 832; *Russu 1973*, S. 78). Kein Offizier kann mit Sicherheit nach der Herrschaft Hadrians datiert werden (*Petolescu 2002*, S. 75). Ein *veteranus ex decurione* dieser Ala, C. Antonius Crispinus, ist in Micia dokumentiert, wo er eine Inschrift für Septimius Severus und seine Söhne errichtete (CIL III 1375 = IDR III/3, 54). Er wurde wahrscheinlich spätestens am Anfang des 3. Jh. vom Wehrdienst entlassen, muss also in der Ala von Gherla in den Jahren 180-200 gedient haben. Denselben Rang hatte auch der Veteran T. Flavius Longinus, der später Stadtdekurion in Sarmizegetusa, im Munizipium Napoca und der *canabae* von Apulum geworden ist (CIL III 1100 = IDR III/5, 253); der Status von Napoca weist auf die Zeitspanne zwischen Hadrian und Marcus Aurelius hin, so dass er um die Mitte des 2. Jh. im aktiven Dienst gewesen sein muss. Ebenfalls ein Veteran und ehemaliger Dekurion war Septimius Pisisus, der wahrscheinlich eine thrakische Herkunft hatte (AE 1975, 732; *Petolescu 1973* – anders *Husar 1999*, S. 117, der ihn als Kelte ansieht) und sicherlich unter Septimius Severus entlassen wurde.

Man kennt noch drei anonyme *decuriones* (CIL III 12542; *Protase 1968*, S. 340-342; *Protase 1969*, S. 636-637) und nur einen Reiter namens M. Ulpius Provincialis (*Russu 1959*, S. 875, Nr. 5). Aurelius Tato, der *stator alae* war, könnte wegen des Namens ins 3. Jh. datiert werden (AE 1977, 704; *Macrea 1949*, S. 232; *Russu 1949*, S. 286).

Von den Soldaten müssten v. a. diejenigen erwähnt werden, die weder Pannonier noch Gallier waren. Es handelt sich um Scenobarbus Dasi, ein Illyrer (*Protase 1968*, S. 339-344), um einen *imaginifer* namens Brisenus, mit thrakischer Herkunft (*Protase 1968*, S. 339-344) und – eventuell – um Septimius

Pisus (Petolescu 1973). Man kennt noch weitere Soldaten die Barbarennemen tragen: illyrische wie Litugen- (Russu 1973, S. 78) oder Lossa (CIL III 294*; Russu 1964, S. 480; Russu 1973, S. 78-79) oder thrakische wie Mucapa (Ornstein 1902a, S. 8; Russu 1944, S. 212, Nr. 33). Es ist sicher, dass während der Zeit Thraker und Illyrer in der Ala gedient haben.

Wir verfügen über wenige Informationen bezüglich der von den Soldaten in dieser Zeit verehrten Gottheiten. Die offiziellen römischen Kulte scheinen dominiert zu haben. Man kann in dieser Hinsicht die plastischen Darstellungen von Göttern des klassischen Pantheons erinnern: aus Stein (Jupiter, Liber Pater – s. Zăgreanu 2004, S. 90, Nr. I/2, bzw. Pop 1973, S. 596), gebranntem Ton (Venus – s. Miles 1997, Nr. 244) oder Bronze (Mercurius, Minerva, Venus – s. Marinescu, Pop 2000, Nr. 34, 102, 262). Manche orientalische Kulte kannten in dieser Periode eine überall im Römerreich bedeutende Wiederbelebung, aber in Gherla tritt das Phänomen nicht hervor. Man kennt von hier eine Statue der Cybele (Buday 1916, S. 118-120), aber diese kleinasiatische Gottheit war schon im 2. Jh. v. Chr. ins religiöse Leben der römischen Welt gründlich eingedrungen. Eine dem Mithras zugeschriebene Inschrift (CIL III 12540) erwies sich als Resultat einer irrigen Lesung (AE 1960, 222). Andere Belege der im 3. Jh. sehr populären orientalischen Kulte fehlen. Sehr interessant ist die Anwesenheit der Christen im Kastell und um es, die um das Ende des 2. und gegen die Mitte des darauffolgenden Jahrhunderts belegt ist (Gudea, Ghiurco 1988, S. 46, 191; Ardevan 1998, S. 35-36). Eine im Kastell gefundene Bronzelampe, der einen christlichen Charakter zugesprochen wurde (Vlassa 1979, S. 185-186, Nr. 3; Gudea, Ghiurco 1988, S. 144, Nr. 2), kann man nicht mehr als solche gedeutet werden: es handelt sich um einen Gegenstand aus der Provinzzeit ohne jedwelche christliche Bedeutung (Diaconescu 1995, S. 286, Anm. 32).

g) Die Datierung der Errichtung der Steinumwehung stellt einige Probleme (s. oben, Kap. III.1.f und III.1.g). Auf Grund der verfügbaren Informationen über das Innere der Befestigung kann man keine genaue Datierung wagen. In den von J. Ornstein irgendwo im mittleren Bereich ausgegrabenen Ruinen kam eine ins Jahr 143 datierte Ehreninschrift für Antoninus Pius zum Vorschein (Taf. III). Auf Grund dieses einzigen Belegs datierte man die Errichtung des Steinkastells in die Mitte des 2. Jh., eine Meinung, die – wie oben gesehen – diskutabel, jedoch nicht kategorisch abgelehnt sein kann.

Die wahrscheinlichste Datierung bleibt jedoch diejenige in die letzten Jahre des Hadrians (Lander 1984, S. 48-66) und in die ersten Herrschaftsjahre seines Nachfolgers.

h) Das Kastell mit Steinumwehung dauerte bis am Ende der Römerherrschaft in Dakien. Man glaubte früher, dass die Befestigung während der Markomannenkriege Schäden erlitten hätte (Ardevan 1999, S. 881), aber die

eingehende Untersuchung der Stratigraphie, v. a. in den Schnitten in denen die Umwehrung freigelegt wurde, bestätigten diese Hypothese nicht (Gudea 1994, S. 375-376), wie schon oben gesagt. Man konnte hingegen Reparaturen bei den Tortürmen des Südtores (*decumana*) feststellen, die am Anfang des 3. Jh. stattgefunden zu haben scheinen (Ardevan 1993, S. 222).

Wir verfügen über keine Elemente für die genauere Datierung des Endes der römischen Anwesenheit in Gherla, aber es gibt auch keine Daten, welche der obigen Interpretation widersprechen. Die für eine engere Datierung geeigneten, im Kastell aufgetauchten Funde waren einige bis zur Mitte des 3. Jh. benutzten Fibeln (Cociş et alii 1992, S. 325) und Münzen von den Kaisern Gallienus und Aurelian (Ardevan 1991, S. 230-232; Ardevan 1993a, S. 121-122). Die Zweitverwendung einiger *spolia* aus der Nekropole könnte man eventuell auch um die Mitte des selben Jahrhunderts datieren (Ardevan 1993, S. 222; Hügel 2003, S. 130-136; eine unterschiedliche Datierung bei Benea, Hica 2004, S. 98-104). Außer der relativ reichen Münzserie ähnelt diese Situation zu derjenigen aus anderen Kastellen aus Norddakien (Chirilă et alii 1972, S. 123; Protase, Gaiu, Marinescu 1997, S. 78). Wir glauben, dass auch die Aufgabe dieses Kastells so datiert werden kann.

i) Die Funde der Steinphase sind natürlich zahlreicher. Wir können sie hier nicht vollständig vorführen, da ihre Bearbeitung noch nicht abgeschlossen wurde. Bisher wurden vollständig die Münzen (Ardevan 1991; Ardevan 1993a), die Fibeln (Cociş et alii 1992), die Bronzestatuetten (Marinescu, Pop 2000, Nr. 10, 12, 34, 44, 102, 262), die üblichen Bronzegegenstände (Găzdac 1995), die Beingegegenstände (Cociş, Alicu 1993) und die gestempelte Keramik (Rusu-Bolindeţ 1999) veröffentlicht. Die Bearbeitung der Skulpturen (Zăgreanu 2004, S. 87-126) ist noch unpubliziert. Die *terra sigillata* wird heuer bearbeitet; die Untersuchung der gemeinen Keramik und anderer Kleinfunde stellen nur Zukunftsziele dar.

Interessant ist, dass manche Keramikfunde einige Hinweise betreffend die Religion der Soldaten aus dem Kastell (und, wahrscheinlich, auch diejenige der Zivilisten aus der Siedlung) anbieten. Hierher gehören v. a. die Votivgegenstände aus gebranntem Ton. Ebenso kann man mehrere Fragmente von mit Schlangen verzierten großen Tongefäßen (im Museum von Gherla aufbewahrt) bewerten, über die man meinte, dass sie rituelle Gegenstände in Verbindung mit dem Mithras-Kult seien (Alicu 1980, S. 722-725).

Die Militärdiplome von Dakien oder von außerhalb der Provinz, jedoch sie betreffend, die – mit einer einzigen Ausnahmen – bis im Jahr 164 datiert sind, belegen die Anwesenheit der Truppe in Dacia Porolissensis in dieser Zeitspanne. Eine Reihe von Inschriften dokumentiert aber Angehörige der Einheit (Offiziere, Soldaten und sogar Veteranen) während des 3. Jh., wenigstens für die Zeit der Severerdynastie. Die eigentlichen archäologischen Funde sind doch viel

zahlreicher. Die T-förmigen Fibeln beweisen die Existenz des Kastells und der Garnison bis zur Mitte des 3. Jh. (*Cociş et alii* 1992, S. 325), während die Münzen von der Zeit nach Philippus Arabs sporadisch bis Gallienus und Aurelian vorkommen (*Ardevan* 1993a, S. 113, 118-120).

III.3. KATALOG VON AUSGEWÄHLTEN EPIGRAPHISCHEN, NUMISMATISCHEN UND ARCHÄOLOGISCHEN FUNDEN

III.3.a. Militärdiplome

1. Das Diplom vom 10. August 123 für Truppen aus Dacia Porolissensis und Pannonia Inferior. *Tabella prior*, frag.; 125 × 104 × 1,5 mm, 136,5 g. *Russu* 1973, S. 28-31; IDR I 7 = *DiplD VII* (Taf. I).

Der Text von den Fragmenten beider Seiten rekonstruiert.

*[Imp(erator) Caesa]r divi Traiani Parthici f(ilius) divi
[Nervae nep]os Traianus Hadrianus Aug(ustus) pon-
[tif(ex) max(imus) t]ribunic(ia) potestat(e) VII co(n)s(ul) III proco(n)s(ul),
[equit(ibus) et pe]d(itibus) qui mi(li)t(averunt) in al(is) duab(us) et
coh(orte ?)*

*[?una qua]e appell(antur) II Pannon(iorum) et I Brit-
[ton(um?) c(ivium) R(omanorum) e]t I Britann(ica miliaria) quae sunt in
[Dacia Po]rolis(s)ensi sub Livio Grato*

*[?proc(uratore) et ala] Britann(orum) c(ivium) R(omanorum) quae est
in Pannon(ia) Inferiore, quin(is) et vicens(is)*

*pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimis-
sis honesta missione per Marcium*

*Turbonem, quor(um) nomina subscripta
sunt, ipsis liberis posterisq(ue) eorum ci-
vitatem dedit et conubium cum uxo-
rib(us) quas tunc habuissent cum est
civit(as) iis data aut siqui caelibes essent
cum iis quas postea duxissent dumtaxat
singuli singulas, a(n)te d(iem) IIII id(us) Aug(ustas), T(ito) Salvio Ru-
fino Minicio Opimiano, Cn(aeo) Sentio Aburiano co(n)s(ulibus).*

*Alae Brit(t)onum c(ivium) R(omanorum) cui praefuit
M(arcus) Minicius Marcellinus*

exgregale

*Glavo Navati f(ilio) Sirm(io)
et Iubena Bellagenti fil(iae) uxori eius Eravis(cae).*

Descriptum et recognitum ex tabula ae-

nea quae fixa est Romae in muro, post templum divi Aug(usti) ad Minervam.

Für den richtigen Namen des Prokurators von Dacia Porolissensis, s. *Pferdehirt 2004*, S. 64-70, Nr. 22.

2. Das Diplom vom 2. Juli 133 für Truppen aus Dacia Porolissensis. *Tabella prior*, fast vollständig; 147 × 117 × 1,4 mm, 146,20 g. *Daicovicium*, *Protase 1960*; *Daicovicium*, *Protase 1964*; IDR I 11 = *DiplD XI* (Taf. II).

Der Text von der Außenseite (*extrinsecus*) – derjenige von der Innenseite ist lediglich eine nachlässigere Version des ersten Textes.

Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) [divi]

Nervae nepos Traianus Hadrianus A[ug(ustus)]

pont(i)fex max(imus) trib(unicia) potest(ate) XVII co(n)s(ul) III p(ater) p(atriciae)

equitib(us) et peditib(us) qui militaver(unt) in [al(is) II]

et coh(ortibus) VI quae apel(lantur) Silia(na) c(ivium) R(omanorum) et I Tungr(or(um))

Fronton(iana) et I Ulp(ia) Britton(um) miliaria) et I Britann(ica) miliaria) et I Hispan(or(um)) et I Batavor(um) miliaria) et sunt in Dacia Porolis(sensi)

sub Flavio Italico, quin(is) et vicen(is) pluribus-

ve stipend(iis) emeritis dimissis hon(esta) mission(e)

quor(um) nomina subscripta sunt ipsis liber(is)

posterisq(ue) eor(um) civitat(em) dedit et conubium

cum uxorb(us) quas tunc habuissent

cum est civit(as) iis data aut siqui caelib(es) es-

sent cum iis quas postea duxissent dum-

taxat singuli singulas, a(n)te d(iem) VI non(as) Iul(ias)

Q(uinto) Flavio Tertullo, Q(uinto) Iunio Rustico co(n)s(ulibus).

Coh(ortis) I Britannicae (miliariae) cui pra(e)st

Ti(berius) Claudius Fortis Capua

expedite

Sepenesto Rivi f(ilio) Cornon.

Descriptum et recognitum ex tabula ae-

nea quae fixa est Romae in muro post

templum divi Aug(usti) ad Minervam.

III.3.b. Inschriften

Inschriften auf Gebäuden

1. Steinplatte, frag.; dazitischer Tuff; 64 × 59 × 17 cm; Buchstaben 6 – 5 cm; 1906 im Kastell gefunden; Museum Gherla; fragmentarisch erhalten 37 × 30 × 11 cm, von den letzten 4 Zeilen (Taf. III).

[*Imp(erator) Caes(ar) di]vi Hadriani fil(ius) [divi / Traiani P]arthici nepo[s divi / Nervae p]ronepos T(itus) A[elius / Hadrianus A]ntoninus Aug(ustus) [pius / tribunicia] potest(ate) VI co(n)s(ul) [III p(ater) p(atriciae) / fecit per ala]m II Pannoni[orum].*

Jahr 143. *Finály 1906*, S. 37-38, Nr. I; *AE 1906*, 112; *Ornstein 1908*, S. 207.

Votivinschriften

2. Altar aus Sandstein; 84 × 35 × 23 cm; Buchstaben 6,5 – 6 cm; MNIT, D 844 (Taf. IV – V).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) N(.....) Lu/cret(i?)anus / pr(aefectus) al(a)e II Pan(noniorum) / v(otum) s(olvit) l(ibens).

Ornstein 1891, S. 175, Nr. 5-6 b; *CIL III 12540*; *Buday 1916*, S. 80-81, 94-95, Nr. 6; *Russu 1959*, S. 874, Nr. 4, Abb. 5; *AE 1960*, 222; *ILD 587*.

3. Altar; dazitischer Tuff; 92 × 37 × 33 cm; um Hășdate, bei 2-3 km östlich von der Stadt entdeckt; im griechisch-katholischen Kloster St. Anton von Gherla aufbewahrt.

IOVIM / MARTI

Ornstein 1903a, S. 61; *AE 1903*, 217: *Io(vi) Opt(imo) M(aximo) / Marti.* *ILD 589: Iovi M Marti.* Die von R. Ardevan nach einer Revision der Inschrift vorgeschlagene Lesung: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Aur(elius) Ex... .*

4. Altar; Sandstein; 125 × 48 × 35 cm; Buchstaben 7 cm; Museum Gherla (Taf. IV).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / ala II Pa/nnonior/um cui p[r]/aee[s]t C(aius) / Cae[lius ? Gall... ?] / Sal[vianus ?] / pr[ae]fectus]

Russu 1959, S. 873, Nr. 3, Abb. 4; *AE 1960*, 221; *ILD 586*.

5. Altar, frag.; Kalkstein; 58 × 30-23-28 × 17 cm; Buchstaben 5 cm; entdeckt 1957; Museum Gherla.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [PAC (?).. /..... ..] (in der Zeile 2, unlesbare Buchstabenreste).

Unpubliziert.

6. Altar, frag.; 50 × 48 × 19 cm; Buchstaben 5,5 cm; entdeckt 1960 in der *praetentura* (D. Protase); Museum Gherla.

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / veter[.....] / art[.....]

Unpubliziert.

7. Altar; verschollen (gesehen im Haus Placsintár).

Herculi Sancto / Marc(us) Veracilius / Verus leg(atus) Aug(usti) / prop(raetore) curant(e) / Pannon(io) Maxi[mo] / pr(a)e[f(ecto)] eq[uitum]

8. Altar; Kalkstein; 85 × 50 × 32 cm; Buchstaben 5,5 cm; entdeckt im Kastell (1937); MNIT, IN.1588 (Taf. V).

Herculi / Magusano / Aur(elius) Tato st/ator al(a)e II / Pann(oniorum) v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito).

Macrea 1949, S. 233-234; AE 1977, 704; ILD 590.

9. Altar; kalkhaltiger Sandstein; 69 × 24,5 × 24 cm; Buchstaben 5 – 6 cm; entdeckt 1937; MNIT, I.N. 1588-1589 (Taf. VI).

Sil(vano) Do[m(estico)] / M(arcus) Ulp(ius) / Provi(ncialis) / vota l(ibens) m(erito) s(olvit).

Russu 1959, S. 874-875, Nr. 5, Abb. 6; AE 1960, 223; ILD 591.

10. Altar; Kalkstein; 63 × 26 × 31 cm; Buchstaben 6 cm (Z. 1 und 9), 3-4 cm (Z. 2 – 8); entdeckt auf dem Hügel “Corobăi”; Feuerwehr-Museum, Bukarest.

Sabino / et An[nu]l(l)in[o] co(n)[s(ulibus)] / di(s) d(e)a[b(us)]q(ue) im(m)o[r(talibus)] / pro sal(ute) d(omini) n(ostri) / in honorem / no[c]turn[o]/ r(um) M(arcus) Au[r(elius)] Fron/toni[a]nus / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Jahr 216. *Ornstein* 1891, S. 173-174; CIL III 12539; *Ardevan* 1982, S. 287-288.

11. Altar, frag.; Kalkstein; 55 × 31 × 19 cm; Buchstaben Z. 1-4: 5 – 5,5 cm, Z. 5: 4 cm; entdeckt auf dem Hügel “Corobăi”; verschollen.

[..... / p]ro salute / [L]ucilia[e] Mus/[a]e Felicis n(ostri uxoris) / ... Florentinus / et Suriacus.

Ornstein 1891, S. 173-174, Nr. 2; CIL III 12541.

12. Altar, frag.; Kalkstein-Konglomerat; 36 × 20 × 22 cm; unsichere Herkunft (Gherla ?); MNIT.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Septi(mius) / Pisu/[sus] vete/[ranu]s ex / [dec(urione) ? v(otum) l(ibens) p(osuit) ?]

Anfang des 3. Jh.; *Glodariu* 1965; *Petolescu* 1973; AE 1975, 732; ILD 588.

13. Keramikrelief mit drei männlichen Figuren (Iupiter, Neptun, Nereus ?); verschollen.

Dis propi(tiis) / M(arce) Herreni / vivatis. Auf der Rückseite, *T. AV* (Töpfername ?).

Ornstein 1901, S. 368-369.

Grabinschriften

14. Stele mit Nischenporträt, frag.; Sandstein; in der Mauer der reformaten Kirche von Mintiul Gherlei.

D(is) M(anibus) / Daphno /

CIL III 833; *Zăgreanu, Meșter 2006*, S. 64-65, Nr. 1.

15. Denkmalbasis (?); verschollen (im Dorf Pintic entdeckt, im Gebäude der Komitatverwaltung von Dej gesehen).

D(is) M(anibus) / Ael(ius) Dines / vix(it) an(nis) LXXXV / et posui(t) Au/relius Ditu/gentus filiu(s) / et heres patri / carissimo / b(ene) m(erenti).

CIL III 835; AE 1971, 394; ILD 585.

16. Statuenbasis (?), frag.; MNIT

... /tilianus mil(es) [le]g(ionis) X[III] / Gem(inae) Antoninian[ae] / libr(arius) co(n)s(ularis) n(ostris) et Ael[ia] / Paulina et Ulp(ia) Du/bitata fili(i) paren/tibus pientissimis / posuerunt.

Anfang des 3. Jh.; CIL III 6246.

17. Architravrand mit Treppenbordstein, frag.; Sandstein; 80 × 57,5 × 19,8 cm; Buchstaben auf den Bordsteinen, 7 cm; entdeckt im westlichen, trockenen Arm des Kleinen Someș; Museum Gherla.

D(is) M(anibus) M(arco) An[tonio] ?] / dec(urioni) alae II Pa[nn(oniorum) ius Secun]/dinus dec(urio) a[lae eiusdem] ?]

Ornstein 1891, S. 172-173, Nr. 1; CIL III 12542.

18. Denkmalbasis (?), frag.; dazitischer Tuff, 59 × 27 × 24 cm; Buchstaben 5 cm; verschollen.

[D(is) M(anibus)] / Aur[elio] Api/nian[o] A P I V A ...

Ornstein 1897.

19. Stele, frag.; dazitischer Tuff; 67 × 82 × 22 cm; entdeckt 1902; MNIT.

[.....] / perpetuam famam [militaris], / gloriae semper pro[sequi]/ tur nurus, pietate nati fre/quentant. Vixisti grate. / [C]on[vi]vio celebrantur ami/ci aeternumq(ue) vale nobis pi/entissima mater v. l. r.

Finály 1902, S. 337; *Ornstein 1903*, 116, Nr. 1, Abb. 37. Versentext, neulich kommentiert (*Funeraria 2003*, S. 173-174, Nr. 4).

20. Stele mit der Darstellung des Grabmahls, frag.; Sandstein; 115 × 50 × 21 cm; MNIT, D 844 (jetzt Nr. D 849).

[.....]inus M(arci) ? / [f(ilius) Singula]ris (?) Ou(fe)n(tina tribu) / [..... p(edes) ...]II in f(ronte) in / [a(gro) p(edes) Sin(?)]gula p(ientissimo) n(epoti).

Ornstein 1903, 117-118, Nr. 3, Abb. 39; *Buday 1916*, S. 81-82, 95, Nr. 7; *Florescu 1930*, S. 87, Nr. 14.

21. Stele, frag. – die untere rechte Ecke und ein mit Weinrebe verzierter Pilaster auf dem Altar; Kalkstein; 115 × 43 × 20 cm; MNIT.

[*D(is)*] *M(anibus)* / *U[lp]iae ? Tre]/bonia[nae] / Secun[d.....] / mi f(ilia) ma[ter et ...] / Candi[d] / con[ugi] / Avitus / v(i)xit an[....]*

Ornstein 1903, 116-117, Nr. 2, Abb. 38; *Buday 1916*, S. 81-82, Abb. 7; *Florescu 1930*, S. 87, Nr. 16.

22. Fragmentarische Grabplatte (zwei Stücke), mit einem Attis-Relief am linken Rand und Inschrift. Kalkstein. MNIT. Fragment I : 56 × 58 × 24 cm, Inv.-Nr. D 916; Fragment II: 65 × 69 × 27 cm, ohne Inv.-Nr. Totale Maße: 121 × 69 × 27 cm.

C(aius) Iu[lius ?.....] / vix(it) a[n(nis)] / trin (?) [..... /] / cla (?) [.....] / d[.....]

Ornstein 1903, 119-120, Nr. 6, Abb. 42 (Fragment I); *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 151 (Fragment I); *Zăgoreanu 2004*, S. 122-123, Nr. VII/1. Lesung von R. Ardevan.

23. Platte (?), frag.; Kalkstein; entdeckt 1901. Vier Fragmente, totale Maße 24 × 33 × 8 cm; Buchstaben 5 cm. Vor dem Jahr 1948 im Museum von Dej aufbewahrt; MNIT, D. 1073, 1076.

[..... / ...] *nae pa[.... / ...abrept(?)]* *um im[matura morte (?) ... / ... vixit an]nis XI a[.... /]nius[..... /]*

Ornstein 1903, 118, Nr. 4, Abb. 40 (mit der Lesung [.....]/*i al(ae) II Pa[nnonior]/um im[m(unis) vix(it) an]nis XL A[...../ co]niug[i piiss.....]*); *Russu 1968*, S. 464-465; *AE 1971*, 397; *ILD 593*.

In der Zeile 2, E erscheint als II.

24. Stele (?), frag.; Kalkstein; entdeckt 1906, 56 m N vom Kastell; verschollen.

[..... /] *caris]/simo [pientissimo] / M(arcus) Ul (?) M (?) [stip(endiorum)] / VII qu[i vixit annos ... /]ius [.....].*

Finály 1906, S. 38, Nr. III.

25. Stele (?), frag.; Kalkstein; entdeckt 1906; verschollen.

[..... /] *ris vix(it) / [an(nis)] et Ulp(ius) / [.....]ius vi/[x(it) an(nis) Ru]finu/[s] t c l / [.....].*

Finály 1906, S. 38, Nr. IV.

26. Stele (?), frag.; Kalkstein; entdeckt 1937; MNIT.

Ael(ia) Ingenua e[....]/inis iris hic iac[et] / sub terra mis[era ?...] / alita es in ann[is ...] / plus fata veta[runt ...] / iam nulla est [.....] / parentes mater [...].

Russu 1948, S. 269, Nr. 1; AE 1976, 580; ILD 582. Neulich kommentierter Versentext (*Funeraria 2003*, S. 174, Nr. 5).

27. Stele, frag.; Kalkstein; 235 × 115 × 28 cm; Buchstaben 7,5 – 8 cm; entdeckt 1960 im Kastell (D. Protase); einige Fragmente verschollen; Museum Gherla.

[D(is) M(anibus)] / R[.....] / eq(ues) alae II [P]annonioru/m vixit a[n(nis)] XXXVIII Bris/enus imag(inifer) heres po/nendum curavit.

Protase 1968, S. 339-342, Nr. 1; *Protase 1969*, S. 634-636, Nr. 1.

28. Stele, frag.; 54-57 × 92 × 23 cm; entdeckt 1945 in der Stadt; verschollen.

D(is) M(anibus) / Scenobar/bus Das(i) f(filius) vix(it) / [.....]

Protase 1968, S. 340-343, Nr. 2; *Protase 1969*, S. 636-637, Nr. 2.

29. Stele (?), frag.; Sandstein; 74 × 65 × 26 cm; Buchstaben 6 cm; entdeckt 1960 im Kastell (D. Protase); Museum Gherla (beschädigt, einige Fragmente verschollen; Signalierung und Maße R. Zăgreanu, dem wir noch einmal Dank aussprechen).

[.....] IIAI [....] / an(nis) LXX Lupe[rcus ?] / Montanus [.....] / et Silvester [....] / et NIV EN[.....].

Unpubliziert; Signalierung *Protase 1971*, S. 356, Anm. 27. Auf dem erhaltenen Fragment kann man noch Folgendes lesen: *[.....] / an(nis) LXX Iul(ius) ? [...] / Montanus[...] / et [.....] / [.....]*

Möglich ein *Iul. Montanus vet(eranus) ?*.

30. Stele, frag.; der figürliche Teil wurde nicht beschrieben; Kalkstein; 36 × 28 × 21 cm; MNIT, Inv.-Nr. I.N. 1593 (verschollen ?).

[D(is)] M(anibus) / [.....]

Țeposu-Marinescu 1982, S. 198.

31. Stele (?), frag.; Kalkstein; 52 × 53 × 8,5 cm; Buchstaben 6,5 cm; entdeckt im Februar 1983 im Kastell; MNIT, Inv.-Nr. V. 34433.

[.....] / eques al[ae II Pannon]iorum v[er]ixit ann(os)] / Dines si[gnifer alae] / ac cu[rator ex t(estamento) p(osuit) ?]

Ardevan 1993, S. 220-221; *Ardevan 1993b*; AE 1993, 1329; ILD 594.

32. Pilasterbasis; Sandstein; 137 × 68 × 54 cm; Buchstaben 5,5 cm; Museum Gherla.

D(is) M(anibus) / Aelia Secundi/na vix(it) an(nis) XIII / et Aelia Crispina / vix(it) an(nis) IIII / Aeli(i) Secundus / et Deccia paren/tes fil(iis) pientiss(imis) / et Ael(ius) Co[n]s[iu]s / mar(itus).

CIL III 1608 (unter *Daciae incertae*); *Ardevan, Zăgreanu 2005*, S. 258-259; *Ardevan, Zăgreanu 2006*, S. 60-61 (der Stein ist für Gherla typisch).

33. Stele mit einem Relief, das einen Vater mit einem Kind darstellt; frag.; vulkanischer Tuff; 57 × 55,5 × 18 cm; entdeckt 1983 in der Mitte der *retentura*; MNIT.

[D(is)] M(anibus) /

Wollmann, Ardevan 2006, S. 669, Nr. 2.

34. Stele mit einem Reiterrelief, frag.; Sandstein; 124 × 86 × 17 cm; Buchstaben 6,5 cm; entdeckt 1961 im Kastell (D. Protase); verschollen.

D(is) M(anibus) / Aelius Ana[.....] / vet(eranus) al(a)e Pan(n)o/niorum imag(inifer) / vixit ann(is) LXIII[... / ...]panus fratri / b(ene) m(erenti).

Unpubliziert.

35. Platte, frag.; Sandstein; 43 × 49 × 18 cm; Buchstaben 6 cm; entdeckt 1960 im Kastell, neben der Nordmauer (D. Protase); Museum Gherla.

D(is) [M(anibus)] / Decim[us ...]/nis f(ilius) vix(it) [anni]/s XIII[.....] / b(ene) [m(erenti) p(osuit)].

Unpubliziert. In der Zeile 2, der Buchstabe E erscheint als II.

36. Stele (?), frag. (sehr beschädigt); kalkhaltiger Sandstein; 117 × 45 × 22 cm; Buchstaben 5 cm; entdeckt 1960 in der *praetentura* (D. Protase); Museum Gherla.

[.....] / [.....] ann(is) / [.....]us / [..... / / /]

Unpubliziert.

37. Stele mit Figurdarstellungen, frag.; Kalkstein; 80 × 45 × 24 cm; Buchstaben 6 cm; entdeckt 1960 im Kastell (D. Protase); Museum Gherla.

D(is) (hedera) M(anibus) Valentin/[.....]

Unpubliziert.

38. Stele (?), dreieckiges Fragment; Sandstein; 47 × 45 × 40 (Dicke 18) cm; Buchstaben 7 – 6,5 cm; entdeckt 1960 im Kastell (D. Protase); Museum Gherla.

[..... /...]li[...] / [.....]ae al(ae) / [.....]lius CII[... /.....]us coniu/ [.....]tc[... /]

Unpubliziert.

39. Stele mit Reiterdarstellung, frag.; Kalkstein; 72 × 58 × 20 cm; Buchstaben 7,5 cm; Museum Gherla.

D(is) [M(anibus)] / R[..... / /]

Unpubliziert.

40. Inschriftplatte von einem Mausoleum, frag.; Kalkstein; 114 × 44 × 25 cm; Museum Gherla.

[..... /]ine / [.....]us / [.....]

Unpubliziert.

Inschriften unbestimmter Kategorie

41. Verschollen (im Haus Daniel in der Stadt gesehen).

..... / ssia / s f(ecit).

CIL III 834.

42. Altar (?); entdeckt auf dem Hügel "Corobăi"; verschollen.

..... A / l (hedera) / IS A / icus ... / u l m ... / cit ? ... /

Ornstein 1891, S. 174, Nr. 3; CIL III 12543.

43. Steinplatte; 18 × 14 × 5 cm; verschollen.

[..... / ...] P E R V[... /] P [.....]

Ornstein 1894.

44. Verschollen.

... VDIS MVCAPA ...S PRAEFIGM P C PANN... RVARMA

Ornstein 1902a, S. 8; Russu 1944, S. 212, Nr. 33.

45. Steinplatte (?), frag.; Kalkstein; die Maße nicht verzeichnet (vier Fragmente, von denen nur zwei aneinander passen; die Schriftmerkmale beweisen jedoch, dass sie demselben Denkmal angehörten); entdeckt 1901. Ehemals im Museum von Dej, heute verschollen.

Fragment 1-2: *[..... / ...]CISAL[..... / ...]TE RO[..... / ...]NVLL[..... / ...]AP[.....]*

Fragment 3: *[..... / ...]ATR[..... / ...]PAES[..... /]*

Fragment 4: *[..... /]CL[..... /]MISERO[..... /]T[..... /]*

Ornstein 1903, 119-120, Nr. 5, Abb. 41. Im Fragment 4, Z. 2, ist der Buchstabe O kleiner.

46. Steinplatte (?), frag.; Sandstein; 55 × 54 × 21 cm; Buchstaben 6 cm; entdeckt 1960 im Kastell (D. Protase); Museum Gherla.

[..... / ...]a et s / [...]nia[.]rin / [.....] II II[....] p(osuit).

Unpubliziert.

47. Steinplatte (?), frag.; Sandstein; 44 × 42 × 14 cm; Buchstaben 5 cm; entdeckt 1960 an der Nordseite des Kastells (D. Protase); Museum Gherla.

[.....] / boi[.....] /ina ff[.....]

Unpubliziert.

48. Stele (?), frag.; vulkanischer Tuff; 22 × 20 × 10 cm; Buchstaben 5 – 6 cm, in komplizierter Ligatur; entdeckt 1980 auf der *via sagularis*; Institut für Archäologie und Kunstgeschichte Cluj-Napoca.

[....]P Maxi(?)[... / ...]us [.....]

Wollmann, *Ardevan* 2006, S. 669-670, Nr. 3.

Instrumentum

49. Quadratischer Ziegelstein mit kursiver Inschrift; 27,2 × 27,2 × 4,5 cm; entdeckt 1890, "in den Substruktionen des Bades vom römischen Kastell"; Museum Gherla (Taf. VII).

Terentius Fegel / Titus Deci Bitus / LOS CAIIVS GEMEL / T A MARCIANVS / A B C D E F G H I K L M / N O P Q R S T V X Y Z.

CIL III 294*; *Fröhlich* 1892; *Ornstein* 1904; *Finály* 1906, S. 38-39, Nr. V; *Russu* 1964, S. 480-481, Nr. 10; *Gudea* 1987, S. 101, Nr. 33 (in der Z. 1 liest *Terentius fecet*, und am Ende der Z. 3 *Semel*).

50. Quadratischer Ziegelstein mit kursiver Inschrift; 16,5 × 11 × 5 cm; Buchstaben 2 cm; entdeckt 1969 im Kastell in einem unpräzisierten Ort (D. Protase); Museum Gherla (Taf. VIII).

FLAVIS MESICO / SANO ERNIVM / ARMATVS / ANCIVS

Gudea 1987, S. 101, Nr. 35.

51. Ziegelstein mit kursiver Inschrift, frag.; unpräzisierte Maße; verschollen.

Ungelesen.

Finály 1906, S. 38; *Gudea* 1987, S. 101, Nr. 34.

52. Gestempelter Ziegel; Museum Gherla.

Al(a) II P(annoniorum).

CIL III 1633.3. Eine Reihe von derartigen identischen Stempeln gibt es auf zahlreichen unpublizierten, in den Museen Gherla und Cluj-Napoca aufbewahrten Ziegeln (Taf. VI).

53. Ziegel, frag.; 4,5 cm dick; entdeckt 1906 im Kastell; kursive Schrift.
A M R (Lesung R. Ardevan: *A M A R*).
Finály 1906, S. 38, Nr. II.

54. *Signaculum*; Eisen; L = 14,5 cm, Br. = 5 cm, Buchstabenhöhe 2,1 bzw. 2,6 cm; entdeckt 1982 im Kastell; MNIT.
A M (wahrscheinlich die Anfangsbuchstaben eines Personennamen).
Isac 1991, S. 60-62, 64 (Abb. 4,4; 5,4); ILD 595.

55. *Signaculum*), frag.; Eisen; L = 13,5 cm, Buchstabenhöhe 5,9 cm; vom Kastell ? Museum Gherla.
C [..?..] (wahrscheinlich die Anfangsbuchstaben eines Personennamen).
Paki 1994, S. 295, Nr. 3 (Taf. II/1-2).

III.3.c. Münzfunde

Wir haben hier alle bisher als vom Kastell oder aus der Zivilsiedlung von Gherla bekannten Münzen vorgeführt. Desgleichen sind hier auch die Münzfunde vom Ort "Sub Coastă" (*Chirilă, Chifor 1979; Chirilă, Chifor 1980*) miteinbezogen – außer denjenigen aus dem Frühmittelalter – da sie auch das Leben von dem mit dem Kastell direkt verbundenen Militärvicus illustrieren.

Für die Untersuchung des wirtschaftlichen Lebens der Siedlung sind auch die Funde von derer Umgebung wichtig (*Ardevan 1993a*, S. 112, 115-116), aber sie wurden in diesen Katalog nicht mehr aufgenommen. Eine Ausnahme sind nur die Funde von Iclod, da es sich hier um eine bedeutendere, mit dem Kastell zeitgenössische Siedlung handelt, die in seiner Nähe an der Hauptstraße nach Napoca lag (*RepChuj*, S. 242-243, Nr. 8, 11, 12, 17, 23, 25), so dass die betreffenden Münzen teilweise die römische Besiedlung der Gherla-Zone widerspiegelt.

Die Münzen stammen von unterschiedlichen Entdeckungen und wurden zu verschiedenen Zeitpunkten publiziert, so dass sie mit den damals den Verfassern zur Verfügung stehenden Mitteln untersucht wurden. Deshalb sind die Publikationsmethoden und die primären Informationen nicht immer gleich. Es muss auch gesagt werden, dass manche Münzen inzwischen verlorengegangen sind und wir sie nur über die ältere Literatur oder von Registern der Aufbewahrungsinstitution kennen. Hier konnten wir natürlich nur die Daten aus diesen Quellen benutzen. Die Publikationsmethode wird also dementsprechend weniger einheitlich und komplett, als wir es uns wünschten.

Die Münzen, die vor kurzer Zeit mit den für die heutigen Fachleute gängigen Standardwerken untersucht wurden, wurden so wie in der ursprünglichen, jedesmal entsprechend zitierten Publikation vorgestellt. Die Funde, die uns nicht mehr zugänglich waren, wurden in dem Maße, in dem die

Aufzeichnungen dies noch erlaubten, untersucht und bestimmt, ebenfalls unter Zitierung der Informationsquelle. Die Stücke, die mit dem Inventar Nummer mit dem Buchstaben N (von Numismatik) versehen sind, werden im Münzkabinett des Nationalen Museums für die Geschichte Siebenbürgens von Klausenburg/Cluj-Napoca aufbewahrt; diese wurden von uns untersucht. Sie wurden übrigens, zusammen mit den nur noch ins Register dieses Kabinettes aufgenommenen (Sigel CN), denjenigen von Privatsammlungen und denjenigen von E. Orosz verzeichneten, neulich in einem Aufsatz publiziert, den wir nicht jedesmal zitiert haben (*Ardevan 1992*). Einige neuere Feststellungen und die Korrigierung einiger Fehler aus der ersten Publikation verdanken wir dem Kollegen Cr. Găzdac (dem auch hier bedankt sei); die wurden als solche eingeführt.

Alle im Flussbet des Someșul Mic, abwärts vom Kastell gefundnenen Münzen, stammen mit Sicherheit vom Kastell selbst, dessen westlicher Teil vor längerer Zeit vom Fluss „verschluckt“ wurde (*Ardevan 1992*, S. 281).

Der spätrömische Münzhort – der einzige von der Siedlung bekannte Münzhort – wurde am Ende des Kataloges vorgeführt und dementsprechend nummeriert. So beläuft sich die totale Anzahl der vom Kastell und der Siedlung von Gherla bekannten Münzen auf 341. Die Münzfunde von Iclod sind am Ende, nach denjenigen von Gherla vorgestellt.

III.3.c.1. *Einzelfunde*

Die Daker von Nordsiebenbürgen (“Tonciu“-Typ) (erste Hälfte des 2. Jh. v. Chr.)

1. Tdr AR, 25 mm, 12,38 g. Pink 78-79, Taf. XVI/310; Preda, S. 106. Entdeckt im Kastell. *Chirilă, Lucăcel, Chifor 1966*, S. 422, Nr. 3.

2. Tdr AR, 25 mm, 12,05 g. Pink 78-79, Taf. XVI/310; Preda, S. 106. Entdeckt im Kastell. *Chirilă, Lucăcel, Chifor 1966*, S. 422, Nr. 4.

3. Tdr AR, 25 mm, 10,20 g, Achse 12. Pink Taf. XVI/308; Preda, Taf. XIX/2-4. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 32.

Dyrrhachium (Ende des 2. – erste Hälfte des 1. Jh. v. Chr.)

4. ΠΕΡΙΓΕΝΕΣ / ΚΛΕΙΤΟΠΙΟΥ. Dr, 18 mm, 3,70 g. Maier 266; Ceka 373. CN, Det 1/1961, 1.

5. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / ΛΥΚΙΣΚΟ(Y). Dr, 18,7 mm, 2,85 g, Achse 8. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). Vgl. Maier 278 (ohne Symbole im Feld auf Av.); Ceka 325. N 12913.

6. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / (ΛΥ)ΚΙΣΚΟΥ. Dr, 18 mm, 2,86 g, Achse 9. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). Vgl. Maier 278 (ohne Symbole im Feld auf Av.); Ceka 325. N 12914.

7. ΜΕΝΙΣΚΟΣ / (ΑΓΑΘΙ)ΩΝΟΣ. Dr, 18,1 mm, 2,53 g, Achse 9. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). Maier 91; Ceka 316. N 12915.

8. ΞΕΝΩ(N) / (ΦΙΛΟ)ΔΑΜΟΥ. Dr, 18 mm, 2,80 g, Achse 12. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). Maier 388; Ceka 362. N 12961.

9. Dr, 2,80 g. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). Antike Fälschung, vgl. Maier 396. *Chirilă, Chifor 1975, S. 47, Nr. 33.*

Die Römische Republik

10. D, M. Aburius M. F. Geminus, 3,70 g. Crawford 250/1 (Rom, J. 132 v. Chr.). *Chirilă, Lucăcel 1979, S. 138, Nr. 18.*

11. D, Lucretius Trio, 3,05 g. Vgl. Belloni 1619-1621 (Rom, ca. J. 76 v. Chr.). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975, S. 47, Nr. 35.*

12. D, L. Plautius Plancus, 4,00 g. Belloni 1995 (Rom, ca. J. 47 v. Chr.). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975, S. 47, Nr. 36.*

Das Römische Reich

Unbekannter Kaiser, erste Hälfte des 1. Jh.

13. As, sehr abgenutzt. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979, S. 141, Nr. 2.*

14. As, sehr abgenutzt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980, S. 245, Nr. 1.*

Caligula

15. As, sehr beschädigt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980, S. 245, Nr. 2.*

Claudius

16. HS, sehr beschädigt. N 15969.

17. As, sehr beschädigt. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979, S. 141, Nr. 1.*

Nero

18. Au, 7,10 g. RIC I, S. 148, Nr. 53 (Rom, J. 63-68). CN, Det 5/1960, 5.

Vespasian

19. D, 18,2 mm, 2,75 g, Achse 5. RIC II, S. 23, Nr. 77 (Rom, J. 74). N 12916.

20. D, abgenutzt. 16,1 mm, 1,85 g, Achse 6. RIC II, S. 29, Nr. 131 (Rom, J. 78-79). N 12917.

Titus

21. D, subärat. BMC II 63 (Rom, J. 80). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980, S. 245, Nr. 3.*

Titus: divus Vespasianus

22. D, subärat, 19,3 mm, 2,46 g, Achse 5. RIC II, S. 123, Nr. 59a (Rom, J. 80-81). N 12919.

Domitian

23. D. RIC II, S. 172, Nr. 153 (Rom, J. 90). CN, Det 4/1960, 1.

24. D, 19 × 18 mm, 3,30 g. RIC II, S. 176, Nr. 191 (Rom, J. 95-96). CN, Det 3/1961, 1.

25. As, 6,45 g. BMC II, S. 375, Nr. 358 (Rom, J. 85). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 3.

Nerva

26. As, sehr beschädigt. N 12983.

Trajan

27. D. RIC II, S. 245, Nr. 11 (Rom, J. 98-99). CN, Det 4/1960, 2.

28. D, 18,7 mm, 2,97 g, Achse 7. RIC II, S. 247, Nr. 49 (Rom, J. 101-102). Entdeckt 1982, S1, m. 77, – 0,77 m (Ostprofil). N 15959.

29. D, 18,3 mm, 2,52 g, Achse 6. RIC II, S. 248, Nr. 58 (Rom, J. 101-102). Entdeckt 1983, G5. N 15955.

30. D, 18,3 mm, 2,50 g, Achse 6. RIC II, S. 248, Nr. 60 (Rom, J. 101-102). N 12925.

31. D. RIC II, S. 251, Nr. 98 (Rom, J. 103-111). *Orosz 1907*, S. 17.

32. D, frag., 19 mm, 2,04 g, Achse 7. RIC II, S. 252, Nr. 116 (Rom, J. 103-111). N 12927.

33. D, frag., 17,8 mm, 2,13 g, Achse 7. RIC II, S. 252, Nr. 119 (Rom, J. 103-111). N 12920.

34. D (antike Fälschung), 18,1 mm, 2,60 g, Achse 5. vgl. RIC II, S. 257, Nr. 202 (Rom, J. 103-111). N 12923.

35. D, subärat, 18 mm, 1,53 g, Achse 6. RIC II, S. 257, Nr. 204 (Rom, J. 103-111). N 12963.

36. D. BMC III 251 (Rom, J. 103-111). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 4.

37. D, 2,78 g. BMC III 271 (Rom, J. 103-111). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 37.

38. D. BMC III 276 (Rom, J. 103-111). Entdeckt im Kastell. *Chirilă, Chifor 1975*, S. 49, Nr. 68.

39. D, 19 mm, 2,10 g, Achse 7. RIC II, S. 264, Nr. 291 (Rom, J. 112-114). N 12926.

40. D, 3,00 g. BMC III 548 (Rom, J. 112-117). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 38.

41. D, 18,3 mm, 2,45 g, Achse 5. RIC II, S. 268, Nr. 332 (Rom, J. 114-117). N 12924.

42. D, 18,5 mm, 2,22 g, Achse 6. RIC II, S. 268, Nr. 332 (Rom, J. 114-117). N 12922.

43. HS, 33,5 mm, 25,32 g, Achse 6. RIC II, S. 282, Nr. 536 (Rom, J. 103-111). Entdeckt 1983.

44. HS, abgenutzt, 34 mm, 24,10 g, Achse 5. RIC II, S. 282, Nr. 547 (Rom, J. 103-111). Entdeckt 1962. CN, Achiz 3/1967.

45. HS, abgenutzt, 32,1 mm, 19,97 g, Achse 6. RIC II, S. 290, Nr. 655 (Rom, J. 114-117). N 12974.

46. HS, 22,60 g. BMC III 1026 (Rom, J. 115-117). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 4.

47. HS, 18,75 g. BMC III 1046 (Rom, J. 116-117). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 5.

48. HS, sehr abgenutzt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 39.

49. Dp, 27,3 mm, 10,65 g, Achse 6. RIC II, S. 280, Nr. 502 (Rom, J. 103-111). N 12970.

50. Dp. BMC III 921 (Rom, J. 104-111). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 6.

51. Dp, abgenutzt, 26,5 mm, 11,40 g, Achse 5. RIC II, S. 292, Nr. 674 (Rom, J. 114-117). N 12982.

52. Dp, 22,8 mm, 12,71 g, Achse 6. RIC II, S. 292, Nr. 676 (Rom, J. 114-117). Entdeckt 1982, S2, m. 29, – 1,20 m (Ostprofil). N 15970.

53. Dp, 10,10 g. BMC III 1029 (Rom, J. 115-116). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 6.

54. Dp, sehr abgenutzt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 7.

55. Dp, sehr abgenutzt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 8.

56. Dp, sehr abgenutzt. CN, Det 4/1960, 4.

57. As, 26,3 mm, 8,50 g, Achse 6. RIC II, S. 283, Nr. 561 (Rom, J. 103-111). N 12976.

58. As. Vgl. BMC III 806 – aber HS (Rom, J. 104-111). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 5.

59. As. Vgl. RIC II, S. 292, Nr. 672 – aber As (Rom, J. 114-117). CN, Det 4/1960, 3.

60. As, sehr abgenutzt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 9.

Hadrian

61. D. BMC III 74 (Rom, J. 118). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 10.

62. D, frag., 18,8 mm, 1,95 g, Achse 6. RIC II, S. 359, Nr. 164 (Rom, J. 125-128). N 12930.

63. D, subärat, 17,2 mm, 2,90 g, Achse 7. RIC II, S. 362, Nr. 202 (Rom, J. 125-128). N 12956.

64. D. BMC III 348 (Rom, J. 125-128). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 11.
65. D. BMC III 374 (Rom, J. 125-128). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 12.
66. D, 2,00 g. BMC III 334 (Rom, J. 125-128). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 40.
67. D, 16,8 mm, 2,63 g, Achse 6. RIC II, S. 370, Nr. 257 (Rom, J. 134-138). N 12928.
68. D. BMC III 639 (Rom, J. 134-138). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 13.
69. D, hybrid, subärat, 16,2 mm, 2,34 g, Achse 12. Antike Fälschung (*Ardevan 1986*). Av. *Trajan*, vgl. RIC II, S. 236-237, 268; Rv. RIC II, S. 345, Nr. 40 (Rom, J. 118). N 12921.
70. HS, 22,70 g. BMC III 1132 (Rom, J. 118). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 7.
71. HS, 31,6 mm, 23,32 g, Achse 7. RIC II, S. 414, Nr. 583a (Rom, J. 119-122). Entdeckt 1980, S3, in der ausgegrabenen Erde. N 12990.
72. HS, 33,4 mm, 22,73 g, Achse 6. Vgl. RIC II, S. 415, Nr. 587a, Var. Av. – Toga auf der linken Schulter, und Var. Rv. – Pietas nach Rechts (Rom, J. 119-121). N 12966.
73. HS. RIC II, S. 419, Nr. 610 (Rom, J. 119-121). CN, Det 4/1960, 5.
74. HS, 26,10 g. BMC III 1244 (Rom, J. 119-138). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 42.
75. HS, schlecht erhalten, 22,23 g. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 8.
76. HS, sehr abgenutzt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 16.
77. Dp, abgenutzt, 25,6 mm, 10,23 g, Achse 6. RIC II, S. 412, Nr. 570 (Rom, J. 119-122). Entdeckt 1982, S2, m. 58,60, – 1,40 m (0,65 m vom Nordprofil). N 15971.
78. Dp. BMC III 1378 (Rom, J. 119-138). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 15.
79. Dp, sehr abgenutzt, 26 mm, 11 g. Vgl. Strack II, Taf. XVI. CN, Det 3/1961, 3.
80. Dp, sehr abgenutzt. BMC III 1473 (Rom, J. 119-138). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 43.
81. As, Rv. abgenutzt, 25,8 mm, 5,23 g, Achse 6. RIC II, S. 412, Nr. 573 ? (Rom, J. 119-122). N 12988.
82. As, abgenutzt, 26,8 × 26,2 mm, 7,87 g, Achse 6. RIC II, S. 420, Nr. 616a (Rom, J. 121-122). Entdeckt 1982, S4, m. 30, – 0,20 m (0,70 m vom Ostprofil). N 15964.

83. As, 25,6 mm, 8,79 g, Achse 6. RIC II, S. 427, Nr. 669 (Rom, J. 125-128). N 12969.

84. As, 26,6 mm, 7,26 g, Achse 6. RIC II, S. 427, Nr. 669 (Rom, J. 125-128). N 12971.

85. As, 26,5 mm, 8,20 g, Achse 6. RIC II, S. 427, Nr. 669 (Rom, J. 125-128). N 12975.

86. As, 26,9 mm, 9,40 g, Achse 6. RIC II, S. 427, Nr. 669 (Rom, J. 125-128). N 12986.

87. As, 26,3 mm, 9,21 g, Achse 6. RIC II, S. 427, Nr. 673 (Rom, J. 125-128). N 12985.

88. As, 26 mm, 11,20 g. RIC II, S. 427, Nr. 678 (Rom, J. 125-128). CN, Det 3/1961, 2.

89. As, 25,7 mm, 6,68 g, Achse 6. Vgl. RIC II, S. 432, Nr. 714 – var. Rv.: *COS III PP CLEMENTIA AVG* (Rom, J. 132-134). N 12968.

90. As, sehr beschädigt, 26,6 mm, 8,51 g, Achse 6. RIC II, S. 432, Nr. 715 (Rom, J. 132-134). Entdeckt 1983, F0 – G0, – 1,20 m vom Fussboden der Halle. N 15962.

91. As, 29,3 mm, 9,09 g, Achse 6. RIC II, S. 442, Nr. 809 (Rom, J. 134-138). N 12967.

92. As, sehr abgenutzt. BMC III 1341 (Rom, J. 119-138). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 47, Nr. 41.

93. As. BMC III 1348 (Rom, J. 119-138). Entdeckt in “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 14.

94. As, sehr abgenutzt, Rv. unlesbar, 27,8 × 24,9 mm, 6,97 g. Entdeckt 1983, neben S2, m. 80-90. N 15965.

95. As, schlecht erhalten, 5,95 g. Entdeckt 1976, in “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 9.

96. As, sehr abgenutzt. Entdeckt in “Sub Coastă”. *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 17.

97. As, sehr beschädigt. N 12977.

98. As, sehr beschädigt. N 12987.

99. As, sehr beschädigt. N 15960.

100. As, sehr beschädigt. N 15967.

Hadrian: Sabina

101. As, sehr abgenutzt. BMC III 1888 (Rom, J. 118-135). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 44.

Antoninus Pius

102. D, 18,2 mm, 2,77 g, Achse 12. RIC III, S. 34, Nr. 69 (Rom, J. 140-143). N 12929.

103. D, subärat, beschädigt, frag. RIC III, S. 42, Nr. 127 (Rom, J. 145-161). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 47.

104. D. BMC IV 729 (Rom, J. 149-150). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 18.

105. D, 2,50 g. RIC III, S. 50, Nr. 200 (Rom, J. 150-151). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 45.

106. D. BMC IV 782 (Rom, J. 152-153). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 19.

107. D. BMC IV 810 (Rom, J. 153-154). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 20.

108. D, 17,1 mm, 2,58 g, Achse 6. RIC III, S. 54, Nr. 232 (Rom, J. 153-154). N 12931.

109. D, subărat, 2,50 g. RIC III, S. 62, Nr. 299 (Rom, J. 159-160). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 46.

110. HS, 32 × 31 mm, 27,20 g. RIC III, S. 133, Nr. 855 (Rom, J. 148-149). CN, Det 3/1961, 4.

111. HS, 27,00 g. RIC III, S. 133, Nr. 855 (Rom, J. 148-149). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 48.

112. Dp, 25,1 mm, 7,11 g, Achse 1. RIC III, S. 106, Nr. 593 (Rom, J. 139). N 12981.

113. Dp, beschädigt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 21.

114. As, 10,30 g. BMC IV 1835 (Rom, J. 148-149). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 10.

115. As. BMC IV 1840 (Rom, J. 148-149). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 22.

116. As, abgenutzt, 24,9 mm, 6,26 g, Achse 5. RIC III, S. 136, Nr. 880 (Rom, J. 150-151). Entdeckt 1982, S4, m. 2, – 0,50 m. N 15963.

117. As, sehr beschädigt. CN, Det 7/1960, 2.

Antoninus Pius: diva Faustina I.

118. D, 16 mm, 2,16 g, Achse 6. RIC III, S. 72, Nr. 373 (Rom, J. 141-161). N 12961.

119. HS, 22,00 g. BMC IV 1484 (Rom, J. 148-149). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 11.

120. As, 27,7 mm, 8,37 g, Achse 1. RIC III, S. 167, Nr. 1165 (Rom, J. 141-161). N 12972.

121. As, 7,30 g. RIC III, S. 168, Nr. 1191A (Rom, J. 141-161). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 49.

122. As, 9,40 g. Strack III 1251; vgl. BMC IV 1549 – aber HS (Rom, post J. 141). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 13.

123. As, 6,64 g. BMC IV, S. 252, + (Rom, post J. 141). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 12.

Antoninus Pius: Aurelius Caesar

124. D, 17,8 mm, 2,63 g, Achse 7. RIC III, S. 80, Nr. 429a (Rom, J. 145-147). N 12937.

125. D, 16,9 mm, 2,24 g, Achse 6. RIC III, S. 91, Nr. 489 (Rom, J. 160-161). N 12936.

126. As, 23,7 mm, 8,89 g, Achse 6. RIC III, S. 174, Nr. 1236 (Rom, J. 140-144). N 12989.

Antoninus Pius: Faustina II.

127. D. RIC III, S. 93, Nr. 497 (Rom, J. 145-157). CN, Det 4/1960, 8.

Marcus Aurelius

128. D, Billon, frag., 18,8 mm, 2,14 g, Achse 12. RIC III, S. 224, Nr. 145 (Rom, Dez. 165 – Sommer 166). N 12938.

129. D, subärat, 18,1 mm, 2,93 g, Achse 12. RIC III, S. 228, Nr. 191 (Rom, Febr. – Dez. 168). N 12934.

130. D, subärat, frag., sehr beschädigt (Rv. unlesbar), 16,7 mm, 1,92 g. N 12964.

131. HS, 25,10 g. RIC III, S. 277, Nr. 795 (Rom, J. 161). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 50.

132. HS. RIC III, S. 279, Nr. 823 (Rom, Dez. 161 – Dez. 162). CN, Det 4/1960, 6.

133. HS, 22,80 g. RIC III, S. 289, Nr. 948 (Rom, J. 166-167). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 51.

134. HS. RIC III, S. 289, Nr. 948 oder 952 (Rom, J. 166-168). CN, Det 7/1960, 1.

135. HS, sehr beschädigt, 31 mm, 21,39 g, Achse 12. N 12973.

136. As, sehr beschädigt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 23.

Marcus Aurelius oder Lucius Verus

137. As, sehr beschädigt. CN, Det 4/1960, 7.

Lucius Verus

138. D, 18 mm, 2,22 g, Achse 12. RIC III, S. 259, Nr. 566 (Rom, Sommer – Dez. 166). N 12933.

139. D, 17,7 mm, 2,32 g, Achse 6. RIC III, S. 261, Nr. 595 (Rom, Febr. – Dez. 168). N 12935.

140. Dp. BMC IV 1031 (Rom, J. 161-162). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 24.

141. Dp. BMC IV, S. 608, + (Rom, J. 168-169). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 25.

Marcus Aurelius: Faustina II.

142. D, frag., 16,9 mm, 1,95 g, Achse 5. RIC III, S. 270, Nr. 696 (Rom, J. 161-176). N 12946.

143. D, subärat, 16 mm, 1,98 g, Achse 5. RIC III, S. 270, Nr. 696 (Rom, J. 161-176). N 12979.

144. D, subärat, 17,2 mm, 1,80 g, Achse 12. RIC III, S. 271, Nr. 723 (Rom, J. 161-176). N 12980.

145. Dp, 7,28 g. BMC IV 985 (Rom, J. 161-176). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 14.

146. As. RIC III, S. 347, Nr. 1675 (Rom, J. 161-176). *Orosz 1907*, S. 17.

Commodus

147. D. BMC IV 643 (Rom, J. 175-176). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 26.

148. HS, sehr abgenutzt. RIC III, S. 406, Nr. 327 (Rom, J. 181-182). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 52.

149. HS, 25,20 g. RIC III, S. 419, Nr. 401 (Rom, J. 186). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 53.

150. HS, abgenutzt. RIC III, S. 420, Nr. 470 (Rom, J. 186). CN, Det 4/1960, 9.

Clodius Albinus

151. HS, sehr abgenutzt, 27 mm, 15,40 g. Vgl. Bernhard, Taf. XII. CN, Det 3/1961, 5.

Septimius Severus

152. D, subärat, 16,5 mm, 1,78 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 100, Nr. 79 (Rom, J. 196-197). N 12941.

153. D. BMC V 452 (östliche Münzstätte, J. 196-197). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 29.

154. D, 19,4 mm, 1,87 g, Achse 12. RIC IV/1, S. 108, Nr. 138 (Rom, Ende 198 – 200). N 12940.

155. D, subärat, 2,00 g. BMC V 14A (Rom, J. 199). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 54.

156. D, subärat, 3,10 g. RIC IV/1, S. 109, Nr. 144b (Rom, J. 199-200). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 55.

157. D, subärat, 18 mm, 2,77 g, Achse 11. RIC IV/1, S. 110, Nr. 150 (Rom, J. 200). N 12942.

158. D, Billon. RIC IV/1, S. 110, Nr. 150 (Rom, J. 200). *Orosz 1907*, S. 18.

159. D, 18 × 17 mm, 2,90 g. RIC IV/1, S. 114, Nr. 176 (Rom, J. 201). CN, Det 3/1961, 6.

160. D, subärat, 2,80 g. RIC IV/1, S. 114, Nr. 176 (Rom, J. 202). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 56.

161. D, subärat, 2,80 g. RIC IV/1, S. 127, Nr. 259 (Rom, J. 202-210). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 57.

162. D, subärat, frag., 0,82 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 116, Nr. 190 (Rom, J. 203). N 12992.

163. D. BMC V 1 (Rom, J. 209). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 28.

164. D, Billon, frag., 0,84 g. Entdeckt 1983, N vom S3, Westende. N 15954.

Septimius Severus: Iulia Domna

165. D, subärat (?), 18 mm, 2,13 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 167, Nr. 548 (Rom, J. 196-211). N 12943.

166. D, Billon, 18,8 mm, 2,94 g, Achse 5. RIC IV/1, S. 167, Nr. 553 (Rom, J. 196-211). N 12944.

167. D, Potin, 2,70 g. RIC IV/1, S. 169, Nr. 570 (Rom, J. 196-211). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 58.

168. D, subärat. BMC V 24 (Rom, J. 198-209). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 30.

169. D, frag., sehr beschädigt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 31.

170. D, subärat, sehr beschädigt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 59.

171. D, subärat, sehr beschädigt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 60.

Septimius Severus: Caracalla

172. D, 17 mm, 2,36 g, Achse 12. RIC IV/1, S. 213, Nr. 13a (Rom, J. 196-198). N 12948.

173. D, 15,5 mm, 2,07 g, Achse 11. RIC IV/1, S. 213, Nr. 11 (Rom, J. 196-198). N 12947.

174. D, subärat, frag., 19 mm, 2,15 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 218, Nr. 39 (Rom, J. 199-200). N 12957.

175. D, subärat. Vgl. BMC V, S. 188a (Rom, J. 199-200). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 32.

176. D. BMC V 179 (Rom, J. 200). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 33.

177. D, frag., 19,1 mm, 1,96 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 225, Nr. 83 (Rom, J. 206). N 12932.

178. D, 19,7 mm, 2,17 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 237, Nr. 179 (Rom, J. 206-210). N 12939.

179. D, 19,5 mm, 2,72 g, Achse 12. Vgl. RIC IV/1, S. 227, Nr. 95 – Var. Rv.: Speer abwärts (Rom, J. 207). Entdeckt 1982, S3, m. 15,60, – 1,20 m (0,30 m vom Nordprofil). N 15957.

Septimius Severus: Plautilla

180. D. BMC V 429 (Rom, J. 202-205). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 35.

Septimius Severus: Geta

181. D, subärat. RIC IV/1, S. 316, Nr. 15a (Rom, J. 200-202). CN, Det 4/1960, 10.

182. D, Potin. RIC IV/1, S. 316, Nr. 18 (Rom, J. 200-202). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 61.

183. D, 19,6 mm, 2,58 g, Achse 11. RIC IV/1, S. 322, Nr. 61a (Rom, J. 209). N 12949.

Caracalla

184. D, subärat (?), 17,3 mm, 2,55 g, Achse 6. RIC IV/1, S. 241, Nr. 206 (Rom, J. 213). N 12950.

185. D. BMC V 52 (Rom, J. 213). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 34.

186. D, 20 × 19 mm, 3,10 g. RIC IV/1, S. 259, Nr. 311b (Rom, J. 213-217). CN, Det 3/1961, 7.

Elagabal

187. D. BMC V 21 (Rom, J. 218-219). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 38.

188. D, Billon. RIC IV/2, S. 35, Nr. 102 (Rom, J. 218-222). *Orosz 1907*, S. 18.

189. D, subärat, sehr beschädigt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 62.

190. D, Potin, sehr beschädigt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 63.

Elagabal: Iulia Soemias

191. D, 18,6 mm, 1,89 g, Achse 7. RIC IV/2, S. 48, Nr. 243 (Rom, J. 218-222). N 12945.

Elagabal: Aquilia Severa

192. D, 18 mm, 1,89 g, Achse 12. RIC IV/2, S. 47, Nr. 225 (Rom?, J. 220-221?). N 12959.

Severus Alexander

193. D, 18 mm, 2 g. RIC IV/2, S. 81, Nr. 133 (Rom, J. 222-228). CN, Det 3/1961, 8.

194. D, 19 × 18 mm, 3,10 g, Achse 6. RIC IV/2, S. 81, Nr. 133 (Rom, J. 222-228). CN, Det 3/1961, 2.

195. D, 18,8 mm, 2,03 g, Achse 1. RIC IV/2, S. 82, Nr. 151 (Rom, J. 222-228). Entdeckt 1983, A 35. N 15956.

196. D, subärat (?), 18,5 mm, 1,69 g, Achse 12. RIC IV/2, S. 82, Nr. 151 (Rom, J. 222-228). N 12954.

197. D, subärat, 18,2 mm, 2,49 g, Achse 5. RIC IV/2, Nr. 91, Nr. 271 (Antiochia, J. 223). N 12952.

198. D, 19,2 mm, 2,68 g, Achse 7. RIC IV/2, S. 73, Nr. 32 (Rom, J. 223). N 12953.

199. D. BMC VI 423 (Rom, J. 227). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 36.

200. D. BMC VI 463 (Rom, J. 228). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 37.

201. D, subărat, 16,8 mm, 2,59 g, Achse 6. Vgl. RIC IV/2, S. 86, Nr. 207 – die Var. Av.: Büste nach Rechts, Lorbeerkranz und Toga (Rom, J. 228-231). N 12951.

202. D. RIC IV/2, S. 86, Nr. 215 (Rom, J.228-231). *Orosz 1907*, S. 18.

203. D, subărat, sehr beschädigt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 64.

204. HS, 23,9 mm, 16,04 g, Achse 1. RIC IV/2, S. 119, Nr. 623 (Rom, J. 222-231). N 12965.

Severus Alexander: Iulia Mamaea

205. D, subărat (?), 18 mm, 2,52 g, Achse 6. RIC IV/2, S. 99, Nr. 355 (Rom, J. 222-235). N 12955.

206. D. BMC VI 917 (Rom, J. 232). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 39.

Maximinus Thrax

207. D, Billon, 17,6 mm, 2,13 g, Achse 6. RIC IV/2, S. 140, Nr. 12 (Rom, J. 235-236). N 12993.

208. D, subărat, hybrid (?), sehr beschädigt. 17,9 mm, 1,94 g, Achse 6. Entdeckt 1982, S2, m. 33, in der ausgegrabenen Erde. N 12958.

Av.: vgl. RIC IV/2, S. 139 (Nr. 2-6), 441 (Nr. 18-23); Rv. von Severus Alexander: RIC IV/2, S. 88, Nr. 232 (Rom, J. 231-235).

Gordian III.

209. Ant. Billon, frag., 0,88 g, Achse 12. RIC IV/3, S. 25, Nr. 95 (Rom, J. 241-243). N 12993.

210. Ant. RIC IV/3, S. 37, Nr. 216 (Antiochia, J. 242-244). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 41.

211. Ant. RIC IV/3, S. 31, Nr. 154 (Rom, J. 243-244). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 40.

212. HS, 21,20 g. RIC IV/3, S. 49, Nr. 305 (Rom, J. 241-243). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 18.

Philippus Arabs

213. Ant., subărat, Rv. komplett abgenutzt, 22,3 mm, 3,49 g. RIC IV/3, S. 69, Nr. 5? (Rom, J. 247). Entdeckt 1983. N 15966.

214. Ant, 22,1 mm, 3,52 g, Achse 6. Vgl. RIC IV/3, S. 73, Nr. 44b (Rom, J. 244-247) – aber auf Rv. im Abschnitt II, also J. 247, off. II (s. RIC IV/3, S. 58-62). N 12960.

215. Ant. RIC IV/3, S. 74, Nr. 49a (Rom, J. 244-247). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 42.

Gallienus

216. Ant., sehr abgenutzt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 65.

Aurelian

217. Ant, 1,95 g. RIC V/1, S. 304, Nr. 34, im Abschnitt BG (Cyzicus, undatiert). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 20.

Probus

218. Ant., sehr abgenutzt. Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 48, Nr. 66.

Carinus

219. Ant. RIC V/2, S. 195, Nr. 409 (Rom, J. 283-284). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 44.

Diokletian

220. Follis, 2,80 g. RIC VI, S. 532, Nr. 21, off. S (Heraclea, J. 297-298). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 21.

Constantin I.

221. AE, LRBC I 1116 (Nicomedia, J. 330-335). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 22.

Constans

222. AE 3, LRBC II 1124, off. B (Siscia, J. 346-350). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 47.

Constantius II.

223. AE, LRBC I 817, off. E (Thessalonica, J. 324-330). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 25.

224. AE 3, LRBC II 680, off. Z (Rom, J. 352-354). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 23.

225. AE 3, LRBC II 943, off. A (Aquileia, J. 355-360). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 24.

226. AE 3, LRBC II 943, off. S (Aquileia, J. 355-360). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 45.

227. AE 3, LRBC II 1222, off. B (Siscia, J. 351-354). Vom Kastell (im Flussbett entdeckt). *Chirilă, Chifor 1975*, S. 49, Nr. 67.

228. AE 2, Vgl. LRBC II 2028 (Constantinopolis, J. 351-354) – für die Datierung; für den Typ FH3 s. *Chirilă, Gudea, Stratan 1974*, S. 63, Nr. 28, Taf. XXII Nr. 28. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 50.

229. AE 3, LRBC II 2498, off. A (Cyzicus, J. 355-361). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 26.

230. "Kleine Bronzemünze" (AE 3 ?). Cohen² 44. CN, Det 1960/4, 11.

Valentinian I.

231. AE 3, LRBC II 1269, off. A (Siscia, J. 364-367). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 48.

Valentinian I. oder Valens

232. AE 3, Vgl. LRBC II 508-510 (Arelate, J. 367-375). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 46.

Valens

233. " Kleine Bronzemünze ", auf Rv. der Abschnitt teilweise beschädigt. Vgl. LRBC II, 2095, 2102, 2106, 2110, 2112 (Constantinopolis, J. 367-375). CN, Det 4/1960, 13.

234. " Kleine Bronzemünze ". Cohen² 11. CN, Det 4/1960, 12.

Gratian

235. AE 3. LRBC II 1310, off. A (Siscia, J. 375-378). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 49.

Theodosius I.

236. AE 4. LRBC II 2557, off. Γ (Cyzicus, J. 383). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 51.

Arcadius

237. AE 4. LRBC II 2408, off. A (Nicomedia, J. 383-392). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 51.

Unbekannter Kaiser

238. D. N 12991.

239. D, subārat, N 12962.

240. Dp. N 12984.

241. As. N 12978.

242. As, 2. Jh. ?. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 15.

243. As. CN, Det 7/1960, 3.

244. " Kleine Bronzemünze ", 4. Jh. (?). CN, Det 4/1960, 14.

245. " Kleine Bronzemünze ", 4. Jh. (?). CN, Det 4/1960, 15.

Provincia Dacia

Philippus Arabs

246. HS, 27 mm, 14,40 g, Achse 1. Pick I, 1 (Sarmizegetusa, J. 246). Entdeckt 1983. Privatsammlung.

247. HS. Pick I, 2 (Sarmizegetusa, J. 246). *Orosz 1907*, S. 18.

248. HS, 27,4 mm, 12,27 g, Achse 8. Pick I, 7 (Sarmizegetusa, J. 247). Entdeckt 1982, S2, m. 10, – 1 m. N 15968.

249. HS, 28,4 mm, 13,99 g, Achse 1. Pick I, 7 (Sarmizegetusa, J. 247). Entdeckt 1982, S1, m. 6,10, – 0,60 m (0,45 m vom Ostprofil). N 15972.

250. HS, 27,6 mm, 17,49 g, Achse 7. Pick I, 9 (Sarmizegetusa, J. 247). Entdeckt 1983. Privatsammlung.

Philippus Arabs: Marcia Otacilia Severa

251. HS, 29 × 28 mm, 16 g, Achse 1. Pick I, 17 (Sarmizegetusa, J. 246). CN, Det 1/1961, 3.

252. HS, Pick I, 7 (Sarmizegetusa, J. 246). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 43.

Odessos

Severus Alexander

253. AE, 6,65 g. Pick II/1, S. 569, Nr. 2309. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 16.

Hadrianopolis

Gordian III.

254. AE, 8,79 g. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 19.

Unidentifizierte griechische Stadt

Commodus

255. AE, sehr beschädigt. Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 245, Nr. 27.

Septimius Severus

256. AE, abgenutzt, frag. Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 17.

Byzantinisches Reich

Anastasius

257. Dekanummia, 7,95 g. Wroth, S. 5, Nr. 133 – im Feld Rv. B (Constantinopolis, J. 491-518). Entdeckt 1976, in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1979*, S. 141, Nr. 27.

Mauricius Tiberius

258. Hemifollis. Bellinger, S. 313, Nr. 52c (Constantinopolis, J. 588-589). Entdeckt in "Sub Coastă". *Chirilă, Chifor 1980*, S. 246, Nr. 53.

III.3.c.2. Münzhort

Der Hort wurde 1974 südwestlich vom Kastell, zwischen dem Kombinat für Holzverarbeitung und dem Flussbett des Someșul Mic (d. h. im Kastellvicus) entdeckt. Umfasst 83 kaiserzeitliche Bronzemünzen. Wurde gegen das Ende des 4. oder am Anfang des nächsten Jahrhunderts, wahrscheinlich wegen der Unruhen in Verbindung mit dem Anfang der Hunnenherrschaft versteckt.

Chirilă, Gudea, Chifor 1979, S. 525-527.

Kaiserliche Münzstätten aus dem 2.-3. Jh.

1. As, Antoninus Pius: Faustina I. RIC III, S. 167, Nr. 1177 (Rom, J. 138-141).

2. As, Marcus Aurelius. RIC III, S. 305, Nr. 1177 oder 1178 (Rom, J. 175-176).

3. Ant. (?), beschädigt, Nachahmung nach Tetricus II Caesar (gallische Münzstätte, J. 272-274).

Lugdunum

4. Constantius II, AE 3, J. 355-360. LRBC II 256, off. A.

Arelate

5. Crispus Caesar, AE, J. 317. RIC VII, S. 247, Nr. 130.
6. Constantius II, AE 4, J. 355-360. LRBC II 461, off. A.
7. Gratian, AE 3, J. 367-375. LRBC II 511, off. T.

Rom

8. Constantin I, AE, J. 330-335. LRBC I 542, off. S.
9. Constantius II, AE, J. 341-346. LRBC I 647, off. S.

Aquileia

10. Constans, AE, J. 341-346. LRBC I 704, off. S.
11. Constans, AE, J. 341-346. LRBC I 710, off. S.
12. Constantius II, AE 3, J. 355-360. LRBC II 943, off. S.

Siscia

13. Constans Caesar, AE, J. 335-337. LRBC I 754, off. Δ.
14. Constantin II Caesar, AE, J. 335-337. LRBC I 760, off. E.
15. Constantius II, AE, J. 341-346. LRBC I 792, off. B.
16. Constantius II, AE, J. 341-346. LRBC I 792, off. Δ.
17. Constans, AE, J. 341-346. LRBC I 793, off. B.
18. Constans, AE, J. 341-346. LRBC I 793, off. Δ.
19. Constantius II, AE, J. 341-346. LRBC I 800, off. Δ.
20. Constantius II, AE, J. 341-346. LRBC I 800, off. Δ.
21. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1222, off. J.
22. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1222, off. B.
23. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1222, off. B.
24. Constantius II oder Constans ? (beschädigt), AE 3, J. 351-354. LRBC II 1222-1223, off. ?.
25. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1234, off. A.
26. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1236, off. Γ.
27. Iulianus Caesar, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1237, off. Δ.
28. Valens, AE 3, J. 364-367. LRBC II 1274, off. A.
29. Valentinian I, AE 3, J. 364-367. LRBC II 1284 oder 1286, off. A.
30. Valens, AE 3, J. 364-367. LRBC II 1295, off. A.
31. Valens, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1300, off. B.
32. Valentinian I, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1302, off. A.
33. Valens, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1306, off. Γ.
34. Valentinian I, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1308 oder 1313, off. A.
35. Valens, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1318, off. ?.

36. Gratian, AE 3, J. 367-375. LRBC II 1328, off. Γ.
37. Valentinian I, AE 3 hybrid, J. post 375 ? off. Γ ?
Av.: V1B (s. LRBC II 1364);
Rv.: SECVRITAS REIPVBLICAE (s. LRBC II 1296). Im Feld K – P; über dem K ein Stern; im Abschnitt ΓSISCR (s. LRBC II 1364).

Sirmium

38. Constantius II oder Iulianus Caesar, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1611, off. B.

Thessalonica

39. Constans, AE, J. 335-337. LRBC I 848, off. B.
40. VRBS ROMA, AE, J. 337-341. LRBC I 857, off. ?
41. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1681, off. B.

Constantinopolis

42. CONSTANTINOPOLIS, AE, J. 330-335. LRBC I 1009, off. Γ.
43. VRBS ROMA, AE, J. 335-337. LRBC I 1037-1038, off. ?
44. Constantius II, AE, J. 337-341. LRBC I 1055, off. Γ.
45. Valentinian I oder Valens, AE 3 beschädigt, J. 366-367 oder 367-375. LRBC II 2085-2086 oder 2107, off. ?

Unpräzisierte Münzstätte, unbekannte Officina

46. VRBS ROMA, AE, J. 330-335. Vgl. LRBC I 907 oder 1013.
47. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
48. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
49. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
50. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
51. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
52. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
53. Constantin II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
54. Constantinus II, Constantius II und Constans, AE, J. 335-341. Vgl. LRBC I 1024 oder 1041.
55. Constans, AE 3, J. 346-350. Vgl. LRBC II 1124.
56. Constantius II, AE 3, J. 351-354. Vgl. LRBC II 1208.

57. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
58. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
59. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
60. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
61. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
62. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
63. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
64. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
65. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
66. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
67. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
68. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
69. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
70. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
71. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
72. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
73. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
74. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
75. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
76. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
77. Constantius II, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1236.
78. Iulianus Caesar, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1237.
79. Iulianus Caesar, AE 3, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1237.
80. Constantius II, AE 4, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1245.
81. Constantius II, AE 4, J. 355-361. Vgl. LRBC II 1245.
82. Valentinianus I, AE 3, J. 366-367 oder 367-375. Vgl. LRBC II 2085 oder 2090.
83. Valens, AE 3, J. 366-367 oder 367-375. Vgl. LRBC II 2086 oder 2091.

III.3.c.3. Vereinzelte Funde von Iclod

Augustus

1. D, 3,65 g. RIC I, S. 88, Nr. 328 (Rom, J. 14-12 v. Chr.). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 53.

Domitian

2. D, 2,60 g. RIC II, S. 164, Nr. 87 (Rom, J. 86). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 54.

Hadrian

3. As, 11,30 g. BMC III, S. 426, Nr. 1265 (Rom, J. 119-138). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 55).

4. As, 6,00 g. BMC III, S. 438, Nr. 1341 (Rom, J. 119-138). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 56.

Caracalla

5. D, 2,80 g. RIC IV/1, S. 265, Nr. 338b (Laodicea, J. 198). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 57.

Severus Alexander

6. D, 3,05 g. RIC IV/2, S. 92, Nr. 275 (Antiochia, undatiert ?). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 58.

7. D, subărat, 3,12 g, 20 × 16 mm, Achse 11. Vgl. BMC VI, S. 281, Nr. 1057-1060 (Antiochia oder Emesa, J. 223). Irgendwo im Orient entstandene Fälschung. *Chirilă, Chifor 1979a*, S. 146, Nr. 2.

Constantius II. (?)

8. AE, Siscia, LRBC I 776-778 (Siscia, J. 337-341). *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 59.

Constantinopolis

9. AE, beschädigt; LRBC I 839 (Thessalonica, J. 341-346), off. Δ. *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 61.

Constans (?)

10. AE. LRBC II 860-861 (Thessalonica, J. 341-346), off. ? *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 62.

Constantius II. (?)

11. AE 3 (FTR – FH). vgl. LRBC II, 1218-1219, 1236-1237 (?, J. 351-361), off. ? *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 63.

Valens

12. AE 3 LRBC II 1295 (Siscia, J. 364-367), off. B. *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 60.

Mitte des 4. Jh.

13. – 15. Mehrere AE 3, sehr schlecht erhalten. *Chirilă, Chifor 1978*, S. 54, Nr. 64-66.

III.3.c.4. Das Depot von Iclod (Gudea, Ardevan 2003)

Aquileia

1. Constantius II, AE 3, J. 352-354. LRBC II 950, off. ?

Siscia

2. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1231, off. ?

3. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1236, off. ?

Sirmium

4. Constantius II, AE 2, J. 351-354. LRBC II 1597, off. ?
5. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1605, off. A
6. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1605, off. B
7. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1610, off. B
8. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1610, off. ?
9. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1610, 1612, off. ?

Thessalonica

10. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1681, off. €
11. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1683, off. ?
12. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1684, off. Δ
13. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 1684, off. ?

Heraclea Thracica

14. Constantius Gallus Caesar, AE 2, J. 351-354. LRBC II 1899, off. ?
15. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 1900, off. €

Constantinopolis

16. Constantius II, AE 2, J. 351-354. LRBC II 2037, off. ?
17. Constantius Gallus Caesar, AE 2, J. 351-354. LRBC II 2038, off. Δ

Cyzicus

18. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 2496, off. Γ (?)
19. Constantius II, AE 3, J. 355-361. LRBC II 2502, off. ?

Antiochia

20. Constantius II, AE 3, J. 351-354. LRBC II 2627, off. S

Unpräzisierte Münzstätte, unbekannte Officina (Abschnitt zerstört)

21. Constantius II, AE 3, J. 351-354.
22. Constantius II, AE 3 mit einem Stempel von AE 2, J. 351-354.
23. – 27. Constantius II, AE 3, J. 355-361.

III.3.d. Fibeln

Man kennt 125 römische Fibeln von Gherla; sie wurden vollständig untersucht und publiziert (*Cociș et alii* 1992). Wir stellen im Folgenden eine Auswahl der bedeutendsten datierten Funden vor.

Taf. X

1. Norisch-pannonische „Flügelfibel“, Ende des 2. Jh. (*Gudea, Chifor* 1978, S. 64, Taf. II, 8)

2. Kräftig profilierte Fibel, Mitte des 2. – Mitte des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 326, Taf. I, 11)

3. Ankerfibel, drittes Viertel des 2. Jh. – Mitte des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 329, Taf. IV, 65)

4. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Gudea, Chifor 1978*, S. 63, Taf. I, 2)

5. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Gudea, Chifor 1978*, S. 63, Taf. I, 5)

6. Kräftig profilierte Fibel, Ende des 1. Jh. – Anfang des 2. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 327, Taf. III, 33)

Taf. XI

1. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. IV, 61)

2. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. IV, 55)

3. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. IV, 59)

4. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. III, 44)

5. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. IV, 61)

6. Kniefibel, Ende des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. III, 43)

7. Kräftig profilierte Fibel, Ende des 1. Jh. – Anfang des 2. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 328, Taf. III, 42)

8. Fibel mit trapezförmigem Fuss, Ende des 1. Jh. – Anfang des 2. Jh. (*Cociș 1995*, S. 98, Abb. 1/3)

9. Kräftig profilierte Fibel, Ende des 1. Jh. – Anfang des 2. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 326, Taf. I, 1)

Taf. XII

1. Fibel mit umgeschlagenem Fuss, erste Hälfte des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 325, Taf. VI, 80)

2. T-förmige Fibel, erste Hälfte des 3. Jh. (*Cociș et alii 1992*, S. 325, Taf. VI, 82)

3. Eisenfibel (*Orosz 1907*, Taf. X, 2)

Es ist wichtig zu betonen, dass die Fibel fast dieselbe chronologische Reihenfolge wie die Münzen aufweisen, wie übrigens in fast allen untersuchten Kastellen aus Norddakien (*Cociș 2004*, S. 160-163). Es gibt zahlreiche Stücke, die sich vor der Eroberung Dakiens datieren, welche aber nach dem Jahr 106

noch im Nutz waren. Es herrschen die Funde aus dem 2. und vom Anfang des nächsten Jahrhunderts vor. Die sicher in die erste Hälfte des 3. Jh. datierte Exemplare sind überraschend wenig und die nach dem Jahr 250 datierten Fibeln fehlen. Das Phänomen erklärt sich teilweise durch den Aufschwung der Siedlung im 2. Jh. Man muss jedoch auch die Situation um die Mitte des 3. Jh. berücksichtigen, d. h. die Periode der großen Krise der römischen Welt. Die Fibeln waren gewöhnliche Produkte, die man auch in örtlichen Werkstätten herstellte. Es scheint dass, unter den ungünstigen Bedingungen der Militäranarchie, die lokalen Werkstätten weniger erneuert haben und in geringem Umfang eine traditionelle Produktion der schon bekannten Typen fortsetzten; daneben wurden die alten Fibeln länger verwendet (*Cociş et alii 1992*, S. 325-326). So kann das Fehlen der sicher nach dem Jahr 250 datierten Funde die Idee der Aufgabe des Kastells vor Aurelians Zeit nicht begründen.

In Gherla funktionierte sicherlich wenigstens eine Werkstätte für bronzene Fibeln; man hat Funde entdeckt, die ihr Vorhandensein beweisen, aber weder ihre Lokalisierung auf dem Gelände noch die Datierung können präzisiert werden (*Cociş 1995*, S. 384, Taf. 385).

III.3.e. Waffen und Ausrüstung

III.3.e.1. Waffen

Es werden jedesmal die Fundbezeichnung, der Erhaltungszustand, die Maße (L = Länge, Lp = erhaltene Länge) und der Typ – nach der Klassifizierung von N. Gudea (*Gudea 1991* und *Gudea 1994a*) mit den betreffenden Kürzeln – vorgeführt. Alle Waffen wurden aus Eisen verfertigt.

Taf. XIII – Lanzen spitzen mit Schaft und birnenförmiger Klinge (Museum Gherla)

1. Lanzen spitze, frag.	Lp 22 cm	L A III 2
2. Lanzen spitze, vollständig	L 26 cm	L A III 2
3. Lanzen spitze, frag., der Schaft z. T. gebrochen	L 24 cm	L A III 4
4. Lanzen spitze, vollständig, Festigungsnagel (oxidiert)	L 22,8 cm	L A III 4

Taf. XIV – Lanzen spitzen mit Schaft und blattförmiger Klinge (Museum Gherla)

1. Lanzen spitze, Ende des Schaftes gebrochen	Lp 22 cm	L A II 7
2. Lanzen spitze, Spitze und Ende des Schaftes gebrochen	Lp 20 cm	L A II 7
3. Lanzen spitze, Spitze und Ende des Schaftes gebrochen	Lp 18,70 cm	L A II 7

4. Lanzen spitze, Spitze gebrochen	Lp 18 cm	LA II 7
5. Lanzen spitze, in zwei gebrochen, der Schaft fehlt	Lp 21 cm	LA II 5
6. Lanzen spitze, vollständig, Schaft verformt	Lp 20,50 cm	LA II 5
7. Lanzen spitze, vollständig, abgenutzt, oxidiert	Lp 22,50 cm	LA II 5

Taf. XV – Lanzen spitzen mit Schaft und rautenförmiger Klinge (Museum Gherla)

1. Lanzen spitze, frag., Klinge oben gebrochen	Lp 19 cm	LA I 2
2. Lanzen spitze, vollständig, seitlich leicht oxidiert	Lp 28 cm	LA I 7
3. Lanzen spitze, vollständig, Spitze leicht oxidiert	Lp 28 cm	LA I 7
4. Lanzen spitze, frag., Klinge z. T. gebrochen	Lp 30 cm	LA III 8
5. Lanzen spitze, vollständig, leicht oxidiert	Lp 36 cm	LA II 4

Taf. XVI – Lanzen spitzen mit Schaft und blattförmiger Klinge (Museum Gherla)

1. Lanzen spitze, vollständig, seitlich oxidiert	Lp 26 cm	LA I 8
2. Lanzen spitze, vollständig, Klinge seitlich oxidiert	Lp 27 cm	LA I 8
3. Lanzen spitze, vollständig, gut erhalten	Lp 35 cm	LA I 5
4. Lanzen spitze, vollständig, Klinge seitlich oxidiert	Lp 38 cm	LA I 5
5. Lanzen spitze, vollständig, Klinge oxidiert	Lp 48 cm	LA I 2

Taf. XVII

Speerspitzen mit Schaft, dreieckigem Schnitt und pyramidalen Klinge (Museum Gherla)

1. Speerspitze, frag., Nagel gebrochen, Klingensrand korrodiert	Lp 16 cm	SU A I 8
2. Speerspitze, vollständig, seitlich korrodiert	Lp 24 cm	SU A I 9

Speerspitzen mit Schaft, quadratischem Schnitt und pyramidalen Klinge (Museum Gherla)

3. Speerspitze, frag., die Spitze und der Schaft z. T. gebrochen	Lp 19 cm	SU A I 3
4. Speerspitze, vollständig, korrodiert	Lp 24 cm	SU A I 7
5. Speerspitze, frag., Nagel gebrochen, Klinge korrodiert	Lp 31 cm	SU B 3
6. Speerspitze, frag., korrodiert	L 18,6 cm	SU B 3
7. Speerspitze, korrodiert	L 21,6 cm	SU A I 3

Taf. XVIII – Sogenannte „Lanzenfüsse“ (Museum Gherla)

1. Lanzenfuss, fragmentarisch, der Schaft gebrochen	Lp 10,5 cm
2. Lanzenfuss, vollständig	Lp 14,4 cm
3. Lanzenfuss, vollständig	Lp 11 cm
4. Lanzenfuss, vollständig	Lp 14 cm
5. Lanzenfuss, vollständig	Lp 16 cm
6. Lanzenfuss, vollständig	Lp 16 cm
7. Lanzenfuss, vollständig	Lp 14,4 cm
8. Lanzenfuss, vollständig	Lp 16 cm

Taf. XIX – Lanzenspitzen (MNIT)

1. Lanzenspitze, korrodiert	L 25 cm	LA II 4
2. Lanzenspitze, gebrochen, korrodiert	Lp 13,1 cm	LA II 7
3. Lanzenspitze, vollständig, restauriert	L 24,7 cm	LA I 5

Eine allgemeine Charakterisierung der Waffen aus dem Kastell ist bei diesem Kenntnisstand schwer zu machen. Eine erste Ursache ist die Tatsache, dass – außer dem Kastell von Buciumi (*Chirilă et alii* 1972, S. 62-66) und dem Kastellkomplex von Moigrad (*Gudea* 1989, S. 538-547) – es keine systematische Präsentation von römischen Waffen aus Dakien gibt. Zweitens sind die Waffenfunde aus Gherla wenig zahlreich und sie widerspiegeln mit Sicherheit nicht die wirkliche Ausstattung der Einheit. Ganze eigentlich unentbehrliche Waffenkategorien (Schwerter, Dolche, Schilder, Helme, verschiedene Kampfmaschinen usw.) sind gar nicht vertreten; für die Ballista-Projektile s. Taf. LXXXIX.

Man kann bisher die Tatsache bemerken, dass die großen Waffen – v. a. die Lanzen – vorwiegen. Unter „große Waffe“ verstehen wir ein Gegenstand deren maximale Länge 12-14 cm überschreitet, d. h. auch ein ausreichendes Gewicht hatten, um mit der Hand geworfen zu werden. In der Vorstellung dieser Funde befolgen wir die Typologie von N. Gudea (*Gudea* 1994a).

Die von Gherla bekannten Lanzen sind von zwei Typen:

- mit Schaft und
 - birnenförmiger Klinge
 - blattförmiger (Weidenblatt) Klinge
 - rautenförmiger Klinge
- mit Dorn und pyramidalen Klinge

Die Speere sind mittelgroße Waffen. Sie könnten von Maschinen geschleudert, da sie zu leicht waren, um wirksam mit der Hand geworfen zu sein. Es gibt zwei Speertypen:

- mit Schaft und pyramidalen Klinge, deren Schnitt – dreieckig
 - rechteckig ist
- mit Dorn und pyramidalen Klinge, deren Schnitt rechteckig ist.

Typologisch entsprechen sie der von N. Gudea vorgeschlagenen Typologie (Gudea 1994a, S. 80-81, 82-84).

Leider wurde keine der im Kastell entdeckten Waffen in einem klaren, datierten archäologischen Kontext gefunden, sodass ihre Datierung eine allgemeine chronologische Einordnung bleiben muss. Man stellt nur die sehr betonte Dominanz der Lanzen im Verhältnis zu den Speeren und die äußerste Seltenheit der Pfeilspitzen fest (s. eventuell MNIT, Inv.-Nr. V 40977, 40978, 51075, 51076, 51117). Diese Situation wirft ein suggestives Licht auf das Spezifikum der in Gherla stationierten Truppe und ihre taktischen Aufgaben: *ala II Pannoniorum* war eine Reitereinheit, die als Hauptaufgabe nicht den Kampf gegen kleine Angriffe von feindlichen, mit Bögen ausgestatteten Reitern hatte, sondern eher die Patrouillierung im Inneren des nördlichen Dakien und die Sicherung der Verbindungen zwischen den Grenzkastellen. Sie scheint keine weiteren wichtigen Aufgaben während des Bestehens des römischen Dakien bekommen zu haben – außer natürlich der Teilnahme an Kriegen innerhalb der Provinzarmee. Aber sie verfügte über Abteilungen von schwerbewaffneten Reitern (*cataphractarii*), was auf die Bedeutung der Einheit im Kampf gegen große feindliche Reitertruppen, v. a. Jazygen, hinweist (Găzdac 1994, S. 48-49; Găzdac 1997a, S. 145, 150-151).

III.3.e.2. Paradeausrüstungsteile

Taf. XX (und **Taf. XXI** – Detail des mittleren Teils)

Parade-Reiterpanzer, Pferde-Kopfschutz, aus drei mit Scharnieren gebundenen Teilen; fragmentarisch; nur der mittlere und der linke Teil erhalten; dünnes gegossenes Bronzeblech; entdeckt 1835 im Kastell; MNIT (wo der Fund ergänzt und restauriert wurde), danach MNIR.

– der Stirn- (mittlere) Teil, 63,5 × 22 cm, stellt den Gott Mars stehend dar, von vorne, mit korinthischem Helm, Tunica, Gürtel, verziertem Brustpanzer und Mantel (*paludamentum*); Mars trägt Beinschienen und Sandalen. In der linken Hand hält er einen Schild, unter dem das Ende eines kurzen Schwertes auftaucht; in der rechten Hand hält er senkrecht eine Lanze, an deren Unterteil eine gerollte Schlange liegt. Rechts im Feld steht Victoria in Toga, mit Kranz, nach links, links unten im Feld, ein Vogel nach rechts (Gans?). Im unteren Teil eine Büste eines jungen nackten Mannes und eine Schlange nach rechts (Scylla ?).

– der rechte Teil, 56 × 22 cm, stellt im oberen Teil die Büste eines jungen Mannes (Ganymedes ?) mit Tunica und Mantel, die linke Hand ist zur Schulter erhoben, über ihm sieht man einen Kentaurier und eine *fascia*. Im unteren Teil ein nackter Reiter nach links, in der rechten Hand die Zügel und in der linken Hand ein Speer; vor ihm ein Schild und hinter ihm ein *signum*, das eine offene Hand darstellt. Das Gesicht des jungen Mannes ist von runden Löchern durchbohrt, das eben der Augenschutz des Pferdes darstellt.

Zweite Hälfte des 2. Jh. – Anfang des 3. Jh.

RR, S. 122, C 55-56; CRR, S. 140, C 47-48, Taf. IX – X; *Garbsch 1978*, S. 58-59, Taf. 13; *Bronzes 2003*, S. 177, Nr. 335.

Es ist der größte, bisher bekannte derartige Fund. Sein Vorhandensein bezeugt die Ausstattung der Gherlaer Ala mit großen Pferden, die gepanzerte Reiter tragen konnten (*Găzdac 1994*, S. 48).

Eine neue Untersuchung vertieft die Deutung der Ikonographie dieses Gegenstandes und beweist, dass es sich um die Darstellung eines keltischen Mars handelt, der siegreich über einen mythologischen Monster mit schlangenförmigen Unterleib ist (*Nemeti 2003*, S. 204-209). Es handelt sich also um einen den Kelten spezifischen Mythos, der mit den Mitteln der römischen Kunst, natürlich von einem provinziellen Handwerker, dargestellt wurde. Dies untermauert die Idee der Anwesenheit einiger gallisch-römischen Rekruten in dieser Truppe und von Siedlungsbewohnern desselben Ursprungs.

Taf. XXII

Reiter-Paradepanzer, kleines Fragment (wahrscheinlich vom obigen Fund); dünnes gegossenes Bronzeblech; 12,8 × 10,3 cm; MNIR, Inv.-Nr. 37851.

Die Büste der Göttin Minerva mit Panzer und Helm mit Feder, von vorne, oben von zwei sich am Nacken berührenden Löwenköpfen begleitet.

RR, S. 121, C 54; CRR, S. 140, C 49, Taf. X; *Garbsch 1978*, S. 59, Taf. 13; *Bronzes 2003*, S. 176, Nr. 334.

III.3.e.3. Ausrüstungsgegenstände

Taf. XXIII

Zierteil eines Wagens: Federungstütze mit zwei offenen Seitenarmen und anthropomorphen Kopfende (Amor); gegossene Bronze; vollständig; 17,5 × 16,5 cm; Museum Gherla.

Oktogonaler Schaft; auf der Seite, die dem Amorgesicht entspricht, befinden sich zwei Löcher, das obere größer als das untere (wahrscheinlich für die Festigungsnagel). Von weiteren zwei seiten des Oktogons gehen die zwei Arme heraus, die je ein verdicktes Ende (wie ein Knüppel mit Geschwülsten) haben; diese erlaubten den Gürtel nicht auszurutschen. Der obere und der untere Teil des oktogonalen Rohres haben je einen breiteren Rahmen als der Rohrdurchmesser. Oben gibt es eine Amorbüste – man sieht noch die Brust, die reliefierten Schultern und die Flügel, während der runde Kopf und das rundliche Gesicht von Haarlocken umrahmt sind. Der Kopf ist zur Seite geneigt und schaut nach oben.

Gherla, unpräzisierte Fundstelle.

Bekannte Analogien in Germania Inferior (*Röring 1983*, S. 131-134, Taf. 17, 2).

Taf. XXIV

1. Große Schuppe eines Panzerhemdes; vollständig; Eisen; viereckig mit den unteren Ecken gerundet; mittleres Loch im oberen Teil; $5,7 \times 4$ cm; entdeckt 1980. MNIT (*Găzdac 1994*, S. 48).

2. Ortband, Schwertscheidenende; eine Seite erhalten; Bronze; gut erhalten; grüne Patina; $2,4 \times 2,6$ cm; der obere Teil hat in der Mitte einen heraufragenden Viereck, an dessen beiden Seiten eine gelöcherte halbmondförmige Verzierung; entdeckt 1968; Museum Gherla (*Găzdac 1995*, s. 412, Nr. 49).

III.3.f. Skulpturdenkmäler

Wie wir oben angaben, werden hier nur die wichtigsten und bedeutendsten Funde aufgenommen. Sie werden möglichst nach dem internationalen System des *Corpus signorum Imperii Romani* (CSIR) vorgestellt. Die anderen werden bloß als Zahl erwähnt; ihre Untersuchung ist im Lauf (von R. Zăgreanu in seiner Dissertation).

Wir werden in der Regel die Fundstelle nicht mehr angeben, da die große Mehrheit dieser Funde entweder aus dem Kastell oder vom Gebiet der heutigen Stadt (in Zweitverwendung), ohne weitere Präzisierungen, stammen. Einige zusätzliche Einzelheiten werden manchmal angegeben, wenn notwendig. Desgleichen haben wir auf die Wiederholung der breiten, allgemeinen Datierung der römischen Altertümer aus Dakien – d. h. „2.-3. Jh.“, verzichtet und wir werden nur eventuelle genauere Datierungen angeben.

Abkürzungen: d = Durchmesser, g = Dicke, h = Höhe, l = Breite.

III.3.f.1. *Votivfunde*

Taf. XXV

1. Statue; Kalkstein; frag.; die Göttin Cybele auf Thron; der Kopf und der linke Arm fehlen; Maße: h = 38 cm, l = 51 cm, g = 38 cm.

Die Göttin sitzt auf dem Thron, trägt einen *chiton* mit breitem Gürtel und *hymation*; an den Füßen trägt sie Sandalen; in der rechten Hand hält sie eine Patera; der Thron ist von zwei liegenden Löwen mit reicher Mähne und die Köpfe nach Außen hin gerichtet, flankiert.

MNIT, Inv.-Nr. D 846.

Buday 1916, S. 118-120; *Zăgreanu 2004*, S. 89, Nr. I/1.

2. Statue; Kalkstein; frag., der obere Teil fehlt; stellt den *Iupiter Tronans* dar; Maße: h = 37 cm, l = 38 cm, g = 17 cm; der hintere Teil unbearbeitet.

Der halbnackte Gott sitzt auf dem Thron und hält in der rechten Hand eine Patera, die sich auf einen Altar stützt, links unten gibt es den Adler (dessen Kopf fehlt).

MNIT, Inv.-Nr. D 871.

Buday 1916, S. 90, Abb. 15 (betrachtet als Cybele); *Zăgreanu 2004*, S. 90, Nr. I/2.

3. Statue; Kalkstein; frag.; erhalten ist nur der Kopf einer grotesken Person aus dem Bacchus-Gefolge; Maße: h = 29,5 cm, l = 18,2 cm.

Groteske Maske, die großen Augen offen, dicke Nase, großer Mund mit ausgestreckter Zunge, Kinnbart.

Entdeckt im Kastell, im Nordost-Eckturm; MNIT, Inv.-Nr. D 885.

Ornstein 1903, 116; *Pop 1973*, S. 596; *Zăgreanu 2004*, S. 90-91, Nr. I/3.

4. Statue; Kalkstein; stellt den Liber Pater dar; erhalten ist nur der Kopf; guter Zustand, der hintere Teil abgeplattet; Maße: h = 26 cm, l = 26 cm.

Ein bartloser Junge, mit einem Efeublüten- und Blätterkranz; die Augenbrauen gut umrissen, große Augen, feine Nase, ausgeprägte Lippen.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 527.

Pop 1972a, S. 175, Nr. 2; *Zăgreanu 2004*, S. 91-92, Nr. I/4.

III.3.f.2. Grabmäler

Taf. XXVI

1. Stele; Kalkstein; Fragment: erhalten ist nur der obere Teil mit einem Teil der Krone und dem oberen Teil der Nische; Maße: h = 72 cm, l = 93,3 cm, g = 24 cm. Krone mit zwei Rücken am Rücken sitzenden Löwen, von denen nur der untere Teil sichtbar ist; in der rechteckigen Nische gibt es zwei Männerbüsten, mit Bart und kurzem Haar, die *tunica* tragen, und eine Frauenbüste mit reicher Frisur.

MNIT, Inv.-Nr. D 891.

Buday 1916, S. 84, Abb. 10; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 131; *Zăgreanu 2004*, S. 106, Nr. III/6.

2. Stele; Kalkstein; Fragment: der obere Teil beschädigt, der untere Teil fehlt; Maße: h = 80 cm, l = 73 cm, g = 24 cm.

Krone mit zwei Löwen, in der Mitte das Medusa-Gesicht; nur der untere Teil ist sichtbar. In der Nische gibt es drei Büsten – eine Frau links und zwei Männer an ihrer rechten Seite; die Frau hat eine hohe Frisur und trägt *tunica* und *stola*; die Männer tragen kurzen Haarschnitt und als Kleidung *tunica* und Mantel.

MNIT, Inv.-Nr. D 888.

Buday 1916, S. 84, Abb. 9; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 131 (mit der ganzen Literatur); *Zăgreanu 2004*, S. 105-106. Nr. III/4.

Taf. XXVII

1. Aedicula; Kalkstein; Seitenwand mit beiden Seiten verziert; Fragment, erhalten ist der obere Teil; Maße: h = 57 cm, l = 56 cm, g = 12 cm.

Auf der Außenseite Attis stehend; trägt eine breite und kurze *tunica*, Oberkleidung und phrygische Mütze, stützt sich auf das *pedum*. Für die Innenseite s. Taf. XXX, 3.

MNIT, Inv.-Nr. D 908.

Ornstein 1903, 114-115, Abb. 35; *Buday 1916*, S. 83-84, Abb. 8; *Florescu 1930*, S. 83, Nr. 8; *Floca, Wolski 1973*, S. 24, Abb. 88-89; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 204; *Zăgreanu 2004*, S. 94-95, Nr. II/5.

2. Aedicula; Kalkstein; Fragment der hinteren Wand; am oberen Teil beschädigt; Maße: h = 142 cm, l = 86 cm, g = 10 cm.

20 cm hohe Plinthe; auf der Plinthe eine Familiengruppe aus vier Personen. Im Vordergrund stehen zwei *Tunica* tragende Jungen; im Hintergrund stehen die Eltern: links ist die lange *Tunica* und *palla* tragende Mutter, rechts ist der *tunica manicata* und *sagum* tragende Vater, der in der linken Hand ein *volumen* hält.

MNIR, Inv.-Nr. 37872.

Russu, Milea 1964, S. 28; *David, Pinteia 1966*, S. 460-461; *Țeposu-Marinescu 1972*, S. 220-221; *Pop, Soroceanu 1968*, S. 353; *Floca, Wolski 1973*, S. 22-24; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 220; *Husar 1999*, S. 205; *Zăgreanu 2004*, S. 91-92, Nr. II/1.

Taf. XXVIII

1. Stele; Kalkstein; Fragment vom oberen Teil; Maße: h = 81 cm, l = 94 cm, g = 22 cm.

Zwei Büsten der Verstorbenen in einer halbrunden Nische, beide sehr beschädigt (die linke Person scheint eine Frau zu sein). Der Nischenbogen wird von Pilastern mit Weinrebe und Kapitellen gestützt; in den oberen Ecken gibt es je eine Rosette mit vier Blütenblättern.

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 108-109, Nr. III/11.

2. Aedicula; Kalkstein; Seitenwand, erhalten ist nur ein Fragment vom oberen linken Teil; Maße: h = 56 cm, l = 52 cm, g = 16 cm.

Im oberen Teil ein Amor mit Girlande neben einem Delfin; oberhalb des Delfins ein Medusa-Kopf. Am unteren Teil ein Kopf von vorne.

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 98, Nr. II/9.

3. Mausoleumplatte, Kalkstein; fragmentarisch, der rechte untere Teil erhalten; Maße: h = 65 cm, l = 69 cm, g = 27 cm.

Männliche Person stehend, in Toga; man sieht nur den unteren Teil, mit *lacinia* und dem gerundeten Toga-Rand.

MNIT, Inv.-Nr. D. 916.

Zăgreanu 2004, p. 121, Nr. VI/2 (s. auch *Diaconescu 2003*, I, S. 100-101).

4. Stele; Kalkstein; Fragment, die obere linke Ecke; Maße: h = 57 cm, l = 52 cm, g = 16 cm.

Einfacher dünner Rand an Seiten und oben. Im oberen Teil ein *genius* mit gekreuzten Beinen, der sich auf einen nach links gehenden Stier stützt. Der Genius hält eine Rebengirlande auf den Schultern; auf ihr sitzt ein Vogel nach links. In der Mitte die Medusa-Büste (beschädigt). Im unteren Teil ein Sektor vom Medaillonbogen und ein männlicher bartloser Kopf nach rechts, der in einen Trichter bläst (ein Wind). Der Medaillonrahmen besteht aus einem dünnen Streifen und einem Blätterkranz.

Museum Gherla.

Russu 1979, S. 219; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 119-120; *Bianchi 1985*, S. 276; *Funeraria 2003*, S. 338; *Zăgreanu 2004*, S. 102-103, Nr. III/3.

5. Aedicula; Kalkstein; Fragment, erhalten ist ein Stück der linken Seitenwand; Maße: h = 30 cm, l = 53,5 cm, g = 16 cm.

Relief eines Reiters, im Galopp nach rechts, mit der Lanze gegen einen Feinden, der zu Fuß kämpft (?).

MNIT, ohne Inv.-Nr.

Zăgreanu 2004, p. 126, nr. VII/4.

6. Stele; Kalkstein; Fragment von links oben; Maße: h = 47 cm, l = 66 cm, g = 20 cm.

Männerbüste in *tunica manicata* (links) und drapierte Frauenbüste (rechts), von vorne, Hände haltend, in einer halbrunden, mit Lorbeerkranz eingerahmten Nische (Medaillon?); die Gesichter sind beschädigt. Einfacher, 7 cm breiter Rand; in der oberen rechten Ecke eine Rosette.

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 108, Nr. III/10.

Taf. XXIX

1. Mausoleumplatte; Kalkstein; Fragment, linker Teil; Maße: h = 120 cm, l = 50 cm, g = 20 cm.

Ein beflügelter Amor, sehr beschädigt, stehend, von vorne; auf den Schultern trägt er eine Girlande. Das Relieffeld (h = 97 cm) hat einen 10 cm breiten Rahmen, der am Rand ein einfaches Gesims und eine Perlen- (d = 2 cm) und Pirouettenreihe (l = 6,5 cm).

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 122, Nr. VII/3.

2. Aedicula; Kalkstein; Fragment, teilweise erhalten ist das obere Feld der linken Wand; Maße: h = 58 cm, l = 74 cm, g = 13 cm.

Flachrelief eines Reiters, im Trab nach links; man kann noch das Maul, den Körper und die Vorderbeine des Pferdes und einen Fuß des Reiters sehen.

MNIT, Inv.-Nr. D. 913.

Floca, Wolski 1973, S. 24; Țeposu-Marinescu 1982, S. 213; Husar 1999, S. 201; Funeraria 2003, S. 316; Zăgreanu 2004, S. 96, Nr. II/7.

3. Stele; Kalkstein; Fragment, die obere linke Ecke; Maße: h = 34 cm, l = 25 cm, g = 16 cm.

Man sieht einen Sektor vom Medaillonkreis. Zwischen ihm und dem Rand gibt es eine Sirene, unter ihr einen männlichen Kopf von vorne. Oben ein bärtiger Kopf und der Fuß einer anderen Person. Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 110-111, Nr. III/14.

4. Stele; Kalkstein; Fragment vom Flachrelief-Feld; schlechter Erhaltungszustand; Maße: h = 80 cm, l = 90 cm.

Darstellung der *Lupa Capitolina*, nach rechts; Fragment, mit den Hinterbeinen und dem Schwanz.

Gherla; eingemauert in der äußeren Mauer des Hauses vom Eingang des Zentralen Stadtgartens.

Pop 1974; Țeposu-Marinescu 1982, S. 151; Funeraria 2003, S. 166, Nr. 7; Zăgreanu 2004, S. 106-107, Nr. III/8.

5. Grabstatue; Kalkstein; Fragmentarisch, der Kopf und die Glieder fehlen; Maße: h = 48 cm, l = 32 cm.

Männliche Person stehend, Toga und Tunika tragend; die linke Hand hält einen Falten der Toga.

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 90, Nr. I/5 (s. auch Diaconescu 2003, I, S. 100-101).

6. Dorisches Kapitell; Kalkstein; beschädigt; Maße: h = 37 cm, h Basis = 10 cm, h Abakus = 10 cm, h Torus = 12 cm, h Säule = 15 cm, d = 30 cm, l Basis = 34 cm.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3745.

Unpubliziert (Information R. Zăgreanu).

7. Dorisches Kapitell; Kalkstein; gut erhalten; Maße: h = 35 cm, h Basis = 10 cm, h Abakus = 12 cm, h Torus = 10 cm, h Säule = 18 cm, d = 30 cm, l Basis = 34 cm.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3732.

Unpubliziert (Information R. Zăgreanu).

Taf. XXX

1. Aedicula; Kalkstein; Fragment, die rechte Seitenwand erhalten; Maße: h = 55 cm, l = 33 cm, g = 20 cm.

Zwei Felder. Im oberen Teil ein von zwei Pferden nach links gezogener Wagen; im Wagen sitzen ein erwachsener Mann mit Tunika und ein Kind. Im unteren Teil ein Löwe im rechten Profil, mit dem Kopf zum Zuschauer (sehr beschädigt).

MNIT, Inv.-Nr. D 900.

Țeposu-Marinescu 1974, S. 424; Țeposu-Marinescu 1982, S. 214; Husar 1999, S. 201; Gudea 1996, S. 110; Zăgreanu 2004, S. 92, Nr. II/2.

2. Aedicula; Kalkstein; Fragment, rechte, in zwei Stücke gebrochene und beschädigte Seitenwand; Maße: h = 106 cm, l = 53 cm, g = 12 cm.

Zwei Felder, die von einem 3 cm breiten Streifen getrennt sind. Oben ein Reiter mit Tunika und Mantel, nach links, auf einem Pferd mit geflochtenem Schwanz; trägt eine spezifische Frisur. Unten ein schematisch dargestellter Baum, beidseits von ihm zwei Kämpfer (Gladiatoren) mit nacktem Oberkörper und Helm.

Entdeckt 1983 in der *retentura* des Kastells; MNIT.

Zăgreanu 2004, S. 97, Nr. II/8.

3. Aedicula; Kalkstein; Innenseite (für die Außenseite s. Taf. XXVII, 1, mit allen Daten, Beschreibung und der Literatur).

Die Innenseite hat zwei Felder. Im oberen Teil ein *calo* stehend, mit Bart und Kraushaar, trägt kurze Tunica und kurze Oberbekleidung; hält zwei gesattelten Pferde an den Zügeln. Ein 3 cm Bordrand trennt die zwei Register. Unten sieht man eine Tischplatte mit *panis quadratus*, Kanne und Patera.

Taf. XXXI

1. Stele; Sandstein; beschädigt, frag., nur die rechte Seite erhalten; Maße: h = 117 cm, l = 46 cm, g = 21 cm.

Im oberen Teil eine halbrunde Nische mit einer Arkade mit drei Gesimsen; stützt sich auf einen Pilaster mit Mäandern und Kapitell, der die ganze Höhe der rechten Seite einnimmt. Unter der Arkade die Szene des Grabmahls: auf einer *kliné* liegen ein Mann und ein Kind neben einer *mensa tripes*, in der unteren rechten Ecke erscheint die kleine stehende Gestalt eines bedienenden Sklaven. Im unteren Feld eine Inschrift (s. III. 3. b. 20).

MNIT, Inv.-Nr. D 849.

Ornstein 1903, 117-118, Nr. 3, Abb. 39; Buday 1916, S. 81-82, 95, Nr. 7; Florescu 1930, S. 87, Nr. 14; Țeposu-Marinescu 1982, S. 117; Bianchi 1985, S. 276; Zăgreanu 2004, S. 107, Nr. III/6.

2. Aedicula; Kalkstein; rechte Seitenwand, frag., nur der obere Teil erhalten, die obere rechte Ecke beschädigt, erodiert; Maße: h = 105 cm, l = 71 cm, g = 18 cm.

Einfache schmale Seitenränder und breiter unterer Rand unter der Nische; zwei Felder; im oberen Feld ein Zweigespann nach rechts, gelenkt von einem Mann mit Peitsche und Zügeln in der Hand; im unteren Feld ein Teil eines Menschenkopfes.

MNIT, Inv.-Nr. D 845.

Ornstein 1903, 114, Abb. 35; Florescu 1930, S. 84, Nr. 9; Floca, Wolski 1973, S. 24; Țeposu-Marinescu 1982, S. 213; Husar 1999, S. 201; Zăgreanu 2004, S. 97-98, Nr. II/6.

Taf. XXXII

1. Grabbaute; Kalkstein; Pilasterbasis; Maße: h = 137 cm, l = 68 cm, g = 57 cm; Herkunft unbekannt, ursprünglich in der Kemény-Sammlung (Luncani), danach in derjenigen des Grafen Wass (Țaga); der Stein scheint jedoch typisch für Gherla zu sein.

Profiliertes Rahmen, 5 cm breit; 3 cm breiter, reliefierter Rand; Inschrift im Feld (s. III. 3. b. 32).

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 119-120, Nr. V/4; *Ardevan, Zăgreanu 2005*, S. 258-259; *Ardevan, Zăgreanu 2006*, S. 60-61.

2. Grabbaute; Kalkstein; Fragment einer Pilasterwand; erhalten ist die untere linke Ecke; schlechter Erhaltungszustand; Maße: h = 42 cm, l = 60 cm, g = 9 cm.

Profiliertes, 12 cm breiter Rahmen; im Feld reiche Verzierung mit Weinrebenmotiven.

Entdeckt 1982, gegen das westliche Ende des Schnittes S3, in sekundärer Lage. MNIT.

Zăgreanu 2004, S. 118, Nr. V/2.

3. Grabbaute; Kalkstein; frag. Pilasterbasis; Maße: h = 87 cm, l = 51 cm, g = 49 cm.

Quader; zwei dekorierte Seiten; Rahmen mit zwei Gesimsen und eine Kannelur; auf einer Seite ein Delphin mit dem Kopf nach oben, auf der anderen Seite ein Blasinstrument (*tuba* ?).

MNIT, Inv.-Nr. D 890.

Ornstein 1903, 114; *Țeposu-Marinescu 1982*, S. 170; *Zăgreanu 2004*, S. 117, Nr. V/1.

Taf. XXXIII

1. Bekrönung mit zwei Grablöwen; Kalkstein; frag., nur der rechte Teil ist etwas besser erhalten, jedoch sehr beschädigt; Maße: h = 78,5 cm, l = 51 cm, g = 12,5 cm.

Die 10 cm hohe Plinthe ist gut erhalten; man sieht nur den rechten Löwen: der Kopf mit sichtbaren Zähnen mit dem Gesicht zum Zuschauer.

Entdeckt 1982, gegen das westliche Ende des Schnittes S2, in sekundärer Lage. MNIT.

Zăgreanu 2004, S. 118, Nr. V/1.

2. Bekrönung mit zwei Grablöwen; Kalkstein; nur der rechte Löwe erhalten; Maße: h = 50 cm, l = 52 cm, g = 15 cm.

Die Plinthe ist 7 cm hoch; der Löwe ist gut durchgeführt – der große Kopf mit Mähne, die Zähne und die Pfoten sind korrekt dargestellt; hinter ihm sieht man einen Teil des Kieferzapfens (?).

Entdeckt 1982, gegen das westliche Ende des Schnittes S3, in der *retentura sinistra* (offensichtlich in sekundärer Lage); MNIT.

Zăgreanu 2004, S. 119, Nr. V/2.

3. Bekrönung mit einem einzigen Grablöwen (?); Kalkstein; frag., Beschädigungen im oberen Teil, der hintere Teil gebrochen; Maße: h = 48 cm, l = 52 cm, g = 15 cm.

Rechteckige, 8 cm hohe Plinthe; liegender Löwe, nach links schauend; stilisierte Darstellung; unter der Pfote sieht man einen Rindkopf.

MNIT, Inv.-Nr. D 892.

Zăgreanu 2004, S. 119-120, Nr. V/3.

Taf. XXXIV

1. Aedicula; Kalkstein; beschädigt, erhalten ist nur ein Fragment einer Seitenwand; Maße: h = 55 cm, l = 35 cm, g = 20 cm.

Im oberen Feld ein Tier nach links, weidend; im unteren Feld Attis in *tunica manicata* und Chlamys, von vorne, der Kopf geneigt und in die rechte Hand gestützt; der Körper stützt sich auf ein *pedum*.

MNIT, Inv.-Nr. D 911.

Țeposu-Marinescu 1974, S. 424; Țeposu-Marinescu 1982, S. 213; Zăgreanu 2004, S. 95, Nr. II/3.

2. Freistehendes Rundmedaillon; grauer kalksteinhaltiger Sandstein; Fragment, erhalten ist ein Teil von rechts oben; Maße: h = 37 cm, l = 40 cm, g = 21 cm.

Die Nische ist von einem Blätterkranz eingerahmt; in der Nische eine sehr beschädigte Frauenbüste.

Museum Gherla.

Pop et alii 1968, S. 445; Zăgreanu 2004, S. 116-117, Nr. IV/1.

3. Grabbaute; Kalkstein; Fragment einer monumentalen Grabplatte (*arcosolium*), zwei Teile; Maße: Fragment I : h = 56 cm, l = 58 cm, g = 24 cm; Fragment II : h = 65 cm, l = 69 cm, g = 27 cm; Totale Maße: h = 121 cm, l = 69 cm, g = 27 cm.

Der obere und der untere Rand mit stilisierten Pflanzenmotiven; zwischen diesen eine rechteckige Fläche in einfachem Rahmen (*tabula ansata* ?), mit Inschriftfragment, s. III. 3. b. 22; am linken Rand Attis auf das *pedum* gestützt.

MNIT, Fragment I Inv.-Nr. D 916, Fragment II ohne Inv.-Nr.

Ornstein 1903, 119-120, Nr. 6, Abb. 42 (Fragment I); Țeposu-Marinescu 1982, S. 151 (Fragment I); Zăgreanu 2004, S. 122-123, Nr. VII/1.

4. Stele; Kalkstein; beschädigt, nur ein Fragment von oben links ist erhalten; Maße: h = 44 cm, l = 32 cm, g = 20 cm.

Fragment der Arkade mit einfachem Rahmen einer halbrunden Nische, gestützt auf einen Pilaster mit Mäandern und Kapitell; in der Nische eine weibliche Figur nach rechts, in langem ärmellosem *chiton*; sitzt auf einer *kathedra* und hält in der Hand einen Becher; der Kopf ist beschädigt.

Museum Gherla.

Zăgreanu 2004, S. 111-112, Nr. III/12.

Neben diesen erwähnen wir noch 18 Fragmente von Grabstelen, weitere sieben *aediculae* und fünf Teile von verschiedenen Grabbauten, die nicht mehr beschrieben und illustriert wurden. Dasselbe gilt für weitere fünf Fragmente von Denkmälern, die nicht mehr identifizierbar sind. Dazu fügen sich noch Stücke von verschiedenen Architekturteilen hinzu, von denen wir hier nur einige besser erhaltene aufführen (unpubliziert; Information R. Zăgreanu).

- Säule; Kalkstein; Fragment; Maße: h = 36 cm, d = 44 cm. Museum Gherla, Inv.-Nr. 3746;

- Säule mit Kanneluren; Fragment; Maße: h = 80 cm, d = 30 cm. Auf dem Schaft gibt es 42 Kanneluren. Museum Gherla, Inv.-Nr. 3747;

- Kleine Säule mit Kanneluren; Fragment; Maße: h = 50 cm, d = 27 cm. Weist 14 Kanneluren auf einem Teil des Schaftes, der verbliebene Teil ist glatt. Museum Gherla, Inv.-Nr. 3759.

III.3.g. Werkzeug und sonstige Eisenfunde

Taf. XXXV

1. Vielseitiges Tischlerwerkzeug; L 38,5 cm, L der Klinge 8,8 cm. MNIT.

2. Messer mit einem im Rasierer endenden Griff; L 22,8 cm, L der Klinge 11 cm. Museum Gherla.

3. Dorn; L 11 cm; 0,8 cm aktiver Teil. Museum Gherla.

4. Löffel; der Griff gebogen, der aktive Teil rund; L 16 cm, d des aktiven Teils 3,6 cm. Museum Gherla.

Taf. XXXVI

1. Ankerförmiger Gegenstand; L 13,5 cm; *Orosz 1907*, S. 23, Taf. XII, 2. Museum Gherla.

2. Axt-Spitzhacke (*dolabra*); L 20 cm; *Orosz 1907*, S. 22, Taf. X, 3. Museum Gherla.

3. Spaten; erhalten sind das Blatt und der Festigungsnagel; L 15 cm; *Orosz 1907*, S. 22, Taf. X, 2. Museum Gherla.

4. Schneide; Rohrschaft, Klinge wie ein Messer; L 9,5 cm, l 6 cm; Schaft L 6,4 cm, d der Schaftöffnung 2,2 cm; *Orosz 1907*, S. 22, Taf. XI, 1.

5. Langer Nagel mit rundem Kopf; L 17 cm; *Orosz 1907*, S. 22, Taf. XI, 6.

6. Stange für das Aufhängen von Öllampen, tordiert; L 24,5 cm; Hake wie ein Anker; verschollen; *Orosz 1909*, S. 263, Abb. 4.

E. *Orosz* erwähnt noch: Scheren, Messer – 2, Schlüssel – 3, Bohrer -1, Nägel (*Orosz 1909*, S. 263).

Taf. XXXVII – Schlüssel (MNIT)

1. Schlüssel; vollständig; runder durchbohrter Kopf, rechteckiger aktiver Teil, aus einem Stück; L 8,6 cm.

2. Schlüssel; vollständig, beschädigt; durchbohrter Kopf, rechteckiger aktiver Teil, aus einem Stück; L 7,4 cm.

3. Schlüssel; vollständig; runder durchbohrter Kopf, rechteckiger durchlöcherter aktiver Teil, aus einem Stück; L 6,8 cm.

4. Schlüssel; Fragment; Metallstange, die an einem Ende eine rechteckige Öse bildet; L 8,2 cm.

5. Schlüssel; vollständig; runder durchbohrter Kopf, rechteckiger durchlöcherter aktiver Teil, aus einem Stück; L 8,3 cm.

6. Schlüssel (?); vollständig, beschädigt; der Körper aus einer an einem Ende tordierter Stange, die durch einen Haken endet; der aktive Teil mit zwei prismatischen, bei 90° gebogenen Armen; aus einem Stück; L 11,8 cm.

7. Türschloss; Fragment, beschädigt; aktiver Teil aus einer zu einem Rechteck geformter Stange; die langen Seiten des Rechtecks durchlöchert; L 5,2 cm.

Taf. XXXVIII – Werkzeug (MNIT)

1. Tischler-Hobel; vollständig, beschädigt; gebogene und in der Mitte abgeplattete Klinge, die Schneide an der inneren Biegung; L 26,2 cm, L der Klinge 13 cm.

2. Messer; beschädigt; pyramidaler Griff, die Klinge breit gemacht und gehämmert, eine einzige Schneide; L 14,9 cm, l 2,2 cm.

3. Säge; Fragment; Lp 3,8 cm.

4. Erdschollen- und Tonmesser; vollständig, beschädigt; Griff aus einer prismatischen Stange, abgeplatteten halbrunden Körper mit einer ausgeprägten Kannelur zum Griff; halbrunde Schneide an der Aussenseite; L 11 cm, Klinge 6,5 × 4,2 cm.

Taf. XXXIX – Verschiedene Funde (MNIT)

1. Öse mit Nagel; prismatische, mit dem Hammer gearbeitete Stange; der Nagel durch eine Ω-förmige Schlaufe an der Öse angehängt; Lp des Nagels 9,5 cm, d der Öse 4,9 cm.

2. Nagel; vollständig; halbkugelförmiger Kopf, prismatischer Körper; L 8,8 cm, dc 3,5 cm.

3. Öse; d 3,4 cm.

4. Öse; d 5,7 × 5 cm.

5. Rechteckige Schnalle mit Dorn; prismatische Stange; L 4,2 cm, l 2,6 cm, L des Dorns 2,8 cm.

Taf. XL – Pflugschar (Museum Gherla, Foto)

Eisen; L 18,5 cm, l 11 cm, L des Schaftes 6,5 cm, l des Schaftes 5,5 cm; gut erhalten.

III.3.h. Bronzefunde

Taf. XLI – *Pferdegeschirr-Teile* (MNIT; nach *Găzdac 1995*)

1. Öse; d 1,6 cm.
2. Öse; d 1,8 cm.
3. Öse; d 1,9 cm.
4. Riemenverteiler mit Phalera; fragmentarisch; erhalten sind nur die Scheibe und eine der Seitenstangen; d der Scheibe 5,4 cm (*Găzdac 1999*, S. 745, 746, Nr. 19).
5. Herzförmiger Anhänger; L 5,8 cm; der Haken ist stark gebogen und am Gegenstandkörper gelötet.
6. Durchlöcherter rechteckiger Beschlag; die Enden sind unregelmäßig; L 5,5 cm, l 1,4 cm; die rechteckige Durchlöcherung mißt 2,00 × 0,5 cm.
7. Riemenverteiler; d 3,6 cm; weist Ösen an drei Seiten auf; Maße 1,02 × 1,00 cm, die Öffnung 0,9 × 0,4 cm.
8. Gürtelbeschlag; frag., erhalten ist nur der untere Teil mit zwei Lunulaförmigen Löchern; L 3,6 cm.
9. Gürtelbeschlag; frag., die Öse gebrochen; L 2,2 cm; zwei Lunula-Löcher beidseits der mittleren Achse.
10. Kleine Schnalle; L 2,5 cm, dc 1,6 cm; Gürtelöffnung, d 0,4 cm.
11. Riemenverteiler; viereckig mit gerundeten Ecken; Lunulaförmige Löcher; (4,8 × 4,8 cm); die Öffnungen für die Riemen liegen je zwei im mittleren Teil beider Seiten und sind herzförmig.

Taf. XLII – *Verschiedene Instrumente* (MNIT)

1. Ärztliche Pinzette; vollständig; L 15,6 cm; das obere Ende in Form eines Schachbauers; die Klinge, die zur Basis leicht breiter wird, hat ein spitzes Ende; auf der Klinge gibt es eine Öse, die das Drücken der Klinge erlaubt.
2. Haarnadel mit rundem Kopf; der Körper am oberen Teil tordiert; L 10,2 cm, L des aktiven Teils 8,8 cm.
3. Haarnadel mit polyedrischem Kopf; L 11,4 cm, lc 0,6 × 0,6 cm.
4. – 5. Haarnadel mit großem kugelförmigem Kopf; L 7 cm, dc 1,2 cm.
6. Haarnadel mit kugelförmigem Kopf; L 11,5 cm, dc 0,7 cm.
7. Riemenende; erhalten sind der Knopf und die zwei Teile zwischen denen der Riemen mit einer Niete gefestigt war; L 5,6 cm.
8. Nagelbeschlag; gewölbter Kopf; L 3,00 cm, dc 1,2 cm.
9. Nagelbeschlag; gewölbter Kopf; L 1,8 cm, dc 2,6 cm.
10. Nagelbeschlag; frag.; Lp 1,00 cm, dc 1,00 cm.
11. Kleiderhaken; der flache Befestigungsteil; L 5,3 cm.
12. *Lorica*-Schließen, der mit einem Haken endet; L 5,3 cm.
13. Griffkopf; h 1,5 cm, d max 2,2 cm.

Taf. XLIII – Körperpflege- und Schmuckgegenstände (MNIT)

1. Strigilis; frag.; erhalten sind nur der Griff und der Anfang der Klinge; restauriert; Lp 13,2 cm, l der Klinge 2,00 cm, L 19,4 cm. *Miles 1997*, S. 36, Nr. 219; *Bronzes 2003*, S. 165, Nr. 297.

2. Ringschlüssel; d der Öse 2,00 cm, L des aktiven Teils 1,2 cm; der aktive Teil ist durchlöchert.

3. Ring; Öse oval, d 2,5 × 2 cm; Dicke des Körpers im oberen Teil 0,1 cm.

4. Ring; aus einem Stück gefertigt, der obere Teil mit dem Hammer abgeplattet; d 2,4 × 1,9 cm, der obere Teil 1,7 × 1,3 cm.

5. Platte; Fragment eines unbestimmbaren Gegenstandes; auf einer Seite die Darstellung eines Stiers, der sich nach rechts bewegt; vor dem Stier ein Baum; L 5,5 cm, l 2,2 cm. *Miles 1997*, S. 43, Nr. 260.

Taf. XLIV – Haushalt-Utensilien (MNIT)

1. Spiegelrahmen (?); Fragment, erhalten ist nur ein Teil des mit kreisförmiger Einritzungen verzierten Rahmens; Lp 3,5 cm, l des Rahmens 1,2 cm, d max 6,9 cm.

2. Kalottenförmige Glocke; außen mit konzentrischen eingeritzten Kreisen verziert; d 4,3 cm, h 2,3 cm. *Găzdac 1995*, S. 413, Nr. 73.

3. Sackförmige Glocke; der Rand gebrochen; L 5,5 cm, l des Kopfes 1,8 cm, Aufhängeloch 0,5 cm. *Găzdac 1995*, S. 413, Nr. 72.

4. Sackförmige Glocke; der Rand gebrochen; L 4,9 cm, l der Öffnung 2,5 cm; polygonales Aufhängeloch, dp 1,1 cm.

5. Kästchengriff; vollständig. Darstellung von zwei stilisierten, Stirn an Stirn stehenden Pantheren, die länglichen Körper enden in „Tulpen“, der Schwanz und die Hinterbeine fehlen; zwischen den Pantheren, auf den Pfoten, eine stilisierte menschliche Maske; 13,3 × 5,3 cm. *Găzdac 1995*, S. 410, Nr. 5.

6. Kästchengriff-Fragment. Stilisierte Darstellung eines Delfins; 5,7 × 1,5 cm. *Găzdac 1995*, S. 410, Nr. 6.

Taf. XLV – Verschiedene Gegenstände (MNIT)

1. Weidenblattförmige Attache einer *ampulla*; 6,5 × 2,7 cm. *Găzdac 1995*, S. 410, Nr. 4.

2. Balteusschliessen mit Lunulaverzierung und zwei Befestigungslöchern; 4,4 × 4 cm. *Găzdac 1995*, S. 411, Nr. 27.

3. Riemenend-Anhänger mit rundem Loch; L 3,7 cm, d 1,2 cm.

4. Beschlag mit emaillierter Verzierung; d 2,1 cm.

5. Kräftig profilierter Beschlag; 2,8 × 1,2 cm. *Găzdac 1995*, S. 419, Nr. 108.

6. Fragment einer großen durchlöcherten Pferde-Scheuklappe; 4,5 × 2,8 cm.

7. Einfacher Riemenverteiler; d 3,3 cm, h 2 cm.

8. Beschlagfragment; 2,8 × 2,1 × 1,2 cm.

9. Öse oder Ringschlüssel, frag.; d max 2,2 cm, d min 1,6 cm.

10. Keulenförmiger Beschlag; h 3 cm, l max 2 cm.

Taf. XLVI – Militärische Ausrüstungsgegenstände: Beschläge (MNIT)

1. Scheibenbeschlag mit runden, kreuzweise platzierten Protomen (eine davon beschädigt); der Dorn z. T. gebrochen; der mittlere Bereich mit vier eingeritzten konzentrischen Kreisen; die Abstände zwischen den Kreisen und die Flächen der Protome waren ursprünglich emailliert; $3,2 \times 3,2$ cm, d der Scheibe 2 cm.

2. Scheibenbeschlag mit runden, kreuzweise platzierten Protomen; der Dorn z. T. gebrochen; der mittlere Bereich mit vier eingeritzten konzentrischen Kreisen; die Abstände zwischen den Kreisen und die Flächen der Protome waren ursprünglich emailliert; $3,2 \times 3,2$ cm, d der Scheibe 2 cm.

3. Kreuzförmiger Pferdegeschirr-Beschlag mit gebogenen Armen und runden Protomen; Fragment, die Armenenden und die Protomen fehlen; die Oberfläche mit eingeritzten konzentrischen Rauten (die Rautenseiten gebogen) verziert; die Abstände zwischen diesen waren ursprünglich emailliert; L p $3,7 \times 3,2$ cm, l ursprünglich 8×8 cm.

4. Kreuzförmiger Pferdegeschirr-Beschlag mit gebogenen Armen und runden Protomen; vollständig; gut erhalten. Die runden Protomen (d 1,4 cm) sind mit einem eingeritzten Kreis verziert; die so entstandenen Flächen sind weiß bzw. rot emailliert; in der Mitte eine kleine kreuzförmige Dekoration mit breiten Armen, weiß emailliert. Der mittlere Bereich mit eingeritzten konzentrischen Rauten (die Rautenseiten gebogen) verziert. Die mittlere Fläche weiß emailliert und mit vier Kreuzen mit breiten Armen verziert; um sie gibt es rote Emaille; der äußere Bereich weiß emailliert und weist kleine Kreuze wie oben auf. *Găzdac 1995*, S. 413, Nr. 76.

5. – 6. Scheibenbeschlag mit gebogenem Rand; beschädigt; Dekoration aus drei eingeritzten konzentrischen Kreisen; ursprünglich emailliert; auf der Hinterseite zwei Befestigungsnieten. *Găzdac 1995*, S. 413, Nr. 75.

III.3.i. Statuen und Statuetten

Taf. XLVII

Statuette; Silber, Vollguss; vollständig; Darstellung eines germanischen Gefangenen; Maße: h = 9,7 cm, L = 7,00 cm, Breite der Schultern = 3,4 cm, h des Kopfes = 1,6 cm. Foto.

Der Gefangene auf dem rechten Knie, das linke Bein geduckt; der Kopf nach rechts, der Blick nach vorne; nackter Oberkörper, knöchellange Hose; die Hände am Rücken gebunden; das Haar bildet einen Knoten auf der rechten Schläfe; anatomisch und physiognomisch sehr gut dargestellt.

Trajanische Zeit.

Entdeckt im Kastell, 1983.

Ardevan 1999. Nach der Publikation wurde der Fund vom MNIT erworben, Inv.-Nr. V 52895.

Taf. XLVIII

Silberstatuette, einen germanischen Gefangenen darstellend (s. Taf. XLVII). Zeichnung (nach *Ardevan 1999*).

Taf. XLIX

Satyr; Bronzestatue, Vollguss; grüne Patina; Fragment, der linke Fuß und die Attribute fehlen; Maße: h = 13 cm.

Jüngling in schneller Bewegung; das rechte Bein gehoben und nach hinten gestellt, das linke Bein leicht gebogen; der Kopf nach links geneigt, das Gesicht zum Zuschauer gerichtet; komplizierte Frisur mit dem Haar in vier Knoten gebunden; der rechte Arm gehoben, der linke entlang des Körpers; auf der Brust eine mit eingeritzten Kreisen verzierte Nebris.

Anfang des 3. Jh. n. Chr.

MNIR, Inv.-Nr. 37857.

Orosz 1907, S. 18-19, Taf. III-IV; *Marinescu, Pop 2000*, S. 55, Nr. 44, Taf. 25 (mit der ganzen Literatur); *Bronzes 2003*, S. 103, Nr. 47.

Taf. L

1. Mars; Bronzestatue, Vollguss; grünliche Patina; frag., der rechte Fuß und die Attribute von der rechten Hand (die Lanze) und der linken Hand (das Schwert) fehlen; Maße: h = 11 cm.

Der bärtige Mars trägt einen Helm mit Federn, eine knielange Tunica mit Ärmeln, Panzer mit Lambrequins und Schienbeinschutzen; Mantel auf der linken Schulter.

Erste Hälfte des 2. Jh. n. Chr.

Entdeckt im Kastell; MNIR, Inv.-Nr. 37854.

Protase 1964, S. 178; *Marinescu, Pop 2000*, S. 30, Nr. 10, Taf. 7 (mit der ganzen Literatur); *Bronzes 2003*, S. 97, Nr. 24.

2. Minerva; Bronzestatue, Vollguss (?); fast vollständig, erhalten ist auch der quaderförmige Sockel; der linke Unterarm fehlt; Maße: h = 18 cm, h des Sockels 2,5 cm.

Minerva in Schwunggang, das linke Bein nach vorn; trägt Helm mit Federn und knöchellange, flatternde Tunica; über der Tunica eine ebenfalls sich in Bewegung befindende, hüftenlange *palla*; auf der Brust die Egida, die Füße in hohen Stiefeln.

Verschollen.

Ornstein 1892, S. 348; *Marinescu, Pop 2000*, S. 154, Nr. 262 (mit der ganzen Literatur).

Taf. LI

Mercurius; Bronzestatuette, Vollguss; grüne Patina; frag., der Heroldsstab von der linken Hand fehlt; Maße: h = 7,3 cm.

Der Gott stehend, das Körpergewicht stützt sich auf das rechte Bein, das linke Bein ist nach hinten gestellt und ist leicht gebogen; mit einer runden Fibel geknüpfter Mantel auf der rechten Schulter, der den Rücken, den Nacken, den Hals und den rechten Unterarm z. T. bedeckt; in der linken Hand hält er die Börse; das Haar auf dem Kopf in einem Schopf gekämmt (*cirrus*); am Hals ein silberner *torques*.

2. Jh. n. Chr.

Entdeckt im Kastell, 1982; MNIT, Inv.-Nr. V 31010.

Ardevan 1983; Marinescu, Pop 2000, S. 45, Nr. 34, Taf. 20 (mit der ganzen Literatur); *Bronzes 2003*, S. 101, Nr. 39.

Taf. LII

Apollo; Bronzestatuette, Vollguss; grünliche Patina; frag., das Attribut von der linken Hand (die Lyra) fehlt; Maße: h = 9,5 cm.

Der nackte Gott stehend; das Körpergewicht auf dem linken Bein gestützt, das rechte Bein ist leicht gebogen und nach hinten gestellt; lockiges Haar mit Mittelscheitel, hinten in einem mit Haarband gebundenen Knoten; der Kopf nach rechts geneigt, ruhiges Gesicht; in der rechten Hand das *plectrum*, die linke Hand nach Außen gestreckt (sicherlich die Lyra haltend); auf dem Rücken ein mit einem Riemen gebundenen Köcher.

Ende des 2. – Anfang des 3. Jh. n. Chr.

Entdeckt im Kastell. MNIR, Inv.-Nr. 37858.

Orosz 1907, S. 19, Taf. V; *Marinescu, Pop 2000*, S. 32, Nr. 12, Taf. 8 (mit der ganzen Literatur); *Bronzes 2003*, S. 99, Nr. 30.

Taf. LIII

Venus; Bronzestatuette, Vollguss; braune Patina; sehr leicht an der Brust beschädigt; Maße: h = 11,8 cm.

Venus nackt, stehend; die Beine bis zu den Knien vereinigt, weiter unten mit Abstand dazwischen; das Körpergewicht stützt sich auf das rechte Bein, das linke Bein entspannt und leicht nach hinten gezogen; die Schultern schmal, der Nabel durch einen eingeritzten Kreis, die Schamgegend durch ein Dreieck dargestellt; der Kopf nach links geneigt, mit schönen Gesichtszügen (große mandelförmige Augen, lange Nase mit weit geöffneten Nasenlöchern, kleiner Mund); der rechte Arm am Körper, mit der offenen Hand nach vorne; die gehobene linke Hand hält das Ende eines Zopfes, auf dem sich ein bronzener Ring befindet; die zwei Zöpfe fallen auf die Schultern; runde Frisur, auf der ein halbmondförmiges Diadem steht.

Anfang des 3. Jh. n. Chr.

Entdeckt 1968 im Kastell (Ausgrabungen D. Protase); MNIR, Inv.-Nr. 37852.

Marinescu, Pop 2000, S. 91-92, Nr. 102, Taf. 55; *Bronzes 2003*, S. 116, Nr. 97.

III.3.j. Bronzenes Votivrelief

Taf. LIV

Nantosuelta; bronzene Votivplatte, Vollguss; Maße: h = 11,7 cm, l = 9,8 cm, Dicke = 0,5 cm; Gewicht = 600 g; sehr guter Erhaltungszustand.

In der Mitte einer Baute in Form einer *aedicula* mit Dach und dreieckigem Giebel, am Rande zwei tordierte Säulen mit Kapitellen, steht eine weibliche Person. Die Göttin ist wie eine Matrona angekleidet; sie trägt eine knöchellange Tunica, die Fußspitzen sind sichtbar, über der Tunica eine *stola* mit schrägem Kleidausschnitt, die unter der Brust mit einem Band gebunden ist; über der linken Schulter und dem linken Arm trägt sie ein *palium*; runde Frisur, mit Mittelscheitel. In der rechten Hand eine *patella* zu der sich eine sich von der Flüssigkeit im Behälter ernährende Schlange erhebt; in der linken Hand ein unidentifizierter Gegenstand; oben rechts im Feld eine *cista mystica*.

3. Jh. n. Chr.

Entdeckt im Kastell, auf der *via sagularis* der Ostmauer (Feldbegehung 1980).

MNIT, Inv.-Nr. V 31286.

Isac 1994; Nemeti 1998, S. 95-98; *Nemeti 2001; Bronzes 2003*, S. 127, Nr. 138 (verzeichnet Inv.-Nr. 45339 !).

III.3.k. Beinfunde (MNIT)

Taf. LV

1. Haarnadel mit dem Knopf in Kieferzapfen-Form; gelblicher Knochen; vollständig; L 12,7 cm. 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 118, Nr. 66.

2. Haarnadel mit kegelförmigem Knopf und rautenförmigem Körperschnitt; frag., die Spitze gebrochen; Lp 5,6 cm. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 38.

3. Haarnadel mit kegelförmigem Knopf und rechteckigem Körperschnitt; frag., die Spitze gebrochen; Lp 7 cm. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 35.

4. Haarnadel mit kugelförmigem Knopf; gelber Knochen; frag., die Spitze gebrochen; Lp 7,2 cm. 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 48.

5. Haarnadel mit kugelförmigem Knopf; gelblicher Knochen; frag., die Spitze gebrochen; Lp 9,6 cm. 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 40.

6. Haarnadel mit ovalem facettiertem Knopf; gelber Knochen; frag., die Spitze gebrochen; oberer Körperteil facettiert; Lp 6,5 cm. 2. Hälfte des 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 51.

7. Haarnadel mit dem Knopf in Kiefer-/Tannenzapfen-Form; gelber Knochen; frag., die Spitze gebrochen; Lp 9,2 cm. 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 117, Nr. 55.

8. Rechteckiges Plättchen; weißer Knochen; die konkave Seite mit einfachen, an den Ecken eingeritzten Kreisen und einem eingeritzten dreifachen Kreis in der Mitte; 3,00 × 3,00 cm, Dicke 0,9 cm. *Cociş, Alicu 1993*, S. 124, Nr. 195.

9. Kamm; weißer Knochen; frag., die Zähne teilweise gebrochen; pyramidaler Schnitt; halbrunder, mit zwei eingeritzten Reihen von einfachen Kreisen verziert (drei in der oberen, fünf in der unteren Reihe) und fünf Reihen von eingeritzten Linien bis zum aktiven Teil; Maße: L 9,5 cm, Dicke 1,8 cm, h 4,00 cm, L der Zähne 3,5 cm. 2. Hälfte des 3. Jh. *Cociş, Alicu 1993*, S. 119, Nr. 106.

Weitere acht unpublizierte Bein-Haarnadeln gibt es im Inventar-Register des MNIT (s. *Isac 2003a*, S. 167-204, Nr. 436, 444, 502, 513, 514, 569, 667, 671).

Taf. LVI – Verschollene Beinfunde aus älteren Ausgrabungen

1. Bein-Haarnadel mit dem Knopf in Kiefer-/Tannenzapfen-Form; frag.; L 7,5 cm. *Orosz 1907*, S. 23, Taf. XIV, 1.

2. Bein-Haarnadel mit dem Knopf in Form einer Schach-Bauernfigur; frag.; L 3,6 cm. *Orosz 1907*, S. 23, Taf. XIV, 3.

3. Beinspindel; 3,5 × 2,5 cm. *Orosz 1907*, S. 23, Taf. XIV, 4.

4. Stichbohrer aus Rehbockhorn; L 13,8 cm. *Orosz 1907*, S. 23, Taf. XIV, 5.

5. Öse; d 0,90 cm. *Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 6.

6. Spiel-Jeton aus Bein (*miles*); die Fläche mit eingeritzten konzentrischen Kreisen verziert; d 1,7 cm. *Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 7.

7. Scheibe aus einem Ende eines Hirschhorns; durchbohrt; d 7,5 cm, dg 1,4 cm. *Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 8.

III.3.1. Keramikgegenstände und -gefäße

Taf. LVII – Terra sigillata-Importgefäße

1. Schüssel *Drag. 37*; Fragment; erhalten ist der untere Teil mit einem Teil des Bodenringes und der entsprechenden Wand; Maße: 18 × 9,5 cm. Stilisiertes Blatt in einem Kranz von Weinzweigen; unten rechts, im Kreis, Vögel nach rechts; Weinstock mit Trauben in einem doppelten Kreis; unten im Kreis ein Hase nach links; zwischen den Kreisen mit Blatt und unter den Doppeltkreisen Blitzbündel; zwischen dem Ring und der Dekoration der spiegelverkehrte Stempel BORILLI M.

Lezoux, die Zeitspanne Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 108.

1982, S3, m. 68,90, – 0,80.

MNIT, Inv.-Nr. V 31237.

2. Schüssel *Drag. 37*; Fragment; Maße: 7,3 × 3,2 cm. Erhalten ist ein Teil der Wand mit Teilen der Perlenreihe und die Dekoration unterhalb deren; die

Perlenreihe *Rogers 1974*, 46 B 182; die Trennlinie *Rogers 1974*, 34 A 2 (Cinamus); Doppelkreis *Rogers 1974*, 70 E 16 (Cinamus); vertikale Trennlinie *Rogers 1974*, P 10 (der Handwerker X 5); der Stempel [CINA]MI.

Lezoux, die Zeitspanne Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 109. 1982, S1, m. 52, ohne Tiefenangabe.

MNIT, Inv.-Nr. V 31014.

3. Schüssel *Drag. 37*; Fragment; Maße: d innen 6,7 cm, d außen 9,5 cm, h 2,5 cm. Erhalten sind 2/3 des Ringbodens; der Stempel MERCATOR.

Lezoux, die Zeitspanne Hadrian – Antoninus Pius; vgl. *Oswald 1966*, 119. 1983, ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 31271.

4. Schüssel *Drag. 37*; Fragment; Maße: d max. 6,5 cm, d min. 3,7 cm, h 1,7 cm. Nur der Boden erhalten; der Stempel ALBVCI F.

Lezoux, die Zeitspanne Hadrian – Antoninus Pius; vgl. *Oswald 1966*, 106. 1983, ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 31418.

– Schüssel *Drag. 37*; Fragment; erhalten ist nur ein Teil des Ringbodens; im Inneren der Stempel BVRILLI M.

Lezoux, die Zeitspanne Hadrian – Antoninus Pius; *Oswald 1966*, 108. 1983; ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 31241.

– Schüssel *Drag. 31*; Fragment; Maße: 12,5 × 8 cm, h 5,3 cm; nur eine Hälfte des Gefäßes erhalten; Stempelfragment A[TILIANVS ?].

Lezoux ? vgl. *Oswald 1966*, Taf. XLVI – XLVII.

1982, S 1, m. 105, 90, – 0,90.

MNIT, Inv.-Nr. 31008.

– Kleine Schüssel; Fragment; Maße: 7,8 × 6,7 cm, h 4,3 cm. Ca. 1/3 vom Gefäß mit dem ganzen Profil erhalten; auf dem erhaltenen Randteil die Spuren eines Blattes und eines Zweiges.

Vgl. *Oswald 1966*, Taf. LXXI/12.

1982, S4, m. 17-18, – 0,50.

MNIT, Inv.-Nr. V 30953.

– Kleine Schüssel; Fragment; Maße: 4,7 × 2,3 cm, h 1,6 cm. Erhalten ist 1/2 vom Ringboden; der Stempel LV[PVS ?] (Buchstabe L wie in der Kursivschrift ausgeschrieben).

Rheinzabern, Ende des 2. Jh.; vgl. *Hoffmann 1972*, Taf. III, Nr. 52; vgl. *Oswald 1966*, 117.

1983, ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 32668.

– Schüssel *Drag. 37*; Fragment; Maße: 4,7 × 4 cm, d außen 4,2 cm, d innen 2,3 cm, h 1,7 cm. Nur der Gefäßboden erhalten; der Stempel BVRDO.

Lezoux, die Zeitspanne 140 – 190; vgl. *Hoffmann 1971*, 25, Taf. XIV, Nr. 222.1-5; *Oswald 1966*, 124.

1983, ohne Fundstelle

MNIT, Inv.-Nr. V 31241.

– Schüssel *Drag. 37*; Fragment; Maße: d außen 10 cm, d innen 8,5 cm, h 3,5 cm. Nur ein Teil des Bodens erhalten; sehr verschwommener Stempel, wahrscheinlich SVLINVS F (?).

Lezoux, die Zeitspanne 160 – 210; vgl. *Hoffmann 1971*, Taf. XVI, Nr. 185.3 – 262.3.

1983, ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 32671.

Weitere, wenig bedeutende Fragmente, werden hier nicht mehr beschrieben.

Luxus Tongefäße mit eingedruckter Dekoration und Firnis in der Tonfarbe (MNIT)

Taf. LVIII

1. Schüssel, Fragment; teilweise erhalten ist nur der obere Teil; sehr feiner dunkelgrauer Ton; dg = 13 cm; Dekoration auf zwei horizontalen Reihen von Halbkreisen-Paaren, dazwischen eine Reihe von Rosetten; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 782, Nr. 22.

2. Schüssel; Fragment; erhalten sind ein Teil der Wand und des Randes; sehr feiner dunkel-ziegelroter Ton; dg = 21,5 cm; Verzierung aus eine Reihe von vertikalen Stäbchen mit Halbkreisen an beiden Enden und Kreisen dazwischen; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 779-780, Nr. 4.

3. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner dunkel-ziegelroter Ton; dg = 22 cm; der obere Teil mit Einritzungen, der untere mit Dreiecken und Rosetten in horizontalen Reihen verziert; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 780, Nr. 8.

Taf. LIX

1. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner dunkel-ziegelroter Ton; dg = 14 cm; im Feld komplexe Dekoration mit zwei Reihen: oben Kreise und unten Stäbchen; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 781, Nr. 19.

2. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner hell-ziegelroter Ton; dg = 16 cm; einfache Dekoration: Reihe von stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 780, Nr. 12.

3. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner hell-ziegelroter Ton; dg = 16 cm; einfache Dekoration: horizontale Reihe von stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 780, Nr. 13.

4. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner grauer Ton; dg = 16 cm; einfache Dekoration: Rosetten in horizontaler Reihe; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 781, Nr. 19 und 20.

5. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner ziegelroter Ton; dg = 20 cm; doppelte Dekoration: horizontale Quadratenreihe, die ihrerseits in kleinen Quadraten geteilt sind; darunter eine Reihe von stilisierten senkrechten Blättern; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 781, Nr. 14.

6. Schüssel; Fragment; erhalten ist ein Teil der Wand mit Rand; sehr feiner gelblich-ziegelroter Ton; orangener Firnis; dg = 20 cm; einfache Dekoration: Reihe von stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 779, Nr. 3.

Taf. LX

1. Schüssel, Fragment; erhalten ist nur ein Teil der verzierter Wand; sehr feiner hell-ziegelroter Ton; braun-roter Firnis; im Feld eine komplexe Dekoration: horizontale Reihe von aus kleinen Teilen mirt der Öffnung nach unten gebildeten Halbkreisen; zwischen diesen kleine Halbkreise (im Horn-/ Halbmondform); in der Mitte der Halbkreise die selbe Dekoration in horizontaler Reihe; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 783, Nr. 34.

2. Schüssel, Fragment; erhalten ist nur ein Teil der Seitenwand; sehr feiner, hell-ziegelroter Ton, roter Firnis; komplexe Dekoration auf drei horizontalen Reihen: die obere Reihe aus Rosetten, die mittlere Reihe aus stilisierten Blättern, die untere Reihe aus Rosetten; 3. Jh.; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 783, Nr. 35.

3. Schüssel, Fragment; erhalten ist nur ein Teil der Seitenwand; sehr feiner, hell-ziegelroter Ton; rötlicher Firnis; einfache Dekoration: horizontale Reihe aus stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben; 3. Jh.; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 783, Nr. 36.

4. Schüssel, Fragment; erhalten ist nur ein Teil der Seitenwand; sehr feiner, hell-ziegelroter Ton; hellroter Firnis; einfache Dekoration: horizontale Reihe aus stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben; 3. Jh.; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 784, Nr. 41.

5. Schüssel, Fragment; erhalten ist nur ein Teil der Seitenwand; sehr feiner, hell-ziegelroter Ton; ziegelroter Firnis; komplexe Dekoration, auf zwei horizontalen Reihen: die obere Reihe aus stilisierten Blättern mit der Spitze nach oben, die untere Reihe aus Rosetten; 3. Jh.; *Rusu-Bolindeț 1999*, S. 784, Nr. 40.

Zahlreiche weitere Fragmente in den Museumsdepots, die meisten davon publiziert (siehe *Rusu-Bolindeț 1999*).

Taf. LXI – Keramikstücke, publiziert in *Orosz 1907*, S. 24-25, Taf. XVI, 1-6.

1. *Terra sigillata*-Schüsselfragment; erhalten ist der Boden und ein Teil der Wand bis oben; Maße: d max. 11 cm, df 2,5 cm. Man sieht oben noch die

Perlenreihe und eine Reihe von Alveolen unten; im Feld ein Wildschwein nach rechts.

2. Niedriger Teller mit flachem Boden; Maße: d max. 21 cm, df 3,1 cm.

3. Kleiner Topf mit hohem Fuss, h 8 cm.

4. Kleiner Topf mit Fuss, h 8,4 cm.

5. Fragmentarischer Topf, der Rand fehlt; d max. 10 cm.

6. Fragment eines Wasserrohres (?); Maße: L max 20 cm, L des Körpers 10,5 cm, d max 4,6 cm.

Gewöhnliche Keramikgefäßen (MNIT)

Taf. LXII – Töpfe

1. Topf; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Rand und etwas von der Wand; grauer, rauher Ton; dg = 14 cm; unter dem Rand eine horizontale Einritzung; Inv.-Nr. G 2054.

2. Topf; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Rand; grauer, rauher Ton; mit der Hand nach dakischer Art hergestellt; äußerer sekundärer Brand; dg = 15 cm; Inv.-Nr. G 1944.

3. Topf; Fragment; erhalten ist nur ein Teil vom Rand und etwas von der Wand; feiner, sandiger ziegelroter Ton; äußerer sekundärer Brand; unter dem Rand eine horizontale Einritzung; dg = 10 cm; Inv.-Nr. G 2026.

4. Topf; Fragment; erhalten ist nur ein Teil vom Rand und etwas von der Wand; rauher ziegelroter Ton; äußerer sekundärer Brand; unter dem Rand zwei horizontale Einritzungen; dg = 17 cm; Inv.-Nr. G 2039.

Taf. LXIII – Schalen

1. Niedrige kleine Schale, mit Ringboden; feiner sandiger, ziegelroter Ton; rote Angobe; dg = 11 cm; df = 4,2 cm; h = 4,8 cm; Inv.-Nr. G 1831.

2. Niedrige kleine Schale mit flacher Boden; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Rand; rauher ziegelroter Ton; dg = 13 cm; Inv.-Nr. G 1985.

3. Hohe kleine Schale mit Ringboden; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Rand; senkrechte Wand; feiner ziegelroter Ton; dunkel-ziegelrote Angobe; dg = 13 cm; Inv.-Nr. G 1989.

4. Hohe kleine Schale mit Ringboden; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; rote Angobe; auf dem Körper zwei horizontale Einritzungen unter dem Rand und eine um die Mitte, ein Feld bildend; dg = 16 cm; Inv.-Nr. G 1985.

5. Schale mit Schüssel-Aussehen; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; dg = 21 cm; auf dem Körper oben ein durch den Rand und eine horizontale Einritzung um die Gefäßmitte umrissenes Feld; Inv.-Nr. G 1827.

6. Schale mit Schüssel-Aussehen; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; verschwommene rote Angobe; der Körper geteilt in zwei Felder durch eine horizontale Einritzung um die Gefäßmitte; dg = 24 cm; Inv.-Nr. G 1858.

Taf. LXIV – Teller und Schalen

1. Niedriger Teller mit Ringboden und umgeschlagenem Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; ziegelrote Angobe; dg = 24 cm; df = 9,5 cm; h = 4,4 cm; Inv.-Nr. G 1953.

2. Niedriger Teller mit Ringboden und umgeschlagenem Rand; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner grauer Ton; im Inneren eine Verzierung mit dem Rädchen auf dem Boden; dg = 15 cm; Inv.-Nr. G 1961.

3. Niedriger Teller mit Ringboden und umgeschlagenem Rand; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner ziegelroter Ton; dunkel-ziegelrote Angobe; dg = 23 cm; Inv.-Nr. G 1967.

4. Niedriger Teller mit Ringboden und geradem Rand; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; rote Angobe; dg = 26 cm; Inv.-Nr. G 2123.

5. Hohe Schale mit Ringboden; schräger kannelierter Rand; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner sandiger, ziegelroter Ton; auf dem Körper zwei Felder, das untere Feld weist zwei horizontale Kanneluren auf; dg = 23 cm; Inv.-Nr. G 1823.

6. Niedrige Schale mit flachem Boden; Fragment, erhalten ist eine Hälfte der Schale; rauher ziegelroter Ton mit schwarzem Kernteil, inkomplett gebrannt; dg = 38 cm; df = 34,5 cm; h = 5,9 cm; die Wand nach innen gebogen, der Rand kanneliert; Inv.-Nr. G. 1858.

Taf. LXV – Deckel und hohen Schalen

1. Topfdeckel, vollständig; feiner sandiger, hell-ziegelroter Ton; dg = 14 cm; dc = 6 cm; h = 3,6 cm; Inv.-Nr. G 2186.

2. Topfdeckel, vollständig; feiner sandiger, bräunlicher Ton; dg = 12,5 cm; dc = 4 cm; h = 4,6 cm; der Knopf gut profiliert; Inv.-Nr. G 2187.

3. Topfdeckel, vollständig; feiner sandiger, ziegelroter Ton; dg = 14 cm; dc = 4,7 cm; h = 4,6 cm; profilierter Knopf; Inv.-Nr. G 2185.

4. Hohe Schale mit flachem Boden; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand; feiner sandiger, hell-ziegelroter Ton; dg = 18 cm; seitlich profilierter Rand; Inv.-Nr. G 1986.

5. Hohe Schale mit Ringboden; Fragment, erhalten ist ungefähr die Hälfte des Gefäßes; feiner sandiger, ziegelroter Ton; dunkel-ziegelrote Angobe; dg = 18 cm; df = 9 cm; h = 9 cm; seitlich profilierter Rand; Inv.-Nr. G 1981.

6. Hohe Schale (vom Schüssel-Typ) mit Ringboden; Fragment, erhalten ist ein Teil vom Rand und Körper; feiner sandiger, ziegelroter Ton; ziegelrote

Angobe; der Körper durch eine horizontale Ader in zwei Felder geteilt; dg = 27 cm; Inv.-Nr. G 1827.

Taf. LXVI – Krüge

1. Einhenkeliger Krug mit Ringboden (Maßstab 1 : 2); Fragment, erhalten ist der obere Gefäßteil; rauher hell-ziegelroter Ton; h = 29,2 cm, dg = 11,4 cm; Inv.-Nr. G 1905.

2. Einhenkeliger Krug mit Ringboden (Maßstab 2 : 3); Fragment, erhalten ist der Gefäßrand; feiner ziegelroter Ton; rötliche Angobe; oben profilierter Rand; zwischen Hals und Körper eine feine Ader; h = 28,9 cm, dg = 5,7 cm; Inv.-Nr. G 1820.

Taf. LXVII – Krug und Kanne (Maßstab 1 : 6)

1. Einhenkeliger Krug mit Ringboden; vollständig; h = 39,6 cm, dg = 6,6 cm; ohne Inv.-Nr.

2. Zweihenkelige Kanne mit Ringboden; Fragment, erhalten ist der obere Gefäßteil, der Hals und ein Teil des Körpers; halbfeiner ziegelroter Ton mit grauem Kern; h = 36 cm, dg = 22 cm; Inv.-Nr. G 1644.

Taf. LXVIII – Krüge (Maßstab 1 : 2)

1. Einhenkeliger Krug, gemalter Körper; vollständig; h = 12,6 cm, dg = 5,5 cm; Inv.-Nr. V 52896.

2. Einhenkeliger Krug mit kannelierter Verzierung auf der Schulter; vollständig; h = 12,5 cm, dg = 4 cm; Inv.-Nr. V 51138.

Taf. LXIX – Vorratsgefäße (Maßstab 1 : 7,5)

1. Vorratsgefäß; Fragment, erhalten ist ein Teil des Gefäßrandes; rauher ziegelroter Ton; rötliche Malfarbe; h = 40,8 cm; dg = 24 cm; Ohne Inv.-Nr.

2. Vorratsgefäß; Fragment, erhalten ist ein Teil des Gefäßrandes; feiner ziegelroter Ton; außen roter Firnis; h = 62,4 cm, dg = 36 cm; Inv.-Nr. G 4500.

Taf. LXX – Kleine Gefäße und Deckel

1. Kleines Gefäß; beschädigt; ziegelroter Ton; gewölbter Körper, ausladender Rand; h = 5,3 cm, dg = 4 cm; Inv.-Nr. V 31125.

2. Kleine Kanne mit gestreifter Körper und zylindrischem Boden; vollständig, der Henkel fehlt; h = 7 cm, h des Bodens = 1,2 cm, dg = 3,8 cm; Inv.-Nr. V 31241.

3. Deckel; rötlicher rauher Ton; zwei konzentrische Kanneluren auf dem oberen Rand; h = 4,2 cm, d = 16,6 cm; Inv.-Nr. G 5080.

Taf. LXXI

Tonrohr von einer Wasserleitung; vollständig; hell-ziegelroter Ton, außen gelbliche Angobe; hat die Form von zwei übereinander stehenden Zylindern, mit

wenig profilierten Kanneluren; h = 21,4 cm, h des Körpers = 12,5 cm, h des Halses = 8,9 cm, d des Körpers 10,5 × 9,5 cm, d des Halses = 6,2 cm; Inv.-Nr. V 31135.

Taf. LXXII – Gefäße aus dem Museum von Gherla (Foto)

1. Kleine Haushaltsgefäße; vom Kastell.

2. Mortarium; vollständig; rauher ziegelroter Ton; Maße: h = 13 cm, d max = 43 cm, df = 16 cm.

Tonstatuetten

Taf. LXXIII

Venus; Fragment, der untere Teil der Beine fehlt; feiner ziegelroter Ton; Maße: h = 14 cm, l = 5,9 cm. Die nackte Göttin stehend, die Arme entlang des Körpers gestreckt, die Hände halten Kränze; langes Haar mit hohem Diadem auf dem Kopf; summarisch bearbeitet; abgenutzt.

Miles 1997, S. 40 und 81, Nr. 244.

1982, S4, m. 24-25, – 1,00, bei 0,10 m vom Westprofil.

MNIT, Inv.-Nr. V 31075.

Taf. LXXIV

1. Männliche groteske Figur; Fragment, nur der Kopf ist erhalten; sehr feiner ziegelroter Ton; Maße: h = 6 cm, l = 5,1 cm, g = 3,8 cm, g der Wand = 0,3 cm.

Miles 1997, S. 42 und 84, Nr. 257.

1982, S2, ohne Fundstelle.

MNIT, Inv.-Nr. V 40978.

2. Venus; Fragment, der untere Teil abgebrochen; feiner ziegelroter Ton; Maße: h = 10,3 cm, l = 5,6 cm. Die nackte Göttin stehend, mit Mantel auf den Schultern und hohem Diadem auf dem Kopf, langes Haar; summarisch bearbeitet, abgenutzt.

1983, Nordostecke des Brachegeländes, westlich von der gepflasterten Straße vom C.P.L. Gherla.

MNIT, Inv.-Nr. V 31067.

– Venus (?); Fragment, nur der Kopf erhalten; feiner ziegelroter Ton; Maße: h = 2,2 cm.

MNIT, Inv.-Nr. V 31071.

– Frauenkopf; Fragment; feiner ziegelroter Ton; Maße: L = 4,2 cm, l = 2,7 cm, g = 2,8 cm.

1982, S4, m. 3 – 9, – 1,20 – 1,35 m.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31023.

– Anthropomorphes Gefäß; Fragment, erhalten ist ein Teil der Wand mit einem durch eine horizontale Einritzung dargestelltem Auge und eine

Augenbraue (eine halbkreisförmige Leiste mit schrägen Einritzungen); feiner ziegelroter Ton; außen rote Angobe; der Rand nach außen umgeschlagen; Maße: L = 5,5 cm, l = 5,00 cm, g der Wand 0,5 cm, h des Randes = 0,5 cm.

1982, S4, m. 15-16, – 0,60 m.

MNIT, Inv.-Nr. V 31242.

– Anthropomorphes Gefäß; Fragment von der Wand mit Rand; sandiger ziegelroter Ton, außen rote Angobe; Maße: L = 4,2 cm, l = 3,2 cm, g der Wand = 0,4 cm, L der Nase = 3,00 cm, h der Nase = 3,00 cm. Die Wand weist eine Wölbung in Form einer geraden Nase auf, unter deren eine horizontale Einritzung den Mund darstellt.

1982, S3, m 75,50, – 1,70, im Nordprofil.

MNIT, Inv.-Nr. V 31011.

Taf. LXXV – Funde mit altchristlichen Symbolen

1. Topf; Fragment, erhalten ist der untere Teil; feiner grauer Ton; Maße: df = 8 cm, h = 7 cm. Außen auf dem Boden wurde den schematischen Umriss eines Fisches eingeritzt.

Ende des 2. Jh.

1982, S4, m. 21-29, – 1,10 m.

Gudea, Ghiurco 1988, S. 191, Nr. 2; *Ardevan 1998*, S. 29-31.

MNIT, Inv.-Nr. V 31136.

2. Große flache Tonscheibe; Fragment, erhalten ist ca. ein Viertel des Gegenstandes, mit der Spur eines zentralen Keils; feiner ziegelroter Ton; Maße: wahrscheinlicher d = 30 cm, g des Randes = 2 cm; auf den oberen Teil wurde sorgfältig die Darstellung eines Fisches eingeritzt.

Anfang des 3. Jh.

1982, S2, m. 15-20, – 0,60 m.

Gudea, Ghiurco 1988, S. 191, Nr. 1; *Ardevan 1998*, S. 31-34.

MNIT, Inv.-Nr. V 31246.

Taf. LXXVI – Spielmarken von alten Entdeckungen

1. Jeton aus Ton; ausgeschnitten aus einer Gefäßwand; d = 5,3 cm (*Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 10).

2. Jeton aus Ton; ausgeschnitten aus dem Boden eines kleinen Gefäßes; d = 6,9 cm (*Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 9).

3. Jeton aus Ton; durchbohrt, aus einer Gefäßwand ausgeschnitten; d = 4 cm, d des Loches = 0,8 cm (*Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 12).

4. Jeton aus Ton; durchbohrt, aus einer Gefäßwand ausgeschnitten; d = 4,5 cm, d des Loches = 0,2 cm (*Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 11).

Die Tafeln LXII – LXXI stellen je eine Gefäßkategorie vor: Topf, Schale (niedrige, mittelhohe, hohe), Schüssel, Teller, Deckel, Krug, Kanne,

Vorratsgefäß. Da der Zweck dieser Abhandlung nicht die Aufstellung einer kompletten Monographie des Objektes ist, haben wir jeden Gefäßtyp durch eins bis drei Beispiele illustriert, so dass der Leser die Mannigfaltigkeit der gewöhnlichen Keramik von dieser römischen Siedlung bemerkt. Man muss jedoch sagen, dass es von jedem Typ und jeder Form dutzende (wenn nicht hunderte) von Funden gibt. Davon sind wenige vollständig, die meisten sind Fragmente. Sie werden entweder im Gherlaer oder im Klausenburger Museum aufbewahrt; im letzten Museum wurde ein Teil der Funde endgültig inventariert (mit dem Sigel V); viele Funde haben eine provisorische, auf der Grabungsstelle vergebene Inventarnummer (mit dem Sigel G), während es auch noch nicht inventarierte Funde gibt. Alle diese könnten den Gegenstand einer umfangreicheren Abhandlung über die Keramikgefäße vom Kastell bilden.

Es ist zu bemerken, dass die gewöhnliche Keramik aus einem gutem Ton besteht; die ziegelrote Farbe herrscht vor. Man kann sagen, dass – im Vergleich zu anderen erforschten und publizierten Kastellen (wie z. B. Buciumi oder Bologna) – in Gherla alle Gefäßformen des Alltags eines römischen Soldaten gab: Vorratsgefäße, Gefäße zum Vorbereiten des Essens, Kochgeschirr, Serviergefäße, Gefäße zur Aufbewahrung und zum Trinken von Flüssigkeiten. Überraschenderweise sind die Amphoren- und *mortaria*-Fragmente wenig zahlreich, was jedoch einfach ein Zufall sein könnte.

Man muss hingegen die große Anzahl von Luxusgefäßen hervorheben. So tauchen zahlreiche importierte Sigillatengefäße auf, die von der Zeit Trajans bis zum Anfang des 3. Jh. hinreichen. Ihnen fügen sich die gestempelten Gefäße hin, die quantitativ vorherrschen. Die gestempelte Gefäße von Gherla weisen – neben den allgemeinen Charakteristiken der gestempelten Keramik – gewisse spezifische Merkmale, die hier eine lokale Töpferwerkstätte belegen (*Rusu-Bolindeț* 1999, S. 779). Die Existenz einer lokalen Produktion von gestempelten Gefäßen in Gherla wäre nicht außerordentlich, wenn wir an die gesamte hiesige materielle Kultur denken. Man bemerkt, dass auf diesen Gefäßen die stilisierten Pflanzenmotive vorherrschen (Taf. LVIII – LX); sie sind horizontal in ein-, zwei- oder sogar dreifachen Reihen verteilt. Die Kombinationen von mehreren Zierelementen sind auch vorhanden. In dieser Hinsicht sind wir mit der oben zitierten Publikation einverstanden.

In Gherla wurden auch glasierte Gefäße gefunden (ein Beispiel: MNIT, Inv.-Nr. V 31153). Ihr Vorhandensein bestätigt die Hypothese, dass diese Keramik in Dacia Porolissensis breit benutzt war und wahrscheinlich hier hergestellt wurde.

Einige Gefäße mit sehr genauer Bestimmung sind weniger vertreten, wenn auch doch vorhanden. So ist die Situation einiger Gefäße für die Vorbereitung der Lebensmittel (*mortaria*) oder der Vorratsgefäße, der Gefäße für das Transportieren der Lebensmittel (Amphoren für Wein und Öl), des unentbehrlichen Küchengeschirr (Siebe) oder der Räuchergefäße – *turibula*.

Innerhalb des Kochgeschirrs verdienen besondere Aufmerksamkeit die nach dakischer Art handgedrehten Töpfe. Ihr Vorhandensein im Kastell ist auch von Fragmenten von dakischen Tassen – von denen eine fast vollständig (MNIT, Inv.-Nr. V 31445, s. Taf. XCII) – bestätigt. Sie dienten wahrscheinlich als Beleuchtungsgegenstände. Ihre Anzahl ist gering, aber sie belegen eine gewisse Präsenz der dakischen Einheimischen in der Umgebung oder unter den Siedlungsbewohnern, eventuell sogar unter den Soldaten.

Man stellte sogar das Vorhandensein einiger keramischen Fragmenten vom Typ Sântana de Mureș – Tschernjachow (*Protase, Ardevan 1983*, S. 303). Sie tauchten im Kastell in einem von Störungen betroffenen Kontext auf. Sie sind mit der dako-römischen Bevölkerung des 4. Jh. zeitgenössisch, die um das aufgegebene Kastell weiter wohnte; diese Bevölkerung wird auch von den spätrömischen Münzen belegt (s. Kap. VII). Ihre Verwendung auch durch die dako-römischen Einheimischen ist zulässig.

Andere Keramikgegenstände wie die Statuetten (s. Taf. LXXIII – LXXIV), die Spindelgewichte, die Elemente von Fußbodenmosaiken, die Fragmente von Wasserrohren und von Hypokausteinrichtungen oder der in der Metallbearbeitung verwendete Schmelztiegel (*Ardevan 2007a*), weisen auf die Komplexität des Lebens in der Siedlung und auf die mannigfaltige Benutzung des Tons in einem breiten Spektrum von Produkten hin – ein typisches Merkmal der großen antiken Zivilisationen.

III.3.m. Glasgefäße

Taf. LXXVII

1. Schüssel mit facettierter Verzierung; Fragment, der obere Teil fehlt; h = 5 cm, d = 8,5 cm, d des Bodens = 1 cm, Dicke der Wand = 0,1 cm.

Auf der Oberfläche zwei eingeritzten horizontalen Linien; zwischen ihnen senkrechte (im oberen Feld) bzw. waagerechte eingeritzte facettierte Alveolen (in den restlichen zwei Feldern). Wahrscheinlich in einer Stadt vom Norden des Schwarzen Meeres hergestellt.

MNIT, Inv.-Nr. V. 32745.

2. Prismatische Kanne; Fragment, erhalten ist der Rand, der Hals und etwas von der Schulter mit dem Henkel; h = 6 cm, d des Randes = 6,2 cm.

Der trichterförmige Rand ist mit einem horizontalen aufgetragenen Gürtel verziert; der Bandhenkel ist am zylindrischen Hals und an der Schulter gelötet.

Typ: *Isings 1957*, 126; *Goethart-Polaschek 1977*, 125; *Rütti 1991*, 171. Ende des 2. Jh.–Anfang des 3. Jh.

Museum Gherla.

Taf. LXXVIII – Ältere Funde, irisierte Stücke (*Orosz 1907*, S. 24, Taf. XV, 1-5)

1. Pokalboden; d = 4,6 cm.

2. Becherboden; d = 4 cm.
3. Becherboden; d = 4,5 cm.
4. Becherboden; d = 4,2 cm.
5. Hals eines Unguentariums; h = 2,1 cm, dg = 2,5 cm.

Taf. LXXIX

1. Becher; Fragment, erhalten ist ein Teil des Randes; h = 2,9 cm, d = 8 cm, Dicke der Wand = 0,2 cm.

Unter dem Rand eine schmale Kannelur; eine weitere Kannelur auf dem Körper. Farbloses Glas.

Typ: *Isings 1957*, 34; *Rütti 1991*, 37.2.2. Jh.

Entdeckt 1982, S3, m. 77, – 1,10 m.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31055.

2. Trinkglas; Fragment, erhalten ist ein Teil der Gefäßbasis; h = 2,1 cm, d = 4,2 cm, Dicke der Wand = 0,1 cm.

Röhrenförmige Basis, gegen die Mitte leicht konkav, mit der Spur des Glasfusses. Grünliche Farbe.

Entdeckt 1983, F1.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31265.

3. Schüssel; fragmentarisch, z. T. der obere Teil erhalten; h = 2,7 cm, d = 9 cm, Dicke der Wand = 0,2 cm.

Der Rand fast vertikal, leicht ausladend; unter dem Rand eingeritzte Dekoration in Zweigform.

Typ: *Isings 1957*, 96 a/b1; *Goethart-Polaschek 1977*, 41/49a; *Rütti 1991*, 60.1.

Mitte des 2. – Mitte des 3. Jh.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31701.

4. Unguentarium; Fragment vom Hals mit Rand; h = 2,5 cm, d = 2 cm, Dicke der Wand = 0,1 cm.

Der Rand leicht ausladend, nach innen gerollt; der Gegenstand ist leicht uneinheitlich mit einer Zangenspur unter dem Rand. Irisiertes Glas.

Typ: *Isings 1957*, 27; möglich *Rütti 1991*, 138.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31705.

5. Unguentarium; Fragment – erhalten sind die Basis, der Körper und der Hals; der Rand fehlt; h = 7,1 cm, d = 1,7 cm, Dicke der Wand = 0,1 cm.

Leicht verformter Gegenstand, die Oberfläche wurde durch Aussetzung an Hitze beschädigt. Grünliche Farbe.

Typ: *Isings 1957*, 28 a; *Goethart-Polaschek 1977*, 69 a; *Rütti 1991*, 129. Anfang des 2. Jh.

Entdeckt 1982, S2, m. 52, – 1,20 m.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31653.

6. Flasche; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Gefäßrand; h = 1,9 cm, d = 5 cm, Dicke der Wand = 0,5 cm.

Der Rand ist horizontal abgeplattet, der Rand zurückgezogen. Bläuliche Farbe.

Typ: wahrscheinlich *Isings 1957, 50; Goethart-Polaschek 1977, 114; Rütli 1991, 156.*

MNIT, Inv.-Nr. V. 31700.

7. – 8. Schüssel; zwei Wandfragmente mit eingeritzten Verzierung und facettierten Alveolen; passen nicht zueinander aber stammen offensichtlich vom selben Gefäß; 1) h = 2,6 cm, L = 3 cm; 2) h = 2,9 cm, L = 3,6 cm; Dicke der Wand = 0,15 cm. Farbloses Glas.

Entdeckt 1982, S2, m. 75,50, – 0,70 m.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31334.

9. Flasche; Fragment, erhalten ist nur ein Teil vom Gefäßhenkel; L = 5,6 cm, l = 4,5 cm, Dicke = 0,5 cm.

Bandhenkel mit kannelierter Verzierung. Grünliche Farbe.

Typ: wahrscheinlich *Isings 1957, 50; Goethart-Polaschek 1977, 114; Rütli 1991, 156.*

MNIT, Inv.-Nr. V. 31703.

10. Flasche; Fragment vom Gefäßboden; L = 6,9 cm, l = 7 cm, Dicke = 0,3 – 0,4 cm.

Relief-Dekorationsmotiv: Kreis und vier Blätter in Herform (vierfaches Kleeblatt?). Farbloses Glas.

Typ: *Isings 1957, 50; Goethart-Polaschek 1977, 114/119; Rütli 1991, 156.*

Entdeckt 1982, S4, m. 24, – 0,95 m (0,90 m vom Ostprofil).

MNIT, Inv.-Nr. V. 32744.

11. Flasche; Fragment, erhalten ist ein Teil des Gefäßbodens; L = 4,6 cm, l = 4,9 cm, Dicke = 0,4 cm.

Dekoration aus drei konzentrischen Kreisen. Grünliche Farbe.

Typ: wahrscheinlich *Isings 1957, 50; Goethart-Polaschek 1977, 114; Rütli 1991, 156.*

Entdeckt 1982, S3, m. 77, – 1,50 m.

MNIT, Inv.-Nr. V. 31308.

Zahlreiche weitere Fragmente, die weniger bedeutend sind, befinden sich in den Depots der Museen von Klausenburg/Cluj-Napoca und Gherla.

III.3.n. Schmuck

Taf. LXXX

1. Gemme aus rotem Jaspis; oval; beschädigt, mit Rissen, ein Fragment fehlt; d = 1,13 × 0,94 cm, Dicke = 0,31 cm.

Satyr mit menschlichem Körper und Ziegenbockbeinen, stehend nach rechts mit einem Beutel in der linken Hand und *nebris* auf dem rechten Arm. Geringe Qualität, nachlässige Ausführung. Mitte des 3. Jh.

Ardevan 1986 (siehe hier den Mercurius). Für den korrekten Typ s. *Krug 1978*, S. 494, 498-499 (Nr. 20, 33); *Zwierlein-Diehl 1979*, S. 187, 189 (Nr. 1392-1394, 1406); *Krug 1980*, S. 186, 195, 201, 203-04, 230 (Nr. 69, 112, 142, 155, 157, 317-322).

Entdeckt 1982, S4, m. 26, – 0,40 m.

MNIT, Inv.-Nr. V 31036.

2. Gemme aus rotem Glas; oval; gut erhalten, vollständig; $d = 1,40 \times 1,25$ cm, Dicke = 0,5 cm.

Bukolische Szene, jedoch als Karikatur dargestellt (*gryllos*): ein Hirt mit Eselkopf, sitzend nach links, melkt eine nach rechts stehende Ziege mit Frauenkopf, die nach rechts schaut. Mittelmäßige Qualität. 3. Jh.

Țeposu-David 1960, S. 531, Nr. 50; *Ardevan 2007*.

MNIT, Inv.-Nr. V 4658.

Taf. LXXXI

1. Gemme aus rotem Jaspis; oval; gut erhalten; $d = 1 \times 0,85$ cm, Dicke = 0,4 cm.

Satyr mit menschlichem Körper und Ziegenbockbeinen, nach rechts gehend, mit einem Beutel (?) in der linken Hand, auf dem rechten Arm ein gebogener Stock (*pedum*) und eine Ziegenhaut (*nebris*); äußerer Linienkreis. Korrekte Ausführung, gewöhnliches Niveau.

Signaliert bei: *Pascu 1960*, S. 42; *Protase 1963*, S. 178. Für den Typ s. *Zwierlein-Diehl 1979*, S. 187 (Nr. 1392-1394).

Entdeckt 1960, auf dem Kastellgelände.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3354.

2. Gemme aus rotem Jaspis; oval; mittelmäßig erhalten, kleine Beschädigungen der Oberfläche; $d = 1,2 \times 0,9$ cm, Dicke = 0,35 cm.

Gryllos: groteske Figur in militärischem Anzug, stehend nach links; menschlicher Kopf aber den Körper und die Beine eines Vogels mit langem Schwanz; trägt Helm, runden Schild und Lanze auf der Schulter. Nachlässige Ausführung, schlechte Qualität. 3. Jh.

Signaliert bei: *Pascu 1960*, S. 42, Abb. 3; *Protase 1963*, S. 178. Für den Typ nur gewisse relative Analogien: *Furtwängler 1900*, III, Taf. XLVI, Nr. 29-31; *Țeposu-David 1960*, S. 530 (Nr. 47-48); *Gramatopol 1974*, S. 84 (Nr. 591); *Gramatopol 1982*, S. 211-213.

Entdeckt 1960, auf dem Kastellgelände.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3355.

Taf. LXXXII

1. Goldring; vollständig, gut erhalten; $d = 1,8 \times 1,5$ cm, d max. des flachen Teils = 0,9 cm, Dicke = 0,4 cm, $g = 8,92$ g.

Ovale Form mit den Schultern schwach profiliert und die untere Kurve eckförmig; aus einer Stange mit konkavem Schnitt hergestellt, die durch Hämmerung gebreitet wurde; der Stein fehlt.

Analogien: *Gramatopol 1991*, S. 196-198; *Isac 2003a*, S. 41-43, 47-50.

Entdeckt 1960, auf dem Kastellgelände.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3308.

2. Goldohrering; gut erhalten, fast vollständig; d der Cabochon-Stelle = 0,5 cm, h = 1,9 cm, l = 1 cm, g = 2,0 g.

Halbkugelige Cabochon-Stelle, der Stein fehlt; herum ein goldener schlangenartiger Faden; C-förmiger Anhäng-Vorrichtung aus zwei Goldfäden – einer als Ring gelötet, der andere bildet den Haken.

Signalierung bei *Pascu 1960*, S. 42, Abb. 4. Singulärer Typ, diskutable

Analogien: vgl. *Gramatopol, Crăciunescu 1967*, S. 143 (Nr. 63-64); *Bălăceanu 2006*, S. 164.

Entdeckt 1960, auf dem Kastellgelände.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 3307.

– Silberner Armring mit losen Enden, mittelmäßig erhalten, fast vollständig; d = 5,7 cm, g = 4,13 g.

Isac 2003a, S. 125, Nr. 122.

Entdeckt 1980, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31634.

– Silberring; vollständig; d = 2,2 cm, g = 1,06 g. Öse mit rundem Schnitt, sich in Spirale überlappende Enden.

Isac 2003a, S. 117, Nr. 66.

MNIT, Inv.-Nr. V 31203.

– Bronzering; vollständig; d = 1,9 cm. Öse mit viereckigem Schnitt.

Isac 2003a, S. 121, Nr. 98.

MNIT, ohne Inv.-Nr.

– Bronzering; vollständig; d = 2,2 cm. Öse mit viereckigem Schnitt.

Isac 2003a, S. 121, Nr. 100.

MNIT, Inv.-Nr. 31204.

III.3.o. Lampen

Taf. LXXXIII – Lampen aus Metall

1. Offene Lampe aus Schmiedeeisen, gut erhalten; Maße: L = 11,6 cm, l = 8,7 cm, h = 2,5 cm, h des Griffes = 9 cm.

Runder Behälter, der Schnabel in Form einer runden Protome; ohne Deckel; breiter, nach oben gebogener Henkel, mit dem Ende in eine Scheibe abgeplattet und mit Anbringungsloch; im Loch ein Nagel.

Entdeckt im Kastell; verschollen.

Orosz 1909, S. 261, Abb. 2. Für Analogien s. *Lychnus* 2006, S. 74, Nr. 209-211.

2. Bronzelampe mit Voluten und dreieckigem Schnabel; gegossen; vollständig; sehr gut erhalten; Maße: L = 18 cm, h des Behälter = 5 cm, h des Fußes = 4 cm.

Runder Behälter, mit länglichem eckigem Schnabel; die Scheibe konkav; die Einfüllöffnung liegt in der konkaven Vertiefung; hoher Rand; kalottenförmiger Fuß mit breitem Rand; breiter ringförmiger Griff; oberhalb des Griffes ein Weinblatt.

Typ *Loeschke* 1919, XIX.

Entdeckt im Kastell; verschollen.

Orosz 1909, S. 261, Abb. 3.

3. Anthropomorphe Bronzelampe; gegossen, Spuren von grüner Patina; fast vollständig, gut erhalten; Maße: L = 10,2 cm, d = 3 cm, h = 5,2 cm.

Runde, erhobene Basis; der Körper in Phallus-Form mit abgeschnittenem Kopf und breitem Brennloch; hohe und breite Einfüllöffnung mit Deckel (der Letztere fehlt); breiter ringförmiger Griff; vor der Einfüllöffnung befindet sich ein nach vorne ragender menschlicher Kopf mit negroiden Zügen.

Entdeckt im Kastell; MNIT, Inv.-Nr. V 803.

Vlassa 1979, S. 185-186, Nr. 3; *Gudea, Ghiurco* 1988, S. 144, Nr. 2; *Bronzes* 2003, S. 160, Nr. 274; *Lychnus* 2006, S. 86, Nr. 288 (immer ins 4.-5. Jh. datiert). Für die richtige Datierung s. *Diaconescu* 1995, S. 286, Anm. 32.

- Bronzelampe mit Voluten und eckigem Schnabel; gegossen, grünliche Patina; gut erhalten, der obere Teil des Griffes fehlt; Maße: L = 18,2 cm, L des Körpers = 16,3 cm, d = 8 cm, h = 5 cm.

Birnenförmiger Körper vom attischen Typ; die Scheibe konkav; schmaler, hoher Rand; die Einfüllöffnung liegt in der konkaven Vertiefung; breite, 0,5 cm hohe Basis.

Typ *Loeschke* 1919, XX.

MNIT, Inv.-Nr. V 802.

Bronzes 2003, S. 156, Nr. 258; *Lychnus* 2006, S. 90, Nr. 313 (mit der früheren Literatur).

Tonlampen vom Typ *monolychnis*

Taf. LXXXIV

1. Lampe mit offenem Kanal; beschädigt, die Scheibe zerstört; ziegelroter, abgenutzter Ton; Maße: L = 6,8 cm, d = 4,9 cm, h = 2,4 cm, df = 2,7 cm, h Buchstaben = 0,4 cm.

Auf dem Boden, innerhalb von drei konzentrischen Kreisen, die Stempelmarke FORTIS.

Typ *Loeschke* 1919, X; *Iványi* 1935, XVII.

Museum Gherla.

2. Lampe mit offenem Kanal; beschädigt, der Schnabel zerstört, restauriert; hell-ziegelroter Ton, schlecht erhaltene ockerfarbige Angobe; Maße: L = 7,5 cm, d = 5,2 cm, h = 2,2 cm, df = 3,3 cm, h Buchstaben = 0,5 cm.

Konkave Scheibe mit strahlenförmigen Falten; die Einfüllöffnung (d = 0,8 cm) in deren Mitte; am Scheibenrand zwei vage skizzierte Palmetten; auf dem Boden, innerhalb von zwei konzentrischen Kreisen, die Stempelmarke FORTIS.

Typ *Loeschke 1919*, IX; *Iványi 1935*, XV-XVI.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 40951.

3. Lampe mit geschlossenem Kanal; gut erhalten, der Schnabel ein wenig beschädigt, restauriert; ziegelroter Ton; Maße: L = 7,3 cm, d = 4,9 cm, h = 2,7 cm, df = 3 cm, h Buchstaben = 0,5 cm.

Flache Scheibe, große Einfüllöffnung (d = 1,1 cm) in deren Mitte; kleiner herausragender Griff. Auf dem Boden, innerhalb von drei konzentrischen Kreisen, die Stempelmarke FORTIS.

Typ *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31074.

– Lampe mit Kanal; Fragment, der Deckel und die Hälfte des Schnabels fehlen; feiner ziegelroter Ton, mit schwachen Spuren von bräunlicher Angobe; Maße: L = 10 cm, d = 6,6 cm, h = 3,2 cm, L des Schnabels = 3,5 cm, df = 5 cm, h Buchstaben = 0,6 cm; auf dem Boden die Stempelmarke FORTIS.

1982, S5, m. 8 – 9, – 0,40 m.

MNIT, Inv.-Nr. V 31274.

– Lampe mit Kanal; Fragment, die Spitze des Schnabels und der Deckel fehlen; feiner ziegelroter Ton, Spuren von rötlicher Angobe; Maße: L = 7 cm, d = 5,4 cm, h = 2,6 cm, d der Scheibe = 3,7 cm, df = 3,2 cm.

1982, S4a, m. 18, – 0,60 m (bei 0,30 m vom Westprofil).

MNIT, Inv.-Nr. V 31276.

– Lampe ohne Kanal; sehr fragmentarischer Zustand: acht Fragmente, von denen drei aneinander gefügt werden konnten; hell-ziegelroter Ton, Spuren von rötlicher Angobe; Maße: L = 6,2 cm, l = 5,5 cm, df = 4 cm.

Die Scheibe mit strahlenförmigen vegetalen Motiven; kurze Schnabel, Einfüllöffnung neben dem Brennloch, Brandspuren am Schnabel.

Typ *Loeschke 1919*, VIII; *Iványi 1935*, VII.

1982, S3, m. 86,40, – 1,20 m (bei 0,78 m vom Südprofil).

MNIT, Inv.-Nr. V 31248.

Taf. LXXXV

1. Lampe mit offenem Kanal; Fragment, der Behälter und der Schnabel gebrochen; restauriert; halbfeyner ziegelroter Ton, rötliche Angobe; Maße: L = 9 cm, d = 5,8 cm, h = 3,3 cm, df = 4 cm, h Buchstaben = 0,4 cm.

Flache Scheibe, mit zwei Einfüllöffnungen ($d = 0,9$ cm); zwischen ihnen eine beschädigte menschliche Maske; auf dem Boden, innerhalb von drei konzentrischen Kreisen, die beschädigte Stempelmarke OCTAVI.

Typ *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31252.

2. Lampe mit offenem Kanal; gut erhalten, vollständig; kleiner Henkel am Ende; hell-ziegelroter Ton, rote Angobe; erhebliche Mineralablagerungen; Maße: $L = 7$ cm, $d = 4,7$ cm, $h = 2,8$ cm, $df = 3$ cm, h Buchstaben = $0,4$ cm.

Flache Scheibe mit einer Einfüllöffnung in der Mitte ($d = 0,9$ cm); auf dem Boden, innerhalb von zwei konzentrischen Kreisen, die Stempelmarke CO[.....].

Typ *Loeschke 1919*, X; *Iványi 1935*, XVII.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31012.

3. Lampe mit kreisförmigem Behälter und halbkugelförmigem Schnabel; gut erhalten, vollständig; hell-ziegelroter Ton; hoher Griff; Maße: $L = 7,5$ cm, $d = 4,8$ cm, $h = 2,7$ cm, $df = 3$ cm, h des Griffes = 3 cm, d der Scheibe = $2,7$ cm.

Konkave Scheibe, mit strahlenförmigen Falten und zwei konzentrischen Kreisen um sie, in der Mitte die Einfüllöffnung ($d = 0,7$ cm).

Typ *Loeschke 1919*, VIII; *Iványi 1935*, VII.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31065.

4. Lampe mit Voluten und halbkugelförmigem Schnabel; beschädigt, fehlende Fragmente; restauriert; halbfeiner hell-ziegelroter Ton, orangene Angobe; Maße: $L = 6,7$ cm, $d = 4,4$ cm, $h = 2,4$ cm, d der Scheibe = $3,8$ cm, $df = 3,3$ cm.

Leicht gewölbte Scheibe, mit der Einfüllöffnung in der Mitte ($d = 1$ cm); um diese eine reiche vegetale Dekoration (Lorbeerkranz).

Typ *Loeschke 1919*, IV.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31126.

– Lampe mit Kanal; Fragment, die Scheibe und der Schnabel gebrochen; restauriert; feiner ziegelroter Ton, sehr schlecht erhaltene rötliche Angobe; Maße: $L = 7,8$ cm, $d = 6,7$ cm, $h = 3,4$ cm, d der Scheibe = $4,2$ cm, $dg = 0,8$ cm, $df = 4,00$ cm, h Buchstaben = $0,6$ cm; auf dem Boden die Stempelmarke OCTAVI.

1982, S3, m. 71-72, – $1,10$ m (bei $0,85$ m vom Südprofil).

MNIT, Inv.-Nr. V 31289.

– Lampe mit Kanal; Fragment, die zentrale Scheibe und ein Teil der Seiten- und der hinteren Wand fehlen; sehr feiner ziegelroter Ton, dunkelrötliche, schlecht erhaltene Angobe; die Stempelmarke verschwommen; Maße: $L = 5,6$ cm, $h = 7,5$ cm, d der Scheibe = $3,2$ cm, l des Schnabels = $3,2$ cm, $dg = 0,9$ cm, $df = 3,6$ cm; zwischen dem Brennloch und dem Schnabel eine kleine Öffnung.

1982, S4, m. 21, - 0,90 m, Westprofil.

MNIT, Inv.-Nr. V 32249.

- Lampe; Fragment, erhalten ist nur der Boden mit der Stempelmarke; sehr feiner hell-ziegelroter Ton, rötlich-bräunliche Angobe; Maße: L = 3,8 cm, l = 4,3 cm, df = 4,2 cm; auf dem Boden die Stempelmarke [F]ORTIS.

1982, S1, m. 65,10, - 1,50 m.

MNIT, Inv.-Nr. V 31280.

- Lampe mit Kanal; Fragment, der mittlere Teil der Scheibe und der Schnabel fehlen; feiner gelblicher Ton, teilweise erhaltene bräunliche Angobe; Maße: L = 8 cm, d = 5,8 cm, df = 3,9 cm, L des Schnabels = 2,5 cm, h = 2,7 cm, dg = 1,00 cm; auf dem Boden die Stempelmarke FORTIS in einem Rahmen aus zwei Randleisten; auf dem Kanal, zwischen der Scheibe und dem Brennloch befindet sich eine kleine Öffnung.

1982, S4a, m. 15,20, - 0,50-0,80 m (bei 0,50 m vom Ostprofil).

MNIT, Inv.-Nr. V 31250.

Taf. LXXXVI

1. Lampe mit offenem Kanal; Fragment, der Schnabel beschädigt; restauriert; halbfeiner hell-ziegelroter Ton, bräunliche Angobe; Maße: L = 8,5 cm, d = 5,8 cm, h = 2,5 cm, df = 3,8 cm, d der Scheibe = 3,4 cm.

Flache Scheibe, die Einfüllöffnung (d = 1 cm) in der Mitte; auf dem Boden Spuren einer verschwommenen Stempelmarke.

Typ *Loeschke 1919, X; Iványi 1935, XVII.*

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 40953.

2. Lampe mit offenem Kanal; gut erhalten, fast vollständig, der Boden beschädigt; restauriert; halbfeiner hell-ziegelroter Ton, rote Angobe; Maße: L = 7,5 cm, d = 5,2 cm, h = 2,5 cm, df = 3 cm, d der Scheibe = 3,7 cm.

Flache Scheibe mit der Einfüllöffnung (d = 0,8 cm) in der Mitte.

Typ *Loeschke 1919, X; Iványi 1935, XVII.*

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31675.

3. Lampe mit offenem Kanal; gut erhalten, vollständig; halbfeiner ziegelroter Ton; Maße: L = 7,4 cm, d = 4,9 cm, h = 2,5 cm, df = 3,5 cm, d der Scheibe = 3 cm.

Leicht konkave Scheibe, mit der Einfüllöffnung (d = 0,7 cm) in der Mitte.

Typ *Loeschke 1919, X; Iványi 1935, XVII.*

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, ohne Inv.-Nr.

- Lampe mit Kanal; Fragment, der Vorderteil des Körpers mit dem Schnabel und einem Teil der Scheibe fehlen; feiner ziegelroter Ton, teilweise orangene Angobe; Maße: L = 4,4 cm, h = 2,5 cm, df = 3,00 cm.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31286.

– Lampe vom syrisch-palästinensischen Typ; gut erhalten, das Brennloch gebrochen; feiner hellrosa Ton, weiße Angobe; Maße: L = 10 cm, d = 7 cm, h = 3,5 cm.

Birnenförmiger Körper; ringförmige Basis; große, von zwei Adern begrenzte Einfüllöffnung; der Rand mit schrägen Adern verziert; vor dem Brennloch sehen die Adern wie ein Tannenzweig aus.

Ohne Fundstelle (man hat behauptet, dass sie aus Aşchileu stammen würde); 4. Jh.

Diaconescu 1995, S. 278-280, Nr. 11, Taf. VII/1; *Lychnus 2006*, S. 84, Nr. 278.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 117.

Taf. LXXXVII – Verschiedene Tonlampen vom Museum aus Gherla (Foto)

Alle sind römischen Funde vom Kastell oder von seiner Nähe. Im Foto tauchen sechs fast vollständige *monolychnis*-Lampen und in der Mitte ein besonderer Fund auf:

– *Trilychnis*-Lampe; gut erhalten, vollständig; feiner ziegelroter Ton, braune Angobe; Maße: L = 11,6 cm, d = 7 cm, h = 3,2 cm.

Konkave Scheibe mit zwei kreisförmigen, mit Halbperlen verzierten Feldern am Rand; zwischen dem äußeren Feld und den drei Brennlöchern je eine Lüftungsöffnung; blattförmiger Griff.

Typ *Iványi 1935*, V.

Lychnus 2006, S. 75, Nr. 217.

Museum Gherla, Inv.-Nr. 118.

Weitere Fragmente, die in den Museen von Gherla und Klausenburg/Cluj-Napoca oder im Depot des Institutes für Archäologie und Kunstgeschichte von Klausenburg aufbewahrt werden. Hier werden sie nicht mehr beschrieben.

III.3.p. Sonstige Funde

Taf. LXXXVIII

Fragment eines Lüftungshohlziegels von einer Hypokaustanlage; ziegelroter Ton; handgearbeitet; Maße: h = 22 cm, l oben = 10 cm, l unten = 21 cm, Basis-Schräglinie = 30 cm, Schräglinie der Spitze = 12 cm.

Form von einem Pyramidenstumpf; die horizontalen Ränder mit Perlengürtel verziert; die Seitenwände durchlöchert – auf zwei der Seiten in Rosetten- und auf den anderen zwei Seiten in Pilzform.

Museum Gherla.

Pop, Chifor 1975 (als Leuchte gedeutet); *Cociş 1984*, S. 514.

Taf. LXXXIX

Steinprojektile für Ballista; kugelförmig (Museum Gherla)

1. Kugel; d = 25 cm; Inv.-Nr. 379.

2. Kugel; d = 29 cm; Inv.-Nr. 80.

3. Kugel; d = 30 cm; Inv.-Nr. 2349.

Weitere ähnliche Funde von verschiedenen Ausmaßen gibt es in den Depots der Institutionen welche Ausgrabungen in Gherla durchgeführt haben.

Taf. XC – Handmühlen aus Stein (Museum Gherla)

1. Handmühle; der Unterteil (*meta*); kegelstumpfförmig; Maße: h = 18,5 cm, d der Basis = 37 cm, d der Spitze = 23 cm; Inv.-Nr. 56.

2. Handmühle; der Unterteil (*meta*); kegelstumpfförmig; ohne Inv.-Nr.

Weitere fragmentarische derartige Funde gibt es in den Depots der oben genannten Institutionen.

Taf. XCI – Verschiedene Gegenstände (MNIT)

1. – 2. Gefäßfragmente mit eingeritzten Zeichen; MNIT, Inv.-Nr. V 31141, 31143.

3. Unguentarium aus Glas; Fragment, der Rand fehlt; grünliches Glas; leicht asymmetrisch, die äußere Oberfläche durch Aussetzung an Hitze leicht beschädigt; h = 7,1 cm, d max = 1,7 cm (s. *supra*, Taf. LXXIX, 5).

Typ: *Isings 1957, 28 a; Goethart-Polaschek 1977, 69 a; Rütli 1991, 129.*
Anfang des 2. Jh.; MNIT, Inv.-Nr. V 31653.

4. Polyedrische Glasperle mit hexagonalem Schnitt; vollständig; blaues durchsichtiges Glas; L = 1,8 cm, h = 0,9 cm, d des Loches = 0,15 cm; der Körper etwas unregelmäßig; MNIT, Inv.-Nr. 31387.

Taf. XCII

Henkellose dakische Tasse; gebrannter Ton; handgedreht; Maße: h = 7,3 cm, d max = 14 cm, df = 8,4 cm, Dicke der Wände = 1,2 cm, h des Randes = 0,8 cm.

Ziegelroter ton; kegelstumpfförmig; hatte keinen Henkel; guter Zustand, ca. 65 % erhalten, der obere Teil fehlt; dicker, ausgebreiteter Boden; Sekundärbrandspuren im Inneren; außen mit vertikalen Falten verziert.

Entdeckt 1982, im Kastell.

MNIT, Inv.-Nr. V 31445.

Taf. XCIII

Kolossale Bronzestatue; frag., nur ein Teil des Schädeldaches mit reicher Haartracht ist in sieben Fragmenten erhalten.

Entdeckt 1982, S1, m. 90-95, Ostprofil, die Fläche Σ3, -2,60 m (in einer antiken Grube – verschütteter Brunnen ?).

MNIT, Inv.-Nr. V 40962 – 40967.

Taf. XCIV

Fragmente eines Schädeldaches einer kolossalen Bronzestatue (s. *supra*).

Taf. XCV

(Kaiserliche ?) Bronzestatue; Naturgröße; Fragment, erhalten sind nur ein Teil der rechten Hand mit dem ausgestreckten Daumen; Maße: 17,5 × 17 cm.

Entdeckt 1960, im Kastell. Museum Gherla, Inv.-Nr. 1880.

Gramatopol 1982, S. 130; *Pop 1978*, S. 142-143, Nr. 8; *Diaconescu 2003*, II, S. 18, Nr. 11.

Taf. XCVI

Tonlampen aus dem Kastell.

Taf. XCVII

Tonlampen aus dem Kastell.

Taf. XCVIII

Lanzenspitzen.

Taf. XCIX

Tonfigurinen (MNIT): 1 *gryllos*; 2 Venus (MNIT – s. *supra*, Taf. LXXIV).

IV. DATEN BEZÜGLICH DER ZIVILSIEDLUNG DES KASTELLS

IV.1. DIE LAGE DER SIEDLUNG IN BEZUG AUF DAS KASTELL

Die modernen Arbeiten, die die Ost-, Nord- und Südseite des Kastells beschädigt haben, haben auch teilweise die angrenzende Zivilsiedlung zerstört. Leider fehlen die archäologischen Beobachtungen über dieses Objektiv fast völlig. Wir werden einige Daten über die wir verfügen aufzählen:

– 56 m nördlich des Kastells in Verlängerung der römischen Straße hat man ein Gebäude mit Steinmauern, mit vier Räumlichkeiten, deren Maße auf 28 X 29 Schritte festgelegt wurden (*RepCluj*, S. 215) entdeckt;

– südlich des Kastells, wo der heutige Wege über den “Mühlkanal” führt, hat man antike Grabstätten gefunden (siehe Kap. II, Einleitung);

– über den Someş, bei Băile Băița, hat man römische Spuren, einschließlich Tonleitungen für die Wasserzuführung gefunden (*RepCluj*, S. 215);

– westlich des Kastells hat man römische Spuren, bis ans Ufer des Someş bemerkt (*RepCluj*, S. 215);

– die meisten römischen Spuren befinden sich südlich des Kastells, entlang des “Mühlkanals” und in der Someşau, und erstrecken sich bis hin zu Hășdate (zum Beispiel die römischen Münzen, die sich bei den Ställen der I.A.S. oder unter der Brücke befinden – siehe *Chirilă, Chifor 1975*);

– 2 Km nördlich der Stadt, an dem Ort den man “Sub Coastă” nennt, wie auch südlich des Kastells, tauchten neben den römischen Spuren auch Münzen aus der Mitte des 3. Jh. bis Ende des 4. Jh. auf (*Chirilă, Chifor 1980*, S. 245-246);

– auf einer unidentifizierten Stelle wurden die Überreste einer Werkstatt für Bronzeverarbeitung gefunden (*Cociș 1995*, S. 384, Tab. 385): Schmelztiegel aus Ton, halbbearbeitete Bronzestücke, Schlacke aus Bronze u.s.w.;

– nordöstlich des Kastells auf dem “Corobăi-Berg” hat man monumentale Ruinen und Votivinschriften entdeckt. Diese sind wahrscheinlich die Überreste von heiligen Stätten (*Ardevan 1982*).

Infolge der obern erwähnte Tatsachen kann man die Schlußfolgerung ziehen, dass sich die Zivilsiedlung des Kastells sogar westlich über den Fluß weitläufig um die Festung erstreckt hat. Trotzdem kann die Dichte der Siedlungsanlage nicht überall gleich gewesen sein. Westlich des Kastells gab es geringen Wohnplatz, weil seine Mauern sehr nahe am Fluß standen und weil an

der anderen Seite der Băița-Berghang in die Höhe ragte; nur in der Nähe der Thermalbäder und gegen den Gipfel konnte man bedeutsame Häuser anlegen. Desgleichen, nördlich, in dem einstmalig Schwemmgebiet zwischen dem Flußlauf und dem "Mühlkanal" konnte die Bewohnung nur sporadisch sein. Während der archäologischen Forschungsarbeiten aus dem Jahre 1982, als auf diesem Gebiet neue Wohnungen errichtet wurden, hat man versucht in dem Unterbau antike Überreste findig zu machen, jedoch ohne Erfolg. Auch die Lage der modernen Stadt aus dem 18. Jahrhundert, die von Schimmel überfallen war, hat nur geringe römische Spuren aufgewiesen. Eine Anhäufung von antiken Überresten hat man nördlich der Stadt entlang der Straße nach Căşeiu entdeckt und insbesondere südlich und südöstlich des Kastells. In diesem letzteren Gebiet hat man Probegrabungen zwischen den Jahren 2006–2007 unternommen (*Meşter, Pop 2002; Meşter, Zăgreanu 2006; Meşter, Zăgreanu 2007*). Diese haben die Existenz einiger römischen Wohnungen mit Stein- und Ziegelmauern nachgewiesen, aus denen Funde gesammelt wurden.

Man kann annehmen, dass der Kastellvicus seinen Kern insbesondere südlich und südöstlich der Umwehrung der Festung hatte, wo der Boden am höchsten und von Überschwemmungen oder Schimmel abgeschirmt war. Er war also nach C. S. Sommers Behauptungen tangenziell und nicht Straßen- oder Ringförmig.

Eine solche Zivilsiedlung in der Nähe des Kastells wurde auf dem von der Armee genutzten Staatsgelände errichtet. So dass der Boden nicht das Eigentum der Siedlung war, und folglich konnte sie legal keinen urbanen Status haben (wenigstens bis zu Septimius Severus). Diese hatte den Rechtstatus eines vicus, eine Dorfkommune mit eigenem Verwaltungsrecht und eigenem Gebiet (*Ardevan 1998b*, S. 89-95, 104-105). Dieser letztere kann jetzt nur hypothetisch abgegrenzt werden, indem man die Kommunikationswege und das Relief berücksichtigt.

Ein solcher vicus, obwohl er sich in der Nähe des Kastells und auf dem Staatsgelände befand, wurde nicht von der Armee verwaltet. Die Bewohner, größtenteils Veteranen, verwalteten sich selbst; sie hatten einen eigenen Lokalrat (*ordo decurionum*), das aus den reichsten und ehrenwürdigsten Bürgern bestand, und zwei Magister, die jährlich gewählt wurden und die die exekutive Gewalt ausübten (*Sommer 1984*, S. 11-29, 50-51, 289-295). Leider ist bislang keine explizite Inschrift über diese Tatsachen aus Gherla bekannt (vgl. *Ardevan 1998b*, S. 102-105). Wir können über die Siedlung von hier auch nur gleichartige Tatsachen annehmen.

Die Zivilsiedlung tauchte gleich nach der Eroberung auf, und zwar mit der Niederlassung der Militäreinheit als eine dauerhafte Besatzung. Wir haben keinen genauen Hinweis auf ihre Entwicklung. Man muss aber eine Votivinschrift aus Gherla für die *nocturni* aus Napoca erwähnen (*Ardevan 1982*). Dieses weist auf ständige Beziehungen mit dieser Stadt hin.

IV.2. DIE AUSDEHNUNG DER SIEDLUNG UND DIE BEKANNTEN BESTANDTEILE

Die römische Zivilsiedlung aus Gherla war ziemlich ausgebreitet und erstreckte sich größtenteils entlang der Hauptwege, insbesondere nach Norden und Süden, jedoch auch nach Osten, das heißt in die Richtung der Kastelltore *decumana* und *principalis dextra*.

Die Bestandteile der Siedlung kann man schwerer definieren. Aus den zufällig erworbenen archäologischen Daten kann man behaupten, dass es zahlreiche Mauergebäude gibt, die mit Ziegeln bedeckt sind; derartige Ruinen hat man in allen der Siedlung angehörigen Punkten gefunden. Südlich des Kastells entdeckte man ein Gebäude mit Heizsystem; nur durch dieses Element kann man es jedoch nicht den Kastell- oder Zivilthermen zuordnen (siehe weiter unten). Die Überreste der Bronzewerkstatt deutet auf die Funktion der Werkstätten hin. Es gibt jedoch kein bestimmtes Areal für diese. Letztendlich tauchten östlich des Kastells die meisten Grabmäler auf (das am östlichsten gelegene – auf dem Gebiet des heutigen Bahnhofes); es könnte möglich sein, dass sich auf diesem Gebiet der Friedhof erstreckt hat (oder zumindest ein großer Teil davon, wahrscheinlich entlang einer Straße).

In Hinsicht der Struktur der Siedlung – weil wir zurzeit nicht über genügend Elemente verfügen – müssen wir die schon bekannten Analogien aus den römischen Grenzprovinzen in Erwägung ziehen. Hier gab es wahrscheinlich auch bescheidene römische Häuser aus Holz oder Ziegelstein und Straßen die zu einem Marktplatz, der sich in der Nähe eines Tores des Kastells befand, verlaufen. Man muss jedoch den Mangel an einem regelmäßigen Straßennetz bemerken; im Gegensatz dazu war das Gelände, das sich in der Nähe der Kommunikationswege befand, sehr gut eingeteilt, so dass jeder Hauseigentümer über eine Fassade an der Straße verfügte – „das Geschäftsgebiet“, das den Bewohner sehr notwendig war (*Sommer 1988*, S. 500-586). Wir haben keinerlei Angaben über eine mögliche Befestigung dieser Siedlung, wobei die bekannten Analogien und die Lage des Kastells in der unmittelbaren Nähe dies ausschließen können.

Wie auch in anderen zeitgenössischen Siedlungen kann es auch hier (insbesondere gegen den Rand der Siedlung) Grubenwohnungen aus dem römischen Zeitalter gegeben haben, die sogar von der provinzialen Bevölkerung benutzt wurden.

Neben dem Hauptteil der zivilen Agglomeration von der Nähe des Kastells, haben sich die Wohnungen auch entlang der Hauptwege, insbesondere gegen Norden und gegen Süden (wie die archäologischen Funde beweisen) erstreckt. Es konnte kein Gebietsteil fehlen, sei er noch so beschränkt gewesen, auf dem sich die Hauptwerkstätten befanden (Keramik, Metallurgie, Steinverarbeitung u.s.w.). Außerdem musste sich in der Nähe einer derartigen

Siedlung auch ein heiliger Bezirk befinden (dieser scheint auch der Fall der Bauten auf dem „Corobăi-Berg“ gewesen zu sein), wie auch ein Areal für die Grabstätten – außer den abgelegenen Gräbern, die sich entlang der Zugangswege erstreckten. Die topographische Abgrenzung dieser Gebietskomponenten bleibt eine Aufgabe für die Zukunft.

IV.3. ÜBER DAS KASTELLBAD

Das Bad ist eine Anlage die man sich in einem römischen Kastell nicht wegdenken kann. Aus diesem Grunde mussten unbedingt auch in Gherla *thermae* existiert haben.

Südwestlich des Kastells, auf einer alten Karte von Gherla von A. Buday (*Buday 1911*, S. 19), ist der Punkt „Fürdöhelye“ (der Platz des Bades) eingezeichnet. Diese Information wurde von G. Finály (*Finály 1907*, S. 220) übernommen. Dieser könnte der Ort sein, an dem K. Torma (*Torma 1865*; siehe auch *RepCluj*, S. 213) einige archäologische Ausgrabungen unternahm. Dieser behauptet, dass er ein römisches Bad mit Steinmauer und eine Hypocaustanlage entdeckte.

Im neuesten archäologischen Register der Gegend (*RepCluj*, S. 215) steht geschrieben, dass man südwestlich des Kastells ein Gebäude mit Mauer (10 × 6 m) entdeckte, welches von Someș-Überschwemmungen zerstört wurde (*Ornstein 1893*, S. 349). Die Information könnte als Grundlage sowohl die Angabe von K. Torma als auch den Bericht von Al. Nicula haben. Südlich des Kastells, 160 Schritte nordöstlich dieses Punktes, fand man auch die Überreste eines anderen Mauernbaus, mit den Seiten von ca. 13 × 11 Schritte. Wir können ihre Rolle nicht genau bestimmen; aber ein Bad konnte auch zwischen anderen Gebäuden einer Siedlung gut funktionieren.

Zurzeit gibt es keine weiteren Angaben über das Bad des Kastells, jedoch weisen die bekannten Informationen auf eine sehr mögliche Lokalisierung hin.

V. INFORMATIONEN BEZÜGLICH DES FRIEDHOFES DES KASTELLS UND DER ZIVILSIEDLUNG

V.1. DIE LAGE DES FRIEDHOFES IN BEZUG AUF DAS KASTELL UND DIE ZIVILSIEDLUNG

Den Informationen über die Siedlung können wir auch einiges über die Nekropole entnehmen. Zurzeit gibt es keine genauen Angaben über den Friedhof der antiken Siedlung Gherla. Man hat kein Grab archäologisch ausgegraben. Viele Grabmäler sind jedoch bekannt, von denen manche sehr imponierend.

Spuren von Gräbern tauchten neben der Brücke über den "Mühlkanal", als auch entlang des Kanals, d. h. östlich des Kastells, auf (siehe Kap. IV. 2). Eine Urne mit gebrannten Knochen und Asche, die man in dieser Gegend fand, deutet auch auf die Existenz einer Nekropole hin. Die Tatsache, dass neben dem heutigen Bahnhof ein Grabmal entdeckt wurde, deutet auf dasselbe hin (*RepCluj*, S. 215).

Somit liegt der Friedhof östlich des Kastells und wahrscheinlich entlang der Straße, die aus der *porta principalis dextra* ausgeht. Er erstreckt sich auf mehreren hundert Metern nach Osten.

Die Gräber, die man 1809 bei der Einrichtung des Kanals fand, müssen daher in diesem Areal geortet werden und nicht an einem anderen Platz in der Nähe der modernen Stadt.

Es ist zweifellos, dass die römischen Gräber wiederholten Beschädigungen während der Zeit ausgesetzt wurden. Die große Anzahl der Steingräbmäler, die aus Gherla stammen und die für den Bau der Mauern des Kastells und anderer Bauten benutzt wurden beweist dies. Trotzdem fand man in den modernen Gebäudeanlagen, die man in der Nachkriegszeit errichtete, keine Spuren antiken Gräber. Daher kann behauptet werden, dass die Nekropole weniger als die Siedlung betroffen wurde und, dass man sie auch in der Zukunft archäologisch untersuchen kann.

V.2. DER FRIEDHOFSTYP

Da man in Gherla und in der Umgebung bislang keine Sarkophage, weder aus Stein noch aus Ziegelstein, gefunden hat, kann man davon ausgehen, dass die Körperbestattung eine wenig benutzte Praktik im Verhältnis zur Brandbestattung

war. Beim heutigen Kenntnisstand bleibt dies eine einfache Hypothese, die weitere Forschungen entweder bestätigen oder nichtig machen werden.

Die Brandbestattung war ein in der griechisch-römischen Welt üblicher Grabritus, der von Militärs und verschiedenen Kolonisten hier eingeführt wurde. Wahrscheinlich durch den provinziellen Charakter der hiesigen Bewohnung und die geringeren orientalischen Einflüssen, drang die für die 2.-3. Jh. spezifische Körperbestattung, die in den römischen Städten vorherrschte, nur schwer in dieses Umfeld ein. Natürlich fehlte sie nicht völlig; nebelhafte Informationen aus der Zeit der Ausgrabung des "Mühlkanals" lassen auch auf die Existenz einiger Körpergräber schließen (*RepCluj*, S. 215). Andererseits sprechen auch die in Gherla häufigen Grabmäler (Inschriften und Skulpturen) für das Vorhandensein der Körperbestattung, da man sie nur selten bei Brandbestattungen vorfindet. Die Monumentalität der Überreste dieser Grabmäler widerspricht jedoch nicht dem Vorhandensein oder dem Vorherrschen der Brandbestattung in der Siedlung. Man kennt aus der römischen Welt des 2.-3. Jh. genügend Beispiele von Brandgräberfeldern mit bemerkenswerten Stücken und Grabbauten.

V.3. ÜBER DIE GRABMÄLER AUS DEM FRIEDHOF

In Gherla wurden bis heute mehrere Arten von Grabmälern gefunden: Stelen, ein Altar, zwei freistehende Rundmedaillons, *aediculae*, aber auch Teile sehr beeindruckender Grabbauten (siehe Kap. III. 3. f.).

Die bedeutendste Eigenschaft dieser Stücke ist die Monumentalität, bemerkenswerter und stärker ausgeprägt als bei anderen Friedhöfen ähnlicher Siedlungen im Norden Dakiens. Die Tatsache, dass sie aus Stein aus der Umgebung hergestellt wurden (also, wirklich von lokalen Handwerkern) weist auf einen bestimmten Wohlstand und einen römischen Lebensstil in der Siedlung. Ihre Dekoration hat auch was besonderes an sich. Sehr häufig wurden Pferde dargestellt, was mit dem Spezifikum dieser Militäreinheit wie auch mit der *forma mentis* dieser Soldaten und ihrer Angehörigen in Verbindung stand. Viele von ihnen kamen aus keltischem oder thrakischem Umfeld, wo man Pferde auf verehrte; Pferde waren dementsprechend häufig ein künstlerische oder symbolische Motive.

VI. ÜBER DIE MATERIELLE UND GEISTIGE KULTUR IM KASTELL UND IN DER SIEDLUNG

So wie es aus den oben genannten Tatsachen hervorgeht, tauchten die meisten archäologischen Entdeckungen aus Gherla im Bereich des Kastells oder in seiner Nähe auf. Es gibt allerdings zahlreiche Funde, deren genaue Herkunft man nicht mehr feststellen kann. Die Zivilsiedlung aus ihrer Nähe hat in Symbiose mit der Befestigung gelebt und beide haben dieselbe lokale Gesellschaft widerspiegelt. Deshalb haben wir, als wir die römische Zivilisation aus Gherla darstellen wollten, eine einheitliche Auffassung bevorzugt, ohne eine Trennung (eine Illusion in unserem Fall) zwischen zivilem und militärischem Umfeld.

In der Römerzeit führte die langzeitige Stationierung einer militärischen Einheit in einer Randprovinz, die bislang kein städtisches Leben kannte, sehr schnell zu Veränderungen in der Lebensart der betreffenden Region hin. Einerseits hatten die Soldaten des Reiches immer Bargeld (was der Großteil der Zivilbevölkerung nicht immer hatte) und andererseits brauchten sie ein urbanes und zivilisiertes Leben. Die Truppe brauchte Nahrung, Kleidung, Gegenstände und Güter aller Arten, doch konnte nur ein Teil dieser Bedürfnisse von der einheimischen Bevölkerung gedeckt werden. Kleidung und besondere Ausstattung, einige Nahrungsmittel (Öl, Mittelmeerfrüchte, gute Weine u.s.w.), Luxuskeramik, Objekte die einen bestimmten Komfort bedeuteten (wie die Öllampen, die Statuen, die Metallgefäße u.s.w.) – um gar nicht mehr von Wohnungen, Sanitäreanlagen, Elementen der Infrastruktur, Dienstleistungen u.s.w. zu sprechen – konnten anfänglich nur von den Kolonisten beschafft oder erzeugt werden. Neben dem Kastell hat sich eine zahlreiche Bevölkerung von Einwanderern niedergelassen, die in Symbiose mit der Armee lebte (Handwerker, Kaufleute, Dienstleister und auch die Familien der Soldaten); diese hat sehr schnell eine römische Siedlung mit einer bescheidenen Erscheinung errichtet, die aber für eine mittelmeerische Lebensführung gedacht war. Normalerweise drangen die Einheimischen schnell in eine solche Gesellschaft ein, um ihre Güter zu verkaufen und um dort zu arbeiten, so dass sie sich mit den Kolonisten vermischten. Das Vorhandensein eines ansprechenden Marktes versammelte die Gemeinschaften aus der Umgebung, die langsam den römischen Einfluss ausgesetzt wurden und die den römischen Lebensstil nachahmten. Schrittweise traten die Einheimischen sogar in die Armee. Der römische Lebensstil, die lateinische Sprache und Kultur, wie auch das römische Bürgerrecht fanden hier einen geeigneten Rahmen für die Ausbreitung. Praktisch bekam das ganze Gebiet

des Kastells eine Marktwirtschaft, die sich durch die Spezialisierung und die intensive Verwendung der Münzen charakterisierte, als auch einen neuen Lebensstil, der dem städtischen sehr ähnlich war. In einigen glücklichen Fällen entwickelten sich solche Siedlungen auch nachdem die Truppen ihren Standort wechselten. Folglich konnten sie auch den Rang einer Stadt erhalten (*Sommer 1984*, S. 291-292, 309-310).

So haben sich die Sachen auch in Gherla zur Zeit der Provinz Dakien bzw. Dakien Porolissensis abgespielt, obwohl die römische Bewohnung hier – wie auch in anderen Fällen – niemals einen städtischen Rang erreichte (*Ardevan 1982*, p. 289). Die Voraussetzungen einer solchen Entwicklung boten die aufblühende Wirtschaft, die sehr stark von der Anwesenheit der Truppe gefördert und bestimmt wurde. Diese Entwicklung hat materielle Überreste hinter sich gelassen. Diese können, mangels schriftlicher Quellen und wenn man sie genau untersucht, sehr wichtige Informationen über die römische Zivilisation aus dieser Ecke Dakiens bieten.

VI.1. DAS AUSSEHEN DER MATERIELLEN KULTUR

Die wichtigste Eigenschaft der Artefakte aus dem Kastell und der Siedlung ist ihre westlich-römische Erscheinungsform. Die archäologischen Merkmale von Gherla aus der Zeit der Provinz waren denjenigen der Siedlungen aus anderen europäischen – v. a. mitteleuropäischen – Grenzprovinzen des Römerreiches durchaus ähnlich. Sie unterschieden sich deutlich von denjenigen der zeitgenössischen Siedlungen aus dem balkanischen Gebiet, das stark von der griechischen Zivilisation beeinflusst war. In dieser Hinsicht entspricht die hier untersuchte Siedlung dem dominanten Aspekt der römischen Zivilisation in der Provinz. Eine besonderes Merkmal ist, so wie schon gezeigt, das spärliche Vorhandensein der dakischen Keramik. Diese Tatsache kann jedoch auch der unzureichenden archäologischen Forschung zugeschrieben werden.

Wenn man einen Blick auf die archäologischen Entdeckungen wirft, kann man feststellen, dass gewisse Waren aus gut entwickelten römischen Provinzen stammten. Hier können die meisten und die schönsten, in der ersten Hälfte des 2. Jh. in Zentralgallien, bei Lezoux hergestellten Sigillatagefäße (siehe Kap. III. 3. 1.), wie auch einige für diese Zeit spezifische pannonische Fibeln (siehe Kap. III. 3. d., Taf. X, Nr. 6 und Taf. XI, Nr. 7 – 9), die Silberstatuette (III. 3. i, Taf. XLVII – XLVIII) oder die Bronzestatuette des Mars (III. 3. i., Taf. L, Nr. 1), als auch einige Glasfunde (siehe Taf. XCI) eingeschlossen werden. Zusammen mit anderen Funden, die schwerer zu bestimmen und zeitlich einzuordnen sind, verbildlichen sie eine echte „erste Importwelle“ in die Siedlung. Es ist ein sehr bekanntes Phänomen in der römischen Welt: in den neueren Provinzen waren die Importe solcher Produkte anfänglich relativ zahlreich, weil sich die lokale Produktion erst am Anfang war und die Bedürfnisse der Kunden nicht decken konnte.

Es ist vielsagend, dass die Anzahl der importierten Produkte aus der zweiten Hälfte des 2. und dem darauffolgenden Jahrhundert wesentlich geringer ist. Wir können nur ein einziges Fragment eines *terra sigillata*-Gefäßes aus Ostgallien (Rheinzabern) und vielleicht einige bronzene Kunstwerke nachweisen. Es entstand hingegen eine eigene Produktion von Verbrauchsgütern, die von den lokalen Werkstätten hergestellt wurden. Wenigstens was die Keramik betrifft kann man dies an der Tonqualität als auch durch die spezifischen Verzierungen der gestempelten Gefäße oder auch durch ihre große Verbreitung während der angegebenen Zeitspanne beweisen. Dazu kommt noch die Produktion der Werkstätten für Metall- oder Steinverarbeitung (siehe unten). Somit bestätigt der archäologische Aspekt die Entwicklung der Siedlung, die nach einer oder zwei Generationen nach der Gründung sichtbar war, wie auch die Verfestigung der römischen Lebensart. Die Tatsache, dass die Bedürfnisse schrittweise mit eigenen Erzeugnissen gedeckt wurden, weist auf die Reifung der Produktion und der lokalen Gesellschaft hin.

VI.2. DAS WIRTSCHAFTLICHE LEBEN

Aus sozial-ökonomischer Sicht spielte der *vicus* des Kastells von Gherla die Rolle eines lokalen Zentrums, welches das Leben der kleineren Siedlungen aus seiner Nähe beeinflusste (*Ardevan 1993a*, S. 12-113). Diese Tatsache ist unter anderen auch durch die Konzentrierung der römischen Funde in der Ortschaft und durch ihre Verbreitung in der Umgebung auf dem Gebiet zahlreicher Dörfer belegt (*Tudor 1968*, S. 236-239).

Natürlich haben die meisten Beschäftigungen der Bevölkerung des römischen Gherla keine nachweisbaren archäologischen Güter hinterlassen. Über die Landwirtschaft können wir nicht vieles sagen, aber man kann annehmen, dass sie gut entwickelt war. Nur einige Werkzeuge aus Metall (siehe III. 3. g, Taf. XXXVI/9 und XL, und weitere unpublizierte) und zwei im Kastell entdeckten eisernen *signacula* (III. 3. b., Nr. 54-55), d. h. Gegenstände für die Markierung der Rinder, sagen etwas über die Wichtigkeit dieses Wirtschaftszweiges aus. Außerdem weisen einige Haken, die dem römerzeitlichen Milieu angehören, darauf hin, dass man Fischfang betrieb (unpublizierte Funde; siehe z. B. MNIT, Inv.-Nr. V 40971, 51079). Man fischte wahrscheinlich große Fische, die es heute im Someş nicht mehr gibt. Man kann auch noch die Handmühlen aus Stein erwähnen; zum Beispiel bewahrt man im städtischen Museum noch zwei solche fragmentarische Stücke von mittleren Ausmaße auf – nur ihre Unterseite, *meta* (Taf. XC).

Doch nicht die Landwirtschaft hatte die Hauptrolle in der Siedlung, sondern eben die nichtlandwirtschaftlichen Beschäftigungen. Das Gherla aus dem römischen Zeitalter war mit Sicherheit ein wichtiges Handwerkszentrum.

Wenn die vielfältige Verarbeitung von Eisen nur behauptet sein kann (weil sie aus einer militärischen Siedlung nicht fehlen konnte), können wir besser informiert sein, was die Tätigkeit einer Bronzeworkstatt angeht. Im Sommer des Jahres 1982 fand man am westlichen Ende des S2 nicht nur viele kleine Bronzestücke, die hauptsächlich Teile militärischer Ausrüstung waren, sondern auch unförmige Bronze Fragmente und gebrochene Stücke. Diese waren im Inneren des Kastells gesammelt, an einer Stelle der *retentura sinistra*, um sie neu zu gießen und wiederzuverwenden (*Găzdac 1995*). Ihre Lagerung im Kastell müsste sich nach der Hälfte des 3. Jh. ereignet haben, da ein solches Vorgehen sehr üblich in diesem Zeitalter war (*Isac 2003*, S. 106, 145). In der Ablagerung des östlichen Turms der *porta decumana* fand man einen kleinen Schmelztiegel aus Ton, welcher noch Bronzespuren im Inneren auswies (MNIT, Nr. Inv. V 32716; vgl. *Ardevan 2007a*). Es gibt auch sichere Spuren einer Fibelwerkstatt aus dem selben Metall (*Cociș 1995*, S. 384). Man muss dazu noch sagen, dass die vielen in Gherla entdeckten bronzenen Nutzgegenstände die intensive Tätigkeit derartiger Werkstätten während der ganzen römischen Zeit begründen. Eine dieser Werkstätten übte seine Tätigkeit sogar im Kastell aus. Eine Bemerkung setzt sich jedoch durch: in der Siedlung haben mit Sicherheit Bronzehandwerker gearbeitet, jedoch keine Künstler aus diesem Bereich. Die derzeitig bekannten Bronzekunstwerke (Statuetten, Fragmente größerer Statuen, Beschläge, verzierte Nutzgegenstände u.s.w.) sind ziemlich wenig und haben keine besonderen Charakteristiken (siehe III. 3. e. 2-3, Taf. XX – XXIII; III. 3. i – j, Taf. XLIX – LVI; Taf. XCIII – XCV); diese müssen aus anderen Zentren hergebracht worden sein, vielleicht sogar von außerhalb der Provinz (*Ardevan 1983*, S. 403-404).

Im Gegensatz dazu ist das Handwerk der Keramik sehr gut belegt. Man hat bis jetzt keine römischen Töpfer- oder Ziegelöfen gefunden. Die Existenz der Ziegelöfen kann jedoch anhand der großen Anzahl an gestempelten Ziegeln der Einheit nachweisen werden. Diese Ziegel wurden von der Militäreinheit vor Ort hergestellt (*Miles 1997*, S. 9 und 48, Nr. 21). Deren Erscheinung auch außerhalb des Kastells, d. h. in seiner Umgebung und in einigen weiter entfernten Ortschaften (*Tudor 1968*, S. 236-239), veranschaulicht die Bedeutung dieser Produktion und den Verkauf solcher Materialien an andere Benutzer. Wir ergänzen noch, dass der Ton dieser Stücke – der sehr gut gebrannt war – etwas spezifisches für diese Ortschaft zu sein scheint, und zweifellos die Existenz sehr gut entwickelter militärischer Werkstätten beweist. Mit großer Sicherheit hat es auch andere Werkstätten gegeben, jedoch kann man diese, wegen des Fehlens der zivilen Ziegelstempeln (eine sehr verbreitete Lage in vielen Teilen des römischen Dakiens) nicht identifizieren. In derselben Hinsicht kann man ein in der Siedlung gefundenes Messer für das Schneiden des Tons erwähnen (siehe III. 3. g; Taf. XXXVIII, Nr. 4).

Die Keramikgegenstände, die man im Kastell und in seiner Nähe fand, sind sehr zahlreich im Gebiet Gherla. Es wurden wenige Gefäßfragmente mit

reliefierter Dekoration, die man in Mulden als Abdruck herstellte, gefunden. Die meisten von ihnen führte man um die Mitte des 2. Jh. aus Zentralgallien ein (siehe III. 3. I; Taf. LVII). Die gewöhnliche Keramik, die sehr reichhaltig und vielfältig ist, wurde noch nicht eingehend untersucht; nur einige empirische Bemerkungen bestätigen, dass der Ton und der Brand dieser Stücke von denjenigen aus größeren dakisch-römischen Siedlungen (wie Napoca, Gilău, Cășeiu, Porolissum u.s.w.) unterschiedlich ist. So wird eine lokale Produktion durch die Ähnlichkeiten dieser Merkmale mit denjenigen von Ziegelsteinen und Dachziegeln nachgewiesen. Man muss hierbei ein unförmiges Fragment eines großen Krugs erwähnen (der bei MNIT aufbewahrt wird, Inv.-Nr. V 31134), das ein fehlerhaftes Produkt ist, was ein direkter Beweis für die Existenz einer Töpferbrennerei in der Nähe des Kastells ist. Man hat ebenfalls bemerkt, dass dieses alltäglich benutzte Tongeschirr quasi vollständig eine provinzialrömische Machart aufweist und gute Analogien in den keltisch-römischen Gebieten Mitteleuropas hat. Bis zurzeit ist nur ein einziges Exemplar einer dakischen Kanne bekannt, das man im Kastell im Jahre 1982 fand (MNIT, Nr. Inv. V 31445, siehe Taf. XCII). Nur die gestempelte Keramik wurde gut untersucht. Die Stücke, die man in Gherla entdeckte, weisen einige Ähnlichkeiten mit Stücken, die man in anderen Objekten aus Norddakien fand, auf (eine Tatsache, die man durch ihre gemeinsame Herkunft, der Keramik die von den keltisch-römischen Kolonisten aus Noricum und Pannonien hergestellt wurde, erklären kann), aber auch genügend Unterschiede um die Existenz einer lokalen Werkstatt zu begründen. Es scheint, dass diese Erzeugung einen sehr großen Aufschwung in der Siedlung um den Anfang des 3. Jh. kannte (*Rusu-Bolindeț 1999*). Wir machen auch auf einige künstlerisch sehr bescheidenen Tonstatuetten aufmerksam (*Miles 1997*, S. 40 und 81, Nr. 244; noch ein Stück – siehe Taf. LXXIV). Diese wurden wahrscheinlich auch in einer lokalen Werkstatt hergestellt. Die wenigen glasierten Gefäßfragmente wurden allerdings aus größeren Werkstättenzentren hergebracht.

Einige Keramikategorien, obwohl wenig vertreten, müssen Güter gewesen sein, die man damals sehr häufig verwendete. So sieht es mit den Amphoren, *mortaria*, Räuchergefäßen (*turibula*) oder mit den Seihern aus. Wir können an dieser Stelle auch noch die Fragmente von Bodenmosaik aus gebranntem Ton oder ein Element einer Wasserleitung aus demselben Material erwähnen (siehe Taf. IX und LXXI). All diese belegen eine römische Lebensart. In der Siedlung hat es mit Sicherheit auch eine Erzeugung von Tonlampen gegeben: zwei Fragmente von Abdrücken für die Herstellung von Öllampen hat man hier gefunden (Mus. Gherla, unpubliziert).

Die Untersuchung der Denkmäler aus Stein bietet eine leicht veränderte Sicht (*Zăgreanu 2004*, S. 84-160). Aus Gherla sind ziemlich viele Inschriften und Skulpturen, als auch architektonische Fragmente bekannt. Die Stücke wurden zum Großteil aus einer lokalen Kalksteinart (dem sogenannten „Dejer Tuff“) oder

sogar aus lokalem Sandstein hergestellt. Die Denkmäler aus Marmor fehlen hier völlig (Zăgreanu 2004, S. 85). Die spezifischen stilistischen Merkmale belegen die Existenz einiger lokalen Werkstätten für die Steinverarbeitung und sogar die einiger geschickten Handwerker. Die bekannten Funde zeigen, dass die Kunst der Steinmetze aus der römischen Siedlung von Gherla auch von den keltisch-römischen Modellen aus Pannonien ausging, woraus auch die Truppe selbst stammte. Die Kunst entwickelte sich jedoch auf einer spezifischen Art. Es gibt einige Unterschiede was den Stil und das Repertoire angeht, zwischen den Denkmälern von hier und denen aus anderen Zentren aus Dacia Porolissensis. Man kann über eine Eigentümlichkeit der lokalen Kunst sprechen, so dass die Existenz einiger ziemlich geschickten örtlichen Steinmetze bestätigt ist (Zăgreanu 2004, p. 158-160). Es scheint sogar, dass die hiesigen Werkstätten, die anfänglich das Zentrum aus Napoca als Vorbild hatten, die Kunst der Steinmetze aus anderen militärischen Siedlungen aus Norddakien, wie Cășeiu oder Ilișua, beeinflussen konnten (Zăgreanu 2004, S. 158-160). Es ist jedoch auch theoretisch ein gegenseitiger Einfluss anzunehmen, den man nicht genau in den spezifischen Details beschreiben kann. Wir nennen zwei Merkmale die charakteristisch für Gherla sind: die Vorherrschaft der großen Steingräbmäler und ihre Vielfältigkeit. Beide sind Zeichen des Wohlstands der lokalen Elite, die der Hauptauftraggeber war, v. a. der Armee und der Veteranen (Zăgreanu 2004, S. 86, 158-159). Deren Chronologie weist jedoch was anderes als die Entwicklung der gestempelten Keramik auf: es scheint, dass die meisten dieser Denkmäler aus dem 2. Jh. datieren, sogar von vor den Markomannenkriegen (Zăgreanu 2004, S. 158). Vielleicht müssen wir an eine Mode und einen Lebensstil denken, der immer noch von annonischen Vorbildern abhängig war und in Verbindung mit den noch häufigen Importen von Luxusgefäßen, *terra sigillata*, stand. Im 3. Jh., als die gestempelte Keramik in der Siedlung vorherrschte, scheint die Gemeinschaft andere Geschmacksrichtungen und weniger Mittel für große Grabmäler gehabt zu haben. Dieses könnte auch eine bestimmte gesellschaftliche Entwicklung andeuten: die Behauptung einer neuen lokalen Elite, mit bescheideneren Mitteln und einer unterschiedlichen kulturellen Handlungsweise.

Wir können die Existenz von zahlreichen fragmentarischen Grabmälern im Kastell nicht übersehen. Einige solcher Funde hat man auf der Berme des Kastells entdeckt. Dies ist ein Zeichen, dass sie eher für die Isolierung der Berme als in der Umwehrmauer wiederverwendet wurden (Hügel 2003, S. 132); viele tauchten jedoch im Inneren auf, in der *retentura* des Kastells gelagert. Die Letzteren können als Steinmaterial gedeutet werden, das dorthin gebracht wurde um es bei verschiedenen Bauten wiederzuverwenden (Isac 2003, S. 45, 94; Hügel 2003, S. 132-133). Die Entdeckungen belegen die Wichtigkeit dieser wiederverwendbaren Materialien, sogar in der Provinzzeit, als auch die Bautätigkeit der Soldaten selbst. Da man diese Schichten im Kastell auf stratigraphischer Basis gegen das Ende seiner Existenz, nach der Mitte des 3. Jh.

datieren kann, können wir annehmen, dass die meisten Denkmäler die sich in dieser Situation befinden früher – wahrscheinlich schon im 2. Jh. – hergestellt wurden.

Die Bewohner der Siedlung von Gherla haben mit Sicherheit auch andere Handwerke betrieben, jedoch sind die archäologischen Angaben darüber sehr gering. Nur als Beispiel: das Glas war bekannt (III. 3. m; Taf. LXXVII – LXXIX), wie auch die gravierten Halbedelsteine (s. auch III. 3. n; Taf. LXXX – LXXXI), aber wir haben keine Hinweise auf derartige lokale Werkstätten. Die gefundenen Zimmermann-Werkzeuge (siehe III. 3. g; Taf. XXXV, Nr. 1 und XXXVIII, Nr. 1-2) bilden den einzigen direkten Beweis für diese Beschäftigung, obwohl die Holzverarbeitung rege praktiziert wurde.

Auf jeden Fall hatte die Siedlung zahlreiche verschiedene Werkstätten, was einen aktiven Markt und einen gut entwickelten Handel belegt. Obwohl die große Kaiserstraße von Drobeta nach Porolissum nicht hierdurch führte, trafen sich in Gherla wichtige Routen: die römische Straße von Napoca entlang des Kleinen Someș, diejenige nach das „Siebenbürgische Feld“ durch Hășdate („der Salzweg“ aus dem Mittelalter), und diejenige nach Nordwesten nach Bunești (*Fodorean 2005*, S. 175-181). Es gab sicherlich eine Steinbrücke über den Fluss, abwärts vom heutigen Ort „Stăvilă“ (= „Damm“) (empirische Angaben von I. Chifor, die uns im Jahre 1982 anvertraut wurden; siehe auch *Fodorean 2005*, S. 177). Die Existenz einiger wichtigen römischen Bauten um die moderne Stadt, wie diejenigen von „Corobăi“ (*Ardevan 1982*, S. 287) oder diejenigen vom Berg Băița (*Tudor 1968*, S. 238; *Fodorean 2005*, S. 180), deuten auf ein Netz von Zugangsstraßen hin. Die Thermalbäder von Băița waren den Römern auch bekannt, jedoch wissen wir nicht ob und wie sie diese benutzt haben (*Tudor 1968*, S. 238). Aus all diesen Gründen ist es unmöglich, dass die antike Siedlung keine regelmäßigen Markttag gehalten hätte; sie spielten natürlich eine große Rolle und trieben die Bevölkerung aus zahlreichen Nachbargebieten an – eine Tatsache, welche von der Verbreitung der römischen Funde in der Gegend belegt ist.

Die reichhaltigsten Informationen über das wirtschaftliche Leben der römischen Siedlung bietet die Untersuchung des Münzverkehrs an (*Ardevan 1993a*).

Mit mehr als 360 bekannten antiken Münzen, gilt die römische Siedlung von Gherla aus numismatischer Sicht als gut dokumentiert. Von diesen sind 23 Stücke in der Zeit der römischen Republik oder des frühen Reiches geprägt worden, also vor der Eroberung Dakiens. Zusammen mit einigen dakischen Münzen, sind diese nur alte Prägungen, die man in der Zeit der Provinz immer noch benutzte (*Ardevan 1993a*, S. 112). Die größte Münzkonzentration stellen die Prägungen von Trajan dar – dieses beweist die Gründung der Siedlung und ihren Aufschwung gleich nach der Eroberung. Aus der Zeit Hadrians und des Antoninus Pius stammt ein bedeutender Prozentstatz der Münzen, obwohl –

anteilmäßig – sie nicht mehr so einen großen Aufschwung wie der von Trajans Zeit kennzeichnen. Wir können also behaupten, dass die Siedlung eine Blütezeit und eine stetige Entwicklung durchlebte. Dieses wird auch durch die Steigerung des Anteils der kleinen Bronzemünzen belegt. Einen starken Rücklauf merkt man in der Zeit von Marcus Aurelius und Commodus. Das Einkommen der neuen Münzen sank drastisch, jedoch war das ein natürliches Phänomen: es ist die Zeit der verheerenden Markomannenkriege, der Pest und der häufigen barbarischen Angriffe (*Ardevan 1993a*, S. 112-113; *Găzdac 2002*, S. 78).

Das erste Drittel des 3. Jh., das Zeitalter der Severer, kennzeichnet sich durch einen neuen Aufschwung des Geldumlaufes, obwohl sich der Letztere sichtlich veränderte: vorherrschend waren die Münzen mit einem kleineren Silberanteil, es tauchten Prägungen einiger autonomen Städte aus dem Orient auf u.s.w. Es ist eigentlich die letzte Wohlstands- und Sicherheitsphase in der Provinz Dakien, was auch in Gherla sichtbar wurde (*Ardevan 1993a*, S. 113; *Găzdac 2002*, S. 78). Die Untersuchung der entdeckten Münzen zeigt nicht nur einen neuen wirtschaftlichen Aufschwung, sondern auch die Erweiterung der Handelsbeziehungen der Siedlung, die Anwesenheit einiger griechisch-orientalischer Kaufleute – ein spezifisches Phänomen für alle Donauprovinzen unter den Severern (*Balla 2000*, S. 103-113; *Găzdac 2002*, S. 41, 72). Jedoch tauchen auch die Zeichen künftigen Krise auf: subärate Münzen oder Münzen mit geringem Silberanteil, die Verringerung der Bronzebenutzung, die insgesamt geringere Qualität des zirkulierenden Bargeldes (*Ardevan 1993a*, S. 113, 117; *Găzdac 2002*, S. 83-86, 91-93).

Nach dem Jahre 235, d. h. nach dem Ausbruch der Militäranarchie, geht die Entwicklung der Münzwirtschaft in Gherla schnell und umkehrbar zurück. Die Münzenanzahl reduzierte sich wesentlich, die Münzenserie ging jedoch – mit einigen Unterbrechungen – bis in die Zeit des Aurelian weiter. Nur in den Herrschaftsjahren des Philippus Arabs (244-249) geschah eine kurze Verbesserung und die Anzahl der entdeckten Münzen stieg wieder an. Natürlich befinden wir uns vor einer besonderen Situation, und zwar die Unterstützung der Provinz nach dem karpischem Angriff aus 246-247 seitens der Zentralregierung, und die Einführung der lokalen Münzen aus Bronze mit der Legende *Provincia Dacia* im Geldumlauf. Fast alle in Gherla gefundenen Prägungen von Philippus Arabs sind derartige Stücke. Das Phänomen wiederholte sich jedoch nicht. Dies ist ein Zeichen, dass es sich nicht um eine vollständige Erholung handelte (*Ardevan 1993a*, S. 113, 115, 117). Die Siedlung hat damals sehr schwere Zeiten, der Armut und der Senkung des kulturellen Niveaus, durchlebt. Und trotzdem fehlen die Anzeichen von gewalttätigen Massenvernichtungen. Der Mangel an für dieses Zeitalter typische Funde (*Cociș et alii 1992*, S. 113, 115, 117) bestätigt die von den numismatischen Entdeckungen umrissene Situation.

Infolge der oben formulierten Feststellungen können wir behaupten, dass die römische Siedlung aus Gherla ein wichtiges Wirtschaftszentrum der Zone

war, obwohl sie nicht den städtischen Rang erreicht hat. Um das Kastell der *Ala II Pannoniorum* hat es eine sehr gut zusammengewachsene Siedlung gegeben, eine Marktortschaft oder eine größere Gemeinde, welche eine bedeutungsvolle Vielfältigkeit von nichtlandwirtschaftlichen ökonomischen Tätigkeiten und sogar einige künstlerische Tätigkeiten nachweisen kann. Hier betrieb man intensiv Handel, wobei die wirtschaftlichen Beziehungen der Siedlung im ganzen Mittelbecken des Flusses verbreitet waren, zwischen der Stadt Napoca und dem Zusammenlauf der zwei Someș-Flüsse. Diese Siedlung war ein aktiver Kern der Romanisierung Norddakiens und zuständig für dessen Einführung in das Währungssystem des Römischen Reiches.

VI.3. DIE BEVÖLKERUNG

Man kann die genaue Anzahl der Bewohner des *vicus* nicht einschätzen, da nicht einmal dessen Ausdehnung bekannt ist. Die Inschriften und einige archäologische Materialien bieten jedoch einen Einblick in ethnische Struktur der Bevölkerung.

Gewöhnlich umfasste die Zivilsiedlung eines Kastells in erster Reihe die Familien der Soldaten, die Handwerker die für diese arbeiteten, die Händler und allerlei Dienstleister für die Soldaten und die Zivilisten. Die Zusammenstellung und die Zivilisationsformen dieser Gemeinschaften war auch von der ethnischen Herkunft der Soldaten, von der Natur der Beziehungen mit den Einheimischen oder von den prioritären Handelsbeziehungen der Siedlung abhängig (*Sommer 1988*, S. 490).

Auf Grund des Militärdiploms aus dem Jahre 123 behauptete I. I. Russu, dass die ersten dauerhaften Bewohner der Siedlung Veteranen gewesen sein müssten (*Russu 1973*, S. 77). Es ist sehr wahrscheinlich, dass der Empfänger der Urkunde, *Glavus Navati filius*, ein Kelte aus Sirmium (Südostpannonien), das beste Beispiel in dieser Hinsicht ist. Die Frau des Veteranen Glavus trägt einen Namen desselben Ursprungs, *Iubena Bellagenti filia, Eravisca* (IDR I 7 = *DiplD VII*). *Sepenestus Rivi filius Cornon* ist auch keltischen Ursprungs. Er wurde im Jahre 133 aus der *cohors I Britannica* (mit dem Standort in Cășeiu) entlassen und ließ sich dann in Gherla als Veteran nieder; er wurde jedoch in Britannien, aus der keltischen Bevölkerung der Koriner, um die Jahre 108-113 rekrutiert. Diese drei sind Veteranen und Kolonisten keltischer Herkunft. Zwei stammen aus Pannonien und einer aus Britannien, und ließen sich frühzeitig in der Zivilsiedlung nieder.

Die Namengebung der Einwohner liefert uns verschiedenartige Beispiele. Wir werden nur einige erwähnen, indem wir die Inschriften nach der Nummer aus unserem Katalog nennen (III. 3. b). Eine *Aelia Ingentia* (Nr. 26) stammt aus einer Familie die in der Zeit Hadrians eingebürgert wurde (*Russu 1948*, S. 269),

während ein *Suriacus* (Nr. 11) syrischen Ursprungs zu sein scheint. Die Thraker kann man sehr gut im lokalen Milieu nachweisen (*Brisenus, Bitus, Dines, Ditugentus, Mucapa, Pisusus* u.s.w. – Nr. 12, 15, 28, 32, 46, 51), es tauchen aber auch Illyrer (*Dasas, Lossa, Scenobarbus* – Nr. 29, 51), Kelten (*Consius, Deccia, Tato* – Nr. 8, 33) und sogar ein griechischer Name (*Daphne* – Nr. 14) auf. Die meisten bekannten Namen sind jedoch römischer Herkunft, sowohl für die *cives Romani* als auch für die Peregriner. Vielsagend ist das Fehlen der griechischen Anthroponymen (mit der einzigen oben erwähnten Ausnahme).

Der Einstieg vieler Einwohner zum Status des römischen Bürger ist offensichtlich; *Ulpii* (Nr. 9, 16, 24, 25) und *Aelii* (Nr. 15, 16, 26, 32, 34) oder *Aurelii* (Nr. 3, 8, 10, 15, 18), die häufigsten Namen die auftauchen, weisen auf die neuen Bürger oder ihre Nachkommen, als auch auf die wichtige Rolle der Armee im Zugang zum römischen Bürgerecht hin, ein Massenphänomen bis im Jahre 212. Dieses trägt zur Verallgemeinerung einer römischen *forma mentis* bei (*Jacques, Scheid 1990*, S. 213-216). Trotzdem, vor Caracallas Edikt vom Jahre 212, waren viele Bewohner noch Peregrine, obwohl sie nach römischer Art lebten und konstant Latein sprachen. Dies ist ein durchaus natürliches Phänomen auf dem Gelände eines Auxiliarkastells. Wie überall wird sich die Romanisierung der Letzteren in der ersten Hälfte des 3. Jh. vollenden.

In der Inschrift CIL III 6246 (Nr. 16 aus unserem Katalog) taucht ein anonymes Unteroffizier aus der Legion XIII Gemina auf, der zusammen mit zwei Frauen, *Aelia Paulina* und *Ulpia Dubitata*, seinen Eltern ein Grabmal errichtete (*filii parentibus pientissimis*). Der Unterschied der Gentilizen ist überraschend, aber wir glauben sie erklären zu können. Eigentlich ist nur eine die Schwester des Soldaten, wobei die andere seine Frau sein könnte. So besagt der oben genannte Ausdruck nur die trauervollen Gefühle und die familiäre Solidarität. Es ist sehr wahrscheinlich, dass der Soldat, der in Apulum in die Armee einzog aus Gherla stammt, und dass er in der Zeit der Inschrifterrichtung (die Herrschaft des Caracalla) gesetzlich verheiratet sein konnte.

Was das einheimische dakische Element angeht, kann man keine epigraphische Angabe in Verbindung mit den vorrömischen Autochtonen bringen. Aus den bekannten archäologischem Material gehören ihnen nur einige Keramikstücke an (siehe oben). Vorläufig wenigstens vermuten wir, dass deren Rolle in dieser Siedlung unbedeutend erscheint. Desselben ist der griechisch-orientalische Beitrag nicht vorhanden; nicht einmal der einzig bekannte griechische Name gibt keine Hinweise darauf, weil in der römischen Gesellschaft ein starkes filogriechisches Model vorherrschend war (*Ardevan 1998b*, S. 246). So dass, aus ethnischem Standpunkt aus, taucht die antike Siedlung aus Gherla als ein kleinstädtische – abendländische römische Siedlung auf, mit einer keltisch-römischen Komponente die während ihrer ganzen Existenz sichtbar ist. In diesem Licht scheint sie „provinzialer“, heterogen zu wirken, aber weniger geprägt von den orientalischen Einflüssen als die Gemeinschaften der großen kosmopoliten

Zentren, oder gar als diejenigen einiger Auxiliargarnisonen aus den europäischen Grenzprovinzen. Wir unterstreichen die Übereinstimmung zwischen dem ethnisch-kulturellen aspekt der Zivilgemeinschaft und der Zusammenstellung der Truppe vom Kastell.

VI.4. ETWAS ÜBER DAS GEISTIGE LEBEN

Die Untersuchung der Überreste dieser Siedlung gibt uns Informationen nicht nur über ein materielles Leben römischen Typs sondern auch über ein intensives geistiges Leben derselben Art, mit vielfältigen Äußerungsformen.

Latein war die gängige Sprache, welche die Bevölkerung kannte. In dieser Siedlung tauchten keine Hinweise auf die Benutzung in der Schrift einer anderen Sprache auf, wie griechisch, palmyrenisch oder syrisch. Die erhaltenen Kursivschrift-Fragmente beweisen, dass die Schriftsprache gut verbreitet war (*Gudea 1987*, S. 101, Nr. 33-35), sowie auch ein in den Ausgrabungen gefundener *stylus* aus Eisen (MNIT, Inv.-Nr. V 40956) oder die ziemlich große Anzahl bekannter Inschriften (siehe III. 3. b). Sowohl deren Sprache als auch die Schrift sind im Allgemeinen richtig, von guter Qualität, was ein Zeichen der tiefgründigen Romanisierung der Bewohner ist; schon die Existenz einer epigraphischen Kultur weist darauf hin.

Es ist interessant zu erwähnen, dass es in Gherla Beweise für die Pflege und die Schätzung der Literatur in der lokalen Gesellschaft gibt. Wir beziehen uns hier auf zwei fragmentarischen Grabmäler mit Text in Versform (III. 3. b, Nr. 19 und 26; siehe auch *Funeraria 2003*, S. 173-174, Nr. 4-5). Der Inhalt belegt eine bestimmte literarische Kultur der Auftraggeber und ihrer Umwelt, wie auch die Schätzung dieser Kultur in der Gesellschaft, da die Familien der Verstorbenen sie mit Hilfe des Grabmals vorzeigen (*Funeraria 2003*, S. 97-98, 103). Dieser Aspekt der Zivilisation setzt das Vorhandensein von gewissen Unterrichtsformen in der Zivilsiedlung voraus, was durch Argumente nicht bewiesen werden kann, aber logisch und notwendig war. Die Wichtigkeit der Kultur ist auch durch die Figuration auf einer Wand einer *aedicula* bewiesen, wo eine ganze Familie dargestellt wird, wobei der Vater in der Hand ein *volumen* hält (III. 3. f. 2; Taf. XXVII, Nr. 2).

Über die Religion der Einwohner erfahren wir vieles von den archäologischen Funden und aus den Inschriften. Die meisten Belege stehen in Verbindung mit der griechisch-römischen Kulte. Aus der Anfangszeit des Kastellbestehens stammt eine Bronzestatue des Mars (*Marinescu, Pop 2000*, S. 30, Nr. 10). Aus derselben Zeit stammt eine Silberstatue eines germanischen Gefangenen. Diese gehörte wahrscheinlich einer Gruppenstatue an, welche die Eroberung Dakiens würdigte, sehr wahrscheinlich in enger Verbindung mit dem Kaiserkult (*Ardevan 1999*). Andere Monumente können nur vage in die

Steinphase des Kastells datiert werden, also nach dem Jahre 140. Es gibt Inschriften (III. 3. b, Nr. 2-6) und Bilddarstellungen (III. 3. f. 1; Taf. XXV, Nr. 2) für Jupiter. Man hat bildende Darstellungen auch noch von Apollo (*Marinescu, Pop 2000*, S. 32, Nr. 12), Liber Pater (*Pop 1972a*, S. 175, Nr. 2), Minerva (*Marinescu, Pop 2000*, S. 154, Nr. 262), Venus (*Marinescu, Pop 2000*, S. 91-92, Nr. 102) oder ein Satyr (*Marinescu, Pop 2000*, S. 55, Nr. 44). Hercules (CIL III 832) und Silvanus (AE 1960, 223) sind epigraphisch belegt. Alle diese illustrieren den klassischen römischen Pantheon, das gemeinsame religiöse Universum für die provinzielle Welt und insbesondere für das militärische Milieu. Die orientalische Kulte, die modisch wurden und im 2. und 3. Jh. stark verbreitet waren (*Turcan 1998*, S. 23-42), kommen fast gar nicht in der römischen Siedlung von Gherla vor; man kennt von hier eine Statue von Cybele (*Buday 1916*, S. 118-120), aber diese Gottheit war schon lange allgemein anerkannt in der Spiritualität der römischen Gesellschaft (*Popescu 2004*, S. 157). Es gibt hingegen Elemente die keltisch-römische Praktiken und Glauben nachweisen: eine Bronzestatue des Mercurius mit *torques* aus Silber (*Marinescu, Pop 2000*, S. 45, Nr. 34), eine Bronzeplatte mit der Darstellung der Göttin Nantosuelta (*Nemeti 1998*, S. 95-98), die Darstellung des siegreichen Jupiter Taranis auf das hahnfüßige Monster auf einer Paraderüstung (*Nemeti 2003*) und eine Inschrift für Hercules Magusanus (AE 1977, 704). Ein anderes epigraphisches Denkmal aus dem Jahre 216 enthält eine allgemeine Widmung für alle Gottheiten – *dis deabusque immortalibus* (CIL III 12539). Somit kann man behaupten, dass das religiöse Leben in dieser dakisch-römischen Siedlung von den traditionellen römischen Kulte beeinflusst war und, dass die abendländischen Einflüsse hier die einzigen sichtbaren fremde Beiträge waren.

Innerhalb der Garnison war die Rolle des Kommandeurs (*praefectus alae*) in der Ausführung des Kultes ausschlaggebend (*Popescu 2004*, S. 299, 301). Desselben ist die lokale Neigung gegenüber den Gottheiten offensichtlich, welche die politische Loyalität, den Wunsch einer wirksamen Abwehr gegen die Barbaren, aber auch die Freuden des zivilisierten Lebens ausdrückt (*Popescu 2004*, S. 224, 300, 304). Es sind gemeinsame Merkmale des religiösen Lebens aus den militärischen Milieus der Grenzprovinzen (*Popescu 2004*, S. 333 ff.).

Eine fragmentarische dakische Tasse aus der Provinzzeit (siehe Taf. XCII) belegt die Anwesenheit der Einheimischen im Leben der Siedlung (*Benea 2003*, S. 245-246). Es ist jedoch selbstverständlich, dass dies nicht die Beibehaltung einiger dakischen Glauben und Rituale nachweist.

Zwei Keramikstücke mit altchristlichen Zeichen (III. 3. 1; Taf. LXXV) belegen schon seit der zweiten Hälfte des 2. Jh. die Existenz einer christlichen Gemeinschaft und sogar ihre Entwicklung im nächsten Jahrhundert. Wegen des Fehlens der orientalischen Einflüssen ist die Entwicklung der neuen Religion in der Siedlung von Gherla um so bemerkenswerter und muss den Einflüssen der lateinischsprechenden Welt aus Mitteleuropa zugeschrieben werden (*Ardevan*

1998, S. 35-36). Eine Bronzelampe muss jedoch aus den altchristlichen Belegen ausgeschlossen werden, da man sie irrtümlicherweise ins 5. – 6. Jh. datiert hat (III. 3. o; Taf. LXXXIII, Nr. 3). Sie ist eigentlich ein in der Provinzzeit gewöhnlicher heidnischer Gegenstand (*Diaconescu 1995*, S. 286, Anm. 32).

Eine andere Quelle des geistigen Lebens sind die Manifestierungen der bildenden Künste, weil die lokale Kunst provinzial-römisch ist, wie übrigens im ganzen römischen Dakien (*Macrea 1969*, S. 345-358).

Über die römische Architektur dieser Siedlung wissen wir leider nichts; kein Befund wurde vollständig freigelegt oder erforscht, kein architektonisches Fragment weist spezifische Merkmale auf, so dass wir nur sagen können, dass es Steingebäude gibt, wie überall in den europäischen Grenzprovinzen. Aus der Malerei des Zeitalters hat auch nichts überlebt. Wir sind besser informiert was die Skulpturen angeht. Neben der Äußerung der religiösen Kunst, die wir oben erwähnt haben, müssen wir auch auf die Grabmäler eingehen, die sehr zahlreich sind (siehe auch III.3.f.2).

Wie erwartet sind die meisten davon Stelen – 24 Stücke, alle fragmentarisch (*Zăgreanu 2004*, S. 99-108, 110-115, 126-127; *Zăgreanu 2006*, S. 53-54). Man kennt auch 12 Fragmente von *aediculae* (*Zăgreanu 2004*, S. 91-99; *Zăgreanu 2006*, S. 54-55; *Zăgreanu, Meșter 2006*, S. 66), drei Elemente von Pilaster (*Zăgreanu 2004*, S. 115-117) und weitere verschiedene Fragmente, die aus beeindruckenden Grabmälern genommen wurden – wie auch ein *arcosolium* (*Zăgreanu 2004*, S. 120), vier Fragmente von verzierten Platten (*Zăgreanu 2004*, S. 121-124) und ein kleines Fragment aus einem freistehenden Medaillon (*Zăgreanu 2004*, S. 114-115). Wir erwähnen noch eine sehr beschädigte Grabstatue (*Zăgreanu 2004*, S. 90). Die Grablöwen die bekannt sind gehören einiger Bekrönungen anderer Denkmäler an, insbesondere von Stelen (*Zăgreanu 2004*, S. 103-104, 110-111, 118-119). Alle Arten der Denkmäler sind römisch, wobei ihre nächsten Analogien im pannonischen Raum auftauchen (*Zăgreanu 2004*, S. 158-160).

Völlig römisch sind auch die Verzierungen der bisher bekannten Denkmäler. Aus den wichtigsten Darstellungen erwähnen wir einige: Attis, Amor mit einem Blumenkranz, das Grabmahl, den Karren, die Familiengruppe oder zahlreiche Darstellungen von Pferden und Reitern (absolut verständlich in einem von der Anwesenheit einer Kavalerieeinheit geprägten Umfeld). Für die Werte, welche die damalige Gesellschaft schätzte ist ein Relief mit einem Gladiatorenkampf vielsagend (*Zăgreanu 2004*, S. 158-160), wie auch zwei Darstellungen von Personen in Toga – eine Grabstatue, die wir oben erwähnt haben, und ein Flachrelief (*Zăgreanu 2004*, S. 121-122). Unsere Aufmerksamkeit richtet sich auch auf eine Stele mit *Lupa Capitolina* (*Pop 1974*). Alle beweisen eine sehr oft angetroffene Mentalität der keltisch-römischen Soldaten und Veteranen, und zwar die Tatsache, stolz darauf zu sein, dass man ein Römer ist (*Funeraria 2003*, S. 167-169; *Popescu 2004*, S. 122-123).

Die Untersuchung der Steindenkmäler von Gherla belegt die Existenz einiger Werkstätten und einiger stylistischen Merkmale (sicherlich norisch-pannonischer Herkunft), die ihren Einfluss auf einem weiten Gebiet im Norden Dakiens ausübten (*Zăgreanu 2004*, S. 158-160). Die lokale Bildhauerkunst scheint gegen die Hälfte des 2. Jh. einen Höhepunkt erreicht zu haben, eine Zeitspanne aus der die meisten großen Denkmäler stammen (*Zăgreanu 2004*, S. 86, 158-160). Man darf aber nicht vergessen, dass die Erzeugnisse der lokalen bildenden Kunst die Werke einiger bescheidenen lokalen Künstler sind; sie verharren bei einem gemeinen Niveau der provinziellen Bildhauerei, ohne eine besondere künstlerische Qualität zu erreichen.

Denselben Geschmack und dieselbe Mentalität finden wir auch bei den Darstellungen aus Bronze wieder. Einige Fragmente (siehe Taf. XCIII – XCV) belegen die Existenz einiger Stücke von großen Maßen, die sicherlich Kaiserstatuen sind (*Popescu 2004*, S. 250-251). Die Darstellungen aus Bronze einiger Gottheiten wurden vorher erwähnt, wie auch die Statuette aus Silber eines germanischen Gefangenen. Die Funde sind jedoch zu wenig an der Zahl und lassen die Annahme der Existenz einer lokalen Werkstatt nicht zu; dasselbe kann man von den wenigen gravierten Steinen behaupten (siehe Taf. LXXX – LXXXI).

Das Bild der Spiritualität in der römischen Siedlung von Gherla müsste mit den Grabritualen und den funebralen Handlungen ergänzt werden. Leider sind auch auf diesem Gebiet die Funde überraschend spärlich (*supra*, Kap. V. 3). Es ist interessant, dass man bis jetzt keine Sarkophage gefunden hat, was auf die Vorherrschaft der Brandbestattungen hinzuweisen scheint. In diesem Kontext müssen wir aber auch die Existenz der Gräber mit Holzsarg in Betracht ziehen, die sich nur schwer erhalten. Bestimmte Informationen aus der ersten Hälfte des 19. Jh. weisen auf die Existenz einiger Körpergräber hin (*RepCluj*, S. 215). Wenn die künftigen Forschungen es bestätigen würden, könnte die große Verbreitung der Brandbestattungen in Verbindung mit einem konservativen westprovinzialen Umfeld gebracht werden, der weniger offen für Neuerungen war – ein Merkmal, das auch durch das Fehlen der orientalischen Präsenzen dargestellt wird.

Als Schlussfolgerung kann behauptet werden, dass sich in der römischen Siedlung von Gherla eine Kultur und eine *forma mentis* römischer Art an einem Niveau, das dem städtischen Niveau Dakiens sehr nahe war, entwickelt hat. Ihre dominanten Eigenschaften sind die römischen Merkmale lateinischen Ausdrucks. Die orientalischen Einflüsse fehlen praktisch. Dieses unterstreicht den provinziellen und weniger kosmopoliten Charakter der Siedlung. Andererseits sind die gallo-römischen geistigen Merkmale sehr offensichtlich, entlang der ganzen Bestehenszeit, was das Fortbestehen der Rekrutierung der romanisierten Kelten aus Pannonien – und nicht nur von dort – unterstützt. Die Werte die hier gepflegt wurden sind diejenigen der provinziell-römischen Gesellschaft, insbesondere aus den europäischen Grenzprovinzen.

Ein Verfall der Werte und der traditionellen Spiritualität in der Zeit der großen Krise des 3. Jh. ist auch in Gherla durch das Verschwinden der Steininschriften angedeutet, aber insbesondere durch die Wiederverwendung zahlreicher epigraphischer und bildhauerischer Fragmente innerhalb des Kastells (*Ornstein 1903*, S. 111; *Ardevan 1993*, S. 222). Wie auch in anderen Fällen (*Hügel 2003*, S. 132-148), weist dieses neue Phänomen nicht nur auf wirtschaftliche Disfunktionen und unmittelbar bevorstehende Gefahren hin, sondern auch eine bestimmte kulturelle Auflösung, die Ablegung früherer Regeln und Verbote (*Hügel 2003*, S. 162-163), ein spezifischer Prozess für diese unruhigen Jahre.

VII. ÜBER DAS SCHICKSAL DES KASTELLS UND DER SIEDLUNG NACH DEM JAHR 275

Nach dem aurelianischen Rückzug verlor die römische Befestigung von Gherla ihre militärische Rolle und konnte auch nicht mehr unterhalten werden, so dass die *ala II Pannoniorum* südlich der Donau, nach Oescus, verlegt wurde (Wagner 1938, S. 62). Gleichzeitig gingen auch viele Bewohner weg – in erster Reihe die Familien der Soldaten und die Personen, die sehr eng mit der militärischen Tätigkeit verbunden waren. Wir können hier auch noch die Elite der lokalen Gesellschaft hinzufügen, und vielleicht auch noch andere Kategorien der Gemeinschaft. Zahlreiche Bewohner jedoch, Bauern und Handwerker – im Allgemeinen kleine Produzenten, aus den unteren Schichten der Gesellschaft – blieben dort. Wie auch andere Kastelle aus Dakien wurde dieses hier schrittweise zerstört, ohne dass man einen bestimmten Zeitpunkt einer gewalttätigen Zerstörung nennen kann. Natürlich haben die dako-römischen oder die neugekommenen Bewohner aus der Gegend alle die Sachen, die man benutzen konnte, wiederverwendet (Protase 2000, S. 198). Die Steinstrukturen wurden jedoch in der Neuzeit schwer beschädigt und zerstört, durch die Verwendung als Baumaterial oder Verzierung während des urbanen Aufschwungs von Gherla.

Das spektakulärste Element das die Erforschung der Überreste, die man zeitlich einordnen kann, anbietet, ist das Fortbestehen der dako-römischen Siedlung in der nachaurelianischen Zeit, nach dem Rückzug der Truppe und die Verlassung des Kastells (Protase 2000, S. 144-145, Nr. 103).

Die archäologischen Ausgrabungen, die bis jetzt nur innerhalb der Befestigung gemacht worden sind, konnten kein archäologisches nachrömisches Niveau finden. Nur einige Keramikfragmente (MNIT, Inv.-Nr. V 31654, 31674) scheinen eine sporadische, nicht kontinuierliche Bewohnung zwischen den Mauern der ehemaligen Burg während des 4. Jh. zu belegen (Protase, Ardevan 1983, S. 302-303).

Der Zustand in der benachbarten Zivilsiedlung muss aber verschieden gewesen sein. Späte römische Bronzemünzen wurden hier nach dem Jahre 1960 gefunden. Der erste der die Kontinuität des Münzverkehrs in Gherla bemerkte war D. Protase (Protase 1966, S. 178), jedoch anhand sehr weniger Stücke. Seit dann ist die Anzahl der Funde wesentlich angestiegen. Aus Gherla stammt auch ein Hort mit über 80 römischen Bronzemünzen aus dem 4. Jh., der im Jahre 1974 neben dem Kastell gefunden wurde, zwischen dem Flußbett des Kleinen Someş und dem Bach, der in diesen neben Băița mündet (für seine Zusammensetzung, siehe Kap. III. 3. c. 2). Trotz seiner bescheidenen Größe ist der Hort der größte

seiner Art im ganzen nachrömischen Siebenbürgen. Er enthält neben einigen Stücken aus dem 3. Jh. auch Bronzmünzen aus den Jahren 330-383, die in einigen westlichen Münzstätten geprägt wurden (Lugdunum, Arelate, Roma), aber insbesondere in Münzstätten aus Illyricum (Aquileia, Siscia, Sirmium) und dem Ostbalkan (Thessalonica, Constantinopolis). Seine Existenz beweist eine Kontinuität des Lebens in der antiken Siedlung von Gherla und die Beibehaltung einiger wirtschaftlichen Verbindungen zum Imperium Romanum (*Chirilă, Gudea 1982*, S. 131-133; *Protase 2000*, S. 64-66).

Man kennt zurzeit auch noch andere 20 Münzen, die von dem Gelände der Siedlung stammen; solche Entdeckungen tauchen immer noch ziemlich häufig überall in der modernen Stadt auf, insbesondere in den Gärten der Südstadt (*Chirilă, Chifor 1979*; *Chirilă, Chifor 1980*).

Die Untersuchung dieser Münzen zeigt eindeutig, dass sich die Serie der Entdeckungen auch nach Aurelian mit derselben Intensität bis Theodosius dem Großen (Ende des 4. Jh.) fortsetzt. Ein bestimmter, unter diesen Bedingungen bemerkenswerter Aufschwung verzeichnet man zur Mitte dieses Jahrhunderts, in der Zeit des Kaisers Constantius II. (337-361). Derartige Stücke tauchen auch in Nachbargebieten auf, jedoch isoliert (*Ardevan 1993a*, S. 116). Folglich bleibt die römische Bewohnung in der Zivilsiedlung (*vicus*), neben dem Kastell, weiterhin bestehen; mehr als das, spielt die Siedlung von hier die Rolle eines kleinen Lokalzentrums, wo sich Handwerker und Händler trafen und wo die kleinen Bronzemünzen des Spätreiches eindringen und benutzt wurden (*Chirilă, Gudea 1982*, S. 130-133; *Ardevan 1993a*, S. 115-117; *Protase 2000*, S. 55-56, 62-67). Die Entdeckungen aus der Umgebung, insbesondere diejenigen von Iclod, wo ein kleines Depot mit 23 solcher Münzen gefunden wurde (*Gudea, Ardevan 2003*), bezeugt diese Realität auf einer sehr überzeugenden Weise.

Es ist wahr, dass dieses Phänomen der Erhaltung einer Wechselwirtschaft auf Münzbasis – also auch einer kleinen Warenproduktion – und somit einer römischen Lebensweise, zurzeit nicht sehr weitreichend mit archäologischem Material illustriert werden kann (*Chirilă, Gudea, Stratan 1974*, S. 90-91; *Butnariu 1988*, S. 150; *Protase 2000*, S. 39-40, 63). In dieser Hinsicht könnten wir nur eine Tonlampe erwähnen, die im 6. Jh. hergestellt und benutzt wurde (*Lychnus 2006*, S. 84, Nr. 278); es ist aber nicht sicher, dass dieser Fund aus Gherla stammt. Eigentlich wurden fortgehend in Gherla einge römerzeitliche Keramikgefäße immer benutzt und erzeugt, so wie man auch in anderen Teilen des nachrömischen Dakien feststellte. Die Münzen aus dem 4. Jh. belegen diese Realität, auch wenn man – typologisch betrachtet – nicht immer eine genaue Trennung zwischen einigen spätrömischen und den nachrömischen Gefäßen gemacht werden kann (*Protase 2000*, S. 29-31).

Die Münzen hören nach dem Erscheinen der Hunnen in die späte dakisch-römische Siedlung von Gherla auf einzudringen. Natürlich bedeutet das nicht unbedingt das Einstellen der Bewohnung, sondern nur die Abbrechung der

traditionellen Verbindungen zur römischen Welt im Süden der Donau, wie auch das Aufheben des wirtschaftlichen Münzbetriebes in einer verarmten und dörflich gewordenen Gesellschaft (*Ardevan 1993a*, S. 116). Natürlich setzt dieser Prozess die Ablegung der handwerklichen und nicht-landwirtschaftlichen Tätigkeiten der Provinzzeit voraus, welche produziert haben, um ihre Erzeugnisse auf dem Markt zu verkaufen (*Chirilă, Gudea 1982*, S. 130). Das Ende der antiken Siedlung von Gherla bleibt in weiteren archäologischen Forschungen umzureißen.

Wir haben keine direkten Belege in Hinsicht auf die Religion der Einwohner der nachrömischen Siedlung von Gherla. Es fehlen aber jedwelche Spuren der Pflege der heidnischen Tradition. Andererseits gibt es in Gherla eine christliche Gemeinschaft schon aus der Zeit der Provinz, und altchristliche Gegenstände aus dem 4.– 6. Jh. sind aus nahegelegenen Ortschaften bekannt (*Gudea, Ghiurco 1988*, S. 143, 145-146, 153, 161, 173, 181-184, 190). So können wir nicht bezweifeln, dass sich das Christentum in so einer Gemeinde behauptet und angefangen hat, vorherrschend zu sein.

Somit lebte eine römische Bevölkerung weiter, auch nachdem die römischen Truppen Dakien verließen. Diese praktizierte eine auf Münzen basierte Wirtschaft und eine römische Kultur in bescheidenen Formen. Das Fortbestehen dieser Bewohnung ist bis zum Ende des 4. Jh. gesichert.

VIII. ÜBER DEN AUFBEWAHRUNGORT DER FUNDE

Wegen der geschichtlichen Umwandlungen haben sich die Forschungen und die Aufbewahrung der römischen Funde aus Gherla, so wie wir gesehen haben, unkontinuierlich und nicht immer unter günstigen Bedingungen abgespielt. Der unzureichende Zustand spiegelt sich auch in der Verstreuung des archäologischen Materials, das gerettet wurde, wieder. Diese bewahrt man heutzutage in mehreren Sammlungen in verschiedenen Ortschaften auf.

VIII.1. DAS STADTMUSEUM VON GHERLA

Schon seit seiner Entstehung hat dieses Museum auch Interesse an der lokalen Archäologie gezeigt. Die Ausgrabungen von J. Ornstein und E. Oroz wurden auch mit seiner Unterstützung gemacht, wobei die archäologischen Funde größtenteils in die Sammlungen dieses Museums gelangt sind (*Gazdovits 1996*, S. 106). Neben dieser spezialisierten Institution gab es auch andere archäologische Sammlungen in der Stadt, die auch römisches Material beinhalteten. Eine wertvolle Sammlung hatte das Gymnasium aus Gherla; nachträglich wurde es zum „Petru Maior“ Lyzeum (*Ardevan 1998a*). Römische Stücke besaßen auch Einzelbürger, wie zum Beispiel die Grafen Wass aus Țaga (*Ardevan, Zăgreanu 2006*, S. 60-61), der Bürger T. Esztegár (*Gazdovits 1996*, S. 107) oder der Archäologe E. Orosz (*RepCluj*, S. 216). Zahlreiche römische Denkmäler sind heutzutage in mittelalterliche oder neuzeitliche Bauten eingemauert (CIL III 832-835; *Pop 1974; Zăgreanu, Meșter 2006*).

Nach 1948 wurde das Museum von Gherla verstaatlicht und bekam auch ein Teil der Privatsammlungen, die nationalisiert wurden. In den Wirren jener Zeit verlor man zahlreiche archäologische Funde. Neben verschiedenen vereinzelt gefundenen Funden gelangte eine große Menge an archäologischem Material ins Museum während der Zeit der Bauarbeiten des C. P. L. und der Rettungsarbeiten auf dem Gelände des Kastells aus den Jahren 1960-1962, 1968, 1979. Ebenfalls in die Sammlungen des städtischen Museums gelangten auch einige Steinfunde, die in den Jahren 1980-1983 entdeckt wurden, wie auch die meiste gewöhnliche Keramik, die in den Ausgrabungen aus den Jahren 1981-1982 zu Tage kam. Hier bewahrt man auch die Artefakte, die aus den neuesten Notausgrabungen im *vicus* resultierten.

VIII.2. DAS NATIONALMUSEUM FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS

Gegenstände aus dem römischen Objekt von Gherla gelangten schon seit dem 19. Jh. in den Besitz dieser Institution, erst durch die Spenden verschiedener Sammler oder Forscher, wie K. Torma (*Ardevan 2007*, S. 183) und nacher E. Orosz (*RepCluj*, S. 216), oder durch gelegentliche Erwerbungen.

Funde aus Gherla kamen in dieses Museum auch in der Zwischenkriegszeit infolge der archäologischen Ausgrabungen aus dem Jahre 1937 (*Macrea 1949*, S. 233).

Ihre Anzahl nahm jedoch entsprechend erst nach dem Jahr 1960 zu. Kurz nach der modernen Neugestaltung des Museums bekam es auch einen großen Teil der Sammlung des Museums aus Dej; neben kleinen Stücken, wurden auch zahlreiche Denkmäler aus Stein mit dem Sigel D. aus Gherla ins Inventar aufgenommen. Während der ganzen Rettungsausgrabungen, die auf dem Gelände des Kastells unternommen wurden, eine Aktion in der diese Institution eine bedeutende Rolle gespielt hat, sind die wertvollsten Stücke dem klausenburger Museum zugekommen. Im Jahre 1971 wurden einige römische Gegenstände aus Gherla dem Nationalen Museum für Geschichte aus Bukarest vergeben (siehe *infra*).

Obwohl die Anzahl der römischen Funde aus der Sammlung des Gherlaer Museums heute größer ist, kann man sagen, dass das Nationalmuseum für die Geschichte Siebenbürgens, durch die Qualität der gewonnenen Materialien, der wichtigste Aufbewahrungsort der Überreste aus der römischen Siedlung von Gherla bleibt.

VIII.3. SONSTIGE MUSEEN UND SAMMLUNGEN

In der Zeit der Doppeltmonarchie (K. u. K.), gelangten einige Stücke aus Gherla – durch ihre Übernahme von den Sammlern – in die Museen von Debrecen (*RepCluj*, S. 215, Nr. 12) und Aiud (*RepCluj*, S. 215, Nr. 12). Zahlreiche Antiquitäten derselben Herkunft wurden im Museum von Dej aufbewahrt, inklusive wichtige Denkmäler aus Stein; natürlich verdankt man dies der Finanzierung einiger Ausgrabungen durch die „Gesellschaft für Geschichte, Literatur und Völkerkunde des Komitates Solnoc – Dăbŕca“, der ihren Sitz in Dej hatte (*Buday 1911*, S. 19). Die zuletzt genannten Funde wurden dem klausenburger Museum übertragen, so wie es oben gezeigt wurde (*RepCluj*, S. 215, Nr. 12).

Die Gründung des Nationalmuseums für die Geschichte Rumäniens in Bukarest (1971) hat auch ein Transfer von archäologischem Material mit sich

gebracht, nämlich von den Sammlungen der Museen in Gherla und Klausenburg zu dieser Institution. Somit werden heute einige Stücke von großem Wert (das Militärdiplom aus dem Jahre 133, Skulpturen in Stein, die Paraderüstung, Statuen und Stücke aus Bronze, Waffen u.s.w.) im wichtigsten Museum des Landes aufbewahrt. Mehr als das, wurde die Inschrift CIL III 12539 dem Feuerwehrmuseums aus Bukarest anvertraut, weil sie schien, diese Tätigkeit in der Antike zu widerspiegeln (*Ardevan 1982*, S. 287).

Vereinzelte Funde tauchen noch gelegentlich im Besitz einiger Sammler auf. Es kann nicht ausgeschlossen sein, dass die zukünftigen Ermittlungen weiteren römischen Funden aus dem Objekt von Gherla auch bei anderen Besitzern, aus dem In- oder sogar dem Ausland, auf die Spur kommen.

ABBILDUNGSLISTE

ABBILDUNGEN

- Abb. 1.** Die Karte des Römischen Reiches zur Mitte des 2. Jh. n. Chr. (nach N. Gudea). Die Lage von Dacia Porolissensis ist schraffiert.
- Abb. 2.** Das Schema des Verteidigungssystemes der dakischen Provinzen (nach Gudea 1997).
- Abb. 3.** Die Karte des Verteidigungssystemes der dakischen Provinzen am Anfang des 3. Jh. n. Chr. (nach Gudea 1997). Das Kastell von Gherla hat die Nr. 97.
- Abb. 4.** Die Karte der dakischen Provinzen mit der Lage der barbarischen feindlichen Stämme um sie (nach Gudea 1994).
- Abb. 5.** Die Karte der Provinz Dacia Porolissensis mit den römischen Befestigungen (nach N. Gudea).
1. Legionslager; 2. Kohortenkastell; 3. Alenkastell; 4. Wachturm.
- Abb. 6.** Plan der Stadt Gherla mit der Lage des als C.R. markierten römischen Kastells (nach RepCluj).
- Abb. 7.** Plan der Stadt Gherla (nach Gazdovits 1996).
- - - - - das Limit der ca. 800 × 1250 m = 1 km² großen Fläche, die im Jahr 1700 für die Gründung der armenischen Stadt gekauft wurde; 1. Die Gegend des römischen Kastells, heute von den Gebäuden des Kombines für Holzverarbeitung (C.P.L.) bedeckt; 2. Die Stelle des alten römischen „*vadum*“; 3. Die Kavalleriekaserne; 4. Die Kapelle des Jungeninternates (ursprünglich war vom Internat nicht durch die Straße getrennt); 5. Das Jungeninternat, heute das Stadtkrankenhaus; 6. Das Altenheim; 7. Das Mädcheninternat, heute Lyzeum; 8. Das Gebäude des unteren Gymnasiums, ab dem Jahr 1907 der Sitz des „Vereines des Armenischen Museums“; 9. Die armenisch-katholische Kathedrale; 10. Das Haus Dr. Szongott Kristóf; 11. Die Solomon-Kirche; 12. Der Bahnhof; 13. Das ehemalige Stadtviertel „Cocoșești“ („Kakasváros“), heute mit dem Namen „Pe sub deal“; 14. Der ehemalige „Weg mit 14 Kreuzen“, der zur „Calvaria“-Kapelle vom Golgota-Hügel hinaufführte; heute mit dem Namen „7 Kreuze“; 15. Das Stadtviertel „Șirul de Maiori“ („Majorsor“); 16. Das Haus Karácsonyi, heute das Stadtmuseum; 17. Das Hotel „Corona“; 18. Das Haus mit Skulpturen aus dem römischen Kastell; 19. Der berühmte Ausruhen- und Vergnügungspark; 20. Die Sportanlage der Stadt; 21. Die Franziskanerkirche und -kloster („Ferencrendiek“); 22. Die rumänische Kathedrale; 23. Der Ort des berühmten Viehmarktes, heute der moderne Lyzeumskomplex; 24. Das Stadtviertel „Șirul Țiganilor“ („Cigány-sor“); 25. Das schöne Stehkreuz auf dem Platz wo der griechisch-katholische Dom stand; 26. Die Festung Gherla („Martinuzzi“), heute Gefängnis; 27. Der armenische Friedhof und die Kapelle; 28. Das Stadtviertel „Kandia“; 29. Der ehemalige Friedhof der Festung, heute der rumänische

Friedhof und die Kapelle; 30. Das Grab des berühmten Hajducken Rózsa Sándor (1813-1878); 31. Die Stellen der alten „gherla“ (der nördlichen „Furt“), des nördlichen Damms und der nördlichen Wassermühle.

Abb. 8. Gherla. Stadtskizze mit der Kastelllage (nach *Ornstein 1902*).

Abb. 9. Gherla. Stadtskizze mit der Kastelllage (nach *Gudea 1997*).

Abb. 10. Gherla. Der Kastellplan (nach *Orosz 1907*).

Abb. 11. Gherla. Der Kastellplan mit den im Jahr 1968 durchgeführten Schnitten (nach *D. Protase*).

1. Die vom Fluss Someșul Mic verursachte Erosion; 2. Innerer geteilter Weg des heutigen Kombinats; 3. Zaun aus Zementplatten; 4. Industrielle Gebäude; 5. Die Elektrozentrale des Kombinats; 6. Schnitte und Flächen vom Jahr 1968; 7. Die 1968 vorhandene römische Umwehrmauer; 8. Vermutliche Trasse der zerstörten Umwehrmauer.

Abb. 12. Gherla. Der Kastellplan mit den im Jahr 1979 durchgeführten Ausgrabungen (nach *Pop, Jungbert, Chifor 1980*).

1. Das Kombinat der Holzverarbeitung Gherla (C. I. L.); 2. Die Elektrozentrale des C. I. L.; 3. Der Zaun des C. I. L.; 4. Weg; 5. Betriebseisenbahn; 6. Maisfeld; 7. Der alte Mühlkanal; 8. Archäologische Schnitte; 9. Von den Bauarbeitern durchgeführten Gruben für die Ausdehnung des Kombinates; 10. Die Kastellumwehrung.

Abb. 13. Gherla. Plan der im Jahr 1980 durchgeführten Ausgrabungen (nach *Protase, Ardevan 1983*).

1. Ausgrabungen von 1979; 2. Ausgrabungen von 1980; 3. moderne Grube; 4. römische Mauer.

Abb. 14. Gherla. Plan der in den Jahren 1979, 1980 und 1981 durchgeführten Ausgrabungen.

Abb. 15. Gherla. Plan des Steinkastells, der Kenntnisstand des Jahres 1968 (nach *N. Gudea*).

Abb. 16. Gherla, das Kastell. Das Südprofil des Schnittes S1/1968 auf der Ostseite (nach *D. Protase*).

1. heutiges Erdreich (schwarze reiche Erde); 2. Flussbettsteine; 3. Bruchsteine und Schutt; 4. antikes Bodenniveau und Erdreich; 5. Kies; 6. Spur einer antiken herausgerissenen Mauer; 7. die Umwehrmauer des Kastells; 8. mit schwarzer Erde aufgefüllter Verteidigungsgraben; 9. verfaultes Holz in der Füllung des Grabens aus der Holz-Erde-Phase; 10. ungestörter Flussbettkies; 11. braune Erde mit schwachen archäologischen Spuren; 12. Sand- und Kieslinse; 13. schwarze Erde mit Spuren von menschlichen Interventionen; 14. der nivellierte Wall des Holz-Erde-Kastells.

Abb. 17. Gherla, Kastell. Das Profil des Schnittes S3/1968 auf der Südseite (nach *D. Protase*).

1. heutiges Erdreich; 2. schwarze gestörte Erde; 3. das antike Bodenniveau; 4. die Füllung der Verteidigungsgräben des Kastells (schwarze Erde); 5. Bruchsteine mit Schutt; 6. kleine Flussbettsteine; 7. die Umwehrmauer des Steinkastells (herausgerissen); 8. die Mauer eines Gebäudes aus der Phase des Steinkastells

(herausgerissen); 9. kompakte ungestörte, braune Erde; 10. geschwemmter Kies und gelbe ungestörte Erde; 11. der nivellierte Wall des Holz-Erde-Kastells.

Abb. 18. Gherla, Kastell. Das Profil des Schnittes S1/1979 auf der Ostseite (nach Pop, Jungbert, Chifor 1980).

1. durch die Bauarbeiten ausgegrabene Erde; 2. Umwehrmauer; 3. schwarze Erde, heutiges Bodenniveau; 4. Schuttschicht; 5. fundlose Schicht; 6. Schicht von feinem Sand; 7. die Füllung des äußeren Verteidigungsgrabens; 8. die Füllung des inneren Grabens (die Holz-Erde-Phase).

Abb. 19. Gherla, Kastell. Die Profile der Schnitte S1/1980, S2/1980, S3-4/1980 (nach Protase, Ardevan 1983).

1. Erdreich; 2. Kulturschicht; 3. kompakte fundlose schwarzbraune Erde; 4. geschwemmter Flussbettkies; 5. Kalk und Schutt; 6. Brand und kleine Scherben; 7. Steine; 8. Keramikfragmente; 9. römische Mauer; 10. neuzeitliche Grube; 11. *opus signinum*; 12. Spur einer herausgerissenen römischen Mauer.

Abb. 20. Gherla, Kastell. Das Profil des Schnittes S5/1982 auf der Ostseite und Grundriss (nach R. Ardevan).

1. natürlicher, von Äckerungen gestörter Boden; 2. Kulturschicht (Bauschicht); 3. fundarme Lehmerde; 4. schwarze Erde; 5. grober Kies; 6. fundloser Schotter; 7. feiner rötlich-orangener Sand (Brandspur ?); 8. Grundwasser; 9. Mauerfüllung mit Mörtel; 10. feinkörnige graue Erde; 11. Mörtel; 12. schwarze Erde mit Ocker- und Brandspuren; 13. Steine; 14. Ziegelstein; 15. Linse von gelber Erde.

Abb. 21. Gherla. Der Plan des Holz-Erde-Kastells (nach Protase, Gudea, Ardevan 2005).

1. die Hauptinnenstraßen; 2. die Erdwallumwehrung; 3. der Verteidigungsgraben; 4. die Stelle der *principia*; 5. die spätere Steinumwehrmauer.

Abb. 22/1. Gherla, das Kastell. Das Westprofil des Schnittes S1/1982, die Meter 0 – 61 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht; 3. schwarze fundlose Erde mit Mörtel; 4. fundloser Flussbettkies; 5. Schuttschicht mit Kohle und Brandspuren; 6. Schutt mit Lehmverputz; 7. Linse von Sand und Schotter; 8. Mörtel; 9. Spuren von herausgerissener Steinmauer; 10. Keramikfragmente; 11. Steine; 12. anthropogene Schicht von Kies und Sand.

Abb. 22/2. Gherla, das Kastell. Das Westprofil des Schnittes S1/1982, die Meter 61 – 103 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht; 3. schwarze fundlose Erde mit Mörtel; 4. fundloser Flussbettkies; 5. anthropogene Schicht von Kies und Sand; 6. Schutt mit Lehmverputz; 7.–9. fehlen; 10. Keramikfragmente; 11. Steine.

Abb. 23/1. Gherla, das Kastell. Das Nordprofil des Schnittes S2/1982, die Meter 0 – 50 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht; 3. Linse von gelber Erde; 4. schwarze fundlose Erde; 5. aufgefülltes Pfostenloch; 6. fundlose gelbe Erde; 7. Tonlinse; 8. Bewohnungsschicht mit viel Stein; 9. Schuttschicht; 10. Bau- und Dachziegel; 11. Stein in der Bewohnungsschicht; 12. Flussbettsteine-Schicht; 13. Steinmauern mit Mörtel; 14. Brandschicht.

Abb. 23/2. Gherla, das Kastell. Das Nordprofil des Schnittes S2/1982, die Meter 82 – 115 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht; 3. gestörte Schicht; 4. mit roten Brandspuren pigmentierte Erde; 5. schwarze fundlose Erde; 6. gelbe fundlose Erde; 7. Mörtel; 8. Schicht mit viel Ziegelsteinen/Lehmverputz; 9. Schuttschicht mit Kies; 10. Keramikfragmente; 11. gelbe Füllerde; 12. mit roten Brandspuren pigmentierte Erde; 13. schwärzliche Füllung (Spur einer herausgerissenen Mauer).

Abb. 24. Gherla, das Kastell. Das Nordprofil des Schnittes S2/1982, die Meter 50 – 61 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht; 3. *opus signinum*; 4. Kies; 5. graue aschartige Erde; 6. schwärzliche Füllung (Spur von herausgerissener Mauer); 7. Steine und Schutt; 8. Mörtel mit Kohlespuren.

Abb. 25. Gherla, das Kastell. Nordwestprofil und Grundriss des Schnittes S7/1982 (nach R. Ardevan).

1. heutiges Erdreich; 2. römische Kulturschicht mit Schutt; 3. neuzeitliche Störungen; 4. schwarze fundlose Erde; 5. gelbe Erde mit roten Brandspuren; 6. stark mit Ocker-Vermillon pigmentierte, durch Brandspuren und Kohle begrenzte Erde; 7. rote Brandspuren; 8. schwarze Brandspuren mit Kohle; 9. Ziegelstein; 10. Kies; 11. Steinmauer; 12. unförmige Bruchsteinfragmente; 13. menschliche Knochen.

Abb. 26. Gherla, das Kastell. Das Bausystem der Umwehrmauer an der Ostseite.

1. Mörtel; 2. Sand; 3. Mutterboden; 4. kleine Steine; 5. große Bausteine.

Abb. 27. Gherla, das Kastell. Der Plan der im Inneren des Kastells erforschten Bauten (nach Orosz 1907, Taf. I).

Abb. 28. Gherla, das Kastell. Der Plan der 1909 im mittleren Bereich erforschten Gebäude (nach Orosz 1909, S. 258, Abb. 1).

Abb. 29. Gherla, das Kastell. Der Plan eines 1983 identifizierten Innengebäudes (nach R. Ardevan).

1. Steinmauer-Fundament mit Mörtel; 2. Ziegelstein-Fussboden.

Abb. 30. Gherla, das Kastell. Der Plan eines 1968 ausgegrabenen Innengebäudes (nach D. Protase).

1a-c. Mörtelschicht (*opus signinum*); 2. Steinmauer; 3. Ziegelsteine von den Hypokaustpfeilern; 4. Bruchsteine; 5. Wand mit Mörtel; 6. Wand aus auf die schmale Seite gelegten Ziegelsteinen; 7. *interstitium*.

Abb. 31. Gherla, das Kastell. Der Plan eines im Schnitt S1/1968 gefundenen Teils der östlichen Umwehrmauer (nach D. Protase).

1. Steinmauer; 2. Mörtelschicht; 3. Teil eines Straßenrandgrabens.

Abb. 32. Gherla, das Kastell. Der Kastellplan mit den neueren Ausgrabungen – 1968, 1979, 1980, 1981-1982 (nach Protase, Gudea, Ardevan 2005).

1. römische Steinstrukturen; 2. Umwehrmauer; 3. Steinpflaster; 4. Schutt; 5. archäologische Schnitte; 6. der Zaun der heutigen Industrieanlagen.

Abb. 33. Gherla, das Kastell. Der rekonstruierte Kastellplan.

1. der zerstörte Erdwall von der Nordseite; 2. der Verteidigungsgraben; 3. vermuteter Erdwall; 4. sicherer Erdwall; 5. *viae*.

Abb. 33a. Gherla, das Kastell. Der Kastellplan mit Rekonstruktionsversuch der im mittleren Bereich freigelegten Gebäude.

1. vermutete *via sagularis*; 2. *viae: praetoria, decumana et principales*; 3. identifizierte *via sagularis*; 4. die Umwehrmauer an der Ost- und Südseite.

TAFELN

Taf. I. Das Militärdiplom vom Jahr 123 (nach Russu 1973 und IDR I, 7 = *DiplD VII*).

Taf. II. Das Militärdiplom vom Jahr 133 (nach Daicoviciu, Protase 1964 und IDR I, 11 = *DiplD VII*).

Taf. III. Die in einem Kastellgebäude entdeckte Bauinschrift; der Text rekonstruiert (nach Ornstein 1908).

Taf. IV. Votivinschriften von Gherla, 1 – 3 (nach Russu 1959).

Taf. V. Votivinschriften von Gherla, 1 – 2 (1 nach Macrea 1949).

Taf. Va. Grabinschriften von Gherla, 1 – 2 (nach Protase 1968).

Taf. VI. Ziegelstempel der Ala II Pannoniorum.

Taf. VII. Kursivinschrift auf einem Ziegelstein (nach Gudea 1987).

Taf. VIII/1-2. Kursivinschrift auf einem Ziegelstein, Foto und Zeichnung (nach Gudea 1987).

Taf. IX. Hypokaustziegelsteine, Mosaikbodenelemente aus Ton (Museum Gherla).

Taf. X. Bronzefibeln aus dem Kastell, 1 – 6 (MNIT).

Taf. XI. Bronzefibeln aus dem Kastell, 1 – 9 (MNIT).

Taf. XII. Bronze- und Eisenfibeln aus dem Kastell, 1 – 3 (MNIT).

Taf. XIII. Eiserne Lanzen spitzen, 1 – 4 (Museum Gherla).

Taf. XIV. Eiserne Lanzen spitzen, 1 – 7 (Museum Gherla).

Taf. XV. Eiserne Lanzen spitzen, 1 – 5 (Museum Gherla).

Taf. XVI. Eiserne Lanzen spitzen, 1 – 5 (Museum Gherla).

Taf. XVII. Eiserne Speerspitzen, 1 – 5 (Museum Gherla).

Taf. XVIII. Sogenannte „Lanzenfüsse“ aus Eisen, 1 – 8 (Museum Gherla).

Taf. XIX. Eiserne Lanzen spitzen, 1 – 3 (MNIT).

Taf. XX. Beinschienenfragment von einer Paraderüstung, restauriert (MNIT).

Taf. XXI. Detailansicht der Beinschiene einer Paraderüstung – die mittlere Figur (MNIT).

Taf. XXII. Detailansicht einer Paraderüstung (MNIR).

- Taf. XXIII. Stütze für die Riemen eines Wagens (Museum Gherla).
- Taf. XXIV. Ausrüstungsgegenstände: 1. Plättchen eines Panzerhemdes (MNIT); 2. Ortband einer Schwertscheide (Museum Gherla).
- Taf. XXV. Votivdenkmäler aus Stein von Gherla, 1 – 4.
- Taf. XXVI. Grabmäler von Gherla: fragmentarische Stelen, 1 – 2.
- Taf. XXVII. Grabmäler von Gherla: Aedicula-Wände, 1 – 2.
- Taf. XXVIII. Grabmäler von Gherla: fragmentarische Stelen mit einfachen oder in Medaillon Grabmahl-Darstellungen, 1 – 6.
- Taf. XXIX. Grabmäler von Gherla: verschiedene Fragmente, 1 – 7.
- Taf. XXX. Grabmäler von Gherla: Aedicula-Wände, 1 – 3.
- Taf. XXXI. Grabmäler von Gherla, 1 – 2.
- Taf. XXXII. Grabmäler von Gherla: Fragmente von Grabbauten, 1 – 3.
- Taf. XXXIII. Grabmäler von Gherla: Bekrönungen mit Grablöwen, 1 – 3.
- Taf. XXXIV. Grabmäler von Gherla: verschiedene Fragmente, 1 – 4.
- Taf. XXXV. Werkzeuge und sonstige Eisengegenstände, 1 – 4 (MNIT).
- Taf. XXXVI. Werkzeuge und sonstige Eisengegenstände aus den Ausgrabungen von E. Orosz, 1 – 6.
- Taf. XXXVII. Eisenschlüssel, 1 – 7 (MNIT).
- Taf. XXXVIII. Eisenwerkzeuge, 1 – 4 (MNIT).
- Taf. XXXIX. Eisengegenstände, 1 – 5 (MNIT).
- Taf. XL. Pflugschar, Eisen (Museum Gherla).
- Taf. XLI. Bronzene Pferdegeschirrstücke, 1 – 11 (nach *Găzdac 1995*).
- Taf. XLII. Bronzene Instrumente, 1 – 13 (MNIT).
- Taf. XLIII. Toilette- und Schmuckstücke aus Bronze, 1 – 5 (MNIT).
- Taf. XLIV. Bronzene Haushalt-Utensilien, 1 – 6 (MNIT).
- Taf. XLV. Verschiedene bronzene Gegenstände, 1 – 10 (MNIT).
- Taf. XLVI. Bronzene Ausrüstungsteile: Beschläge, 1 – 6 (MNIT).
- Taf. XLVII. Silberne Statuendarstellung eines germanischen Gefangenen, Foto (nach *Ardevan 1999*).
- Taf. XLVIII. Silberne Statuendarstellung eines germanischen Gefangenen, Zeichnung (nach *Ardevan 1999*).
- Taf. XLIX. Bronzene Statuette eines tanzenden Satyrs (nach *Orosz 1907*).
- Taf. L. Bronzene Darstellungen der Götter Mars (1) und Minerva (2) (nach *Marinescu, Pop 2000*).
- Taf. LI. Bronzene Statuette des Gottes Mercurius (nach *Ardevan 1983*).
- Taf. LII. Bronzene Statuette des Gottes Apollo (nach *Orosz 1907*).
- Taf. LIII. Bronzene Statuette der sich kämmenden Göttin Venus (nach *Marinescu, Pop 2000*).

- Taf. LIV. Reliefplatte aus Bronze mit der Darstellung der keltischen Göttin Nantosuelta** (nach *Isac 1994* und *Nemeti 1998*).
- Taf. LV. Beingegegenstände aus dem Kastell, 1 – 9** (nach *Cociş, Alicu 1993*).
- Taf. LVI. In der älteren Literatur illustrierte Beingegegenstände, 1 – 7** (nach *Orosz 1907*).
- Taf. LVII. Terra sigillata** aus dem Kastell, 1 – 4 (MNIT).
- Taf. LVIII. Lokal hergestellte Luxusgefäße mit gestempelter Dekoration, 1 – 3** (nach *Rusu-Bolindeţ 1999*).
- Taf. LIX. Lokal hergestellte Luxusgefäße mit gestempelter Dekoration, 1 – 6** (nach *Rusu-Bolindeţ 1999*).
- Taf. LX. Lokal hergestellte Luxusgefäße mit gestempelter Dekoration, 1 – 5** (nach *Rusu-Bolindeţ 1999*).
- Taf. LXI. Keramik aus der älteren Literatur, 1 – 6** (nach *Orosz 1907*).
- Taf. LXII. Töpfe, 1 – 4.**
- Taf. LXIII. Schalen, 1 – 6.**
- Taf. LXIV. Teller (1 – 4) und Schalen (5 – 6).**
- Taf. LXV. Deckel (1 – 3) und hohen Schalen (4 – 6).**
- Taf. LXVI. Krüge, 1 – 2.**
- Taf. LXVII. Einhenkeliger Krug (1); zweihenkelige Kanne (2).**
- Taf. LXVIII. Krüge (Maßstab 1 : 2), 1 – 2.**
- Taf. LXIX. Vorratsgefäße (Maßstab 1 : 7,5), 1 – 2.**
- Taf. LXX. Kleine Gefäße (1 – 2) und Deckel (3).**
- Taf. LXXI. Keramisches Wasserleitungsrohr (MNIT).**
- Taf. LXXII. Gefäße aus dem Museum Gherla, 1 – 2 (foto).**
- Taf. LXXIII. Venus, Tonstatuette (MNIT).**
- Taf. LXXIV. Tonstatuetten: 1 Karikaturale Maske, 2 Venus (MNIT).**
- Taf. LXXV. Gegenstände mit altchristlichen Symbolen aus dem Kastell, 1 – 2 (MNIT).**
- Taf. LXXVI. Spielfiguren aus Ton von der älteren Literatur, 1 – 4** (nach *Orosz 1907*).
- Taf. LXXVII. Glasfragmente: 1 Schüssel mit facettierter Verzierung, 2 prismatische Kanne (MNIT).**
- Taf. LXXVIII. Trinkglas- und Glaspokaleböden aus der älteren Literatur** (nach *Orosz 1907*): 1 Pokalboden; 2 – 4 Trinkglasboden; 5 Unguentarium-Hals.
- Taf. LXXIX. Glasgefäßfragmente, 1 – 11 (MNIT).**
- Taf. LXXX. Gemmen, 1 – 2 (MNIT).**
- Taf. LXXXI. Gemmen, 1 – 2 (Museum Gherla).**
- Taf. LXXXII. Goldschmuck, 1 – 2 (Museum Gherla).**
- Taf. LXXXIII. Eisen- (1) und Bronzelampen (2, 3) aus dem Kastell.**

- Taf. LXXXIV. Tonlampen aus dem Kastell, 1 – 3 (MNIT).
- Taf. LXXXV. Tonlampen aus dem Kastell, 1 – 4 (MNIT).
- Taf. LXXXVI. Tonlampen aus dem Kastell, 1 – 3 (MNIT).
- Taf. LXXXVII. Tonlampen aus dem Kastell, Foto (Museum Gherla).
- Taf. LXXXVIII. Fragment eines Lüftungshohlziegels, Foto (Museum Gherla).
- Taf. LXXXIX. Ballista-Projektile aus Stein, Foto, 1 – 3 (Museum Gherla).
- Taf. XC. Handmühlen aus Stein, Foto, 1 – 2 (Museum Gherla).
- Taf. XCI. Verschiedene Funde: Fragmente von Gefäßen mit eingeritzten Zeichen; Unguentarium aus Glas; polyedrische Glasperle, Foto (MNIT).
- Taf. XCII. Dakische henkellose Tasse aus dem Kastell, Foto (MNIT).
- Taf. XCIII. Schädeldachfragmente einer kolossalen Bronzestatue, Foto (MNIT).
- Taf. XCIV. Schädeldachfragmente einer kolossalen Bronzestatue, Foto (MNIT).
- Taf. XCV. Bronzene Hand, Foto (Museum Gherla).
- Taf. XCVI. Tonlampen aus dem Kastell (MNIT).
- Taf. XCVII. Tonlampen aus dem Kastell, Foto (MNIT).
- Taf. XCVIII. Lanzenspitzen, Foto (MNIT).
- Taf. XCIX. Tonfiguren: *gryllos* und Venus, Foto (MNIT).

REGISTER

I. NAMENREGISTER

I.1. ANTIKE NAMEN

A

Aelia Crispina 213

Aelia Ingenua 295

Aelia Paulina 296

Aelia Secundina 213

Aelius Ana... 213

Antoninus Pius 178, 191, 195, 199, 200, 204, 222, 223, 224, 231, 259, 260, 293

C. Antonius Crispinus 203

Apollo 257, 298, 314

Attis 211, 245, 270, 293, 357

Marcus Aurelius 194, 203, 224, 231, 294

Aurelius Tato 203, 209

Avitus 211

B

Bellagenti filia 295

Bitus 215, 296

Borilli m. 196, 259

Brisenus 203, 296

C

C. Caelius Silvanus 203

Caius Gemel... 215

Caracalla 226, 227, 235, 296

Ti. Claudius Fortis 207

Ti. Claudius Maximus 192, 193, 194, 346

Commodus 209, 225, 231, 294

Consius 296

Constans 229, 232, 233, 235

Constantin 181, 229, 232, 233, 350, 361, 363

Constantius II 229, 232, 233, 234, 235, 236, 303

Cybele 204, 243, 244, 298

D

Daphne 296
Dasas 296
Deccia 213, 296
Deci 215
Decimus 213
Dekebal 192
Dines 210, 212, 296
Domitian 192, 195, 219, 234

E

Elagabal 179, 227
Eravisca 295

F

Faustina Iunior 179
Fegel 215
Felix 341
Flavier 195
Flavis 215
T. Flavius Longinus 203
Q. Flavius Tertullus 207
Florentinus 209

G

Gallienus 205, 206, 228, 355
Glavus 194, 295

H

Hadrian 176, 182, 191, 194, 195, 199, 200, 203, 204, 206, 207, 208, 220, 222, 234, 259,
260, 293, 295
Hercules 298, 341
Hercules Magusanus 298
M. Herrenius 209

I

Iubena 206, 295
Iulius Montanus 212
Iupiter 209
Iupiter Taranis 298
Iupiter Tronans 243

J

Jupiter 204, 298, 343

L

Liber Pater 204, 244, 298
Litugen- 204

Livius gratus 206
Lossa 204, 296
Lucilia Musa 209
Lucretianus 203
Lupa Capitolina 247, 299
Lupercus 212

M

Q. Marcius Turbo 206
Mars 195, 241, 242, 256, 258, 290, 299, 340
Medusa 244, 245, 246
Mercurius 204, 257, 272, 298, 314, 358
Mesico 215
Minerva 204, 207, 242, 256, 298, 314
M. Minicius Marcellinus 206
Mithras 204, 205
Montanus 212
Mucapa 204, 296

N

Nantosuelta 258, 298, 315, 366
Navati filius 295

O

Oufentina tribu 210

P

Pannoniorum 171, 174, 177, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 203, 206, 208, 212,
214, 241, 236, 288, 291, 292, 295, 299, 300, 302, 313, 347, 349, 355, 361, 362,
364
Pannonius Maximus 203
T. Petronius Priscus 195
Philippus Arabs 178, 179, 206, 228, 230, 294

R

Rivi filius 194, 295

S

Scenobarbus 203, 296
Sepenestus 194, 295
Septimius Pisisus 203
Septimius Severus 179, 203, 225, 226, 231, 282
Severus Alexander 179, 227, 228, 231, 235
Silvanus 193, 194, 203, 298
Silvester 212
Singula 206, 207

Singularis 210
Suriacus 209, 296

T

Tato 203, 209, 296
Terentius 215
Theodosius 230, 303
Titus 215, 218
Trajan 171, 176, 178, 179, 191, 192, 193, 194, 195, 219, 221, 255, 268, 293, 294, 351, 352, 353

U

Ulpia Dubitata 296
M. Ulpius Provincialis 203

V

Valentin 213
Valentinianus 229, 232, 233, 234
T. Varius Clemens 195
Venus 204, 257, 266, 280, 298, 314, 315, 316
M. Verpidius Silvanus 193, 194

1.2. MODERNE NAMEN

A

Ackner, M. J. 172, 173, 177, 367
Alicu, D. 191, 200, 205, 213, 265, 266, 347, 359, 366, 367
Ardevan, R. 182, 184, 185, 186, 189, 193, 195, 197, 198, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 221, 235, 260, 266, 273, 274, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 296, 297, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 311, 312, 314, 316, 341, 345, 346, 347, 348, 350, 358, 359, 360, 361, 363, 364

B

Bajusz, I. 356
Balla, L. 294, 350, 364
Barthalis, M. 176, 344
Bălăceanu, M. 273, 350
Băluță, C. L. 364
Bărbulescu, M. 345, 350, 355, 359, 364
Bâlc, A. 4
Bellinger; A. 231, 342
Belloni, G. G. 218, 342
Benea, D. 198, 205, 298, 347, 350, 353, 355
Beneš, J. 189, 353, 354
Bengtson, H. 346
Benkö, J. 176, 344

Bernhardt, M. 342
Bianchi, L. 246, 248, 350
Bona, P. 355
Buday, A. 177, 178, 179, 198, 204, 208, 211, 243, 244, 245, 248, 284, 298, 306, 356,
359, 365
Butnariu, V. M. 303, 365

C

Cătănicu, I. B. 186, 191, 200, 352, 353
Ceka, H. 217, 218, 343
Cheesman, G. L. 346
Chifor, I. 181, 182, 196, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 278, 281, 293, 303, 310, 311, 358, 359,
361, 362
Chima, C. 4
Chirilă, E. 205, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 234, 235, 240, 281, 303, 304, 345, 356, 359, 365
Christescu, V. 190, 191, 200, 352
Cichorius, C. 346
Cociș, S. 195, 196, 205, 206, 236, 237, 238, 258, 259, 278, 281, 290, 294, 315, 350,
359, 360, 364, 365
Cohen, H. 229, 230, 343
Connolly, P. 193, 346
Crawford, M. H. 218, 343
Crăciunescu, V. 273, 350
Crișan, V. 345, 360
Crînguș, M. 347
Cupșa, C. 169

D

Daicoviciu, C. 180, 207, 313, 360, 361, 363
David, L. 245, 272, 360, 363
Davies, R. W. 346
Davison, D. 190, 202, 347
Dănilă, Șt. 356
Devijver, H. 192, 346
Diaconescu, Al. 204, 246, 247, 274, 278, 280, 299, 350, 365
Dobson, B. 341, 346
Dragendorff, H. 348
Drăgan, E. 4

E

Esztegar, T. 178, 305

F

Fabricius, E. 346
Finály, G. 208, 210, 211, 215, 216, 284, 357, 360, 365

Floca, O. 245, 247, 248, 360
Florescu, Gr. 211, 245, 248, 365
Fodorean, F. 172, 174, 293, 350, 364
Forni, G. 346
Fröhlich, R. 215, 360
Furtwängler, A. 272, 349

G

Gaciu, R. 4
Gaiu, C. 169, 186, 205, 357, 363
Garbsch, J. 192, 242, 345, 354, 365
Gazdovits, N. 176, 177, 178, 305, 309, 365
Găzdac, C. 169, 192, 202, 205, 217, 241, 242, 243, 253, 254, 255, 290, 294, 314, 350, 354, 360, 363, 365
Ghiurco, I. 204, 267, 274, 304, 361
Glodariu, I. 209, 360
Goethart-Polaschek, K. 269, 270, 271, 279, 349
Goos, C. 177, 345
Gramatopol, M. 272, 273, 280, 349, 350
Gudea, N. 171, 182, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 195, 196, 199, 200, 202, 204, 205, 215, 229, 231, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 247, 267, 274, 297, 303, 304, 309, 310, 311, 312, 313, 342, 348, 350, 352, 353, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 365

H

Hanson, W. 348
Hene, F. X. 176, 345
Hica, I. 198, 205, 350
Hoffmann, B. 260, 261, 349
Husar, A. 203, 245, 247, 248, 351, 365
Hügel, P. 173, 198, 205, 209, 214, 292, 301, 309, 351, 353

I

Iaroslavschi, E. 184
Isac, A. 259, 273, 345, 351
Isac, D. 169, 181, 192, 203, 216, 258, 290, 292, 315, 352, 354, 356, 361
Isings, C. 269, 270, 271, 279, 349
Iványi, D. 274, 275, 276, 277, 278, 349

J

Jacques, F. 296, 346
Johnson, A. 190, 202, 347
Jung, J. 351
Jungbert, B. 181, 182, 310, 311, 358

K

Korodi, J. 176
Kovács, P. 347
Kraft, K. 354
Krug, A. 272, 349

L

Lander, J. 199, 200, 204, 347
Le Bohec, Y. 347
Loeschke, S. 274, 275, 276, 277, 349
Lőrincz, B. 191, 194, 347, 365
Lucăcel, V. 217, 218, 356, 359, 362
Ludușan, V. 367

M

Macrea, M. 174, 179, 189, 191, 203, 209, 299, 306, 313, 351, 354, 356, 361
Maier, A. 217, 218, 343
Marinescu, G. 169, 186, 205, 357
Marinescu, L. 195, 204, 205, 256, 257, 258, 297, 298, 314
Marțian, I. 174, 177, 345
Matei, Al. V. 356
Matei-Popescu, F. 355
Maxfield, V. 192, 341, 347
Maxim, Z. 360
Meșter, M. 169, 210, 282, 299, 305, 357, 363
Milea, Z. 245, 362
Mitrofan, I. 184, 197
Mócsy, A. 361
Moga, V. 354, 356

N

Nash-Williams, J. 190, 347
Neigebaur, J. F. 176, 177, 345
Nemeth, E. 184, 364
Nemeti, S. 242, 258, 298, 315, 361, 364, 366
Nicula, Al. 180, 284

O

Olteanu, I. 348
Onofrei, C. 366
Ornstein, J. 172, 174, 177, 178, 179, 191, 196, 198, 199, 200, 204, 208, 209, 210, 211,
214, 215, 244, 245, 248, 249, 250, 256, 284, 301, 305, 310, 313, 351, 353, 357,
361, 366

Orosz, E. 173, 178, 179, 201, 217, 219, 225, 227, 228, 230, 237, 251, 256, 257, 259,
262, 267, 269, 274, 305, 306, 310, 312, 314, 315, 357, 358, 361

Oswald, F. 259, 260, 261, 349

P

Paki, A. 216, 361, 366

Pappenheim 178

Paribeni, R. 193, 346

Pascu, V. 272, 273, 366

Petit, P. 346

Petolescu, C. C. 189, 191, 192, 193, 203, 204, 209, 344, 351, 353, 354, 355, 366

Pferdehirt, B. 192, 194, 207, 344

Pick, B. 230, 231, 343

Pink, K. 217, 343

Pintea, G. 179

Pintea, R. 360

Pintea, V. 245, 360

Piso, I. 194, 209, 351

Pop, C. 181, 182, 195, 199, 204, 205, 244, 245, 247, 250, 256, 257, 258, 278, 280, 282,
297, 298, 299, 305, 310, 311, 314, 345, 356, 358, 361, 362, 366

Pop, D. 357

Pop, I. 356

Popescu, D. 181

Popescu, M. 298, 299, 300, 351

Preda, C. 217, 343

Preuß, G. 353

Protase, D. 169, 180, 181, 182, 185, 186, 189, 194, 195, 197, 203, 205, 207, 208, 212,
213, 214, 215, 256, 258, 269, 272, 302, 303, 310, 311, 312, 313, 351, 353, 355,
356, 357, 358, 360, 362, 363, 366

R

Rogers, G. B. 260, 349

Roxan, M. 344

Röring, C. W. 242, 243, 349

Russu, I. I. 178, 179, 180, 181, 192, 194, 203, 204, 206, 208, 209, 211, 212, 214, 215,
245, 246, 295, 313, 355, 359, 362, 366, 367

Rusu-Bolindeț, V. 205, 261, 262, 268, 291, 315, 362

Rütli, B. 269, 270, 271, 279, 349

S

Schallmayer, E. 353

Scheid, J. 296, 346

Sommer, C. S. 182, 224, 282, 283, 288, 290, 295, 348

Soroceanu, A. 184, 197

Soroceanu, T. 184, 245, 362

Spaul, J. 194, 347, 355

Speidel, M. P. 192, 355

Stein, A. 351

Strack, P. L. 221, 223, 343

Stratan, I. 229, 303, 365

Strobel, K. 193, 351

Szilágyi, J. 355

Szilamer, P. 169

Șerban, I. 364

Șugar, N. 4

T

Tamba, D. 348, 357

Torma, K. 177, 284, 306, 345, 353, 358, 363

Toth, E. 357

Tóth, I. 364

Tudor, D. 289, 290, 293, 345

Turcan, R. 298, 349

Țentea, O. 355, 367

Țeposu-Marinescu, L. 211, 212, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 345, 363

U

Ursuț, D. 184

V

Vlassa, N. 204, 274, 363

Vlădescu, C. M. 199, 200, 355

W

Wade, D. 353

Wagner, W. 190, 302, 355

Wass 249, 305

Webster, G. 347

Wieseler, F. 363

Wolff, H. 367

Wollmann, V. 172, 176, 177, 213, 215, 363, 367

Wolski, W. 245, 247, 248, 360

Wroth, W. 231, 343

Z

Zăgreanu, R. 169, 196, 204, 205, 210, 211, 212, 213, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 282, 291, 292, 299, 300, 305, 357, 363, 364, 367

Zegreanu, M. 180

Zwierlein-Diehl, E. 272, 349

II. ORTREGISTER

II.1. ANTIKEN

A

Ad Pannonios 174, 177
Antiochia 227, 228, 235, 236
Apulum 171, 203, 296, 340, 347, 358, 362, 367
Aquileia 229, 232, 235, 303
Arelate 229, 232, 303
Arrabona 191
Arutela 199

B

Britannien 190, 202, 295, 347

C

Capua 207
Congri 174, 361
Constantinopolis 229, 230, 231, 233, 235, 236, 303
Cornon 207, 295
Cyzicus 229, 230, 236

D

Dacia Inferior 199, 200, 3355
Dacia Porolissensis 169, 171, 180, 186, 194, 202, 205, 206, 207, 268, 303, 348, 364, 367
Dakien 167, 171, 177, 178, 182, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 198, 201, 204, 205, 237, 240, 241, 243, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 299, 300, 302, 303, 304, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 361, 363
Drobeta 293
Dyrrhachium 173, 217, 343

E

Emesa 235

G

Gallien 191, 196, 288, 289, 291
Germanien 190, 348

H

Hadrianopolis 231
Heraclea 229, 236

L

Laodicea 235
Lederata 193
Lugdunum 232, 303

M

Macedonia 192
Malvensis 199
Micia 203

N

Napoca 174, 203, 216, 282, 291, 292, 293, 295
Nicomedia 229, 230
Noricum 291, 355

O

Obermoesien 192, 193
Odessos 231
Oescus 302
Optatiana 174, 177

P

Pannonien 191, 291, 292, 295, 300, 347, 355
Philippi 192
Porolissum 169, 174, 291, 293, 348, 350, 356, 357
Potaissa 171, 355
Praetorium 179, 199, 356

R

Rätien 190, 348
Ravenna 174, 351, 361
Rom 207, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234,
235, 243, 352
Römische Reich 171, 218, 295, 309, 346

S

Sarmizegetusa 203, 230, 345, 358, 365
Sirmium 233, 236, 295, 303, 345
Siscia 229, 230, 232, 235, 303
Syrien 191

T

Thessalonica 229, 233, 235, 236, 303

U

Unterpannonien 194

II.2. MODERNEN

A

Aiud 306
Amman 169
Armenopolis 176, 317, 348
Așchileu 278

B

Băița 173, 281, 282, 293, 302, 314
Berzovia 195
Brașov 341, 356, 358, 359
Buciumi 196, 240, 268, 367
Bukarest (București) 176, 181, 209, 306, 307, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 360, 362, 363, 365

C

“Canalul Morii” 171, 172, 174
Cășeu 169, 171, 282, 291, 292, 295, 354, 356
Câmpulung Muscel 200
Chesters 202
Cluj 173, 176, 178, 179, 197, 199, 200, 216, 281, 284, 285, 286, 300, 305, 306, 345, 356, 358, 360, 361, 362, 363, 365
Cluj-Napoca 215, 217, 271, 278, 340, 341, 342, 345, 348, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 363, 364, 366, 367
“Corobăi” 209, 214, 281, 284, 293

D

Debrecen 306, 340, 350, 364
Dej 172, 173, 210, 211, 214, 291, 306
Diviciorii Mari 191

F

Feldioara 199, 356

G

Geligaer 190
Gherla 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 236, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261,

262, 263, 264, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350,
351, 352, 353, 354, 355, 367

Gilău 169, 291, 356

Grammeni 192

Griechenland 192

Große Someș 171, 173

Győr 191

H

Hășdate 208, 281, 293

Housesteads 190

I

Iclod 216, 217, 234, 235, 303, 361

Ilișua 169, 171, 186, 292, 357

J

Jidava 200

K

Karpaten 171

Kaschau 176

Klausenburg 169, 172, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 217, 268, 271, 278, 307,
343

Kleine Someș 172, 173, 174, 210, 293, 302

Košice 176

Kronstadt 345

L

Lezoux 196, 259, 260, 261, 288

Livezile 169, 171, 356

Llandovery 190

M

Mintiul Gherlei 210

Moigrad 196, 240, 356, 357

„Mühlbach” 171

„Mühlkanal” 172, 176, 281, 282, 285, 286, 310

N

Neath 190

Neuschloss 176

O
Orheiul Bistriței 169, 171
Orient 204, 235, 286, 294, 296, 298, 300, 349

P
Pécs 169, 342, 358
Pintic 210

R
Răcari 200
Rhein 190, 354
Rheinzabern 260, 289
Rumänien 169, 180, 182, 306, 343, 345, 353

S
Sălaj 174, 356
Schäßburg 177
Schwarze Kirche 176
Siebenbürgen 172, 176, 177, 181, 217, 303, 306, 343, 345, 353, 363
Someșul Mic 196, 217, 231, 310
Southshields 190
„Staudamm” 173
„Stăvilari” 174, 293
„Sub Coastă” 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 281
Sutoru 169, 174
Szamosújvár 173, 179, 176, 353, 357, 358, 360, 361, 365, 366
Szolnok-Doboka 178, 353, 356, 357

T
Teregova 174
Tihău 169, 356
Timișoara 347, 350
Transsilvanien 177, 344, 359, 365
Trawscred 190
Țaga 249, 305

U
Ungarn 169, 176, 340, 357

W
Weinreben 177, 249
Weißenburg 176

Z
Zalău 169, 340, 342, 348, 352, 355, 356, 357, 359, 362, 365

III. SACHREGISTER

A

- Abdrücke 291
Ablagerung 187, 188, 276, 290
Aedicula 245, 246, 247, 248, 250, 251, 258, 289, 300, 302, 341, 350, 367
agger 189, 197, 205
ala 190, 192, 193, 194, 195, 203, 204, 212, 242, 298, 346, 347, 355
ala Asturum 202
ala quingenaria 190, 191, 194, 202
ala I Brittonum civium Romanorum 194, 206
ala II Gallorum et Pannoniorum 171, 189, 190, 192, 203
ala Pannoniorum 191
ala II Pannoniorum 191, 192, 193, 194, 203, 208, 209, 210, 212, 241, 295, 302, 313, 362, 364
Altar 208, 209, 211, 214, 244, 286, 360, 366
altchristlich 267, 298, 299, 304, 315
Amphore 268, 291
ampulla 254
Anhänger 253, 254
Antoninian (Ant.) 210, 228, 234, 235, 238, 343, 350, 355
Architektur 251, 299
Architrav 210
arcosolium 250, 299
Arkade 248, 250
Armee 169, 178, 192, 194, 241, 282, 287, 292, 296, 353
As (As) 179, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 231, 234, 343
Aureus (Au) 172, 173, 218, 343
Ausrüstung 238, 242, 255, 290, 314
Axt 251

B

- Backstein 172, 176, 195, 201
Bad 215, 284, 349, 353
Ballista 240, 279, 316
balteus 254
Baracke 189, 190, 201, 202
Berme 178, 184, 188, 197, 198, 292
Beschlag 253, 254, 255
heiliger Bezirk 284
Bogen 171, 245, 246, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 264, 272, 273
Brandbestattung 285, 286, 300
Brittonen 194
Bronze 173, 176, 179, 184, 202, 204, 205, 231, 241, 242, 243, 253, 254, 256, 257,

258, 273, 274, 279, 280, 281, 283, 288, 290, 294, 297, 298, 299, 300, 302, 303,
307, 313, 314, 315, 316, 343, 345, 363

kleine Bronzemünze 195, 229, 230

Bronzezeit 182, 184

Brücke 173, 281, 285

Brunnen 183, 280

C

calo 248

castrametatio 186

cataphractarii 192, 241

chiton 243, 250

cirrus 257

cista mystica 258

cohors 346, 355

cohors I Britannica 295

cohors miliaria 190

contubernia 190

D

Daker 191, 193, 217, 351

dako-römisch 269, 302

Deckel 264, 265, 267, 273, 274, 275, 315

decumana 184, 189, 197, 202, 205, 283, 290, 313

decurio 190, 192, 203, 282

dekanummia 231

eingedruckte Dekoration 261

Dekurion 192, 193, 194, 203

Delfin 245, 254

Denar (D) 173, 179, 295, 343, 358

Denkmal 214, 298

Denkmalbasis 210

Depot 182, 184, 235, 262, 271, 278, 279, 303

dextra 189, 190, 199, 283, 285

dis deabusque immortalibus 298

dolabra 251

Dorn 240, 251, 252, 255

Drachme (Dr) 320

duplicarius 190, 192, 193

Dupondius (Dp) 220, 221, 223, 224, 225, 230, 343

E

Einheimische 269, 287, 295, 298

Einheit 171, 189, 192, 193, 194, 195, 203, 205, 240, 241, 287, 290

Eisen 216, 237, 238, 243, 251, 252, 290, 297, 313, 314, 315

eques 193, 212, 346

Eravisker 194
Erdwall 171, 178, 186, 189, 311, 313, 358
evocatus 194
exercitus 194
explorator 192

F

Fälschung 218, 219, 221, 235
Fibel 173, 196, 205, 206, 236, 237, 238, 257, 288, 290
Flachrelief 246, 247, 299
fossa 202
unförmiges Fragment 291
Friedhof 174, 175, 198, 283, 285, 286, 309, 310
Fundament 187, 188, 198, 199, 312

G

Gallier 203
gallo-römisch 300
Garnison 190, 194, 206, 297, 298
Gefäß 172, 176, 182, 205, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 279, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 303, 315, 316
genius 246
Germane 193
Gesellschaft 176, 177, 178, 287, 289, 292, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 306
Gladiatore 248, 299
Glas 269, 270, 271, 272, 279, 288, 293, 315, 316, 349
Glasperle 279, 316
Glocke 254
Gold 272, 273, 315
Gott 241, 244, 257, 314
Gottheit 204, 298, 300
Grab 176, 178, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 210, 211, 244, 247, 250, 251, 268, 281, 283, 284, 285, 286, 292, 296, 297, 299, 310, 311, 313, 314, 349
Grabbaute 249, 250, 251, 286, 314
Grablöwe 198, 249, 250, 299, 314
Grabmahl 210, 248, 299, 314
Grabritualen 286, 300
griechisch 208, 231, 286, 288, 296, 297, 309, 348
griechisch-orientalisch 294, 296
Grundriss 186, 190, 200, 201, 311, 312, 346
gryllos 272, 280, 316

H

Hallstatt (Zeitalter) 173, 184
Heer 346, 354

Helm 240, 241, 242, 248, 256, 272

hemifollis 231

Hohlziegel 278, 316

Hort 191, 217, 231, 302

Hunnen 231, 303

hybrider 221, 228, 233

hymation 243

Hypocaustanlage 184, 284

hypocaustum 180, 184, 201

I

Illyrier 203, 204, 296

imaginifer 203

Importen 292

italisch 194

J

Jazygen 241

K

Kaiserkult 195, 297

Kalkstein 208, 209, 211, 212, 213, 214, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 291

Kamm 259

Kanne 248, 265, 267, 269, 291, 315

Kapitell 245, 247, 248, 250, 258

Kastell 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 237, 238, 240, 241, 243, 244, 248, 256, 257, 258, 266, 268, 269, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 344, 347, 348, 353, 354, 355, 356, 357, 358

kathedra 250

Kaufleute 287, 294

Kelte 191, 203, 242, 288, 295, 296, 300, 343

keltisch 191, 194, 195, 242, 286, 291, 292, 295, 296, 298, 299, 315

Keramik 175, 180, 183, 184, 205, 209, 259, 262, 263, 268, 269, 283, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 298, 302, 303, 305, 311, 312, 315, 348, 349

kliné 248

Kohorte 190, 309, 354, 356

Koloniste 286, 287, 291, 295

Koriner 295

Körpergrab 286, 300

Krieg 171, 192, 193, 194, 201, 204, 241, 285, 292, 294, 306, 351, 354, 359

Krone 244
Krug 265, 267, 272, 291, 315, 349
Kult 204, 205, 297, 298

L

lacinia 245
Lampe 204, 251, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 287, 291, 299, 303, 315, 316, 349
Lanze 238, 239, 240, 241, 246, 256, 272, 280, 313, 316
„Lanzenfuss“ 240, 313
Latène (Zeitalter) 173
legio XIII Gemina 171, 296
Legion 171, 192, 309, 355
Legion VII Claudia 192, 193
Lehmputz 201
limes 169, 171, 177, 178, 341, 342, 346, 347, 352, 353, 354, 355, 358, 359, 362, 365
lorica 253

M

magistri 282
Markomanner 193, 201, 204, 292, 294, 354
Mausoleum 214, 245, 246
Medaillon 246, 247, 250, 286, 299, 314
mensa tripes 248
Messer 242, 243, 251, 252, 252, 290
meta 279, 289
miles 204, 254, 259, 266, 290, 291, 345
miliaria 190, 191, 206, 207, 355
Militäranarchie 238, 294
Militärdiplom 180, 181, 192, 194, 203, 205, 206, 295, 307, 313, 344, 354, 362, 365
monolychnis 274, 278
mythologischer Monster 242
mortarium 266
Münze 175, 178, 179, 180, 182, 184, 195, 196, 205, 206, 216, 217, 229, 230, 231,
237, 269, 281, 288, 293, 294, 302, 303, 304, 343
Münzverkehr 293, 302
Museum 169, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 205, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 215, 216, 217, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249,
250, 251, 252, 262, 266, 268, 269, 272, 273, 278, 279, 280, 289, 305, 306, 307,
309, 313

N

nachrömisch 175, 302, 303, 304
Nagel 238, 239, 242, 251, 252, 253, 273
nebris 256, 271, 272
neolithisches (Zeitalter) 173
nocturni 282, 363

O

Öfen 286, 290
Offizier 178, 189, 190, 203, 205, 296, 346
Ohrring 273
opus signinum 182, 184, 311, 312
ordo decurionum 282
Orientale 204, 286, 294, 296, 298, 300, 349
Orientierung 186, 196, 197, 199
Ortband 243, 314

P

palla 245, 256
panis quadratus 248
Pannonier 194, 203
Panzer 241, 242, 243, 256, 314, 365
parthisch 193
peditata 190
pedum 245, 250, 272
Pilaster 211, 212, 245, 248, 249, 250, 299
Plan 178, 179, 185, 196, 197, 200, 201, 202, 309, 310, 311, 312, 313
plectrum 257
plus fata vetarunt 212
porta decumana 184, 197, 202, 290
porta praetoria 189, 197, 201, 202
porta principalis dextra 199, 285
praefectus 193, 298
praefurnium 184
praetentura 190, 202, 208, 213
praetorium 179, 199, 356
prähistorisch 184
principia 179, 180, 191, 195, 200, 201, 202, 203, 311
Profil 175, 183, 185, 187, 188, 199, 201, 219, 220, 221, 226, 230, 247, 260, 266,
267, 271, 275, 276, 277, 280, 310, 311, 312

R

Reiter 190, 193, 194, 203, 213, 214, 241, 242, 246, 248, 299
Relief 172, 174, 196, 209, 211, 213, 242, 246, 247, 249, 258, 271, 282, 291, 299, 315
Religion 191, 195, 205, 297, 298, 304, 351
retentura 180, 183, 190, 197, 201, 202, 213, 248, 249, 290, 292
Riemenverteiler 253, 254
römischer Ritter 194
Rohr 242, 251, 263, 265, 269, 315
Romanisierung 295, 296, 297

S

sagum 245

Sammlung 178, 179, 182, 217, 230, 249, 305, 306, 307, 344

Sarkophag 285, 300

Schale 263, 264, 267, 315

Scheibe 253, 255, 259, 267, 273, 274, 275, 276, 277, 278

Schicht 173, 174, 183, 184, 186, 187, 188, 193, 197, 198, 201, 203, 302, 311, 312

Schmelztiegel 202, 269, 281, 290

Schmuck 180, 254, 271, 314, 315

Schnalle 252, 253

Schneide 251, 252, 290

Schnitt 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 197, 198, 199, 201, 202, 205, 239, 228, 229, 230, 233, 236, 240, 244, 249, 258, 259, 267, 273, 274, 279, 310, 311, 312

Schrift 174, 175, 176, 177, 178, 179, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 214, 215, 216, 248, 249, 250, 260, 281, 282, 286, 288, 291, 295, 296, 297, 298, 301, 307, 313, 342, 343, 347, 351, 355, 358, 363, 364

Schüssel 196, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 267, 269, 270, 271, 315

sesquiplarius 190

Sestertius (HS) 182, 218, 220, 221, 223, 224, 225, 228, 230, 343

Sieb 268

signaculum 289

Silber 173, 255, 256, 273, 288, 294, 297, 298, 300, 314, 343

Skulptur 175, 184, 205, 243, 286, 291, 299, 307, 309

Soldat 189, 190, 191, 192, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 268, 269, 286, 287, 292, 295, 296, 299, 302

Speer 226, 239, 240, 241, 313

Spindelgewicht 269

Spitze 238, 239, 258, 259, 261, 262, 275, 278, 279

Spitzhacke 251

spolia 205

Sprache 287, 297

Stabsgebäude 178, 179, 191, 195, 200, 202

stator 203

Statue 176, 204, 243, 244, 255, 287, 290, 298, 307, 314

Statuenbasis 184, 210

Statuette 193, 195, 255, 269, 290, 300, 314

Steinbrocken 184

Stele 210, 211, 212, 213, 214, 215, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 286, 299, 314

Stempel 203, 215, 236, 259, 260, 261, 274, 275, 276, 277

Stola 244, 258

Straße 172, 173, 174, 181, 189, 190, 202, 216, 266, 281, 282, 283, 285, 293, 309, 311, 312

Stratigraphie 181, 187, 191, 205

Strigilis 254

stylus 297

Syrisch 278, 296, 297

T

tabula ansata 250

Tabula Peutingeriana 174

dakische Tasse 279, 298

Teller 263, 264, 267, 315

terra sigillata 196, 205, 259, 262, 289, 292, 315, 348

Tetradrachme (Tdr) 173, 343

Thermen 283

Thraker 204, 296

Tischler-Hobel 252

Toga 221, 228, 241, 245, 247, 299

„Tonciu“ (Münzen) 217

Tonmesser 252

Topf 263, 264, 267

Tor 181, 189, 197, 199

torques 173, 257, 298

Torturm 183, 184, 199

Trajanssäule 192

trilychnis 278

Tschernjachow (Kultur) 269

tuba 249

dazitischer Tuff 207, 208, 210

Tunika 247, 248

turibula 268, 291

Turm 172, 173, 183, 184, 189, 199, 200, 202, 244, 290, 309

turma 190

U

unguentarium 270, 279, 315, 316

Universität 169, 177, 179, 182

Urne 176, 285

V

Verein 177, 178, 184, 201, 234, 257, 305, 307, 309

Versentext 210, 212

Verteidigungssystem 171, 309, 329

Verzierung 196, 243, 249, 254, 261, 264, 265, 269, 271, 289, 299, 302, 315

Veteran 192, 193, 194, 203, 205, 282, 292, 295, 299

veterana 192, 193

vexillatio 194

via 178, 188, 189, 197, 202, 215, 258, 313

vicus 216, 231, 282, 289, 295, 303, 305, 347, 348, 357

volumen 245, 297

Vorratsgefäß 265, 268, 315

votiv 193, 198, 205, 208, 243, 258, 281, 282, 313, 314, 360

W

Waffe 238, 240, 241, 307, 354

Wiederverwendung 301

Z

Ziegel 172, 176, 187, 203, 215, 216, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 274,
275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 285, 290, 291, 311, 312, 313, 316

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE/ LITERATURABKÜRZUNGEN

- AAASH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
- ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
- ActaMP = Acta Musei Porolissensis, Zalău
- ACD = Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen
- AE = Année Épigraphique, Paris
- AEM = Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
- AIIA = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
- AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
- AMG = Anuarul Muzeului din Gherla. Arheologie, istorie, cultură, Gherla
- ANRW = Hildegard Temporini, W. Haase (Hrsg.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin – New York
- AnScDoct = Universitatea “Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie și Filosofie. Anuarul Școlii Doctorale. “Istorie, Civilizație, Cultură”, Cluj-Napoca
- AntTan = Antik Tanulmányok. Studia antiqua, Budapest
- Apulum = Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia, Alba Iulia
- ArchAnz = Archäologischer Anzeiger, Berlin
- ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő, Budapest
- ArchJournal = The Archaeological Journal, London
- ArhMold = Arheologia Moldovei, Iași
- Armenopolis = N. Sabău (ed.), *Armenopolis. Cultură și artă armenească la Gherla*, București, 2002
- Banatica = Banatica. Muzeul județean Caraș-Severin, Reșița
- B.A.R. IS = British Archaeological Reports – International Series, Oxford
- BMI = Buletinul monumentelor istorice, București
- Britannia = Britannia. A Journal of Romano-British and kindred Studies, London

- BRGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institutes, Frankfurt am Main
- BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române, București
- BV = Bayerische Vorgeschichtsblätter, München
- Cumidava = Cumidava. Muzeul județean Brașov, Brașov
- Dacia = Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie; N.S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
- DE = E. di Ruggiero (ed.), *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Roma
- Dolg = Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár
- EDR = Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap = Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
- Godišnjak = Godišnjak Čentra za balkanološka ispitivanja, Sarajevo
- JÖAI = Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes, Wien
- JRGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz
- JRS = Journal of Roman Studies, London
- Latomus = Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
- Limes 9 Mamaia 1972 = Actes du IXe Congrès International d'Études sur les frontières romaines. Mamaia 1972, București, 1974
- Limes 14 Carnuntum 1986 = Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum (Der römische Limes in Österreich 36, hrsg. von H. Vetters und M. Kandler), I – II, Wien, 1990
- Limes 15 Exeter 1989 = Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies (ed. by Valerie A. Maxfield and M. J. Dobson), Exeter, 1991
- Limes 16 Rolduc 1995 = Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies, Rolduc 1995 (ed. by W. Groeaman van Waateringe, B. L. van Beck, W. J. H. Willems, S. L. Wynia), Exeter, 1997
- Limes 17 Zalău 1997 = Roman Frontier Studies 1997. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Zalău 1997 (ed. by N. Gudea), Zalău, 1999

Limes 19 Pécs 2003	= Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003 (ed. by Z. Visy), Pécs, 2005
Materiale	= Materiale și cercetări arheologice, București
Oltenia	= Oltenia. Studii și comunicări, Craiova
Peuce	= Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie (serie nouă), Tulcea
ProblMuz	= Probleme de muzeografie, Cluj
RB	= Revista Bistriței, Bistrița
RE	= Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
RevMuz	= Revista Muzeelor, București
RRHA	= Revue roumaine d'histoire de l'art, București
Sargetia	= Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie – din 1975), București
SJ	= Saalburg Jahrbuch, Saalburg
StComBrukenthal	= Studii și comunicări. Arheologie și istorie. Muzeul Brukenthal, Sibiu
ZPE	= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

DETERMINATOARE NUMISMATICE / NUMISMATISCHE KATALOGE

Bellinger	= A. Bellinger, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection</i> , I, Washington, 1966
Belloni	= G. G. Belloni, <i>Le monete romane dell'Età Repubblicana</i> , Milano, 1960
Bernhardt	= M. Bernhardt, <i>Handbuch zur Münzkunde der römischer Kaiserzeit</i> , Halle, I – II, 1926
BMC	= H. Mattingly, E. Sydenham, Ph. V. Hill, R. A. G. Carson et alii, <i>Coins of the Roman Empire in the British Museum</i> , London, I (1926) – VI (1976)
CN, Achiz	= Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, dosar “Achiziții” (urmează nr. actului, anul și nr. piesei) <i>Das Münzkabinett des Nationalen Museums für die Geschichte Siebenbürgens zu Klausenburg, Akte „Erwerbungen” (es folgen die Urkundennummer, das Jahr und die Nummer der Münze)</i>
CN, Det	= Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, dosar “Determinări” (urmează nr. actului, anul și nr. piesei) <i>Das Münzkabinett des Nationalen Museums für die Geschichte Siebenbürgens zu Klausenburg, Akte “Bestimmungen” (es folgen die Urkundennummer, das Jahr und die Nummer der Münze)</i>

- Ceka = H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972
- Cohen² = H. Cohen, *Description des monnaies frappées sous l'Empire romain communément appelées médailles impériales²*, I – VIII, Paris, 1880-1892
- Crawford = M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, I – II, 1989 (reprint)
- LRBC = J. P. C. Kent, Ph. V. Hill, R. A. G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage AD 324-498*, London, I – II, 1960
- Maier = A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachium*, Numismatische Zeitschrift, Wien, 1, 1908, p. 1-33
- Pick = B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, I (1898) – II (1910)
- Pink = K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939
- Preda = C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973
- RIC = H. Mattingly, E. Sydenham et alii, *Roman Imperial Coinage*, London, I (1926) – X (1990)
- Strack = P. L. Strack, *Untersuchungen zu der römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, Stuttgart, I (1931), II (1933), III (1939)
- Wroth = W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum²*, Chicago, 1966

ABREVIERI TEHNICE / TECHNISCHE ABKÜRZUNGEN

- AE = aes (monetă de bronz; cifra indică ordinul de mărime pentru piesele romane din sec. IV – V); / Aes (Bronzemünze; die Ziffer weist auf die Größenordnung für die römischen Münzen vom 4.-5. Jh.);
- Ant = antonianian; / Antoninian;
- AR = argint; / Silber;
- As = as; / As;
- Au = aureus; / Aureus;
- D = denar; / Denar;
- Dp = dupondius; / Dupondius;
- Dr = drahmă; / Drachme;
- MNIR = Muzeul Național de Istorie a României; / das Nationalmuseum für die Geschichte Rumäniens
- MNIT = Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei; / das Nationalmuseum für die Geschichte Siebenbürgens, Klausenburg;
- off. = officina (subdiviziune a unui atelier monetar); / Officina (Unterabteilung einer Münzprägestätte);
- HS = sestertius; / Sestertius;
- Tdr = tetradrahmă; / Tetradrachme;
- var. = variantă. / Variante.

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE* / ABKÜRZUNGEN UND BIBLIOGRAPHIE**

IZVOARE ȘI CULEGERI DE IZVOARE / QUELLEN UND QUELLENSAMMLUNGEN

- Barthalis 1787 = A. Barthalis, *Ortus et occasus imperii Romanorum in Dacia mediterranea; cui accedunt nonnullae de monumento quodam e ruderebus Coloniae Apulensis eruto opiniones*, Posonii, 1787
- Benkö 1778 = J. Benkö, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, Vindobonae, 1778
- CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
- FHDR = Fontes historiae Daco-Romanae, București, I (1969) – II (1971)
- IDR = Inscriptiones Daciae Romanae, București
- IDRE = C.C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, București, I (1996) – II (2000)
- ILD = C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
- ILS = H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin, I (1886) – III (1916)
- Pferdehirt 2004 = Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I – II, 2004
- RMD = Margaret Roxan, *Roman Military Diplomas*, London, 1 (1978), 2 (1985), 3 (1994)

* Facem precizarea că, deși procedeu de a prezenta sistematic o vastă bibliografie, privitoare la tot ce se știe despre castrul și așezarea studiată, nu se întâlnește în monografiile arheologice, totuși noi am considerat că este deosebit de util pentru specialiști și pentru toți cei interesați să aibă aici, adunată la un loc, toată această bogată informație bibliografică despre castrul roman și așezarea sa de la Gherla.

** Obwohl eine systematische Vorstellung einer umfangreichen Literatur – betreffend alles was man über das untersuchte Kastell und die Siedlung kennt – in den archäologischen Monographien nicht üblich ist, glauben wir, dass es für die Fachleute und alle Interessenten äußerst nützlich ist, hier diese ganze reiche bibliographische Information über das römische Kastell und die Siedlung von Gherla zu finden.

REPERTORII / KATALOGE

- CRR = *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1971
- Garbsch 1978 = J. Garbsch, *Römische Paraderüstungen. Katalog der Ausstellung*, München, 1978
- Goos 1876 = C. Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1876
- Hene 1836 = F. X. Hene, *Beiträge zur dacischen Geschichte*, Hermannstadt, 1836
- Lychnus 2006 = Adriana Isac, C. A. Roman (eds.), *Lychnus et Lampas. Exhibition Catalogue*, Cluj-Napoca, 2006
- Marinescu, Pop 2000 = Lucia Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia romană*, București, 2000
- Marțian 1920 = I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1920
- Miles 1997 = C. Pop (red.), *Miles Romanus in provincia Dacia. Catalogul expoziției naționale. Katalog der nationalen Ausstellung*, Cluj-Napoca, 1997
- Neigebaur 1851 = J. F. Neigebaur, *Dacien aus der Überresten des classischen Altertums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851
- Bronzes 2003 = L. Petculescu (ed.), *Antique Bronzes in Romania. Exhibition Catalogue*, Bucharest, 2003
- RepCluj = I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, Iudita Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992
- RR = *Römer in Rumänien*, Köln, 1969
- TIR L 34 = *Tabula Imperii Romani L 34. Aquincum – Sarmizegetusa – Sirmium*, Budapest, 1969
- Torma 1861 = K. Torma, *Romaiak nyoma Erdély északi részében, Az Erdélyi Múzeum Évkönyvei*, Kolozsvár, 1, 1859-1861, 26-45
- Torma 1864 = K. Torma, *Adalék észak-nyugati Dácia föld- és helyratához*, A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, Pest, 11, 1864, 2, 3-39
- Tudor 1968 = D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968

LUCRĂRI GENERALE DESPRE IMPERIUL ROMAN / ALLGEMEINE WERKE ÜBER DAS RÖMISCHE REICH

- Bengtson 1970 = H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde. I. Republik und Kaiserzeit bis 284 nach Christus*, München, 1970
- CHA = *The Cambridge Ancient History*, Cambridge, X (1934) – XII (1939)
- Jacques, Scheid 1990 = Fr. Jacques, J. Scheid, *Rome et l'intégration de l'Empire (44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.). Tome I. Les structures de l'Empire romain*, Paris, 1990
- Paribeni 1926-1927 = R. Paribeni, *Optimus princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, I (1926) – II (1927)
- Petit 1978 = P. Petit, *Histoire générale de l'Empire romain*, Paris, 1978

LUCRĂRI GENERALE DESPRE LIMESUL IMPERIULUI / ALLGEMEINE WERKE ÜBER DEN LIMES DES RÖMERREICHES

- Fabricius 1924 = E. Fabricius, *Limes*, *RE* XIII (1924), 572-671
- Forni 1962 = G. Forni, *Limes. G. Dacia*, *DE* IV, 1955-1962, 40-41, 1282-1307

LUCRĂRI GENERALE DESPRE ARMATA ROMANĂ / ALLGEMEINE WERKE ÜBER DAS RÖMISCHE HEER

- Cheesman 1914 = G. L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, 1914
- Cichorius 1893 = C. Cichorius, *Ala*, *RE* I, 1 (1893), 1223-1270
- Cichorius 1900 = C. Cichorius, *Cohors*, *RE* VII (1900), 231-356
- Connolly 1988 = P. Connolly, *Tiberius Claudius Maximus, the Cavalryman*, Oxford, 1988
- Davies 1968 = R. W. Davies, *The training grounds of the Roman cavalry*, *ArchJournal* 125, 1968, 73-100
- Devijver 1976-1980 = H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I – III, 1976-1980
- Dobson 1978 = B. Dobson, *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahn und Persönlichkeiten eines römischen Offiziers*, Bonn, 1978

- Lőrincz 2001 = B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften*, Wien, 2001
- Le Bohec 1989 = Y. Le Bohec, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris, 1989
- Maxfield 1981 = Valerie A. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*, London, 1981
- Spaul 1994 = J. E. H. Spaul, *Ala². The Auxiliary Cavalry Units of the Pre-Diocletianic Roman Imperial Army*, Andover, 1994
- Webster 1998 = G. Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.³*, Norman, University of Oklahoma Press, 1998

LUCRĂRI GENERALE DESPRE FORTIFICAȚIILE ROMANE / ALLGEMEINE WERKE ÜBER DIE RÖMISCHEN BEFESTIGUNGEN

- Davison 1989 = D. Davison, *The Barracks of the Roman Army from the 1st to 3rd Centuries A. D.*, B.A.R. IS 472, Oxford, 1989
- Johnson 1987 = Anne Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jhs. in Britannien und in den Germanischen Provinzen des Römerreiches*, Mainz, 1987
- Lander 1984 = J. Lander, *Roman Stone Fortifications*, B.A.R. IS 206, Oxford, 1984
- Nash-Williams 1969 = J. Nash-Williams, *The Roman Frontier in Wales²*, Cardiff, 1969

LUCRĂRI DESPRE VICI MILITARES / WERKE ÜBER DIE VICI MILITARES

- Benea 2000 = Doina Benea, *Organizarea internă a așezărilor vicane ale castrelor auxiliare*, Sargetia 29/1, 2000, 191-203
- Benea 2003 = Doina Benea, *Istoria așezărilor de tip vici militares din Dacia romană*, Timișoara, 2003
- Benea, Crînguș 2002 = Doina Benea, Mariana Crînguș, *Evoluția vicus-ului militar de la Tibiscum în sec. II-III*, Sargetia 30, 2002, 181-194
- Kovács 1999 = P. Kovács, *Vicus és castellum kapcsolata az Alsó-Pannoniai limesméntén*, Piliscsaba, 1999

- Olteanu, Hanson 2001 = Ioana Olteanu, W. Hanson, *Military vici in Roman Dacia*, ActaMN 38/1, 2001, 123-134
- Sommer 1984 = C. S. Sommer, *Die römischen Zivilsiedlungen in Südwestdeutschland. Ergebnisse und Probleme der Forschung*, D. Planck (Hrsg.), *Archäologie im Württemberg. Ergebnisse und Perspektiven archäologischer Forschung von der Altsteinzeit bis zur Neuzeit*, Stuttgart, 1984, 281-310
- Sommer 1984a = C. S. Sommer, *The Military Vici in Roman Britain. Aspects of their Origins, their Location and Layout, Administration, Function and End*, Oxford, B.A.R. BS 129, 1984
- Sommer 1988 = C. S. Sommer, *Kastellvicus und Kastell. Untersuchungen zum Zugmantel im Taunus und zu den Kastellvici in Obergermanien und Rätien*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Stuttgart, 13, 1988, 457-707
- Sommer 1988a = C. S. Sommer, *The inner and outer relations of the military vicus to the fort, Roman Military Equipment. The Sources and Evidence*, Oxford, B.A.R. IS 476, 1988, 25-29
- Sommer 1998 = C. S. Sommer, *Vom Kastell zur Stadt*, Ubstadt-Weither, 1998
- Tamba 2001 = D. Tamba, *Tipuri de aşezări civile de castre pentru trupe auxiliare în provinciile dacice*, *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata*, Zalău, 2001, 249-284
- Tamba 2005 = D. Tamba, *Aşezarea civilă de tip vicus militar a castrului mare de la Porolissum. Observații în legătură cu aşezările civile ale castrului de trupe auxiliare din Dacia Porolissensis*, teză de doctorat (Diss.), Cluj-Napoca, 2005

LUCRĂRI DESPRE DIFERITE ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI ROMANE / WERKE ÜBER VERSCHIEDENE ASPEKTE DER RÖMISCHEN ZIVILISATION

- Drag. = Dragendorff 1895
- Dragendorff 1895 = H. Dragendorff, *Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, Bonn 1895

- Furtwängler 1900 = A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, Leipzig – Berlin, 1900, I – III
- Goethart-Polaschek 1977 = Karin Goethart-Polaschek, *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier* (Trierer Grabungen und Forschungen, 9), Mainz, 1977
- Gramatopol 1991 = M. Gramatopol, *Artele miniaturale în Antichitate*, București, 1991
- Hoffmann 1971 = B. Hoffmann, *Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée. 1ère partie*, Paris, 1971
- Hoffmann 1972 = B. Hoffmann, *Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée. 2ème partie*, Paris, 1972
- Isings 1957 = Clasina Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen – Djakarta, 1957
- Iványi 1935 = Dora Iványi, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, Budapest (Dissertationes Pannonicae II. 2), 1935
- Krug 1978 = Antje Krug, *Römische Fundgemmen 3. Speyer, Worms, Bad Kreuznach, Mainz und Saalburg*, Germania 56/2, 1978, 476-503
- Krug 1980 = Antje Krug, *Antike Gemmen in Römisch-Germanischen Museum Köln*, BRGK 61, 1980, 151-260
- Loeschke 1911 = S. Loeschke, *Beschreibung römischer Altertümer gesammelt von C. Ant. Niessen. Bd. 2. Glas, Keramik und Terrakotten*, Zürich, 1911
- Loeschke 1919 = S. Loeschke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich, 1919
- Oswald 1964 = F. Oswald, *Index of Figure-Typs on Terra Sigillata*, London, 1964
- Rogers 1974 = G. B. Rogers, *Potteries sigillées de la Gaule Centrale I. Les motifs non figurés* (XXVIIIème supplément à "Gallia"), Paris, 1974
- Röring 1983 = C.W. Röring, *Untersuchungen zu römischen Reisewagen*, Koblenz, 1983
- Rütli 1991 = B. Rütli, *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*, Basel, 1991
- Turcan 1998 = R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998
- Zwierlein-Diehl 1979 = Erika Zwierlein-Diehl, *Die antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museums in Wien*, München, II, 1979

**LUCRĂRI GENERALE DESPRE DACIA ROMÂNĂ /
ALLGEMEINE WERKE ÜBER DAS RÖMISCHE DAKIEN**

- Ardevan 1998b = R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998
- Balla 2000 = L. Balla, *Studia Dacica. Collected papers* (Hungarian Polis Studies 5), Debrecen, 2000
- Bălăceanu 2006 = Maria Bălăceanu, *Podoabe în Dacia romană*, Craiova, 2006
- Benea, Hica 2005 = Doina Benea, Ioana Hica, *Damnatio memoriae în arhitectura romană târzie de la Dunărea de Jos*, Timișoara, 2004
- Bianchi 1985 = L. Bianchi, *Le stele funerarie della Dacia. Un' espressione di arte romana periferica*, Roma, 1985
- Cociș 2004 = S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană. The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004
- Diaconescu 2003 = Al. Diaconescu, *Statuaria majoră în Dacia romană*, I – II, Cluj-Napoca, 2003 (CD)
- Fodorean 2006 = Fl. Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2006
- Funeraria 2003 = M. Bărbulescu (coord.), *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2003
- Găzdac 2002 = C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și în provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, I – II, Cluj-Napoca, 2002
- Gramatopol 1974 = M. Gramatopol, *Les pierres gravées du Cabinet numismatique de l'Académie Roumaine*, Bruxelles, coll. Latomus 138, 1974
- Gramatopol 1982 = M. Gramatopol, *Dacia antiqua. Perspective de istoria artei și teoria culturii*, București, 1982
- Gramatopol 1985 = M. Gramatopol, *Portretul roman în România*, București 1985
- Gramatopol, Crăciunescu 1967 = M. Gramatopol, Virginia Crăciunescu, *Les bijoux antiques de la collection Marie et dr. G. Severeanu du Musée d'histoire de la ville de Bucarest*, RRHA 4, 1967, 137-171
- Gudea 1996 = N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la istoria sistemului vamal din provinciile dacice*, Cluj-Napoca, 1996

- Horedt 1982 = K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982
- Hügel 2003 = P. Hügel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia (Traianus Decius – Aurelian)*, Cluj-Napoca, 2003
- Husar 1999 = A. Husar, *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1999
- Isac 2003a = Adriana Isac, *Podoabe romane din Dacia intracarpatică (cu specială privire la Dacia Porolissensis)*, teză de doctorat dactilografiată, Cluj-Napoca, 2003
- Jung 1884 = J. Jung, *Fasten der Provinz Dakien mit Beiträgen zur römischer Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1884
- Macrea 1969 = M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969
- Ornstein 1897 = J. Ornstein, *A ravennai geographus ismeretlen dáciai útvonala*, ArchÉrt 17, 1897, 391-394
- Petolescu 1995 = C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995
- Petolescu 2000 = C.C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul antichității*, București, 2000
- Piso 1993 = I. Piso, *Fasti provinciae Daciae. I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993
- Popescu 2004 = M. Popescu, *La religion dans l'armée romaine de Dacie*, Bucarest, 2004
- Protase 1980 = D. Protase, *Autohtonii în Dacia I. Dacia romană*, București, 1980
- Protase 2000 = D. Protase, *Autohtonii în Dacia II. Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000
- Stein 1944 = A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944
- Strobel 1984 = K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984
- Strobel 1994-1995 = K. Strobel, *Die Jahre 117 bis 119 n. Chr. Eine Krisenphase der römischen Herrschaft an der mittleren und unteren Donau*, *Studien zur alten Geschichte. Festschrift S. Lauffer* (H. Kalcyk u. a. Hrsg.), III, Roma, 1994-1995, 905-967

**LUCRĂRI GENERALE DESPRE SISTEMUL DEFENSIV
AL DACIEI ROMANE /
ALLGEMEINE WERKE ÜBER DAS VERTEIDIGUNGSSYSTEM DES
RÖMISCHEN DAKIEN**

- Alicu 1973 = D. Alicu, *Turnuri de porți la castrele romane din Dacia*, ActaMN 10, 1973, 107-122
- Cătăniciu 1981 = Ioana Bogdan Cătăniciu, *Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia*, Oxford, 1981
- Christescu 1937 = V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937
- Gudea 1974 = N. Gudea, *Das Verteidigungssystem des römischen Dakien*, SJ 31, 1974, 41-49
- Gudea 1974a = N. Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei romane. I. Stadiul actual al cercetărilor*, Apulum 12, 1974, 182-192
- Gudea 1977 = N. Gudea, *Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian*, ANRW II, 6, 1977, 859-887
- Gudea 1979 = N. Gudea, *The defensive system of Roman Dacia*, Britannia 10, 1979, 63-87
- Gudea 1980 = N. Gudea, *Recent research on the limes of Roman Dacia*, in *Roman Frontier Studies XII*. Stirling 1979, Oxford, 1980, 799-814
- Gudea 1984 = N. Gudea, *Cercetări arheologice efectuate între anii 1979 – 1982 pe limesul celor trei Dacii și al provinciilor cu granițe învecinate, Moesia Superior și Moesia Inferior*, AIIA 26, 1983-1984, 499-517
- Gudea 1986 = N. Gudea, *Bericht über die zwischen 1979 – 1982 am Limes der drei Dakien und der benachbarten Provinzen Moesia Superior und Moesia Inferior durchgeführten archäologischen Forschungen*, in *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986 (= *Limes 13 Aalen*, 1983), 477-497
- Gudea 1992 = N. Gudea, *Archäologische Forschungen auf dem Limes der drei Dakien und auf der Grenzen der benachbarten Provinzen Moesia Superior und Moesia Inferior zwischen 1983 – 1989*, EphemNap 2, 1992, 69-94
- Gudea 1997 = N. Gudea, *Der Limes Dakiens. Materialien zu seiner Geschichte*, Mainz, 1997 (Sonderheft aus JRGZM)
- Isac 1999a = D. Isac, *Die Entwicklung der Erforschung des Limes nach 1983 im nördlichen Dakien (Porolissensis)*, Limes 17 Zalău 1997, 151-170

- Ornstein 1896 = J. Ornstein, *Zur Bestimmung der Grenzen Dakiens in Siebenbürgen*, Szamosújvár, 1896
- Ornstein 1900 = J. Ornstein, *Die Westgrenze Dakiens*, JÖAI 3, 1900, Bbl., 219-220
- Ornstein 1900a = J. Ornstein, *Dacia nyugati határáról*, Szolnok-Dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat évkönyve, Dées, 1900, 12-17
- Schallmayer, Preuß 1995 = E. Schallmayer, G. Preuß, *Von Agri Decumates zu Limes Dacicus. Bericht über eine Reise nach Rumänien*, Bad Homburg, 1995
- Torma 1880 = K. Torma, *A Limes Dacicus felső része*, Budapest, 1880
- Wade 1970 = D. Wade, *The Roman Auxiliary Units and Camps in Dacia*, Chappell Hill, 1970

LUCRĂRI DESPRE FAZA DE PĂMÂNT A CASTRELOR / WERKE ÜBER DIE HOLZ-ERDE-PHASE DER KASTELLE

- Cătănicu 1993 = Ioana Bogdan Cătănicu, *Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans le nord de la Mésie Inférieure*, ActaMN 26-30, 1989-1993, 49-66
- Gudea 1975 = N. Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei romane. Observații privind faza de pământ a castrelor*, AIIA 18, 1975, 71-87
- Hügel 1984 = P. Hügel, *Considerații asupra fazei de pământ a castrelor din Dacia Porolissensis*, Comunicări ale cercurilor științifice studentești. Istorie 2, Cluj-Napoca, 1984, 314
- Petolescu 1980 = C. C. Petolescu, *Castrele de pământ din nord-vestul Olteniei*, Oltenia 2, 1980, 103-108
- Protase 1994 = D. Protase, *Frontierele Daciei în timpul lui Traian*, Sargetia 25, 1992-1994, 111-120

LUCRĂRI GENERALE PRIVIND ARMATA PROVINCIEI DACIA / ALLGEMEINE WERKE ÜBER DIE ARMEE DER PROVINZ DAKIEN

- Benea 1983 = Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea VII Claudia și legiunea III Flavia*, Cluj-Napoca, 1983
- Beneš 1970 = J. Beneš, *Die römischen Auxiliarformationen im Unteren Donauraum*, Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University. Rada Archeologicko-Klassická, E 15, Brno, 1970, 151-210

- Beneš 1978 = J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praha, 1978
- Garbsch 1989 = J. Garbsch, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*, BV 54, 1989, 137-151
- Garbsch, Gudea 1991 = J. Garbsch, N. Gudea, *Despre cea mai veche diplomă militară eliberată pentru provincia Dacia*, ActaMP 14-15, 1990-1991, 61-79
- Găzdac 1997 = C. Găzdac, *Fighting style of the Roman cavalry in Dacia*, in N. Gudea (Hrsg.), *Beiträge zur Kenntnis des römischen Heeres in den dakischen Provinzen/ Contribuții la cunoașterea armatei romane din provinciile dacice*, Cluj-Napoca 1997, 143-158
- Gudea 1977 = N. Gudea, *Câteva observații privind trupele din Dacia de nord și armata Daciei Porolissensis*, ActaMP 1, 1977, 115-132
- Gudea 1991 = N. Gudea, *Arme romane din castrele de pe limesul occidental al Daciei Porolissensis*, EphemNap 1, 1991, 69-80
- Gudea 1994 = N. Gudea, *Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege*, in H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner (Hrsg.), *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*, Brno, 1994, 371-386
- Gudea 1994a = N. Gudea, *Römische Waffen aus den Kastellen des westlichen Limes von Dacia Porolissensis*, in *Beiträge zur römischen und barbarischen Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Marburger Kolloquium 1994*, Lublin – Marburg, 1994, 78-89
- Isac 2001a = D. Isac, *Das Militärdiplom aus dem Jahr 151 n. Chr. von Samum (Cășeu) und die Datierung der Prokuratur des Macrinus Vindex in Dacia Porolissensis*, ActaMN 38/I, 2001, 49-60
- Kraft 1951 = K. Kraft, *Die Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951
- Macrea 1964 = M. Macrea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine*, Dacia 8, 1964, 145-160
- Moga 1985 = V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985
- Petolescu 1995 = C. C. Petolescu, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (I)*, SCIVA 46, 1995, 1, 35-39
- Petolescu 1997 = C.C. Petolescu, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien*, in N. Gudea (Hrsg.), *Beiträge zur Kenntnis des römischen Heeres in den dakischen Provinzen / Contribuții la cunoașterea armatei romane din provinciile dacice*, Cluj-Napoca 1997, 66-141

- Petolescu 2002 = C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuții la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002
- Protase 1962 = D. Protase, *Le coorti I Hispanorum miliaria e I Ubiorum in Dacia*, *Dacia*, 6, 1962, 505-508
- Protase 1974 = D. Protase, *Exercitus Daciae Porolissensis et la défense de la frontière septentrionale de la Dacie*, *Limes 9 Mamaia* 1972, 227-233
- Protase 1985 = D. Protase, *Neue Daten über die Ala I Tungrorum Frontoniana in Dakien*, in *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz*, Wien, 1985, 495-504
- Russu 1972 = I. I. Russu, *Auxilia provinciae Daciae*, *SCIV* 23/1, 1972, 63-77
- Russu 1974 = I. I. Russu, *Die Hilfstruppen am Limes provinciae Daciae Superioris*, *Limes 9 Mamaia* 1972, 215-226
- Speidel 1970 = M. P. Speidel, *The captor of Decebalus*, *JRS* 60, 1970, 142-152
- Speidel 1970a = M. P. Speidel, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, *ActaMN* 7, 1970, 511-515
- Szilágyi 1946 = J. Szilágyi, *A Daciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, Budapest, 1946
- Țentea, Matei-Popescu 2004 = O. Țentea, Fl. Matei-Popescu, *Alae et cohortes Daciae et Moesiae. A review and updating of J. Spaul's Ala² and Cohors²*, *ActaMN* 39-40/I, 2002-2003 (2004), 259-296
- Vlădescu 1983 = C. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983
- Wagner 1938 = W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938

LUCRĂRI DESPRE CASTRELE DIN DACIA / ABHANDLUNGEN ÜBER DIE KASTELLE AUS DAKIEN

- Benea, Bona 1994 = Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994
- Bărbulescu 1987 = M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987
- Bărbulescu 1997 = M. Bărbulescu, *Castrul legionar de la Potaissa (Turda). Das Legionslager von Potaissa*, Zalău, 1997

- Buday 1911 = A. Buday, *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentősége*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei, Kolozsvár, 21, 1911, 9-22
- Chirilă et alii 1972 = E. Chirilă, N. Gudea, C. Pop, V. Lucăcel, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj 1972
- Gudea 1989 = N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, Zalău 1989 (= ActaMP 13)
- Gudea 1997a = N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi. Das Römergrenzkastell von Buciumi*, Zalău 1997
- Gudea 1997b = N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa-Resculum. Das Römergrenzkastell von Bologa-Resculum*, Zalău 1997
- Gudea 1997c = N. Gudea, *Castrul roman de pe dealul Pomiet – Moigrad. Das Römergrenzkastell von Moigrad – Pomiet. Porolissum I*, Zalău 1997
- Gudea, Pop 1971 = N. Gudea, I. I. Pop, *Cumidava. Castrul roman de la Râșnov*, Brașov 1971
- Gudea, Pop 1974-1975 = N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Feldioara – Făgăraș, Cumidava 7*, 1974-1975, 40-54
- Isac 1997a = D. Isac, *Castrele de cohortă și ală de la Gilău. Die Kohorten- und Alenkastelle von Gilău*, Zalău 1997
- Isac 2001 = D. Isac, *Viață cotidiană în castrele Daciei Porolissensis. Studii și articole*, Cluj-Napoca 2001
- Isac 2003 = D. Isac, *Castrul roman de la Samum – Cășeu. The Roman Auxiliary Fort Samum – Cășeu. I*, Cluj-Napoca 2003
- Macrea et alii 1993 = M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehădia*, București 1993
- Matei, Bajusz 1997 = Al. V. Matei, I. Bajusz, *Castrul roman de la Romita – Certiae. Das Römergrenzkastell von Romita – Certiae*, Zalău 1997
- Moga 1998 = V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Castrul roman de la Apulum*, Cluj-Napoca 1998
- Protase 1977 = D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, Sargetia 13, 1977, 191-202
- Protase 1994 = D. Protase, *Castrul roman de la Tihău (jud. Sălaj) în lumina cunoștințelor actuale*, EphemNap 4, 1994, 75-102
- Protase, Dănilă 1968 = D. Protase, Șt. Dănilă, *Un castru roman de pământ la Livezile pe granița de nord a Daciei*, SCIV 19/3, 1968, 531-540

- Protase, Gaiu, Marinescu 1997 = D. Protase, C. Gaiu, G. Marinescu, *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud)*, RB 10-11, 1997, 27-110
- Protase, Zrinyi 1994 = D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul roman de la Brâncovenesti, Tg. Mureș 1994*
- Tamba 1997 = D. Tamba, *Castrul roman de la Românași-Largiana. Das Römergrenzkastell von Românași-Largiana*, Zalău 1997
- Toth 1978 = E. Toth, *Porolissum. Das Kastellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnoti*, Budapest 1978

**LUCRĂRI SPECIALE PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA GHERLA /
SPEZIELLE ABHANDLUNGEN BETREFFEND DIE ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN GHERLA**

- Finály 1908 = G. Finály, *Archäologische Funde in Ungarn im Jahre 1907*, ArchAnz 9, 1908, 308-312
- Meșter, Pop 2002 = M. Meșter, Daniela Pop, *Șantierul arheologic Gherla, campania 2002*, inedit
- Meșter, Zăgreanu 2006 = M. Meșter, R. Zăgreanu, *Șantierul arheologic Gherla, campania 2006. Săpătură salvare „Drumul roman”*, inedit
- Meșter, Zăgreanu 2007 = M. Meșter, R. Zăgreanu, *Șantierul arheologic Gherla, campania 2007. Săpături de salvare „vicus-ul roman”*. *Raport preliminar*, inedit
- Ornstein 1891 = J. Ornstein, *Die römische Niederlassung bei Szamos-Ujvár*, AEM 14, 1891, 168-180
- Ornstein 1902 = J. Ornstein, *A Szamosújvár melletti római castellumban ásatásáról*, ArchÉrt 22, 1902, 76-78
- Ornstein 1902a = J. Ornstein, *Jelentés a Szamosújvár melletti római castellum keleti oldalának ásatásáról*, A Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történeti és etnográfiai társulat évkönyve, Décs, 3, 1902, 3-11
- Ornstein 1903 = J. Ornstein, *Die Ausgrabungen bei Szamosujvár*, JÖAI 6, 1903, Bbl. 109-120
- Ornstein 1908 = J. Ornstein, *Vom römischen Kastell bei Szamosújvár*, JÖAI 11, 1908, Bbl. 207-208
- Orosz 1907 = E. Orosz, *Jelentés a Szamosujvári római castellum pretoriumának ásatásáról*, Szamosujvár, 1907 (= *Armenia*, Szamosujvár, 1907, 129-155)

- Orosz 1909 = E. Orosz, *A Szamosujvári római castellum pretoriumában végzet ásátásáról*, ArchÉrt 29, 1909, 258-263
- Pop, Jungbert, Chifor 1980 = C. Pop, B. Jungbert, I. Chifor, *Săpăturile arheologice de la Gherla (jud. Cluj)*, Materiale 14 (Tulcea), 1980, 661-667
- Protase, Ardevan 1983 = D. Protase, R. Ardevan, *Săpăturile de salvare de la Gherla*, Materiale 15 (Braşov), 1983, 299-303
- Protase, Gudea, Ardevan 2005 = D. Protase, N. Gudea, R. Ardevan, *Das römische Binnenkastell von Gherla. Die Erdwallphase (106-140 n. Chr.)*, Limes 19 Pécs 2003, 713-721
- Torma 1865 = K. Torma, *A szamosujvári római fürdő*, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűléseinek Munkálatai, Pest 1865, 81

LUCRĂRI CARE PUBLICĂ DESCOPERIRI ROMANE DE LA GHERLA / PUBLIKATIONEN VON RÖMISCHEN FUNDEN AUS GHERLA

- Alicu 1980 = D. Alicu, *Vases décorés de serpents découvertes à Sarmizegetusa*, Latomus 39, 1980, 3, 717-725
- Ardevan 1983 = R. Ardevan, *Mercurius de la Gherla*, ActaMN 20, 1983, 397-404
- Ardevan 1986 = R. Ardevan, *Un denar fals din castrul de la Gherla*, BSNR LXXVII-LXXIX/131-133, 1983-1985, 1986, 149-151
- Ardevan 1986a = R. Ardevan, *Gemă romană de la Gherla*, Studii și comunicări de etnografie și istorie, Caransebeș, 6, 1986, 227-231
- Ardevan 1991 = R. Ardevan, *Monetary circulation in the ancient settlement of Gherla (Cluj county)*, Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, Wroclaw, 79, 1991, 223-235
- Ardevan 1992 = R. Ardevan, *Noi descoperiri monetare antice la Gherla*, BSNR LXXX-LXXXV/134-137, 1986-1991, 1992, 281-287
- Ardevan 1993 = R. Ardevan, *Eine römische Inschrift aus Gherla*, ZPE 99, 1993, 220-222
- Ardevan 1993a = R. Ardevan, *Circulația monetară în așezarea romană de la Gherla*, EphemNap 3, 1993, 111-122
- Ardevan 1993b = R. Ardevan, *O inscripție romană de la Gherla*, Tibiscum. Studii și comunicări de etnografie și istorie, Caransebeș, 8, 1993, 75-78

- Ardevan 1998 = R. Ardevan, *Autour de deux pièces paléochrétiennes de Gherla, Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae Christianae*, Città del Vaticano – Split, 1998, 3, 29-36
- Ardevan 1998a = R. Ardevan, *Colecția monetară a gimnaziului din Gherla*, BSNR XC-XCI/142-143, 1994-1995, 1998, 19-27
- Ardevan 1999 = R. Ardevan, *Der germanische Kriegsgefangene aus dem Römerlager von Gherla*, Limes 17 Zaláu 1997, 879-883
- Ardevan 2007a = R. Ardevan, *Un creuzet roman de la Gherla*, in R. Ștefănescu, I. Bauman, Lucica Savu (ed.), *Studia in honorem Florea Costea*, Brașov 2007, 350-356
- Bărbulescu 1977 = M. Bărbulescu, *Capiteluri romane din Dacia intracarpatică*, Sargetia 13, 1977, 229-261
- Buday 1916 = Á. Buday, *Szörványos rómaikori emlékek Erdélyből*, Dolg 7/1, 1916, 27-133
- Chifor, Russu 1973 = I. Chifor, I. I. Russu, *Diploma militară din anul 123 e. n. din colecția Muzeului din Gherla*, RevMuz 10, 1973, 465-467
- Chirilă, Chifor 1975 = E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XI)*, StComBrukenthal 19, 1975, 45-51
- Chirilă, Chifor 1978 = E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XII)*, ActaMP 2, 1978, 53-57
- Chirilă, Chifor 1979 = E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla*, ActaMP 3, 1979, 141-143
- Chirilă, Chifor 1979a = E. Chirilă, I. Chifor, *Două monete romane inedite din Dacia*, ActaMP 3, 1979, 145-147
- Chirilă, Chifor 1980 = E. Chirilă, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla*, ActaMP 4, 1980, 245-246
- Chirilă, Gudea, Chifor 1979 = E. Chirilă, N. Gudea, I. Chifor, *Tezaurul monetar de la Gherla sec. IV*, ActaMP 3, 1979, 525-533
- Chirilă, Lucăcel 1979 = E. Chirilă, V. Lucăcel, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XIV)*, ActaMP 3, 1979, 137-138.
- Chirilă, Lucăcel, Chifor 1966 = E. Chirilă, V. Lucăcel, I. Chifor, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (III)*, ActaMN 3, 1966, 421-422.
- Cociș 1995 = S. Cociș, *Strongly profiled brooches with trapezium form foot in the Roman province of Dacia*, EphemNap 5, 1995, 93-101

- Cociș, Alicu 1993 = S. Cociș, D. Alicu, *Obiecte din os din Dacia Apulensis și Dacia Porolissensis*, ActaMP 17, 1993, 113-149
- Cociș et alii 1992 = S. Cociș, R. Ardevan, Rodica Pinte, *Fibule romane din Dacia Porolissensis. I. Gherla*, ActaMP 16, 1992, 321-338
- Crișan et alii 1994 = Viorica Crișan, Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Prospecțiuni arheologice de-a lungul drumului roman din zona orașului Gherla*, ActaMN 31.1, 1994, 215-220
- Daicoviciu, Protase 1961 = C. Daicoviciu, D. Protase, *Un nouveau diplome militaire de Dacia Porolissensis*, JRS 51, 1961, 63-70
- Daicoviciu, Protase 1964 = C. Daicoviciu, D. Protase, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Știri noi despre organizarea Daciei romane*, ActaMN 1, 1964, 163-180
- Daicoviciu, Protase 1965 = C. Daicoviciu, D. Protase, *À propos du nom et de l'origine du titulaire d'un diplome militaire de Dacia Porolissensis*, Latomus 24/2, 1965, 322-329
- Daicoviciu, Protase 1965a = C. Daicoviciu, D. Protase, *Megjegyzések egy Dacia Porolissensis-i katonai diploma tulajdonosának nevében és eredetéhez*, AntTan 12, 1965, 126-130
- David, Pinte 1966 = Lucia David, V. Pinte, *Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, ActaMN 3, 1966, 459-463
- Finály 1902 = G. Finály, *Egy szamosujvári római feliratról*, ArchÉrt 22, 1902, 336-338
- Finály 1907 = G. Finály, *Archäologische Funde im Jahre 1906*, ArchAnz 19, 1907, 214-222
- Floca, Wolski 1973 = O. Floca, Wanda Wolski, *Aedicula funerară în Dacia romană*, BMI 42/3, 1973, 52-80
- Fröhlich 1892 = R. Fröhlich, *Római feliratos téglá Szamosujvárról*, ArchÉrt 12, 1892, 169-170
- Găzdac 1995 = C. Găzdac, *Bronzuri romane de la Gherla*, ActaMN 32.1, 1995, 401-430
- Glodariu 1965 = I. Glodariu, *Un altar votiv roman în Muzeul de Istorie Cluj*, ActaMN 2, 1965, 667-668
- Gudea 1978 = N. Gudea, *Tezaurul monetar de la Gherla și importanța lui pentru problema continuității daco-romane*, în *Documente noi descoperite și informații arheologice. Material documentar în sprijinul cadrelor didactice și catedrelor de științe sociale*, A.S.S.P. București 1978, 44-46

- Gudea, Ardevan 2003 = N. Gudea, R. Ardevan, *Depozitul monetar de la Iclod, sec. IV p. Chr.*, Banatica 16/I, 2003, 245-261
- Gudea, Chifor 1978 = N. Gudea, I. Chifor, *Câteva descoperiri arheologice la Gherla*, ActaMP 2, 1978, 63-74
- Gudea, Ghiurco 1988 = N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea 1988
- Isac 1991 = D. Isac, *Signacula aus Dakien*, SJ 46, 1991, 57-64
- Isac 1994 = D. Isac, *O tablă votivă din castrul roman de la Gherla*, ActaMP 18, 1994, 47-52
- Macrea 1949 = M. Macrea, *Culte germanice în Dacia*, AISC 5, 1944-1948 (1949), 232-243
- Mócsy 1964 = A. Mócsy, *A dél pannoniai cornacatus az új dáciai katonai diplomán*, AntTan 2, 1964, 113-115
- Nemeti 2004 = S. Nemeti, *Piese romane de bronz din Dacia*, RB 18, 2004, 89-110
- Ornstein 1892 = J. Ornstein, *A Szamosújvári Athéne szobrocskáról*, ArchÉrt 12, 1892, 348-349
- Ornstein 1893 = J. Ornstein, *Ujabb leletek a Szamosújvár melletti római telepről*, ArchÉrt, 13, 1893, 349-351
- Ornstein 1894 = J. Ornstein, *A Szamosújvár mellett létezett római állótábor*, ArchÉrt 14, 1894, 284
- Ornstein 1897 = J. Ornstein, *Római feliratos kő Szamosújvárról*, ArchÉrt 17, 1897, 384
- Ornstein 1901 = J. Ornstein, *Adalék a Ravennas-féle „Congri” alkalmazásához*, ArchÉrt 21, 1901, 368-369.
- Ornstein 1903a = J. Ornstein, *Római áldozat oltárról Szamosújvárott*, ArchÉrt 23, 1903, 61-62
- Ornstein 1903b = J. Ornstein, *Római emlékkő Hesdátón*, ArchÉrt 23, 1903, 448
- Orosz 1898 = [E. Orosz], *Bacchans mellképe bronzbol*, ArchÉrt 18, 1898, 85-86
- Paki 1994 = Adela Paki, *Epigraphica minora (I)*, ActaMN 26-30/I, 1989-1993 (1994), 291-299
- Pop 1972 = C. Pop, *Medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, ActaMN 9, 1972, 503-516
- Pop 1973 = C. Pop, *Din nou despre reprezentările dionysiace din Dacia*, ActaMN 10, 1973, 595-603
- Pop 1974 = C. Pop, *O stelă funerară din Dacia cu simbolul Romei*, in *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj 1974, 311-314
- Pop 1978 = C. Pop, *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*, ActaMN 15, 1978, 135-165

- Pop et alii 1968 = C. Pop, I. Al. Aldea, I. Chifor, V. Lucăcel, *Câteva medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, Apulum 7/1, 1968, 413-421
- Pop, Chifor 1975 = C. Pop, I. Chifor, *Un felinar (lampion) roman în Muzeul de Istorie din Gherla*, Apulum 13, 1975, 683-685
- Pop, Soroceanu 1968 = C. Pop, T. Soroceanu, *Câteva stele familiale din Dacia Superioară*, SCIV 19/2, 1968, 350-355
- Protase 1960 = D. Protase, *O diplomă militară descoperită la Gherla*, Steaua, Cluj, 11, 1960, 123
- Protase 1961 = D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, Apulum 4, 1961, 127-143
- Protase 1963 = D. Protase, *Descoperiri arheologice la Gherla*, ProblMuz, 1963, 175-179
- Protase 1965 = D. Protase, *Descoperiri recente în castrul roman de la Gherla*, StCl 7, 1965, 490
- Protase 1968 = D. Protase, *Elemente trace și illire în Ala II Pannoniorum din Dacia*, SCIV 19/2, 1968, 339-344
- Protase 1969 = D. Protase, *Éléments ethniques thraces et illyres dans Ala II Pannoniorum de Dacie*, in *Hommages à Marcel Renard*, Bruxelles 1969, 634-638
- Russu 1948 = I. I. Russu, *Note epigrafice*, Dacia 11-12, 1945-1947 (1948), 269-270
- Russu 1959 = I. I. Russu, *Inscripții din Dacia*, Materiale 6, 1959, 871-895
- Russu 1964 = I. I. Russu, *Note epigrafice (VII)*, ActaMN 1, 1964, 477-483.
- Russu 1973 = I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București 1973
- Russu 1974 = I. I. Russu, *Das römische Militärdiplom von 123 für Dacia Porolissensis und Pannonia Inferior*, Dacia 18, 1974, 155-176
- Russu 1979 = I. I. Russu, *Rectificări și adaosuri arheologico-epigrafice la SCIVA 29, 1978, 3, p. 437-433*, SCIVA 30/2, 1979, 215-227
- Russu, Milea 1964 = I. I. Russu, Z. Milea, *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, ProblMuz, 1964, 14-31
- Rusu-Bolindeț 1999 = Viorica Rusu-Bolindeț, *Stamped pottery from the Roman fort at Gherla*, Limes 17 Zalău 1997, 777-805

- Torma 1866 = K. Torma, *Romai feliratok Erdélyből*, Archaeologiai közlemények, Pest, 6, 1866, 145-150
- Țeposu-David 1960 = Lucia Țeposu-David, *Gemele și cameele din muzeul arheologic din Cluj*, in *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București 1960, 525-534
- Țeposu-Marinescu 1972 = Lucia Țeposu-Marinescu, *Despre originea unor tipuri de monumente funerare din Dacia Superior*, SCIV 23/2, 1972, 215-222
- Țeposu-Marinescu 1974 = Lucia Țeposu-Marinescu, *Despre aedicula funerară în Dacia romană*, SCIVA 25/3, 1974, 417-425
- Țeposu-Marinescu 1982 = Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, Oxford, B.A.R. IS 128, 1982
- Vlassa 1979 = N. Vlassa, *Piese paleocreștine inedite din Dacia intracarpatică*, ActaMN 16, 1979, 171-188
- Wieseler 1858 = F. Wieseler, *Bronzetafeln aus Szamos-Ujvár in Siebenbürgen*, Archäologische Zeitung, Berlin, 16, 1858, 149-153
- Wollmann, Ardevan 2006 = V. Wollmann, R. Ardevan, *Disiecta membra. Inschriftenfragmente aus Dakien*, in C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca 2006, 667-678
- Zăgreanu 2006 = R. Zăgreanu, *Monumente funerare inedite cu scena banchetului funerar de la Gherla*, AnScDoct 2, 2006, 53-57
- Zăgreanu, Meșter 2006 = R. Zăgreanu, M. Meșter, *Piese sculpturale romane de la Mintiu Gherlei*, AMG 1–3, 2003-2005 (2006), 64-67

**LUCRĂRI CARE AMINTESC DESCOPERIRI DE LA GHERLA
DEJA PUBLICATE /
ABHANDLUNGEN DIE BEREITS PUBLIZIERTE FUNDE VON
GHERLA ERWÄHNEN**

- Ardevan 1982 = R. Ardevan, *Nocturni Napocenses*, ActaMN, 19, 1982, 287-290
- Ardevan 2006 = R. Ardevan, *Economie și circulație monetară în așezarea romană de la Gherla*, AMG 1–3, 2003-2005 (2006), 41-48

- Ardevan 2007 = R. Ardevan, *Despre o gemă romană de la Gherla*, Peuce 3-4, 2005-2006 (2007), 183-187
- Ardevan 2007b = R. Ardevan, *Sur la vie spirituelle dans l'établissement romain de Gherla (Dacie)*, in S. Nemeti, Fl. Fodorean, E. Nemeth, S. Cociș, Irina Nemeti, Mariana Pîslaru (ed.), *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, 159-163
- Ardevan 2007c = R. Ardevan, *The Ala II Pannoniorum in Dacia*, Apulum 44, 2007, 139-155
- Ardevan, Zăgreanu 2005 = R. Ardevan, R. Zăgreanu, *Eine römische Inschrift im Museum der Stadt Gherla*, Eos. Commentarii Societatis Philologae Polonorum, Wroclaw, 92, 2005, 257-264
- Ardevan, Zăgreanu 2006 = R. Ardevan, R. Zăgreanu, *O inscripție romană din Muzeul orașului Gherla*, AMG 1-3, 2003-2005 (2006), 59-63
- Balla, Tóth 1968 = L. Balla, I. Tóth, *À propos des rapports entre la Pannonie et la Dacie*, ACD 4, 1968, 69-78
- Balla, Tóth 1977 = L. Balla, I. Tóth, *Adatok Pannonia és Dácia kapcsolataihoz*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1976-1977, 119-129
- Băluță 1978 = C. L. Băluță, *Le mithraïcisme dans l'épigraphie de la Dacie*, Acta Iranica. Textes et mémoires. IV. Études mithraïques, Teheran 1978, 1-5
- Băluță 1990 = C.L. Băluță, *La pénétration et la diffusion du mithraïcisme en Dacie refléchies par l'épigraphie*, in J. R. Hinnes (ed.), *Studies in Mithraism*, Rome 1990, 17-27
- Băluță, Șerban 1979 = C. L. Băluță, I. Șerban, *On mithraism in the army of Dacia Superior*, in *Mysteria Mithrae. Atti del seminario internazionale su "La specificità storico-religiosa dei misteri di Mithra con particolare riferimento alle fonte documentarie di Roma e Ostia"*, Roma 1979, 573-578
- Bărbulescu 1977 = M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercules în Dacia (I)*, ActaMN 14, 1977, 173-179
- Bărbulescu 1978 = M. Bărbulescu, *Cultul lui Hercules în Dacia (II)*, ActaMN 15, 1978, 219-233
- Buday 1916a = Á. Buday, *Rómaikori kőemlékinkből*, Dolg 7/2, 1916, 71-99

- Butnariu 1988 = V. M. Butnariu, *Monedele romane postaueliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491) II. Perioada 324-383*, ArhMold 12, 1988, 131-196
- Chirilă, Gudea 1982 = E. Chirilă, N. Gudea, *Economie, populație și societate în Dacia intracarpatică în primul secol după abandonarea provinciei (275-380 e.n.)*, ActaMP 6, 1982, 123-154
- Chirilă, Gudea, Stratan 1974= E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din sec. IV*, Lugoj 1974
- Cociș 1984 = S. Cociș, *Un olan de ventilație de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, ActaMN 21, 1984, 505-515
- Diaconescu 1995 = Al. Diaconescu, *Lămpi romane târzii și paleobizantine din fosta provincie Dacia*, EphemNap 5, 1995, 255-299
- Finály 1906 = G. Finály, *Római feliratos kövek Szamosujvárról*, ArchÉrt 26, 1906, 37-39
- Florescu 1930 = Gr. Florescu, *I monumenti funerari della "Dacia superior"*, EDR 4, 1926-1927 (1930), 72-148
- Garbsch 2000 = J. Garbsch, *Verschlußsachen: Panzer, Kettenhemden und kimmerische Gewänden*, BV 65, 2000, 109-123
- Gazdovits 1996 = N. Gazdovits, *Istoria armenilor din Transilvania (de la începuturi până la 1900)*, (București), 1996
- Găzdac 1994 = C. Găzdac, *Cavaleria grea în strategia defensivă romană la Dunăre*, in S. Mitu, Fl. Gogâltan (coord.), *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, Cluj 1994, 46-53
- Găzdac 1999 = C. Găzdac, *Functional harness pieces from Roman Dacia*, Limes 17 Zaláu 1997, 743-753
- Gudea 1987 = N. Gudea, *Contribuții la paleografia latină romană din Dacia I. Inscripții pe cărămizi și țigle*, ActaMP 11, 1987, 91-158
- Husar 1996 = A. Husar, *Celții în Dacia romană*, ActaMP 20, 1996, 41-53
- Lőrincz 1977 = B. Lőrincz, *Zur Ergänzung und Datierung dazischer Militärdiplomen*, AAASH 24/1-2, 1977, 281-286
- Nemeti 1998 = S. Nemeti, *Cultul lui Sucellus – Dis Pater și al Nantosueltei – Proserpina în Dacia romană*, EphemNap 8, 1998, 95-121

- Nemeti 2001 = S. Nemeti, *Eine donauländische ikonographische Variante der Göttin Nantosuelta*, Latomus 60/1, 2001, 160-166
- Nemeti 2003 = S. Nemeti, *Le dieu à l'anguipède dans la Dacie romaine*, Ollodagos. Actes de la Société belge d'études celtiques, Bruxelles, 17, 2003, 201-211
- Onofrei 2006 = C. Onofrei, *Diploma militară din 14 aprilie 123*, AnScDoct 2, 2006, 37-43
- Ornstein 1904 = J. Ornstein, *Zur Ehrenrettung eines Fundes aus der Römerzeit*, Szamosujvár, 1904
- Paki 1998 = Adela Paki, *Populația din Dacia de nord în lumina izvoarelor epigrafice*, teză de doctorat (Diss.), Cluj-Napoca 1998
- Pascu 1960 = Viorica Pascu, *Muzeul raional din Gherla*, ProblMuz, 1960, 40-48
- Petolescu 1973 = C. C. Petolescu, *Un altar dedicat lui Jupiter Optimus Maximus*, BMI 42/2, 1973, 32
- Pop 1970 = C. Pop, *Reprezentări din Dacia dedicate lui Liber Pater*, ActaMN 7, 1970, 151-161
- Pop 1972a = C. Pop, *Reprezentări din Dacia dedicate lui Liber Pater și acoliților săi*, Apulum 10, 1972, 173-182.
- Protase 1971 = D. Protase, *O familie de origine italică într-o inscripție de la Apulum*, Apulum 9, 1971, 353-357
- Protase 1978 = D. Protase, *Les Illyriens en Dacie à la lumière de l'épigraphie*, Godišnjak 17, 1978, 127-135
- Protase 1978a = D. Protase, *Illirii în Dacia romană*, SCIVA 29/4, 1978, 497-523
- Russu 1944 = I. I. Russu, *Onomasticon Daciae. Numele de persoane în inscripțiile provinciei*, AISC 4, 1944, 183-233
- Russu 1949 = I. I. Russu, *Observații și rectificări la "Onomasticon Daciae"*, AISC 5, 1949, 282-296
- Russu 1967 = I. I. Russu, *Tracii în Dacia romană*, ActaMN 4, 1967, 85-106
- Russu 1968 = I. I. Russu, *Note epigrafice (XI)*, ActaMN 5, 1968, 451-470
- Russu 1969 = I. I. Russu, *Elementele siriene în Dacia carpatică și rolul lor în "colonizarea" și romanizarea provinciei*, ActaMN 11, 1969, 167-186

- Țentea, Ludușan 2000 = O. Țentea, V. Ludușan, *About the spearheads of triangular cross-section from Dacia*, ActaMN 37/I, 2000, 253-264
- Wolff 1975 = H. Wolff, *Miscellanea Dacica (I)*, ActaMN 12, 1975, 139-158
- Wollmann 1982 = V. Wollmann, *Johann Michael Ackner (1782-1862). Leben und Werk*, Cluj-Napoca 1982
- Zăgoreanu 2004 = R. Zăgoreanu, *Ateliere de pietrari în epoca romană pe valea Someșului*, teză de masterat (Masters-Diss.), Cluj-Napoca 2004

FIGURI / ABBILDUNGEN

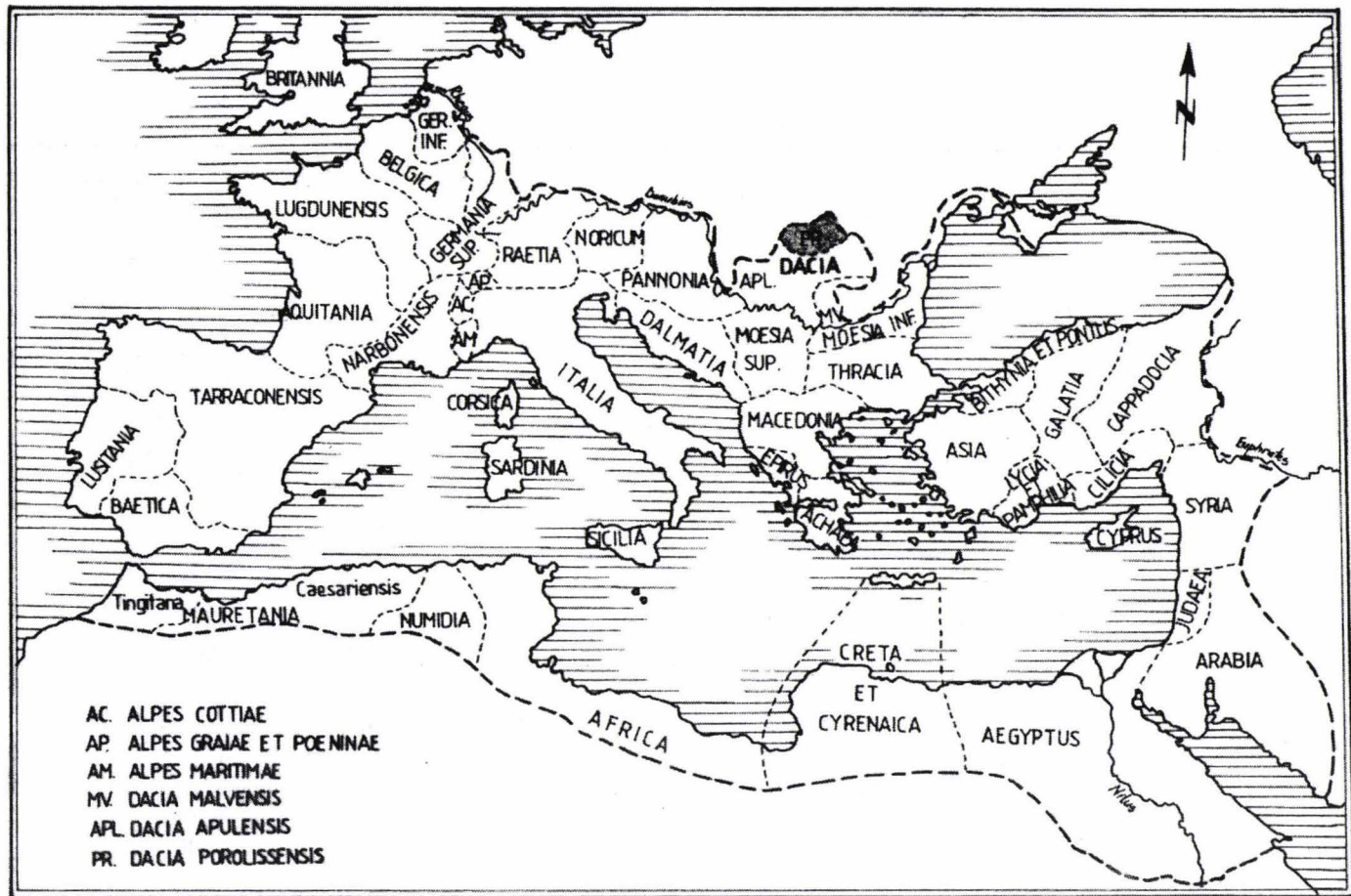

Fig./Abb. 1.

<https://biblioteca-digitala.ro>

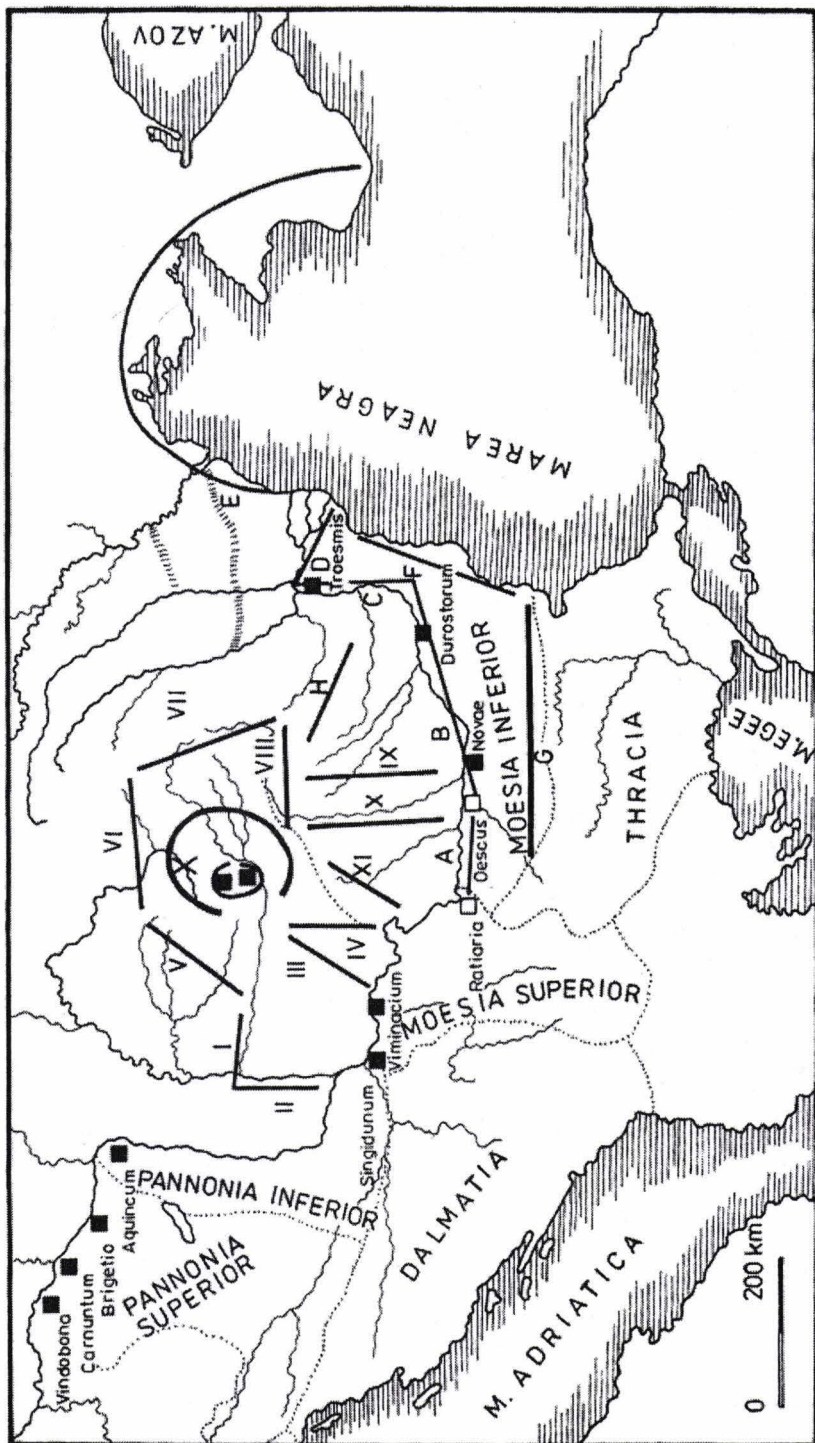

Fig./Abb. 2.

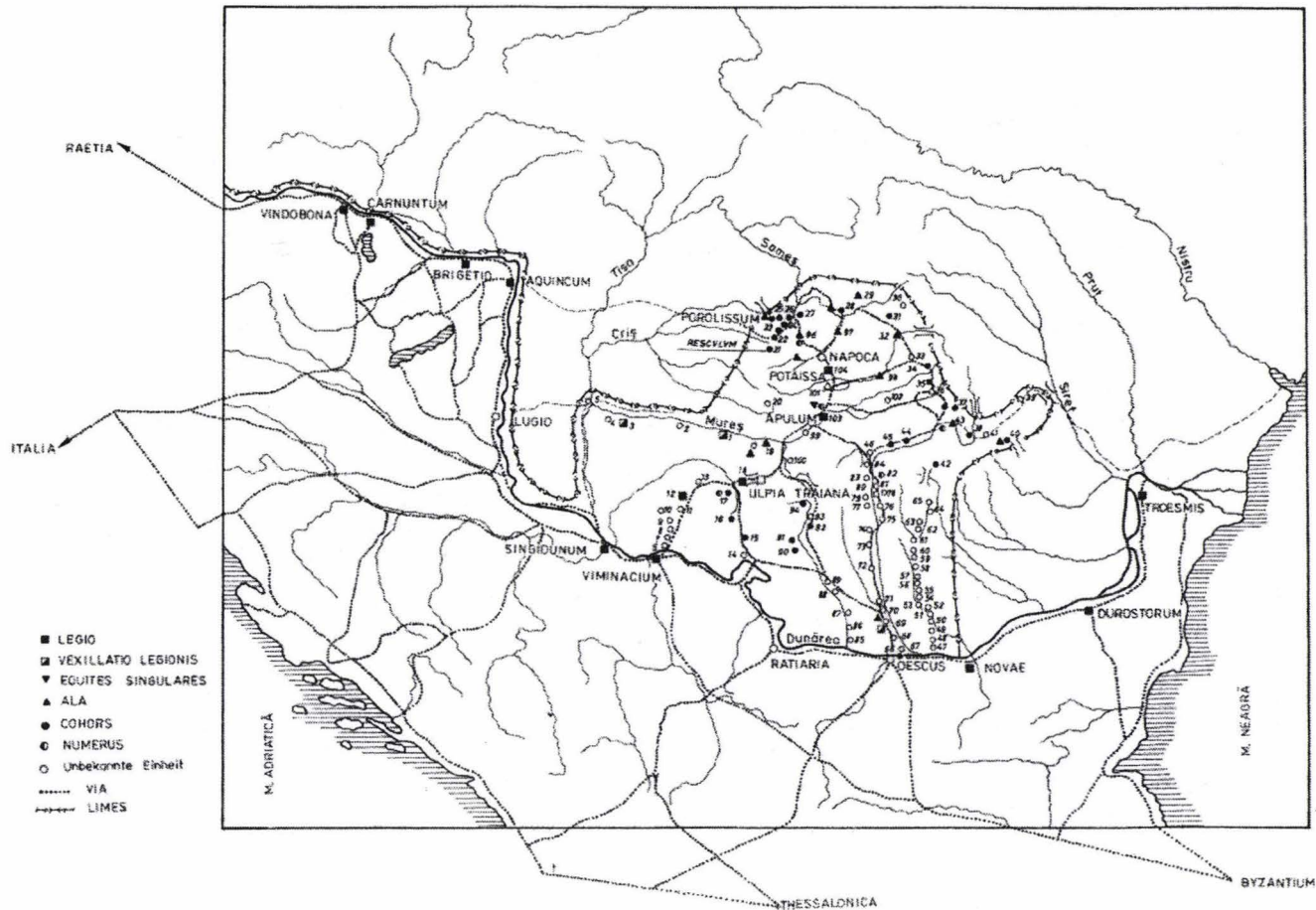

Fig./Abb. 3.

<https://biblioteca-digitala.ro>

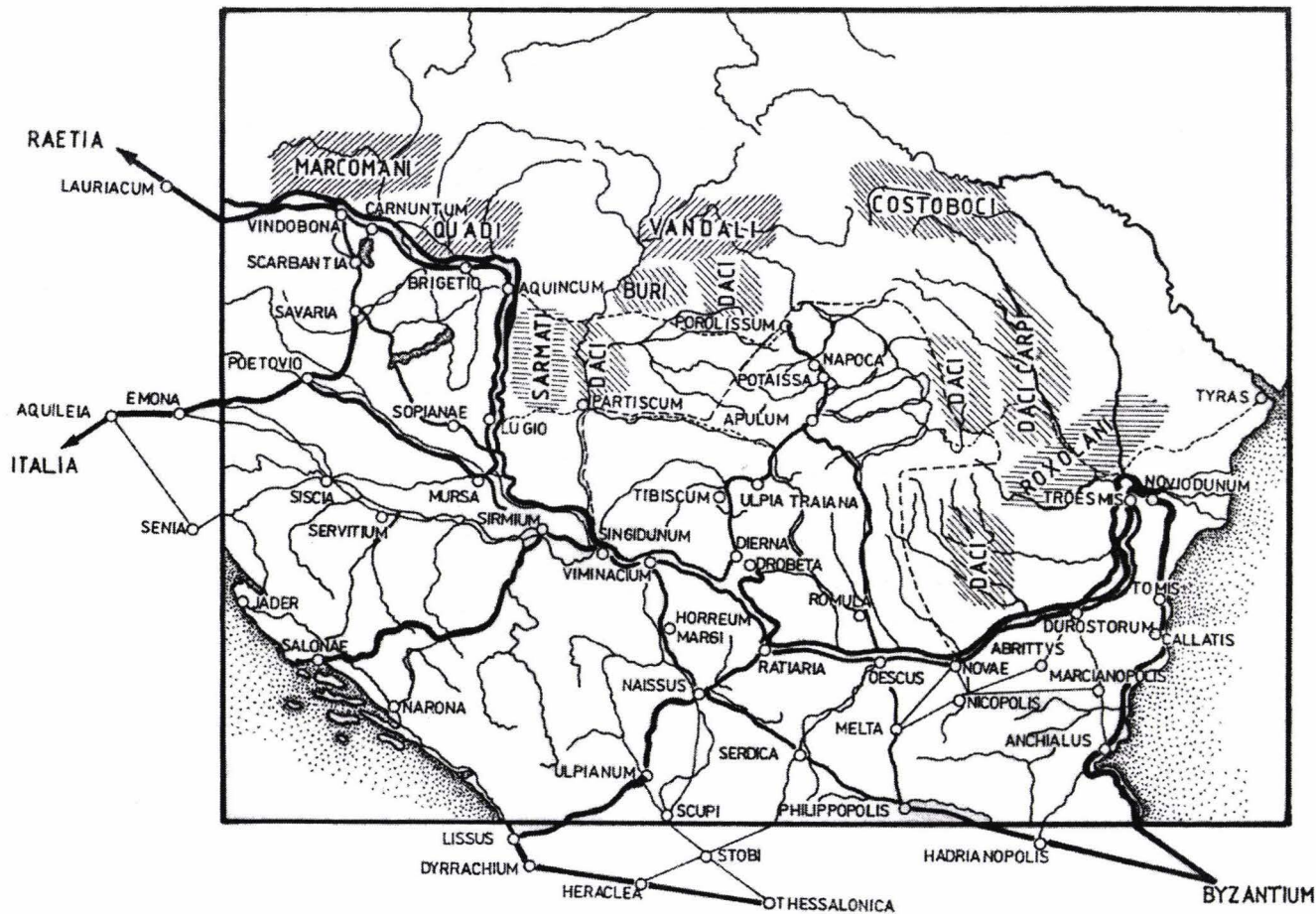

Fig./Abb. 4.

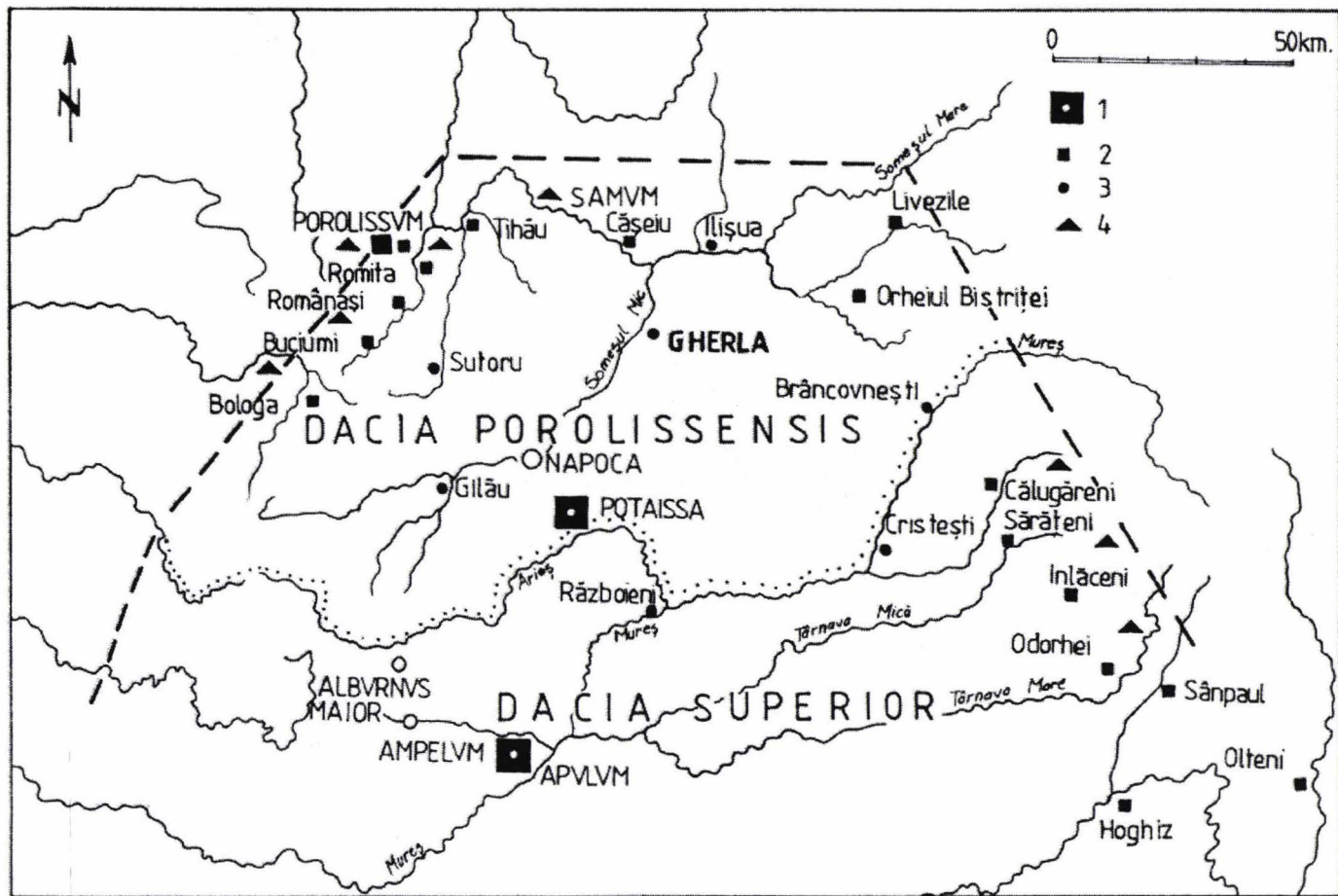

Fig./Abb. 5.

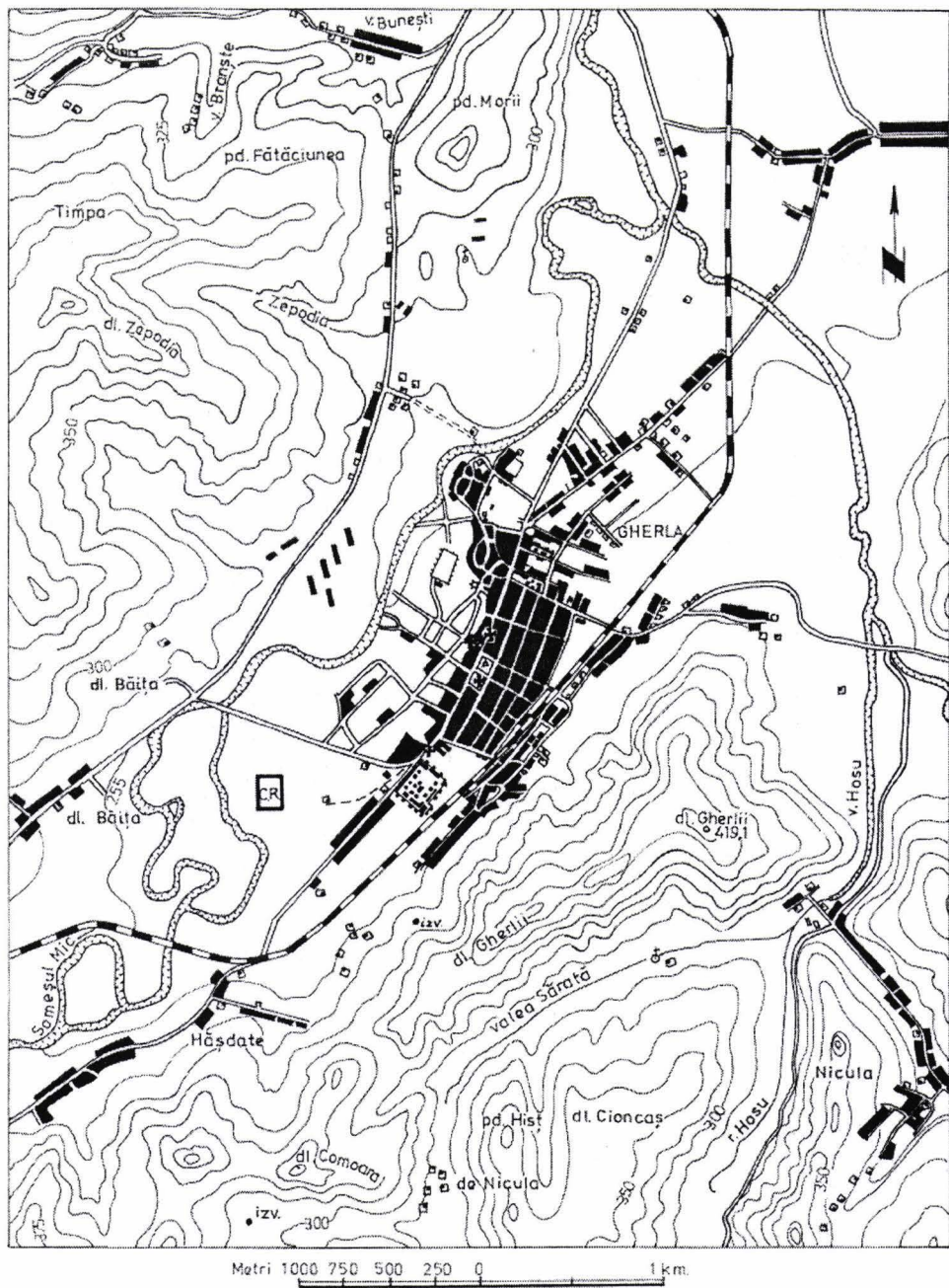

Fig./Abb. 6.

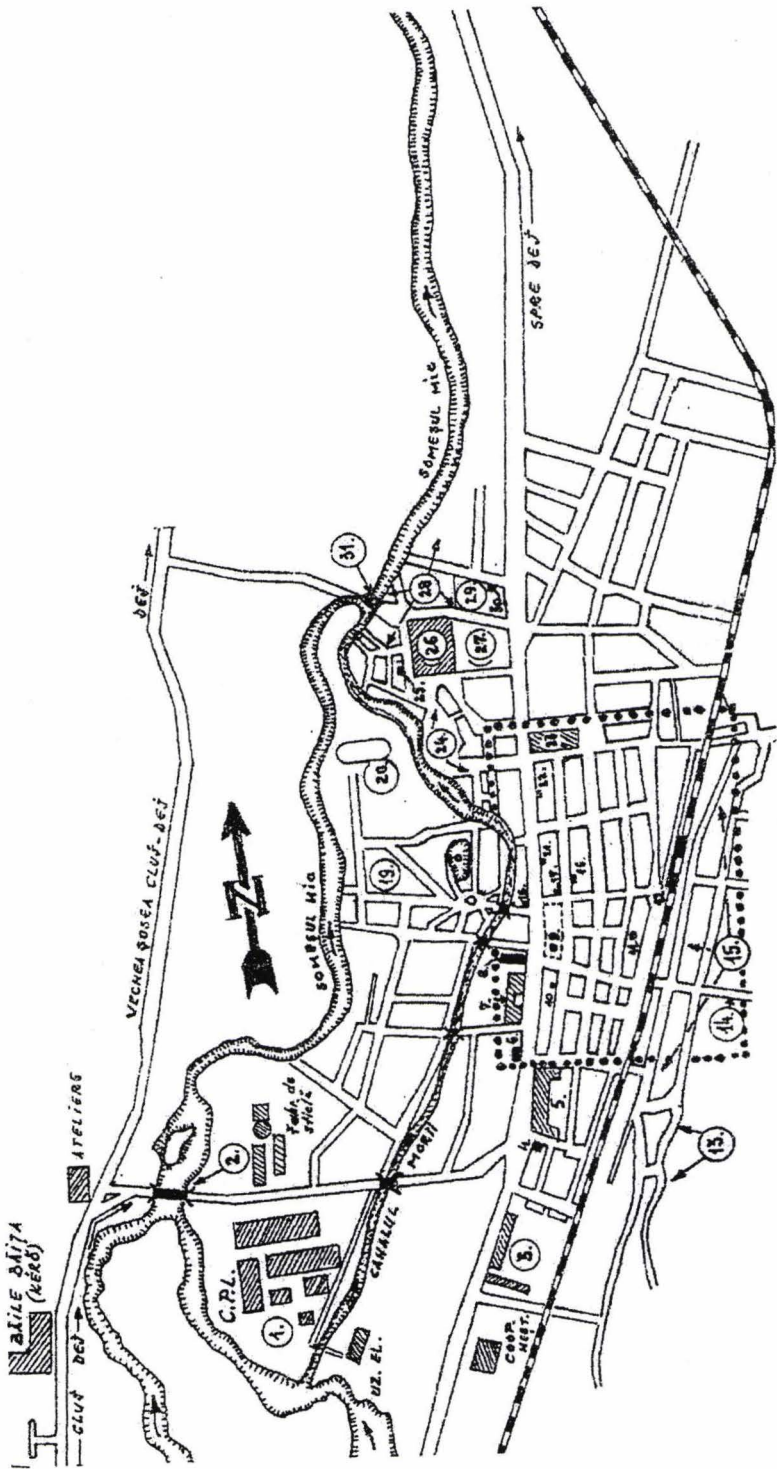

Fig./Abb. 7.

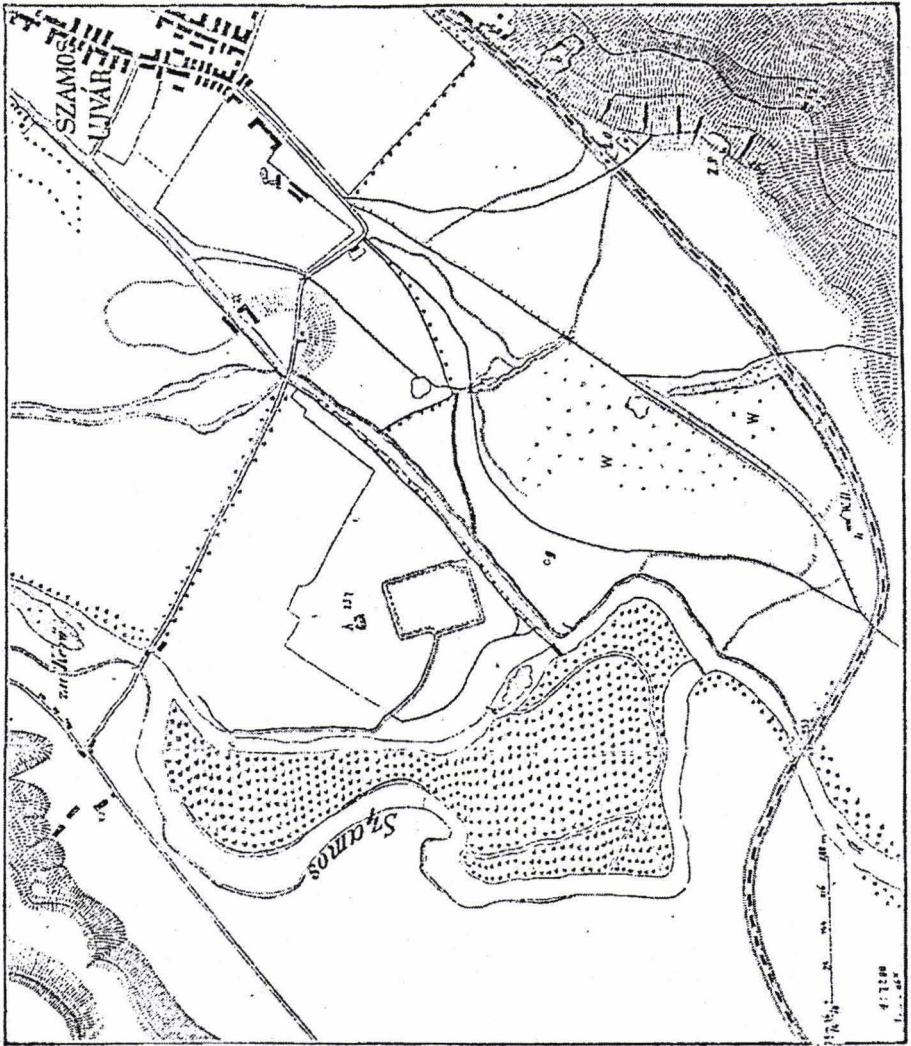

Fig./Abb. 8.

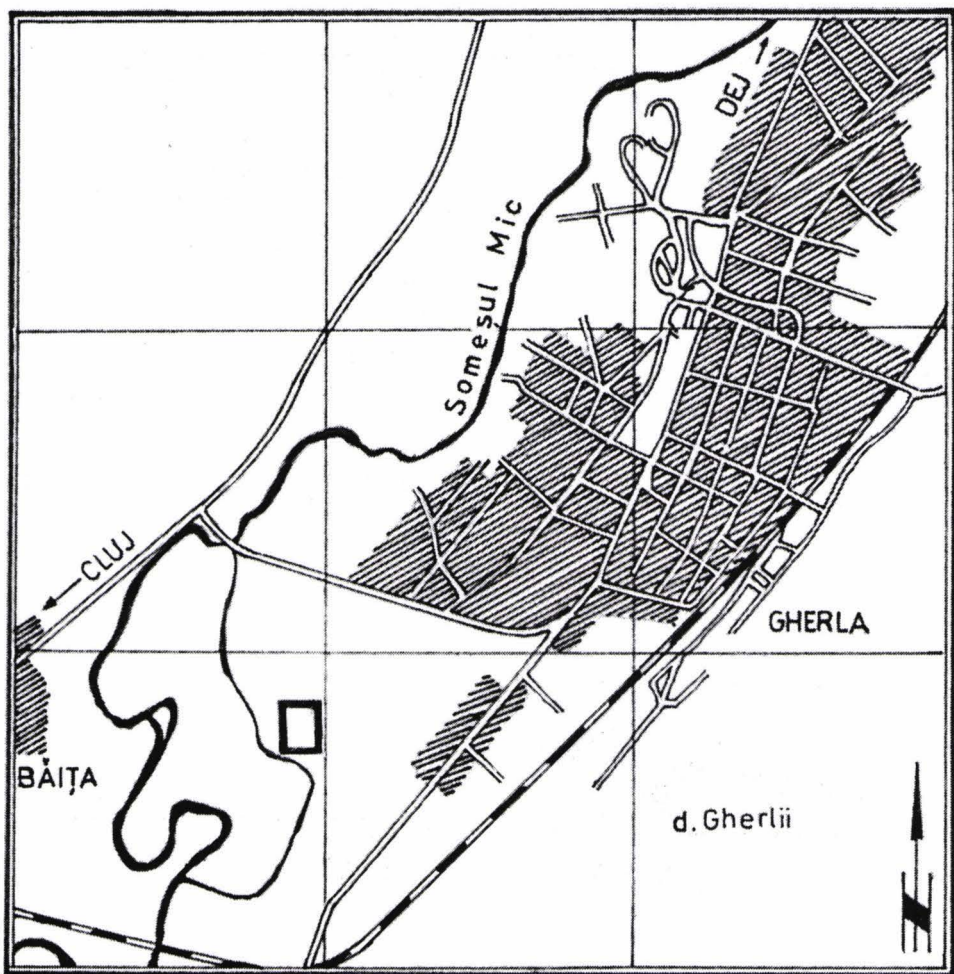

Fig./Abb. 9.

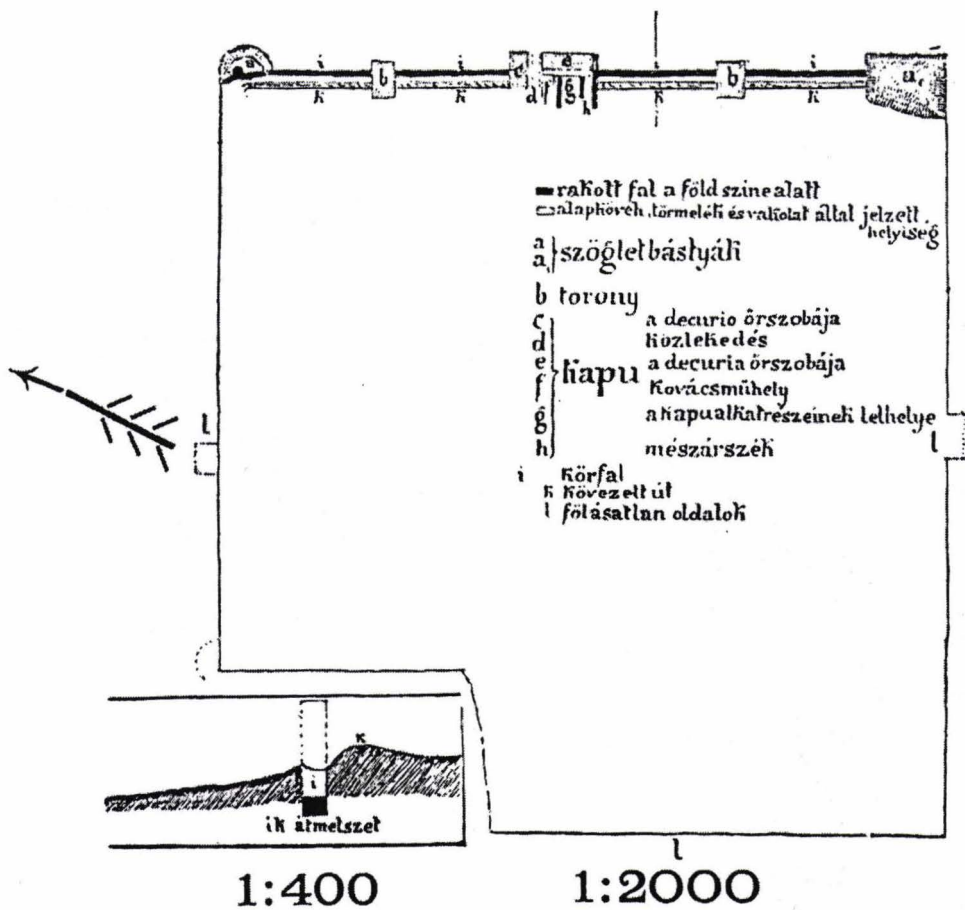

Fig./Abb. 10.

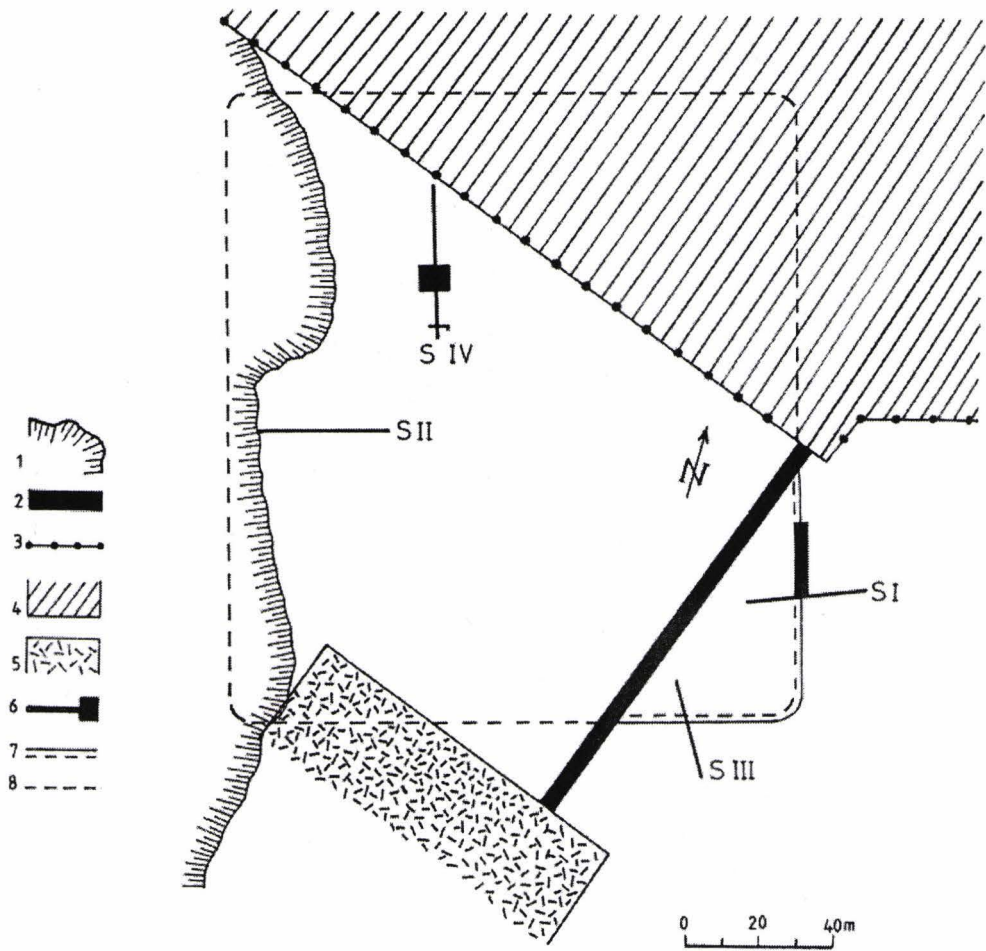

Fig./Abb. 11.

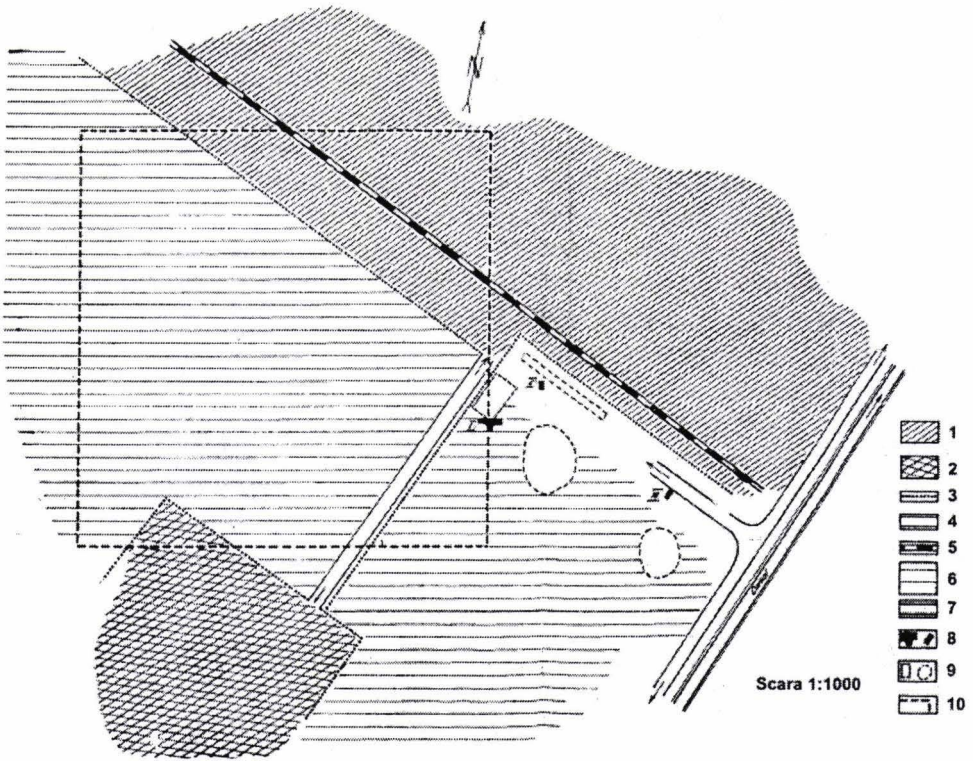

Fig./Abb. 12.

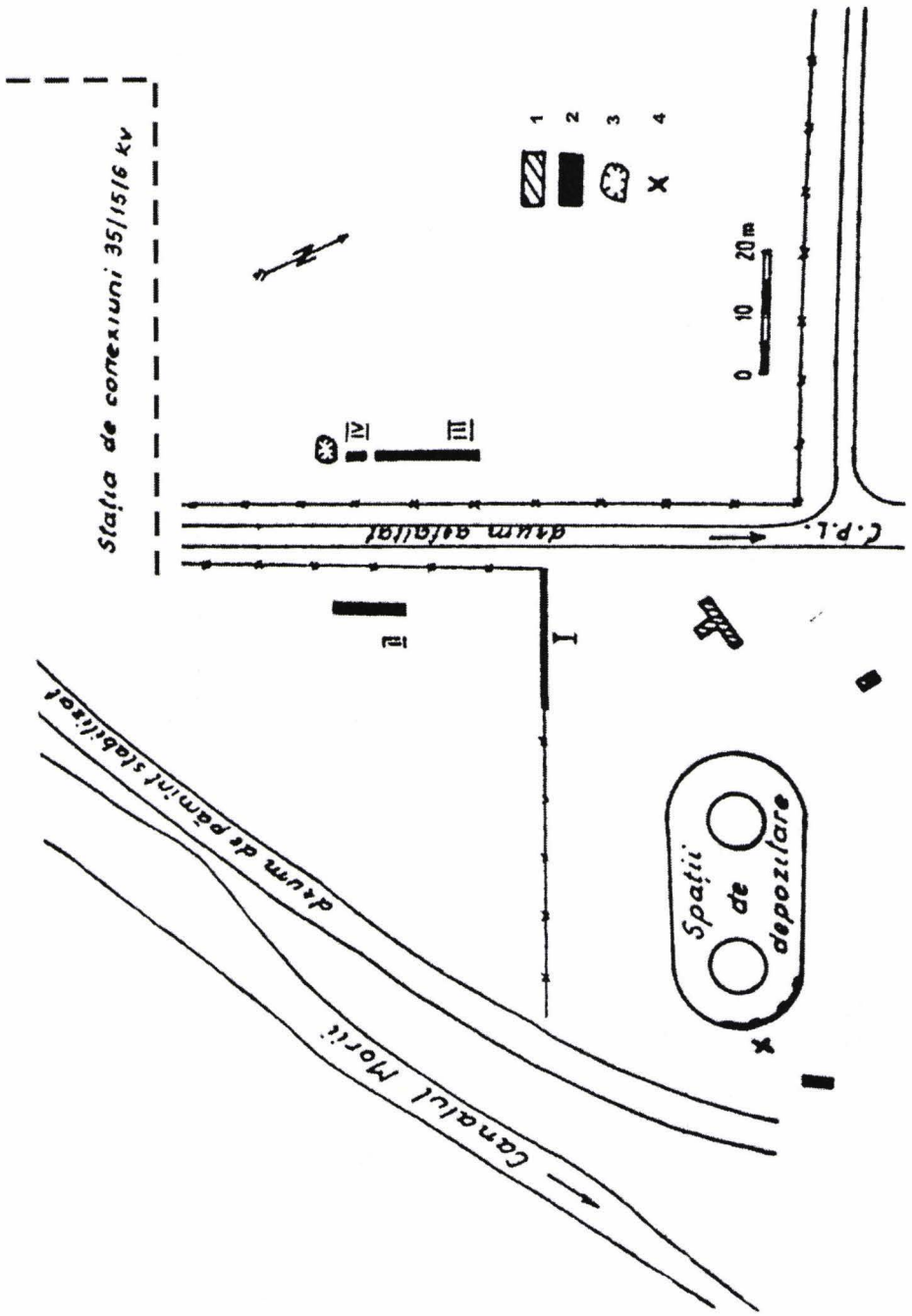

Fig./Abb. 13.

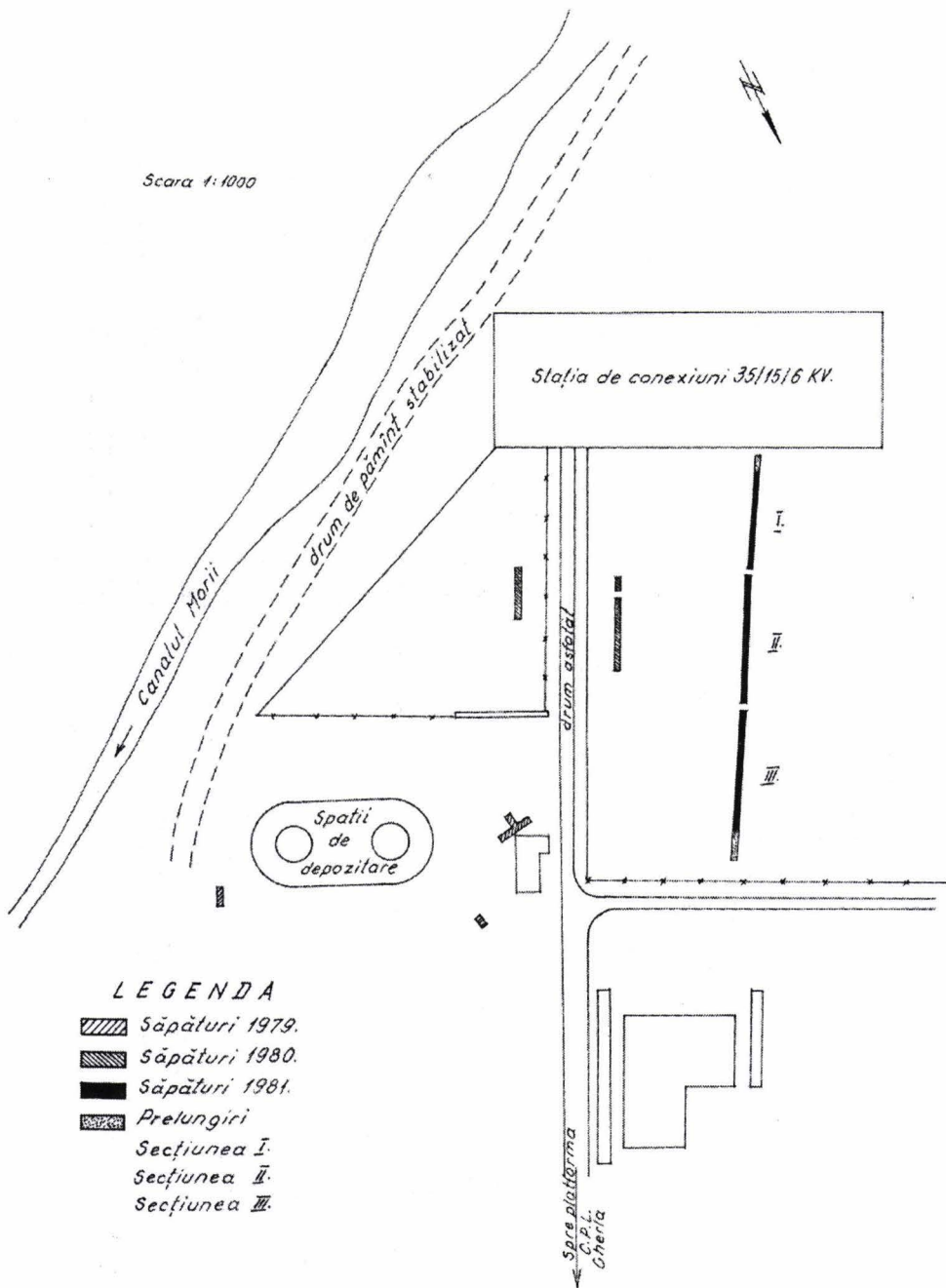

Fig./Abb. 14.

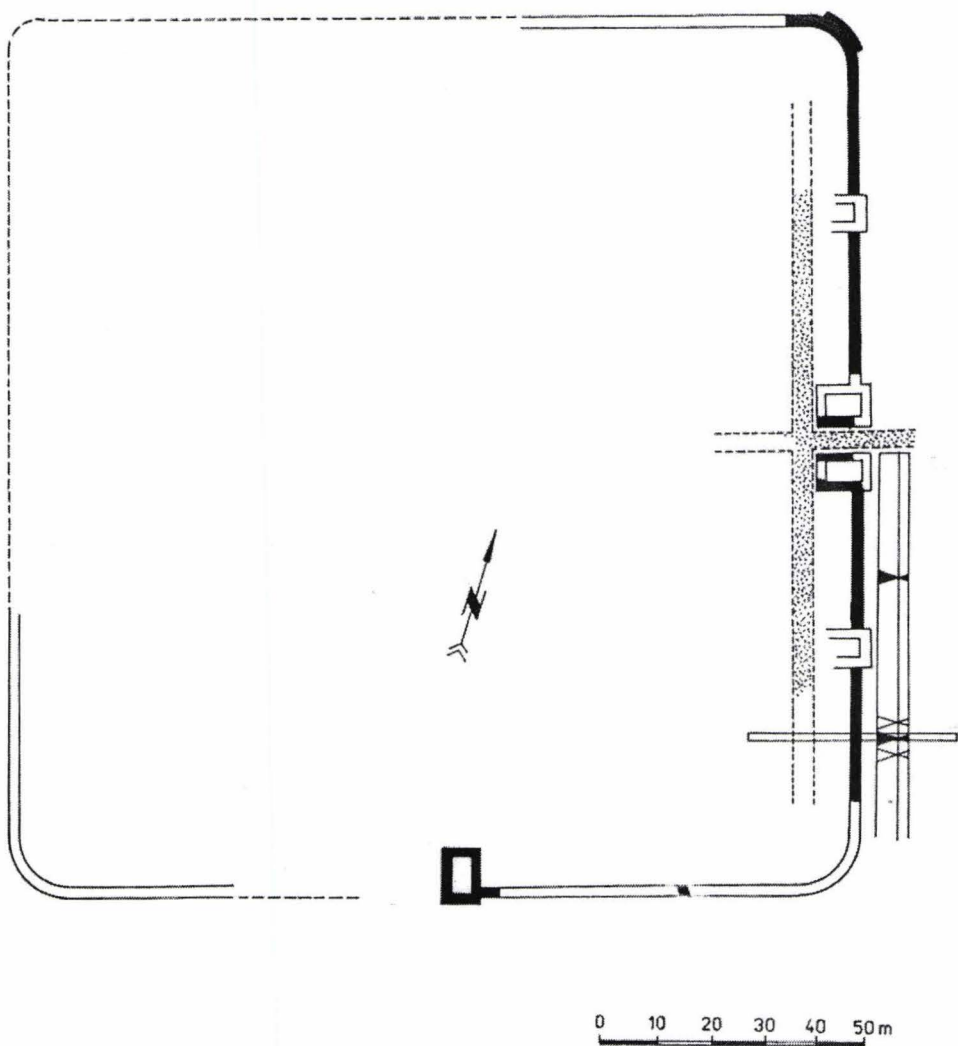

Fig./Abb. 15.

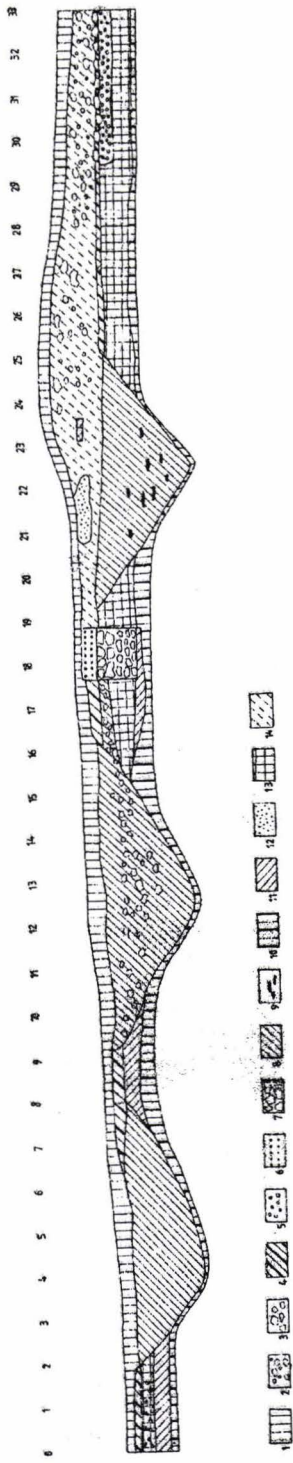

Fig./Abb. 16.

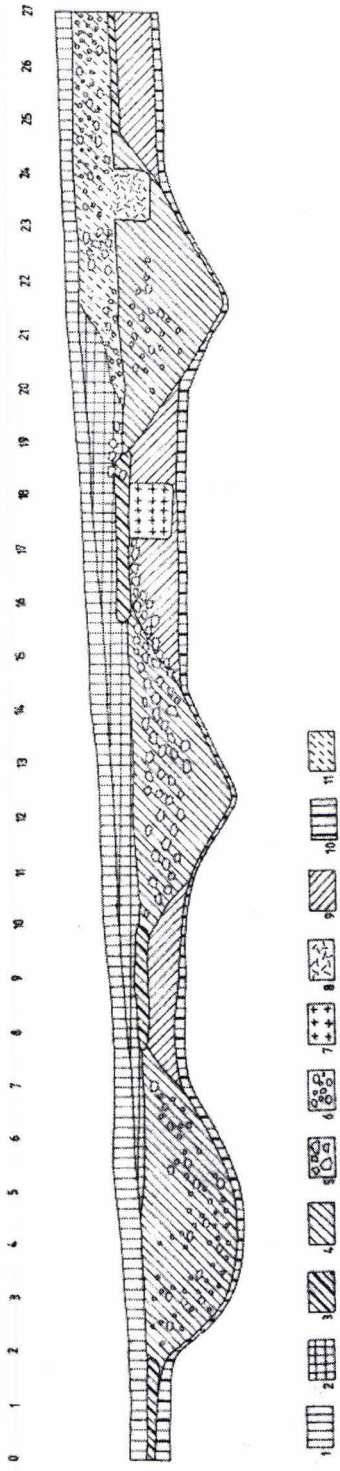

Fig./Abb. 17.

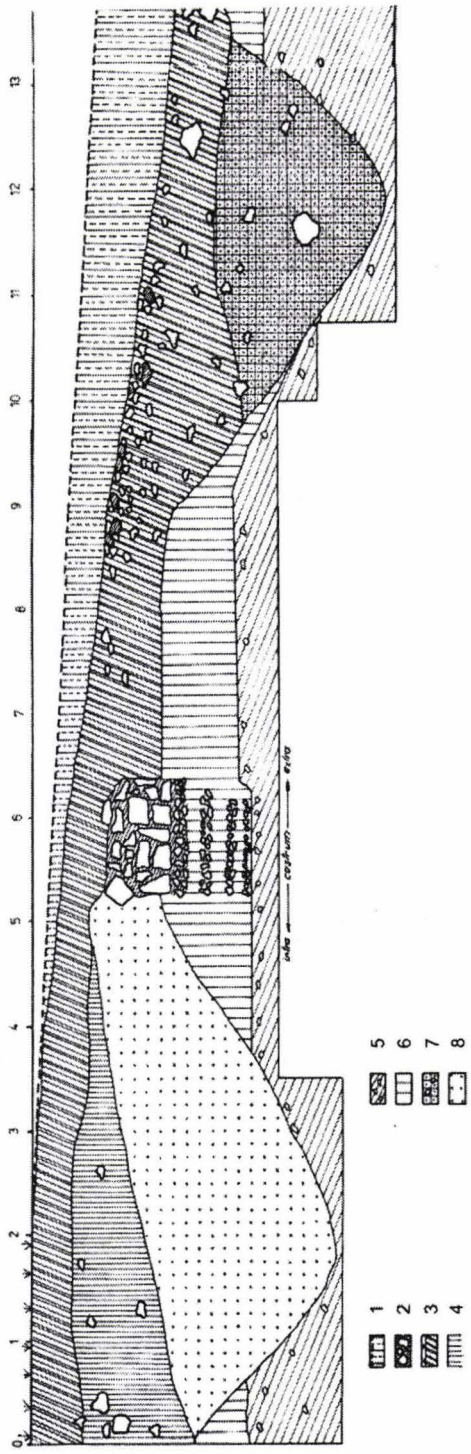

Fig./Abb. 18.

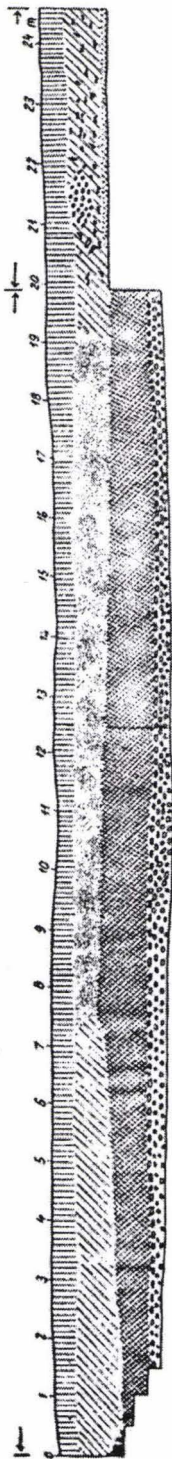
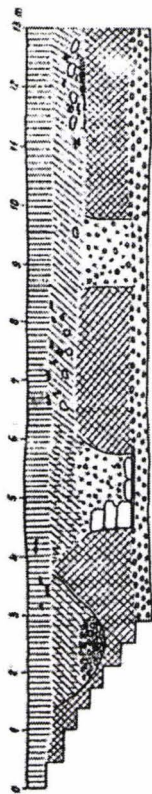
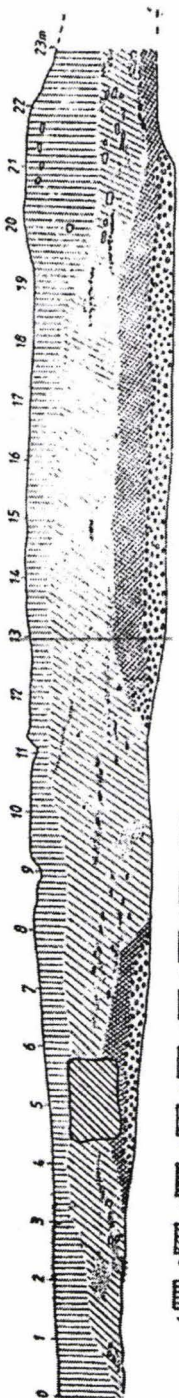

Fig./Abb. 19.

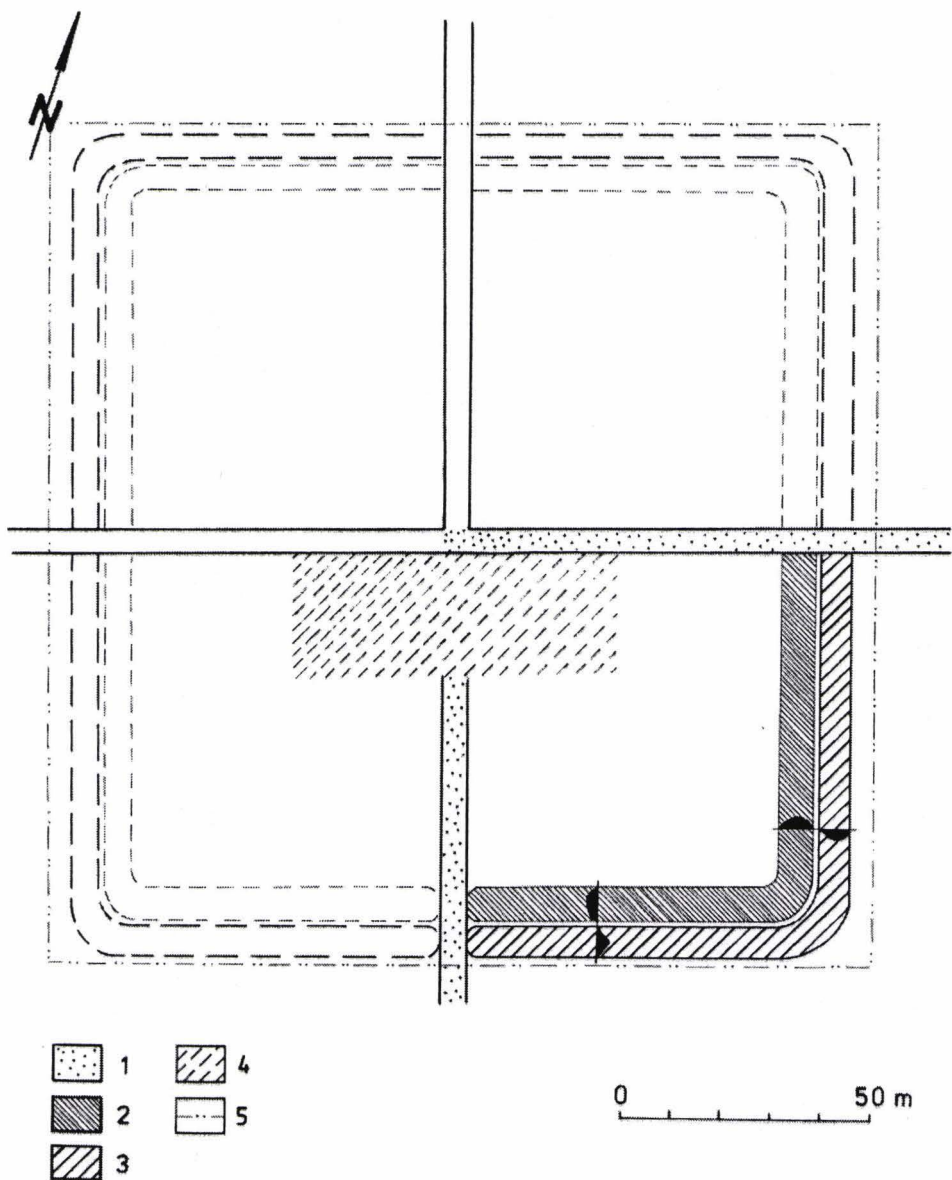

Fig./Abb. 21.

SHERLA 1982
S₁

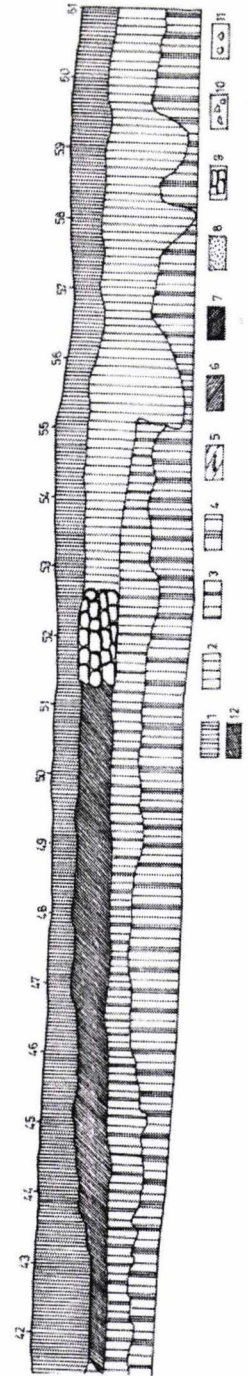
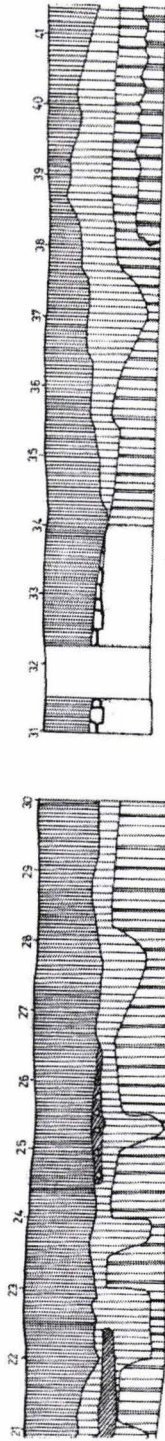
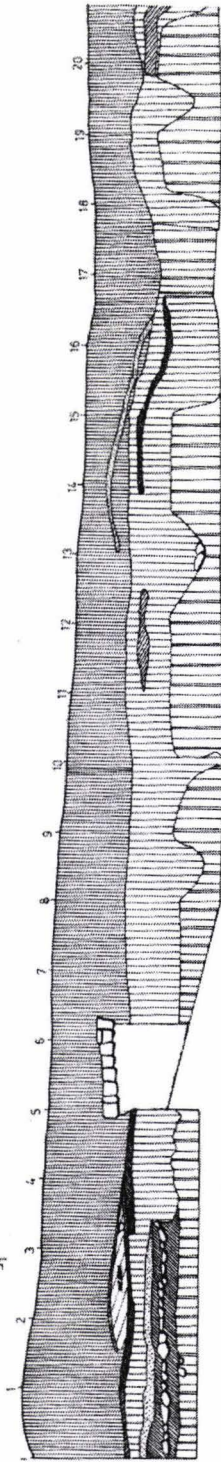

Fig./Abb. 22.1.

GHERLA 1982
S

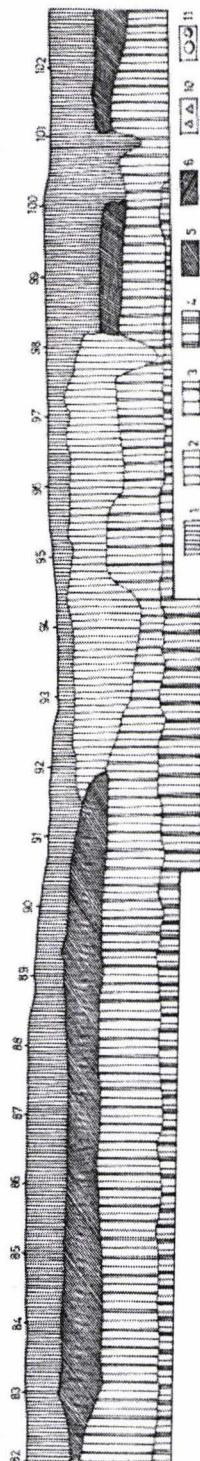
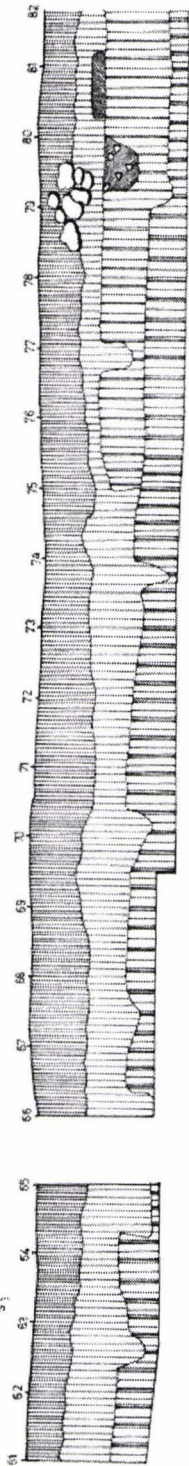

Fig./Abb. 22.2.

GHERLA 1982
S₂ MALUR. DE M.

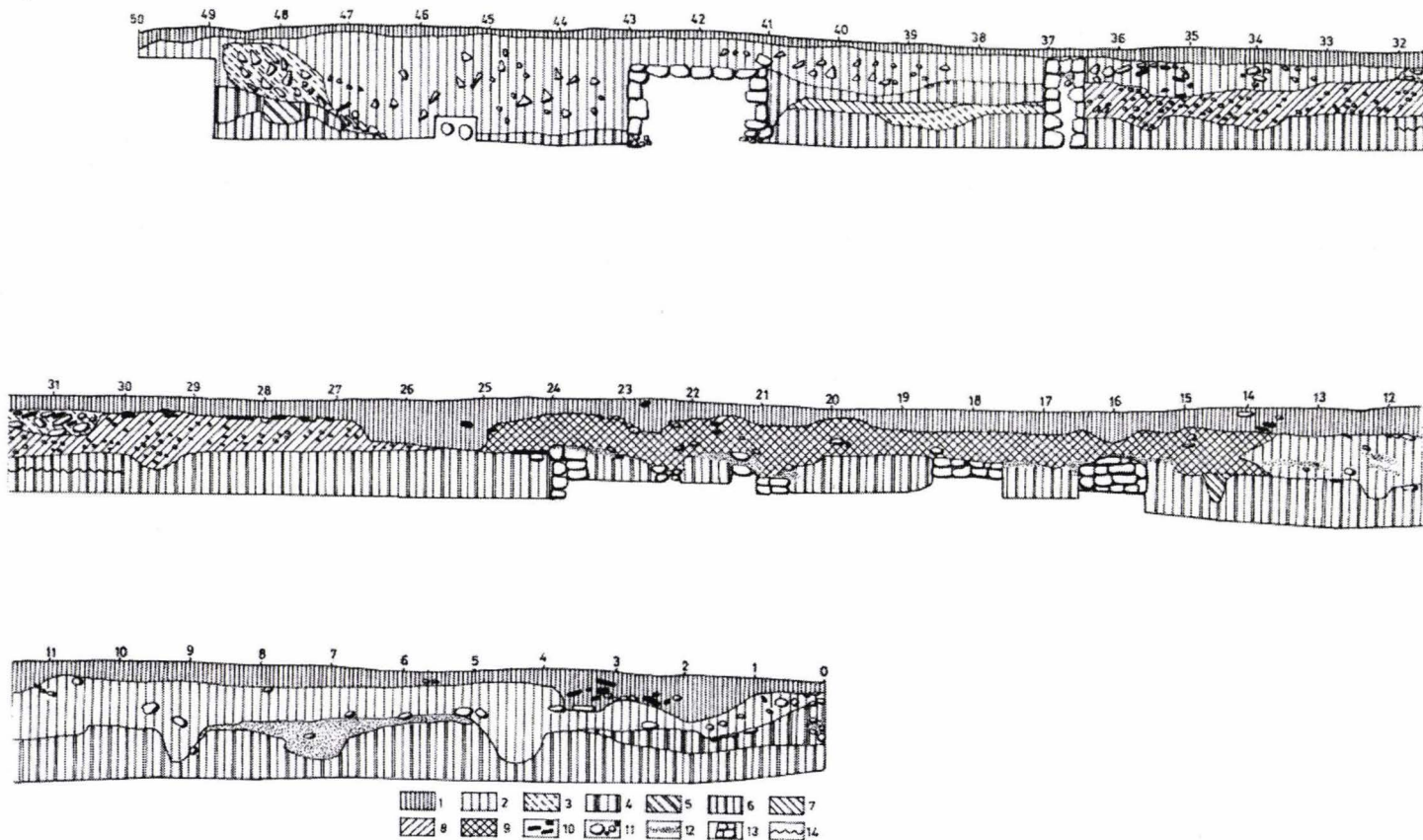

Fig./Abb. 23.1.

GHERLA 1962
S₂ MALJIL N.

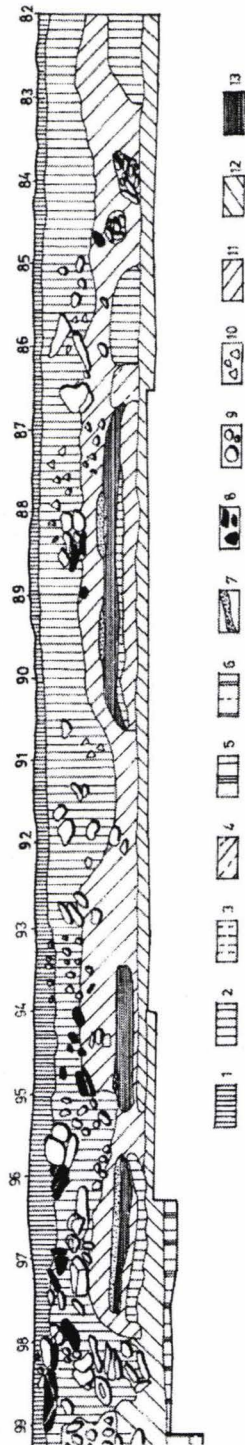
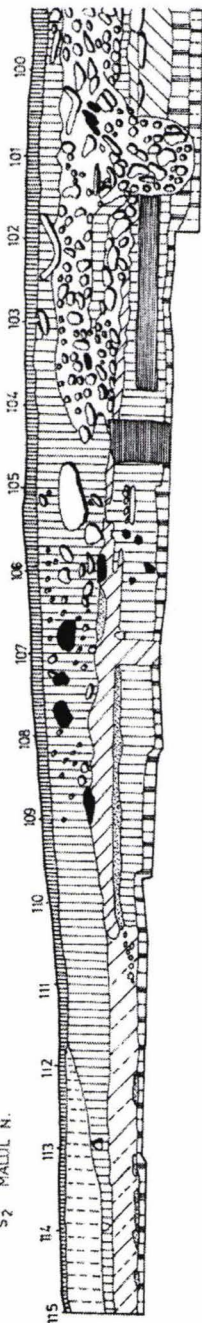

Fig./Abb. 23.2.

GHERLA 1982
S₂ MALUL DE N.

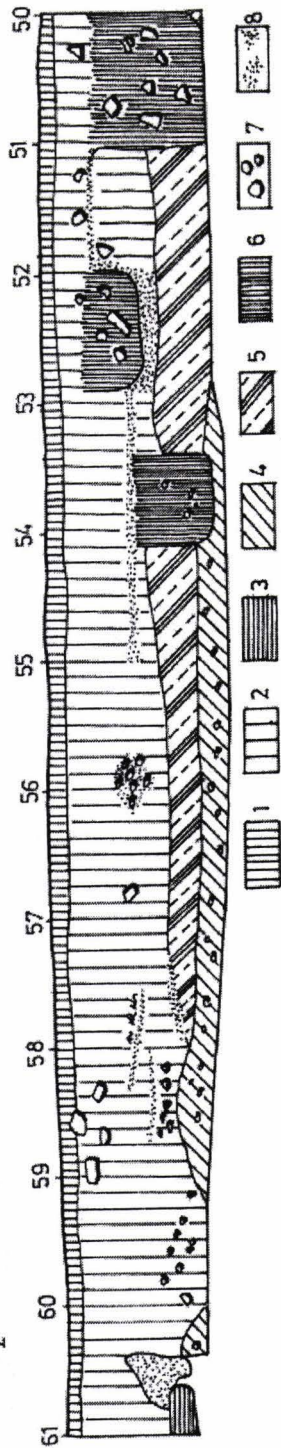

Fig./Abb. 24.

GHERLA 1982 S7

S: 150

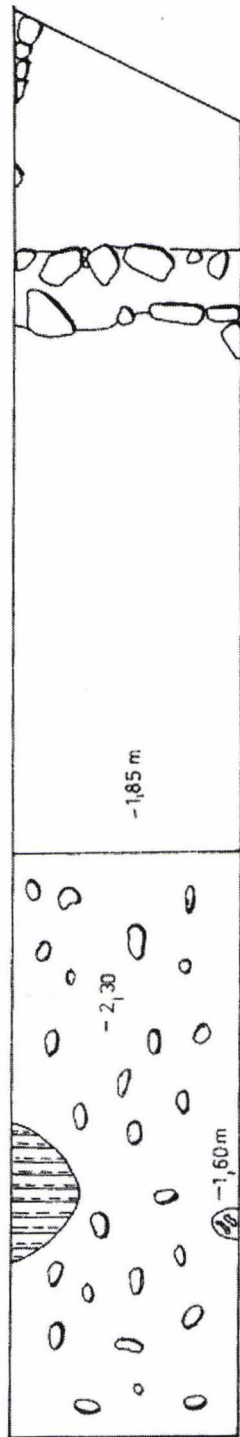
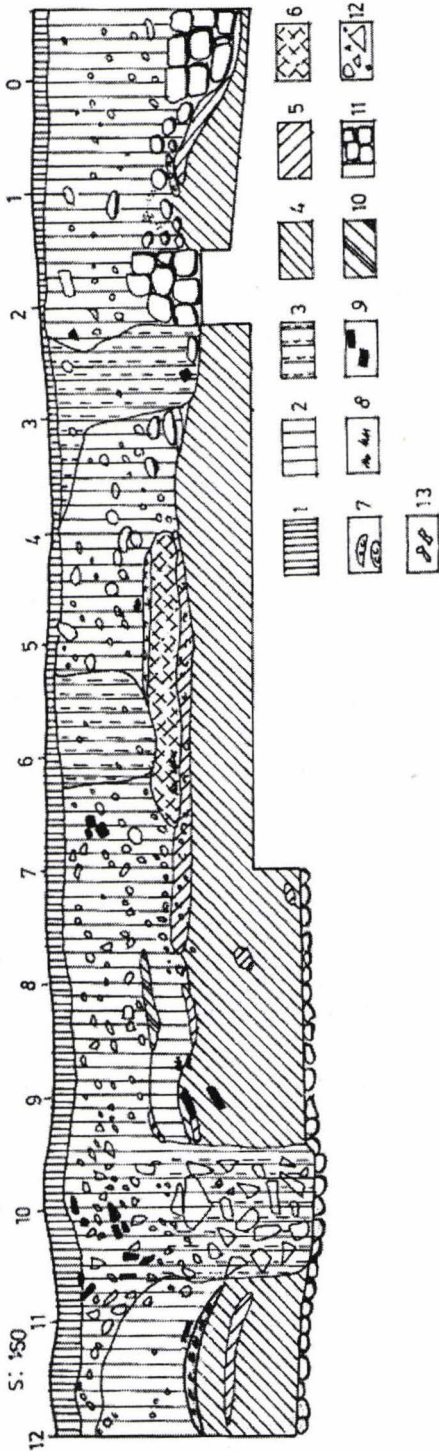

Fig./Abb. 25.

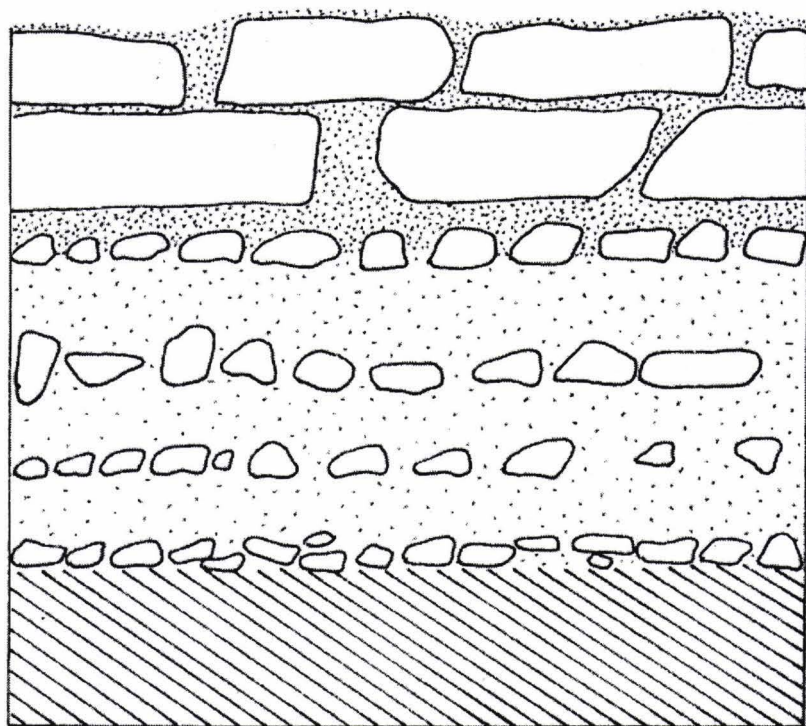
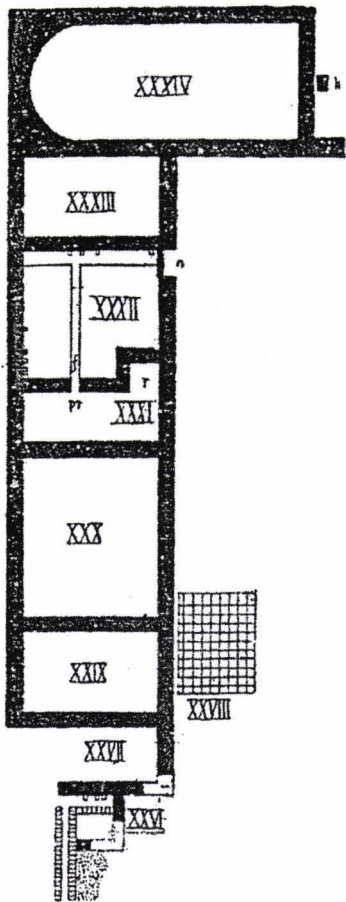

Fig./Abb. 26.

A Praetorium déli részének
 és a fürdőnek alaprajza.
 Készítte: Orosz Endre

1:200 utolsó sorozat 7. rész

Jelek és megjelölések:

- Köfalak
- Faltürelék.
- ▨ Kőerost.
- ▧ Kőlapok.
- ⊥ Fegyfal
- Fegyvesztélyek
- ⊞ Szarvas.

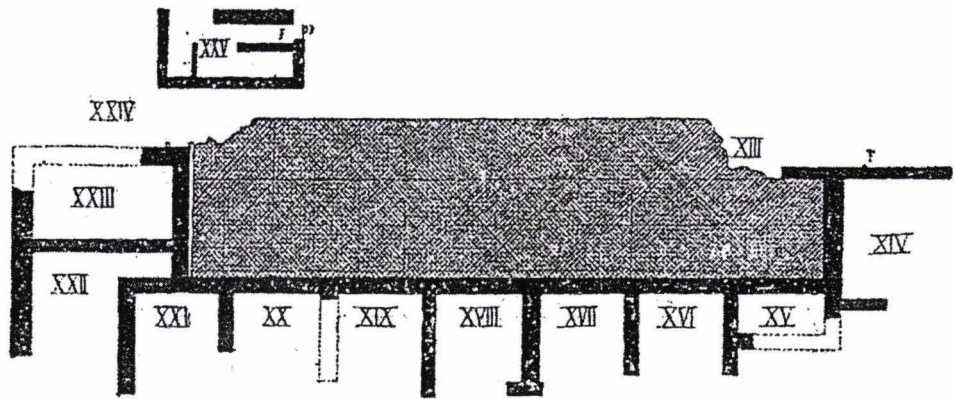

Fig./Abb. 28.

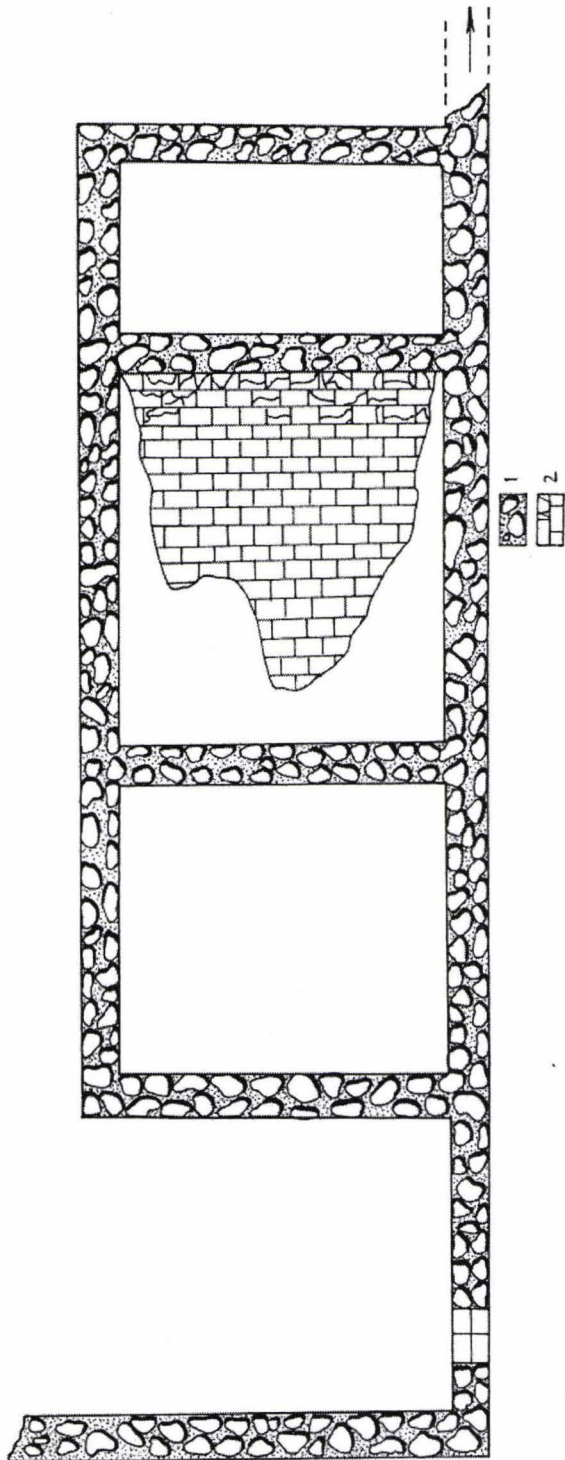

Fig./Abb. 29.

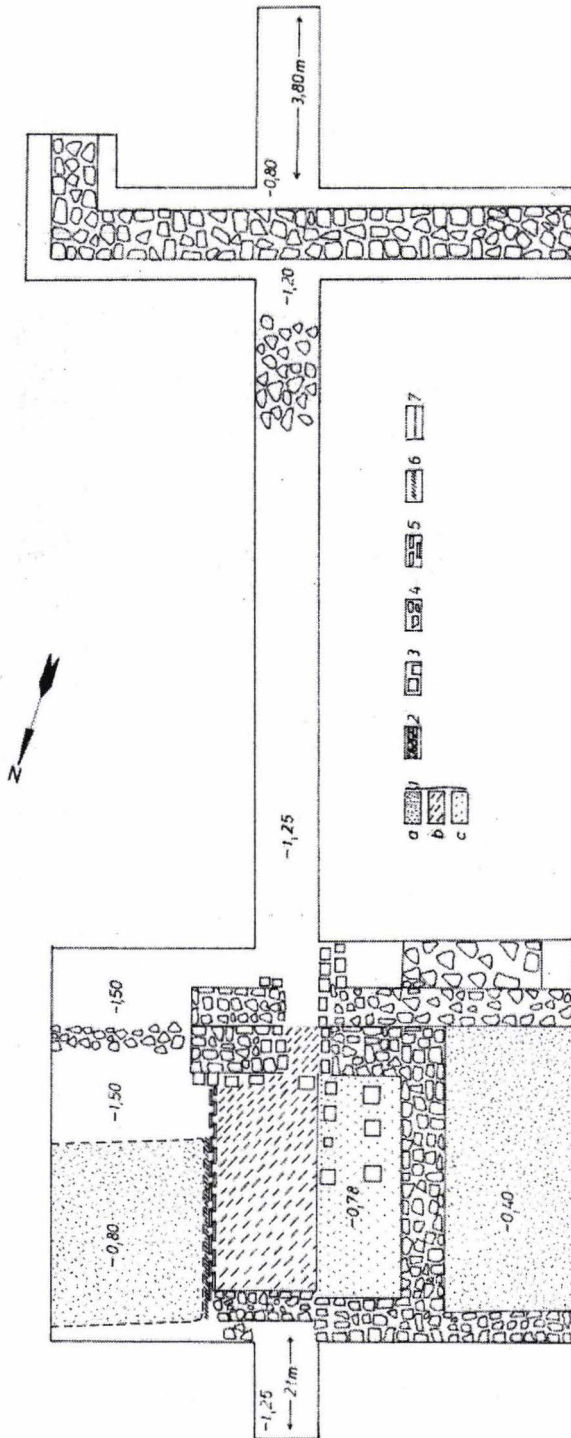

Fig./Abb. 30.

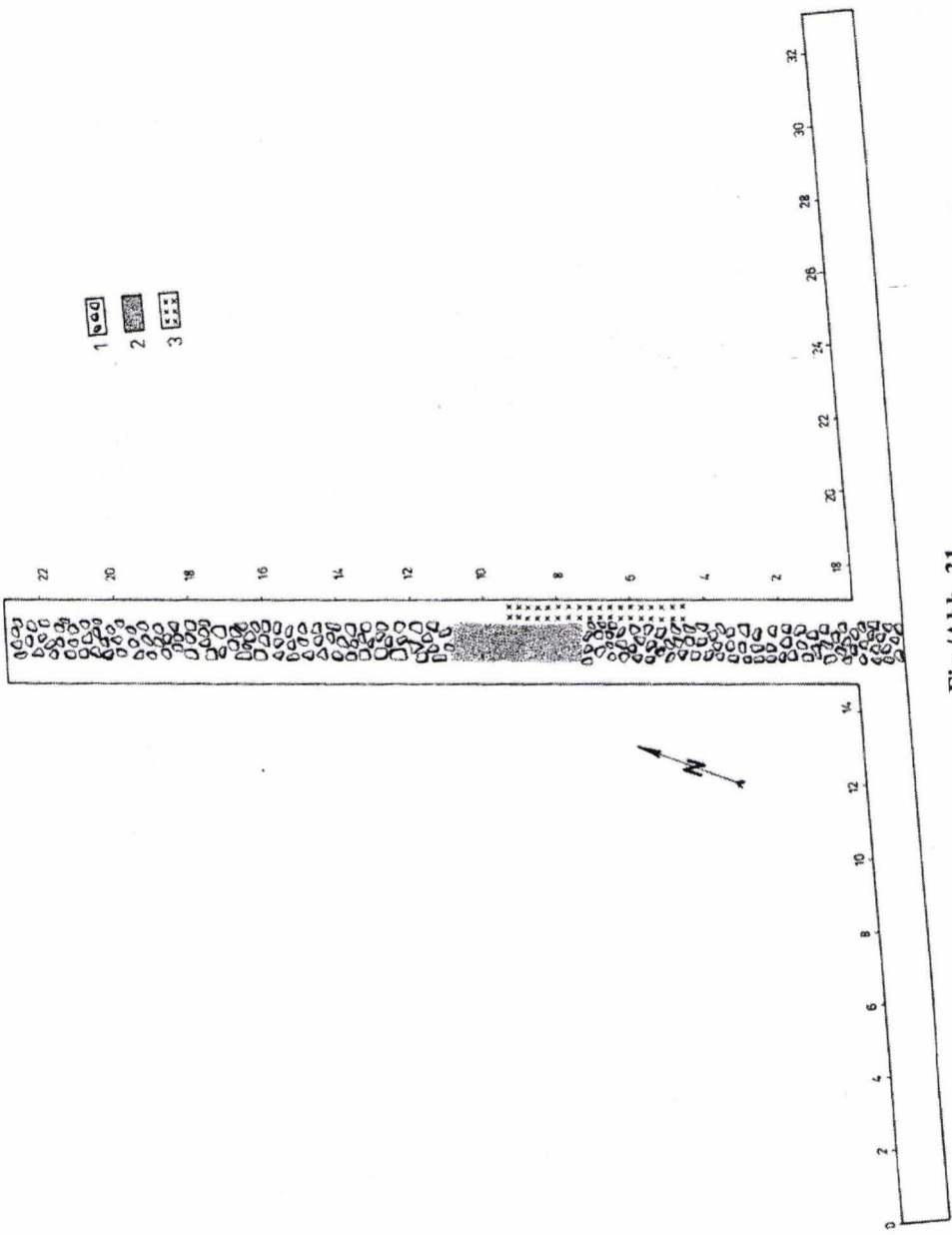

Fig./Abb. 31.

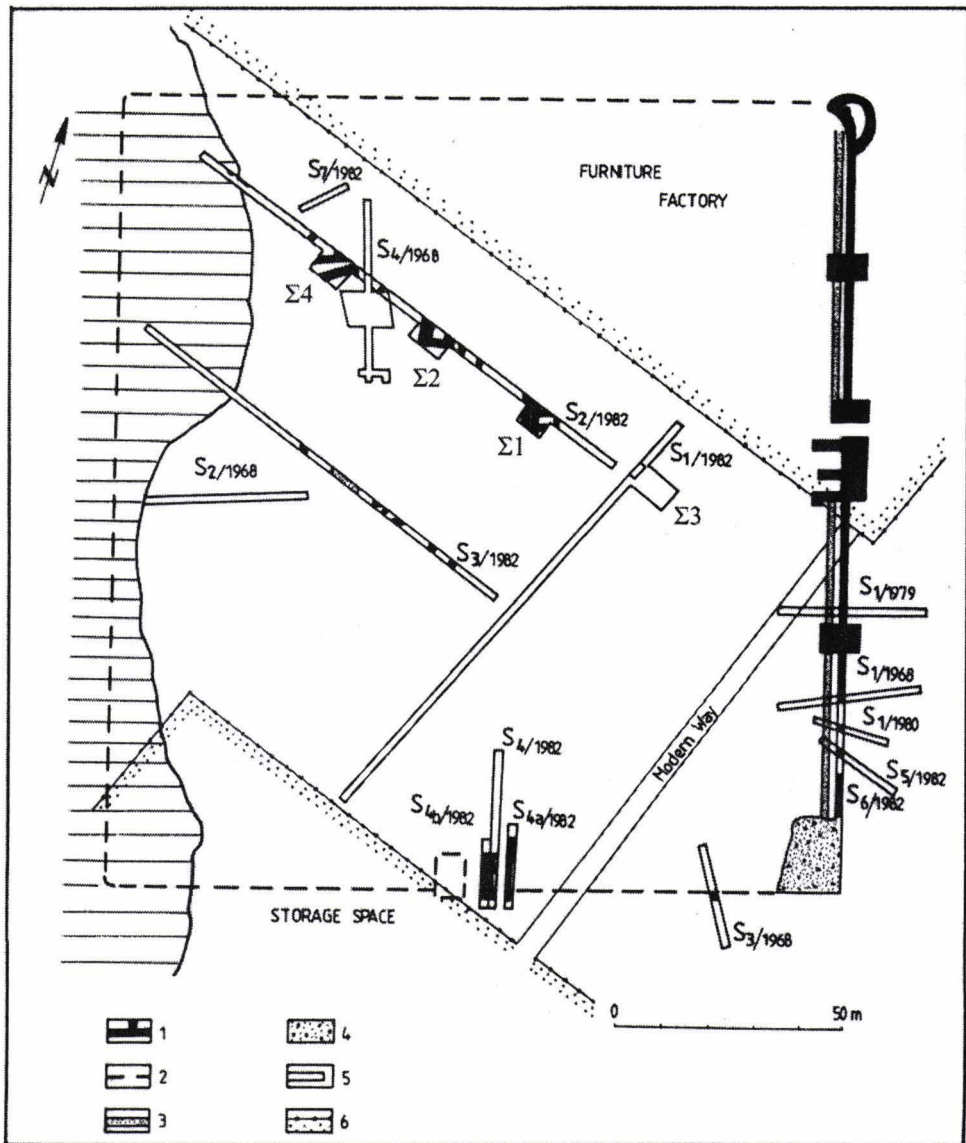
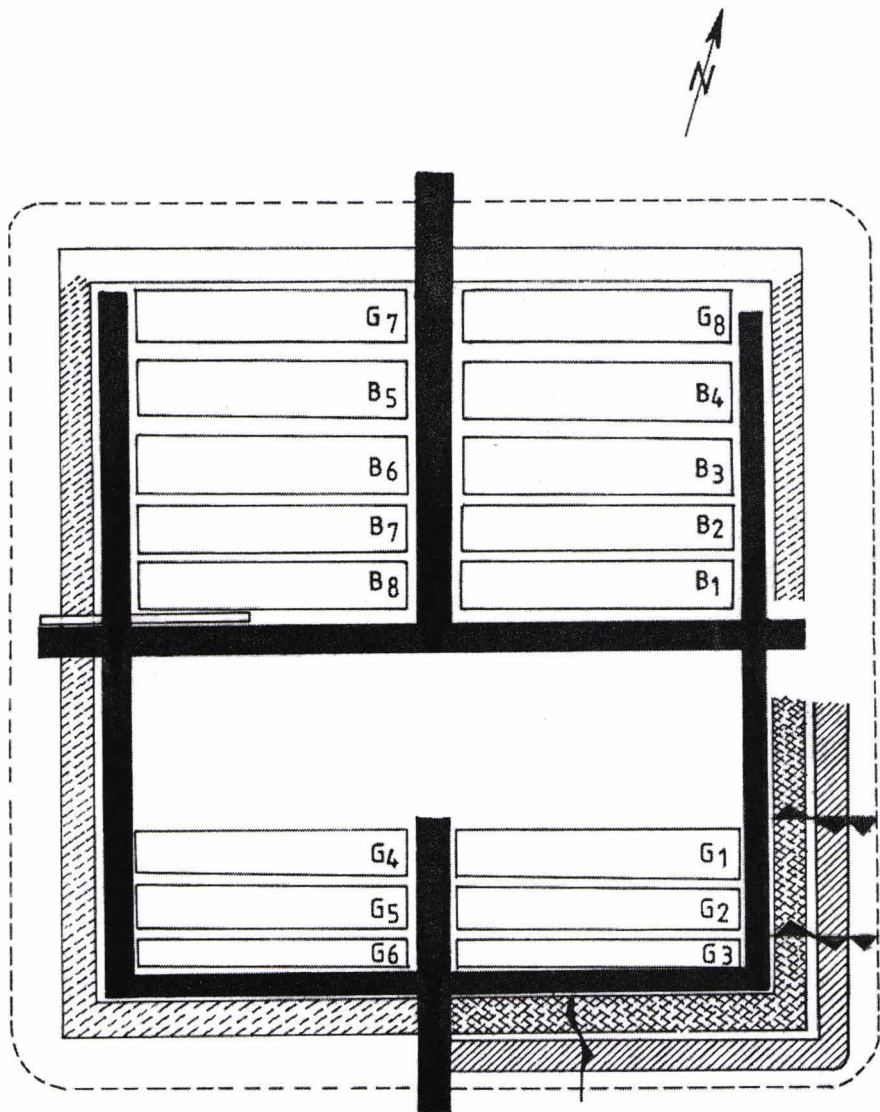

Fig./Abb. 32.

LEGENDA

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

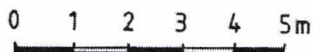

Fig./Abb. 33.

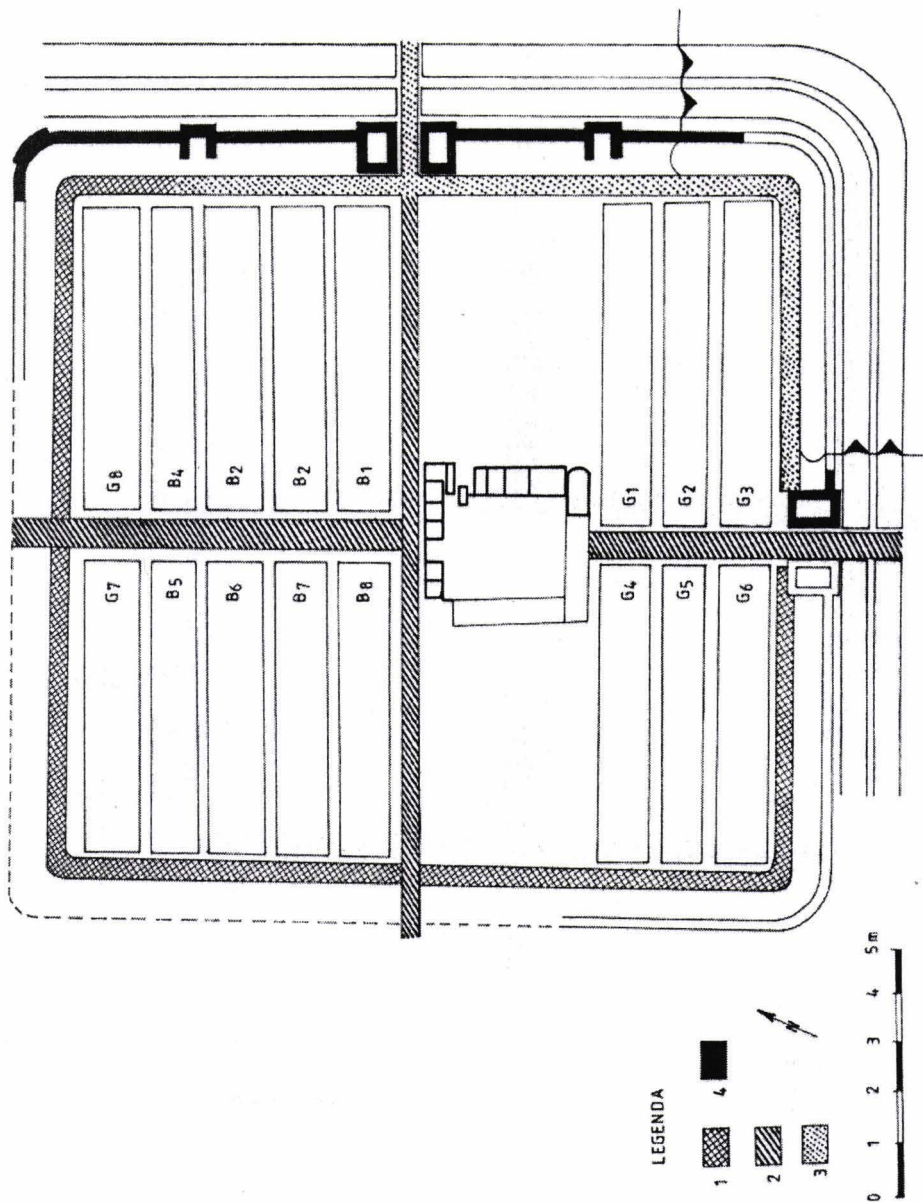

Fig./Abb. 33a.

PLANȘE / TAFELN

DIVITRALANPARTHICI FOIV
 STRAIONN SHADRANWANGON
 KLANCIPOTESATVII COSIIPROOS
 QVINTINA QVAESTION
 APPELLI PANNON ETIBRIT
 TBRITANNOS QVAESVNTIN
 ROLLSESSISVBTIVIOGRAD
 LBRITANN CRQVAESTIN
 NFERIOR QVIN LEVICIV
 IDEND MERIT DIMISS
 MESS PERMARCIVMVRBO
 ORNOMIN SV RSCRIBSVNT
 SER POSTER QFOR CIVITAE

BRITTON CRQVAEST
 INPANNONINFERIORE QVINETVICEN
 PLV RIBVSVESTIPENDEMERITDIMIS
 SIS HONESTAMISSTONE PERMARCIVM
 TVRBONEMQVORNOMINASVBSRIPTA
 SVNTIPCS LIBERISPOSTERISQFORVACI
 VITATEMDEDITETCONVBIVMCMVXO

RIBQVASTVNC HABVISENTCVMFST
 CIVITILS DATA AVTS IOVICAELLBESSENT
 CVMILSOVASPOSTEADVXISSENTQVMTAKAT
 SINGVLISINGVLAS ADIIIIOAVCT SALVIOAV
 FINOMINIGDOPIMIANO CNSENTIOABVRANO COS
 ALAE BRITON · CR · CIVITAEFFVIT
 MMINICIVS MARCELLINVS

EX REGALE
 GLAVO NAVATIE · SIKIA
 ET INBENAEBELLAGENTI · FILVXORIEVSERAVIS
 DESCRIPTVMETRECOGNITVMEXTABVLAAE
 N EAQVAEFFIXAESTROMAEINMVROPOSTTEM
 PLVM DIVI · AVG · ADMINERVAM

Pl./Taf. I.

IMP CAESAR DIVI TRAJAN I PARTHICAE
 NERVAE NEOSTRAIANVS HADRIANVS
 PONT MAX TRIB POTEST XVII COS III
 EQVITIBETITFDITIB QVI MILITAVERIN
 ET COH VI QVAE AD PHSILLIAC RETI NGR
 FRONTONET IVLC BRITTONO ET BRITANNQ
 ET HISPAN ET BATA NORO ET AELI GAESAT
 O ET LIBRITTONO ET SVNT INDACI A POROLIS
 SVB FLAVIO ITALICO QVINE TICEN PIVRIBVS
 VESTITENDE MERITISQVIMISSI ON MISSION
 QVORNO MINA SVBSCRIPTA SINT ID SIS I BER
 POSTERISQVORONITAT DEDIT FICOMV B INM

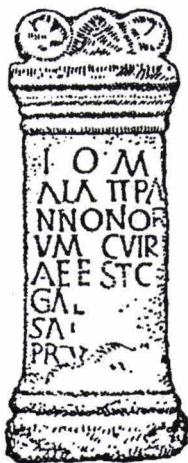
CVM VXORIBVS SINE HABIT SSENT
 CVM EST CIVIT IIS DATA ANSIOVI CAELIS ES
 SENT CVM ILS QVA SPOSTEAD VXISSENT QVM
 TAXAT SINGVLS SINGVLAS A QVI NON NIVL
 QVIA VIOTERTVLLIO QVINO RUSTICO COS
 COH I BRITANNICAE QVIPRAEST
 TI CLAUDIVS FORTIS CAPVA
 EXPEDITE
 SEPENESTO RIVI F CORNON
 DESCRIPITVM METRICOGNITVM EX TABVLIANE
 NEA QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST
 TEMPLVM DIVI AVG ADMINERVAM

IMP CAESAR DIVI TRAJAN I PARTHICAE DIVI NERVAE
 NEOSTRAIANVS HADRIANVS PONT MAX TRIB POTEST XVII
 COS III P P EQ ET DEO QVIMILIN ALI ET CONVI QVAE AD P
 SILLI CRETI NGR FRONT ET IVC BRITTONO ET
 BRITANNQ ET IUSC TI BATA NORO ET AELI GAESAT
 O ET LIBRITTONO ET SVNT INDACI A POROLIS
 SVB FLAVIO ITALICO QVINE TICEN PIVRIBVS
 STEPEMER DIMISSI ON MISSION QVORNO
 MINA SVB SCRIPTA SINT ID SIS I BER
 LORCIVITAT DEDIT ONV B CVM VXORIB
 QVA SINE HABIT S CVM EST CIVIT IIS DATA
 ANSIOVI CAELIS ESSENT CVM ILS QVA SPOST

Pl./Taf. II.

VIHADRIANI · FI
ARTHICINEPO
RONEPOSTA
NTONINVS · AVC
POTEST · VICOS ·
M · II · PANNONI

IMP · CAES · DIVI · HADRIANI · FIL · DIVI
TRAIANI · PARTHICINEPOS · DIVI
NERVAE · PRONEPOSTAELIVS
HADRIANVS · ANTONINVS · AVG · PIVS
TRIBVNICIA · POTEST · VICOS · III · P · P ·
FECIT · PERALAM · II · PANNONIORVM

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
 ala (secunda) Pa-
 nnonior-
 um cui p[r-]
 ae e[s]t C(aius)
 Ca e[lius? sau Gall...?]
 Sa l[vianus?]
 p r [aefectus]

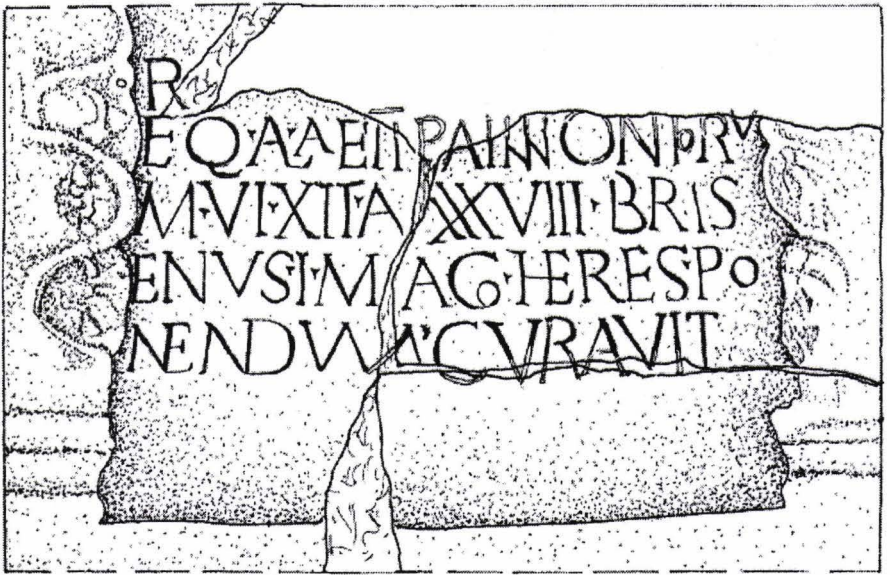
I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
 M(arcus) N.... Lu-
 cre t(i?)a n u s
 pr(aefectus) al(a)e II Pan(noniorum)
 v(otum) s(olvit) l(ibens).

Sil(vano) Do[?m(estico)]
 M(arcus?) Ulp(ius)
 Provi-
 ncialis
 vota l(ibens) m(erito) s(olvit).

Pl./Taf. V.

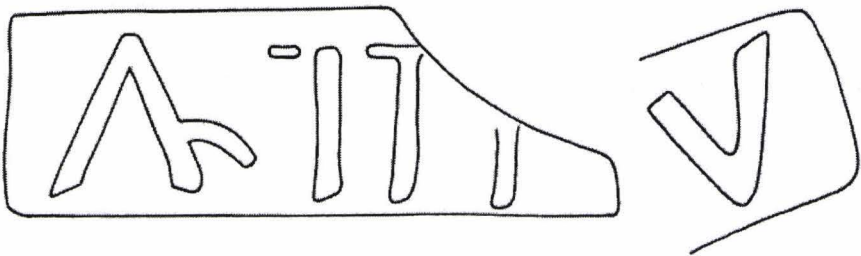
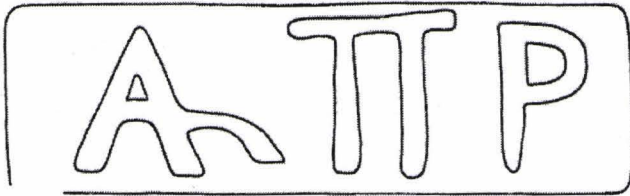
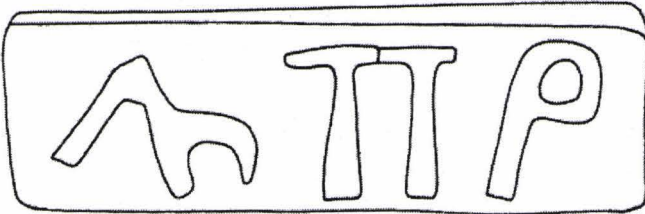
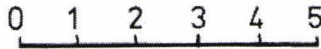
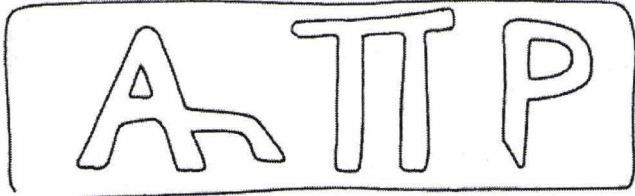
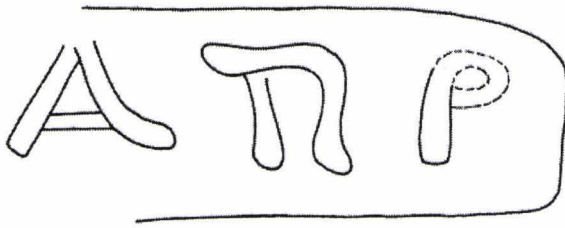

1

2

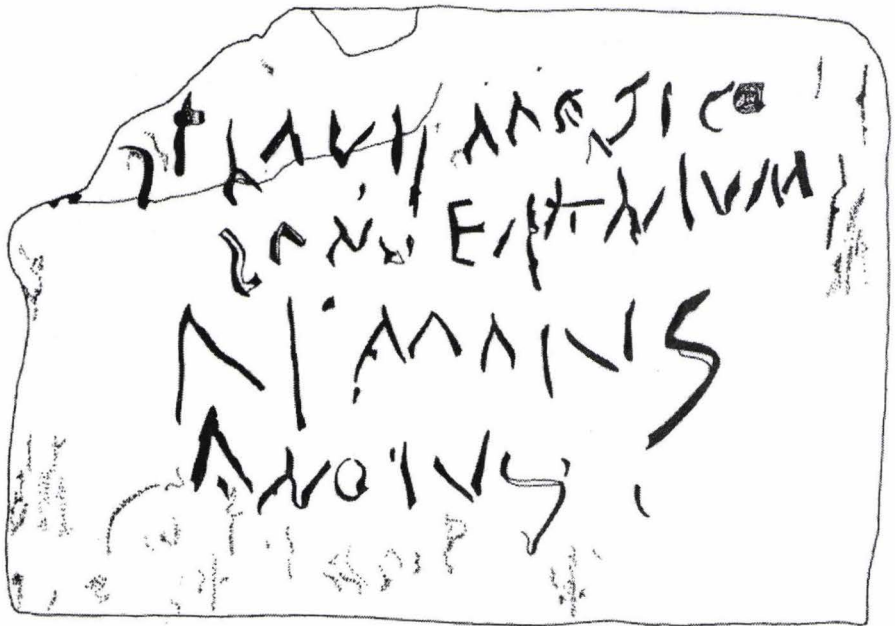
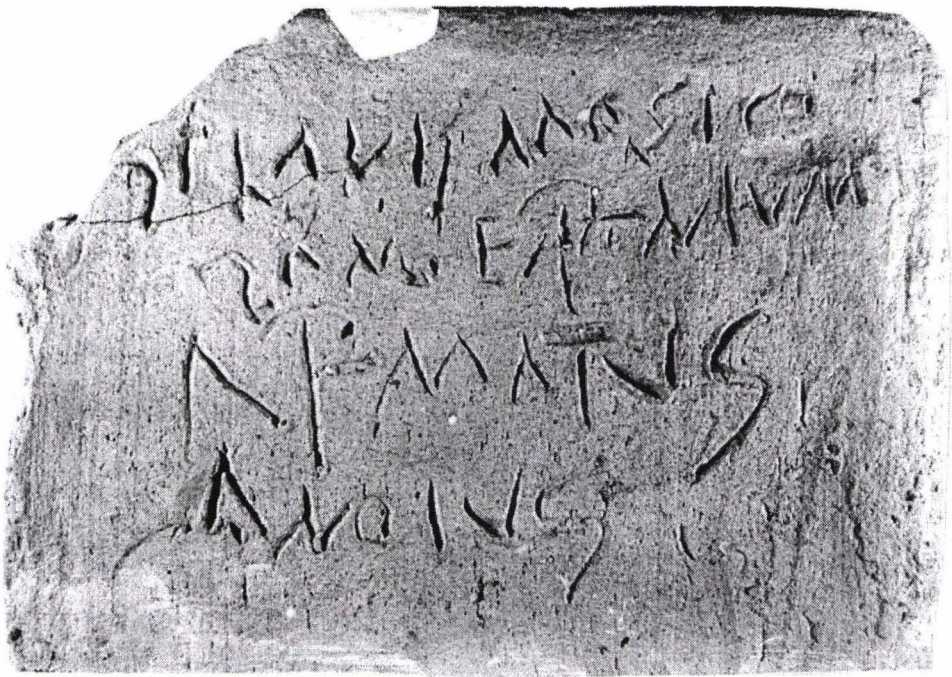
Pl./Taf. Va.

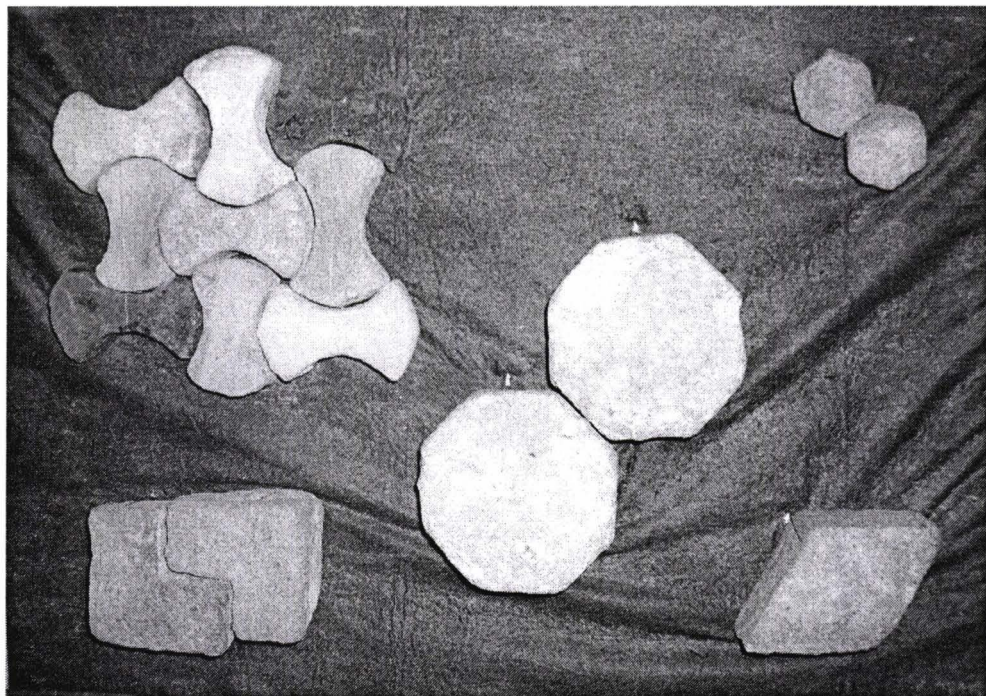
Pl./Taf. VI.

TERENTIVS FESEL
TITVS DECVBITVS
TLOS·CNIVSSEMEI:
AMAR CIVAVS
ABCDEFGHIJKLM
NOPQRSTVXYE

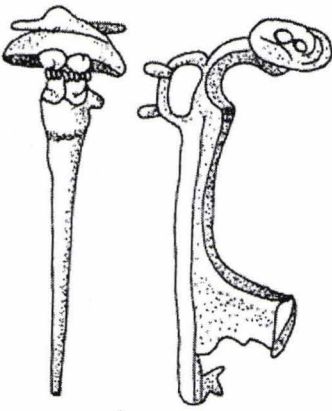
Pl./Taf. VII.

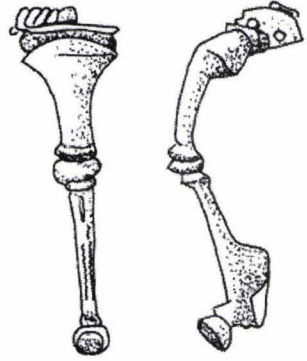
Pl./Taf. VIII.

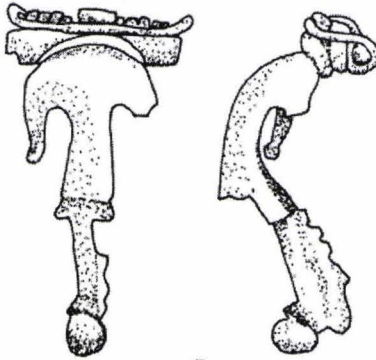
Pl./Taf. IX.

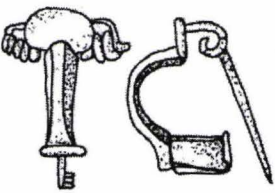
1

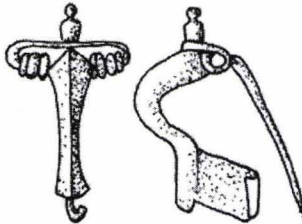
2

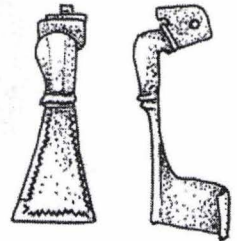
3

4

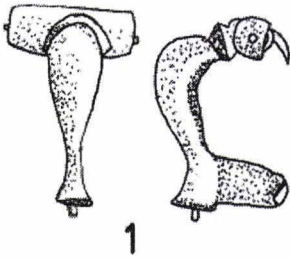

5

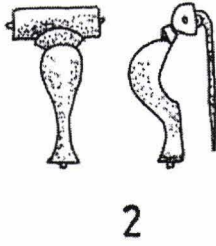

6

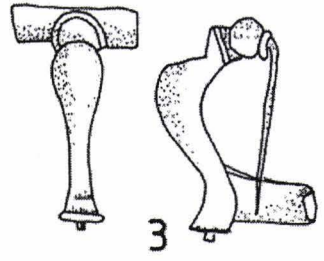
Pl./Taf. X.

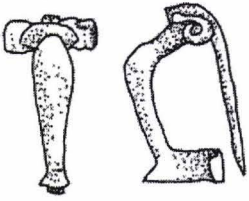
1

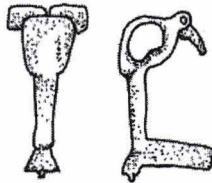
2

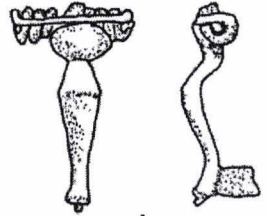
3

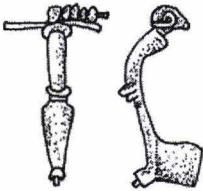
4

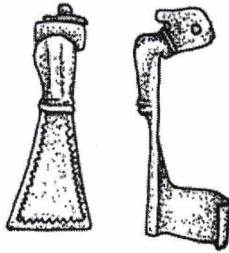
5

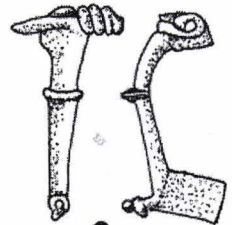
6

7

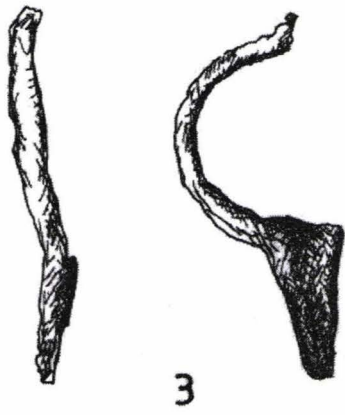
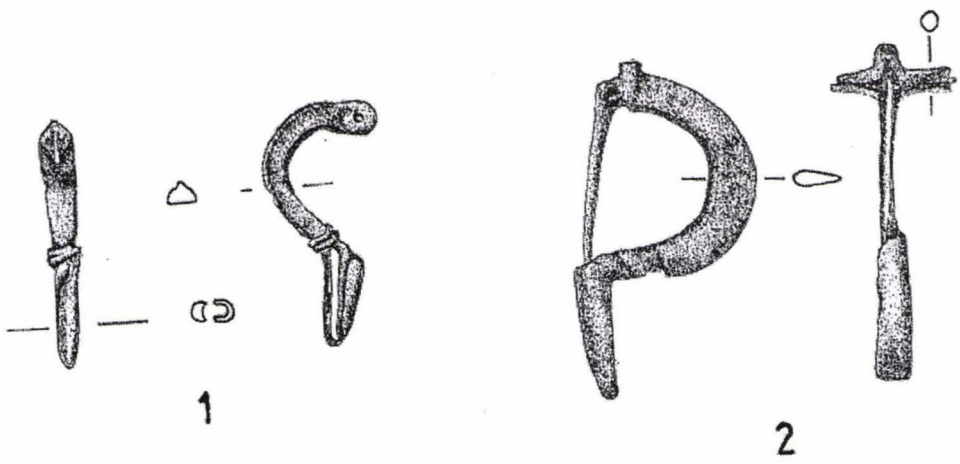

8

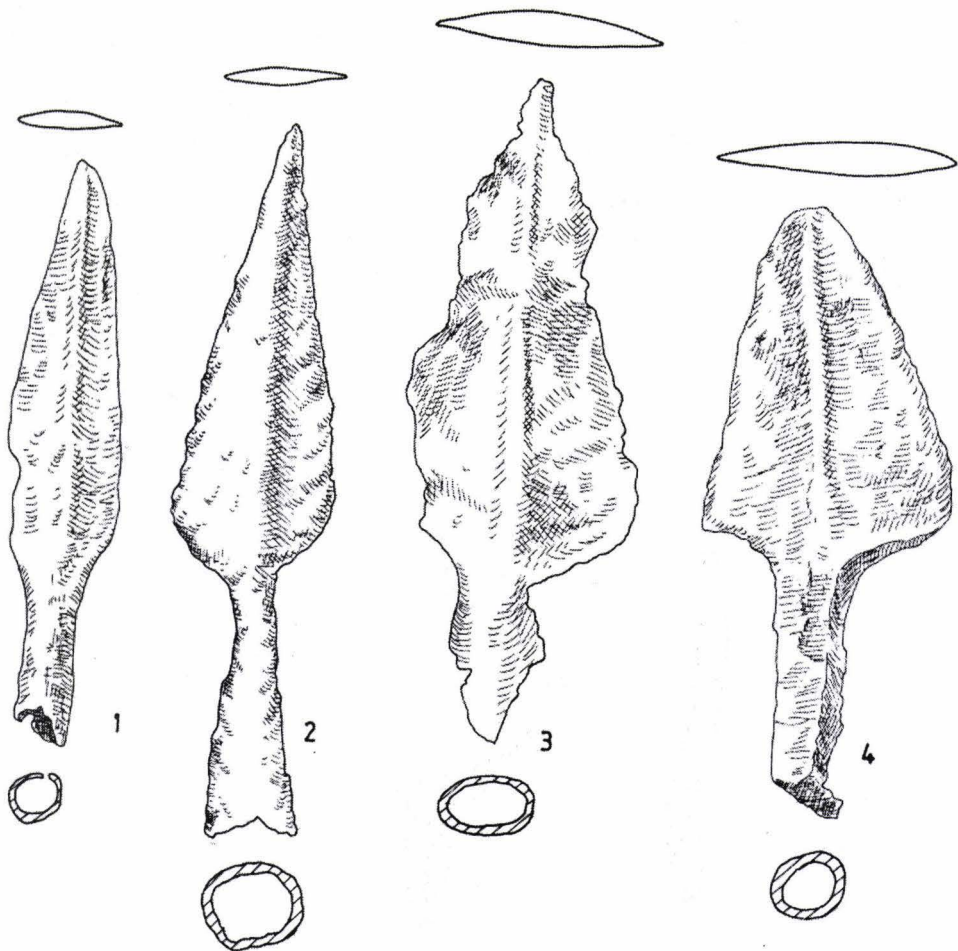

9

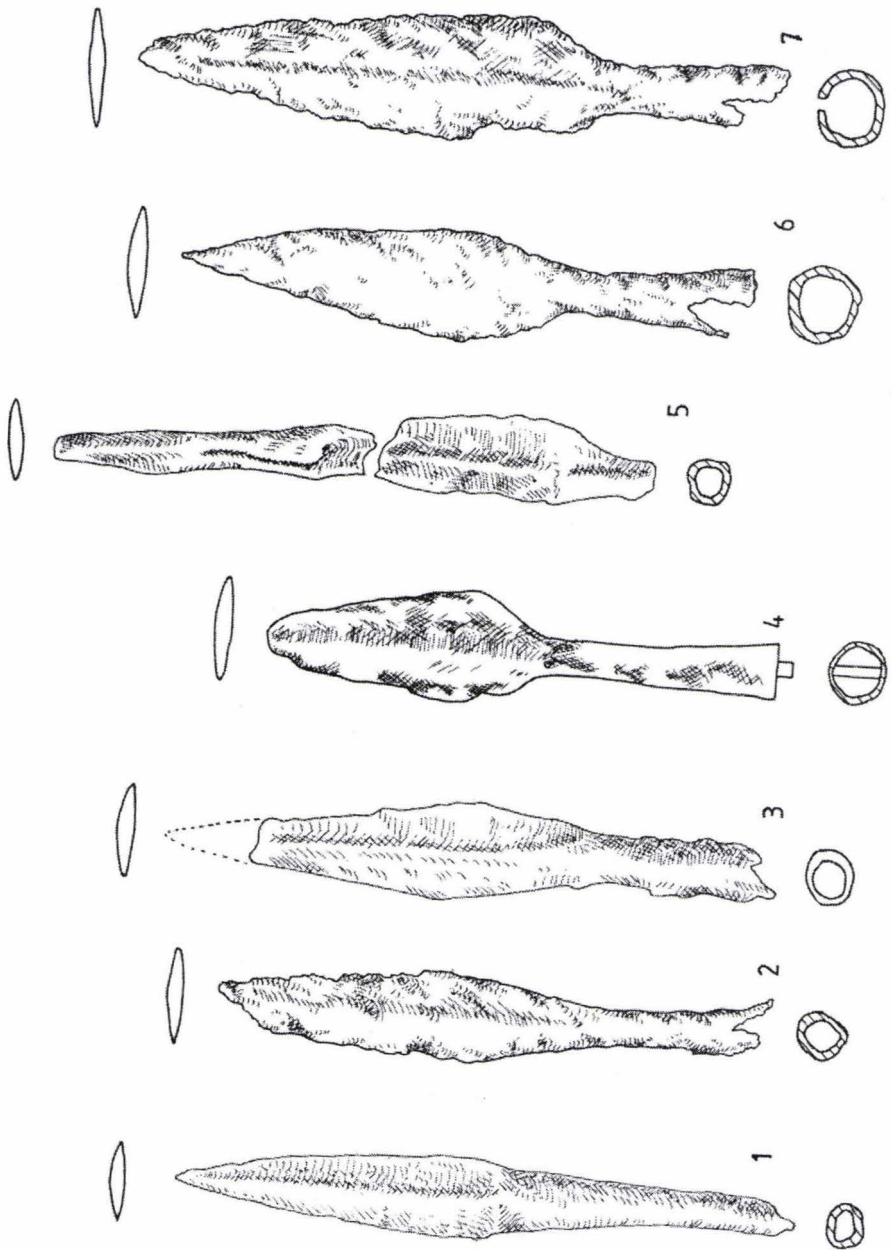
Pl./Taf. XI.

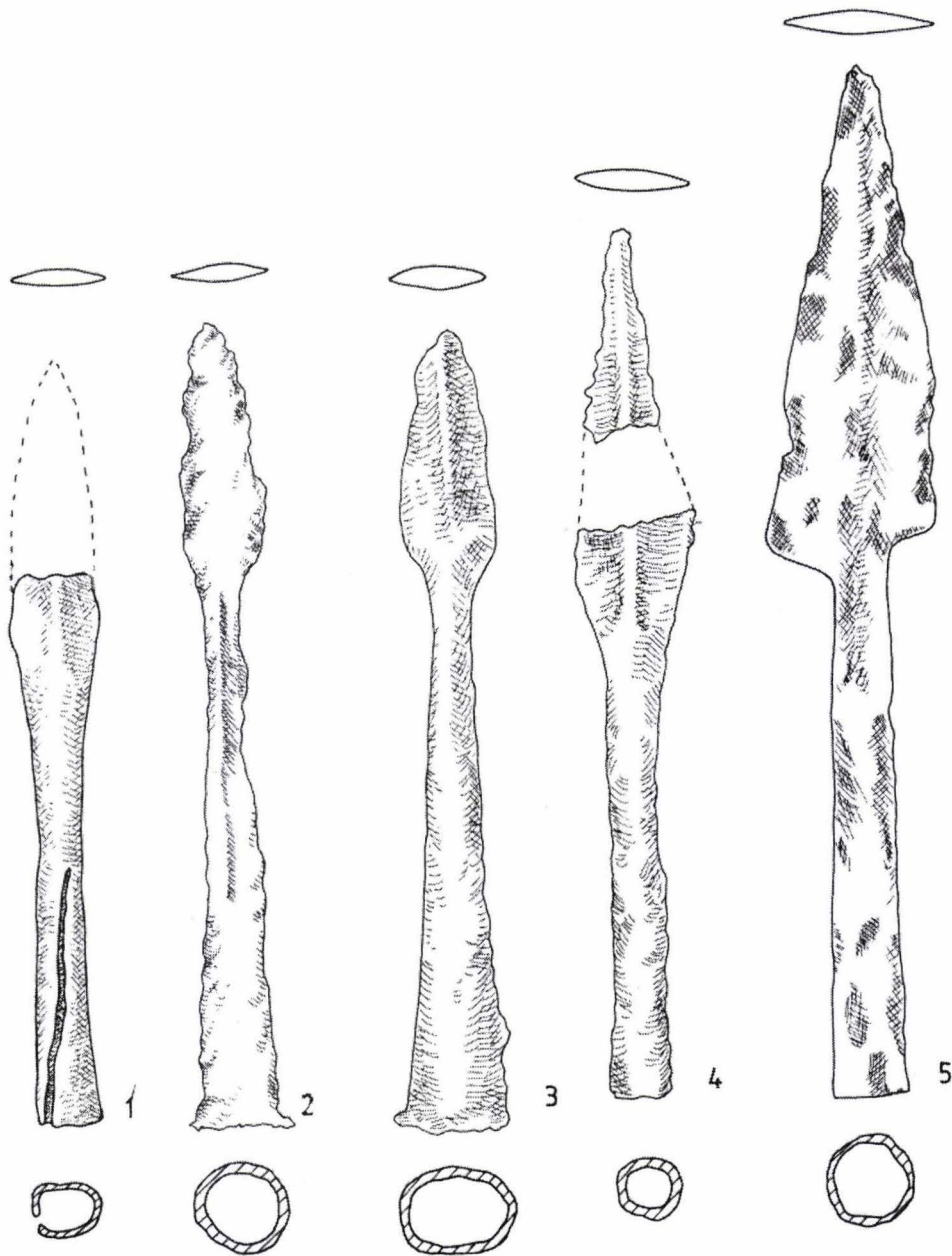
Pl./Taf. XII.

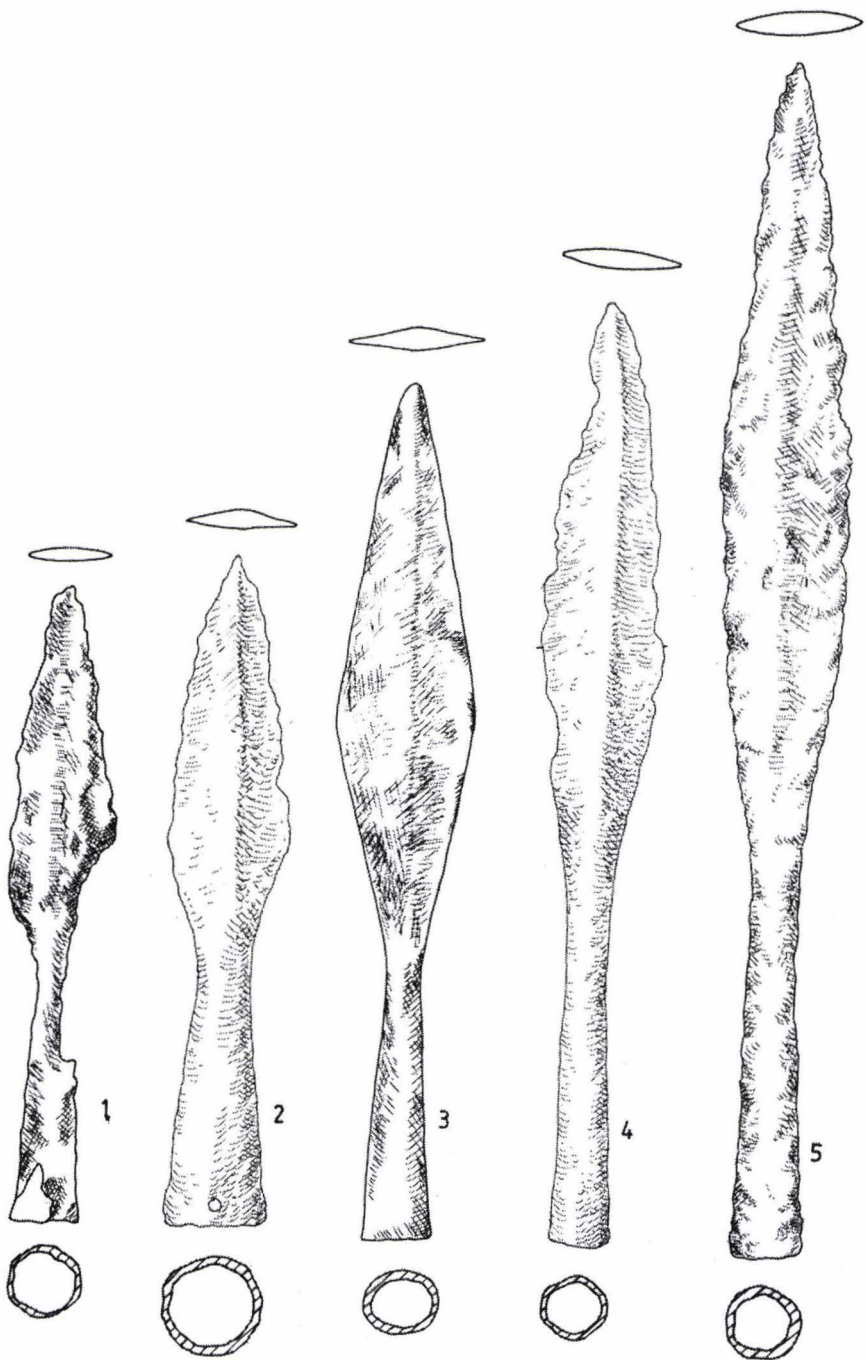
Pl./Taf. XIII.

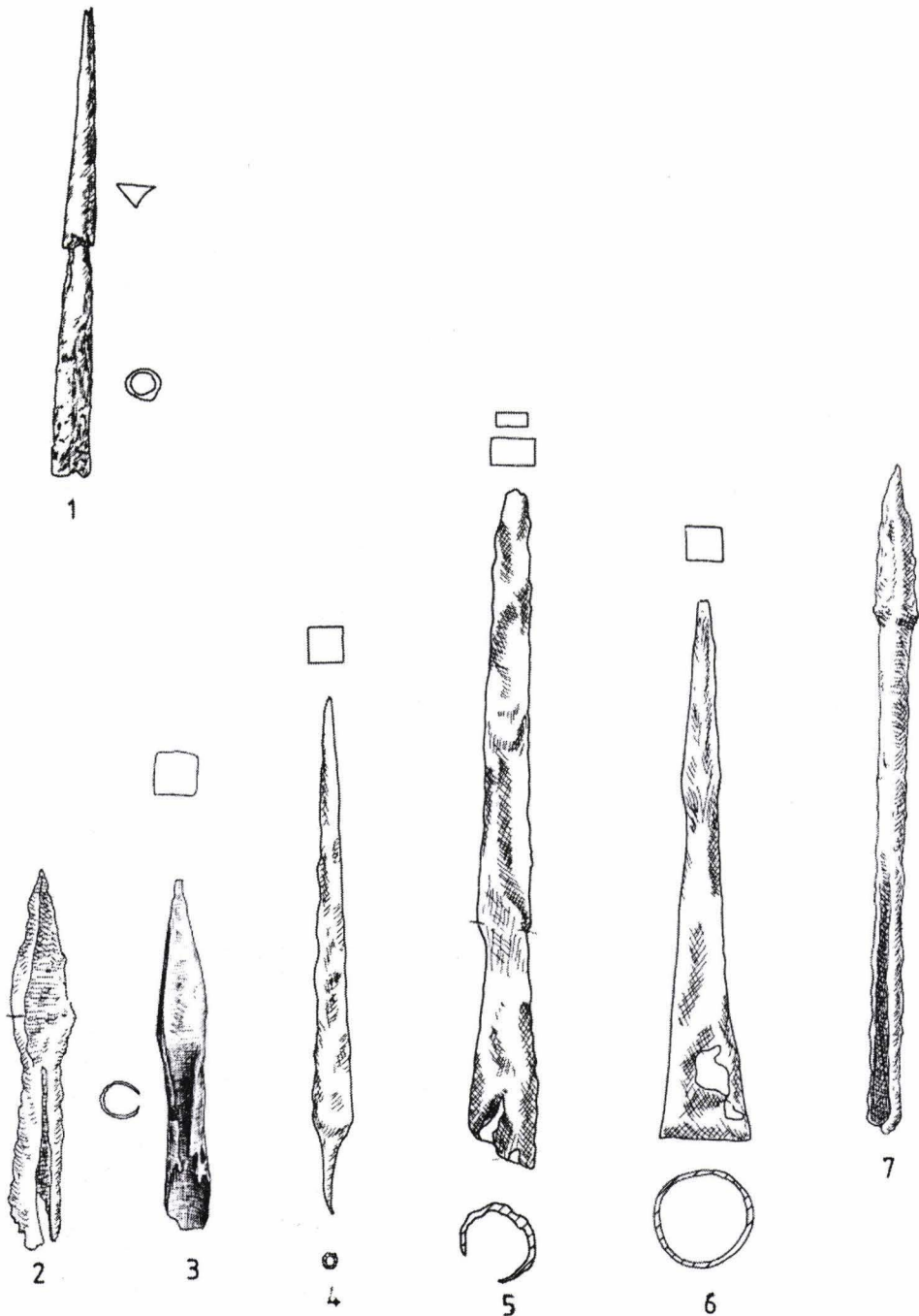
Pl./Taf. XIV.

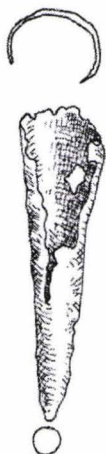
Pl./Taf. XV.

Pl./Taf. XVI.

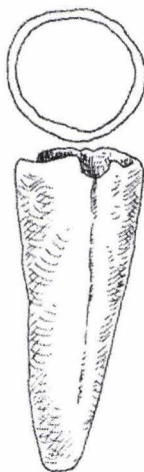
Pl./Taf. XVII.

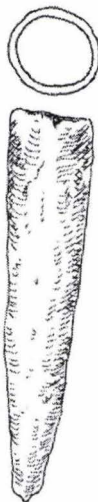
1

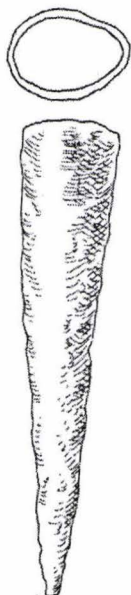
2

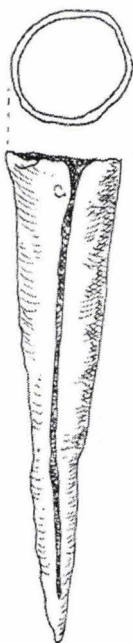
3

4

5

6

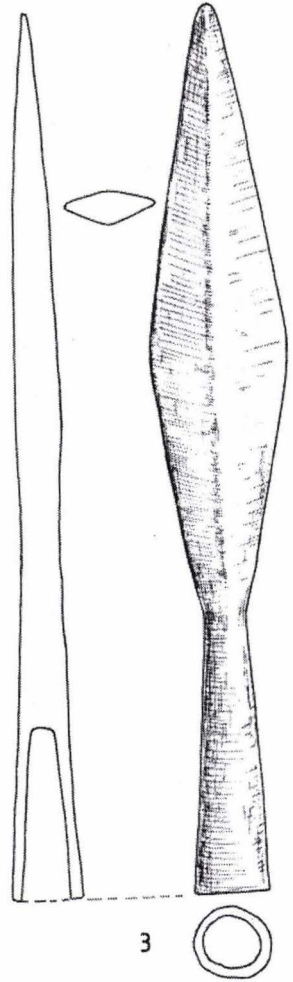
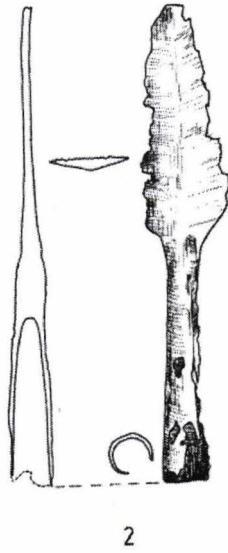
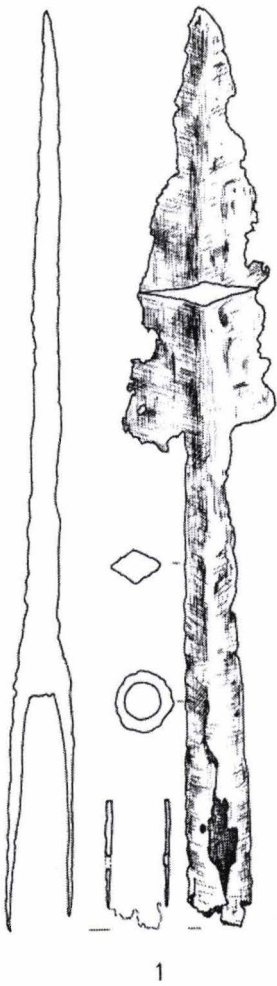

7

8

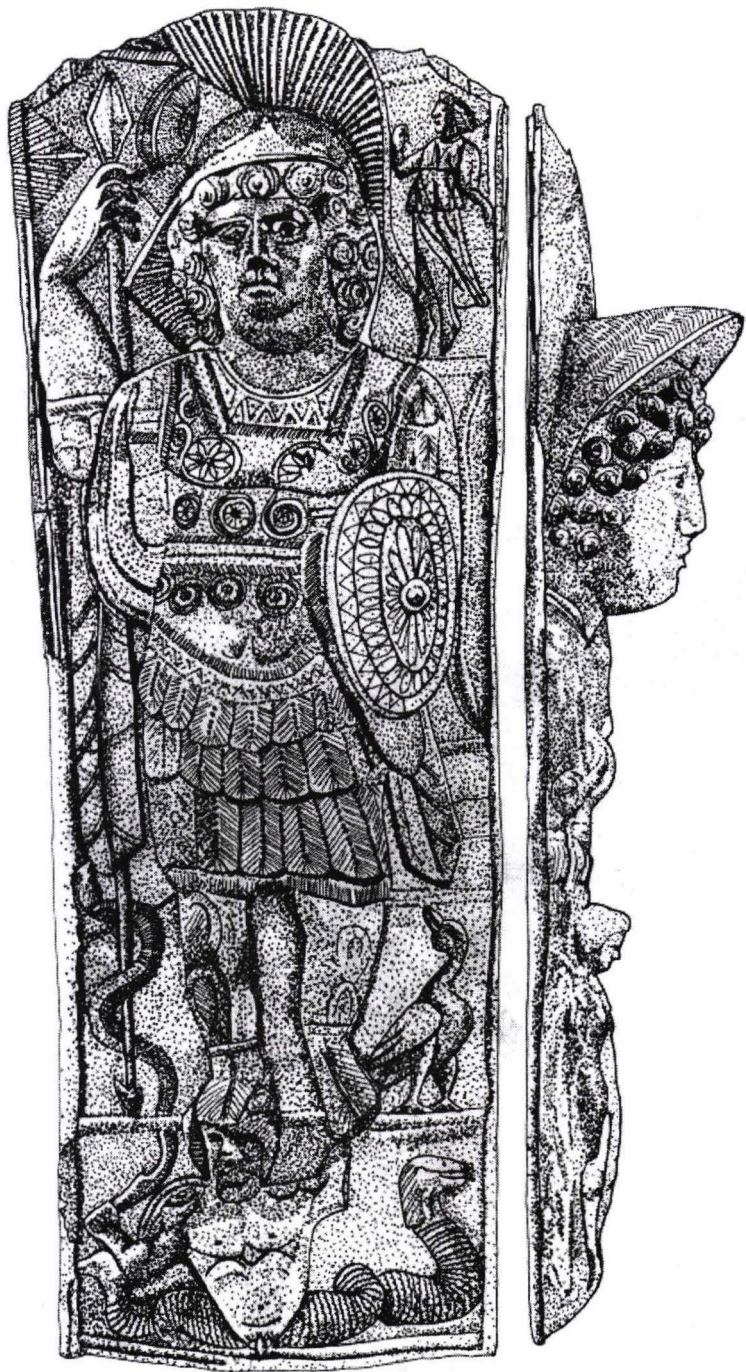
Pl./Taf. XVIII.

Pl./Taf. XIX.

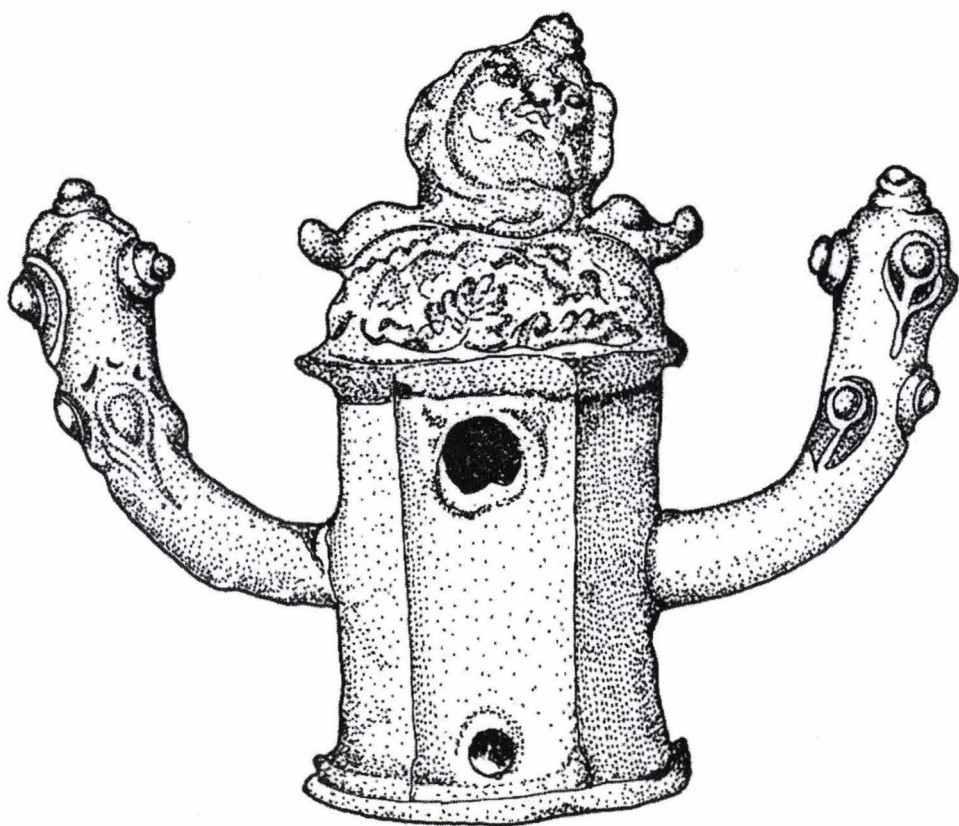
Pl./Taf. XX.

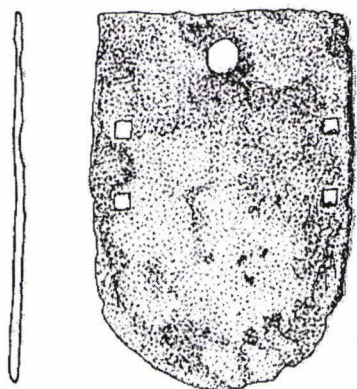
Pl./Taf. XXI.

Pl./Taf. XXII.

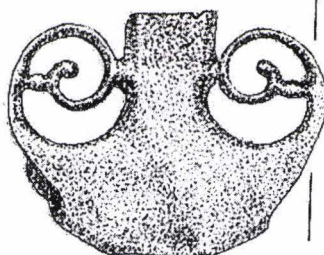
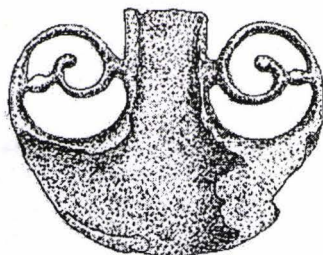
Pl./Taf. XXIII.

1

0

2

Pl./Taf. XXIV.

1

2

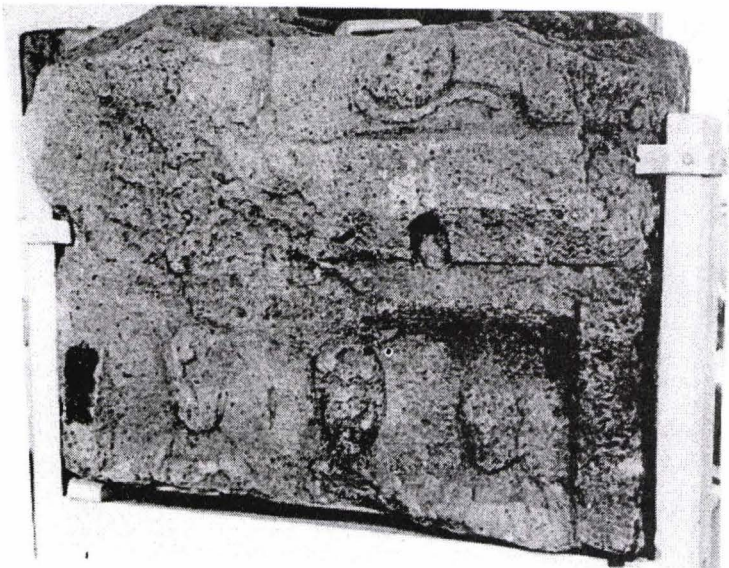

3

4

Pl./Taf. XXV.

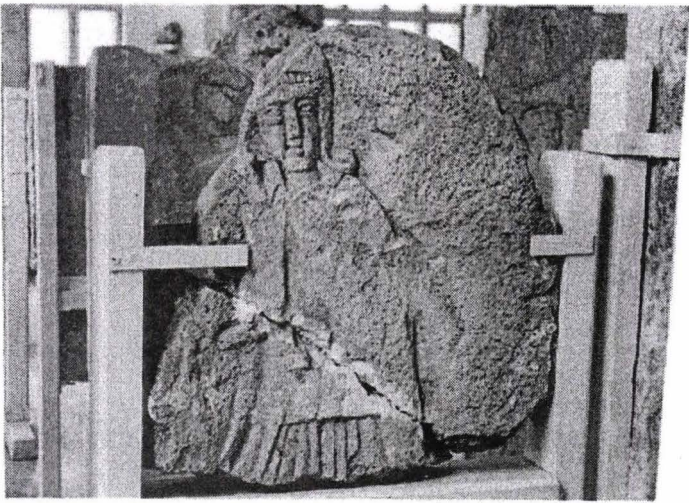

1

2

Pl./Taf. XXVI.

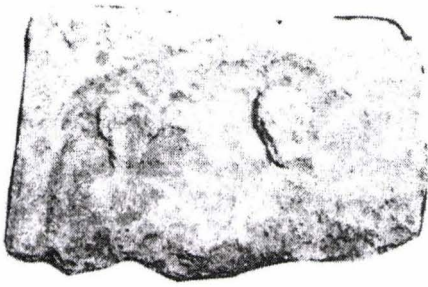

1

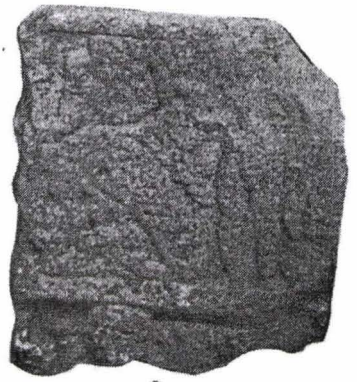

2

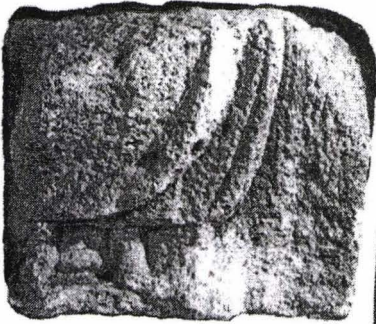
Pl./Taf. XXVII.

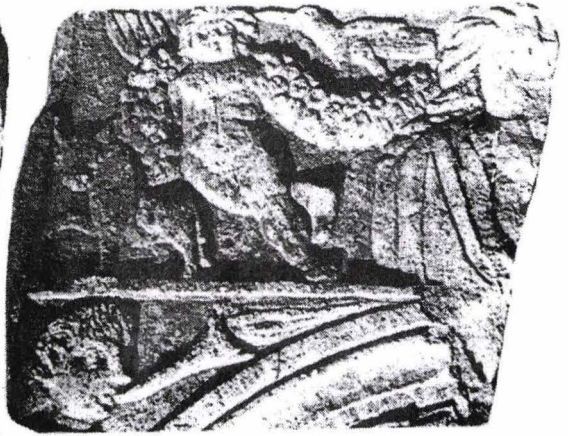
1

2

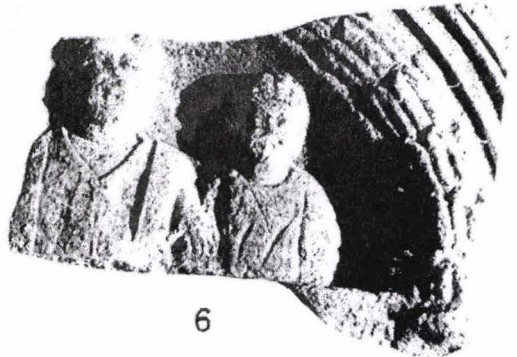
3

4

5

6

Pl./Taf. XXVIII.

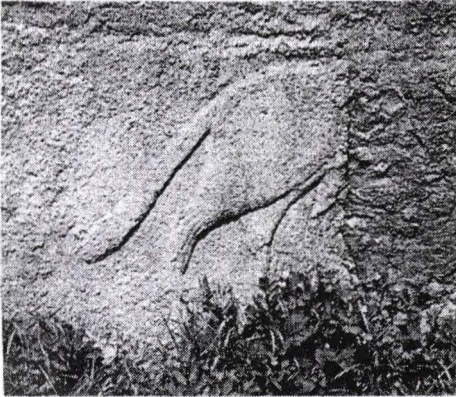
1

2

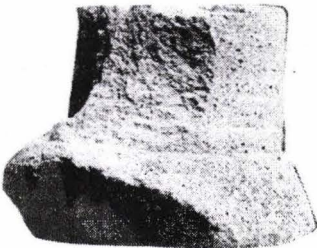
3

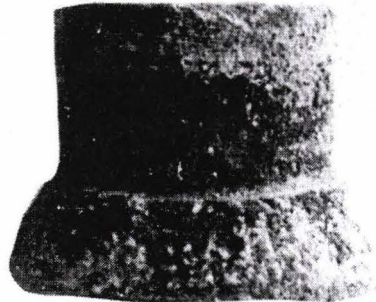
4

5

6

7

Pl./Taf. XXIX.

1

2

3

Pl./Taf. XXX.

1

2

Pl./Taf. XXXI.

1

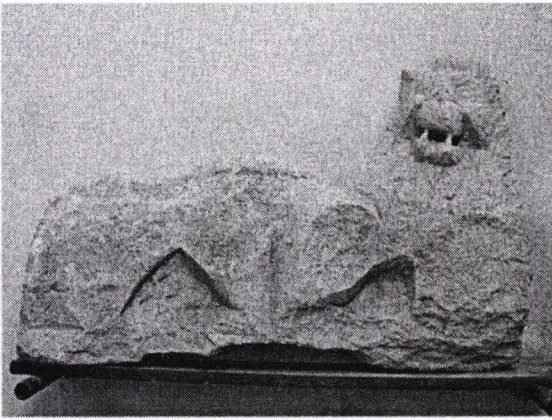
2

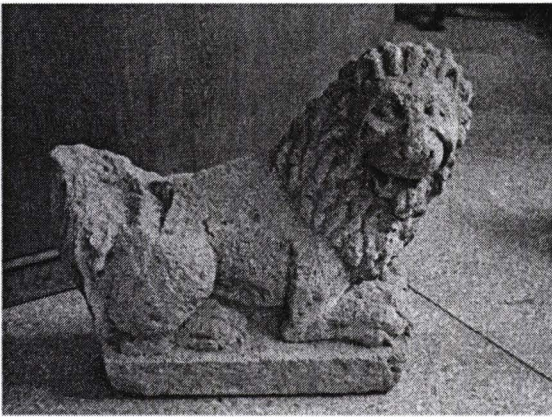
3

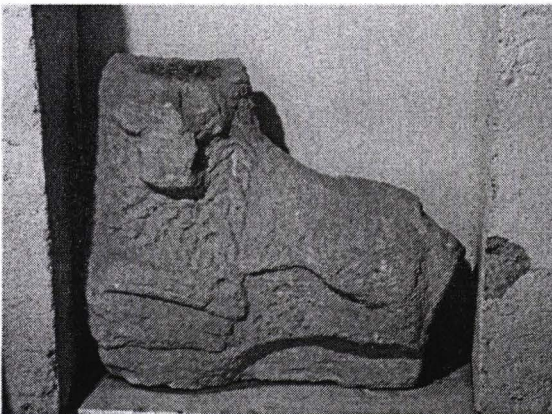
Pl./Taf. XXXII.

1

2

3

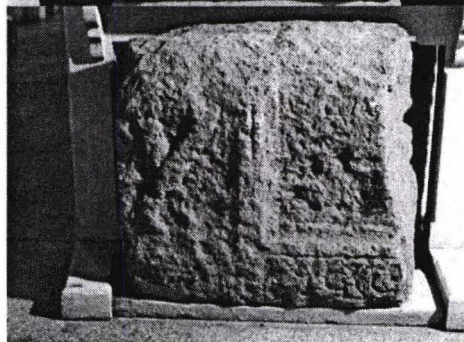
Pl./Taf. XXXIII.

1

2

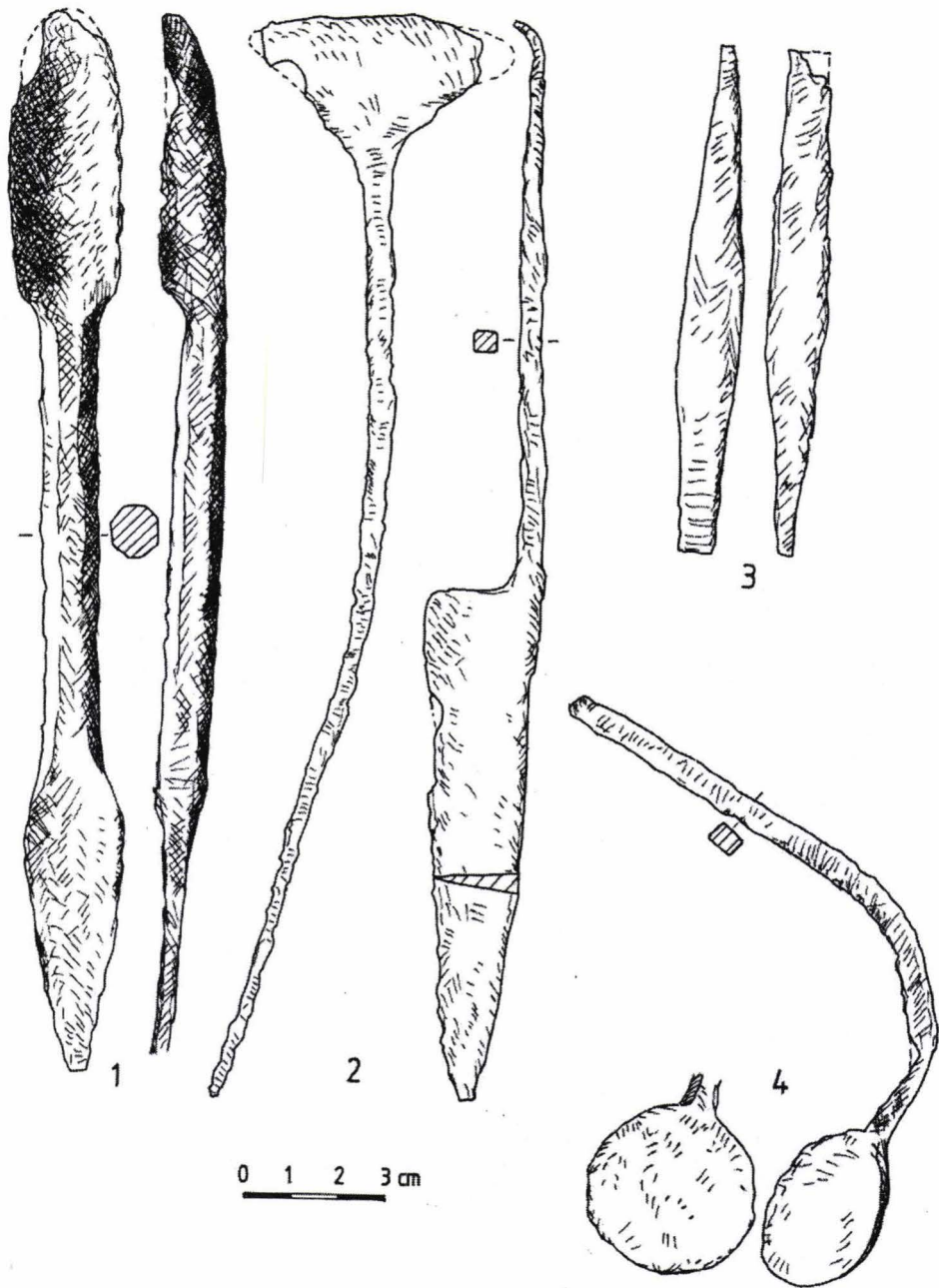

3

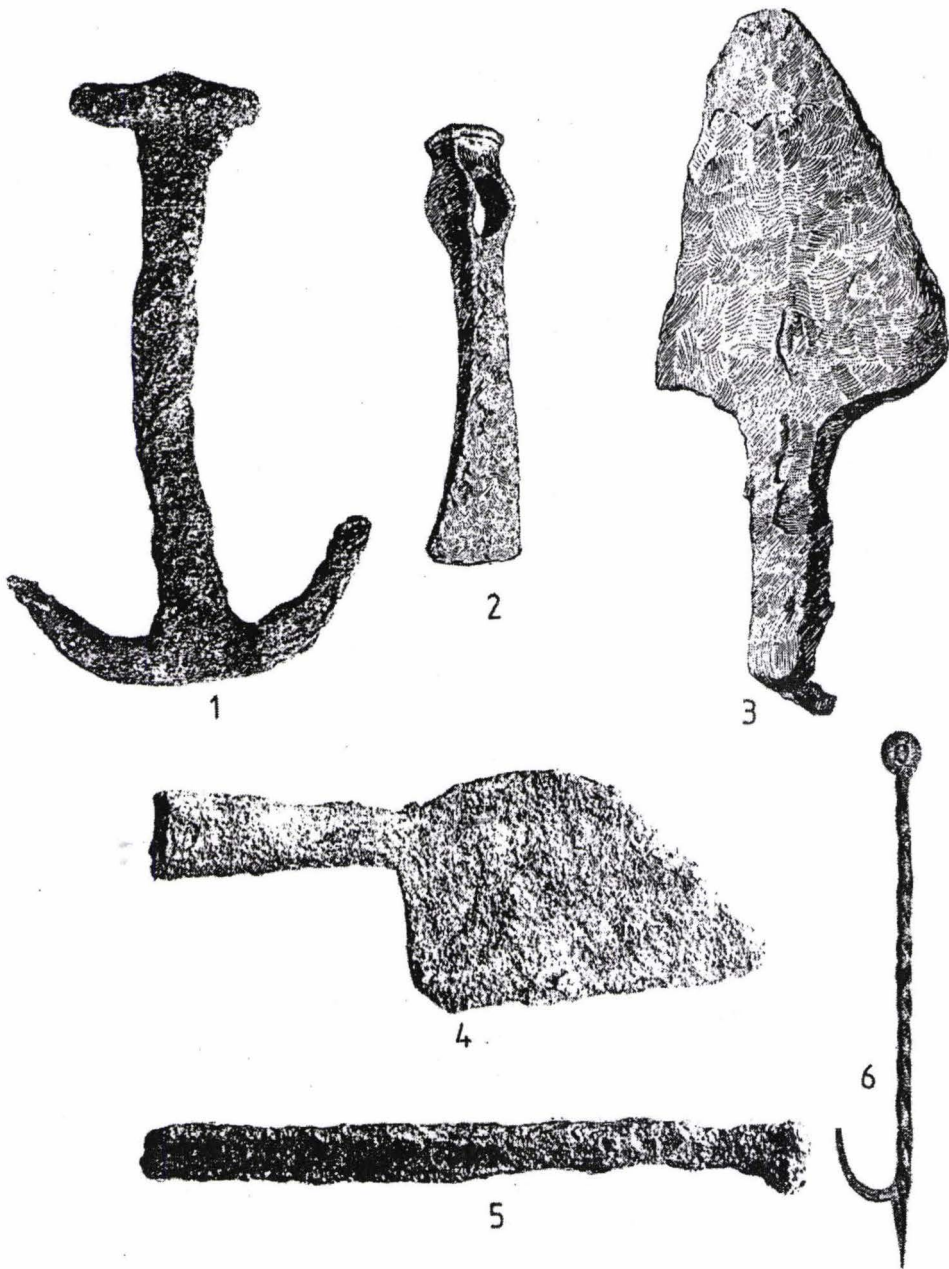

4

Pl./Taf. XXXIV.

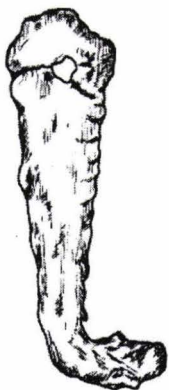
Pl./Taf. XXXV.

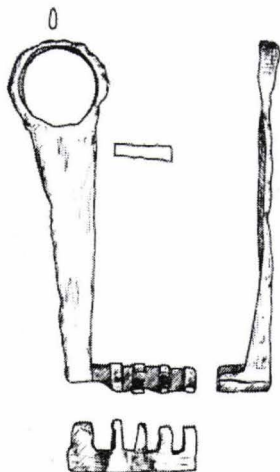
Pl./Taf. XXXVI.

1

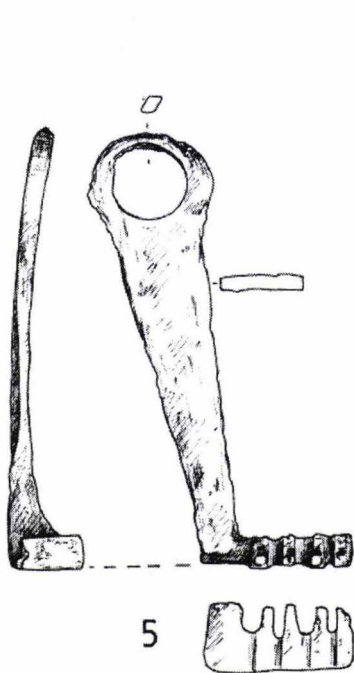
2

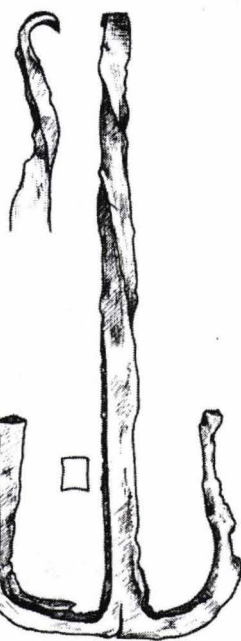
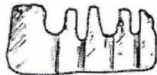
3

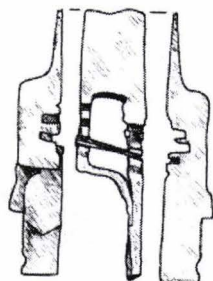
4

5

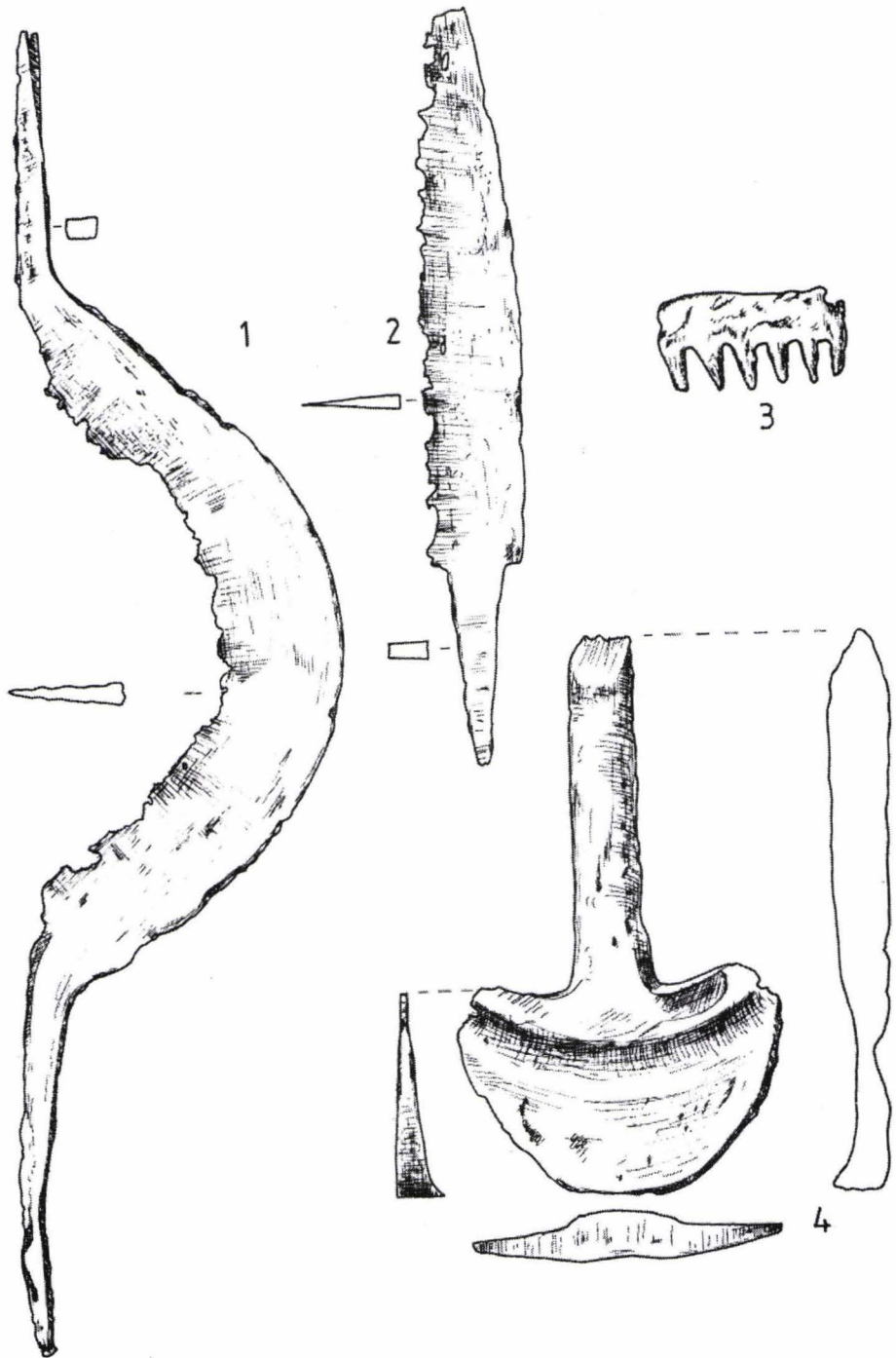

6

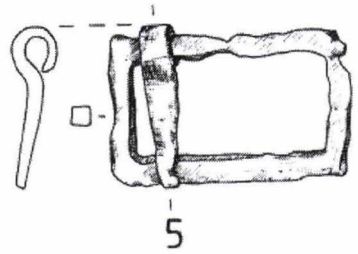
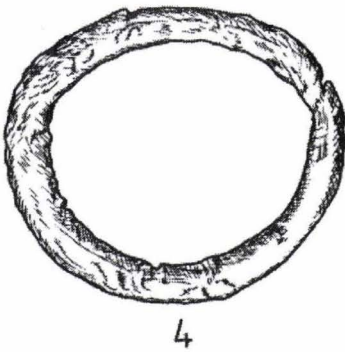
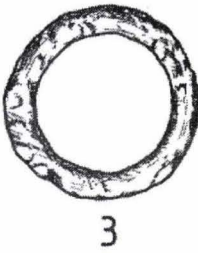
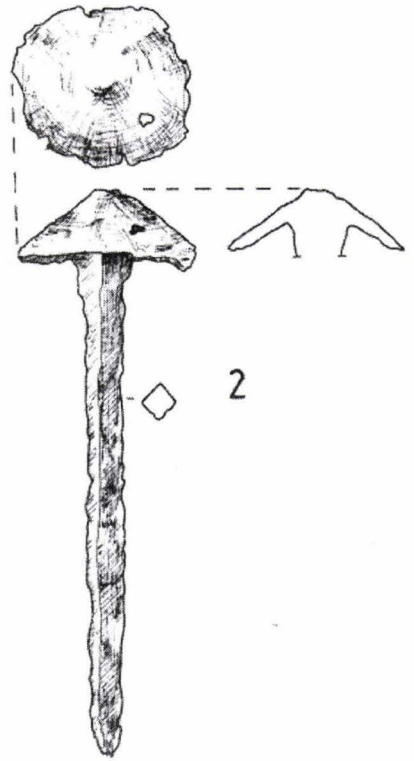
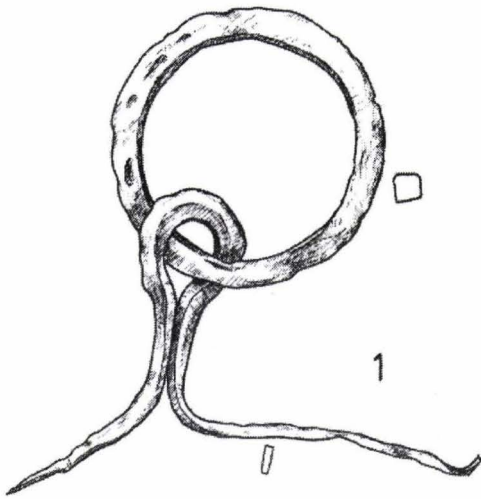

7

Pl./Taf. XXXVII.

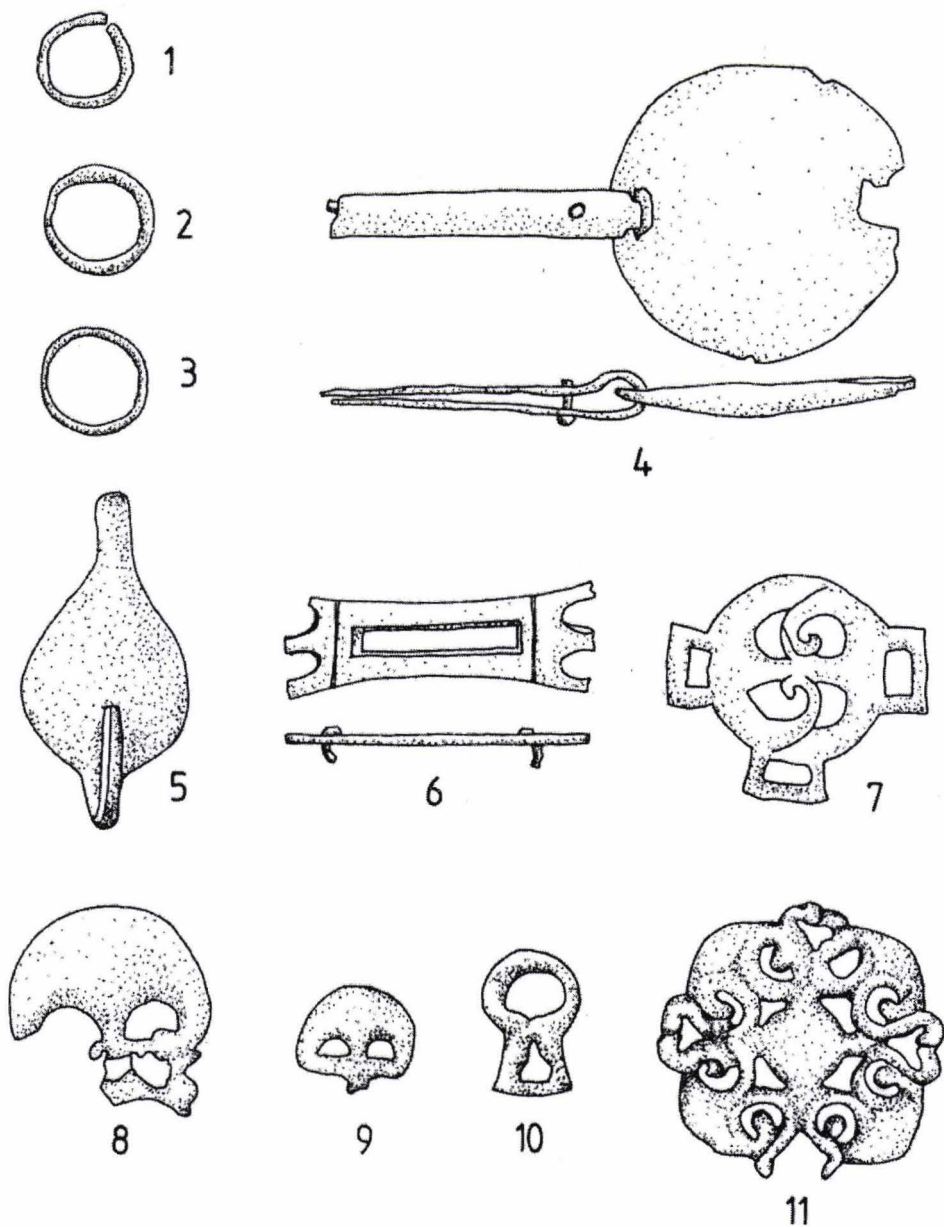
Pl./Taf. XXXVIII.

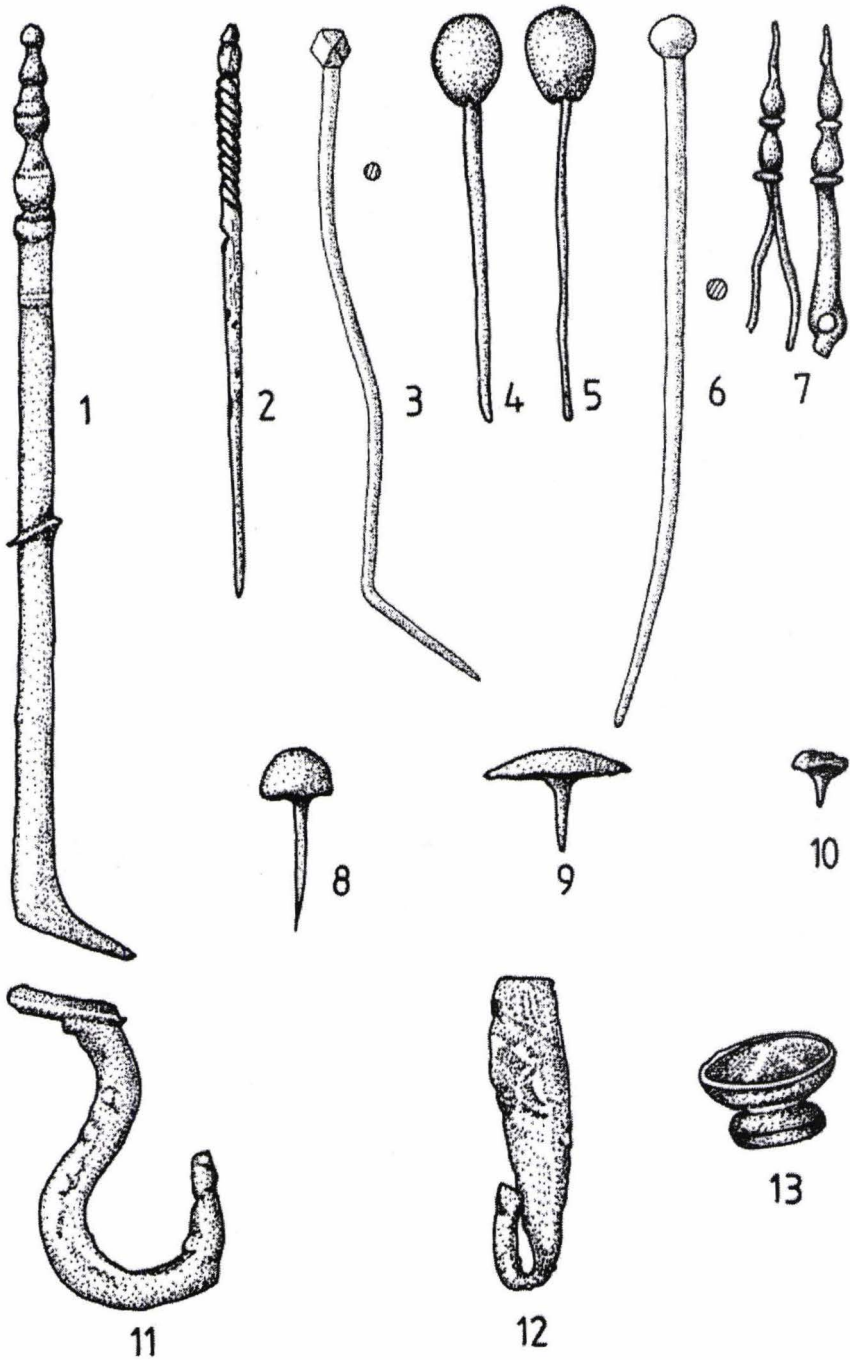
Pl./Taf. XXXIX.

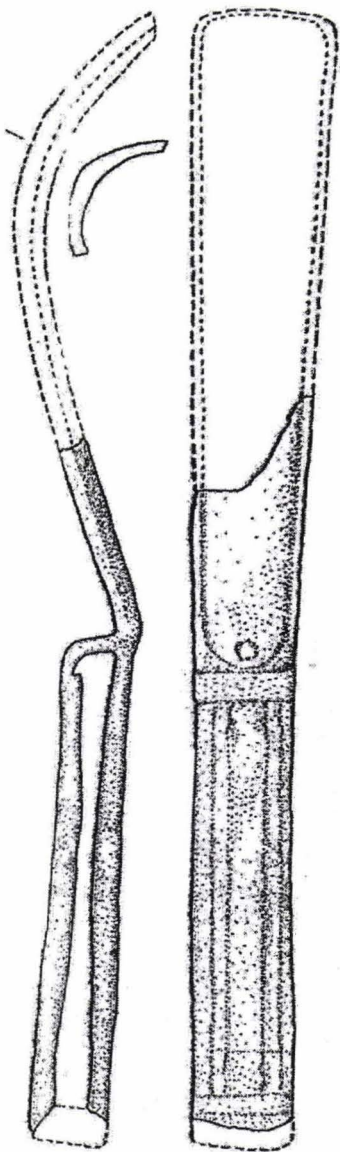
Pl./Taf. XL.

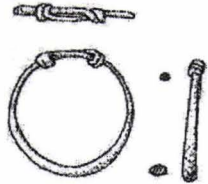
Pl./Taf. XLI.

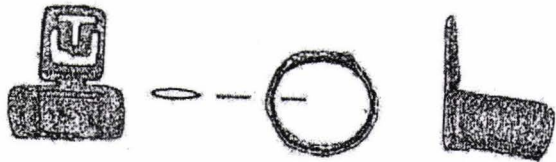
Pl./Taf. XLII.

1

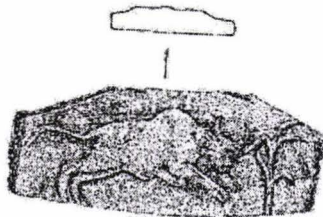
3

2

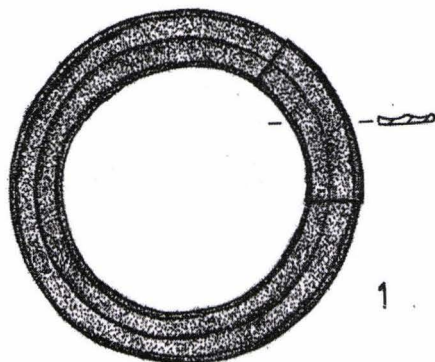

4

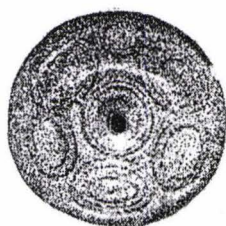
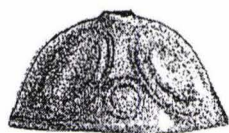

5

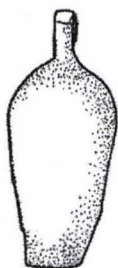
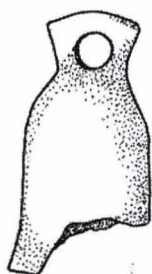
Pl./Taf. XLIII.

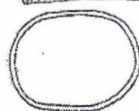
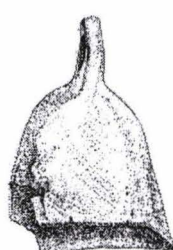
0 1 2 3 cm

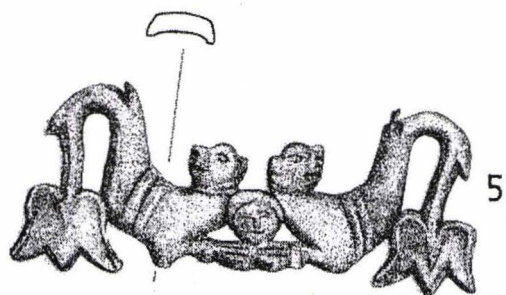
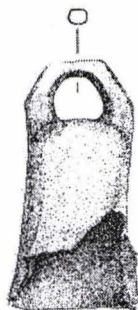
2

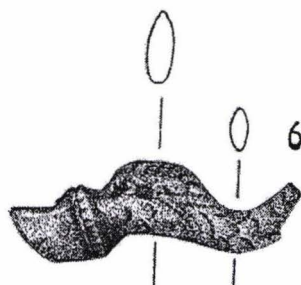
3

4

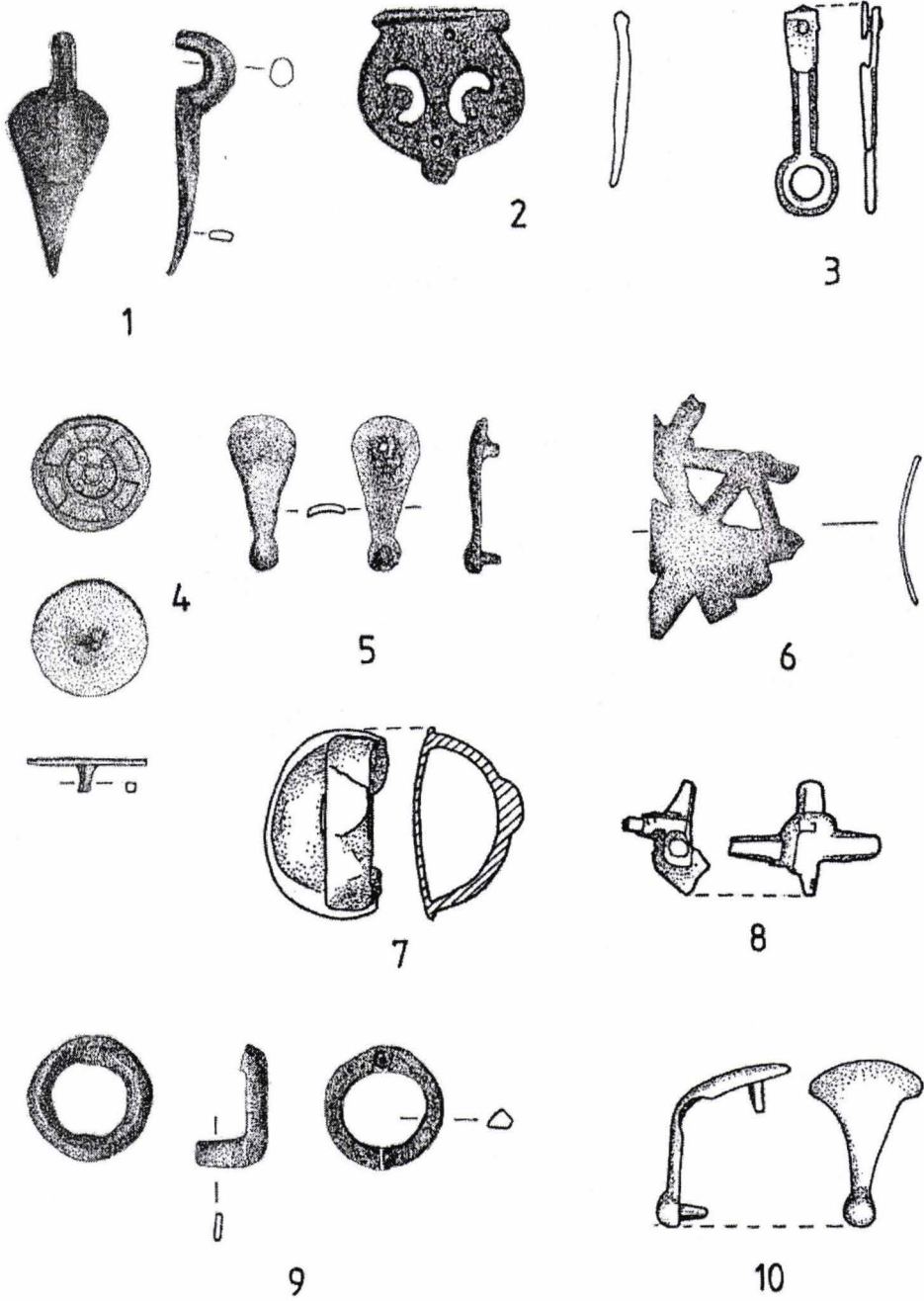

5

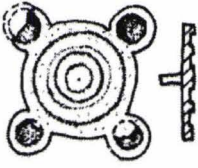

6

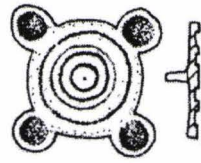
Pl./Taf. XLIV.

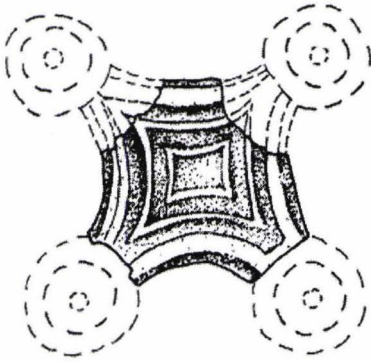
Pl./Taf. XLV.

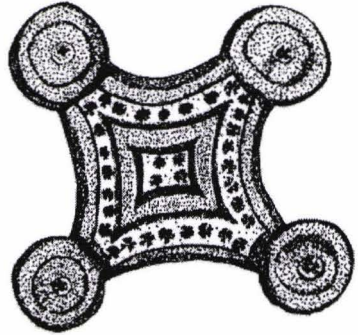
1

2

3

4

5

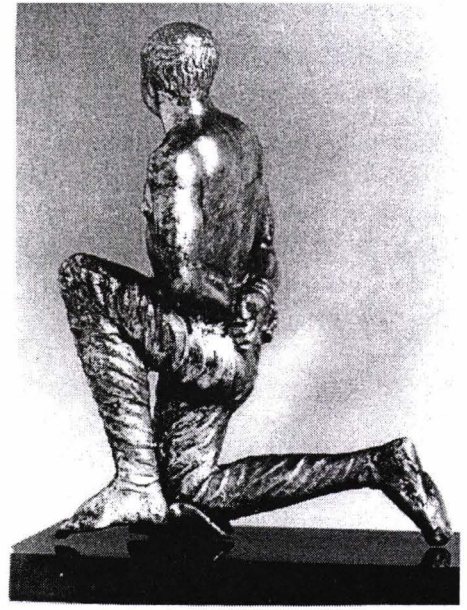

6

Pl./Taf. XLVI.

1

2

3

4

5

Pl./Taf. XLVII.

1

2

3

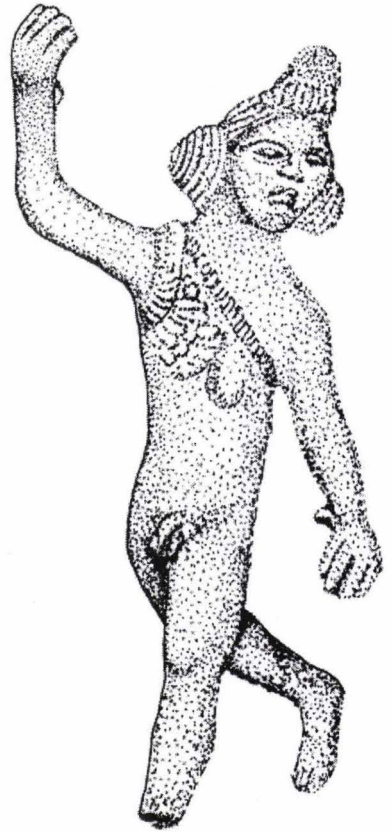
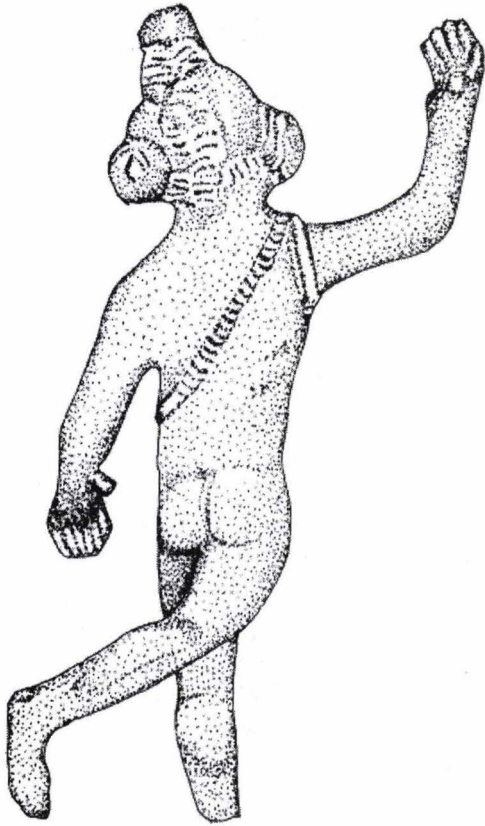

4

5

Pl./Taf. XLVIII.

Pl./Taf. XLIX.

1

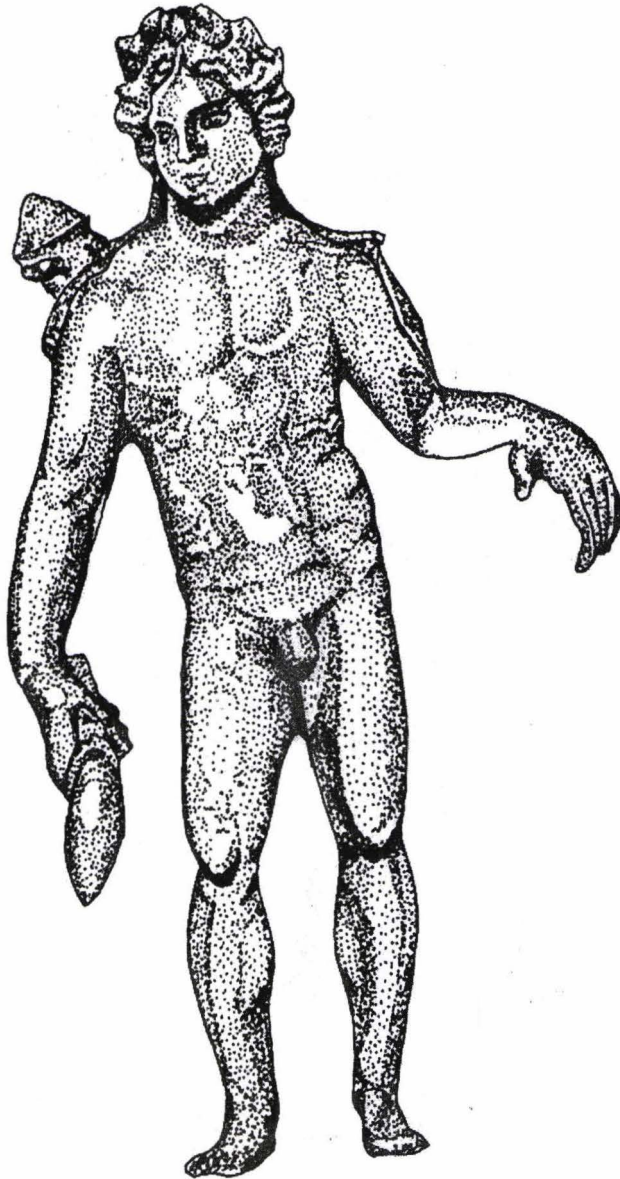

2

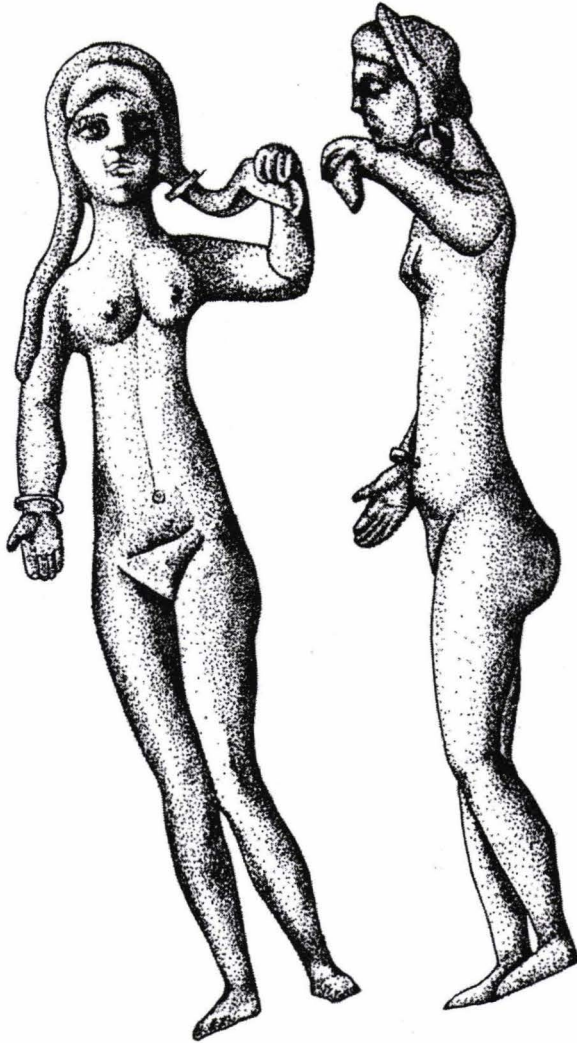
Pl./Taf. L.

Pl./Taf. LI.

Pl./Taf. LII.

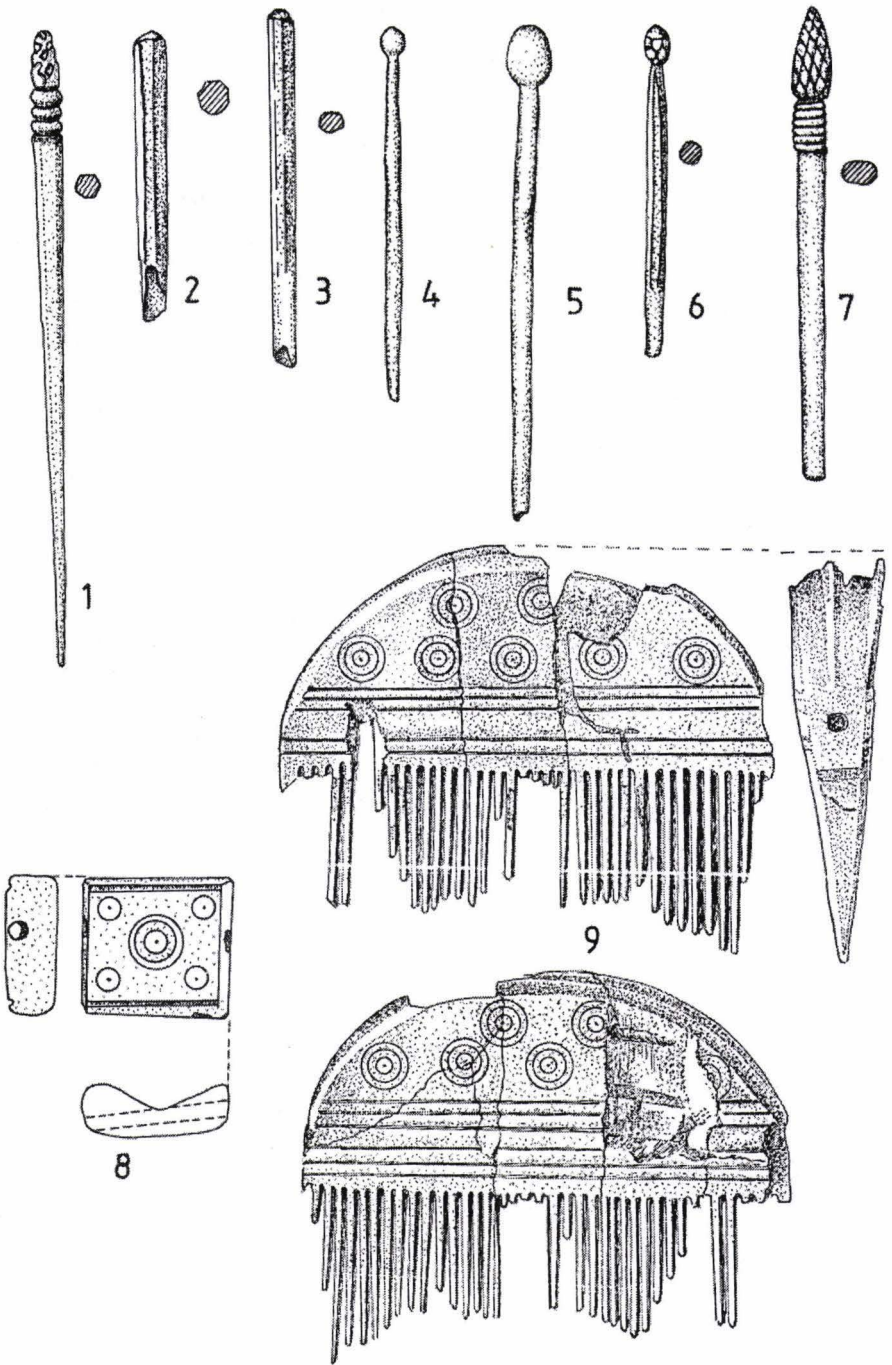

0 1 2 3 cm

Pl./Taf. LIII.

Pl./Taf. LIV.

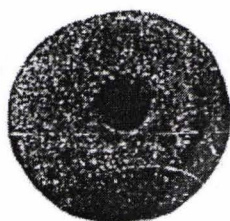
Pl./Taf. LV.

1

2

3

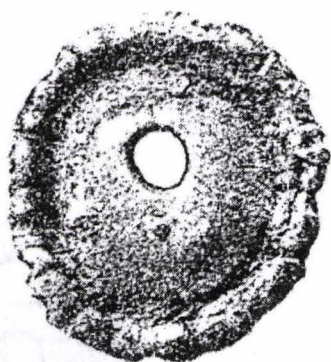
4

5

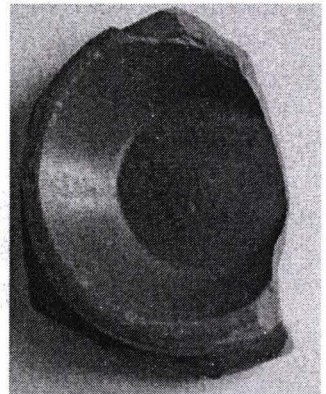
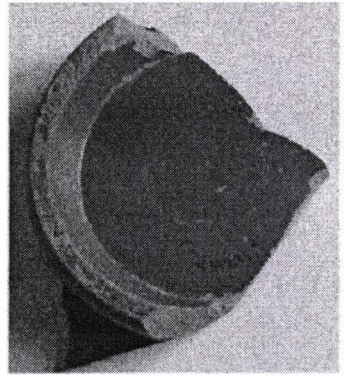
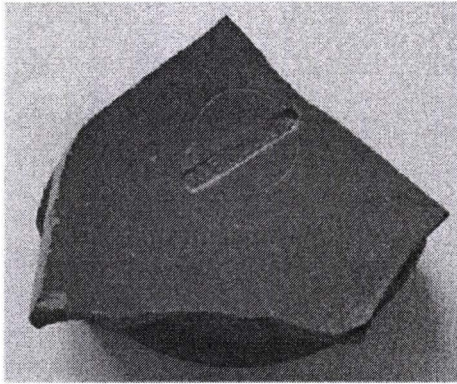

6

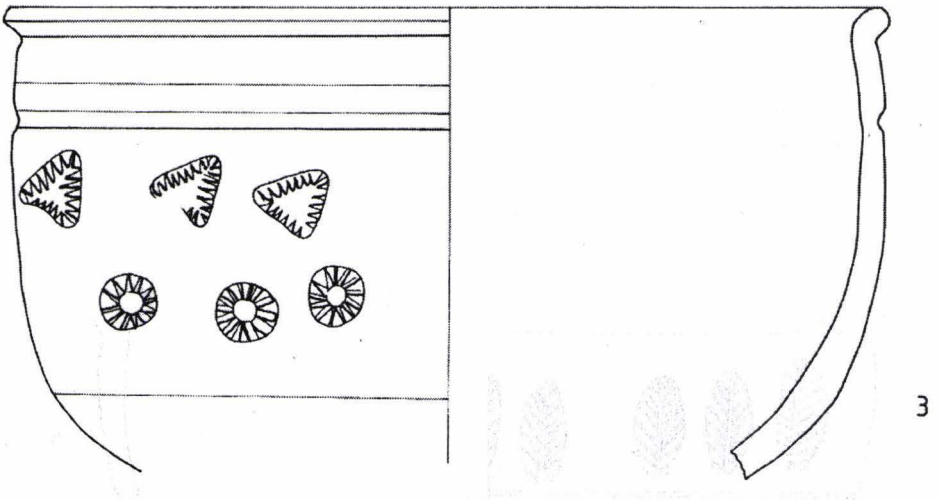
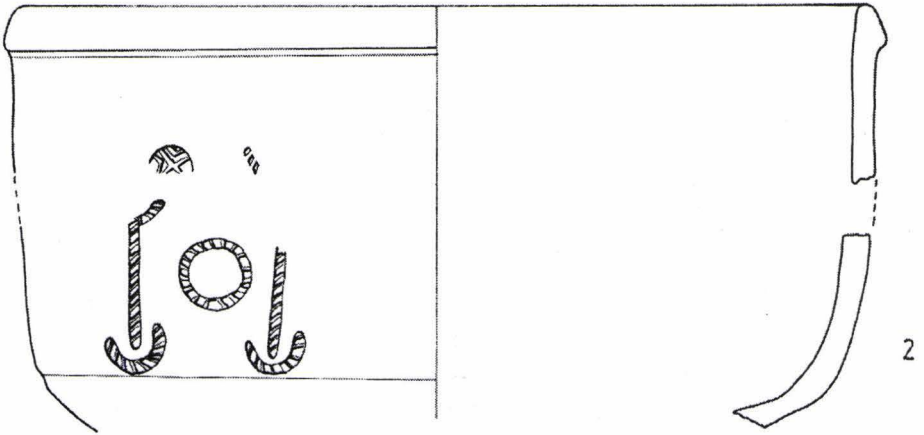
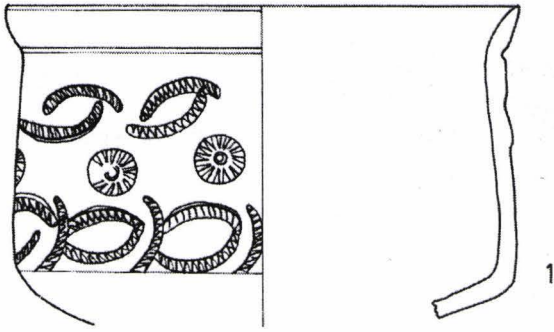

7

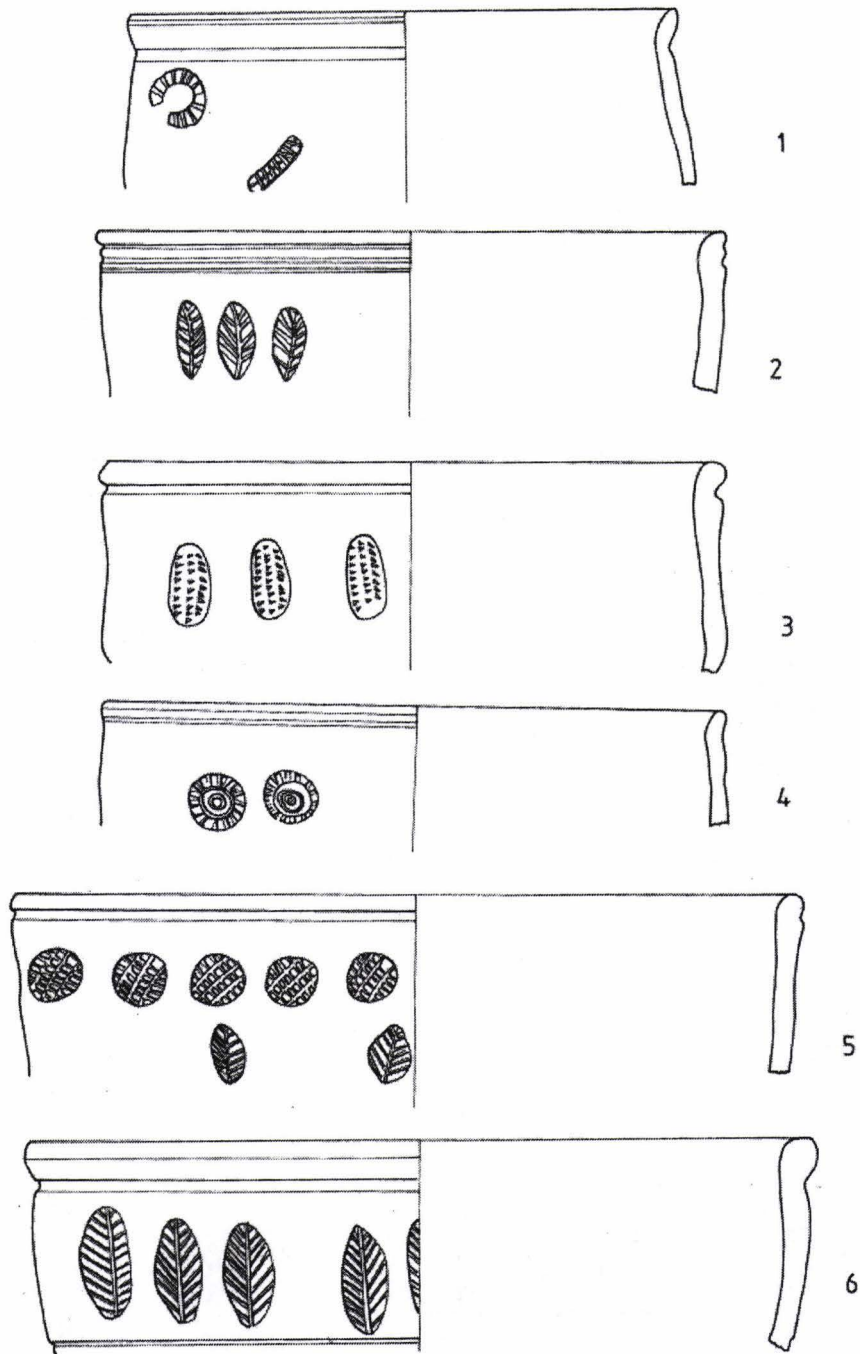
Pl./Taf. LVI.

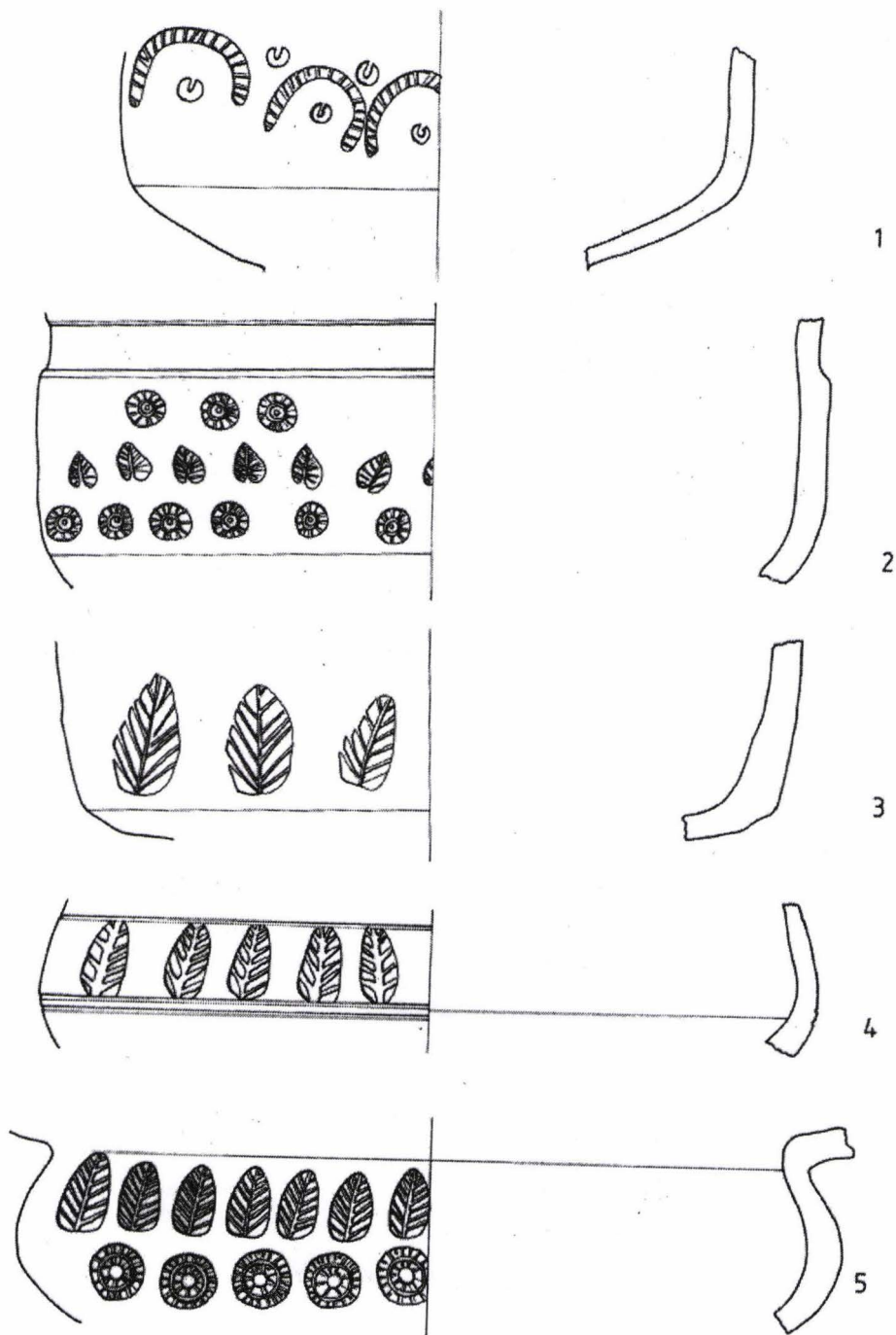
Pl./Taf. LVII.

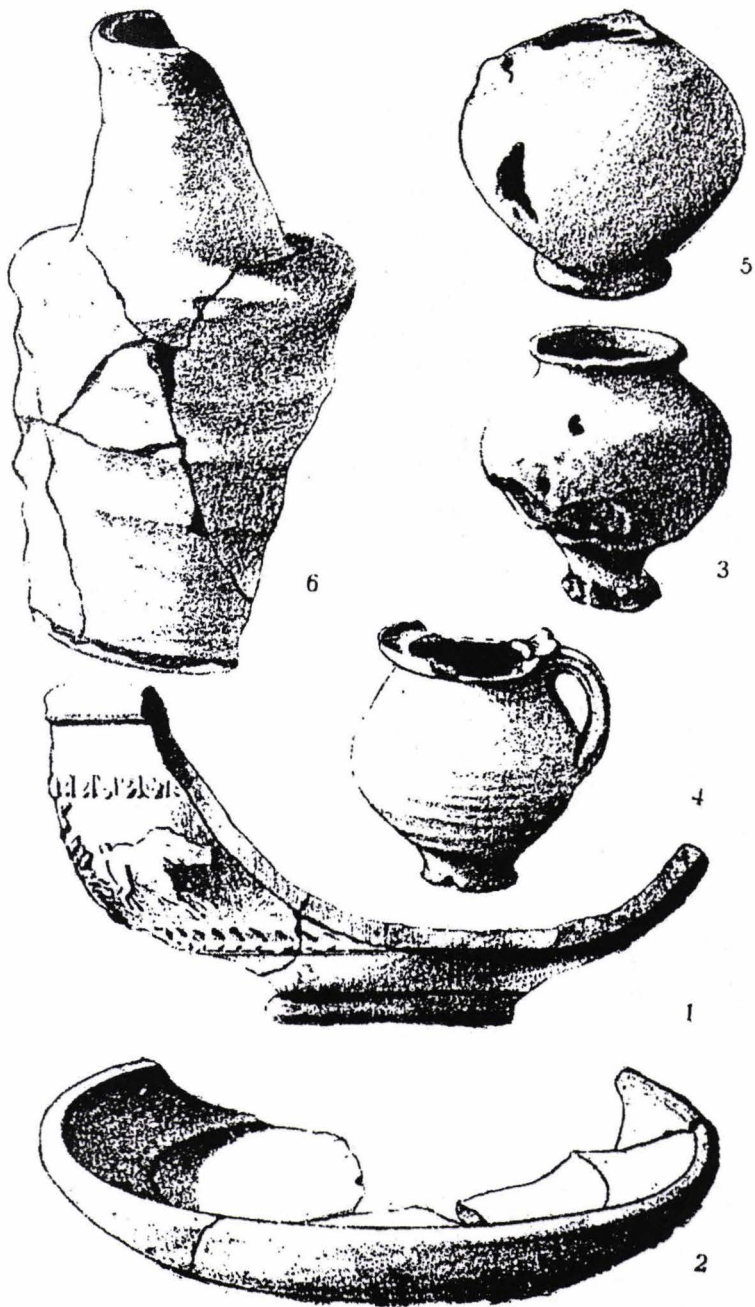
Pl./Taf. LVIII.

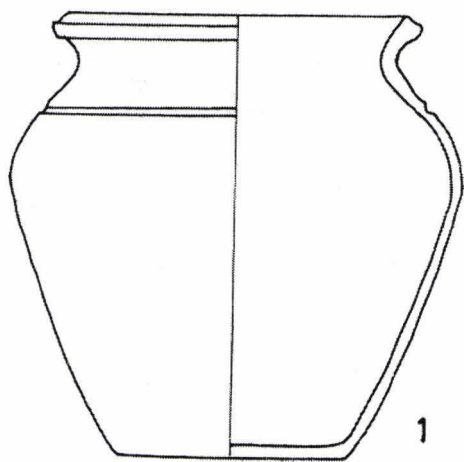
Pl./Taf. LIX.

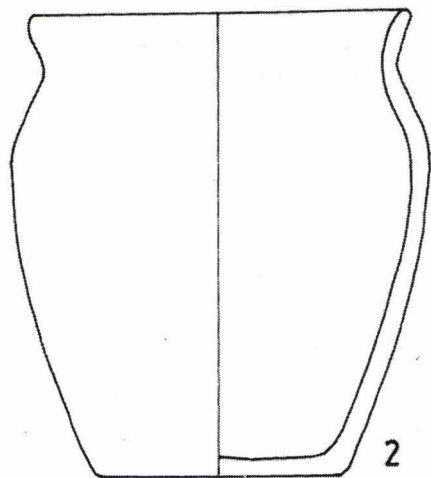
Pl./Taf. LX.

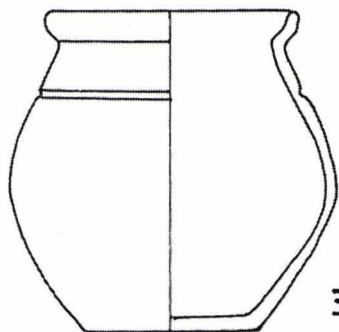
Pl./Taf. LXI.

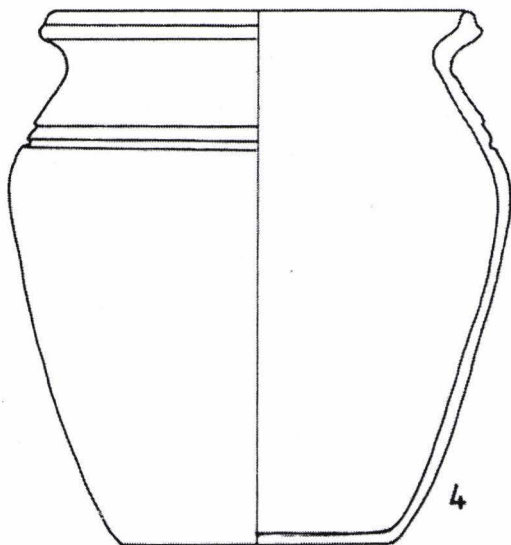
1

2

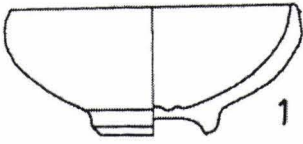

3

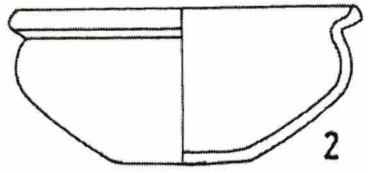

4

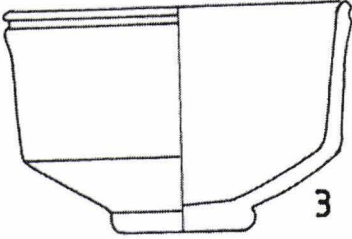
Pl./Taf. LXII.

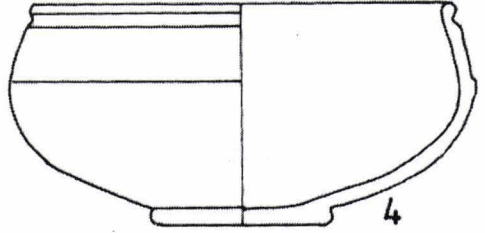
1

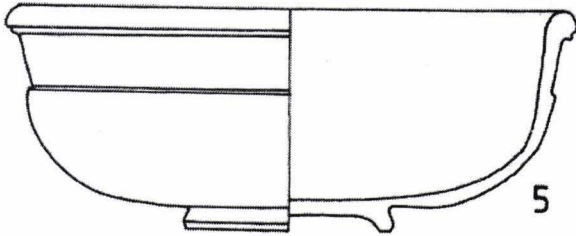
2

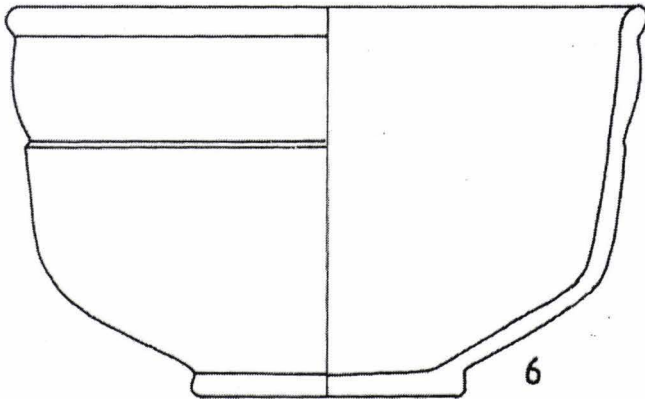
3

4

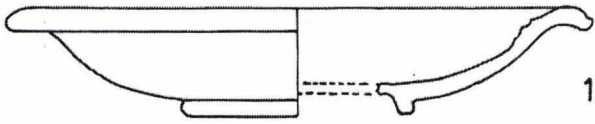

5

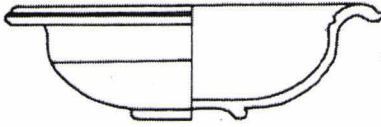

6

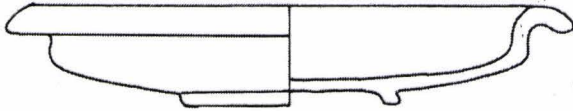
Pl./Taf. LXIII.

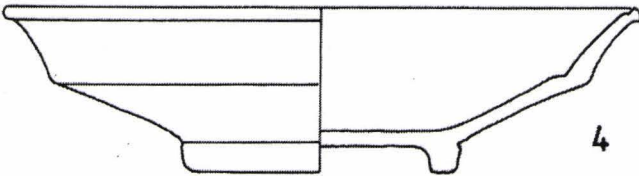
1

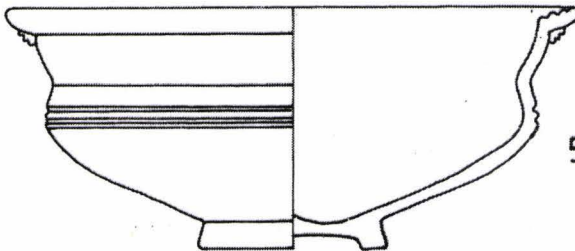
2

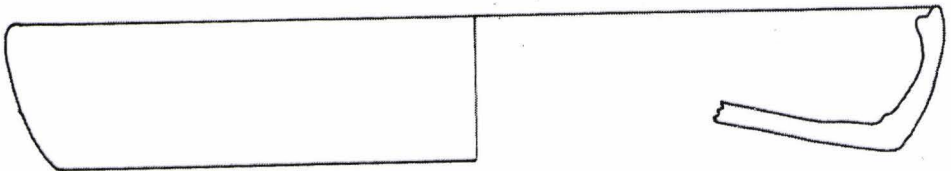
3

4

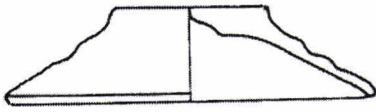

5

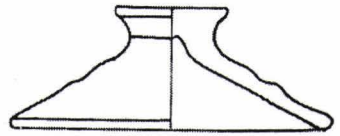

6

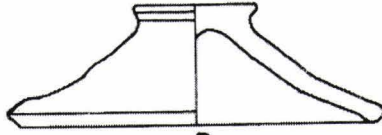
Pl./Taf. LXIV.

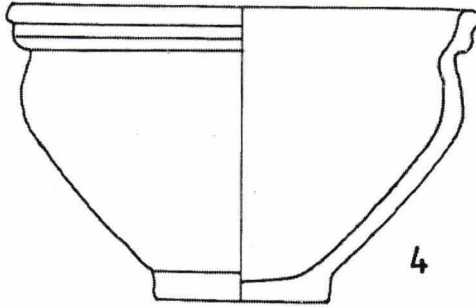
1

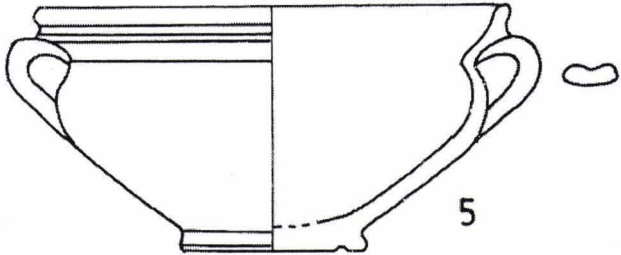
2

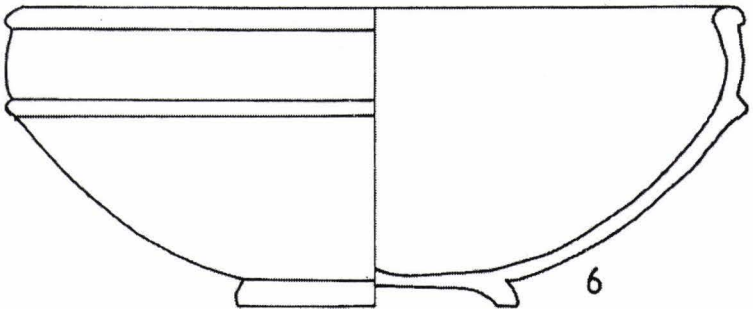
3

4

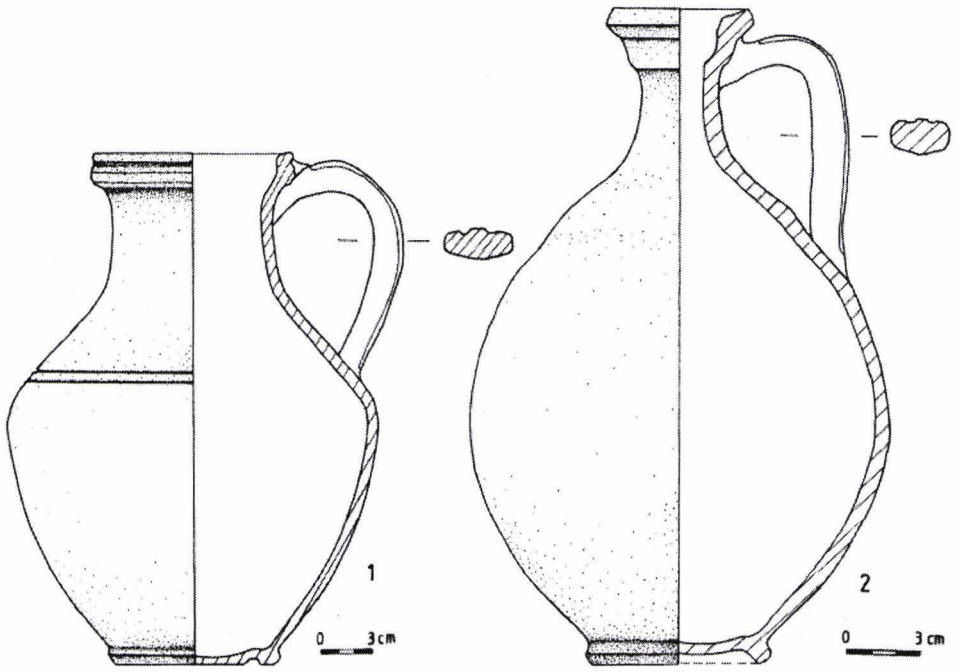

5

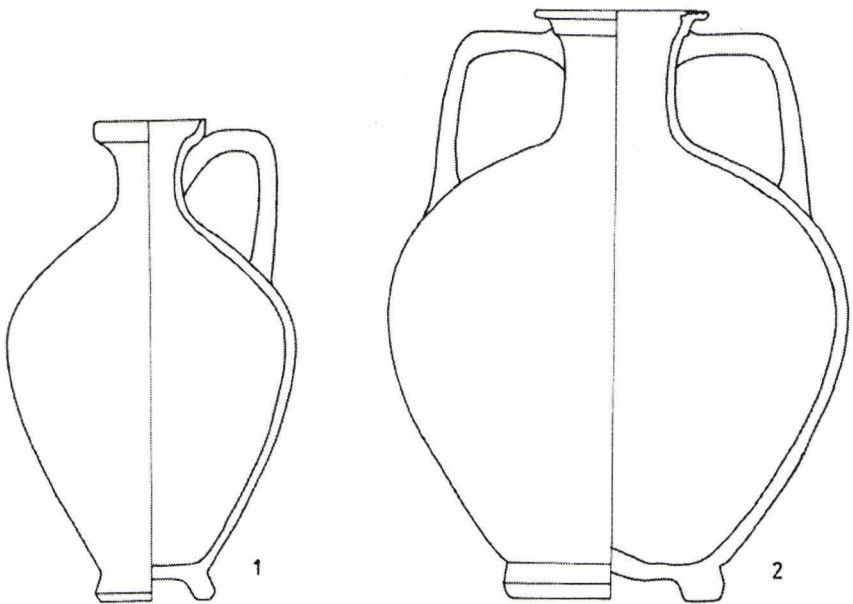

6

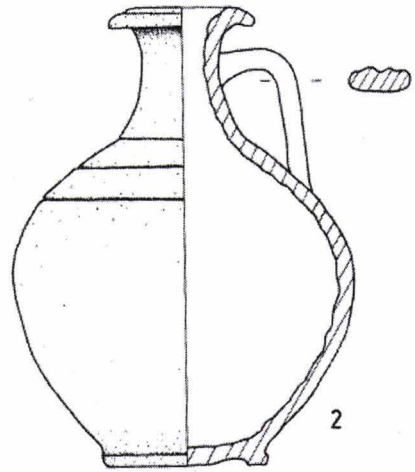
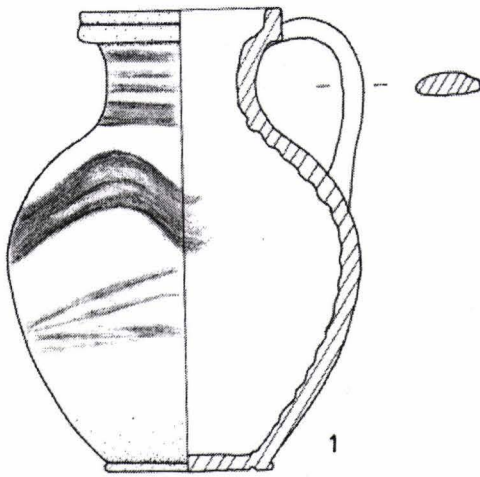
Pl./Taf. LXV.

Pl./Taf. LXVI.

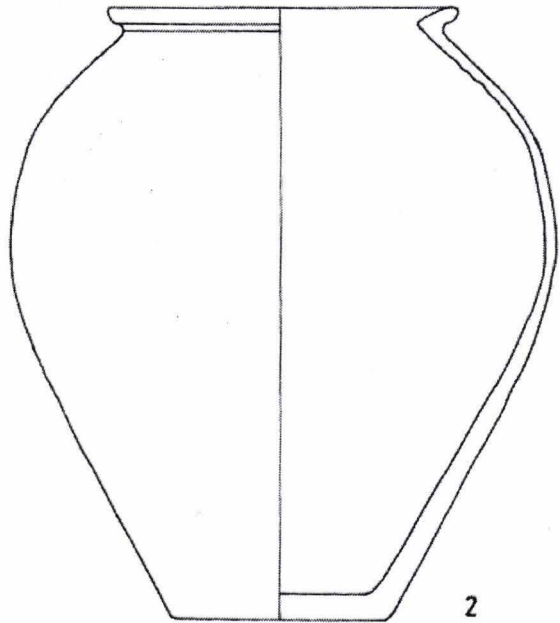
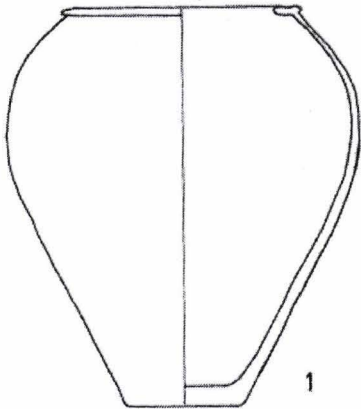

Pl./Taf. LXVII.

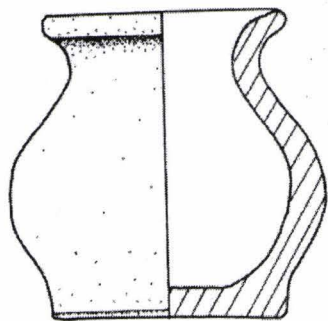

0 1 2 3cm

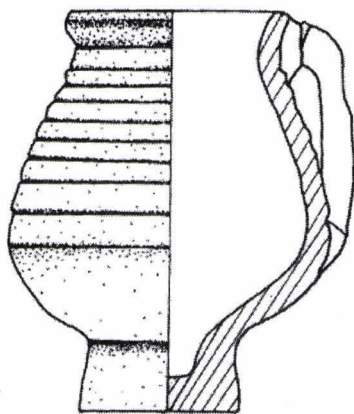
Pl./Taf. LXVIII.

Pl./Taf. LXIX.

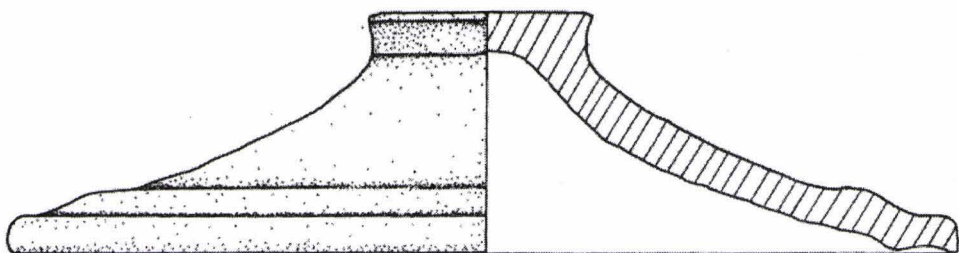

1

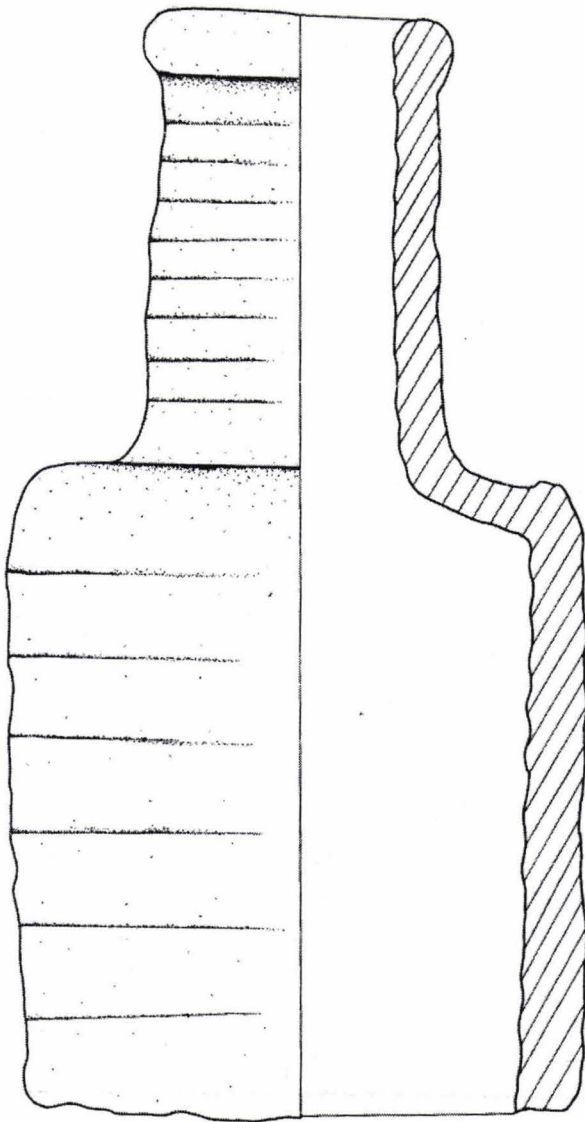
2

0 1 2 3 cm

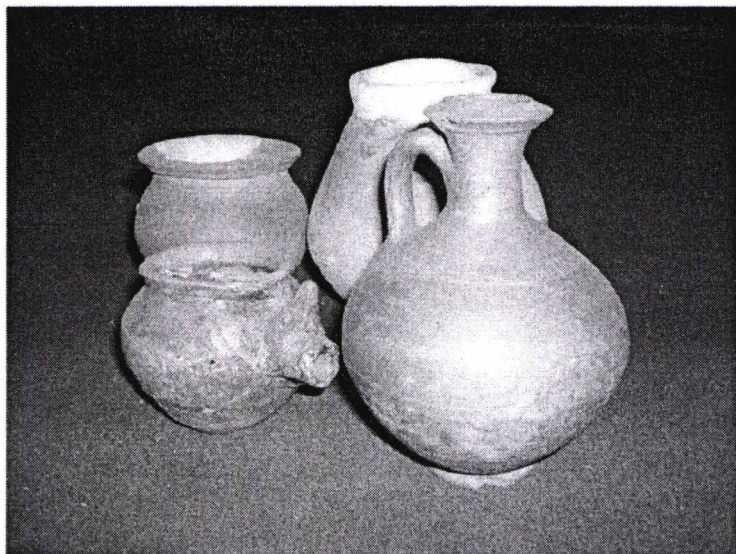
3

Pl./Taf. LXX.

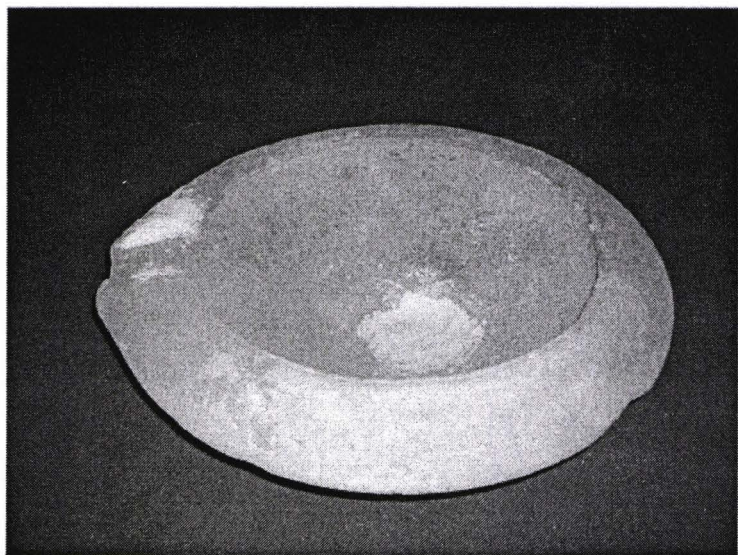

0 1 2 3cm.

Pl./Taf. LXXI.

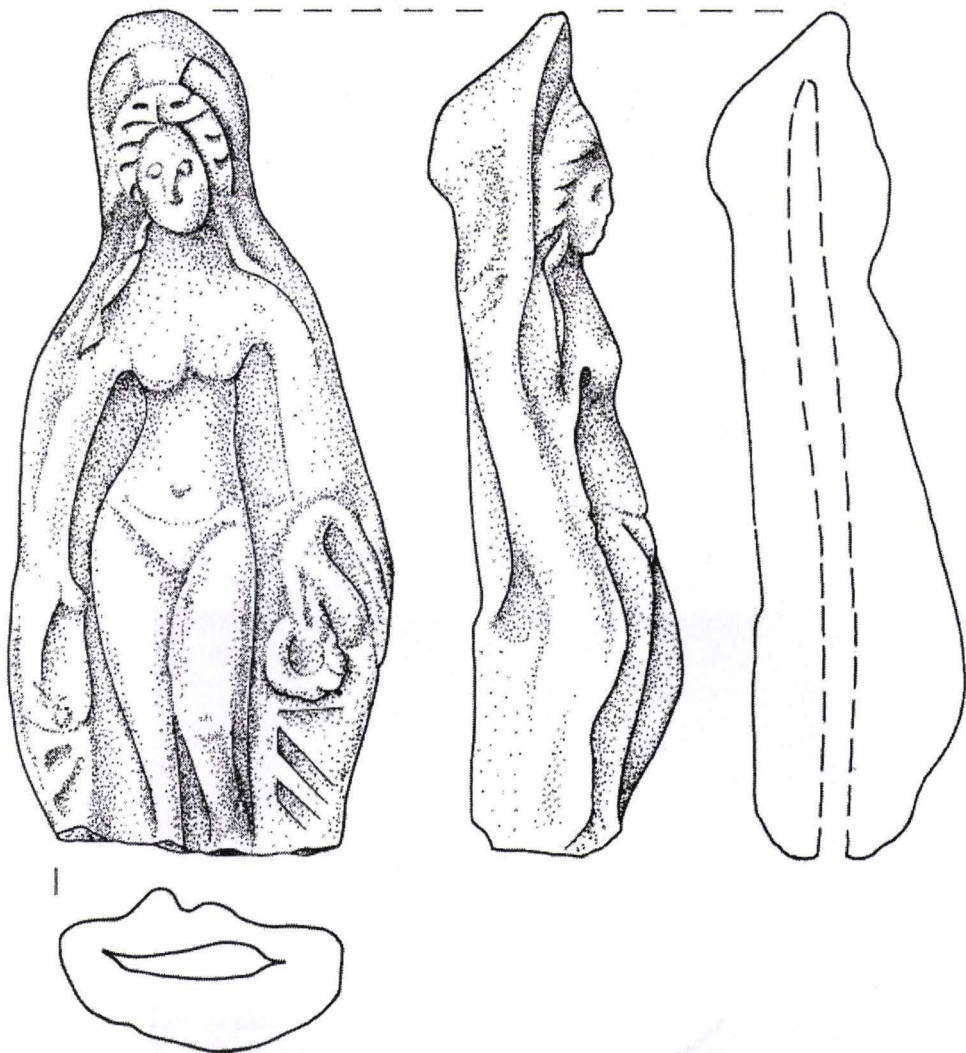

1

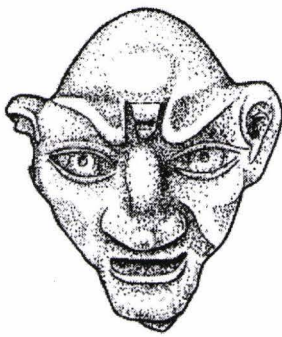

2

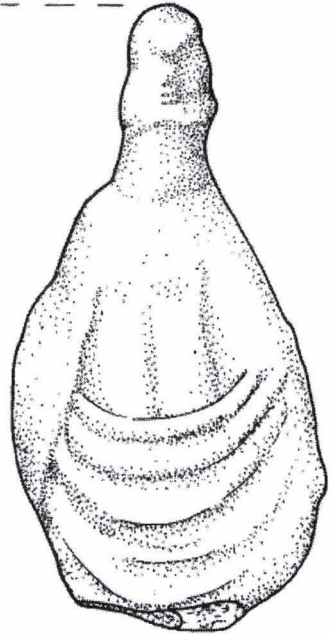
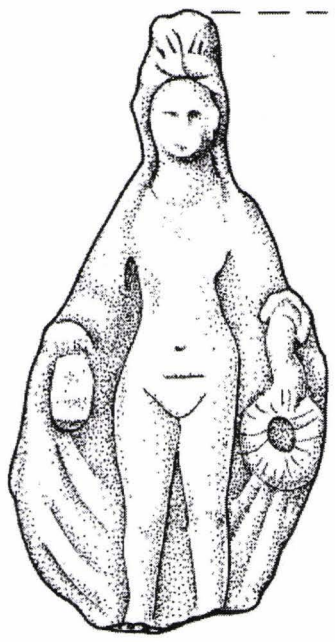
Pl./Taf. LXXII.

Pl./Taf. LXXIII.

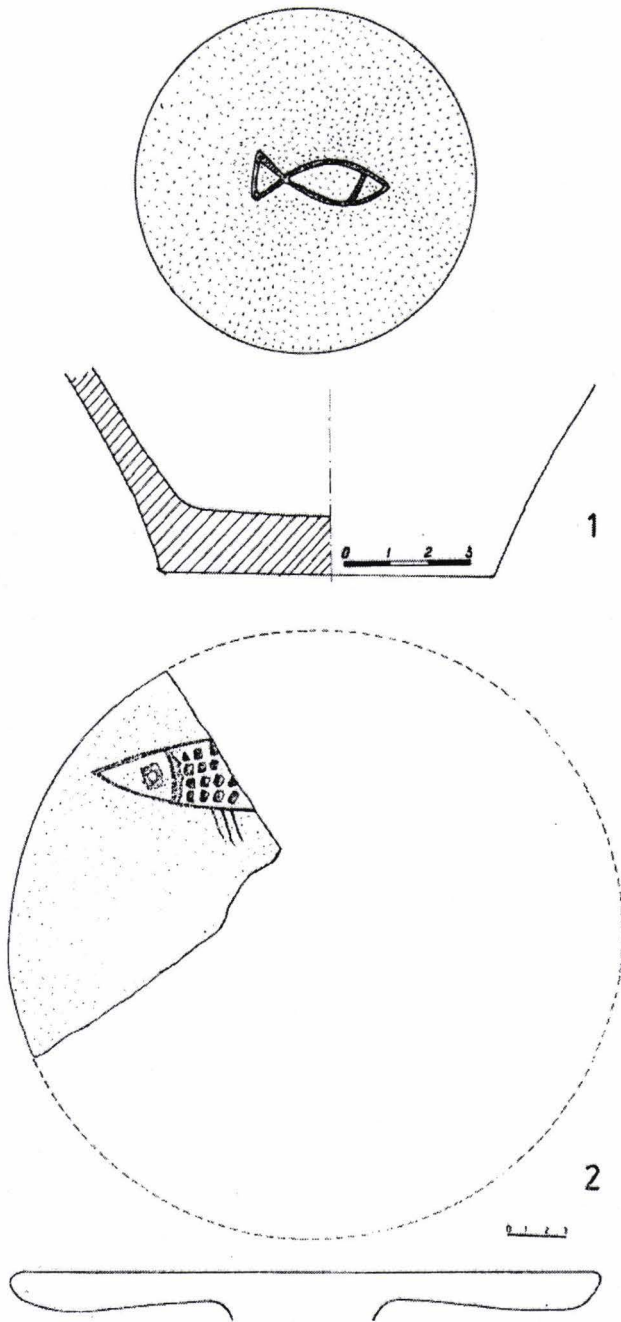

1

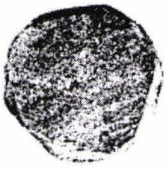

2

Pl./Taf. LXXIV.

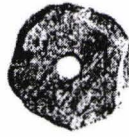
Pl./Taf. LXXV.

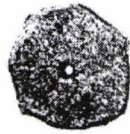
1

2

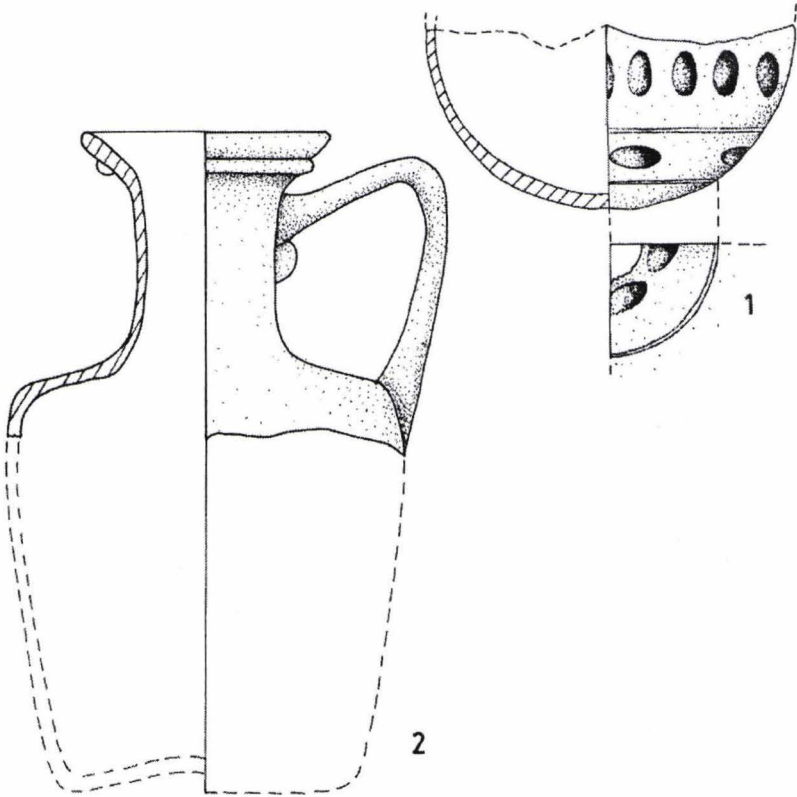

3

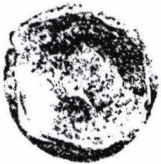

4

Pl./Taf. LXXXVI.

Pl./Taf. LXXXVII.

1

2

3

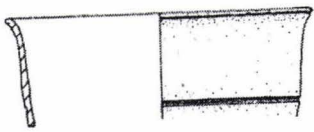

4

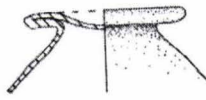

5

Pl./Taf. LXXXVIII.

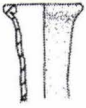
1

2

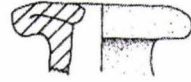
3

4

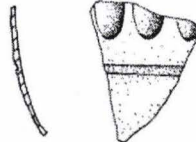
5

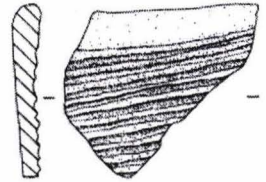
6

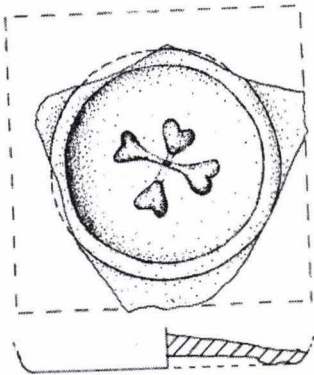
7

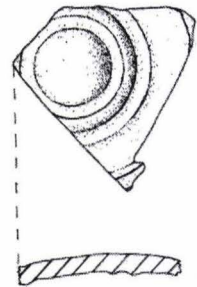
8

9

10

11

Pl./Taf. LXXIX.

1

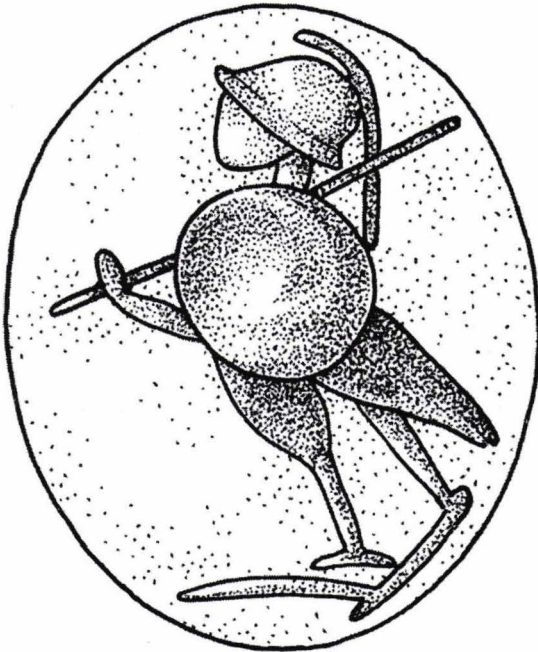

2

Pl./Taf. LXXX.

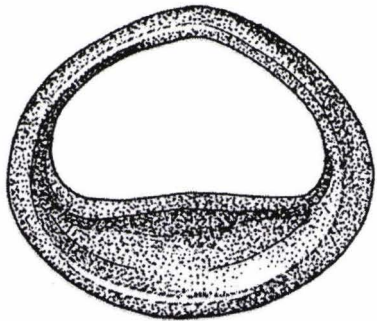
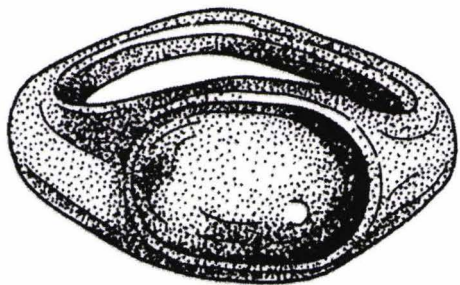

1

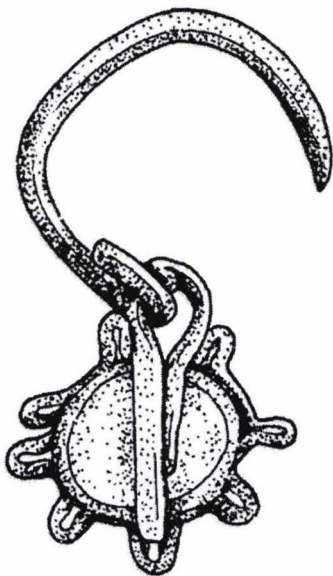
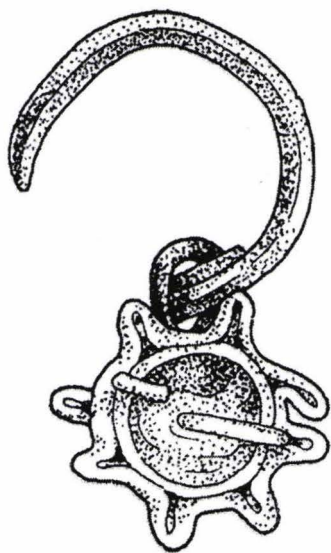

2

Pl./Taf. LXXXI.

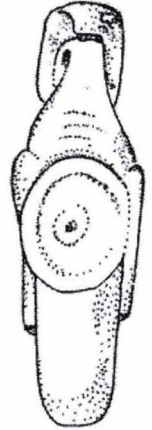
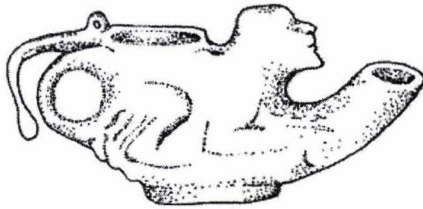
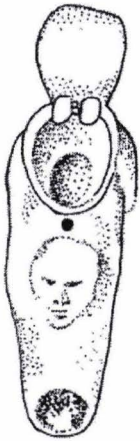
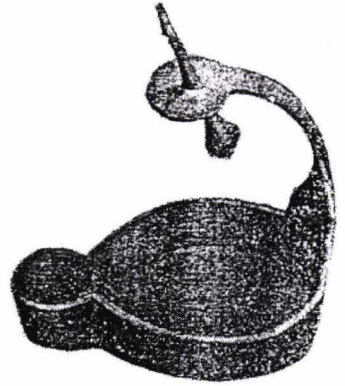

1

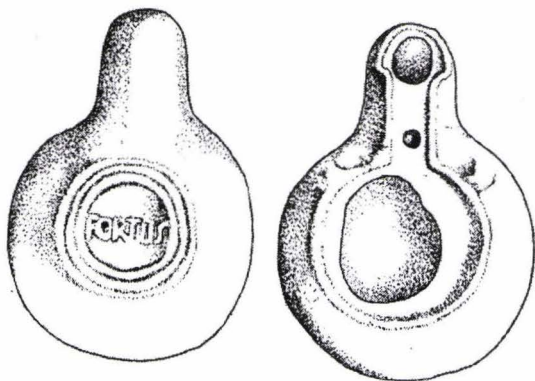

2

Pl./Taf. LXXXII.

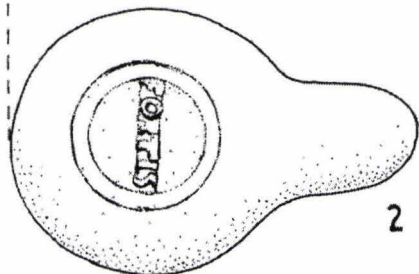
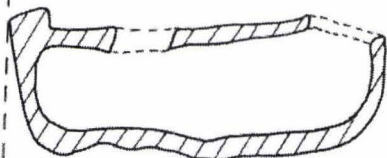
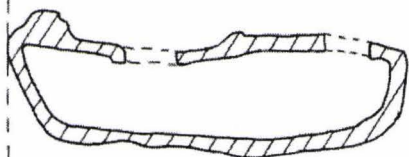
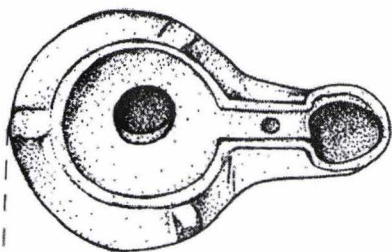
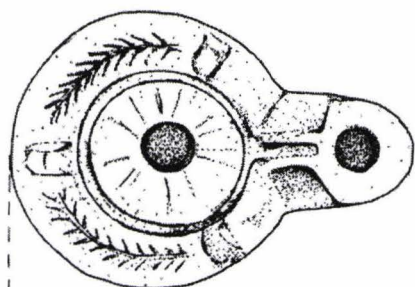

Pl./Taf. LXXXIII.

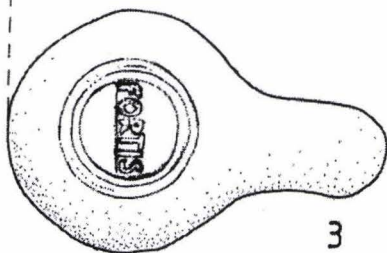

1

0 1 2 3 cm

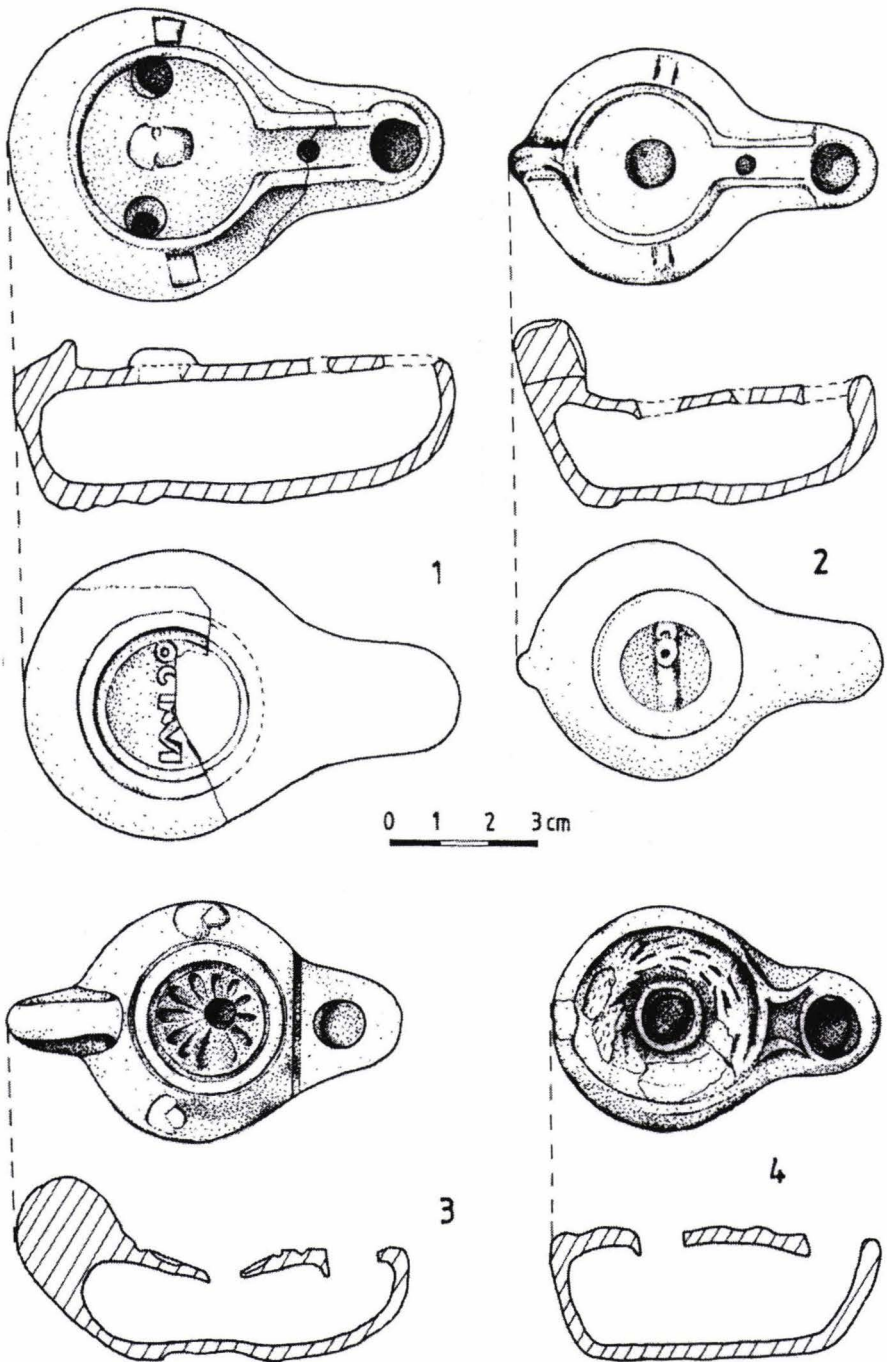

2

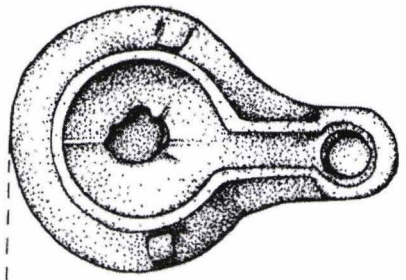

3

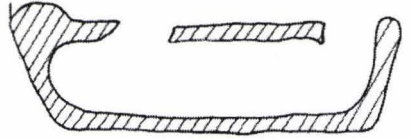
Pl./Taf. LXXXIV.

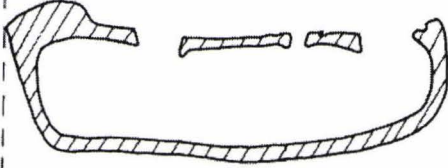
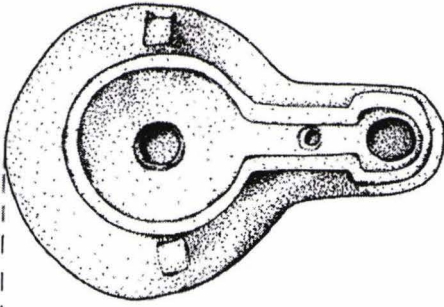
Pl./Taf. LXXXV.

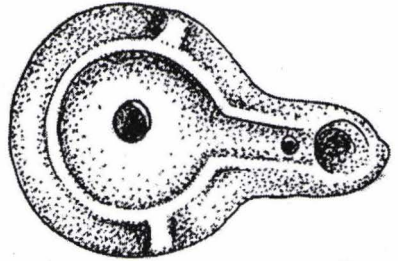
2

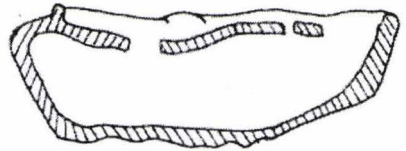
0 1 2 3cm

1

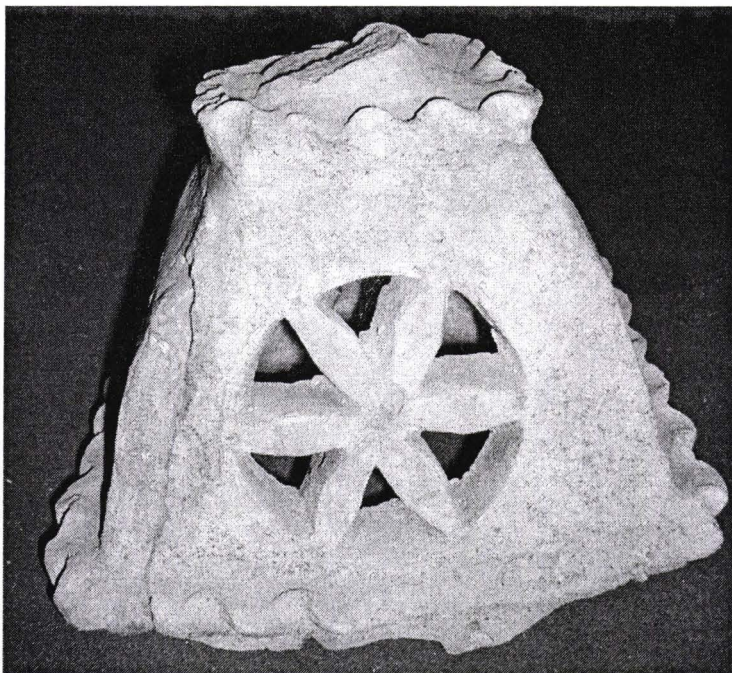
3

Pl./Taf. LXXXVI.

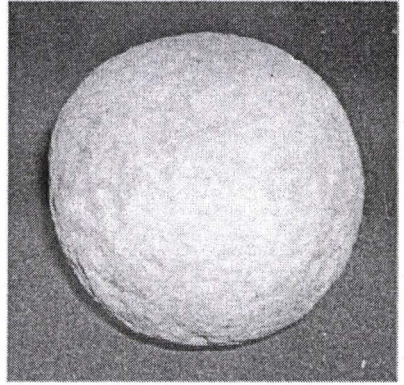
Pl./Taf. LXXXVII.

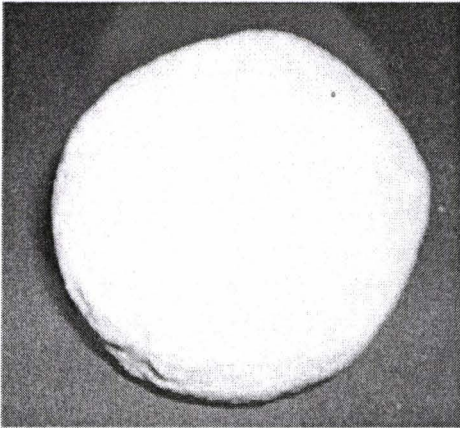
Pl./Taf. LXXXVIII.

1

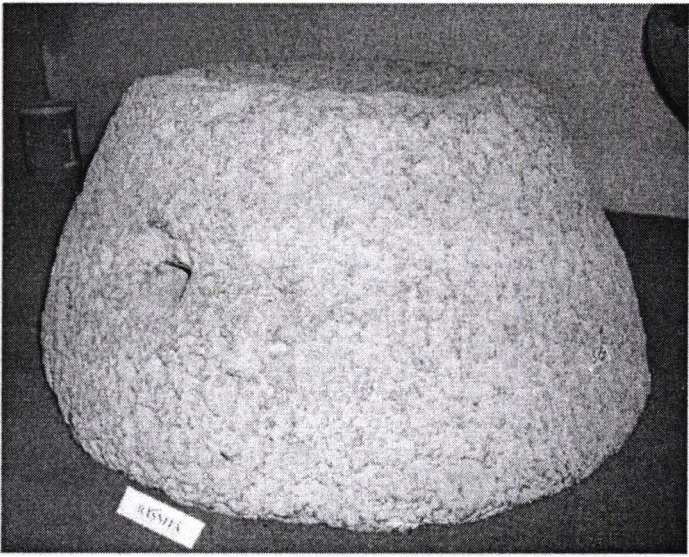

2

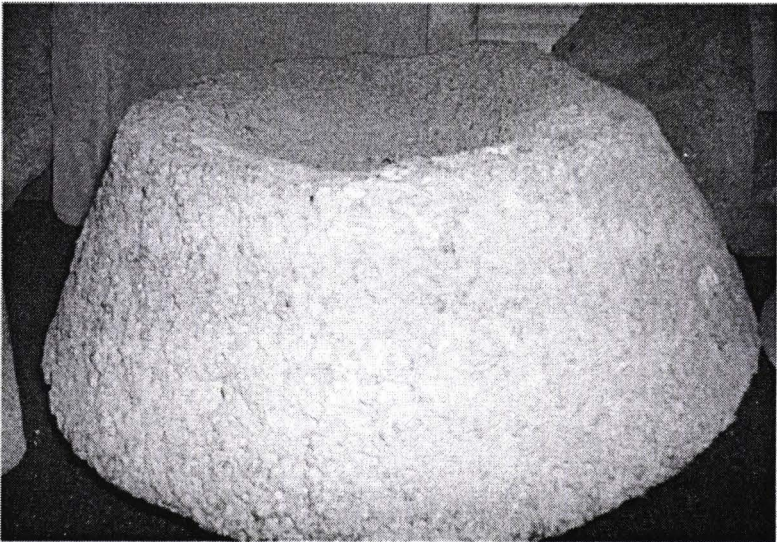

3

Pl./Taf. LXXXIX.

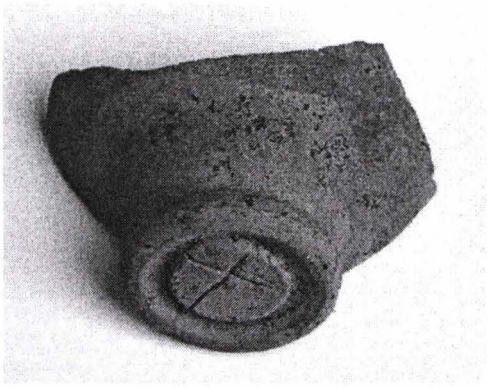

1

2

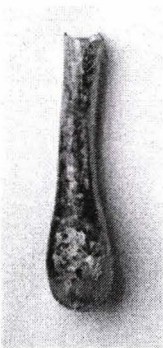
Pl./Taf. XC.

1

2

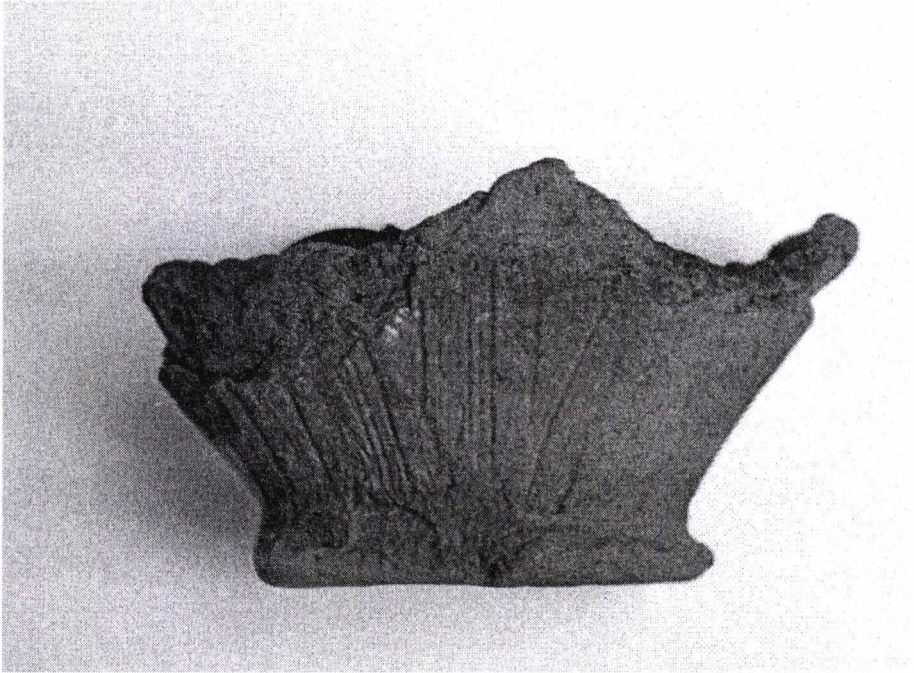

3

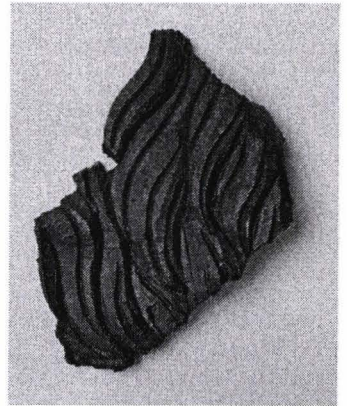
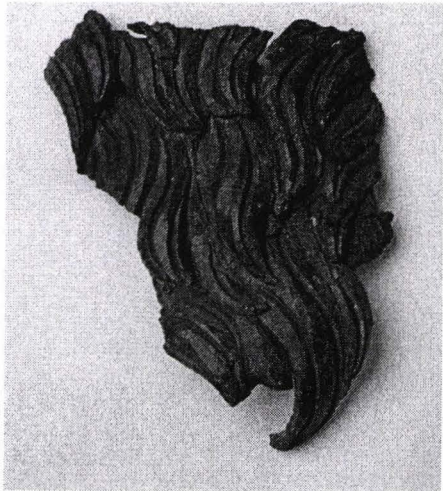

4

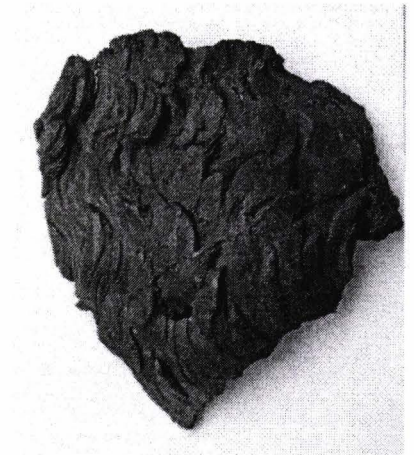
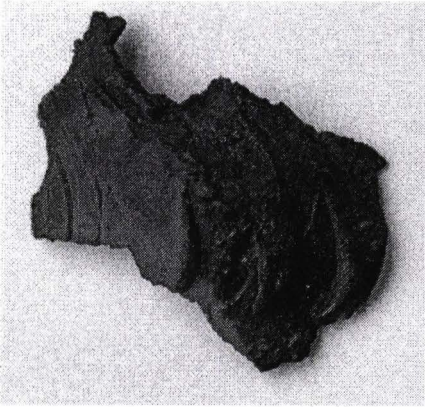
Pl./Taf. XCI.

Pl./Taf. XCII.

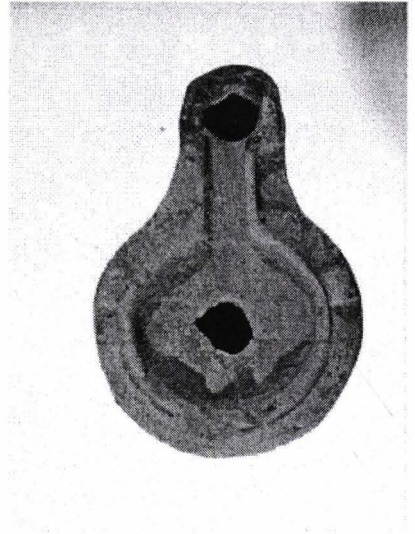
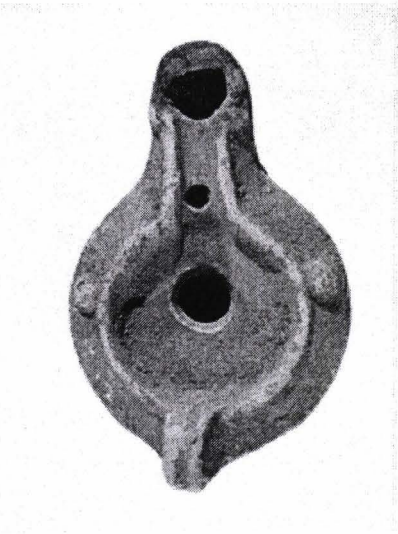
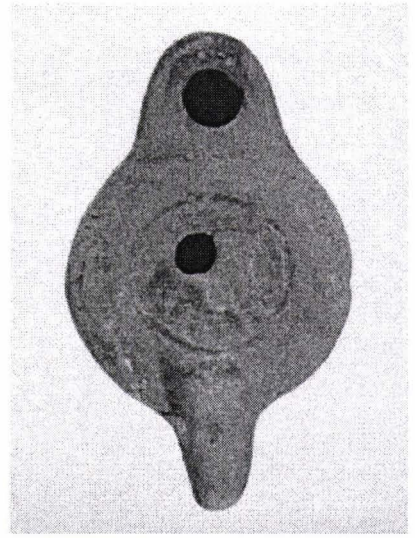
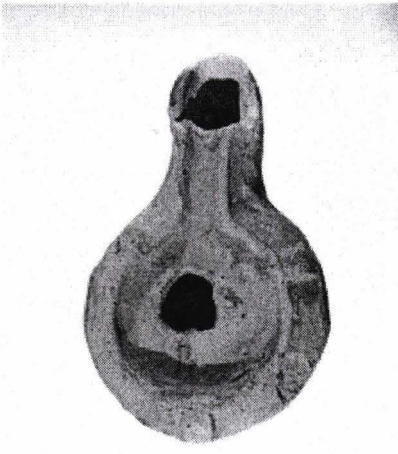
Pl./Taf. XCIII.

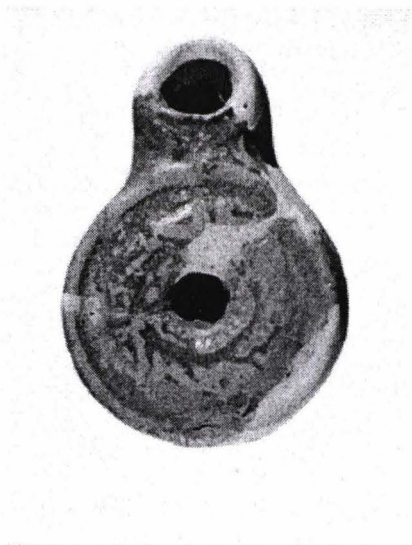
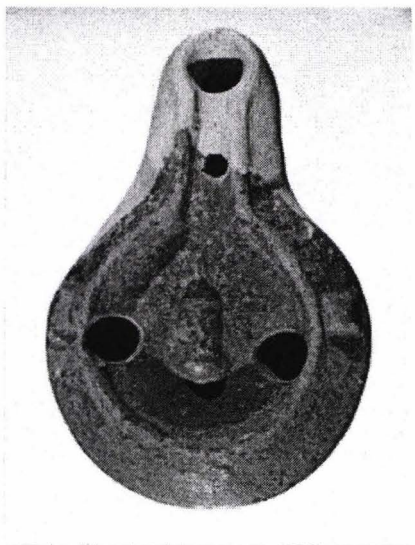
Pl./Taf. XCIV.

Pl./Taf. XCV.

Pl./Taf. XCVI.

Pl./Taf. XCVII.

Pl./Taf. XCVIII.

Pl./Taf. XCIX.

Tiparul executat la

Imprimeria
MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7
Tel.: 0256-225684, 272926; Fax: 0256-208924;
E-mail: mirton@mirton.ro
www.mirton.ro

În seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* au apărut:

A. Seria Monografii.

- I. Florin Drașovean, *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*
- II. Florin Drașovean (Ed), *The Vinča culture: its role and cultural connections*
- III. Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor 6 î. Ch - 1 d. Ch.*
- IV. Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu*
- V. Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*
- VI. Rodica Vărtaciu, *Centre de pictură românească în Banat, sec. XIX*
- VIII/1. Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică*
- VIII. Ioan Hațegan, *Filipo Scolari, un condotier italian pe meleaguri dunărene*
- IX. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii în Banat (sec. XVIII - XIX)*
- X. Radu Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*
- XI. Vasile Dudaș, *Aurel Cosma*
- XIII. Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța*, vol. I.1,2
- XIV. Florin Drașovean (Ed), *The Late Neolithic of the middle Danube Region*
- XV. Lidia Maria Gaga, *Norme sociale și atitudini individuale în obiceiurile de familie din Banat*
- XVI. Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*
- XVII. Coriolan Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*
- XVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă în Munții Banatului*
- XIX. Dumitru Țeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*
- XX. Ioan Munteanu, *Sever Bocu*
- XXI. Andrei Kiss, *Avifauna din zonele umede ale Banatului*
- XXII. Elena Borugă, *Traian Vuia*
- XXIII. Florin Gogăltan, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile din metal*
- XXIV. *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*
- XXV. Andrei Kiss, *Dionisie Linția*
- XXVI. Horia Ciugudean, *Neoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*
- XXVII. Sorin Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*
- XXVIII. Miodrag Milin, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului*, vol. II
- XXIX. Jancsó Árpád, *Istoricul podurilor din Timișoara*
- XXX. Florin Drașovean (Ed), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*
- XXXI. Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*
- XXXII. Petru Rogozea, Valentin Cedică (Ed), *Festschrift für Florin Medeleț*
- XXXIII. Fl. Drașovean et alii, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița*
- XXXIV. Vasile Râmneanțu, Lucian Ciucurel, *Istoricul gazetei Cuvântul Satelor (Scris de Ion Ciucurel)*
- XXXV. Nicolae Săcară, *Icoane pe sticlă din Banat. Catalog*
- XXXVII. Eduard Nemeth, *Armata romană în sud-vestul Daciei*
- XXXVIII. Oltea Dudău, *Circulația monetară în castele de trupe auxiliare din provincia Dacia*
- XXXIX. Vasile Râmneanțu, *Istoria relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*
- XL. Andrei Kiss, *Păsările contelui Marsigli*
- XLI. Diana Mihoc-Andrasy, *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*
- XLII. Raularian Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*
- XLIII. Florin Drașovean et alii, *Timișoara în amurgul Evului Mediu*
- XLV. Maria Vertan, *Colecția de matrice sigilare a Muzeului Banatului din Timișoara*
- XLVII. Eusebiu Narai, *Situația politică în județele Caraș și Severin (1944–1948)*

În pregătire:

- XXXVI. Fl. Drașovean (Ed), *Prehistory of Banat*, vol. II. *The Neolithic*
- XLIV. Lajos Kakucs, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între 1718 și 1918*

B. Seria Restituiri:

- I. Teodor Botiș, *Istoria familiei Mocioni*